

SOPRONI SZEMLE

XV. ÉVFOLYAM

1961.

1. SZÁM

**KIADJA:
SOPRON VÁROS TANÁCSA**

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FABJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GYULAY ZOLTÁN, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELENYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SOMKUTI ELEMÉR, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

Oldal

<i>Erdély Sándor</i> : A Soproni Szemle 15. évfolyama elé	1
<i>Kölkedi István</i> : Az Első Soproni Serfőzde és Malátagyár R. T. története	3
<i>Faller Jenő</i> : Brennbergbánya Feldmüller Mátyás albérletében 1828-tól 1934-ig	10
<i>Csapody István</i> : LOEW és DECCARD „Flora Semproniensis”-e	26
<i>Csatkai Endre</i> : A soproni nyomdászat a 18. század első felében	38

Helytörténeti adattár

<i>Borsa Gedeon—Csatkai Endre</i> : Rennauer Fülöp soproni nyomdájának munkái	52
<i>Kelényi Ferenc</i> : Hollósy Kálmán és Móra Ferenc Felsőlvön	55
<i>Mészáros Gyula</i> : Sopron emlékezik a Tanácsköztársaság mártírjaira	61
<i>Egész Kálmán</i> : Tízéves a Soproni Kempelen Farkas Gépipari Technikum	65
<i>Busa Margit—Pröhle Jenő</i> : Soproni kéziratos diáklapok 1848 előtt	69
<i>Hiller István</i> : Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes soproni szereplése	71
<i>Fogarassy László</i> : Sopron és az 1919-es hadszíntér	75
<i>Kelényi Ferenc</i> : Az első soproni tudós-kongresszus és kiállítás 1847-ben	78
<i>Macher Frigyes</i> : Soproni vonatkozások dr. Romwalter Alfréd munkásságában	81
<i>Grünwald Fülöp</i> : Izrael iudeus Supruniensis-Izzerl, der Iud von Oedenburch	84
<i>Cs. E.</i> : Kis János soproni díszpolgársága	88

Soproni levelesláda

<i>Bárdosi János</i> : Herman Ottó Hegykőre írott levelei	89
Soproni könyvespolc	95

Terjedelem 8,8 (A/5) ív 30 szövegközti ábrával. Példányszám: 1000

Felölös kiadó: Csatkai Endre - 61.23521 Győr-Sopronmegyei Nyomda Vállalat

SOPRONISZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM

1960.

1-4. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

CSIKOS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FABJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÖLDI LORINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GYULAY ZOLTÁN, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELÉNYI FERENC, KÖLKEDI ISTVÁN, MOLLAY KÁROLY, PETERDI FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SOMKUTI ELEMÉR, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY.

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

Tanulmányok:

Bognár Dezső: A Soproni Tanács tíz éve	34, 114, 201, 289
Boronkay Pál: Sopron újjáépítése	8
Bors András: Kellner Sándor, az igaz bolsevik	193
Bóna István: VI. századi germán temető Hegykön	233
Dávidházy István: Gruber József soproni tanító (1828-78) naplói	323
Irmédi—Molnár László: Kőszegi Mártony Károly	312
Kárpáti Zoltán: Sopron környékének néhány jellegzetes bevándorolt növénye	242
Krisztinkovich Béla: Habán emlékek Sopronban és a környékén	221
Kubinszky Mihály — Perkovác Bódog: Széchenyi és a magyar vasutak	102
Németh Tihamér: Sopron felszabadulása az egykorú hivatalos szovjet jelentésekben és sajtóban	1
Peterdi Ferenc: A soproni gyáripár fejlődése a felszabadulás után	4
Rosner Mátyás: Sopron leírása 1660-ból	300
Takács Lajos: A jobbágyrendszer megerősödése és a dohánytermesztés lehanyatlása Kapuvár környékén	45
Tilkovszky Lóránt: Gondolatok Széchenyi István hazafiságáról	97
Visky Károly: Adatok a római Scarbantia jogi életéről	126

Helytörténetírásunk időszerű kérdései:

Mollay Károly: Sopron várostörténeti kutatása	331
---	-----

Helytörténeti adattár:

Ambrus Béla — Kupa Mihály: Sopron megye papírszükségpénzei	74
Bors András: Entzbruder Dezső életregénye	60
Csatkai Endre: Az első magyar színelőadás Kismartonban	272
Csatkai Endre: Brahms a Soproni Zeneegyesület dísztagja	188
Csatkai Endre: Bródy Sándor és Sopron	255
Csatkai Endre: Erkel Ferenc soproni vonatkozásai	343
Csatkai Endre: Korai újsághírek Liszt Ferencről 1840 előtt	71
Dömötör Ákos: A nagycenki pimbortánc	70
Dümmerling Ödön: A kismartoni középkori vár	80
Erdei László: Vas Gereben a kismartoni jurátuséletről	258

Faller Jenő: A brennbergi szénbánya üttörői. IV. Dr. Goldmann Hugó (1867–1844)	171
Faragó Sándor: Tolnay Antal feljegyzései Széchenyi haláláról s a régi és új nagyeceni templomról	185
F. O.: Kitaibel Pál emléktáblájának leleplezése a Szent György utcában	263
Fogarassy László: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének köpcsényi védőszakasza	251
Galavics Géza: Sopron a fővárosi műemlékvédelmi kiállításon	268
Gárdonyi Zoltán: Kárpáti Sándor zenei hagyatéka	253
Héjji Miklósné: Buk Ferenc soproni ötvös mintakönyve	364
Hiller István: A Tanácsköztársaság 40. évfordulójának ünnepei Sopronban (1959)	143
Iváncsics Nándor: Peresztegi legény- és leányavatás	269
Kárpáti Zoltán: Dr. Szontagh Miklós	161
Kelényi Ferenc: Fraknoi útirajz	368
Kelényi Ferenc: Lehár Ferenc soproni kapcsolatai és díszpolgársága	154
Konczek László: Adalékok a soproni munkásmozgalom történetéhez a 19. század végéről és a 20. század elejéről	337
Kölkedi István: Tisza István Sopronban	348
Kubinszky Mihály: Egy helytörténeti tanulság	77
Lábasházi József: A bélyeggyűjtés érdekes fajtája	373
Lengyel Alfréd: Győr megyéhez küldött soproni keltezésű missiles levelek	274
Mollay Károly: A soproni szelídgesztenyések történetéhez	66
Németh Sámuel: A soproni „Deákkuti vármegye”	265
Péczy Pirooska: Fertőrákosi kő szerepe a keszthelyi Festetich kastély építésében	373
Péter László: Bors László költői fogadtatása	148
Preiss Pável: Reiner W. L. eredeti rajza a soproni Liszt Ferenc Múzeumban	375
Scheiber Sándor: Középkori zsidó sírkő-töredékek Sopronban	357
Simkovics Gyula: Bethlen Gábor és Sopron	260
Somfai László: Haydn ünnepei Fertődön	87
Szele Lajos: Soproni „bélyeggyűjtő” 1860-ban	188
Szemző Pirooska: Benedek Elek Sopronban	167
Tilkovszky Lőránt: A „Boozsi borüzéri társaság”	79
Tilkovszky Lőránt: Széchenyi István fertőbozi fürdője	181
Vaskó László: Soproni adatok a magyar népműveléstörténet haladó hagyományaihoz	361
Verbényi László: Adalék a tanítóképzés színvonalának emelésére	165
Zakár János: Ady Endre soproni kapcsolatainak nyomai	152

Soproni levelesláda:

Csatkai Endre: Bertha Sándor zeneszerző levele a Sopron c. lap szerkesztőjéhez	277
Hetyéssy István: Sopron megye hadi népe Thurzó nádor erdélyi hadjáratában	189
Uzsoki András: Paur Iván levele a győri múzeumban	89

Sopron kulturális élete 1959-ben:

Faller Jenő: A soproni Központi Bányászati Múzeum 1959 (második) évi beszámolója	281
László Gyula: Megnyitó beszéd Horváth József gyűjteményes kiállításán a Nemzeti Szalonban	283
Mollay Károly: Horváth József kiállításának megnyitója a Nemzeti Szalonban	282
Múzeumvezetőség: A Soproni Liszt Ferenc Múzeum működése 1959-ben	279
Spectator: Mende Gusztáv kiállítása a budapesti Ernszt Múzeumban	285

Megemlékezések:

Csatkai Endre: Kolb Jenő	90
Csatkai Endre: Thier László	374
Faller Jenő: Tettamanti Jenő	191
Firbás Oszkár: Kiss Ferenc, a szegedi erdők apja, megyénk szülőtte	380
Füredi Oszkár: Dr. Schäffer Emil	376

Az olvasó kérdez, az olvasó közöl:

László Ernő: Török rabváltás Pórládonyban (1661) 91

Soproni könyvespolc:

Csatkai Endre: A soproni műgyűjtés története (Kovács József)	92
Faller Jenő: A soproni Központi Bányászati Múzeum kalauza. (Domonkos Ottó)	287
Házi Jenő: Die kanonische Visitation des Stephan Kazó im Burgenland-Teil des Komitates Eisenburg 1697–99 (Mollay Károly)	94
Horányi Mátyás: Eszterházi vigasságok (Csatkai Endre)	94
Magyar műemlékvédelem 1949–1959 (Simányi Frigyes)	382
Sopron környéke. Útikalauz (Csapody István)	383
Soproni bibliográfia 1958	

A KÉPEK JEGYZÉKE:

1. Soproni részletek:

A Csengery utca környéke 1920 körül	7	A régi ev. temető	139
Romlakás a Szent György u. 3. számban	15	A főiskolai KISZ művelődési ház	147
A szent György u. 3.	15	Lehár Ferenc u. 5.	157
A Szent György utca 8. számú ház	19	Látkép (Háry Gyula festménye)	168
A Hátsó kapu 8.	21	Tűztorony (Háry festménye)	169
Ógabona tér 8.	21	A Tanítóképző vidéke 1930 körül	190
Rózsa utca 6.	23	Kellner Sándor szobra	195
Lenin körút 94.	25	A köhidai fegyház	200
A Fehér ló	27, 29	Háztömb a Sztálin téren	205
Látkép 1840-ben (Hárosy)	33	Kisfaludy utca	207
Állami szanatórium	39	A Hunyadi utcai iskola	209
A bencés gimnázium hajdani kapuja	105	Az Orsolya téri iskola	211
A Széchenyi-szobor leleplezése	109	Bánfalva látképe	232
A bánfalvi hegyi templom 1855 körül	113	Kurucdombi szélmalom (Steinacker képe)	250
A Lövérszálló	120, 121	Kitaiabel Pál emléktáblája	264
Az Ógabona tér 8. helyén állt házak	125	Vízisport a Fertőn	286
		Látkép 1610 körül (Lackner Kristóf)	299
		A Pihenő-kereszt	311

2. Műalkotások:

Izsó: Széchenyi szobra	99	Buk Ferenc ötvöstárgyai és bélyegjei	367
Steinacker: Szélmalom	250	Tschurl Károly: Fraknó képe	368
Tóth Ágost: Mártony Károly mellszobra	313	Reiner: Szt. András mennybe-menetele	371
Buk Ferenc rajzfüzetéből	365, 366		

3. Régészet:

Hegykő 234, 235, 237, 239

4. Arcképek:

Szugyecz V. A.	3	Tettamanti Jenő	191
Entzbruder Dezső	61	Gruber József	330
Lehár és anyja	155	Thier László	374
Szontágh Miklós	163	Kiss Ferenc	380
Goldmann Hugó	171		

5. Technika:

Földnyomás-kísérlet	317	Szintvonalas térkép Brixenről	322
Gázlárcsterv 1830	320		

6. Természetráaj:

Bevándorolt növények . . . 243,246—8

7. Kéziratok:

Erkel Ferenc albumlapja . . . 345 Wodnianszky sorai 372
Erkel Gyula emléklapja . . . 346

8. Zsidó feliratos kövek:

Az Új utca 9-ben talált feliratok 358—60

9. Könyvek, nyomtatványok:

Nyéki szükségpénz 75 Heilkunde Revue 173
Hangya visszatérítés 76 Rosner dissertációjának címlapja 301

10. Események:

Bors és Entzbruder temetése 1959 . 145 Tisza István Sopronban . . . 351, 354
Katonai díszszemle a Petőfi téren 267

11. Népráaj:

Habán edények 222—3, 225, 227—231 Diótörő Doborjából 278

12. Vidéki képek:

Nagyecnk, kastély 101 Fertőrákos látképe 381
Balf látképe 1855 336

13. Burgenlandi képek:

Doborján (Raiding) Liszt szülő- Fraknó 229, 363
háza 72 Nagymarton 263
Kismarton (Eisenstadt) Vár. 80/1, 83, 85

A címlapot Sterbenz Károly rajzolta; a fejlécet a 60, 92, 143, 251, 286, 337. és 382. lapon Agoston Ernő, a többi fejlécet és záródíszet Sterbenz Károly.

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM

1961.

I. SZÁM

A Soproni Szemle 15. évfolyama elé

1890. május 5-én a magyar országgyűlésen Sopron követe, Fabinyi Teofil beszédében ezt mondta: „Sopronnak az a szerencsétlensége, hogy alig ismerik.” Ez valóban így is volt. A csendes város életéről a napilapok nem emlékeztek meg, múltjáról, ha írt is valaki, elsikkadt. A folyóiratokban sehol, vagy legalábbis igen ritkán találjuk nyomát annak, hogy valaki színesen beszámolt volna a műemlékes városról.

1928 őszén történt azután, hogy a Magyar Művészet című folyóirat – Majovszky Pál szerkesztő jóvoltából – soproni számot adott ki: 134 lapon 154 mélynyomású és egy színes képpel. A szöveget Sopron legkiválóbb tudósai írták. A könyvnek is beillő füzetnek hatalmas sikere volt: egyfelől az ország minden részében figyelni kezdtek Sopron értékeire, másfelől a soproniak nagy része is ekkor kezdett tudatára ébredni annak, hogy mit bíztak rá az ősök a századok folyamán. A füzet német nyelvű összefoglalásai folytán a külföld előtt is kezdett ismert lenni a város. Egy élelmes pesti kiadó egyszeriben két soproni képeskönyvvel igyekezett a nagy érdeklődést kihasználni, hiszen a Magyar Művészet soproni száma hamarosan elkelt, ma is ritkaságszámba megy. A felkeltett érdeklődés nem állt meg a képeknél, a rendkívül érdekes múlt mélyére akart hatolni. Így hozta létre az általános érdeklődés a Soproni Szemlét 1937-ben. Szerkesztője Heimler Károly, haladó szellemű polgár volt. Helyet adott a lapban a természetrajznak is, de a főhangsúly nála a város polgárkorára esett. Kemény kézzel tartotta távol Heimler a jobboldali megnyilatkozásokat, de ugyanakkor érzéketlenül ment el a munkáskérdés kibontakozása mellett is. Az egyetlen cikket, amely súrolja e kérdés területét, 1941-ben írták és ezzel fejeződött be: „A mai szociális állapot egy hatalmas hullámhoz hasonlítható, amelyről nem tudjuk még, hogy merre visz, felfelé vagy lefelé.”

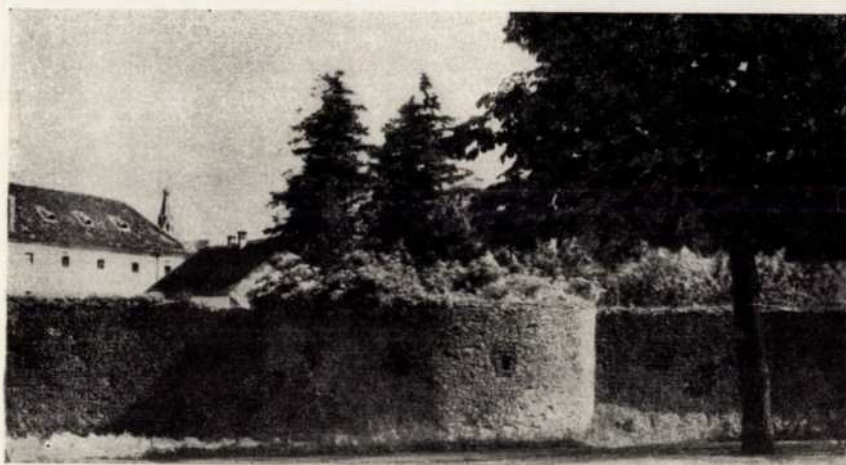
Heimler neve ugyan 1944-ig szerepel a Szemle címlapján, de ekkor már helyette Ruhmann Jenő iskolaigazgató szerkesztette a folyóiratot mindig nehezebb anyagi és egyéb körülmények között. A folyóirat kiadója ugyanis a Soproni Városszépítő Egyesület volt, ennek ingadozó anyagi helyzete erősen befolyásolta a lap életét. Ruhmann törekvése az volt, hogy a Soproni Szemle címének megfelelően, tartalmában is az maradjon. Szerkesztése idején ezt a jelleget sikerült megőriznie, az 1944. év harmadik számában ez a jelleg csökkenni kezdett. A folyóirat ezzel a számmal meg is szűnt.

A felszabadulás után a háborús pusztítások helyreállítása, a gazdasági élet megszilárdítása, a nagy társadalmi átalakulás problémái lekötötték kormányzatunk és népünk erejét. Hazánk kulturális életének újjászervezésére és felendítésére csak a szilárd gazdasági alap megteremtése után kerülhetett sor. Városunk lakóháza, műemlékei legnagyobbbrészt romokban heverték. Kormány-

zatunk nagy érdeklődést tanúsított városunk irányában, és szinte elsőnek kezdte itt meg a műemlékek helyreállítását. A Sopron iránt korábban felkeltett érdeklődés eredményeként a Magyar Tudományos Akadémia nagy topográfiai sorozatának kiadását Sopronnal indította útjára. A Képzőművészeti Alap Kiadóhivatalának Magyar Műemlékek sorozata is Sopronnal kezdődött. Sopron város lakossága örömmel üdvözölte a könyvek kiadását és azt a nagy érdeklődést, melyet az országos szervek tanúsítottak városunk iránt. Mind több és több oldalról merült fel az igény – tanácsüléseken, ankétokon – aziránt, hogy az 1944-ben megszűnt helytörténeti folyóiratot élesszük újra fel. A Városi Tanács magáévá tette a dolgozók kérését és 1955-ben megindította a Soproni Szemle kiadását. A második világháború előtt nyolc évfolyam, 1955. óta hat évfolyam jelzi a Soproni Szemle életútját. Így tehát a mai számmal a Soproni Szemle 15. évfolyamába lép. Nem ír új munkatervet zászlajára: helytörténeti tárháza kíván lenni Sopronnak és vidékének, hogy feltárja a múlt haladó hagyományait, tanulságul a mai és elkövetkezendő nemzedék számára. De a múlt hagyományainak feltárását, értékelését marxista módszerrel és szemlélettel végzi, rámutatva az adott történelmi korszak összes társadalmi összefüggéseire. Nem áll meg a korábbi Szemle módján 1848-nál, hanem az eddig elhanyagolt munkásmozgalmi múltat kutatja és feltárja, a múlt mellett megmutatja városunk fejlődési perspektíváit a városfejlesztési tervek bemutatásával.

Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának nevében azzal bocsátom útjára a Soproni Szemle 15. évfolyamát, hogy teljesítse feladatát mint helytörténeti folyóirat új szocialista tartalommal úgy, ahogy azt a szocialista kultúrforradalom célkitűzései megkívánják.

Erdély Sándor

A külső várfal a mai Patak utcában 1920 körül

Az Első Soproni Serfőzde és Malátagyár R. T. története

Írta: **Kölkedi István**

Előzmények.

Húsz esztendő telt azóta, hogy a magyar kormány meghirdette iparosítási programját. Eredménye főként Budapesten mutatkozott meg, ahol jóformán nem múlt el év, hogy ne alakult volna valamilyen számottevő gyár. Nem volt azonban ilyen kedvező a helyzet vidéken. Az iparilag fejletlen vidék átlagánál is fejletlenebb volt Sopron megye és Sopron szab. kir. város, a *gyáripart* tekintve. A millenniumot megelőző évben, 1895-ben Sopron iparának jellegét a *kisipar* adta meg, a gyáripar elenyésző mértékben szerepelt a város életében. A Sopron kerületi kereskedelmi és iparkamara jelentése szerint 1895-ben öt téglagyár működött a városban, ezek közül csak kettő volt mondható nagyobbak, azonkívül 80 évvel ezelőtt alapították a Seltenhofer Frigyes-féle harangöntödét és tűzoltószergyárat, és itt székelt egy ideig a Weitzer-féle gép- és vagongyár. Azaz, hogy ez két éve átköltözött Aradra és épületei kihasználatlanul álltak. Csak az említett évben kezdte meg termelését az aradi gyár épületasztalosipari és lakatosipari gyára az üresen álló épületekben.

A Lenck-féle vegyészeti gyár

Az említetteken kívül volt még egy gyára Sopronnak, már amennyire gyárnak lehetett nevezni a Lenck Samu nagykereskedő cég vegyi üzemét. A nagykereskedő cég már korábban is foglalkozott kis mértékben az általa forgalomba hozott áruk termelésével, 1888-ban a Gährenecker-dűlőben levő saját szántóföldjein pedig vegyészeti, szeszfőzési és pótkávé előállítási gyárat épített. A két épületben működő gyártelep rövid idő alatt öt épületet igényelt, iparvágányt kapott. A hirtelen fejlődés teszi érthetlenné, miért adta mégis vissza a Lenck Samu cég olyan hirtelen, 1894. máncius 22-én a vegyészeti gyárra vonatkozó iparendélyét, s már valamivel korábban a szappangyártási iparendélyt.

Tervek sörgyár alapítására

Magyarázatot erre csak az év végén kapunk, amikor a Lenck Samu cég 1894. december 24-én 8115/1894. iktatási szám alatt beadvánnyal fordul a városi tanácshoz, melyben telepengedélyt kér sörgyár üzembe helyezésére a Gährenecker-dűlőben levő leállított vegyészeti gyár helyén. A Soproni Hírlap 1895. január elsejei számában „Új gyárvállalat Sopronban” cím alatt hírt ad a sörgyár létesítés terveiről, s megtudjuk, hogy a gyáralapítás már huzamosabb idő óta vajdútt, és csak a vízkérdés megoldásával vált lehetővé a terv végleges meg-

valósítása. A telepengedélyt a Lenck Samu cég kérte, s meg is kapta némi huza-vona után. A vízvezeték társulat ugyanis megfellebbezte az elsőfokú iparhatóság engedélyokiratát, azonban az érdekelt feleknek sikerült megegyezésre jutni, és immár semmi akadály nem volt a gyár felépítésének.

Részvénytársaság létesül

Érdekes jelenség, hogy csak a jogerős telepengedély birtokában teszik közzé a gyáralapítás módját, azt, hogy részvénytársasági alapon működik majd az új vállalat. A tulajdonos nem csupán a Lenck-féle cég, hanem a brünni serfözde részvénytársaság is, sőt a soproniak részére is fenntartanak százezer forint értékű részvényjegyzési lehetőséget. A két alapító cég összesen 300 000 forintot fektet be az új vállalatba, így 400 000 forint alaptőkével kezdi meg működését a soproni sörgyár, az Első Soproni Serfözde és Malátagyár Részvénytársaság.

Hitelesen nem lehet megállapítani, hogy ki volt a sörgyár létesítésének kezdeményezője. Ha viszont arra gondolunk, hogy a XIX. század végén az iparilag fejlett országokban már az imperializmus korszakába fordultunk, nem tévedünk, hogyha a kezdeményezést a brünni serfözdenek tulajdonítjuk. Morvaország iparilag messze megelőzte Magyarországot, s a tőkésék pénzüket saját országukban már nem tudták gyümölcsözően befektetni, s így tőkekihelyezéshez folyamodtak. Erre kedvezőnek bizonyult Nyugat-Magyarország, s a brünni tőkésék tökefeleslegüket Nyugat-Magyarországon alapítandó sörgyárba fektetve kívánták gyümölcsöztetni.

E véleményt megerősíti az a néhány mondat is, amely a Soproni Napló 1896. december 6-i számában megjelent:

„... a soproni sörgyár létesítésében dr. Rosenfeldé a főérdem, mert eredeti terv szerint a vállalatnak Győrben kellett volna létesülnie, s dr. Rosenfeld volt az, aki a figyelmet Sopronra irányította...”

Mіндеbből következik, nem valószínű, hogy a Lenck-cég Győrött akart volna sörgyárat alapítani, sőt inkább, értesülve a brünni részvénytársaság gyáralapítási tervéről, felajánlotta az aránylag dús jövedelmet biztosító vegyészeti gyártelepét, mint sörgyár működtetésére alkalmas területet.

Az alkudozásokról nem tudunk részleteket, lényeg az, hogy a Lenck-cég járt jól, 120 000 forintért adta el telkét és üzemét, ami minden bizonnyal magas ár volt. Ebből következik, hogy a 400 000 forint alapítási tőkéből 280 000 forint maradt csupán a gyárépület felépítésére és felszerelésére. S hogy ez kevésnek bizonyult, azt pedig tudjuk a gyár további történetéből.

A részvénytársaság 1895 március végén tartotta alakuló közgyűlését, amelyen elnökké Hayek Zsigmondot, brünni sörgyárost, alelnökké Lenck Gyulát, soproni nagykereskedőt választották meg, az igazgatóság tagjai voltak még Angermann Albin és Wolf Zsigmond, a végrehajtóbizottság tagjai pedig az elnökön és alelnökön kívül Liebl Gyula, Müller Paulin és Riedinger Károly. Ezek szerint a gyár ügyeit legmagasabb szinten három idegen és két soproni vezette. A végrehajtóbizottság tagjai közül ugyanis csak Lenck Gyula és Müller Paulin voltak soproniak. Jellemző, hogy a kereskedelmi igazgató, Gutmann Fülöp, a brünni sörgyár helyi vezérképviselője lett. A műszaki igazgató pedig Löw Róbert.

Harc a kedvezményekért

A gyár építésének megkezdésével egyidejűleg a részvénytársaság megkezdte a harcot a szokásos kedvezmények megszerzéséért. Nehéz helyzetben volt. A részvénytársaság soproni vezetői tisztában voltak azzal, hogy a soproni tanács nem szívesen áldoz hasonló célokra. Különleges módon akarták mégis rákényszeríteni a várost az áldozatvállalásra. Azt akarták elérni, hogy a város a fogyasztási adókból hasítsa ki a söritaladót, és ezt adja át albérletbe a sörgyárnak. A gyár hajlandó lett volna nemcsak azt az összeget megtéríteni, amennyit a város az államnak fizetett a bérletért, hanem az eddigi nyereséget is. A város azonban még ilyen körülmények között sem volt hajlandó ebbe belemenni. Féltek a város lakóit az idegenek befolyásától. Hiszen már köztudomásúvá vált, hogy a gyár vezetése bécsiek és brünniek kezében összpontosult.

A gyár ezután 15 éves városi adó- és vámmentességet kért és szerette volna elérni, hogy a városi fogyasztási járulékot engedjék el ugyancsak 15 évre. A város azonban a pénzügyi bizottság 25 százalékos kedvezményre vonatkozó javaslatát is elutasította, az alábbi indoklással:

„... a gyártó minden hectoliter sör után illeték címén 75 kr helyett csak 46 krt fizet, amely különbözet évi 2.000 forintra rug...” (Tanácsi iratok 4320/897 sz.)

Ez volt az összes áldozat, amelyet hajlandó volt hozni a város, de ezt is csak azért, mert nem bújhatott ki alóla.

A kormánytól is igyekezett kicsikarni kedvezményeket az új részvénytársaság. Mégpedig százezer forintos kamatnélküli államkölcson, tizenötévi adómentességet a maláta és sörgyártásra stb. És kapott százezer forintos hitelt a sörtermelési adóra, 15 évi kedvezményt a malátagyártásra. Ez is több volt, mint a semmi.

Elkészült a gyár

A részvénytársaság megalakulása és a cégbejegyzés után hamarosan megkezdődtek az új gyárépület építési munkálatai. A Lenck-féle vegyészeti gyárból egyedül a gépház és a munkáslakásokat hagyták meg. (Az Iparkamara 1895. évi jelentése.) Az építési terveket 1895. április 20-án nyújtották be a tanácshoz és a német nyelvű kérvény mellé 17 rajzot mellékeltek. A gyárat egy brünni cég tervezte és Schneider Márton építette fel.

Gyors ütemben haladt az építkezés s a felszerelés. 1895. november 28-án már beadták a kérelmet a használati engedélyre, december 4-én a tanács építési bizottsága helyszíni szemlét tartott és ennek alapján december 6-án megadta az építési bizottság a használati engedélyt.

Az új gyár két főépületből állt, amely egymástól 15 méter távolságra feküdt, az egyik 4 emeletesnek készült, a másikon 5 emelet volt. Ezek voltak a főző épületek és tároló helyiségek. Ezenkívül található volt még a gyártelepen kázinó, magtár, lakóhelyiség, bognárműhely, istálló és kocsislakások, jégverem, irodahelyiségek. Külön villamosvilágítása is volt a gyárnak, kétszáz iv- és izzólámpával. Ez azért is nagy szó, mert Sopronban ekkor még csak légszusz-világítást használtak. (Soproni Hírlap, 1895. dec. 6.)

A gépi felszerelést is egy brünni cég szállította. A többi között 3 gőzgépből állt, 80 lóerővel, két kazán, egy dinamógép, egy teljes hűtőgép, árpatisztító és osztályozó, malátatisztító, különféle szivattyúk stb. A gyár évi termelése 5000

mázsa maláta és 25 000 hektoliter sör volt. A munkáslétszám 5 hivatalnok, 29 szakmunkás és 6 napszámos. (Az Iparkamara 1895. évi jelentése.)

A gépfőlszerelés 120 000, az épületek pedig 150 000 forintba kerültek; ha ehhez még hozzávesszük a telek vételárát, amit Lenck Gyula kapott, 120 000 forintot, akkor megtudjuk, hogy a gyár építésébe és felszerelésébe befektették 10 000 forint híján az egész 400 000 forint részvénytőkéjét. Rögtön felvetődik a kérdés, honnét vesz a részvénytársaság forgótőkéjét, mert enélkül nem tud zavartalanul termelni a gyár.

Megindul a termelés

A használati engedély után a gyár vezetői azonnal hozzáláttak, hogy megindítsák a termelést. Ehhez azonban még néhány heti előkészületre volt szükség. A berendezéseket hitelesíteni kellett. A zord téli időjárás ezt némileg akadályozta. A nehézségeket azonban leküzdötték és 1896. január 2-án megkezdték a gyárban a termelést. Az első napok próbafőzésekkel teltek el, inkább azt a célt szolgálták, hogy a csöveket és az edényeket kitisztítsák, a tényleges termelés 1896. január 10-én vette kezdetét. (Soproni Hírlap, 1896. január 11.)

Az első sörszállítmány 1896. április 1-én hagyta el a gyár telepét. Bajor szokásokat követve az első rakomány sört reggel 7 órakor indították útnak feldíszített kocsikon, hordókban, felpántlikázott és felvirágozott lovak húzták a kocsit. (Soproni Hírlap, 1896. április 2.)

Gyártmányaik közül az Export-márciusi sör, Polgári sör, Udvari sör elnevezés maradt ránk. Mindjárt a gyártás megindulásakor különlegességgel is kedveztek a sörfogyasztóknak, kihasználva a millennium ünnepeit: Millenniumi sör elnevezéssel hoztak forgalomba barnasört. (S. H. 1896. május 24.)

Az első évben 18 200 hektoliter sört termelt a gyár; ebben található 10 fokos és 12–13 fokos, hozzávetőlegesen egyforma mennyiségben. Részben Sopronban, részben a szomszédos megyékben értékesítették. A gyártási hulladék értékesítése az első időben nehézkes volt, mert a soproni gazdák nem ismerték fel, hogy milyen kitűnő állati takarmány a sörgyártás hulladéka. (A Soproni Iparkamara 1896. évi jelentése). Ausztriába is szállított a gyár sört, havonként mintegy 300 hektolitert.

A munkások keresete az iparkamarai jelentés szerint az első évben a következőképpen alakult. A tanulók átlagos napibére 55, női segédmunkásoké 80, a férfi segédmunkásoké pedig 100 krajcár volt. Ezek a keresetek valamivel meghaladták az abban az időben kialakult mezőgazdasági béreket.

Válság küszöbén

A második év végén a gyár vezetői a részvényesek közgyűlésén biztató eredményekről számoltak be. A gyár a második évben már bővítette üzemét, két új jégpincét épített, egy új gőzkazánt állított fel, a hordókészletét 10 000 hektoliterre emelte, raktárakat, sörcsarnokot létesített 63 000 forint értékben, ebből azonban 50 000 forintot kölcsönből fedezett. 24 500 hektoliter sört termelt és 23 000 hektolitert értékesített, 26 161 forint tiszta nyereséget ért el, és 5 százalékosztalékot fizetett. (Soproni Napló, 1897. december 8.)

A nyilvánosságra hozott eredmények mögött azonban fenyegető árnyékként jelent meg már ebben az időben a nem helyes gyárvezetés. Az adatok ugyanis már némi bajokra engednek következtetni. Az első évben 18 000 hektoliter sört gyártottak és 10 000 hektolitert adtak el. (Soproni Napló, 1898. április 17.)

63 000 forintot befektettek, de 50 000 forint adósságot csináltak. Veszélyes az ilyen gyárvezetés, ha a gyárnak amúgy sincs forgótőkéje, mint ahogy a soproni üzemnek a teljes részvénytőke felhasználása miatt nem volt forgótőkéje.

A bajok kezdetére lehet következtetni az igazgató-válságokból is. Gutmann Fülöp után Löw Róbert is megvált a cégtől. Gutmann megváltása állítólag azért történt, mert a részvényesek a gyárat el akarták adni. (Soproni Napló 1898. okt. 16. és okt. 20.)

A nehézségek kézzelfoghatóvá váltak a harmadik év közgyűlésén. Az új igazgató, Redlich Samu már mindössze 422 forint tiszta nyereségről adhat számot. A kedvezőtlen eredményt az árpa és komló drágaságával és a jégghiánnyal igyekeznek magyarázni.

Az igazság az, hogy a gyár válsággal kezd küzdeni. Ennek jele az is, hogy az egyik alapító, Lenck Gyula lemondott alelnöki tisztségéről, s helyébe Friedrich Ágost került. Lenck már megsütötte a maga kis pecsenyéjét, túladott a telkén s valószínűleg részvényeinek nagyobb részén is. Neki csak hasznot hozott a sörgyár alapítása. A gyár termelése 25 800 hektoliter volt 1898-ban. Hogy megnyit értékesített, nem tudjuk.

A következő évben tovább tornyosultak a vésztjósuló fellegek a gyár egén. 27 467 forint veszteséggel zárult az év. Újra változott a gyár vezetése, Redlich Samu is lemondott igazgatói megbízatásáról. A gyár tehát négy év alatt három igazgatót emésztett meg.

Válság a gyárban

Az 1899. év végén tartott részvénytársasági közgyűlésen még nem került szóba a gyár válsága, de nem telt el két hónap a közgyűlés után, amikor kirobbant a maga teljes súlyosságában. 1900. február 1-én a Soproni Napló hírül adja, hogy a gyár összes aktívait felajánlották Beck és tsa. bécsi ügynöki cégnek, amely 800 000 forintnyi részvénytőkével új társaságot akar szervezni a sörgyár megmentésére. Viszont a részvénytársaságot 600 000 forintnál jobb áron eladni nem lehet. Ez pedig annyit jelent, hogy a passzívák leszámítása után alig marad 50 000 forintnál nagyobb összeg, amelyet a részvényesek maguk között feloszthatnának.

Mi is okozta a válságot? Erre magyarázatot ad az 1900. március 1-vel egybeállított mérleg. Eszerint a veszteség 203 560 korona. A tartozások több mint egymillió koronát tesznek ki. 300 000 K. a soproni takarékpénztárnál, 100 000 K. a takaré- és kölcsönegyletnél az igazgatósági tagok girojára, 34 000 K. Hayek igazgatósági elnöknel, 30 000 K. a többi igazgatósági tagnál. Ennyi adósság nem halmozódhatott fel egyik napról a másikra. Már a gyár alapításánál kezdődtek a bajok. Kevés volt a tőke, de elmulasztották a tőke felemelését. (Soproni Napló 1900. febr. 18.) Már az első naptól kezdve kölcsönökre szorultak. Hozzájárult még ehhez a hibás gyárvezetés, igazgatócserék, sör-megsavanyodás, könnyelmű hitelezés stb. (Soproni Napló 1900. febr. 15.) Mindez csak tovább sodorta a gyárat a válság felé.

A válságból a kivezető utat úgy akarta a részvénytársaság megtalálni, hogy a 200 korona értékű részvényeket 50 koronára lebélyegzi és 800 000 korona elsőbbségi kötvényt bocsát ki. Rendkívüli közgyűlésen el is határozták ezt, a 800 000 korona elsőbbségi kötvényt azonban nem tudták elhelyezni, hanem csak 260 000 koronát jegyeztek a korábbi részvényesek. De a gyárat ezzel is meg lehetett menteni a teljes bukástól, így a termelés tovább folytatódott.

A bankbukás hatása

Alig heverte ki a sörgyár a válság okozta nehézségeket, újabb váratlan katasztrófa rázta meg Sopron gazdasági életét. A soproni építő- és földhitelbank csődbe jutott 1901 októberében, mert a bank igazgatója Schladerer Alfréd, aki a soproni sörgyárnak is részvényese és felügyelőbizottsági tagja volt, 10 éve hamisította a mérleget, megdézsmálta a bankban elhelyezett betéteket. Schladerer agyonlőtte magát. A csőd, a bankbukás valamennyi soproni vállalatot érintette.

A soproni sörgyárban a bankbukás következtében majdnem teljes egészében kicserélődött az igazgatóság és a felügyelőbizottság. Meghalt Schladerer, néhány nappal korábban pedig Lenck Gyula, Friedrich Ágost és Mechle József kénytelen volt lemondani. Lemondott önként Wolf Zsigmond, Steiner György és Spitzer Mór. Úgyhogy az igazgatóságban csak a külföldiek maradtak meg, a felügyelőbizottságban pedig senki, mert nem mert senki sem vállalni a felelőséget. Bírószági könyvszakértővel vizsgáltatták meg a gyár mérlegét. A bírószági szakértők nem találtak hibát, s ennek eredményeként meg is választották őket a felügyelőbizottság tagjaiul.

A gyár vezetésénél már bizonyos fokú óvatosság tapasztalható. Hitel és fizetőképesség tekintetében a szanalás után javult a helyzet, felhagytak a veszteséget hozó sörraktárakkal, emelték a jobb minőségű sör fogyasztását 30 százalékkal. Ennek ellenére 1901-ben 7000 forint veszteséggel zárt az üzletév. A következő évben 31 000 koronára szökkent a veszteség. Ezt részben a rossz gazdasági helyzet okozta, a termelés teljesen leesett, mindössze 13 000 hektolitert tett ki. Az 1902/3. üzletévben már javult a gazdasági helyzet, a termelés 26 000 hektoliterre emelkedett, s pár száz korona nyereséget is hozott. A következő évek hasonló eredménnyel zárultak. Néhány ezer hektoliter körül mozgott a teljesítményváltozás, de állandóan kisebb nyereséget mutatott fel a gyár. Komoly üzleti eredményeket lehetett volna elérni, ha az 540 000 korona elsőbbséget el tudták volna helyezni, s a kapott összegből tisztázzák a terheket. A nyereség nagy részét enélkül felemésztette a kamat.

A sörgyári sztrájk

Tíz év telt el a gyár megindulása óta. Ez a tíz év tele volt nehézségekkel, válságokkal. A tőkések nem érték el azt a célt, amit akartak, nem sikerült tőkebefektetésükkel gyümölcsözően kamatoztató gyárvállalatot létrehozniok. A második tíz év is mindjárt nehézségekkel kezdődött.

1907. április 16-án sztrájk tört ki a gyárban. A sztrájk szemmel láthatóan az 1905-ös orosz forradalom soproni utórezgése volt. Hiszen hiába verték le az orosz munkások forradalmát, hatása Európa-szerte megmutatkozott. Megélenkült a gazdasági harc, amely egyben politikai harcot is jelentett.

A sörgyári sztrájk kezdeményezői a szociáldemokraták voltak. A sztrájk közvetlen kiváltója az volt, hogy a gyár igazgatója, Glück Alfréd, nem volt hajlandó a dolgozók követelésének eleget tenni. A követelés 10 százalékos béremelésre szolt és azt kívánták, hogy a gyárban műhelyszabályzatot állítsanak fel. Az uszodában állították fel a sztrájkanyagát az építőipari munkásokkal együtt. Dr. Heimler rendőrfőkapitányhoz fordultak egyeztetés céljából a sztrájkolók, az egyeztetés azonban nem járt eredménnyel. Az egyeztetési eljárás a munkások részéről Wallner Samu, Welles Mihály, Tremmel Nándor, Knabl András és Krizmanits János vettek részt. Glück Alfréd igazgató 7 százalékos fizetésemelést ajánlott fel. Ehhez azonban nem járultak hozzá a munkások

megbízottai, hanem kiléptek a gyárból. A többség azonban elfogadta Glück ajánlatát és április 19-én, valamint április 20-án felvette a munkát. Négy sztrájkolót azonban nem vett vissza a gyár. Nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a négy munkást a sztrájk vezetői között kell keresnünk.

A sztrájkban 22 férfi munkás vett részt, közvetlenül előtte 34 férfi és 5 nő dolgozott a gyárban. A követelések között akadt politikai jellegű is, mégpedig a bizalmi férfiak elismerése és május elsejének ünnepnapként való elismerése.

A sörgyári panama

A sztrájkot követő években visszatért a termelés a megszokott kerékvágásba, kisebb-nagyobb nyereség, veszteség jellemezte termelését az adott körülményektől függően.

1910-ben ismét nagy felfordulás keletkezett a gyárban. Valaki feljelentette a gyár vezetőségét amiatt, hogy a gyár évek óta nagymennyiségű sört elvon az adózás alól. A hűtőkádtól titkos csöveken vezették el a sört, hogy ne kelljen érte termelési adót fizetni. A három év alatt a sajtó jelentése szerint 28 000 hektoliter sört vontak el az adózás alól. A kár 1 700 000 korona körül mozgott. (Soproni Napló, 1910. dec. 28.)

A vizsgálat nagy hévvel folyt. Már-már úgy festett, hogy ezzel a gyár be is csukhatja a kaput, mert a büntetést kifizetni nem tudja. A végén mégis megoldódott a helyzet. A pénzügyminiszter táviratilag megállította az eljárást. A következő mérlegben 13 000 forint sörbírságadót tüntetnek fel. Elég olcsón megúszták. Az igaz, hogy ettől az időtől kezdve a pénzügyőrség nagyon szigorú ellenőrzést vezetett be, amelynek később már nem tudták az okát a dolgozók, holott a panamára vezethető vissza.

A panama következményeként új igazgató került a gyár élére Loebel József személyében.

Eladják a gyárat

A háborús évek végre meghozzák azt a fellendülést, amire a tőkéstulajdonosok húsz év óta várnak. A háború első évében még veszteséggel zárták az üzletévet, de 1916-ban már több mint 50 000 forint nyereséget tudnak kimutatni. Megérett a gyár, a részvénytársaság az eladásra. A kőbányai serfözde részvénytársaság 1 450 000 koronát ajánlott fel érte. A részvényeket névértékben, az elsőbbségi részvényeket pedig 5 százalékos felárral váltották be.

Az üzletet 1917-ben kötötték meg, az Első Soproni Serfözde és Malátagyár azonban csak 1918. április elsején szüntette be üzemét és az év közepén kérte az iparendély törlesztését.

Brennbergbánya Feldmüller Mátyás albérletében 1828-tól 1834-ig

Egy fejezet a szerző „Brennbergbánya története“
című készülő munkájából

Írta: Faller Jenő

Feldmüller Mátyás — mint azt „Brennbergbánya a bécsi Fries és Társa Bankház bérletében (1822–1827)” című előző tanulmányomban mondtam¹ — 1829. jan. elsejével jutott a Hajózható Csatornatársaság s ezzel Brennberg birtokába.

Feldmüller persenbeugi hajómester ugyanis 1826. dec. 20-án — a *Fries és Társa* csődtömeg-gondnoksággal történt előzetes megállapodás alapján — javaslatot tett a kamarának, helyesen a kincstárnak, hogy 1822. május 1-i kelettel írják nevére a bérleti szerződést, s ez esetben kifizeti a kincstár mintegy 15 ezer forintos kárát is, mely az előző albérlő, a *Fries és Társa Bankház* bukásával kapcsolatban érte.

Feldmüller az akkori monarchia egyik legtekintélyesebb személyisége volt, kinek, mint a dunai hajózás legnagyobb vállalkozójának mintegy 1200 hajója közlekedett a Dunán föl-, illetve lefelé. Mint lelkes hazafi bátorságával sokszor tüntette ki magát a Napóleon-elleni háborúban, így kedvelt embere volt *Ferenc* császárnak, ki persenbeugi kastélyában időzve, sokszor látta vendégül a „Duna-admirális”-t, ahogy *Feldmüllert* hívták. A tekintélyes pénzember ajánlatát a kincstár 1827. márc. 1-én kelt aláírásával elfogadta, de ezt mindjárt vissza is vonta, mert pár nappal később *Gansterer* kincstári téglakemencebérlő ajánlatot tett a kamarának, melyben kötelezte magát, hogy ha megkapja a bérletet, a csatorna folytatásaként azonnal megkezdji a vasút építését Sopronon át Győrbe, illetve Triestbe. Ajánlatát a kamara márc. 17-én tárgyalta már azért is, mert *Gansterer* mögött *Conrad Claus* állt, kinek kezében voltak az osztrák vasút-építési jogosítványok. Így a kamara *Feldmüller*, helyesen a *Fries és Társa Bankház* csődtömeg-gondnokság szerződését 1827. nov. 1-én fölmondta, mert szabadon kívánt rendelkezni, és mert a *Gansterer*-féle vasútterv hirtelen reálisabbnak látszott a csatorna folytatásánál. Így *Feldmüller* csak annak köszönhette, hogy a bérlethez jutott, mert a kamara 1828. febr. 16-i ülésén elhangzott fölszólalásokból az alakult ki, hogy a magyar földesurak úgysem fogják vasútépítés céljából átengedni földjeiket, ahogy azt 1814-ben a csatornával kapcsolatban tették, s így *Gansterer* terve, illetve ajánlata nem volt érdekes, s a csatorna folytatását be sem vették már a föltételekbe. A bérlet ennek következtében 1828-ban

1. L. SSz., XI. (1957) évf., 1–2 sz. p. 10–33.

átmenetileg is *Feldmüller* kezében maradt, ki aztán 1829. jan. 1-vel 1834. dec. 31-ig terjedő 6 évre azt végérvényesen meg is kapta.

A bérló változása csak látszólag jelentett új fejezetet a bánya történetében, lényegében semmi sem változik, hisz *Feldmüller*, mint a *Fries és Társa Bankház* csődtömeg-gondnokságának vezetője, már 1822 óta minden bányajáráskor megjelent Brennbérgben s megbizottját, *Mayer Károly* fölügyázót ezzel egyidőben állította a bánya szolgálatába, mint megfigyelőt. *Feldmüller* elsősorban *Mayer* bizalmas jelentéseiből ismerte a bányát, melynek sorsát bérlete teljes ideje alatt szívén viselte, amit igazol az is, hogy minden évben megjelent a bányajárásokon, amikor heteket töltött Brennbérgben. Mindez természetesen nem jelentette azt, mintha *Feldmüllert* a brennbérgi bányászat különösebben érdekelte volna, neki mint a monarchia legnagyobb hajótulajdonosának a hajózható csatorna volt elsősorban fontos, hogy hajói számára új víziutakat biztosítson, s elejét vegye mindama terveknek, melyek a vasútépítést szorgalmazták s az országhatárig kiépített csatornát is vasúttal kívánták folytatni Sopronon át Győrig.

*

Feldmüller mint albérlő az 1828. jún. 11-én megtartott szemlén jelent meg először Brennbérgben, s mint a bányajárásról felvett jegyzőkönyvből tudjuk, mutatkozott be a megjelent bizottságnak ilyen minőségben. A bizottság tagjai, a kamara részéről a már előző szemlékből ismert *Raab Ferenc József* udvari tanácsos és *Möser Ferdinánd* az alsó-ausztriai államjavak adminisztrátora, Sopron város részéről *Würth Károly* tanácsos, *Bruimann (Pruymann) Ádám* szószóló, valamint *Russ János* és *Tschurl József* képviselőtestületi tagok voltak. A Csatornatársaságot maga *Feldmüller*, a bányát pedig *Buday Ferenc* bányagondnok képviselte.²

A bizottság a már négy év óta szokásos módon megtekintette az üzemet, annak megállapítása végett, hogy vajon a bánya vezetősége betartotta-e az utolsó, 1827. évi szemle alkalmával előírt utasításokat s nem követett-e el valami olyant, ami kihatással lehet a bányászat további menetére?

A szemle jegyzőkönyve szerint a munkálatok mindkét szempontból kifogástalanok voltak, mindössze arra hívták föl a vezetőség figyelmét, hogy ne hagyja veszendőbe menni a nagymennyiségben fölszaporodott szénport, s próbáljon abból brikettet készíteni, ahogy azt más országokban teszik. — A városi tanácstagoknak nem volt a szemlén különösebb kívánságuk, arra kérték csak a bánya vezetőségét, hogy a soproniak mindig jó minőségű szenet kapjanak.

A városi tanács aug. 1-i ülésén megnyugvással vette tudomásul a jegyzőkönyvbe foglaltakat, s az 1828-as év eseményeiből a továbbiakban még legföljebb azt jegyezhetjük föl, hogy a bányatelep húsellátása ez évben sem nyert megoldást, mert a kimérésre — bár a város többször írta ki ürlejtésre —, nem jelentkezett vállalkozó, aki azt bérbevette volna, s így a munkások Sopronban s a szomszédos falvakban voltak kénytelenek húst vásárolni.

Ezzel egyidőben folytak a bánya italmérésével kapcsolatos újabb egyezkedések is. A város ugyanis — mint tudjuk — még 1801-ben megengedte a Csatornatársaságnak, hogy a városi vendéglő megépítéséig évi 10 Ft „jog elismerésdíj” ellenében a bányatelepen szeszes italokat árulhat. A tanács ezt az összeget 1825-ben 8 Ft-ra csökkentette, majd hirtelen 30-ra emelte, s 1828-ban már 50 Ft-ot követelt. Hosszú tárgyalások után az évben mégis évi 30 Ft-ban egyeztek meg, mit 25576. számú, 1828. aug. 6-án kelt rendeletével a kamara is jóvá-

hagyott azzal az indoklással, hogy az 50 Ft-os évi bérösszeg semmiképpen sem méltányos, tekintve, hogy a bánya szénszállításai csökkentek, s annak következtében több munkást volt kénytelen elbocsátani.³

Följegyezhetjük végül azt is, hogy 1828-ban a nagyforgalmú sopron—brennbergi úton — melyet mint a följegyzések mondják, ezernyi kocsi használt, és a soproni polgárságnak is kedvenc sétaútja volt — hat hidat javítottak, illetve kettőt újra építettek, amihez a város adta a szükséges fát.

*

1829. júl. 1-én megtartották a szokásos évi szemlét, amelyen a kamarát lovag *Raab Ferenc József* miniszteri tanácsos képviselte, a város nevében *Wagner Xavér Ferenc* polgármester, *Neumayer Nepomuk János* tanácsos, *Bruimann (Pruymann) Ádám* szószóló, *Heckenast Dániel* külső tanácsstag, a Csatornatársaság részéről *Feldmüller Mátyás* bérlő és *Stein János* felügyelő, a bánya részéről *Buday Ferenc* bányagondnok vettek részt.

A bizottság elsőnek a külfejtéseket járta be, majd a Pál-(Pauli) aknához ment, melynek elővájásai a Ferdinánd-altárhoval kerestek összeköttetést. Az előljárok megállapították, hogy a bányaművelés az előző évben előirt utasítások szerint történik, amit ha továbbra is betartanak, a bányászat még hosszú időre van biztosítva.

A városiak azt panaszták csupán, hogy a szénrakodásért addig szokásos mázsánkénti 1 kr-t kitevő illetéken felül, a bánya vezetőinek tudán kívül, a rakodó munkások még külön díjat követelnek a városiaktól. Kérték azt is, hogy a kiadásnál tartsák be a rendet, hogy a soproni polgároknak ne kelljen a bányánál hosszú ideig várakozni.

A bizottság úgy döntött, hogy a rakodásért szedett illetéktelen pénzeket a bánya vizsgálja meg, azokat szüntesse be, és ha másképp nem, akiket tettenér, bocsássa el.

A bizottság megállapította azt is, hogy mint előző évben, újra sok a szénpor. Így utasította a bányát, hogy ne hagyja kárbaveszni, s vagy sajtoljon belőle brikettet, vagy adja el olcsó áron.⁴

Buday bányagondnok egyébként részletes írásbeli jelentést⁵ csatolt a bizottság jegyzőkönyvéhez, melyből a következőket jegyezhetjük föl.

Telepítve volt: a nagy külfejtésben 3 mélyítés, 2 fejtés, 3 letakarás. A régi külfejtésben 1 berakásos fejtés, a bányában 11 fejtés és 1 új fedüvágat, összesen tehát 21 munkahely.

A leírásból megtudjuk, hogy ez időben a bánya a külfejtésből mindinkább a mélyművelésre tért át, legalább is ezt igazolja a földalatti műveletek nagyobb száma.

Ennek ellenére a nagy külfejtésben 3 előkészítő mélyítést és 3 letakarást találunk, ami azt jelenti, hogy az évben még nem gondoltak a külfejtés földadására s az — mint tudjuk — valóban csak később, az 1834—35-ös években következett be. A külfejtésben a telep vastagsága egyébként — mint a letakarások részletes ismertetéséből tudjuk — 6—10 öl, 12—19 m vastag volt 5—8 m takaró réteg mellett.

3. L. uo. Acta Politico Oeconomica. Fasc. XXV. 3748.

4. L. uo. Acta Politico Oeconomica. Fasc. XXV/1220.

5. L. uo. Acta Politico Oeconomica. Fasc. XXV/1220. „Relation zur Brennberger Grubenfahrt am 1.-ten Juli 1829. von Franz Buday Bergverwalter und Berggerichts-Substitut.“

A földalatti műveletek részben a széntelep feküjében, részben a fedüjében mozogtak, a Ferdinánd-, Teréz-, József- és Karolina-aknak mezejében.

A Ferdinánd-akna összeköttetésben volt a külfejtéssel s a jelentés közli, hogy annak műveléséből két „szerencsésen” telepített feküvágattal sikerült a feküvizeket megcsapolni, úgyhogy a Ferdinánd-akna fejtési mezeje, a Rudolf-akna feküvágatáig minden költséges vízemelés nélkül művelhető.

Feldmüller Mátyás,
Brennbergbánya albérlője 1828-tól 1834-ig
(Waldmüller F. festménye)

A Teréz-akna fejtései a régi műveletekben visszamaradt, igen szép telep-részben mozogtak, melyet szabályos fejtésekkel, malmokkal műveltek fekütől fedüig haladó irányban.

Az akna vizét, mely régebben csaknem lehetetlenné tette a műveleteket, sikerült Budaynak – mint írja – lecsapolni, minek következtében a régi bányatüzek is megszűntek.

A József-aknában levegőhiány miatt egy fedüvágatot hajtottak szénben, egyik irányban a József-, másik irányban a Ferdinánd-akna felé. A Karolina-aknában mi sem változott, s ott 3 berakásos fejtés dolgozott.

A fejtési műveletek leírása után Buday az egyéb jelentenivalók közt elmondja, hogy az előző esztendőben megkezdett altáró hajtása az őszi esőzések, kemény tél s lecsökkentett munkáslétszám miatt szüneteltek, de annak folytatását meg kell kezdeni a Ferdinánd- és Rudolf-aknák vizeinek folyamatos lecsapolása végett. Jelenti továbbá, hogy a bányákban nincsen víz, és mivel a külfejtés néhány munkahelye tárgyi évben megszűnt, az így kiesett termelést újabb földalatti műveletek fejlesztésével kell pótolni. Azt írja egyébként, hogy az elmúlt 1828-as év kis, mindössze 151 561 mázsás termelését a rossz időjárás okozta.

Buday jelentése befejezéséül benyújtotta a bánfalvi majorépület (Mayerhof) cseréppel való befödésének költségvetését s közölte, hogy a társláda számadását 1828 decemberében a szükséges bizonylatok hiányában nem tudta lezárni, végül a Brennberghez csatolt klingenfurti és mayersdorfi bányákról számolt be.

*

Az előző évihez hasonlóan, látszólag békés módon folyt le a jún. 6-tól 19-ig terjedő két hét alatt az 1830. évi vegyes bizottsági bányajárási szemle is, melyen az udvari kamara részéről megint *Raab Ferenc József* tanácsos, az alsó-ausztriai államjavak adminisztrációja részéről pedig *Möser Ferdinánd* jelentek meg. A városi tanácsot *Neumayer Nepomuk János* tanácsos, *Bruimann (Pruymann) Ádám* szószóló, *Artnér Lajos* városi ügyész és *Flandorfer Ignác* bizottsági tagok képviselték. Megjelent a szemlén maga az albérlő, *Feldmüller Mátyás*, valamint helyettese *Stein János* felügyelő is, a bánya részéről pedig *Buday Ferenc* bányagondnok.⁶

A bizottság ez évben is bejárta a bányát anélkül, hogy bárkinek is valami lényegesebb követelése lett volna, tudjuk azonban, hogy az elhangzott és jelentéktelennek látszó tárgyalások mögött mégis fontos kérdések húzódtak meg.

Így a városi tanács tagjai öt pontban foglalták össze kívánságaikat s vezették be a fölvetett jegyzőkönyvbe, mégpedig a következőkben:

1. Panaszolták, hogy az ellenőr, kinek szénjogi szerződésük 2. pontja szerint a szén kiadását ellenőrizni kell, s a tanács előtt föl kell erre esküdni, nincs helyén, vagy legalább is nem működik elfogadható módon.

2. *Buday* bányagondnok a szerződés 3. pontjában foglaltakkal szemben megakadályozza, hogy a bánya alkalmazottjai az erdőben okozott károkat megtérítsék, s hogy a kártevők, ha ily ügyekben megidézik, a városi bíróság előtt megjelenjenek.

3. Panaszolták, hogy a városi szénigénylők sokszor igen rossz szenet kapnak, és sokszor szén nélkül kénytelenek hazamenni. Gyakori az is, hogy arra kényszerítik a fuvarosokat, hogy segítsenek megrakni a Csatornatársaság kocsijait, s emellett a munkások rakodáskor még mindig követelik a külön rakodási díjat, amit már előzőleg is kifogásoltak.

4. Panaszolták, hogy az idevonatkozó szerződés ellenére is a bormérésre kijelölt helyiségen kívül több bányászlakásban zugkocsma van.

5. *Buday* bányagondnok öt meg nem illető bírósági jogkört gyakorol, kivonja a bánya dolgozóit a törvényes bíróságok hatásköréből, illetve akadályozza a bíróságok munkáját, s hatáskörét ki akarja terjeszteni azokra is, akik nincsenek a bánya szolgálatában s nem is laknak a bányatelepen.

6. L. uo. Acta Politico Oeconomica. Fasc. XXV/4220.

A vegyes bizottság lényegében döntött a panaszok tárgyában, s így az 1. ponttal kapcsolatban fölszólította a bérlőt, hogy állítson megfelelő fölesküdtöt egyént a szénkiadás ellenőrzéséhez. A 2. pontban panaszoltakra utasították Budayt, hogy óvakodjék a kilengésektől és járjon el megfelelő módon, ugyanakkor meghagyták a tanácsnak is, hogy az idézéseket, további eljárás végett, mindig a bányagondnoknak kézbesítsék. A 3. pontra a bizottság megismételte már ezt megelőzően hozott, idevonatkozó rendelkezését, úgy intézkedett továbbá, hogy mindazok a fuvarosok, akik a bánya helytelen intézkedései következtében nem jutnak szénhez, kártérítést kapjanak. A 4. pontban kifogásolt zug-bormérésekkel kapcsolatban a bizottság kimondta, hogy azokat azonnali hatállyal föl kell számolni, végül az 5. pontban foglaltakra a bizottság úgy döntött, hogy mivel a kérdés elintézése felsőbb hatóság előtt van, annak elintézéséig ez ügyben nem határoznak.

A bizottsági jegyzőkönyvhöz csatolták Buday összeállításában a bánya üzemi jelentését is, melyből a következőket jegyezhetjük föl.⁷

Az új külfejtésben 4 munkahelyen 11 vájár dolgozott, a régiben 1 munkahelyen 3. Mélyművelés folyt a Ferdinánd-aknában, hol 6 munkahely volt telepítve, összesen 17 emberrel. A Teréz-aknában 3 helyen volt fejtés, összesen 6 emberrel. Az Antóni-lejtaknában egy fejtésben 4 ember dolgozott, a József-gurítóaknában 6 vájár, végül a Karolinában 10 vájár. A szállítást, fönntartást, takarítást stb. 3 vájár és 44 egyéb dolgozó végezte, úgyhogy a bánya teljes létszáma 105 ember volt, éspedig a következő elosztásban.

vájár	54
beteg vájár	3
szállító fönntartó	42
kömüves	2
bognár	1
kovács	1
szolga	1
küldönc, kifutó-fiú	1

Összesen: 105 fő

A bizottsági szemle, mint látjuk, minden különösebb zavar nélkül, csöndben folyt le, tekintve, hogy a megjelentek a mondott öt pontba foglalva csak érintették, de nem tárgyalták azokat a kényes kérdéseket, melyek tulajdonképpen régóta húzódtak és nem nyertek elintézt.

Így a mondott 1. pontba foglalt panasz hátterében a bányának az a 10 éves mulasztása húzódtott meg, hogy bár az 1793. évi alapszerződés 2. pontja szerint⁸

7. L. uo. Acta Politico Oeconomica. Fasc. XXV/4220. „Brennberger Werks-Protocol von 6-ten, bis 19 Juni 1830. von Franz Buday. Bergverwalter und Berggerichts-Substitut.“

8. Hivatkozott 1793. okt. 28-án kötött alapszerződés 2. pontja a következőképpen rendelkezett: „...Damit aber die Stadt, von der jährlichen verschleissenden oder verwendeten Quantitaet überzeugt sei, und einen sicheren und glaubwürdigen Masstab ihrer Forderung haben möge, wird die Gewerkschaft jemand vertrauen, welcher über jedem verkaufenden, oder obiger massen verwendenden Zentner ein richtiges Journal zu führen haben, und diessfalls von der Stadt ein Eid und Pflicht zu nehmen sei, und so ferne derselbe nicht pflichtmässig fürsichreiten sollte, nebst gesetzmässiger Strafe, auch der Cassation unterliegen wird, anzustellen und zuernennen schuldig, und gehalten sein.“ L. Faller Jenő. Sopron szénjogi szerződésai 1791-től 1946-ig, szénbányászatunk államosításáig. SSz. IX. (1955) évf., 1—2. szám. p. 53.

köteles volt a szén eladását a városi tanács előtt esküt tett tisztviselővel ellenőriztetni, ennek csak részben, illetve nem elfogadható módon tett eleget. Az állás ugyanis 1819-ig szabályosan be volt töltve. Ez évben került *Buday* Brennbérgbe, s mivel az állás megürült, azt véle töltötték be s föl is esküdt a tanácsnak. Időközben, 1825-ben azonban a bányá vezetője lett, és mivel nem töltette be az ellenőri állást, sőt azt is magának tartotta, összeférhetetlen módon tulajdonképpen saját magát ellenőrizte, mit joggal kifogásolt a város. E kérdés tehát akkor már öt éve húzódott és folytonos civakodásra adott okot, tekintve, hogy *Buday* a kérdést magától nem rendezte. A város végül is 1830. jún. 23-án kelt 302. sz. jelentésében az alsó-ausztriai államjavak igazgatóságához fordult panaszával s kérte annak sürgős rendezését. Nevezett igazgatóság hosszú hónapok múltán értesítette a várost, hogy nem tartja ugyan szükségesnek az állás betöltését, viszont nem emel kifogást, ha az ellenőri állást a bányá újraszervezi. *Buday* erre ígéretet tett ugyan a városnak, hogy az ellenőrt rövidesen kinevezi, azonban nem intézkedett, s az állás a szemle alkalmával, 1830 júniusában még mindig betöltetlen volt.

Ugyanilyen visszatérő s folytonos nyugtalanságot jelentő kérdés volt a bizottsági jegyzőkönyv 4. pontjában fölhozott italmérés is.

Az előzőkben részletesen szoltam arról, hogy a bányatelepi italmérési jog 1801 óta, amióta a városi tanács ideiglenesen megengedte Brennbérgben a bormérést, folyton visszatérő, vitás ügy volt.

Így az 1828-ban megkötött egyezséget a városi tanács már két évvel később fölmondta, s 1830. nov. 1-től 1833. okt. végéig 100 Ft évi bér fizetése mellett három évi időtartamra szóló szerződést kötött. A szerződés ifj. *Feldmüller Máttyás* nevére szolt, aszerint a bérlő bort, sört, pálinkát mérhetett s élelmszereket árulhatott Brennbérgben, azzal a kikötéssel, hogy a sört a városi sörfőzdéből kell vennie. A szerződés megengedte azt is, hogy a bérlő albérlletbe adja italmérési jogát, az esetben azonban az albérlővel írásbeli szerződést köteles kötni, s azt jóváhagyás végett a városi tanácsnak bemutatni.

Az új szerződés megkötése nem folyt le minden sűrlődás nélkül, mert a város italmérési jogát árverés útján akarta bérbeadni s ebbeli szándékától csak a kamara közbelépésére állt el, mely barátságos megegyezést követelt. A szerződés megkötésével kapcsolatos nézeteltérésekre mindenekelőtt *Buday* bányagondnok erőszakossága adott okot, ki azt vitatta, hogy az italmérési jog bérbeadása kizárólag az ő hatáskörébe tartozik, amit a város természetesen nem ismert el, s az ügyben végül a kamara döntött, mely barátságos egyezséget kívánt. Így, bár a kamara közbelépésére a tárgyalófelek megegyeztek, a *Buday* és a városi tanács közti ellentétek nemhogy elsimultak volna, de még nagyobb hullámokat vertek. Minderre az adott okot, hogy *Buday* – mint többször mondtam – visszaélt bányabíráskodási jogával, amit a városi tanács joggal kifogásolt, úgyhogy az ebből származó ellentétek ekkor már Brennbérg és Sopron történetében addig egészen ismeretlen munkás-megmozdulásokhoz vezettek.

1801. márc. 31-e óta ugyanis, hogy a brennbérgi bányabiztosságot (C. R. Substitutio Montana, K. K. Berggericht-Substitution) életrehívták s a bányá vezetői bíraskodni kezdtek, napirenden voltak a civakodások a város és a bányá vezetői közt, tekintve, hogy nem tudtak megegyezni a hatáskört illetőleg. A város ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogy a Brennbérgben fölállított bányabiztosság, mely egyébként közvetlenül a selmecbányai kerületi bányabíróságnak volt alárendelve, kizárólag a bányával kapcsolatos rendészeti és fegyelmi ügyekben bíraskodhat, s a bányá dolgozói minden más peres ügyben Sopron város

illetékessége s így bíraskodási jogkörébe tartoznak. A bánya vezetői ezzel szemben a maguk bírói illetékességének tekintettek minden ügyet, mely a bánya területén a bánya dolgozóival, vagy azok hozzátartozóival kapcsolatban merült föl. Hivatalos átirataiban a bányagondnokság hol „Főhivatal”-nak („Oberamt”-nak, illetve „Ober-Bergverwaltung”-nak), hol Csász. Kir. Brenneri Bányabírósági-Bizottság”-nak („K. K. Brennerer Berggericht-Substitution”-nak) írta magát, s ugyanily fölíratú bélyegzőket használt még oly ügyekkel kapcsolatban is, amelyek egyébként a bíraskodási jogkörrel semmi vonatkozásban nem voltak. A városi tanács kezdetben — ahogy azt a bányajárási szemlék jegyzőkönyveiből tudjuk — mindössze tiltakozását jegyezte be csak azellen, hogy a bánya gondnoka ítélkezhesék soproni polgárok ügyében, az állandó viták azonban rövidesen úgy elmérgesedtek, hogy később mindkét fél felsőbb hatóságok döntését kérte ki a maga ügyében.

Erre többek közt különösen a következő két ügy szolgáltatott okot:

Heitl József fölvigyzó szolgáloját a városi erdőőr 1829 szeptemberében falopáson érte az erdőben, s miután följelentette, a tanács kártérítést követelt, s bíróság elé idézte. Mivel azonban az idézés ellenére sem a szolgálo, sem *Heitl* nem jelent meg a bíróságon, a tanács végrehajtást rendelt el a szolgálo, illetve gazdája ellen, s kiküldte *Fabricius András* városkapitányt Brennerbe a végrehajtás foganatosítása végett. A városkapitányt *Heitl* lakása előtt 8 fejszével felszerelt bányász fogadta, kik megakadályozták a végrehajtást, s *Fabriciust* megfutamodásra kényszerítették.

A tanács egyelőre nem vett karhatalmat igénybe, hogy rendelkezésének érvényt szerezzen, hanem szept. 21-én kelt 3595. számú átiratában írásban jelentette az esetet a helytartótanácsnak, mely más ügyből kifolyólag éppen akkor hozta meg határozatát, amely kimondta, hogy *Buday Ferenc* bányagondnoknak magánügyekben semminemű bíraskodási joga nincs. A tanács erre újból elrendelte a végrehajtást, éspedig most már karhatalom igénybevételével. Így *Fabricius, Pätzill József* tanácsossal, a Gollner-féle 48. császári gyalogezred 28 katonájával és a városőrség 6 emberével újból megjelent Brennerben, előkerítette *Heitlt*, s fölszólította, hogy a rá kirótt kártérítést, valamint a kirendelt karhatalom költségeit azonnal fizesse meg.

Heitl eleget tett a fölszólításnak, mire a kiküldöttek közölték vele, hogy előző viselkedése és ellenszegülése miatt azonnal őrizetbe veszik és Sopronba kísérik.

Kihallgatása során *Heitl* azt vallotta, hogy első alkalommal azért nem fizetett, mert úgy tudta, hogy neki a városi tanács nem fölöttes hatósága és nem rendelkezik vele. Ettől eltekintve *Buday* bányagondnok azt mondta neki, hogy az ő tudta nélkül ne fizessen, és minden városi rendelkezést, ha kell, erőszakkal is utasítson vissza. A fejszés bányászok közül ugyan ő állított négyet a lakása elé, de csak azért, hogy onnét az ő távollétében semmit el ne vihessenek, a többi négy munkás önként csatlakozott az ő négy emberéhez.

A városi tanács megállapította, hogy *Heitl Buday* rendelkezésére szegült ellen, valamint azt is, hogy *Buday* nem hirdette ki a munkásoknak a 23516. sz. helytartótanácsi rendeletet, s így lényegében ő felelős a történetekért. Így az ügyet följelentette a helytartótanácsnak azzal a kívánsággal, hogy *Budayt* mozdíttassa el a bánya éléről, mert rontja a közszellemet, s míg Brennerben van, a bányánál nem lehet rendet teremteni.

A városi tanács átiratára a helytartótanács fölszólította a város vezetőségét,

hogy *Buday* jogtalan eljárásával szemben éljen törvényadta jogával, miről a tanács értesítette *Budayt*, egyben elrendelte, hogy a helytartótanács ezen döntését köteles hirdetmény alakjában közzétenni.

A másik ügy, mely *Buday* és a város közti viszonyt kiélezte, a már említett italmérési kérdéssel volt kapcsolatos, miről az előzőkben részben szoltunk már. Így tudjuk, hogy a város italmérési jogát a kamara jóváhagyásával 1828-ban bérbeadta a Csatornatársaságnak, illetve a bányának, mely még az évben albérletbe adta *Szlávik János* bányamunkásnak, ki azonban sok adósságot csinált s rövidesen csődbe jutott. A csőd rendezését — mint bányabíróság — *Buday* magának követelte, a város viszont ragaszkodott törvényileg biztosított jogához.

Szlávik időközben panaszt emelt a városnál, hogy *Buday* mindenét lefoglalta, szobáját és pincéjét lepecsételte, élelmiszereihez sem tud hozzájutni, amellet megfenyegette, hogyha adósságát nem rendezi, vagy nem állít jótállót, mindenét eladja. A tanács természetesen azonnali tárgyalást rendelt el, melyre megidézte *Budayt* is. *Buday* azonban nem jelent meg a tárgyaláson, s goromba hangon azt írta a tanácsnak, hogy nem tűr az ügybe beavatkozást, mely kizárólag őrá tartozik.

Hosszú eredménytelen levélváltás után a tanács végül is a helytartósághoz fordult, mely igazat adott neki, egyben a város írásos jelentését elküldte az udvari kamarának, mely utasította a várost, hogy törvényes úton védje meg jogát, és elrendelte, hogy *Szlávikot* a bérletbe vissza kell helyezni.

Szlávik ezeket tudva, kérte a bérletbe való visszahelyezését. Ekkor a tanács újabb tárgyalást tűzött ki, melyre megidézte *Budayt* is, aki azonban újból nem jelent meg a tárgyaláson, mondván, hogy ő nem „vádolt”, a tanácsnak nem alárendeltje, nem tartozik a városi bíróság illetékessége alá, mint hivatalvezető csak felettes hatóságának van alárendelve stb.

Az 1830. jan. 12-én *Laitner Ferenc* városbíró elnöklete alatt megtartott tárgyaláson tökéletesen tisztázták a tényállást, s miután megállapították, hogy *Buday* jogtalanul mozdította el *Szlávikot* s állította helyébe *Modrián Márton* bányászt, egy későbbi, febr. 27-i tárgyaláson úgy határoztak, hogy *Szlávik* a jogos bérlő, *Modrián* hagyja el azonnal a kocsmát, *Buday* pedig az 1802. XXIII. és az 1807. XIII. t. c. alapján köteles megfizetni a fölmerült 30 Ft és 30 kr-t kitevő eljárási költséget. Az ítélet kihirdetése után meg is kezdték *Modrián* kilakoltatását, alig távoztak azonban a városi küldöttek *Brennberg*ből, *Heitl* felügyelő azonnal közbelépett és nem engedte az ítélet végrehajtását. Amikor a tanács értesült az ügyről, elrendelte *Szlávik* karhatalommal való visszahelyezését, egyben *Heitl* letartóztatását. Közben *Szlávik* felségfolyamadványban kért védelmet *Buday* és *Modrián* ellen. A legfelsőbb döntés, utalással a kamara már hozott rendelkezésére, utasította a városi tanácsot, hogy az ügyet saját hatáskörében azonnal intézze el.

Mindezek alapján *Würth Károly* és *Reichenhaller János* városi tanácsosok, a városőrség (Stadt-Garde) 12 tagjával február 20-án kiszállt *Brennberg*be, föltörték a lelakatolt kocsmahelyiség ajtaját, s megkezdték *Modrián* kilakoltatását, illetve *Szlávik* holmijának behurcolását. Eközben 40 bányász élén hirtelen megjelent *Heitl* felügyelő, mire az őrség fegyverbe lépett. *Heitl* erre a munkások nagy kiabálása közben kijelentette, hogy nem akarnak verekedni, kérik azonban az ügyet mindaddig függőben hagyni, míg az ő felettes hatóságuk nem dönt. A városi tanácsstagok erre kijelentették, hogy a tanács határozatát végre kell hajtaniuk, a munkások tehát maradjanak veszteg s vegyék föl a munkát.

A határozott hangú beszédre a bányászok munkahelyeikre távoztak, a karhatalom pedig tovább folytatta munkáját.

Heitl közben újra megjelent a helyszínen, mire a tanácsstagok fölszólították, hogy ha nem jelentkezik önként Sopronban a tanácsnál, őrizetbe veszik. *Heitl* erre kijelentette, hogy másnap bemegy a tanácsba, amit valóban meg is tett. A városi tanács aztán elég későn, aug. 22-én tárgyalta ügyét, s a karhatalommal és hivatalos szervekkel szemben tanúsított magatartása miatt 3 napi — egy napi böjttel súlyosbított — börtönre ítélte, mit *Heitl* ki is töltött.

Az ügy ezzel, valamint a helytartótanács és kamara döntésével lezárult ugyan, nyugvópontra mégsem jutott, mert *Buday*, mint bányabírósi helynök, valamint *Feldmüller Máttyás* a bánya albérlője fölségfolyamadványt adtak be, s elvi döntést kértek a „iurisdiction” kérdésében. A beadványokat a kamara véleményezésre leadta a városi tanácsnak, mely érdekes jelentésben indokolta elvi álláspontját, és pedig a következőkben:

A brennbergi bánya után, a város nem fizet bányabért — urburát — Brennberg tehát lényegében nem is „bánya” — írta a tanács, — hanem csak olyan magántulajdon, mint például egy a város illetékessége alá tartozó kőbánya. Igazolja ezt a helytartótanács 1783. évi 23579. sz. rendelete, mely szerint a kőbányák nem sorolhatók a „reservatum summi principis” fogalma alá, azok tehát sem a kincstárnak, sem a bányabíróságnak nincsenek alárendelve. Megerősíti ezt az is, hogy amikor 1793-ban a város a bányát bérbeadta és szerződését az udvari kamarához fölterjesztette s kérte, hogy vitás kérdésekben — szakkérdésekről lévén szó — a bányakamara legyen illetékes, az udvari kamara nem a bányakamara, de saját illetékességét állapította meg idevonatkozó 12965/1793. okt. 2-án kelt leiratában. Ha tehát semmiféle bányahatóság nem szólhatott bele eredetileg sem a szerződésbe, annál kevésbé kaphatott jog- és hatáskört a brennbergi bányabírósi kirendeltség a „iurisdiction” érintő ügyekben.

Ebből az elvből kiindulva — írta a város — pl. amikor az 1793. évi alapszerződés 8. §-a szerint a munkások minden városi szolgáltatás alól mentességet kaptak, a város évi 10 Ft adót szabott ki a bérlők terhére, hogy a szolgáltatmentességéből ne lehessen később valamikor arra következtetni, mintha azzal a bánya jellege s a bánya dolgozóinak jogi helyzete megnövekedett volna. Vagyis a brennbergi szénbánya ezzel nem lett „bánya” és a bánya dolgozói ezzel nem lettek ugyanolyanok, mint például az ércbányák munkásai.

Ugyanezen elvi álláspontra helyezkedett a város akkor is — írta továbbá a tanács —, amikor pl. a *Miksa*-féle bányarendtartás 29. §-ára való hivatkozással a bányabérlő egy gép fölszereléséhez szükséges különféle anyagok szállítására vámmentességet kért, azt megtagadta.

Az italmérsi jogot is, amit egyébként — írták — az urburáriusok saját alkalmazottaikkal kapcsolatban szabadon gyakorolhatnak, a város külön szerződéssel adta bérbé a bérlőknek, fönntartva azt a jogot, hogy később, ha arra szükség lenne, a város maga fog bort mérni Brennbergben.

Hogy egyébként a szénbányák — írta helytelenül a város — a bányabírósi alá tartozó más bányáktól lényegesen különböznek, igazolja azt a helytartótanács előzőkben említett 23516/1829. sz. rendelete is, mely a *Szlávik*-üggyel kapcsolatban az idevonatkozó 23579/1788. jún. 17-i legfelsőbb döntés alapján leszögezte, hogy *Buday*nak nincs döntési joga a mondott csőd-ügyben, illetve hogy az intézkedés a város jog- és hatáskörébe tartozik stb.

De maga az udvari kamara is — jelentette a város — ugyanazon az állás-

ponton volt, amikor 1829. okt. 28-án kelt, 33489. sz. stb. rendeletét kiadta, s *Szlávik* kocsmáros visszahelyezését a város jogkörébe utalta.

Mindezeket közölte a város *Budayval*, aki azonban most már egészen eszét vesztve, makacsul továbbra is szembehelyezkedett a várossal, ellenállásra bujtogatta a munkásokat, és sok valótlan állítással illette a városi tanácsot beadványában. A maga területi illetőségét vitatva, többek közt pl. azt hangoztatta, hogy a bánya nem is fekszik városi területen, hanem a városhoz földesúri jogon tartozó Bánfalva határában, mintha az egyébként is változtatott volna a lényegen. De hogy mennyire nincs igaza *Budaynak* — írta a tanács — igazolja az is, hogy pl. a bánya céljaira átadott területek tárgyalási jegyzőkönyveiből pontosan megállapítható, hogy a bánya, a város tulajdonát képező „Burgerwald”-nak nevezett területen fekszik, amit nem lehet vitatni már azért sem, mert hiszen a bánya pl. a szerződésben kiszabott 10 Ft-nyi bért is a városi pénztárba fizeti.

Hosszú volna a vitát nyomon követni,⁹ mely nagyon elmérgesedett, s melyre végül is az udvari kamara tett pontot, mondván, hogy a városnak van igaza, s utasította *Budayt*, hogy alkalmazkodjék a helytartótanács, illetve az udvari-kamara idevonatkozó rendeleteihez.¹⁰

*

1831. jún. 22-én egyébként újabb szemle van Brennbegben, melyen a Csatornatársaságot *Feldmüller Mátyás* bérlő, *Stein János* felügyelő és *Buday Ferenc* bányagondnok, a városi tanácsot *Neumayer János* tanácsos, *Bruimann (Pruymann) Adám* szószóló, *Artnér Lajos* városi ügyész és *Hofer Péter* külső tanácsnok képviselte.¹¹

A bizottság bejárta a bányát s leszögezte, hogy a szemle során semmi különösebb észrevétel nem történt. Utasította *Budayt*, hogy továbbra is vezesse a bányát a rendeleteknek megfelelően s tegyen meg mindent a bányabalesetek elhárítására. Mivel pedig a bányánál nagy szénkészletek hevernek, a bizottság úgy rendelkezett, hogy a termelést csak olyan mértékben szabad fokozni, hogy az egyensúlyban legyen az eladással. *Buday* írásban benyújtott részletes jelentése¹² egyébként a következőket tartalmazta:

A külfejtésben — írta *Buday* — négy munkahelyen dolgoztak, ugyanakkor letakarás folyt részben ezen, részben a Ferdinánd-akna fejtéseinek berakása végett.

Mélyművelés folyt 1. a Ferdinánd-aknában, hol hat munkahely volt üzemben, 2. a Teréz-aknában, ahol egy munkahely dolgozott, 3. az Antal-aknában, ahol négy tartalék munkahelyen kívül négy fejtés és egy elővájás dolgozott, 4. a József-aknában levegőhiány miatt csak egy fedüvágat ment, 5. a Karolina-aknában három munkahely dolgozott s miután maga az akna meggyöngített pillére miatt összement, egy új akna mélyítését vették tervbe, 6. a Pál (Pauli)-aknában egy elővájás ment, 7. a Riesen-altáróban fenntartási munka folyt.

Az utolsó bejárás óta egyébként — írta *Buday* — mind a Ferdinánd-tárót, mind a Pál-tárót s a Ferdinánd-akna összes szállító-aknácskáit újraácsolták

9. Az idevonatkozó részletes, mindenre kiterjedő vitairatokat a Soproni Állami Levéltár Acta Politico Oeconomica. Fasc. XXV/4460-ban találjuk.

10 L. u. o. Acta Politico Oeconomica. Fasc. XXV/ 4220.

11 L. u. o. Acta Politico Oeconomica Fasc. XXV/4460.

12 L. u. o. Acta Politico Oeconomica. Fasc. XXV/4460. Relation für Werksbefahrung der k. k. Brennbeger (Klingenfurter und Mayersdorfer) Steinkohlengruben am 22. Juni 1831. von Franz Buday Bergverwalter”.

s ajtókkal fődtek be, hogy télen semmi zavar ne legyen. Táró ebben az időpontban összesen három volt, éspedig a Ferdinánd-, a Riesen- és az „Altáró” s ide sorolhatjuk még a Pál-beszálló tárót is. Az „Altáró” több helyen be volt szakadva és eliszaposodva. Üzemben volt tizenegy akna, melyek mélysége 5 és 16 öl, 10 és 30 m között mozgott. Magában a telepben több beágyazás volt, s annak megfelelően a szén is hol tisztább és keményebb, hol szennyezettebb és lazább volt. Vastagsága 3 és 11 öl, 6 és 20 m között változott 2–11 öl, 4 és 20 m vastag takaróréteg alatt.

Tűz az utolsó bányajárás óta három munkahelyen öt ízben volt, amivel kapcsolatban persze ezeken a munkahelyeken a levegő is elromlott, úgyhogy a tűz kitakarítása nagy gondot okozott s csaknem lehetetlenné vált. Hogy a tűzzel kapcsolatban nem volt nagyobb baj, azt a fölvigyázók javára kell írni – írta *Buday* –, akik gyors beavatkozásukkal mindig megmentették a bányát.

Végül a bánya létszáma az előző évi 111 főről 134-re emelkedett, mivel azonban az ez évi szénrendelés kisebb az előzőnél, a létszámot – írta *Buday* – le kell majd csökkenteni.

Ezekben foglalhatjuk össze *Buday* műszaki jelentését, melyet a bizottság minden különösebb megjegyzés nélkül vett tudomásul.

*

Jó légkörben folyt le az 1832. évi bejárás is, jún. 27-én lovag *Raab Ferenc József*, von *Cuvelier* udvari tanácsos, a kincstári jövedelmek tisztartója jelenlétében. A város küldöttjei *Neumayer Nepomuk János* tanácsos, *Bruimann (Pruymann) Ádám* szószóló, *Widmeyer József* és *Ratz György* voltak, de résztvettek a bejáráson *Mumb Károly* városi ügyész és *Wenczel János* városigazgató is. A Csatornatársaságot *Feldmüller Mátyás* albérlő és *Stein János* felügyelő képviselték.¹³

A bizottság megállapította, hogy a tavalyi szemle óta mindössze annyi történt, hogy a csökkentett termelés miatt több munkást elbocsátottak. Ezenkívül panasztáltak a városiak az állandó falopást s kérték a bányavezetőséget, hogy kövessen el mindent annak megakadályozására, mert kénytelenek lesznek más eszközökhöz nyúlni. *Buday* egyébként ez alkalomból is írásban nyújtotta be évi üzemi jelentését, mely azonban nem maradt ránk.

*

A következő 1833. évi bejárás jún. 26-án folyt le, melyen a kamara részéről lovag *Raab Ferenc József*, von *Cuvelier* udvari tanácsos, *Pöcher* kamarai tanácsos, Sopron város részéről *Neumayer Nepomuk János* tanácsos, *Artner Lajos* ügyész, *Bruimann (Pruymann) Ádám* városgyám, *Braun Ferdinánd* és *Cavallár Antal* külső tanácsstagok, az albérlő részéről pedig *Feldmüller Mátyás*, *Stein János* felügyelő és *Buday Ferenc* bányagazdnok jelentek meg.

A bizottság *Buday* kalauzolása mellett bejárta az összes munkahelyeket és megállapította, hogy a művelés szabályosan történik s a bánya vezetősége pontosan hajtja végre a rendelkezéseket. A városi kiküldöttek megkérdezték, mi az oka, hogy a bánya termelése évről-évre csökken, mire *Feldmüller* azt válaszolta, hogy a szénfogyasztás részben megcsappant, ezenkívül egy év alatt négy új szénbánya nyílt meg a közelben, éspedig Zillingsdorfban, Lajtaújfalu mellett

13 L. u. o. Acta Politico Oeconomica Fasc. XXV/4685.

Grünbergben és Reitzenbergben, végül a Krems melletti Thallernben.¹⁴ Mindezek versenytársai Brennbergnek, s ez magyarázza meg a bánya termelésének visszaesését. A bizottság tudomásul vette *Feldmüller* jelentését s mint rajta kívülállót tárgyalta. A továbbiakban szó esett még a szénkiszolgálás megjavításáról, valamint az 1833. okt. végén lejáró italmérési engedély meghosszabbításáról, amire *Feldmüller* bejelentette, hogy mivel bérlete 1834 végén lejár, az italmérési engedélyt csak 1 évre veheti bérbe, mit szívesen meg is tesz.

A bányabejárás ezzel békésen befejezést is nyert, s annak folytatásaként a város 1833. nov. 1-vel elkövetkező év végéig 100 Ft-ért bérbe adta a kocsmátatást.

Az 1833-as év eseményeiből egyébként kiemelhetjük még, hogy a sok civakodás miatt a kamara ez évben megszüntette a brennbergi bányaigazgatóságot, s a bányát a bazini bányabírószághoz csatolta, miről a helytartótanács 19803/1833. számú júl. 23-án kelt átiratában értesítette a bányát. Ezzel az 1801-ben fölállított brennbergi bányabizottság 32 évi áldatlan működés után megszűnt.

*

1834-ben lejárt *Feldmüller* Mátyás hat éves bérlete, ennek ellenére az év jún. 25-én megtartott vegyes bizottsági bányajáráson – melyen csaknem kivétel nélkül az előző évben megjelent kiküldöttek vettek részt – még maga is ott volt.¹⁵

Buday bányagondnok ez alkalomból is kimerítő írásos jelentésben számolt be az előző év munkálatairól, amiből a következőket érdemes följegyezni.

Bevezetőben leírta, hogy a bányaművelés az évek óta jól bevált fekütlőfedüig haladó keresztpászta fejtéssel történt, s ott, ahol a tüzek, vagy nyomás miatt elkerülhetetlen volt, védőpilléreket hagytak vissza.

A külfejtés kifogyóban volt s mindössze annak jobb oldalán, szemben a Pál-akna műveleteivel folyt letakarási munka, a 6 öl, 12 m vastag telepre.

A mélyműveletek közül dolgoztak a Pál-akna kibúvásain, hol a 8 öl, 16 m vastag telepet ugyancsak keresztpásztákkal fejtették s a fedüt malmokkal és guritokkal engedték magukra.

A Teréz-akna 7 öl, 14 m vastag teleprészében mindössze egy fejtés volt a munka egyébként a bányatűz elfojtására szorítkozott.

A Rudolf-akna 4–7 öl, 8–14 m vastag kiékelő telepében a műveletek éspedig a két fedüvágat, valamint a 3 új fejtés gyorsan haladtak előre.

Az Antal-aknai és a Riesen-altároi teleprészben négy munkahely volt, s a termelt szenet az Új-aknán át szállították ki.

A József- és Gurító-aknában három munkahely volt, melyek a 7–8 öl, 14–16 m vastag telepben jó teljesítménnyel dolgoztak.

A Karolina-aknában mindössze egy munkahelyen fejtettek s az tulajdonképpen csak a légvezetés céljait szolgálta. A Karolinán át vezették egyébként a vizet a bánya megnyitott, tüzes munkahelyeire.

Az Altárobán az elmúlt év folyamán fönntartás folyt, az azonban csaknem

14 Nevezett bányák közül az alsó-ausztriai, Krems-melletti, thallerni szénbányászati Brennbergnél idősebb volt s 1752-ben vette kezdetét, nem lehetett tehát a szóban levő évben, 1833-ban „új”-nak mondani. Az utalás minden valószínűség szerint arra vonatkozik, hogy a thallerni bányászati az 1830-as évek elején áthúzódott a kis mezővárostól néhány km-re délre fekvő Statzendorf, Obritzberg, Unter-Wölbling és Noppendorf községek határába s mondott községekben valóban ez időben új szénbányák nyíltak. L. bővebben: Faller Jenő: Az alsó-ausztriai Statzendorf szénbányászatiának és víztelenítésének rövid ismertetése. Bány. és Koh. Lapok LXIV/1931/évf. p. 314 és 335.

15 L. u. o. Acta Politico Oeconomica. Fasc. XXV/5127.

teljes egészében kárbaveszett, mert a nagy őszi esőzés utat talált a táróba s kimosta az ácsolatokat, minek következtében nagy szakadások álltak elő, úgyhogy a munka a fölötte levő házak megmentésére szorítkozott. Azóta egy kerülő vágattal szállítóképessé tették, úgyhogy az a bejárásakor már üzemben volt.

A Riesen-altáró kihajtása szép szénben folyt tovább, a Teréz-, a Ferdinánd- és Rudolf-aknák műveletei felé, melyekbe be is lyukasztott. Így a tárón át történt csaknem a teljes szállítás, tekintve, hogy a mondott aknák termelése onnét került a kültre.

A bányánál tehát a külfejtésen kívül összesen 15 kisebb-nagyobb akna volt, melyek közül 8 termelt, 3 üzemen kívül volt, két új akna mélyítés, kettő pedig átépítés alatt állt.

Ami a szén minőségét illeti — írta *Buday* — szeszélyes települése következtében fedőtől feküig szenes palával van átszöve, több meddő szürkepala beagyzással, mit részben bennhagynak, részben kiszállítanak. Vastagsága 2—11 öl, 4—21 m s minősége a mélységgel mindinkább javul.

A vizekkel és tüzekkel kapcsolatban azt írta, hogy nagyobb mennyiségű víz gyült össze az altáróban és külfejtésben, melyet azonban kimertek. Tűz volt a Pál-, a Teréz- és Ferdinánd-aknák műveleteiben, azt azonban részben bera-kattal, részben vízzel sikerült elfojtani.

A bánya munkáslétszáma — írta *Buday* — 1833 végén összesen 120 ember volt, kik közül azonban 1834-ben 20 segédmunkás eltávozott, több fiatal vājár is más bányákhoz ment, helyettük azonban idősebb vājárok érkeztek Brennbergbe, úgyhogy a bejárás idejében a bányamunkás létszám 80 vājár és segédvājár s 29 szállítóember, összesen tehát 109 dolgozó volt, mivel szemben télen *Buday* 140 emberrel kívánt dolgozni, hogy a bánya termelési előirányzatának eleget tegyen.

Az eljáró bizottság magáévá tette *Buday* jelentését s csupán arra kérte még a bányavezetőséget, egészíttesse ki mielőbb a bánya térképét s iparkodjon tudadni az időközben fölszaporodott nagy porszén készleten. Végül megtárgyalta azt a nehézséget is, amit a közeli osztrák szénbánya-nyitások jelentettek Brennbergnek s azt, hogy a tégláégetők nagy része visszatért a fatüzelésre.

Ezzel a szemle véget ért, egyben *Feldmüller Mátyás* brennbergi sok éves munkája és bérlete is lezárult, tekintve, hogy — mint azt a továbbiakban olvasuk — a bánya bérletét, illetve albérletét a következő, vagyis 1835. év jan. 1-vel már báró *Sina György*, Ausztria akkori legnagyobb kapitalista nagyvállalkozója, illetve meghatalmazottja *Miesbach Alajos* kezében találjuk.

Feldmüller brennbergi távozása azonban nem történt sok fáradságos munkájához méltó módon.

Az előzőkben ismertetett brennbergi zavargások hőse, az örökké izgága *Heitl József* fölviagyázó ugyanis 1834 júliusában följelentette *Feldmüllert* a városi tanácsnál, s azzal vádolta, hogy Brennbergben bérleti ideje alatt rablóbányászatot folytatott és súlyosan megkárosította a várost.

Följelentését bosszúból tette, mert *Feldmüller* — miután szerződése lejárt — 1834. dec. 31-ére a bánya minden dolgozójának fölmondott. E fölmondás *Feldmüller* részéről lényegében formáság volt csak, hisz az új albérlő amúgy is mindenkit visszatartott, *Heitlnek* azonban jogcímül szolgált arra, hogy belekössön a távozó *Feldmüllerbe*. Így írásban benyújtott följelentésében súlyos szavakkal panaszolta, hogy 22 évi brennbergi s azt megelőző más bányáknál töltött 12, összesen tehát 34 évi munkája, illetve nagy gyakorlata alapján öt

nem lehet elbocsátani és nélkülözni Brennebergben, nemcsak a kincstár, de Sopron város érdeke miatt sem, tekintve, hogy Brennebergben már évek óta rabló-bányászat folyik és különben is sok szén megy veszendőbe. Ezért kéri és javasolja, hogy a városi tanács alkalmazza szakértő ellenőrnéket, mert a bányászat nem folytatható tovább ily módon.

Sopron város tanácsa, *Neumayer Nepomuk János* tanácsos, *Artner Lajos* ügyész és *Bruimann (Pruymann) Ádám* személyében bizottságot küldött ki a vádak kivizsgálására, egyben felszólította *Heitlt*, hogy bizonyítékait konkrétan adja meg, mert beadványa nem elégséges a kivizsgáláshoz.

Heitl erre részletesen leírta, hogy a bányánál az aknák körül, mindenütt nagy mennyiségű szén hever, amit 4 Kr-os egységáron szívesen elvinnének, de a bánya ezen az áron nem adja s inkább hagyja, hogy elveszen!

A rabló-bányászattal kapcsolatban azt írta, hogy addig is nagyon sok szén maradt kiaknázatlanul, de még több pusztult el bányatüzek következtében, különösen a Karolina bányában, hol *Buday* rendeletére úgy gátolták meg a tüzet, hogy pl. a bánya egyik mezejében egymagában mintegy 4800 mázsa szenet hagytak vissza.

A város az udvari kamarához benyújtott fölterjesztése szerint mindennek hitelt adott, sürgős kivizsgálást és megbízható szakembereket kért Brennebergbe, mert különben a kincstárt és várost még további súlyos veszteségek érhetik.

Heitl vádaskodásainak kivizsgálása azonban *Feldmüllert* nem érte már Brennebergben, mert a kincstárral kötött szerződése időközben lejárt, mindez azonban nagyban hozzájárult ahhoz, hogy hat évre szóló szerződését nem kívánta meghosszabbítani.

*

Ha ezek után visszatekintünk *Feldmüller Mátyás* rövid albérleti idejére, megállapíthatjuk, hogy az eltelt hat év alatt lényeges változás nem történt a bánya életében. Ez természetes is, hisz a bányát ugyanaz a *Feldmüller* irányította, aki mint tudjuk, már 1822 óta intézte s tartotta kezében a bánya sorsát. Az eltelt hat év alatt nem változtak a bánya műszaki s adminisztratív vezetői sem, kiknek munkáját nagyban segítették a *Feldmüller* által rendszeresített és ez időben már tökéletesen működő, évről-évre pontosan visszatérő „vegyesbizottsági” szemlék, melyeknek nyugodt légkörét *Feldmüller* higgadt egyénisége alakította ki. A szemlék jegyzőkönyvei igazolják legjobban, hogy *Feldmüller* jó viszonyt teremtett a város és bánya közt, s a bérletét megelőző éles követelések kölcsönösen enyhültek, amiben természetesen nagy része volt annak is, hogy az összejött bizottsági tagok évről-évre csaknem ugyanazok voltak s így ismerve egymást, a tárgyaló felek közt bizonyos baráti tisztelet és megértés alakult ki.

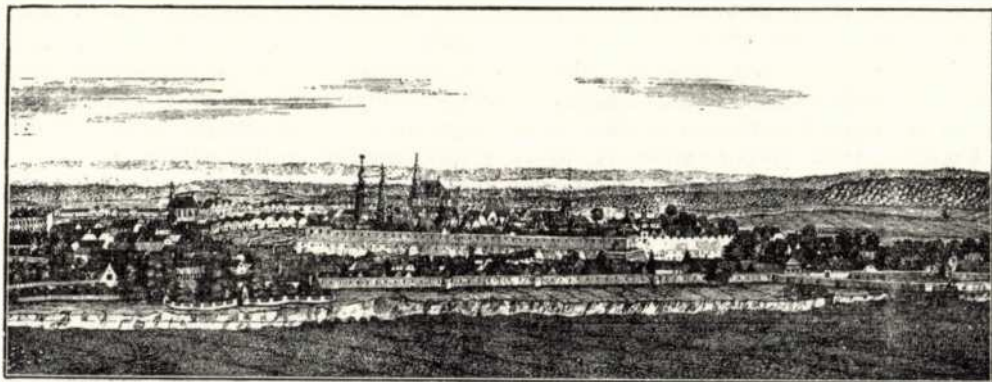
Nem lehet elkendőzni természetesen azokat az előzőekben leírt összeütközéseket, melyeket lényegében *Buday* bányagondnok erőszakossága robbantott ki s juttatott oda, hogy a város két esetben is karhatalmat volt kénytelen kivezényeltetni Brennebergbe túlkapásainak megfékezésére. Az idevonatkozó jegyzőkönyvekből megállapíthatjuk, hogy *Buday* és a város kölcsönösen rosszul értelmezték a Brennebergre ruházott s a bánya biztonságos munkáját biztosító üdvös bányabíráskodási jogot, ami a bányának határozott tekintélyt jelentett volna, ha azzal *Buday* izgága elvakultságában nem él vissza. Nyilván a selmecbányai kerületi bányabíró is, ahová a brennebergi bányabizottság tartozott, de első sorban a bécsi udvari kamara is így látták *Buday* túlkapásait s végső fokon ez készítette arra, hogy pontot tegyen a *Buday* jogkörével való visszaélésekre, a brennebergi bányabizottság beszüntetésével.

De hibás volt a feudális város is, hogy a dolgok odáig fajultak. A városi tanács, a brennbergi bányabizottság fölállítása első pillanatától kezdve kiváltságainak megcsorbítását látta a bíraskodási joggal fölruházott szervben s kicsinyes féltékenységgel örködött, hogy méltóságából és jogaiból bármit is veszítsen. Ezért követelte *Buday* eltávolítását, azért mozgósított karhatalmat s csinált minden apró dologból olyat, hogy országosan beszéltek róla. Nem volt előnyére a nívótlan civakodás sem a városnak, sem a bányának, de elsősorban *Budaynak*, kinek túlkapásait, *Feldmüller* kitűnő összeköttetései folytán el tudta simítani, de aki a várossal szemben mégis csak gyöngébb volt, s így amint *Feldmüller* otthagya Brennerget — mint a továbbiakban látjuk —, rövidesen eltávolították állásából.

Műszaki-gazdasági szempontból legfigyelemreméltóbb följegyezni valója *Feldmüller* albréleti idejének az, hogy az ausztriai zillingsdorfi, grünbergi és thallerni bányák szénükkel versenytársként jelentkeznek a piacon. Tudjuk, hogy Brennberg legnagyobb szénfogyasztója ez időben még mindig Bécs és a Csatornatársaság téglá- és mészüzemei voltak, s ha minőség tekintetében a bányák szene nem is versenyezhetett a brennbergivel, nagy előnyük volt a Bécshez való közelség, s hogy pl. a thallerni szén a Dunán csaknem szállítási költség nélkül került az osztrák fővárosba. A bányák versenye nem volt lebecsülendő, ami nemcsak az 1833. jún. 26-i bányabejáráson csendült ki *Feldmüller* idevonatkozó figyelmeztető szavaiból, de a bánya csökkenő termelésében is megmutatkozott, ami egyébként az 1828-tól 34-ig terjedő hat év alatt a következő volt.

<i>Év:</i>	<i>Termelés bécsi-mázsában:</i>	<i>Mai mázsában:</i>
1828	151 561	84 874,2
1829	150 919	84 514,6
1830	255 237	142 882,7
1831	145 969	81 842,6
1832	133 243	74 566,0
1833	114 411	64 070,3

Bányabér címén ugyanezen idő alatt *Feldmüller* 28 445 Ft és 25 kr-t fizetett be a város pénztárába, a bánya tehát évente átlagban 4407 Ft 54 kr-t jövedelmezett a városnak.

Sopron 1681-ben. Suttinger Dániel rézmetszete

LOEW és DECCARD „Flora Semproniensis”-e

Írta: Csapody István

Míg külföldön az első helyi flóraművet, a türingiai erdők flórájáról (1588) egymás után követték hasonló feldolgozások, addig hazánkban — annyszor elpanaszolt sajátos helyzetünk következtében — erre csak másfél évszázaddal később kerülhetett sor, a Sopron és környékének növényeit felsoroló „Flora Semproniensis” alakjában (1740). Jelentőségét azonban ez a körülmény egyáltalán nem csökkenti, hiszen Linné „Species plantarum-ának” (1753) megjelenése előtt Európa — ha meg is előzte első hazai flóraművünket — nem bővelkedett bennük olyan mértékben, hogy a meglehetősen korai enumerációk között előkelő helyet ne biztosíthatnánk számára.

Ennek az első magyarországi helyi flóraműnek egy kéziratos eredeti és egy kéziratos másolati példánya ismeretes. Az eredetinek Loew Károly Frigyes és Deccard Kristóf János a szerzői és az 560 számozott oldalt tartalmazó, keménytáblás kötésbe foglalt mű a soproni Liszt Ferenc Múzeum tulajdonában van. A másolat Deccard Kristóf János fiától, Deccard János Vilmos-tól (1722–1778) származik, aki apja művét folytatva, főleg újabb botanikai és orvosi megjegyzésekkel egészítette azt ki és a két, összesen 960 oldalt számláló, szürkés-kék lemezpapírba foglalt könyv az egykori ev. líceum, ma Berzsenyi Dániel Gimnázium könyvtárában található.

A „Flora Semproniensis”-re vonatkozó első irodalmi utalás Bredetzky Sámuel lelkész és polihisztor (1772–1812) „Topographisches Taschenbuch für Ungarn auf das Jahr 1802” c. művében szerepel (1). Ez a híradás a flóramű másolati példányára vonatkozik, amelyet Bredetzky Sopron város fizikusánál, a természettudományilag képzett Conrad József-nél (1756–1788) látott. Utána a „Flora Semproniensis”-ről Kanitz Ágost tudománytörténész és botanikus (1843–1896) emlékezett meg (11. p. 38). De ő az eredetiről tett említést, melyet utóbb Gombocz Endre (1882–1945) Bredetzky szavainak téves értelmezéseként értékelt, tekintettel arra, hogy az eredeti „Flora Semproniensis”-nek teljesen nyoma veszett. Ebben az irányban magának Gombocznak századeleji kutatásai is sikertelenül végződtek s ezért írhatta Gombocz Endre több dolgozatában (4, 5) és kitűnő botanikatörténetében (6), hogy „sajnos az eredeti Flora Semproniensis hollétét nem ismerjük és csak a kézirat másolata van meg az ev. líceum könyvtárában” (6., p. 185). Pedig az eredeti soproni flóramű ekkor már Töpler Kálmán soproni polgármester jóvoltából a város múzeumába került, a bejegyzés szerint 1909. május 6-án. Csak a Endre meg is emlékezett erről 1933-ban, röviden megemlítvén, hogy „a kézirat a városi múzeumban, Sopronban található” (3., p. 105.). Adatközlése azonban nemcsak Gombocz Endre, hanem mások figyelmét is elkerülte, és ezért a felfedezés erejével hatott, amikor a második világháború után, 1947-ben, több jelentéktelen, megnézetlenül porosodó könyv közül végérvényesen nap-

világra került. Csatkai Endre felismerte az évszázadokon át lappangó, elveszettnek hitt eredeti munka jelentőségét és megküldte Kárpáti Zoltán-nak, aki azt 1948. május 4-én, a Magyar Növénytan Társaság 53. szakülésén „Deccard és Loew Flora Semproniensis-ének eredetije” címmel bemutatta. Nem sokkal később e sorok írója ismertette röviden, a szerzők életrajzi adataival együtt és közölte elsőnek ihletett latin nyelvű bevezetőjét (2). Teljes feldolgozása azonban még várat magára s ezért nem érdektelen, ha az alábbiakban — néhány helytörténeti szempont felvetésével — hazai szakművelődésünk ezen rendkívül becses emlékét — főbb vonásaiban vizsgálat alá vesszük.

Vizsgálódásunk tárgya maga a „*Flora Semproniensis*”; szerzőinek csak legfontosabb életrajzi adatait elevenítem fel, utóbbiakról bővebbet Csapody (2), Gombocz (4, 5, 6), Heimler (7, 8), Horányi (9), Kánitz (11), Leitner (13), Müllner M. (15), Szinnyei (19), Szontagh M. (20), Weszprémi I. (22) munkáiban talál az olvasó.

A „*Flora Semproniensis*” egyedüli szerzőjének eleinte kizárólag Deccard Kristóf Jánost tekintették (4) és Gombocz Endre Loew-vel kapcsolatban csak arra a megállapításra szorítkozott, hogy Deccard a „*Flora Semproniensis*”-t Loew Károly Frigyes „társaságában állította össze” (4., p. 163). Ezt a feltevést később, történeti kutatásai nyomán úgy módosította (6., p. 186), hogy „a mű oroszlánrésze Loewtől származik és Deccard csak mint segítőtárs szerepelt benne”. Természetes is ez, hiszen Loew-ben fogant annak az egész magyar flórát felölelő „*Flora Pannonica*”-nak gondolata is, melynek érdekében 1739-ben a magyar orvosokhoz és botanikusokhoz felszólítást intézett (fényképmásolatát l. Soproni Szemle X. évf. 1956. 3. sz. p. 255), és amelynek a „*Flora Semproniensis*” csak első része lett volna.

Mindenesetre bizonyos, hogy Loew is, Deccard is képzett botanikusok voltak és a külföldi egyetemekről hazatérve fáradhatatlanul láttak szülőföldük felkutatásához.

A Loew András (7) városi orvos fiaként, 1699. márc. 20-án, Sopronban született Loew Károly Frigyes Halléban és Jénában; a Deccard János Jakab soproni jegyző fiaként, 1686. okt. 21-én született Deccard Kristóf János pedig Wittenbergben végezte egyetemi tanulmányait. Mindketten megegyeznek abban, hogy fiatalon már érdeklődést tanúsítottak a „*scientia amabilis*” iránt: Loew valószínűleg azért iratkozott 1717-ben az orvosi fakultásra, mert kedvet kapott a bontanikához, Deccard-ról pedig életrajzírója jegyezte fel (22), hogy kora gyermekségében nagy érdeklődést tanúsított a természeti tárgyak iránt, szabad idejében rajongással gyűjtötte a növényeket és a lajtmázkőbányák kőületeit, irodalmi tanulmányai középette pedig Horatius, Vergilius, Theokritos és Hesiodos műveinek növénytan vonatkozásait kereste. Loew azonban orvosi oklevelet szerzett 1721-ben és 16 éven át Bécsben teljesített orvosi szolgálatot az udvarnál; Deccard pedig teológiai és bölcsészettudományi képesítést szerzett; 1712-ben őt hívták meg az elaggott Fridelius helyére az ev. liceum rektori székébe (1740-ig). Állomáshelyükön egyikük is, másikuk is komoly tudományos működést fejtett ki: Loew orvosi gyakorlata mellett Savoyai Jenő herceg kertjének, a mai Belvedere parkjának növényeit írta le és hozzáfogott Magyarország természeti leírásához „*Historia Regni Hungarici naturalis*” címen; Deccard pedagógiai munkássága mellett részt vett Bél Mátyás „*De re rustica Hungarici*” c. művének szerkesztésében, számos történeti és klasszifikológiai munkát írt s kéziratban egy ökonómiai és egy morfológiai tanulmányt hagyott hátra

(19). A két jeles férfi között korábban szoros ismeretség állhatott fenn, barátság és munkatársi viszony azonban valószínűleg csak 1738 után szövődött, amikor Loew Bécsből visszatért szülővárosába. A jénai latin társaság által éppen ebben az évben tagjai sorába választott Deccard ettől kezdve járhatta Loew-vel együtt a város környékét s ezeknek a kétségtelenül közös kirándulásoknak gyümölcsként született meg 1739–40-ben a „*Flora Semproniensis*”, amely – mint már említettük – egy, az egész ország növényzetét tárgyaló sorozat induló kötete volt. Csak Loew Károly Frigyes 1741-ben bekövetkezett halála akadályozta meg a tervbevett *Flora Pannonica* folytatását. Deccard Kristóf János túlélte szerzőtársát: 1740-ben történt sajnálatos nyugdíjaztatása után (2, 4, 6, 15) botanikuskeretet rendezett be öregségének megmaradt birodalmában és 1764. márc. 19-én bekövetkezett haláláig kizárólag szerelmének, a botanikának éldegélt.

Amikor kegyelettel végiglapozzuk a „*Flora Semproniensis*” sokáig elveszítettnek hitt eredetijét, csodálkozunk kell, hogy ilyen rövid idő (1738–1740) alatt ilyen nagyszerű munka elkészülhetett.

Nyilvánvalóan korábbi évtizedek adatai, feljegyzései is feldolgozásra kerültek. Csak így érthető, hogy az 560 számozott oldalon 1098 növényfaj szerepel. A sárguló, keménytablás könyv 20,5×17 cm méretű. Gerincén „*Flora Semproniensis*” felirat látható. Kemény tábláinak belső oldalára – valószínűleg utólag – kézimunka-papírvirágokat ragasztottak. A címlap díszes, fekete keretben, belső szélén piros keretdíszítéssel a „*Flora Semproniensis ordine alphabetico proposita*” kezdetű címet viseli; közölt fényképén is jól kivehető, hogy az első, harmadik, negyedik és ötödik sor piros tintával íródott. Utána lelkes hangú latin nyelvű bevezetés következik (2, p. 269–70), amely a szerzők emelkedett gondolkodásmódjára jellemző. Ezt követi egy színezett, kézirásos, virágokat ábrázoló nyomtatvány (metszet), majd, feltehetően Deccard kézirásában egy piros tintás carmen, rövid bejegyzéssel (2, p. 270). A tulajdonképpeni felsorolás előtt ismét egy színezett nyomat áll különféle virágokkal, hátlapján pirosintás latin nyelvű verssel. Az enumeráció a növényeket betűrendben sorolja fel és a Linné előtti, kétnevű (binominalis) nevezéktant (nomenklatura) megelőző idők sokszor fárasztó, nem mindig egyértelmű „phrasis”-aival nevezi meg. (Linnéféle neveket csak a Deccard János Vilmos által másolt példány tartalmaz!). Pl. a salátaboglárka (*Ranunculus ficaria*) „*ficaria vulgaris, ranunculus vernus rotundifolius major*” néven, a tavaszi hérics (*Adonis vernalis*) „*adonis montanus perennis flore amplo luteo*” néven stb. szerepel. A növények leírása latin nyelvű, sűrűn fordulnak azonban elő német helynevek, kifejezések, szövegrészek is. Minden növényfajnak feltünteteti német nevét is. Magyar neveket csak Pápai Páriz Ferenc *Dictionarium Hungarico-Latinum et Latino-Hungaricum* (1708) c. szótára nyomán közöl. A lelőhelyek, termőhelyi viszonyok felsorolása legtöbbször igen alapos; csak ubiquista növényfajok esetében elégszik meg általános megjegyzésekkel. Legtöbbször megadja az egyes növények virágzási idejét is, sőt ugyanannak a növénynek néha különböző lelőhelyein a virítás különböző időpontjait is, miáltal adatai hazánk első fenológiai adatközlésének tekinthetők (4, p. 165). Fontosabb növényeknél a szerzők megemlítik annak gazdasági, ipari vagy egyéb hasznát, máshol a klasszikus irodalomból vett idézeteket csatolnak a leíráshoz. Adataikat, megállapításaikat bő irodalmi utalással kísérik. Példaként álljon itt a ciklámen (*Cyclamen europaeum* L. p. p.-*C. purpurascens* Mill.) szószerinti leírása:

„*Cyclamen folio orbiculato, inferne purpurascente, superne candicantibus,*

foliis maculis notato. Flos odoratus, nunc dilutius, nunc saturatius purpurascit. Solis foliis superius pulcherrima pictis atq. maculatis differt a Cyclamine odorato Clusii Hist. Stirp. Pann. 232. Floret copiosiss. Aug. Hinter Agendorf inter frutices. Vocatur etiam alias Panis porcinus. Margón: Schwein Brod, Säu Brod, Disznó Kenyérfü. Záradéokban: Sequentes ejus enumerantur species: Cyclamen vernum, autumnale, hyemale, Brittanicum, Byzantinum, Italicum fl. odorato, Constantinum, rotundifolium glabro, etc. Legvégül a Cyclamen europaeum orvosi hasznáról: „Notandum Cyclamen validum esse purgans medicamentum . . . etc.”

Az enumeráció lapjai között a turbánliliom (*Lilium martagon*) jó akvarellje, végén pedig egy nőszirm (*Iris*), két tulipán (*Tulipa*) és a bársonyvirág (*Tagetes*) hevenyézett festménye látható. A képek valószínűen a szerzők valamelyikének munkái.

A „*Flora Semproniensis*” szerves része — végül — a Sopron környékén termesztett gyümölcsfajtákról „*De craestentia arborum fructiferarum in agro Semproniensi occurrentium & industria cultarum*” címmel közölt és „*ob delectationem studii herbarii conscripta et consignata per J.: Ch.: D.*” jelzéssel ellátott, önálló fejezet, amely a másolatból teljes egészében hiányzik. Ebben, az eddig még sehol kellőleg figyelemre nem méltatott részben (csak *Csapodynál*: Soproni Szemle 1959. 3. sz. p. 239. és *Kárpátinál*: Soproni Szemle 1958. 3. sz. p. 236.), 18 oldalon 11 fejezetben a szerzők megemlékeznek a Sopron környékén akkor termesztett alma, körte, birs, őszi- és sárgabarack, cseresznye, szilva, eperfa, mandula, szelídgesztenye, dió és mogyoró fajokról, ill. fajtákról. Különös részletességgel sorolják fel az általuk ismert alma- és körtéfajtákat, német nevükön. Adataiknak gyümölcsstermesztési szempontból való feldolgozása minden bizonnyal érdekes volna.

De térjünk vissza a munka gerincéhez, a növényfajok felsorolását magában foglaló enumerációhoz. Az első, amit meg kell jegyeznünk, a növényfajok nagy száma. A felsorolt 1098 növényfajból a virágtalan növények száma csekély. (Alga 1, gomba 4, zuzmó 11, moha 19). A virágos növények közül a kerti, külföldi fajok száma 109, vadontermőké 954. Mind a termesztett, mind a vadontermő fajoknál számos alfajt és alakot említenek meg (100 felett), ami arról tanúskodik, hogy a szerzők „a virágok színbeli viszonyait is pontosan tanulmányozták” és „feljegyezték azokat az alakokat is, amelyeket koruk irodalmában meghatározni nem tudtak.” (4) Igaz, hogy a faj fogalmának akkori értelmezéséből eredően ezek közül legtöbb ma már átértékelendő, mégis akad forma, változat és alfaj közöttük, melyekről 100–150 év múlva igazolódott be, hogy megkülönböztetésük indokolt. Ilyenek pl. a réti útifű (*Plantago media* L. var. *urvilleana* Rapin), a baracklevelű csengetyűke (*Campanula persicifolia* L. var. *glabra* Bluff et Fingerh.), a százszorszép (*Bellis perennis* f. *colorata* Peterm.), a festőszoltina (*Serratula tinctoria* L. var. *pinnatifida* Kit.) változatai, továbbá színváltozatok közül a fekete nadálytő (*Symphytum officinale* L.) sárgásfehér (var. *ochroleucum* DC.), az erdei szellőróza (*Anemone silvestris* L.) rózsaszínű (var. *purpurascens* Beck), az agárkosbor (*Orchis morio* L.) különbözőszínű eltérései. (L. 4.) Említettekét *Loew* és *Deccard*, a szakirodalmat messze megelőzve, már megfigyelték és leírták.

A növényfajok nagy száma mellett a „*Flora Semproniensis*”-re és szerzőikre jellemző a *Linné* előtti irodalom feltűnően alapos ismerete. Alapul, mint ahogyan azt már *Gombocz* helyesen megállapította (4, 5, 6) — *Casparus Bauhin* „*Pinax*”-a (1623) és *Ch. de l'Ecluse* (*Clusius*) „*Rariorum aliquot stirpium per Pannoniam, Austriam, etc. observatarum Historia*” c. műve

(1583) szolgáltak, a pázsitfűveknél (*Gramineae*) pedig Scheuchzerus *Agrostographia*-ja volt a minta. Lépten-nyomon találunk azonban utalásokat más szerzőkre is, így az antik világ természettudósai közül Theophrastos-ra (I. e. 372–287), Dioscorides-re (I. szd.), Plinius-ra (23–79), a közép- és újkor botanikusai közül Barrelier (1606–1673), Bauhinus (1550–1624), Calepinus (1435–1511), Camerarius (1665–1721), Cesalpinus (1519–1603), Dodonaeus (1517–1585), Fuchsius (1501–1565), Lobelius (1538–1616), Matthioli (1501–1577), Ray (1628–1705), Rivinus (1652–1725), Ruppili (1689–1719), Tournefort (1656–1708) munkáira. (Burserus, Mentzelius, Tabernaemontanus, Triumphetti csak ritkábban fordulnak elő). Ezt a sort a másolati példány még teljesebbé teszi, ahol Linné (1707–1778), Gesner (1516–1565), Mygind (1710–1789), Morison (1620–1683) gyakori (Knaut, Magnol, Parkinson, Volckamerus pedig ritkább) szerzőnevek.

Az irodalmi idézetek bősége és a szakirodalom gyakori idézése ellenére, a munkából nem hiányzik a kirándulások élményszerűsége és a közvetlen megfigyelés sem – ami a „*Flora Semproniensis*” harmadik jellemzője. Kitűnik ugyanis, hogy nagyon sokat jártak a szerzők a Szárhalmi erdőben (Zarhalmwald), Edlbrunn felé, a Tóalmoknál (Teichtmühl), Dudleszban (Tadleswald), Balf felé (Wolf, versus Wolf), Fertőmeggyes (Mörbisch), Fertőrákos (Kroisbach), Fertőboz (Holling), Pihenőkereszt (Rastkreuz) környékén, a hegyvidéki részen pedig Bánfalván (Wandorf), Klostromhegyen (Klosterberg), gesztenyésekben (Oben- u. unteren Castanienwälder), Ágfalva (Agendorf) és Harka (Harkau) felé. A Fertő (következésként Lacum Peisonis) ritkán kerül szóba. Érdekes, hogy a Soproni-hegység különböző részeire van a legkevesebb adatuk vagy azért, mert ezen a területen kevesebbet jártak, vagy, mert a számtalan kisebb hegy, völgy, árok és oldal nevének megemléztetését feleslegesnek ítélték.

Florisztikai adatközléseik közül több igen érdekes. Így a légy bangó (*Ophrys insectifera* L. em. Grufbg.) szárhalmi, a Boldogasszonypapucsának (*Cypripedium calceolus* L.) balfi, a jószagú bibircsvirágnak [*Gymnadenia odoratissima* (Nath.) Rich.] lóveri szelídgesztenyésekben származó, az őszi füzértekercsnek (*Spiranthes spiralis* (L.) Chevall.) bánfalvi, az erdei szellőrózsza rózsaszínű színváltozatának (*Anemone silvestris* L. var. *purpurascens* Beck) a Pihenőkereszt mellőli, a *Teesdalia nudicaulis* (L.) R. Br.-nak Sopron és Bánfalva közötti, homokos szántókról származó adatai figyelemreméltóak.

A különlegességek és ritkaságok mellett ebből a korai flóraműből kirajzolható a Szárhalmi-erdőnek és a Soproni-hegység egyes pontjainak (Bánfalva, Szelídgesztenyések) vegetációs képe is úgy, ahogyan azt ma ismerjük.

A Szárhalmi erdőben pl. mint jellemző növényfajokat, már Loew és Deccard is találtak a tavaszi héricsét (*Adonis vernalis*), erdei szellőrózsát (*Anemone silvestris*), hegyi és sarlós gamandort (*Teucrium montanum* és *chamaedrys*), nagy ezerjófűvet (*Dictamnus albus*), gombos varjúkőrmöt (*Phyteuma orbiculare*), prémes tárnicsot (*Gentiana ciliata*), ökörszemet (*Buphthalmum salicifolium*), közönséges gubóvirágot (*Globularia aphyllanthes*), sárga és borzas lent (*Linum flavum*, *L. hirsutum*), taréjos csormolyát (*Melampyrum cristatum*), parlagi madármályvát (*Lavatera thuringiaca*), sziklai bengét (*Rhamnus saxatilis*, Fmeggyes!), selymes dárdahekrét (*Dorycnium germanicum*), csillagerebcsint (*Aster amellus*), havasi őszi rózsát (*Aster alpinus*, Balf felé, rétről, 1722-ből; ma nincs), sarlós buvákfűvet (*Bupleurum falcatum*), kigyóhagymát (*Allium scoro-*

doprasum), csidócseresznyét (*Physalis alkekengi*), borsóka bükkönyt (*Vicia pisiformis*) stb. stb.

A D u d l e s z-erdőből a sárga hagymát (*Allium flavum*) és a kornis tárnicot (*Gentiana pneumonanthe*), F e r t ő mellől a sziki őszirózsát (*Aster tripolium* L. ssp. *pannonicus*) és az indás pimpót (*Potentilla reptans*) említik.

A g e s z t e n y é s e k fajlistáját Loew és Deccard munkájából kivehetően, akkor az alábbi fajok alkották: mezei sóska (*Rumex acetosa*), patika párlófű (*Agrimonia eupatoria*), édeslevelű csüdfű (*Astragalus glycyphyllus*), csengetyűkék (*Campanula*), selymes rekettye (*Genista pilosa*), macskatalp (*Antennaria dioica*), mirigyos szemvidító (*Euphrasia rostkoviana*), nyári füzértekerics (*Spiranthes aestivalis*), festőszoltina *Serratula tinctoria*), ördögcharapta fű (*Succisa pratensis*), buglyos szekfű (*Dianthus superbus*), taréjos cincor (*Cynosurus cristatus*), rutén bordamag (*Laserpitium pruthenicum*), turbán liliom (*Lilium martagon*), kéküstökű csormolya (*Melampyrum nemorosum*), réti csormolya (*M. pratense*), fehér sarkvirág (*Platanthera bifolia*), mocsári galaj (*Galium palustre*?).

Míg az említett, és számos itt fel nem sorolható faj előfordulási adata csak a szakembert érdekli, a város belterületéről közölt növényfajokból az akkori állapotokra, a város egyes pontjainak beépítettségére, topográfiai viszonyaira is következtethetünk — és ezért azok helytörténeti szempontból is érdeklődésre tarthatnak számot. Ilyenek azok az előfordulási adatok, amelyek a várárok, az Újteleki-, Szt. Mihály-, Balfi-, Bécsi- és Hátsó kapuk, valamint a Paprét növényzetéről adnak felvilágosítást. Noha ezeknek az itt előforduló fajoknak nagy része ubiquista, behurcolt (adventiv) vagy kozmopolita faj, érdekes pl., hogy a várárokban (Stadtgraben bei den unteren Thor, azaz Hátsó-kapu) a flóramű megírásának idején még csigolyafűz (*Salix purpurea*) tenyészett, a Papréten olyan jelentős víz állhatott, amelyben a vízi hidór, (*Alisma plantago-aquatica*), nád (*Phragmites communis*) stb. található meg életfeltételeiket.

Az Újteleki-kapu (Neustiftthor) határozottan nedves, vizes szántóföldekre nyílhatott. Erről tanúskodik, hogy a kígyószisz (*Echium vulgare*), mezei iringó (*Eryngium campestre*), nagy botorján (*Arctium lappa*), vasfű (*Verbena officinalis*), és csalán (*Urtica dioica*) mellett a flóramű a vörös acsalapu (*Petasites hybridus*), Marti-lapu (*Tussilago farfara*), salátaboglárka (*Ranunculus ficaria*), szúrós gyöngyajak (*Leonurus cardiaca*), réti és nagyvirágú lende (*Lathyrus pratensis* és *L. latifolius*), molyhos ökörfarkkóró (*Verbascum thapsus*) és borsos varjúháj (*Sedum acre*: in Stadtgraben) nevét említi.

A Szent Mihály-kapu környékén szárazabb, homokos termőhelyet kedvelő gyomnövényeket találunk. A felsorolásból a sarlófű (*Falcaria vulgaris*), sárkerep lucerna (*Medicago falcata*), bókoló bógáncs (*Carduus nutans*), lila ökörfarkkóró (*Verbascum phoeniceum*) fekete pemetefű (*Marrubium peregrinum*), vonatkozatható ide.

A Balfi-kapu (Schlipper-Thor, vor dem Schlipper-Thor am Mühlbach) környékén a ruderalis elemek (*Ononis spinosa*, tövises iglice; *Capsella bursa-pastoris*, pásztortáska; *Eryngium campestre*, mezei iringó; *Mercurialis perennis*, erdei szélfű.) mellett legtöbb a szántóföldi gyomnövény, így a kék búzavirág (*Centaurea cyanus*), mezei szarkaláb (*Consolida regalis*), gyermekláncfű (*Taraxacum officinale*), árvacsalánok (*Lamium maculatum*, *L. purpureum*, *L. amplexicaule*), mezei kandilla (*Nigella arvensis*) stb. A lajtai tájék jellegét magán viselő növények közül a gyapjas aszat (*Cirsium eriophorum*), mezei gyöngyköles (*Lithospermum arvense*), mezei fátyolvirág (*Gypsophila muralis*), mezei csormolya

(*Melampyrum arvense*), ebfojtó müge (*Asperula cynanchica*), fehér tisztessű (*Stachys germanica*), ernyős sárma (*Ornithogalum umbellatum*) neve mellett áll a Balfi-kapu megjelölés. A fás növények közül a kökényt (*Prunus spinosa*) említi innen a flóramű, s minden bizonnyal sok feketenyár (*Populus nigra*) is lehetett itt ültetve, mert azt csak innen közli.

A Bécsi-kapu (Wiener-Thor) környékét nedves, magas vízállású rétek övezték, mert sok nádat mond innen. Patak parton akkor is díszlett a fehér fűz (*Salix alba*), előfordult a kutyabenge (*Frangula alnus*). Már tarló, ill. mezőgazdasági gyomnövény a sárkerep lucerna (*Medicago falcata*) és a kalinca infű (*Ajuga chamaepitys*).

A Paprét (Pfarrerwiese) a mainál kiterjedtebb, vizenyős hely lehetett, melyen az akkor bizonyára szabályozatlan Ikva haladt keresztül. Nyílt tócsáiban a deréce veronika (*Veronica beccabunga*), vízi hidőr (*Alisma plantago-aquatica*), nád (*Phragmites communis*) uralkodtak, melyet vizenyős, de már szárazabb helyeken a szúrós gyöngyajak (*Leonurus cardiaca*), subás farkasfog (*Bidens tripartitus*), keserűfüvek (*Polygonum persicaria*, *P. mite*), keserédes csucor (*Solanum dulcamara*), szelíd csorbóka (*Sonchus oleraceus*), csalán (*Urtica dioica*), közönséges gyíkfű (*Prunella vulgaris*), természetes medvetalp (*Heracleum sphondylium*), tarka kenderkefű (*Galeopsis tetrahit*), papvirág (*Chrysanthemum leucanthemum*), ebnyelvűfű (*Cynoglossum officinale*), vérehulló fecskefű (*Chelidonium majus*), foltos bürök (*Conium maculatum*) stb. kísérték.

A városon keresztül folyó Rák- és Ikva-patakok mentén akkoriban számos vízimalom örölt. Ezek közül is több szerepel, nevezetesen a Spitalmühl vagy Teichtmühl, azaz a Tómalom, mely első nevét onnan kapta, hogy a kórház tulajdonában volt; továbbá az Erzsébet kert táján akkor még meglévő Csáky-malom; a Gabriel-féle malom (Gabrielischen Mühl); a Petrisch-malom (Petrischischen Mühl); a Priso m a n-malom (Prisomanischen Mühl am Bach); a K ä m p l i s c h-malom (Kämplischen-Mühl) és a Reisinger-malom (Reisingerischen-Mühl). Pontosan csak az utóbbinak helye állapítható meg: Csáky Endre szíves adatközlése szerint ez a Bécsi-kapu tájékán, a mai Nagyszoda felett volt. A malmot Reisinger örökösaitől 1738-ban vette meg a város és Walter Ábrahám bérelte, akinek hitelezőitől 1787-ben Greilinger tulajdonába ment át. A malom környéke még az ősi növénytakaróból többet őrizhetett, erről tanúskodnak a szellőrózsák (*Anemone nemorosa* és *A. ranunculoides*), tavaszi lednek (*Lathyrus vernus*), ágas hölye (*Anthericum ramosum*), nagy varjúháj (*Sedum maximum*), podagrafű (*Aegopodium podagraria*), nagy kenderkefű (*Galeopsis grandiflora*) előfordulásai.

Noha a többi malom topográfiai viszonyai nem tisztázottak, növényzetük alapján biztosra vehető, hogy a Petrisch-malom Bánfalván túl, a Rák patak mentén volt. A közeléből felsorolt erdei növényfajokból, mint az erdei tündérfürt (*Aruncus vulgaris*), bükk (*Fagussilvatica*), madárfészek-kosbor (*Neottia nidus-avis*), kéküstökű csormolya (*Melampyrum memorosum*), festő- és sváb-rekettye (*Genista tinctoria* és *G. germanica*), hegyi orbáncfű (*Hypericum montanum*), széleslevelű bordamag (*Laserpitium latifolium*), aranyos fodorka (*Asplenium trichomanes*) erre következtethetünk. Az ugyancsak innen közölt fekete fodorka (*Asplenium adiantum-nigrum*) előfordulása kétes.

A flóramű szövegében talált utalás szerint, ugyancsak Bánfalván volt a Gabriel-féle malom is, a patak parton deréce veronikával (*Veronica beccabunga*), mocsári gólyahírrel (*Caltha pulustris*), kakukkszegfűvel (*Lychnis flos-cuculi*) stb.

A Prisoman-malom kimondottan vízi növényfajai mellett (*Butomus umbellatus*, *Mentha aquatica*, etc.) fellépő szemvidító (*Euphrasia rostkoviana*), nyári füzérteker (*Spiranthes aestivalis*), piros fogfű (*Odontites rubra*), békalen (*Linum catharticum*), pézsmaboglár (*Adoxa moschatellina*) hegyvidékre (Bánfalva, Ágfalva) utalnak.

A „*Flora Semproniensis*” – mint már erről szó volt – nemcsak vadontermő, de kerti növényekről is megemlékezik. A haszon- és dísznövények hosszú sora arról tanúskodik, hogy Sopronban a XVII. században fejlett kertkultúra volt, és a város belterületén számos kertet tartottak nyilván. A szerzők sokszor megelégedtek ugyan az egyes fajok neve mellé írt „in hortis” általános megjelöléssel, sok esetben azonban név szerint megemlítették a kert tulajdonosait. Így szerepel a Roth-, a Leinwather-, a Deccard-, a Mente-, az Ebhardt-, a Seiler-, majd később Csáky-féle, továbbá Liebezeit-, Jenisch-, Martius- és Kleinitz-féle kertesek, a lakompaki hercegi kert és a domonkos barátok soproni kertje.

Említettek közül Roth Gottfrid Ádám gyógyszerész kertje (1748-ig) Thierring Gusztáv szerint (21) a mai Szentháromság tér 2. sz. alatt, Ebhardt Károly, ugyancsak gyógyszerész háza a Várkerület 41. sz. alatt volt. Seiler Gy. Vilmos, később Csáky tulajdonában a Szent György utca 13. sz. ház és annak telke, von Mente tulajdonában a Templom utca 18. sz. telek, Leinwather Ádám tulajdonában a Szentlélek u. 11. sz., Liebezeit tulajdonában a Vági-féle ház (Fegyvertár u. 1. sz.) és a Szent György utca 6. sz. (ill. Új utca 3. sz.) telek állottak. Kétségtelen, hogy a legjelentősebb Deccard János Kristóf-fé volt, aki részben a mai Torna u. 10. sz. házat, részben a mai Halász utca 29–31. sz. alatti telken levő majort birtokolta. Ma már megállapítani nem lehet, hogy az a kert, melyről a Flóra említést tesz, a kettő közül hol volt. Valószínűnek tartom azonban, hogy inkább a Torna utcait kell alatta érteni, mert a major sohasem volt Gensel Kornélé (†1680), márpedig Deccard botanikus kertjéről tudjuk, hogy azt Gensel Kornél gyógyszerésztől és botanikustól vette át Loew Károly, majd Flesch gyógyszerészen keresztül (2). Ez a kert fénykorát éppen Deccard János Kristóf és fia, Deccard Vilmos idejében érte el, mint Ernyei J. megjegyzi, a fiatalabbik Deccard-nak 1778-ban bekövetkezett haláláig. Lehetséges azonban az is, hogy Deccard Vilmos ezen kerten kívül még egy, kisebb méretű kertet is fenntartott (Szent György u. 19.), mert a másolati példányban külön beszél Deccard kertjéről és külön Deccard János Vilmos kertjéről. A mondottakon kívül Loew-nek háza volt a Templom u. 7. sz. alatt és majorja a mai Újteleki u. 6. sz. alatt; azt azonban nem sikerült megállapítani, hogy ezeken a helyeken nevezett kertészkedett-e.

Az elmondottak jelentősen előbbre viszik a soproni XVIII. századbeli orvosi kertekre vonatkozó ismereteinket, amelyeknek mind ez ideig sem közelebbi helyéről, sem növényanyagáról nem tudtunk. Utóbbira nézve a *Flora Semproniensis* bőséges adattal rendelkezik. E szerint a soproni kertekben általában elterjedt volt a fehér liliom (*Lilium candidum*), sárgaviola (*Cheiranthus cheiri*), orvosi zsálya (*Salvia officinalis*), jóféle sáfrány (*Crocus sativus*), májvirág (*Hepatica nobilis*), mályvarózsa (*Althaea rosea*), kétlevelű csillagvirág (*Scilla bifolia*), kerti sarkantyúvirág (*Delphinium cultorum*), legényvirág (*Gladiolus*), tulipán (*Tulipa*), bársonyvirág (*Tagetes*), sarkantyúka (*Tropaolum majus*) stb.

A Deccard-féle kertben vegyesen voltak drog- és hasznnövények, kerti dísznövények és betelepített vadontermő növények. Első csoportba tartoznak

az orvosi kamilla (*Matricaria chamomilla*), orvosi citromfű (*Melissa officinalis*), borsfű (*Satureja hortensis*), ricinusz (*Ricinus communis*), csattanó maszlag (*Datura stramonium*), kapadohány (*Nicotiana rustica*). Második csoportba sorolhatók a csüngő disznóparéj (*Amaranthus caudatus*), selyemmályva (*Abutilon* sp.), kerti nyenyúljohozzám (*Impatiens balsamina*), borágó (*Borago officinalis*), törökrózsa (*Hibiscus syriacus*), tüzes liliom (*Lilium bulbiferum*), őszi margitvirág (*Chrysanthemum parthenium*), tulipánok (*Tulipa*), kankalinok (*Primula*), szegfüvek (*Dianthus*), nőszirmok (*Iris*), nárciszok (*Narcissus*) stb. Fás növények közül az eperfa (*Morus*), fürtös bodza (*Sambucus racemosa*), vörös ribiszke (*Ribes rubrum*) és babérfa (*Laurus nobilis*) szerepelnek. Szabadföldi vadontermők közül a varjúmák (*Hibiscus trionum*), sáfrányos imola (*Centaurea solstitialis*), méhfű (*Melittis melissophyllum*), raponc csengetyűke (*Campanula rapunculoides*), alacsony pozdor (*Scorzonera humilis*), ékes vasvirág (*Xeranthemum annuum*), egérfarkfű (*Myosurus minimus*), ligetszépe (*Oenothera biennis*) stb. említhetők. Mirigyos őszirózsát (*Aster novae-angliae*) közölnek a szerzők *Leinwather* kertjéből, sóskaborbolyát (*Berberis*) és nyugati tuját (*Thuja occidentalis*) *Roth* kertjéből, kerti pórsáfrányt (*Carthamus tinctorius*) és téli jázsmint (*Jasminum nudiflorum*) a *Seiler*, ill. *Csáky*-féle kertből, görög szénát (*Trigonella foenum-graecum*) *Ebhard* kertjéből, sárgaliliomot (*Hemerocallis lilio-asphodelus*) *von Ment*e kertjéből stb. S a hosszú sor még folytatható lenne, ez azonban csak a „*Flora Semproniensis*” teljes és részletes feldolgozásának lehet feladata. Majd annak kapcsán kell részletesen elemezni azt is, hogy a sokkal könnyebben olvasható, szebb kézírással készült másolati példány milyen mértékben tartalmaz az eredetihez viszonyítva eltérést. Vizsgálataim szerint a kettő között vannak ugyan különbségek, de ezek alig jelentenek valamit, néhány jelentéktelen bővítésen, ill. elhagyáson, továbbá a *Linne*-féle nevezéktan bevezetésén kívül. A binominális nomenklatura átvezetése azonban nem következetes, sok helyütt az azonosítás elmaradt, mint ahogyan néhány esetben a megfejtés számunkra is megoldhatatlannak bizonyult.

Fentiek értelmezéséhez végezetül azt a megjegyzést kell fűznöm, hogy a zárójelbe tett latin növényneveket a ma használatos alakjukban adtam közre (Soó—Jávorka: Magyar Növényvilág Kézikönyve. I—II. 1951), egyszerűség kedvéért az auktor nevek mellőzésével. Az eredeti és másolati kéziratok munkák megtekintéséért, továbbá több hasznos útbaigazításért *Csatkai Endre*-nek és *Pröhle Jenő*-nek mondok hálás köszönetet.

„Flora Semproniensis” von LOEW und DECCARD (1740)

von *Stefan Csapody*

Das erste lokale Florenwerk in Ungarn war die „*Flora Semproniensis*”. Das einzige, in Manuskript vorhandene Exemplar wurde vom Arzt *Friedrich Karl Loew* (1699—1741) und vom Rektor *Johann Christoph Deccard* (1686—1764) geschrieben; das Abschrift-Exemplar stammt von *Vilhelm Johann Deccard* (1722—1778). Das letztere wurde wahrscheinlich vom Anfang an in der Bibliothek des evangelischen Lyceums, heute Berzsényi-

Gymnasiums untergebracht, über das Originale aber hatte man lange Zeit keine Kenntnisse gehabt. Nur im Jahre 1947 kam es zur Vorschein aus dem Haufen alter und wertloser Büchern in Museum von Sopron, wohin es am 6-sten Mai des Jahres 1909, als Geschenk des Bürgermeisters K. Töpler gelangt war. Das Werk wurde im Jahre 1948 von Prof. Z. Kárpáti dem Fachpublikum vorgelegt; im Jahre 1949 wurde es von dem Verfasser kurz bekanntgemacht, aber diese Mitteilung ist die erste, die sich ein wenig eingehender damit beschäftigt.

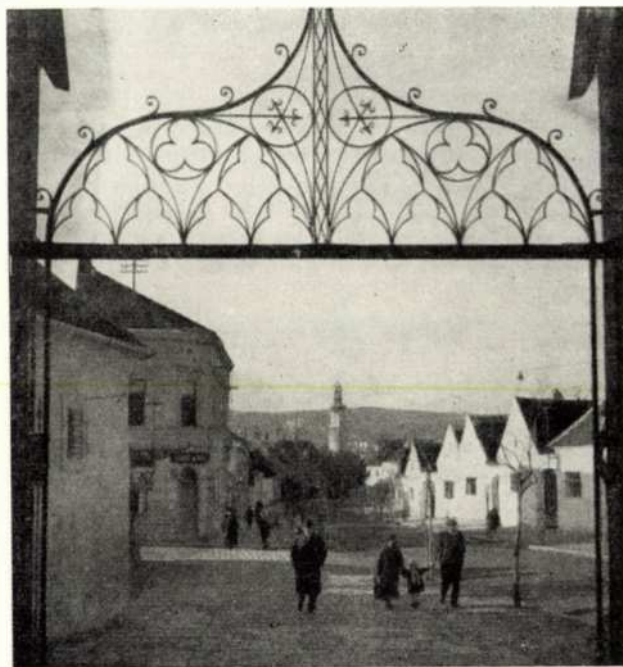
Die „*Flora Semproniensis*“ enthält 1098 Pflanzen in 560 Seiten aus der Umgebung von Sopron, in einer, von Linné geübten Nomenklatur, in lateinischer Sprache, mit exakten Stand- und Fundortangaben, mit reicher literarischer Hinweisung, mit phenologischen Anmerkungen und mit ärztlichen Bemerkungen.

Es zählt mehrere, auf dem Gebiet Burgenland befindliche Fundorte (*Rust, Mörbisch*, usw.) auf. Die Verfasser hatten das bearbeitete Gebiet und die Literatur ihre Zeit gründlich gekannt. Sie waren ausgezeichnete Beobachter und beschrieben viel neue Formen für die Wissenschaft. Von topographischem Gesichtspunkt aus, finden wir darin einige wichtige Angaben über manche interessanten Stellen in Sopron im XVIII-ten Jahrhundert. Die aufgezählten Pflanzen ermöglichen die Bestimmung der Lage einiger, heute schon unbekannter Mühlen. Die Mitteilung liefert wichtige Daten zur Kenntnis der Soproner botanischen Garten, deren bisher weder Lage, noch Pflanzenmaterial gründlich bekannt war. (Siehe weiteres im Text!)

IRODALOM – LITERATUR

1. Bredetzky, S.: Topographisches Taschenbuch für Ungarn auf das Jahr 1802.
2. Csapody, I.: Sopron és Sopron megye a magyar botanika történetének tükrében. — Stadt und Komitat Sopron im Wandel der Geschichte der ungarischen Botanik. Agrártud. Egy. Erdőmérnöki Kar. Évk. Tom. I. Fasc. 1. Sopron. 1949. p. 257—298.
3. Csatkai, E.: Das Stammbuch des Ödenburger J. W. Deccard mit Eintragungen von G. F. Pamer und Michael Rotarides. Deutsch—Ungarische Heimatblätter Bd. 5. 1933. p. 103—106. Budapest. 1934.
4. Gombocz, E.: Az első magyar növényenumeráció Deccardtól. — Növénytani Közlemények. 1903. II. kt. p. 162—168.
5. Gombocz, E.: Sopronvármegye növényföldrajza és flórája. — Math. és Természettud. Közlemények. Budapest. 1906. 28. kt. p. 401—577.
6. Gombocz, E.: A magyar botanika története. A magyar flóra kutatói. Bpest. 1936.
7. Heimler, K.: Loew András. Soproni Szemle. V. évf. 1941. 2. sz. p. 138—139.
8. Heimler, K.: Loew (Loevius) Károly Frigyes. Soproni Szemle. V. évf. 1941. 2. sz. p. 139—140.
9. Horányi: Memoria Hungarica. Tom. II. p. 500.
10. Hrabovszky, Gy.: Gymnasiologia. Manuscriptum. Berzsényi Gimn.
- 11/a. Kanitz, Á.: Geschichte der Botanik in Ungarn (Skizzen). 1863. Hannover.
11. Kanitz, Á.: Versuch einer Geschichte der ungarischen Botanik. Halle. 1865.
12. Klein, J. S.: Nachrichten ... 1789.
13. Leitner, J.: Deccard Kristóf János. Soproni Szemle. V. évf. 1941. 2. sz. p. 136—138.
14. Loew K. F.—Deccard J. K.: Flora Semproniensis. Manuscriptum. 1741.
15. Müllner, M.: A soproni ev. főtanoda története. Sopron. 1857.
16. Natter—Nád, M.: A magyar orvosok és a botanika. Orsz. Orvostörténeti Könyvtár Közl. 1957. 6—7. sz. p. 278—318.

17. N. N.: 21. Okt. 1686 Johann Deccard geboren. Oedenburger Zeitung. 1928. X. 21.
18. Ribini: Memorabilia 1789.
19. Szinnyei, J.: Magyar írók életrajza. Deccard: II. köt. p. 716—717. Loew: VIII. köt. p. 32—33.
20. Szontagh, M.: Geschichte der Botanik von Oedenburg. In Enumeratio plantarum phanerogamicarum... ect. Verhandl. Zool.-bot. Gesellsch. Wien. 1864. p. 463—467.
21. Thiring, G.: Sopron házai és háztulajdonosai 1739—1879. Sopron. Röttig—Romwaller Ny. 1941.
22. Weszprémi, I.: Succinta medicorum Hungariae et Transsilvaniae biographia. Viennae, 1787. Cent. III. Decas I—II. p. 31—98.
23. Anonymus: Idősb Deccard Kristóf János soproni ev. rektor élete (1686—1764). Tudományos Gyűjtemény. 1820. X. köt. p. 97—99.

Kilátás a Szent Mihály templom kapujától

A soproni nyomdászat a 18. század első felében

Írta: Csatkai Endre

A soproni nyomdászat története mindmáig megíratlan még. Eléggé későn jelentkezik városunkban a nemes művészet, tán ezért nem vonzott eddig szakírókat az egyébként hálásnak ígérkező feladat. Az egész nyomdászatot csupán Kugler Alajos volt levéltáros néhány lapnyi összefoglalása tárta fel az 1900-ban megjelent Gutenberg-Emlékkönyvben, amelyet a soproni nyomdászok adtak ki.¹ Az adatok nagyon szétszórta, kisebb cikkekben legfeljebb részletkérdések felvetését és esetleges megoldását találjuk, azonban sok ellentmondó állítás akad, ott is alapos rendet kell még teremteni.

Sopron környékének egyes falvaiban ideig-óráig már a 16. század második felében működik vándornyomdász: Manlius János, majd a 17. század első felében Farkas Imre Sopronkeresztúron; onnan Csepregbe költözött, a nyomda ott 1645 körül megszűnik, de hamarosan Soprontól északra Lorettóban jelentkezik, e nyomdász neve Strauss Dávid volt, patronusa Nádasdy Ferenc, kinek 1671-ben történt kivégzése után a nyomdát 1673-ban leltározták és nyilván elkótyavetyélték. Most a 18. század első negyedében legalább egy évtizedes működéssel Kismarton áll a sorba.²

Mindezekkel szemben Sopron eddig két adattal szerepel, alkalmasint szintén vándornyomdászok működésének halvány adatai ezek. 1617-ben egy Mohr nevű nyomdászt foglalkoztat a város 10 hétig.³ 1696-ban pedig Csányi János jegyzi fel, hogy Márkus-napkor tanácshatározat kelt életre, amely szerint facédulákat adnak ki a városházán a város címerével: „da hat man gewisse Zetl auff dem Rath Hauss gedruckt mit der Statt wapben.”⁴

Az egyetlen, termékkel is ismert kismartoni nyomdász neve Hübschlin Jánosé, keletlen nyomtatványon szerepel, Esterházy Mihálynak 1720-ban bekövetkezett halálával azonban az udvartartást csökkentik és így az akkori nyomdász, Streibig József Antal két évi ottidőzés után Sopron felé fordította szekere

1 Számozatlan négy lap, amelyhez 13 lapon a Sopron vidéki vándornyomdák termékeinek felsorolása csatlakozik.

2 Századok 1900, 622. lap. (Molh). Csatkai: Die fürstlich Esterházyischen Druckereien in Eisenstadt. Burgenländische Heimatblätter 1936. Továbbá Borsa Gedeon: Ein Beitrag zur Eisenstädter Druckerei des 18. Jhs. U. o. 1956. évf. U. e. magyarul a Magyar Könyvszemle 1956. évfolyamában.

3 Gamauf: Denkwürdigkeiten der Stadt Ödenburg. Kézirat. XIII. kötet. A városi számadáskönyvek kivonata. OSZK. (OSZK a továbbiakban az Országos Széchényi Könyvtár rövidítése.)

4 Hans Tschányis Ungarische Chronik. Kiadta Paur Iván 1858. 164. lap.

rúdját.⁵ Házi Jenő kutatásai alapján megállapítást nyert, hogy Dobner Sebestyén ügyvéd csalogatta Sopronba, ahol a maga pörös iratait nyomatta vele.⁶ Ennek a ténynek helytelen magyarázata folytán Kugler füzetének megjelenéséig számos téves nézet alakult ki. A Tudományos Gyűjtemény 1817-es évfolyamának XI. kötetében jelent meg Németh János alapvető dolgozata: „A Magyar Országi és Erdélyi Könyvnyomtatóknak neveik, és a helyek, a hol, és az idő, a meddig nyomtattak.” Sopronban mint legkorábbi nyomdászt Dobner Sebestyént említi 1692–1732 közt, munkáját nem hozza fel, forrását nem nevezi meg. Ez az adat Kuglerig tovább élt az irodalomban. Még korábbi indulással szerepel a Dobner nyomda Firtinger millenniumi munkájában: az 1673-as évvel. A szerző a Grafikai Szemlében sikertelenül vitázik Kuglerrel és egy lipcei nyomdászlap mellékletekként megjelölt munkára hivatkozik (Jellouschek: *Geschichtliche Nachrichten über die Erfindung, Ausbildung und Verbreitung der Buchdrucker-kunst*, 1869), de hozzáteszi, hogy ez a munka sem említi forrását.⁷

Korának nagy gyűjtője, Jankovich Miklós levélben fordult Gamauf soproni történetíróhoz († 1841), tud-e valamit Dobner nyomdász-tevékenységéről? Az ismeretes válasz⁸ az volt, hogy Gamauf sem akadt Dobner-nyomtatványokra; ha tényleg fennállt a nyomda, csak magánjellegű lehetett, ahogy Kugler is írja és Házi kutatásai is igazolják. Dobner Sebestyén tehát az 1721-ben Sopronba érkező nyomdászt magának foglalja le, mire nagy szüksége is lehetett, mert rokona, Gensel Ádám hagyatéka körül megindított egy hosszú évekig elhúzódó örökösödési pört.⁹ A neves orvos 1720-ban halt meg, így ez adatok szépen egybevágóak. Dobner nevén a Szinnyey lexikon (II. kötet, 915. hasáb) hat olyan munkát sorol fel, amelyek nem tüntetik fel a nyomda helyét, közülük csak egynek van évszáma, 1726. Igen érdekes közöttük az *Additamentum de ratione status civitatis Sopron*. (Toldalék S. város közigazgatásának elvéről.) Sok javaslatot olvashatunk benne, miképpen lehetne a város jólétét fejleszteni.¹⁰ Itt nyilvánítja ki, hogy Sopron éltető eleme a bortermesztés. Kár — mondja —, hogy nincs róla könyv, ő maga hármat is írt e tárgyról, sőt szerkesztett egy naptárt is bortermelők részére, csak a szabadalomra vár, hogy kinyomtathassa. Íme: célzás rá, hogy nyomdáját nyilvános jogúvá akarta volna tenni. Ekkoriban még hosszú-hosszú ideig tartott, míg valaki sok utánjárással nyomdát alapíthatott. Mindenesetre Sopron tanácsa Streibig letelepedéséhez hozzájárult 1722. szeptember 11-én: „Ist Herrn Josepho Streibig auf seine Buchtruckerey die Niederlassung alhier bewilligt worden, doch dass er nach verflüssung eines Vürtl Jahr seiner

5 Így adja elő maga a nyomdász a királyhoz intézett folyamodásában. Soproni levéltár Neo-regestrata Acta fasc. 26 Nro. 19; e forrásra Házi Jenő volt szíves figyelemzetni. Egyébként a legújabb felső-ausztriai kutatás szerint Streibig 1719-ben hagyta el korábbi helyét, így tehát pontosan 1721. év vége felé érkezett Sopronba Kismartonból, ahogy első soproni munkájának keltezése is mutatja. Riedl és Klier: *Lied-Flugblattdrucke im Burgenland*. 1958. 131. lap.

6 „Az a körülmény, hogy 1721 végén Streibig József Antal Kismartonból Sopronba költözött és itt az első nyomdát megalapította, előnyös volt a Sopronban írt szellemi termékek kinyomására.” Házi—Augusztinovicz: Sopron a régi magyar irodalomban. 98. lap. Azt, hogy Streibig Dobner hívására került Sopronba, Házi Jenő volt szíves szóbelileg közölni.

7 Grafikai Szemle. 1900, 10. szám.

8 Közölve az Új Magyar Múzeum 1856. évfolyamában. I. 286. lap (Garády).

9 Közeli rokona volt. Kugler i. m.

10 A munka rövid ismertetését lásd Sopronvármegye 1923 május 31. Csatkai: Miről álmodtak a 18. században a soproni városatyák?

Ehel. geburt halber ein glaubwürdiges Testimonium anhero brünge."¹¹ A város úrnak címezte tehát a nyomdászt annak jeléül, hogy művészetét megbecsüli. De valami hiba esett, a tanácsjegyzőkönyvből nem egész világos, mi történt. Elkobozták a betűit. Az 1723-as jegyzőkönyv visszaadja ugyan neki a jószágait, de meghagyja, hogy a felsőbbtség engedélye nélkül semmit sem nyomasson ki és egyébként fél éven belül szerezze meg a szabadalmat.¹² Ezt pedig közvetlenül az uralkodótól kellett kérni. Valószínűleg ebből az időből való Streibig kérvénye az uralkodóhoz, amelyben kelet nélkül elmondja, hogy 14 évig Wildbergben, Felső-Ausztriában dolgozott (némelyek szerint ott is született volna¹³), majd mint tudjuk, Kismartonban, végre felvették Sopronban (tandem Sopronii quoque ab Inclyto Senatu Liberae Regiaeque Civitatis Soproniensis acceptatus fui, qui etiam sub protectionem suam me sumpsit). A magyar királyságnak jobban akar szolgálni és ezért latin betűket is kívánna szerezni, mert eddig azok nincsenek neki; nagyszámú gyermekhadára és végsőkéig jutott szegénységére való tekintettel kéri a privilégium elnyerését. Míg ez megjön, kéri, hadd nyomtathasson írásműveket (scripta) a helyi jezsuita főnök cenzurájával. A beadvány melléklétével Bécsből 1723. március 11-én bővebb felvilágosítást kértek a tanácstól.¹⁴

Bizony a régi hatóság malmi lassan öröltek, 1726-ban még mindig nem volt meg a privilégium, legalább is a pozsonyi helytartótanács ez év június 18-án leír a városhoz és Streibiget úgy említi, mint aki a szabadalom eléréseért izza-dozik (desudat), azaz még mindig nem kapta meg. Magának a városnak egy beadványából értesült róla a főhivatal, hogy Sopronban 4 év óta lakik és nyomdászko-dik, de Dobner saját házában szintén fenntart nyomdát, sőt megegyeztek egymással a cenzura tekintetében és az anyag szétosztásában.¹⁵ A város tanácsa tehát tudassa velük, hogy szabadalom nélkül nem szabad nyomtatni és magának cenzurázási jogot követelni. Egyébként a várost megrovás illeti, mert 1712 óta rendelet van a nyomtatványok nyilvántartására, azok listája megküldendő a helytartótanács-hoz és három-három példány. Amit az uralkodóhoz megküldöt-tek, az nemcsak silány, makulaturába kívánczó töredék és szakadozott, még a helytartótanács-hoz sem lett volna szabad küldeni, nemhogy a király elébe.¹⁶

1727-ben már a nyomtatványokon „priviligirter” Streibig nevének a jelzője, az év elején megkapta a szabadalmat.

Kapcsolata Dobnerrel, amikor a város megadta 1722-ben az engedélyt a lete-lepedésre, megromlott; 1723. március 15-én, ugyanazon a napon, amikor felszere-lését visszakapja a tanácstól, Dobner pörli tartozásáért.¹⁷ Érdekes alakja ez az ügyvéd a 18. század első évtizedeinek. Apja († 1730) hosszú időn át volt polgár-mester és városbíró, mégis ez időszakban a város vezetősége kénytelen a fiát polgári jogaitól megfosztani, mert hirtelen haragjában a kocsisát a Tűztorony

11 Tanácsjegyzőkönyv 1722, 100. lap.

12 U. o. 1723, 119. lap.

13 Pitroff: A győri sajtó története. 1915. 6. lap. A beadvány forrását I. az 5. jegy-zetben.

14 Neo-regestrata Acta fasc. 26. No. 19.

15 Super censura imprimendorum qualiter, pro distinctione materiarum conven-rint.” Soproni levéltár Rep. II. Fasc. IV. 10.

16 Praetensis exemplaribus tam viles et abjectas Schartetas ac fragmenta immi-suerint.

17 Tanácsjegyzőkönyv 1723, 120. lap.

Alles messige tölem, tavozzil, röstseg, elolem
Mostan Musa segies/ vers notara tanics.

Zu

Dem Hochzeitlichen Ehren. Tag des
Ehrvesten und Wohlgeachten

HERRN JOHANN LEDERER /

Bürgerlichen Lederers althier / und

J U N G F R A U E N

M A R I A S O N N A S T A

Einer gebornen Gräffin /

Ach Hypocrene / hörst nicht der Freud Bethöne!
Weil man verneuet den Stand / und jeko ge-
freyet /

Es soll dem Tage / nicht irren einige Plage /
Die Zephirinnen / sich selbst zu freuen beginnen /
Uns zuverstehen geben / was heute geschehen /

Sebet in Wonne / Euch scheine / die fröliche Sonne /

DIE lay lang leben / Euch und all eure Ehen /

Auf Nestors Jahre / vergnügt der Himmel Euch
spahre /

Ruh Hypocrene / und end das Hochzeit. Be-
thöne.

Das Ehe paar / Lebe aUCH ; WBar /

Mit graBen haar.

wolte mit disen wenigen gratuliren

D E D E N B U C H /

Gedruckt bey Joseph Antoni Streibig / Anno 1722.

közeliében, tehát nyílt utcán megkardlapozta és pisztolyával feléje lőtt.¹⁸ De úgy látszik, ez a jogfosztás nem lehetett szerfelett tragikus, később is sokat szerepel még a közéletben Dobner; egyébként nagy régiséggyűjtő is volt. Az a körülmény, hogy Streibignek a város 1722-ben megengedte a letelepedést, nem akadályozta meg Dobnert, hogy saját nyomdáját tovább is ne működtesse. 1725-ben ráír a város,¹⁹ hogy hagyja abba a nyomást („von seiner Buchtruckerey desistire!“), láttuk 1726-ban a helytartótanács is tilalmazza működését, bár ebben az évben készült Tractatus numicopoliticus c. munkája évszámmal, de nyomda és hely megnevezése nélkül. Lehet, hogy Streibignél nyomatta, de lehet, hogy ismét talált valakit, aki nála dolgozott. Egyik helyi írónk forrás megnevezése nélkül említi, hogy Schraps Mihály könyvkötőt alkalmazta.²⁰ Ezt támogatja a tanácsjegyzőkönyv 1707-ből, amely mintegy arra vall, hogy a város hivatalos írásokat ezzel az egyébként könyvkötő mesterséget folytató Schrapssal nyomtatott: „sowohl Gemeine Stadt ordinaria als die Calender-arbeit, sambt den gewöhnlichen accidentien des Weins haben soll“, mindezen munkákat egyszerre négy évre kiadták neki.²¹

Streibig dolga jobban kezdett állni, 1725-ben adókedvezményt kapott,²² a győri nyomdásztörténet szerint 1726-ban végre megérkezhetett a szabadalma is.²³ 1727-ben egy kis francia nyelvtant adott ki, latin nyelven persze A. P. kezdőbetűs író tollából.²⁴ 1727 után azonban nem ismerünk tőle soproni nyomtatványt. Nyilván több jövedelemmel kecsegtett Győr mint püspöki város, 1727-ben átköltözhetett, bár ottani szabadalomlevele csak 1731-ből kelt. Családja kezén a nyomda 120 esztendeig fennállt, könyveivel még a pesti vásárt is felkereste.²⁵

Streibig ez idő szerint ismert nyomtatványai a következők: 1. *Dobner, Abraham Aegidius: Unsterblicher Tugendruhm der weyland... Frauen Judithae Dobnerin Oedenburg in Nieder-Hungarn, Druckts Joseph Antoni Streibig, Privileg Buchdr. (1721). Folio, öt levél. Petrik I. 543. lap OSZK 501. 444.* Szintén Dobner polgármester fia volt a szerző és anyja halálára írta a megemlékezést, aki 1721. szeptember 4-én halt meg. Ez az adat tehát Streibig letelepedésére is értékes; sajátos módon szabadalmazott-nak írja magát a nyomdász. Dobner egyébként városi tisztviselő volt, de nem mutatta magát érdemesnek rá.^{26, 27}

18 Tanácsjegyzőkönyv 1732, 145. lap.

19 Tanácsjegyzőkönyv 1725, 179. lap.

20 „A Dobner Sebestyén Nándor ügyvéd által foglalkoztatott ev. Schraps Mihály, továbbá az 1723-ban (!) Kismartonból idetelepedett kat. Streibig J. A. nyomdász stb.” Bán: Sopron újkori egyháztörténete. 311. lap.

21 Tanácsjegyzőkönyv. 1707, 94. lap. Mi lehetett a Calender-arbeit? Vajon volt-e valami kapcsolata ennek a munkának a kassai könyvkötők szokásával, akik 1650-től fogva saját jószántukból ajándékoztak naptárt a városi tanácsnak, amelyet 1687-től tartoztak felajánlani. Századok. 1889, 780. lap. Kemény: Kompaktor Bálint, egy 17. századbéli könyvnyomtató.

22 Tanácsjegyzőkönyv 1725, IV. 13-ról, 233. lap.

23 Pitroff i. m. A kalendáriumot 1727-re, azaz már 1726-ban is csak privilégiummal adhatta ki, 1727-es nyomtatványain egyébként feltünteti a szabadalmat.

24 Borsa Gedeon szíves közlése.

25 Pitroff i. m. a Magyar Kurir 1789 V. 20 és 1790 IX. 28-i számaiban hirdeti az egyik Streibig, hogy nyomtatványait a Fehér bárány vendéglőben árusítja (Pest, Hajó utca). Figyelő 1877. 47. lap.

26 A szerzőt említi Kugler és Szinnyey is, az ügyvéd fivére.

27 Borsa Gedeon volt szíves egypár bibliográfiai adattal kiegészíteni a Streibig nyomda termékeinek általam összeállított jegyzékét.

2. Zu dem Hochzeitlichen Ehren-Tag dess Ehrenvesten und Wohlgeachten Herrn Johann Lederer Burgerlichen Lederer allhier und Jungfrauen Anna Catharina Einer gebohrnen Gräffin wolte mit diesen gratuliren. Oedenburg Gedruckt bey Joseph Antoni Streibig 1722. 34×21 cm. méretű, egylapos. Fent

**CALENDARIUM
SOPRONIENSE**
Ad Annum **CHRISTI**
M. DCC. XXVII.

PRO
Notitia uniuscuiusque DIEI, tam Astronomica & Politico - Juridica,
quam Oeconomica,
ET
Annotationibus in singulos Dies
Mobis reseruo ad

**PROVENTUS, EXPENSAS, NEGOTIA
EXPEDITA, & EXPEDIENDA,**
Juxta uniuscuiusque Statum et conditionem.
Annæis Novellis curiosis, jocosis, & quibusdam inauditis
CASIBUS JURIDICO - POLITICIS.
Ad specialem animi recreationem
In gratiam suiq; Commendationem Inclÿtis
**REGNI APOSTOLICO - MARIANI
HUNGARIÆ
STATIBUS ET ORDINIBUS,**

Novello artis Typographice Institutore impressum, & prima vice
impressum cum duobus tabulis.
ET
Cum Gratia Superiorum quovis ANNO futuro continuandum et augendum.
SOPRONII.
Licentia JOSEPH ANTONII STREIBIG, Typogr.

magyar szöveg: Fuss messze tőlem tavozzal, röstseg elolem /Mostan Musa segics/ vers notara tanics. A bár gyatra, de mégis magyar verspár miatt is fontos darab, jelen tudásunk szerint az első magyar szavak soproni nyomtatásban. Az s betű helyett német Schluss-S és hosszú S szerepel. A Lederer-család régi timárdinasztia, gyermekeik Csepregben tanultak magyar szót, a kuruckorban hangos szóval adtak kifejezést császárelenes nézeteiknek. A nyomat azonban csak próbalap javításokkal és a szerző nevének kihagyásával, hogy sajátkezűleg írhasa majd be. Soproni Levéltár.

3. *Dobner*, Abraham Aegidius: *Mariae Himmelfahrt der Christen höchste Wohlfahrt aus dem Hohen Lied Salamonis Cap. 8. v. 5. vorgestellt. Oedenburg in Nieder-Ungarn. Gedruckt bey Joseph Antoni Streibig. Anno 1722. Folio, 20 lap. OSZK Apr. 2° 1722. Említi Szinnyey: Magyar írók lexikonja II, kötet, 912. hasáb. A szerző azonos az első száméval. Ev. papnak készült, de valamely jelölést nem szerezhett meg és ezért katolikussá lett, szembe fordult hajdani vallásával és több ellenséges munkát írt. Ehhez a munkához egy kis rézmetszetet is csatol Mária mennybemenetelének képével, jelzése C. Meyssens f. Vind.*

4. *Dobner*, Abraham Aegidius Jörger grófhhoz intézett verse 1724-ből. Ezt 1920 körül Kolb Jenő művészeti író († 1959) igen drága pénzen vásárolta egy bécsi könyvkereskedésben, gyűjteményének igen értékes darabja volt, és amikor 1930 körül Budapestre költözött, valószínűleg magával vitte. 1944/45-ben gyűjteménye szétszóródott, a nyomtatvány sorsa ismeretlen.²⁸

5. *Streibig*, Anton: *Luctus desolatae tristantisque matris Hungariae das ist Trauerklage über den Hintritt. Lad. von Ebergényi Feldmarschalls. Fol. Négy számozatlan levél. Ebergényi 1724-ben halt meg, temetése október 8-án esett meg. Említi Gamauf mint Streibig nyomtatványt,²⁹ viszont Petrik szerint (III. kötet 453. lap) nincs jelzése. Ezt a kérdést Borsa Gedeon közlése oldja meg, amely szerint ugyanis az OSZK-ban két példány van ebből a nyomtatványból (Apr. 2° 1724), egyiknek valóban nincs jelzése, tehát Petriknek igaza van, viszont a másik példányon ez olvasható: „Übergeben von Joseph Antoni Streibig, geringen Anfänger und Aufrichter einer neuen Buchdruckerey in Oedenburg.” Tehát Gamauf is helyesen írja a magáét. Borsa még közli, hogy a munkát Csáky Györgynek, az elhunyt vejének és Viczay Jób Sebestyénnek ajánlotta Streibig. Bennük is protektort kereshetett nagy ügyében, innen a szerénykedő hang.*

6. Gamauf az ev. egyházközség 1724-es számadáskönyvéből két nyomdai kifizetést jegyzett ki. „4. VIII. dem hiesigen Buchdrucker Jos. Anton Streibig für das Ehrengedicht bey der Beerdigung des Herrn Johann Kleinrath. 3 fl.” A nyomtatvány ismeretlen. A másik bejegyzés: „den 5 Okt. dem hiesigen Buchdrucker Andreas Heyniger für die Carmina bey der Beerdigung des Bürgermeisters Poch. 5 fl.”³⁰ Heyniger azonban ismert bécsi nyomdász, itt tehát valamely részről elírás történt.

7. *Ebhardt*, Christoph: *Über das frühzeitige Absterben der Jungfrau Maria Elisabetha Neustaedterin in Tyrnau. 1725. 4°, nyolc számozatlan levél. Gamauf említi Denkwürdigkeiten c. kéziratának XVII. kötetében a 480. lapon, de megvan az OSZK-ban Or. fun. 366 jelzet alatt. Borsa közlése szerint ugyan nincs a nyomdász jelezve, de díszei és betűtípusai egyeznek a Streibig nyomtatványokkal. Az utolsó lapon kezdetleges rézmetszet (60×125 mm), két angyal koporsó mellett. Ebhardt soproni gyógyszerész volt, a kislány 11 éves múlt.*

8. *Calendarium Soproniense ad Annum Christi MDCCXXVII pro Notitia uniuscuiusque diei, tam Astronomica et Politico-Juridica quam Oeconomica.* Folio, 92 lapon. Nagy nevet szerzett Streibignek: még 1784-ben is említi Korabinszky híres lexikona: „In der hiesigen Buchdruckerey ist ausser verschiedenen nützlichen Werken 1727 auch ein lat. Schreibkalender in Folio abgedruckt und

28 Röviden ismertette Thier László: Akik Sopron régiségeit gyűjtik. Sopronvármegye, 1927. I. 22.

29 Gamauf id. m. XV. kötet.

30 Gamauf i. m. III. kötet 336. lap s. k.

mit nachstehenden Rubriken versehen worden: Proventus et Accepta, Exposita et expensae, Negotia, expedita." (468. lap) Állítólag az első államsematizmus országunkban. Egyetlen példánya a soproni levéltárban.

9. *Boyger, Josef*: Hoch-Zeitliches Ehren-Gebraeng eines Wohl-Ehrwürdigen Herrn Primatianten und Geistlichen Hoch Zeitlers Joseph Wenzl Zeitlers. Oedenburg, druckts Joseph Antoni Streibig, Priviligirter Buchdrucker, 1727. Petrik I. kötet 332. lap. OSZK Past. 584 jelzettel. 4°. 32 lap. Borsa G. közlése szerint a soproni ferences templomban elhangzott beszéd, amelyet a kolostor gvardiánja mondott, az újmisés nevével a címben naiv szójátékot űzve. Zeitlerék családja kereskedő volt, majd ügyvéd és pap került ki soraikból.

10. *Dobner, Aegidius Abraham*: Der mit denen nöthigen Gaaben wohl ausgerüstete Medicus in der Persohn Wieland Herrn Johann Adam Gensels. Oedenburg in Nieder. Hungarn. Druckts Joseph Antoni Streibig Privileg. Buchdr. 1727. Folio öt levél. Említi Gamauf a Denkwürdigkeiten c. kéziratosa munka XV. kötetének 377. lapján. Megvan az OSZK-ban Apr. 2° 1727 jelzettel. Gensel Dobnernek közeli rokona volt, 1720-ban hunyt el. Kiváló természettudós orvos, emberbarát.

11. *Pronunciatio linguae gallicae, ad accentum inclytae nationis hungaricae adornata. Amore patriae per A. P. P. I. C. C. E. S. Sopronii 1727. Typ. Streibig.* Nyolcadrét. 14+2 lap. OSZK. 166, 695. Ezt a rendkívül érdekes darabot Borsa Gedeon közölte velem, megemlítve feldolgozását is Lakatos Géza A francia nyelvtanítás múltja hazánkban c. munkájában: „A francia nyelv kiejtésével latin nyelven foglalkozik az első Magyarországon megjelent kis nyelvkönyv. Streibig József Antal 1727 januárjában engedélyezett (C. L. Udv. Kanc. 243. ex. 1727) nyomdájából került ki 1727-ben Sopronban. Szerzője a címben foglalt C. C. E. S. szerint a soproni egyházmegye egyik kanonoka lehetett, ki ezt a kis munkát amore patriae írta és püspöki privilégium alá helyezte. (Baranyai Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyarországon a 18. században Bp. 1920, 149. lap) úgy véli, hogy szerzője párizsi ember volt, vagy legalább is olyan idegen, ki nagyon sok időt töltött Párizsban s kiejtése ott teljesen párizsias lett.”³¹ Lakatos e megjegyzése számunkra azért fontos, mert hozza a nyomdai szabadalom pontos évét, valóban az 1727-es nyomtatványokon Streibig már jelzi is ezt. Egyébként soproni egyházmegye nem volt, a nyelvkönyv szerzőjének neve jelenleg még nem fejthető meg. Viszont érdekes jelenség, hogy Sopronban 1763-ban magyar nyelven, 1787-ben német nyelven került nyomtatásra francia nyelvtan.

12. Den wohl-lebenden und in Christlicher Gelassenheit wohl-sterbenden Wohlmuth Sollte bey Beerdigung Dess Weyland Wohl-Edlen Fürsichtig und Wohl-Weisen Herrn Herrn Samuel Wohlmuhs wohl verdient gewesten Stadt-Hauptmanns Und Einer Ehrsamem Gemeine diser Königlichen Frey-Stadt Oedenburg emeritirt gewester Vormunds Als derselbe den 26 Hornung jetzt laufenden 1727. sten Jahr im 74. Jahr seines Alters in den Herrn sanfft entschlafen und heunt den 9 Mertz auff den gewönlichen Evangelischen Gottesacker zu jedermans grossen Leydwesen zur Erden bestattet worden Zu dessen steten Nachruhm und der Schmerzlich betrübten gesambten Werthesten Familie Trost entwerffen. Cum Facultate Superiorum Joseph Antoni Streibig Buchdrucker

³¹ A francia kulturális hullám igazában csak Mária Terézia alatt mutatkozik Sopronban.

daselbst. Fol. hat levél. Soproni levéltár. Az elhunyt a neves Wohlmuth muzsikus unokaöccse volt.

Borsa Gedeon még négy jelzéstelen nyomtatványt tulajdonít Streibignek a betűtípusok gondos összevetése után.

12. *Dobner S. F. Lexicon juris Hungarici. Folio, 3 számozatlan levél, melyek közül a középső mintalap egy tervezett nagyobb lexikonhoz. Keresztély Ágost esztergomi érseknek ajánlott. 1725 előtt készülhetett. OSZK 490. 533 jelzéssel.*

13. *Dobner S. F. Die unvergleichliche Vortrefflichkeit. . . des. . . Ertz-Hauses von Österreich. Nyolcadrét. 44 számozatlan levél. OSZK Austr. 582f jelzéssel.*

14. *Delitiae poetarum hungaricorum. Dobner S. Descriptio Carinthiae. Dobner S. F. Varia carmina. 1727. Nyolcadrét. 32 számozatlan levélen azonban csak az első darab van meg az OSZK-ban P. O. lat. 1382 jelzettel.*

15. *Dobner S. F. Institutiones juris Hungarici privati, negyedré, nyolc számozott lap. 1723 után készülhetett. OSZK Hung. j. 544c.*

A Dobner Sebestyén Ferdinánd munkái nyilván az együttműködés termékei.

1727 után némi szünetelés áll be a soproni nyomdászat terén, de 1733-tól fogva folyamatos a mesterek sora, sőt láncolatuk a mai napig követhető. 1733. március 8-án veszi fel a tanács Schmid Miklóst, egy bécsi könyvkötő fiát. Egyik kezese is könyvkötő volt, Heinbeck György, a másik pedig a Lorentnek meg Lorenznek írt parókakészítő. Schmid biztosan itt töltött már néhány hónapot, egyébként aligha veszik fel polgárnak. Lakása és természetszerűleg műhelye a legkorábbi telekkönyv és adóösszeírás szerint az Új utca 30-as számú, ma félig romos házban volt. 1733-ban a város is foglalkoztatja, a csöszök számára 500 darab szabályrendeletet készített; a következő két évről nincsen meg a városi számadáskönyv, a későbbiekben pedig nem szerepel Schmid neve, így tehát a hivatalos várostól vajmi keveset várhatott. 1737-ben komaként szerepel Dunz Mihály kártyafestő József Kajetán nevű fiának keresztelőjénél. A kártyafestés eléggé rokonszakma volt az övével. 1737-ben a tanácsjegyzőkönyvből tudunk meg egyet mást a nyomdással kapcsolatosan. A jezsuiták kertjében cifra verekedés volt a Bécsi kapu előtt. A jajgatás és kiabálás felhallatszott a mai Matteszházig a Szélmalom utcában, amely akkor Esterházy herceg majorja volt. A vizsgálat során a lakókat is kihallgatták, így derült ki, hogy akkor a nyomdász ott lakott és valószínűleg ott is volt a kis nyomda. A kihallgatottak közt volt a nyomdász neje, Mária Anna és segéde, a 27 éves Fritsch János Kristóf is. Az üzem tehát akkor már megbírt egy segédet is.³²

A következő évben Schmid tanúsítványt kér a várostól, hogy viselkedése ellen nem volt kifogás, ugyanis elköltözik.³³ Ki volt az utóda? Az 1817-ből való említett cikk „1736 után” egy Götjen J. C. nyomdászt említ, de róla eddig semmiféle adat nem merült fel. Schmidnek a város ki is adta a bizonyítványt, de később kiderült, hogy nem nagyon érdemelte meg. Valószínűleg Komáromba költözött, és így ő az a Schmid, akit az 1817-es cikk ott emleget 1740 körül. Schmid műhelyét 1738-ban, távozásakor 1700 forintért eladta Rennauer Fülöp nyomdásznak. Ez biz nagy összeg volt egy kis nyomdáért, és erre Rennauer is rájött, de csak később és átadta az ügyet Pelcz János neves történetíró jogásznak. Érdekes vizsgálat indult meg, ennek kapcsán furcsa dolgok sülték ki.³⁴ Elsőnek Raublinger Ignác 71 éves nyomdászsegédet hallgatták ki. 1. kérdés.

32 Tanácsjegyzőkönyv 1737, 449. lap.

33 Tanácsjegyzőkönyv 1738. 174. lap.

34 Tanácsjegyzőkönyv 1739, 63. lap.

Louis Goff

FUNDAMENTOMOS
OKTATÁS

miképpen kölessék

A' gyermekekkel, és más föl ne-
velkedés izemelyekkel is

A' két kécsónitges Betegség,
ugymint

HIMLŐ
és
KANYARÓ

előt, benne, és utánna

A' természet szerint- való gyöngé mód
szerint leg baróságokban bánnyi,

Némelly Fő- rend-beli izemélyeknek ki-
vánúsokra egybe foglaltatott

D. Neubold Jakob Jánosról

Némes Komárom- Vármegyének, és ott
való Had- Rendnek Ordinarius Physicusától,

neh külsőben a' Császári Leopoldino-
Carolina Akademiának Naturz Cu-
riatorum Adjunctussától.

Sopronban nyomtatattott Schmid Miklós János
által 1736. éjzand.

Die
sicherste Zuflucht in allen Nothen;
Das ist;

Das grosse OFFICIUM

oder

Sag- Seiten,
Der allerreinsten Jungfrauen,
und Gottes Gebährerin,

MARIAE,

Wor bey

Das grosse Amt vor die ab-
gestorbenen Seelen im Segfeuer;
Sambt

denen Sieben Buß- Psalmen,
Und den so benamhten

Kern aller Gebetter;

Welche von einer armen, und über
ihre Versehenen Neu- tragenden Sünde-
rin, zusamb getragen, und das erste mahl
in diesem Format, in Druck gegeben
worden.

ANNO 1735.

Dedenburg, gedruckt bey Nicol. Joh. Schmid.

Schmid szolgálatában állott-e a nyomda eladásakor? Felelet: igen. 2. kérdés. Mennyi latin vagy német (deutsche Fraktur) betűje volt?³⁵ Felelet: a felét eladta, felét megtartotta. 3. A réznyomó gép (Kupferstich), Schmidé volt-e? Felelet: Nem, a tanúé. 4. kérdés. Kívánta-e Schmied, hogy a tanú Rennauer érkezésekor eltűnjék? Felelet: Igen, nem akarta, hogy Rennauer tudjon a segéd létezéséről. Két lényegtelen kérdés után 7. kérdés. Megkérdezte-e a tanú Schmidet, hogy megtörtént-e a vásár? Felelet: Igen, és úgy mondta, sikerült. 8. kérdés. Megmondta-e Schmid, hogy 1700 forintot adta el a felszerelést? Igen. 9. kérdés. Mondta-e erre a tanú, hogy 500 forintot sem adott volna érte? Felelet: Igen. A vevő nem értett a dologhoz, elhasznált holmi volt. 10. kérdés. Kérte Schmid a tanú titoktartását? Felelet: Nem.

A következő tanú Freydenberg Antal 43 éves ötvös.³⁶ Az öt első kérdésre igennel felelt, azaz jelen volt az egy évvel ezelőtt történt eladásnál. Nyolc nappal később Ábrahám kaboldi zsidó öt font betűt ajánlott fel neki megvételre, kérdezte eredetét és az eladó megmondta, de egyúttal kijelentette, hogy ez állításának valóságáért nem felel. Arra a kérdésre, hogy Ábrahám kinek adta el a betűket, a felelet, hogy egy önöntőnek. A tanú szemrehányást tett Schmidnek, hogy ilyent nem lehet becsületes ember, mire végre Schmid megvallotta, hogy két font betűt eladott, Rennauer levonhatja a vételárból. Az ötvös keményen össze szidta a nyomdászt. Az utolsó tanú a 38 éves Kroyer János Ádám, aki hallotta, hogy Schmid Mayer József előtt kérkedett nyomdájával és hallotta tőle, mennyit kapott érte, meg hogy Mayer kész tanúskodni. A tanú hozzátette, hogy Schmid kijelentése szerint a nyomdát 400 forintot vette és 1700 forintot adta el. Ezek szerint Schmid mint ember aligha írta be nevét a polgárok jó emlékezetébe, de mint nyomdász egy-két munkájával helyet érdemel a soproni művelődés történetében. Elsősorban azért, mert mai tudomásunk szerint az első soproni magyar könyvet ő nyomta. Egyébként nevéhez a következő nyomtatványok fűzhetők:

1. Neu-Crackauer Schreib-Calendar Auf das Jahr 1734. Gedruckt Nicolaus Schmid, Burgern und Buchdruckern. 20 cm. Említi Monsberger: A hazai német naptáriróladalom története 1821-ig, 1931. 41–50. lap. OSZK 865.

2. Die sicherste Zuflucht in allen Nöthen; Das ist; Das grosse Officium oder Tag-Zeiten der allereinsten Jungfrauen, und Gottes Gebaehrerin, Mariae. Anno 1735. Oedenburg gedruckt bey Nicol. Joh. Schmid. Kis 8°. 408 lap. Számos vignettával. A hosszadalmas címlap szerzőként egy bűnbánó nőszemélyt jelez. „von einer armen, und über ihre Missethaten Reu-tragenden Sünderin. (Egyetlen ismert példánya Thier László gyűjteményében.)

3. Knogler, Daniel: Threnodia supremo inter Patrem & filium constans colloquio in exquias. Typis Sempronii Joannis Nicolai Schmid. 1736. Kétrét, 2 lap. Petrik II. kötet 420 lap. OSZK 493. 332. Knogler neves orgonás volt, az Új utcában birtokolt házat.

4. Knogler, Joan. Tumbam emeriti senis viri quondam integritate et innocentia vitae D. Joannis Christophori Knogler. 1736. Prelo Joan. Nic. Schmid Sempronii. 2°, 2 levél. Petrik II. kötet 420. lap. OSZK Fol. 1736–39.

³⁵ A kérdés eredetileg így hangzott: Wie viel mussierte oder teutsche Fractur Buchstaben? Idősebb nyomdászbarátaim nem ismerték a mussiert kifejezést, ők vélték, hogy szembeállítva a német frakturával latin betűket jelenthetett. Adelung szerint mussig porhanyóssá tett. (III, 325).

³⁶ Ismert soproni mester, tőle van a Dóm templom békekeresztje és egy kelyhe.

5. Neuhold János Jakab. Fundamentomos oktatás, miképpen kölessék a gyermekekkel, és más föl nevelkedett személyekkel-is a két közönséges Betegség ugymint himlő és kanyaró előtt, benne és utánna a természet szerint-való gyöngé mód szerint leg bátorságosabban bányi. Sopronban nyomtattatott Schmid Miklós János által 1736. Esztend. 8° 76 (1) 1 lap. Szép számmal vannak benne sajtóhibák, a könyv végén külön is összefoglalja őket a szerző. Sopron, Berzsényi gimn. OSZK Chir 487 és 487 b.

Neuhold könyvének utolsó lapja

6. Wohlmann, Samuel: Dem Wohl-Edl Gestrengen Herrn Johann Georg Kramer. Ny. n. 1737. 4°, 2 levél. OSZK 4° 1737. (Borsa Gedeon meghatározása és közlése.)

7. Christlicher Hertenruehrer... von einem Priester der Gesellschaft Jesu vorgestellt. Oedenburg, Bey Nicolao Johann Schmid, 1737. 12°. (2)+26 lap. OSZK 312. 820. (Borsa Gedeon közlése.)

8. Catholischer Morgenstern. Oedenburg. Gedruckt bey Nicolao Johann Schmid, 1737, 12° (56) 1. OSZK 312. 821. (Borsa Gedeon közlése.)

9. Biesman, Casar: Doctrina moralis in brevissimum compendium ex variis...authoribus redacta... dum... conclusiones ex universa logica... propugnaret... Bernardus Praun... praeside... Gerardo Csák... auditoribus oblata. Sopronii 1738. Typ. Schmid. 13 cm. 36 lap. OSZK 283. 623. Borsa Gedeon véleménye szerint valószínűleg csak a címlap és az első négy levél Schmid nyomása. De az OSZK-nak van még néhány változata, azonos az alapmunka, csak a címlapon változnak a nevek a propugnaret szó után, mégpedig Delphius Ludwig (OSZK

136. 224), Cyrillus Mohr (OSZK 288. 943), Marcus Zitkovics (OSZK 288. 944), Adjutus Adler (OSZK 317. 862), Petrus Jagosics (OSZK 317. 854) és Elias Tolnay (OSZK 318. 179).

Szinnyei a Magyar írók lexikonában azt írja, hogy Gyöngyösi István Csalárd Kupidója 1734-ben Sopronban látott volna először napvilágot, de Kozocsa Sándor közlése szerint az OSZK példánya 1734-ből nem soproni, hanem komáromi.

Schmid tevékenysége tehát 1738-cal befejeződik Sopronban, utóda Rennauer Fülöp az említett pörön kívül keveset beszéltetett magáról. Személyi adatait is alig ismerjük.

Jóhiszemű, naív ember lehetett, amit egy összeütközése a hatósággal bizonyít, és amelynek hátterében ismét Schmid csalafintasága lappang. Rennauer ugyanis 1741-re naptárt nyomtatott, emiatt Spaiser Ferenc Domonkos pozsonyi könyvkötő, akinek volt erre szabadalma, és így vetélytársat látott a soproni nyomdászban, feljelentette a helytartótanácsnál. A város megkapta a végzést, hogy hallgassa ki Rennauert, aki őszintén megvallotta, hogy engedélye nincs és nem tudta, hogy a löcsei híres kalendáriumot nem szabad utána nyomni. Három éve nagy pénzen (non levi pretio) vette a műhelyt és azt hitte, hogy mivel elődje akadálytalanul adott ki naptárt, ő is megtehetette. Most azt kéri, hogy a meglévő készletet hadd árusítsa el. A tanács is pártolta a kérést, mert nem akarná, hogy a nyomdász koldussá legyen. Rennauer a királyi kancelláriához is fordul néhány nappal később. A kész naptár tilalmának feloldása mellett szabadalmat kér 10 évre, hogy negyed és tizenhatod alakban német és magyar nyelvű naptárt adhasson ki az Englische Wahrsager (quod vocant E. W.) módjára ezzel a címmel: Soproni naptár (sub titulo Calendarii Soproniensis). A helytartótanács kedvezően fogadta a kérvényt, és utasította a városi tanácsot, oldja fel a kinyomott naptár zárlatát, egyúttal közölje milyen vallású Rennauer, és hogy milyen formában adandó neki a szabadalom a kérvényezett naptárra? Hogy azonban tényleg sor került-e a naptár kiadására, arra semmi adat nincsen.³⁷

Rennauer sem sokáig működött, 1746. december 29-én halálát jegyzik be a soproni Szent Mihály templom halottas anyakönyvébe. Neje még egy darabig tovább viselte a műhely gondjait. A Rennauer nyomda működéséről már szép számmal vannak adatok. Nyomott német, latin, magyar, sőt horvát nyelven is. Fejlécei, vignettái közt gondosan készültek is akadnak. A magyar nyomással persze egy kis baj van. Egy 1743-as nyomásán tulajdon nevét is Fölepnek írja. De egyik rendelője, Szabó István is ráolvas az 1743-ban nála nyomott Prédikációk-ban, de egyúttal menti is, hiszen a nyelv kérdései még akkoriban tisztázatlanok voltak: „Minden Prédikációt Magyarokhoz mondtam, azért magyarul-is nyomtattam. De nem-is igyekeztem soha írásimmal, és prédikációmmal híreskedésben, hanem kötelességem erőltetéséből-is Hazámnak, és a Magyar lelkeknek szolgálni kívántam. A magyarságban pedig már egyet, már mást követtem: sokszor azon szót egy helyen, egy képen, más helyen másképpen ejtettem: a bötüket hol kétszereztem, hol nem: azon bötüt jegyeztem egy szóban, másban nem: vagy helyel helyel azon szóban sem; mert a magyar szóknak írásiban nagy a különbözés; és ki mutathattya meg eredetéből minden szónak, hogy ekképen iratik leg jobban; midőn sok szónak eredetét nem tudhattyuk. Estek mind azon által fogyatkozások a prés alatt-is, mert a bötü szedőnek nem volt magyar értelme, és egy szóból kettőt tsinálván, és kettőből egyet, ezer s meg

37 Soproni levéltár. Liber cancell. 1741. Továbbá Repos. I. Fasc. X. No. 8. Rájuk Házi Jenő volt szíves figyelmemet felhívni.

ezer galibát adott. De elegendő, és alkalmas bötüje sem vólt a nyomtatónak, hogy minden szók akaratom szerént nyomtathattak vólna. Azonkivül, gyakran köteles foglalatosság miatt jelen nem lehettem; gyakran hirtelenséggel kellett rajta el futnom.”

Rennauer nyomtat tudomásunk szerint először Sopronban vallásos ponyvát, azaz néhány lapos, nem hivatalos imasorozatot, többnyire fametszetes címlappal.³⁸ Özvegye alkalmaz pedig először díszcímlapot, nem a könyvhöz tartozó képet. Orosz Synopsis című könyvéhez mellékelte Fuhrmann P. M. allegorikus rézmetszetét.³⁹

Sopron városa szorgalmasan rendelt Rennauernél. A számadáskönyvek szerint 1739/40-ben pestis ellen való óvintézkedéseket, majd útleveleket, 1745-ben facédulákat, egyezret nagyot és négyezer-százat kicsit, az özvegyénél 1747-ben adócédulákat. De a helyi írók sem kerültek el, mindkét felekezethez tartozó egyházi embereknek is dolgozott (Primes városap, Szabó jezsuita, Hajnóczy ev. tanár), egyúttal a Széchenyi-család számára is. Egy nyomtatványán, ki tudja, mily jogon, a győri püspök udvari nyomdászának tünteti fel magát. Rennauer; özvegye azután eladta a nyomdát a bécsújhelyi születésű Siess József Jánosnak és 1748. január 8-án tárgyalja a városi tanács az ügy fordulátát.⁴⁰ 1748-cal azután egy nagyobb nyomdászdinasztia kezdi meg soproni útját egy teljes évszázadon által.

A mai István bíró utca torkolata 1920 körül

38 Riedl: Fünf alte Marienlieder aus dem Burgenland. Volk und Heimat. 1956. 9. szám. Riedl nagy gyűjteményében Rennauer 1739-es füzeté a legkorábbi magyar efféle nyomtatvány, azt csak egy bécsújhelyi ponyva előzi meg 1717-ből.

39 A Berzsényi Gimnázium példányából hiányzik a kép.

40 Tanácsjegyzőkönyv 1748, 4. lap.

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Rennauer Fülöp soproni nyomdájának munkái

1. *Furlani, Joannes Andreas: Collocutiones de novis Rákosiensium Thermis. Examen physico-medicum. Sopronii 1738* Rennauer. 16 cm. 14 + 128 lap. OSZK 218.059. Liszt Ferenc Múzeum. Berzsenyi Gimn. Párbeszédés forma, Sopron értékes leírása.

2. (*Pock Mátyás*): *Ad tri(s)tissimam in fidei controversiis quaestionem: ubi scriptum est ?catholicorum vera, acatholicorum frivola responsia, dum ... theses ex universa philosophia ... defenderet Petrus Jágocsics praeside Gerardo Csák ... auditoribus data. Soprony, Typ. Rennauer. 14 cm. 136 lap. OSZK 288.924. 1738 körül.*

3. *Locutio dei ad cor religiosi ... dum ... theses ex universa philosophia ... propugnaret Marcus Zitkovics. Soprony, 1739. Typ. Rennauer. 13 cm. 184 lap. OSZK 288.930.*

4. *Biesman, Caspar: Doctrina moralis in brevissimum compendium ex variis... authoribus redacta. Soprony, 1738. Typ. Rennauer. 13 cm. 136 lap. OSZK 275.463.*

5. *Loew, Carolus Fridericus: Epistola ad celeberrimos omnium regionum botanicos qua de flora Pannonica conscribenda consilium cum ipsis communicat, et singulos ad commercium botanicum... invitavit. Sempronii (1739) Typ. Rennauer. 24 cm. 4 levél. Berzsenyi Gimnázium. OSZK 202.078. Címlapját lássad SSz. 1956, 255. lap.*

6. *Vier neue Marianische Wolfahrt Lieder. Oedenburg gedruckt und zu finden bei Philipp Johann Rennauer, Anno 1739.* A kismartoni kegykép fametszetével. Riedl és Klier: *Lied-Flughlattdrucke aus dem Burgenland. 1958, 24. lap.*

7. *Pilgram Ant. Thomas: Bey dem erfolgten höchst Kummer vollen Ableben des Herrn Johannis Sigismondi Pilgram. 2°. 2 levél. 1739 Oedenburg gedr. bey Phil. Joh. Rennauer. Petrik III. 95. lap. Unokaöccs gyászbeszéde soproni pap felett.*

8. *Primes, Georg. Divinae gratiae magnalia ex sacris literis atque patribus quaesita et in honorem divi archangeli Michaelis ... e publico suggestu, festo eidem die, panegyrico celebrata. Das ist die grosse Gnad und Wunderthaten Gottes. 1739. Gedr. bey Phil. Joh. Rennauer. 4°. 14 levél. Petrik III. 142. lap. OSZK, Past. 1390. Primes soproni várospap volt.*

9. *Stockinger, Mich. Godofr. Das erfreute Zion. Oedenburg gedr. bey Phil. Joh. Rennauer. 2°. 4 levél. Petrik III. 447. lap. Templomi beszéd Örtl lelkész és nyelvtudós beiktatásakor.*

10. *Hajnóczy, Daniel: Georgius Sigismundus Liebezeit ... in funeris sui celebritate ... laudatus. Sempronii 1739. Typ. Rennauer. 21 cm. 8 levél. Petrik II. 48. lap. OSZK 174.470/6 és 174.472. Csinos, G jelzésű fametszettel.*

11. *Hajnóczy, Daniel: Luctus musarum Pannonidum in augustum funus divi Ca-*

roli VI. Sempronii 1740 Formis Jo. Phil. Rennaueri. 2°. 4 levél. Petrik II. 48 lap. Ruszt, ev. gyülekezet.

12. *Örtl* Joh. Gottfr. Castrum doloris in templum honoris ... Carolo VI. ... sacrum. Das ist in dem Ehren-Tempel aufgerichtete Trauer-Gerüste. Oedenburg 1740. Druck Rennauer. 32 cm. 20 lev. Petrik II. 913. lap. OSZK 178.521/11. Német prédikáció III. Károly király halálakor.

13. Névtelen. Sacrum parentale quo divum Carolum VI. ... Sempronii 1740. Ny. n. 4°. 2 levél. OSZK 4°. 1740.

14. Névtelen. Derr Herr Zebaoth wird seyn eine liebliche Krone. Diess Blatt schenckt zum Neuen Jahr ... der löbl. Evangelischen Gemeine in Oedenburg. Chorus Musicus. H. é. ny. n. 4°. 2 levél. OSZK. 4°. 1740.

15. Névtelen. Lob- und Danckrede. 1741. Oedenburg gedr. bey Joh. Philipp Rennauer. 4°. 16 levél. Petrik II. 605. lap. Jezsuita beszéd II. József születésekor.

16. Névtelen: Némely fő butsuknak feljegyzések. Sopronban 1741. Ny. Rennau Főlep János által. 12°. 4 levél Petrik II. 860. lap.

17. *Charesz*, Ludw. Gottl. Christ. Gehaltene Trauer-Rede von der Glückseligkeit der Todes-Stunde. 1742. Oedenburg gedr. bey Joh. Phil. Rennauer. 2°. 12 levél. Petrik I. 409. lap. Halotti beszéd Praun Helénről; a Kolostor utcában lakó arisztokrata nő volt. Vele kiadói kolligátumban, bár külön címlapban a követzők:

Charesz: Hier zeigt sich ein Blat.

Wohlman, Sam. Trauer-Cantata bey Beerdigung des ... Herrn Daniel Hieronymus von Praun den 30. I. 1742 gesungen. (Emliti Gamauf Denkwürdigkeiten c. kéziratának XVII. kötetében a 488. lapon.)

Münc, Philipp Samuel: Die letzte Thraenen-Pflicht.

18. *Hajnóczy*, Daniel: Oratio funebris Jo. Georgio Kramer. 1742. o°. 14 lap. Nyomda év nélkül. OSZK apró nyomtatványok 4° 1743; 174. 471 + 174. 470.

19. *Déri* Ferencz: Halottas prédikáció. 1742. Ny. Sopronban Rennau Fülepp János által. 4°. 24 lap. Petrik I. 521. lap. A háborúban elesett Cziráky Józsefről szól.

20. *Henschitt*, Josef: Dank- und Bitt-

Rede. 1742. Oedenburg gedruckt bey Joh. Phil. Rennauer. 4°. 18 lap. A csehországi hadi sikerek emlékére. Petrik II. 101. lap.

21. *Primes*, Georg: Der Sohn des Menschens an Statt Gottes. Oedenburg gedr. b. Joh. Phil. Rennauer. 4°. 26 lap. Petrik III. 142. lap. OSZK Past. 1390 d + Ap-róny. 4° 1742.

22. *Hentschitt*, Josef: Dank- und Ehren-Rede. 1743. Oedenburg gedruckt bey Joh. Phil. Rennauer. 4°. 20 lap. Petrik II. 101. lap. OSZK Past 836 c. Ünnepi beszéd a bajor hadi sikerek és a cseh koronázás örömeire.

23. *Prileszky*, Paulus: Quadripartitum juris. Sopronii. Typis Joannis Philippi Rennau 1743. 21 cm. 1382 lap. Berzsényi Gimn. OSZK Hung k. 860.

24. *Simonyi* József: Szomorú kérdés. Ny. Sopronban Rennauer Filep János által. 4°. 30 lap. Petrik III. 388. lap. OSZK 4° 1743. Cziráky József temetésén mondott beszéd.

25. *Knogler*, Daniel: Der neugebohrne Jesus (Neu-Jahr Cantata). H. é. ny. n. (1743 körül.) 4°. 2 levél OSZK 4° 1743.

26. *Szabó* István: Mária Terésia ... erős asszony állat. Sopronban. Nyomatott János Fülepp Rennau. 2°. 14 lap. Petrik III. 476. OSZK 501.266. A cseh koronázás és hadi sikerek örömeire tartott beszéd.

27. Névtelen: Dit Angenehmlichkeit des Herbstes. Oedenburg 1743, ny. n. 2°, 2 levél. Petrik I. 78. lap. OSZK 400.069, Auersperg Wolf és Reising Teréz esküvőjére írt köszöntő.

28. *Szabó* István: Prédikációk, melyeket egy böjti vasárnapokon az Isten ígéjéről és három böjti péntek napokon a Krisztus Jézus szenvedéséről és haláláról valaha élő nyelvel mondott. Nyomatott Rennauer Filep János 1743 esztendőben Sopronban. 32 cm. 8 + 226. Soproni levéltár. OSZK 175.215. A jezsuita szerző Csáky Györgyné Ebergényi Ilonának ajánlotta. Vanossi Antal provinciális Sopronban adta meg az engedélyt a ki-nyomatásra 1743. május 23-án. A 167. lapon indás záródísz G jelzéssel.

29. *Szabó* István: Halotti prédikáció. Sopronban. Nyomatott Rennauer János Filep Győri Püspöknek könyvnyomtatój. 1744 Esztendőben. 2°. 14 lap. Petrik III. 476. lap. OSZK 501.402.

30. *Fischer* Leopold: Lob und Dankred. Oedenburg gedr. bey Joh. Phil. Rennauer 1744. 4°. 7 levél. Petrik I. 798. lap. OSZK Past. 742.

31. *Koptik*, Odo: Thalleidos liber I. de ortu, progressu et flore S. Aedis et thaumaturgae Thallensis. Sopronii 1744. Typ. Rennauer. 20 cm. 116 lap. Petrik II. 447. OSZK 303.694. A celldömölki kegyhely alapítójának munkája a pozsonymegyei Tál kegyhelyről.

32. *Szabó* István: Első Ferencz. Sopronban János Fölep Rennauer (1745). 2°. 7 levél. OSZK. Aprónyomatványok 1745–49. Lövön tartott beszéd.

33. *Sosterich* Jeremiás: Dubovni vetlyacz. Sopron 1746. Emliti ny. n. Szinyney: Magyar írók lexikona XII. 1312. hasáb.

34. Névtelen. Vier schöne neue Marianische Wahlfahrts-Lieder von dem Wunderthaethigen Gnadenbild klein Maria-Zell zu Dömölck. Oedenburg, gedruckt bey Johann Phil. Rennauer 1746. Említve Riedl és Klier i. m. 24 lap.

35. Névtelen: Drey gantz neue Marianische Wohlfahrts-Lieder, Von dem neuerfundenen Gnaden-Bild Klein-Maria-Zell. Gedruckt im Jahr 1746 (in Oedenburg). Említve mint a 33. szám.

36. *Orosz*, Franciscus: Synopsis annalium eremi-coenobiticorum ff. eremi-

tarum ordinis S. Pauli. Sopronii 1747 Typ. A. M. Rennauerin. 16 cm. 401 lap. Berzsenyi gimnázium. OSZK 84.078.

37. Névtelen: Drey schöne neue Geistl. Lieder Oedenburg Druckts Johann Philipp Rennauer. Említve mint a 33. szám, 23. lap.

38. Névtelen: Zwey schöne neue Geistliche Lieder. Oedenburg Gedruckt bey Johann Philipp Rennauer, 1740 előtt.

39. Névtelen. Vier gantz neue Marianische Wohlfahrts-Lieder von dem Neuerfundenen Gnaden-Bild Klein-Maria-Zell, Zu Dömölck in Hungarn. Oedenburg gedruckt im Jahre 17???. Említve, mint leszakított sarkú példány. Lásd 33. szám 25. lap.

40. *Széchenyi*, Sigismund: Clavis, per quam reserantur coeli. Sopronii typis Ph. Joan. Rennauer. 4°. 8 + 592 + 1 lap. Petrik III. 505.

41. Névtelen. Die unruhige Ruhe, in denen Herten getreuer Unterthanen wurde vorgestellet bey glücklich erfolgter Wahl und Crönung des Francisci dess Ersten wie dann auch der Kayserin Maria Theresiae den unterthaenigsten Gehorsam u. Freude zu bezeugen von einer ev. Gemeinde in Oedenburg. Gedr. bey Joh. Phil. Rennauer Raaberisch bischöfl. Buchdrucker. 2°. 4 levél. Petrik III. 256. lap.

Borsa Gedeon—Csatkai Endre

Hollósy Kálmán és Móra Ferenc Felsőlvőn

Az elmúlt év júliusának közepén néhány napig gyászlobogó lengett a soproni Berzsenyi Gimnázium homlokzatán, és gyászjelentés adta hírül, hogy elhunyt *Hollósy Kálmán*, az iskola egykori tanára.

kisdiák, harmadik osztályos gimnazista voltam még, mikor 1931-ben nyugalmába vonult. Temetésén, 1960. július 19-én a vakációzó diákságnak csak kis csoportja volt jelen, egykori nő-

Hollósy Kálmán

Kivételesen magas korban, 90. életévében távozott az élők sorából.

Az intézet mai növendékei közül talán senki sem ismerte, sőt a tanárok közül is csak alig néhányan, hiszen magam is

vendékei azonban szinte az ország minden tájáról sereglettek koporsójához. Elbúcsúztatták Sopron legidősebb pedagógusát volt tanítványai és régi tanár-társai, s az elismerés és hála sugallta sza-

vak igen szemléletesen rajzolták meg Hollósy Kálmán rendkívül markáns tanár-alakját.

A Sopron megyei Pórládonyban, 1870. december 1-én, egy kis kétablakos, zsupptetős zsellérviskóban született. Haláláig hálás szeretettel emlékezett Kovácsics Sándorra, egykori tanítójára, aki észre vette nem mindennapi képességeit, és egyengette továbbtanulásának útját. Kitűnő eredménnyel érettségizett a soproni líceumban, majd Sopronban és Halléban végezte teológiai tanulmányait. A papi pálya helyett azonban a tanári hivatást választotta, s magyar-latin szakos tanári oklevelet szerzett a pesti egyetemen.

tött évek az önművelésnek és az áldozatvállalás felismerésének gazdag időszakát jelentették. Még kilencvenedik életévében is pontos dátumok és nevek említésével idézte föl a felsőlövői tanintézetek létrejöttének körülményeit, és hálával emlékezett *Wimmer Gottlieb Agostra*,¹ aki az osztrák kultúrpolitika németesítő szándékainak ellensúlyozása érdekében szinte a semmiből teremtette elő e határvidéki magyar iskolák anyagi alapját.

Kultúrtörténeti szempontból Wimmer a maga korának valóban igen érdekes alakja lehetett. Majdnem a fél Európát végigkoldulta, hogy Francke hallei iskolavárosának mintájára először tanítóképzőt

A felsőlövői ev. tanintézetek egykori látképe
(Az 1899/1900. évi értesítőből)

Még abban az évben, 1894. szeptember 1-én a felsőlövői gimnáziumban kezdte meg tanári működését. Felsőlovőre, a városoktól távol eső kis faluba bizony nem túlekedtek a tanárok. Abban az időben szokatlanul magas óraszámban kellett tanítaniok, s nyoma sem volt az iskolán kívül valamilyen kulturális intézménynek.

Hollósy Kálmán számára az itt eltöl-

te majd gimnáziumot és külön reál-iskolát létesíthessen Felsőlovőn. Erdemes megjegyeznünk, hogy 1845. május 12-én megnyílt „szegény tanítók szemináriumá”-nak nevezett tanítóképzője *négy évfolyamú* volt, holott az *állami tanítóképzőkben* akkor még csak *2 éves* képzés folyt.²

Felsőlovőn találkozott össze Hollósy Kálmán életútja *Móra Ferencével*. Két

¹ Részletes életrajzát lásd: Dr. Magyar Győző: *Wimmer Gottlieb Agost* (Bp., 1910, Hornyánszky Nyomda).

² Lásd az idézett életrajz 36. lapján.

évvel ezelőtt még élénken emlékezett vissza halhatatlanná vált fiatal tanártársára. Akkor az igen öreg emberekre jellemző pontatlan emlékezésnek tulajdonítottam azt az állítását, hogy *Móra az 1899/1900-as tanévben tanított vele együtt Felsőlövön*, hiszen az eddigi éle'rajzok a nagy elbeszélő tanárkodásának időpontjaként az 1901-es esztendőt jelölik meg. Később is többször beszélgettünk Hollósy Kálmánnal Móra Ferencről, akit haláláig legkedvesebb írójának tartott, s egy alkalommal említette: valahol a háza padlásán, egy ládában megvan még az a felsőlövői értesítő, mely közös tanárko-

kori kollégájáról. Miként Péter László megállapítja: „Móra életének fehér foltja a felsőlövői tanárkodás”. Nagy örömmre szolgál, hogy az alábbi adalékok alapján ez a homályos életrajzi szakasz tisztázható.

Móra így kezdi *Én szép tanárkorom...*⁴ című elbeszélését, egyetlen olyan írását, melyben rövid tanárkodásának impresszióit eleveníti fel: „*Nem igen mondhatom, hogy kísérteneének az emlékei. Fák, füvek, felhők, patakok igen, de az emberek kihullottak harminc esztendő rostáján...*” Nem sokkal odébb ezt olvashatjuk: „*Nem voltam még egészen huszonkét*

Az internátus épülete (1899 1900)

dásuk emlékét őrzi. Akkor már egészségi állapota megromlott, így hát nem volt bátorságom elkérni tőle azt az értesítőt, amelyet nemrégiben örökösének jóvoltából sikerült megszereznem.

Péter Lászlótól, Móra életének kitűnő ismerőjétől számos kérdésemre kaptam választ,³ s nagyjában megerősítette azt a képet, melyet Hollósy Kálmán visszaemlékezése rajzolt hatvan év távlatából egy-

*esztendő, mikor alapvizsgával tanárságot vállaltam egy nagy középiskolában...*⁵

Földes Anna 1958-ban kiadott kitűnő Móra-monográfiájában írja, hogy a *Nagy Forsythia-virágzás városunkban* című elbeszélés teljes hitelét igazoló írás nem található a Szegedi Napló 1902. május 1-i számában, holott Móra önéletrajzi visszaemlékezése utal rá.⁶ Ez is bizonyítja, hogy a *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig* című

3 Szíves felvilágosításaiért ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki.

4 Móra Ferenc: *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig* (Bp., 1934, Révai kiadás, I. köt. 158–165. lap).

5 I. m. 158., ill. 159. lapján.

6. Földes Anna: *Móra Ferenc* (Bp., 1958, Bibliotheca Kiadó, 18. lap).

posthumus kötet megkapóan szép vallo-
másai nem kezelhetők pontos életrajzi
adatokként.

Goitein György és Gaál Ferike Jolán,
Móra két korábbi életrajzírója, sőt Földes
Anna is átveszi hivatkozott könyvében
ezt a felsőlövői tanárkodással kapcsola-
tos, „harminc esztendő rostáján” áthullt,
téves adatot.

Itt szeretném megjegyezni: ha Földes
Anna történetesen Móra *Díszpolgárság*
című írásának adatai alapján indul el —
melyre különben hivatkozik is —, akkor
sikerült volna ezt az időpontot a való-
sághoz hűen megragadnia. Móra ugyanis
1897-ben került a budapesti egyetemre,
s mint írja: „... a *negyedik esztendőben*
otthagytam a scientia amabilist és elmen-
tem alapvizsgás tanárnak Felsőlovőre”.⁷
Ha nem tanévekre, hanem naptári esztén-
dőkre gondolunk, akkor 1900. április 28-át
valóban a *negyedik* évbe eső időpont-
nak tekinthetjük.

A felsőlövői gimnázium 1899/1900-as
tanévi értesítőjének tanúsága szerint te-
hát Móra Ferenc még 21 éves sem volt,
mikor Felsőlovőre került.

Az értesítő nem betűrendben, hanem
szolgálati idejük alapján sorolja fel a
tanárokat, s így Móra a sor végére kerül,
utána már csak a más vallású hitoktatók
és a tanítóképző gyakorló iskolájának a
tanítói következőnek. *A tantárgyak fel-*
osztása című fejezetben olvashatjuk:

„**Móra Ferencz**, tanár, működik ápril
28. óta, a természetrajzi szertár öre; taní-
tott a g y m n a s i u m b a n földrajzot I-,
II-, III- és IV-ben, természetrajzot V- és
VI-ban; a reális iskolában földrajzot
II-, III- és IV-ben; a tanítóképző-
intézetben természetrajzot 1- és
2-ban.”⁸

A tanév története című fejezetből meg-
tudjuk, hogy húsvét előtt három fiatal
tanár állásáról leköszönt, s miként a tan-
intézetek igazgatója írja: „Molnár István
helyébe Móra Ferenczet alkalmaztuk, ki
1879. július 19. Félégyházán született,
ugyanott a gymnasiumot, azután Buda-
pesten az egyetemet végezte.”⁹

A felekezeti iskolák világában megle-
hetősen ritka kivételnek számíthatott,
hogy a katolikus Móra a felsőlövői evan-
gélikus tanintézetekben nyert alkalmaz-
ást. Mikor ezt a véleményemet közöltem
Hollósy Kálmánnal, mosolyogva adta
meg a magyarázatot: „Örültek, hogy
egyáltalán kaptak valakit abba a kis
Isten háta mögötti faluba.” Egyébként
megerősítette Gaál Ferike Jolánnak azt
az adatát, hogy Móra a „magyar tanítók
atyjának”, Péterfy Sándornak az ajánla-
tára kapott Felsőlovőn segédtanári állást.
Péterfy akkor már nyugalomba vonult,
többször megfordult a felsőlövői iskolá-
ban. Hollósy Kálmán visszaemlékezése
szerint Höllig Károly igazgató már megke-
l előbb bejelentette, hogy a távozni ké-
szülő Molnár István helyére földrajz-
természetrajz szakos tanárnak Péterfy
levélben ajánlott „valami poéta-féle pesti
egyetemi hallgatót.”

Miként Móra főntebb idézett „tantárgy-
felosztása” is bizonyítja, bizony bőven
akadt dolga az ifjú segédtanárnak. Heti
28 órában tanított, s emellett a termé-
szetrajzi szertárnak is gondozója volt.

Az *Én szép tanárkorom* is megerősíti,
hogy Móra Ferenc nem érezte jól magát
Felsőlovőn. Hollósy Kálmán rendkívül
komolynak, zárkózottnak, kevés beszédű-
nek ismerte. Egy sereg fiatal tanár volt
akkor az intézetben, de egyikükkel sem
kötött Móra meghittebb barátságot. A
tanórákon kívül úgyszólván minden sza-
bad idejét a természetrajzi szertárban,
a mikroszkópok, herbáriumok társaságá-
ban töltötte. Egy-két alkalommal növény-
gyűjtő „képezdészek” csoportjával együtt
járták a határt, s midőn Hollósy egyszer
Móra „irodalmi sikereire” terelte a szót,
teljes hallgatás volt a válasz. Hollósy
szerint az *Én szép tanárkorom* elején az
író Graizinger Kornélt figurázza ki; ehhez,
az idősebb kora ellenére is bohém, zene-
rajongó matematikushoz vonzódott Móra
leginkább.

Péter László írja: „Ami Móra természe-
tét illeti, a kortársak egybehangzó véle-
ménye szerint beszédes, társasági ember,

7 Móra idézett műve, II. köt. 79. lap.

8 „A felsőlövői a. h. ev. nyilvános tanintézetek (tanítóképezde, gymnasium, reálisokola és
nevelőintézet) 1899–1900. évi értesítője” (20. lap).

9 A hivatkozott értesítő 83. lapján.

utolérhetetlen causeur volt. Ifjú tanárkodása alatti zárkózottsága érthető egyetemi éveinek nyomorúságából, s abból, hogy tanulmányait be sem fejezte az

tem.”¹⁰ Ezek a sorok Hollósy Kálmán és Péter László megállapításait egyformán igazolják.

Annak megindoklásaként, hogy Móra

A felsőlövői ev. tanintézetek
1899 1900. tanévi értesítőjének címlapja

Isten háta mögött, messze szülőföldjétől volt kénytelen egyedül élni.”

Maga Móra így jellemzi akkori énjét: „Az, hogy még nem voltam nagyokru, nem azt jelenti, hogy ifjú voltam és bohó. Sokkal komolyabb férfiú voltam, mint most; siralomvölgynek tekintettem az életet tulajdon lírai költészetem alapján, filozófiai alapon tartózkodtam a nevetéstől és Henri qua're-szakállt eresztet-

rővid tanári szolgálat után búcsút mond Felsőlvőnek, Földes Anna elfogadja az *En szép tanárkoromban* leírt konfliktust, s megállapítja: „Mikor az első esztendő múltán megtanulja, hogy az osztályzatokat, s főként az elégtelenek számát nem a gyerekek tudása, hanem a statisztika követelményei szabályozzák, s hogy tanárok nélkül könnyebben megél az iskola, mint az internátusbeliek nél-

¹⁰ Móra: *En szép tanárkorom* (I. m. 159. lap).

kül (ez utóbbit egy jómódú tanítványa vágja szemébe) —, Móra levonja a következtetést, s új állás után néz.”¹¹

Véleményem szerint ez a kérdés sokkal összetettebb, hogysem ezt az indoklást egyszerűen elfogadhatnánk. Inkább Péter László nézetével oszozom, s ezt a novelában leírt, valóban kiábrándító konfliktust csupán az *igazi ok* „szubjektív mel-léközgéjének” látom.

Hollósy Kálmán is igen jól ismerte Mórának ezt az elbeszélését. *Egészében véve* nem vonta kétségbe annak hiteles-ségét, de túlzásnak, írói fogásnak minő-sítette az iskola ilyen módon való jel-lenezését: „... az egész monarchiából odahordták a mindenünnen kikonziliumozott úrigyerekeket.”¹² Hozzáfűzte, hogy a protestáns tanintézetek közül a felső-lövői éppen a „szegényebb sorúak” isko-lájában számított, ahol természetesen akadtak „kikonziliumozott úrigyerekek”, de ezek itt sem voltak többen, mint abban az időben az ország bármely más közép-iskolájában. Ezt a megállapítását külön-ben az iskola következő tanévi értesítőjé-ben található származási és egyéb kimu-tatások is alátámasztják.

Meddig tartózkodott Móra Felsőlovőn, s mi volt a közvetlen oka távozásának? Ennek a kérdésnek a tisztázása már lényegesen nehezebbnek látszott az előző-nél, vagyis Móra Felsőlovőre kerülése időpontjának kiderítésénél. Hollósy Kál-mán ugyanis az 1899/1900-as tanév végez-tével felsőlovői állásáról lemondott, mert a soproni líceumban választották meg tanárnak. Arra már nem emlékezett, hogy Móra is megvált-e a tanév végezté-vel az intézettől. A következő tanév (1900—1901) értesítőjét csak nemrég sike-rült megszerezni az Evangélikus Egye-temes Egyház Könyvtárától, miután a soproni Berzsényi Gimnázium könyvtárá-nak majdnem teljes felsőlovői értesítő-sorozatából éppen ez az évfolyam hiány-zott.¹³

Az itt talált adat valóban meglepő.

Kiderült ugyanis, hogy Móra „tanári pályája” *alig két hónapra* terjedt csupán. (A tanévzáró ünnepély 1900. június 23-án volt.) Az *Adatok a lefolyt iskolaév törté-netéhez* című fejezetben ezt olvashatjuk:

„Az 1899/1900-dik iskolaév végén még két állás üresedett meg Knöbel Ottó és Móra Ferencz távozásával, akik bár rövid ideig, de lelkiismeretesen mű-ködtek intézeteinknél. Az előbbi egyetemi tanulmányait folytatja, az utóbbi pedig katonai szolgálatra vonult be.”¹⁴

Móra Ferenc önéletrajzi vonatkozású megnyilatkozásaiban nem tudtam nyo-mára akadni ennek a „katonai szolgálát”-nak, s *Mezősi Károlytól*, Móra félegyházi élete legjobb ismerőjétől sem sikerült erre vonatkozóan adatokat szerezni. Feltevésem csupán, hogy a Knöbel és Móra nevekkel kapcsolatos „előbbi” és „utóbbi” kifejezések az értesítő szövegé-ben *félcserelődtek*. Knöbel Ottó ugyanis majdnem egyidős volt Hollósy Kálmán-nal; tanulmányait már befejezhette, Mórának viszont ekkor még nem volt tanári oklevele. Tehát Knöbel vonulha-tott be katonai szolgálatra, Móra pedig egyetemi tanulmányait folytatta. (Mezősi Károly is ezt tartja valószínűnek.) Persze az is feltehető, hogy a mindenáron távoz-ni vágyó fiatal tanárjelölt csak „ürügy-ként” hivatkozott erre a „katonai szol-gálatra.”

Úgy érzem, nagy írónk felsőlovői tanár-kodásának „fehér foltja” az elmondottak alapján feloldódott. *Megnőtt azonban egy-úttal a korábban rövidebbnek vélt idő-köz* Móra felsőlovői tanári állásának elhagyása és Szegedre kerülése (1902. május 1.) között. További szorgalmas ku-tatásra lesz szükség, hogy ezt a kereken 2 esztendőt jelentő újabb „fehér foltot” földerítsük.

A felsőlovői tanintézetek 1899/1900-as tanévi értesítőjét Hollósy Kálmán közel egy ív terjedelmű, igen elmélyült tuda-

11 Földes Anna idézett munkája, 16. lap.

12 Lásd Móra idézett elbeszélésének 159. lapján.

13 Ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki Pröhle Jenő és Virágh Jenő könyvtárosoknak a hivatkozott értesítők felkutatásában, ill. kölcsönzésével nyújtott szíves segítségükért.

14 „A felsőlovői á. h. ev. nyilvános tanintézetek 1900/1901 évi értesítője” (95. lap).

15 A hivatkozott értesítő 3—16. lapján.

mányos tájékozottságra valló nyelvészeti tanulmánya vezeti be. („Az ó, ő, é hango-
kat helyettesítő kettős magánhangzók
mai nyelvjárásainkban.”)¹⁵ Érthető, hogy
a jól képzett, kiforrott tanár távozását
nagyobb veszteségnek érzi az intézet
vezetője, mint az alig 2 hónapja ott
tartózkodó Móra Ferencét. Ez magyarázza,
hogy a következő tanévi értesítőben Hol-
lósty lényegesen melegebb szavakkal
parentálja el az igazgató, mint az ifjú
segédtanárt.

A soproni líceum tanári kara valóban
gazdagodott Hollósy Kálmán megválasz-
tásával. Példaképe volt a tanári pontos-
ságnak és lelkiismeretességnek. Tőle is
hallottam, s egykori kollégái is mondják,
hogy hosszú tanári pályáján egyetlen
alkalommal hiányzott néhány napig a

tanítási órákról, mikor édesanyja meg-
halt. Ragyogóan színes, lebilincselően ér-
dekes magyar órái ma is emlékezetemben
élnek. Az irodalmat megkedveltető, stí-
luskészséget és helyesírást fejlesztő tanári
munkája *eredményességében* még ma is
példaként állhatna az őt felváltó tanár-
nemzedék előtt.

Félegyháza nagy fiának életműve évről-
évre gazdagabban tárul elénk. Nevét a
mesét kedvelő kis óvodásoktól kezdve
az életbölcsesek iránt különösen fogé-
kony öregekig ma már többmillió hazánk-
fia ismeri. Ennek a ragyogó névnek a fé-
nyéből jut egy sugár Hollósy Kálmánnak,
az egykori tanártársnak a portréjára is,
akinek az emléke szintén tovább él a há-
lás tanítványok szívében.

Kelényi Ferenc

Sopron emlékezik a Tanácsköztársaság mártírjaira

Sopron belvárosában, az Új utca 28.
számú ház előtt a járókelő nem mehet el
anélkül, hogy kicsit el ne gondolkozzék.
A bejáratnál egy emléktábla, rajta ez a
felirat: „Emlékezz mártírjaidra és tanuj
életükből.” Alatta Kellner Sándor arc-
képe, aki a Tanácsköztársaság Sopron
megyei és városi teljhatalmú kormány-
biztosa volt. 41 évvel ezelőtt ebben a
házban lakott az a férfi, aki feláldozta
életét egy eszméért, amely eszmét azon-
ban csak 1945 tavasza érlelt valósággá a
magyar nép számára.

Budapestről jött városunkba 1919. már-
ciusában. Megérkezése után azonnal
megkezdte tevékenységét mind a város-
ban, mind a megyében a proletárhata-
lom biztosítása érdekében. Minden intéz-
kedése a dolgozók érdekét szolgálta. So-
kan felkeresték Új utcai lakásán is
ügyes-bajos dolgaikkal, azonkívül a kü-
lönböző küldöttségek, hogy kikérjék ta-
nácsát és útbaigazítását. Valósággal má-
sodik hivatal volt a lakása. Itt csak két
hónapig lakott, innen ugyan ismét Buda-
pestre került, de véglegesen nem szakadt
el a várostól és barátaitól.

A Tanácsköztársaság bukása után az
ellenforradalmárok megkezdtek a hajtó-

vadásza'ot a legöntudatosabb munkások,
parasztnak és értelmiségiek ellen. Kellner
is az üldözöttek sorába került. Horthy
„vitézei” menekülés közben elfogták és
éppen abba a Sopronba szállították, ahol
azelőtt pár hónappal oly nagy lendület-
tel dolgozott és intézkedett abban a re-
ményben, hogy soha többé nem élősköd-
nek az elnyomók a nép nyakán. Azon-
ban a soproni törvényszék fogháza túl-
zsúfolt volt már, és így Kellnert többed-
magával Kőhidára kísérték. Közben szö-
kési kísérletet provokáltak a kísérők, és
Kellnert Knapp Gáborral együtt agyon-
lő'ték. Akkor a fehérterroristák ezt is
hőstettnek tekintették és szinte büszkél-
kedtek vele. A két halottat a rabtemető
fogad'a be. Csak az 1945-ös felszabadulás
tette lehetővé, hogy a gyilkosok elpusz-
tította hős magyar kommunista hamvait
méltó helyen és módon helyezték örök
nyugalomra a soproni dolgozók emelte
emlékmű talapzatában, a Sztálin téren.
De hálánkat hirdeti a gyilkosság szín-
helyén létesített kis liget és benne elhe-
lyezett emlékmű az utódok fogadalmával:
„A hősök nagy áldozatát őrzi hű szívünk!”
Az Új utcai emléktáblát 1960. augusztus
19-én ünnepélyesen leplezték le, mind ezt,

EMLÉKEZZ MÁRTIRJAJDRA ÉS
TANULJ ÉLETÜKBŐL.

E HÁZBAN LAKOTT
KELLNER SÁNDOR
A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG SOPRONMEGYEI ÉS
VÁROSI TELJHATALMU KORMÁNYBIZTOSA.

A HŐSÖK NAGY ÁLDOZATÁT
ŐRZI HŰ SZIVÜNK!

E HÁZBAN LAKOTT
ENTZBRUDER DEZSŐ
A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG SOPRONMEGYEI
KATONAI BIZTOSA.

mind a pozsonyi országút mentén a Kellner-ligetet és évekkel ezelőtt már a Sztálint téri emlékszobrot a Sopron Városi Párt Végrehajtóbizottság és a Soproni Városi Tanács közös anyagi fedezet biztosításával létesítette. Arra kell törekednünk, hogy a nagy embert soha ne feledjük és tisztelettel adózzunk mindenkor emléke előtt.

colt, példát mutatva a korabeli és későbbi ifjúságnak. Sajnos a lehetőségek rövid időt szabtak neki, és a Tanácsköztársaság bukása után az ő sorsa is a mártírhalál lett. A város szeretete övezte, éppen ezért megbilincselve úgy lopták ki Sopronból és Acsád közelében két társával együtt meggyilkolták 1919. augusztus 22-én.

Ezt az emléktáblát a zárgyári KISZ

Bors László és Entzbruder Dezső síremléke a soproni Szent Mihály temetőben

Az Erdömérnöki Főiskolához vivő utcák egyikében magányos, egyemeletes ház falán is emléktáblát helyeztek el 1960. augusztus 19-én. Entzbruder Dezső emléktáblája ez, a róla elnevezett utcában. Abban a házban lakott a Tanácsköztársaság Sopron megyei katonai biztosa, Entzbruder Dezső. Tanító volt, de nem iskolai katedrán tanított, hanem fegyverrel a kezében, a szabadság kivívása érdekében har-

állította fel. 1960 folyamán a Széchenyi téri kollégium is felvette Entzbruder nevét.

Entzbruder törekvéseinek osztályosa volt Bors László sajtóügyi és vádbiztos, a lángoló tollú forradalmár és költő. Az életben is egymás mellett küzdött a két barát, a halálban is összeforrtak. A gyilkosok aligha gondolták, hogy egyszer áldozataik megérdemelt pihenőhelyet kap-

nak és emléktáblák hirdetik majd dicsőséges életüket és halálukat. Bors Lászlóról 1959-ben a főiskolai KISZ nevezte el gyönyörű új székházát, és előcsarnokában a forradalmár-költő arcképével díszített emléktáblát helyeztek el. A Vasöntöde Bors Lászlóról elnevezett KISZ szervezete viszont a Kőfaragó tér 3. szám alatt, Bors utolsó soproni lakóházának falán helyezte el emléktáblát, amely jelképesen utal az íróra és a forradalomra.

Magától értetődő volt az a kívánság, hogy Sopron a maga kommunista vértanúinak hamvait a város falai között akarta tudni. 40 év után nem volt könnyű a szombathelyi temetőben megtalálni az acsádi vérfürdő áldozatainak tetemeit, de főleg Bors András fáradozásai révén sikerült ez. Ahogy erről már a SSZ is beszámolt, Bors László és Entzbruder hamvait hazahozták, és a Szent Mihály te-

mető díszsírhelyei közt kerültek végső nyugalomra. 1960. augusztus 20-án avatták fel kettőjük közös síremlékét, Horváth Marietta soproni szobrásznő alkotását, amely nem akar képmás lenni. A két meggyötört fiatal közül az egyik ugyan összerokkadt, de a diadal biztos tudatában emelkedik fel a másik. A síremléket is a párt- és a városi vezetőség közös munkája hozta létre.

Keserőséggel teli két és fél évtized múlt el a vértanúk halála óta, de eljött a magyar nép virágba boruló tavasza, a felszabadulás ideje. Folytatjuk az elődök megkezdte mű építését, közben azonban nem felejtjük hős vértanúinkat. Hirdesék nevüket a városban elhelyezett emlékművek, emléktáblák, utcák és intézmények!

Mészáros Gyula

Tízéves a Soproni Kempelen Farkas Gépipari Technikum

1951. szeptember 1-én indult meg az oktatás Sopron első középfokú iparoktatási intézetében, az akkori 23. sz. Kohó- és Gépipari Technikumban. Ma is ez az egy ipari technikum működik a városban, mely 1955-ben vette fel Kempelen Farkas nevét.

Mielőtt rátérnénk az iskola tízéves történetének ismertetésére, úgy gondoljuk, rövid áttekintést kell adnunk a magyar középfokú iparoktatás múltjáról.

Az első műszaki középiskola 1879-ben kezdte meg működését Budapesten. Ez volt az „Állami Középipartanoda”. Ebből az oktatási intézetből lett 1899-ben az első „Állami Felsőipariszkola”.

A középfokú iparoktatás ismert intézetei a későbbiek során a felsőipariszkolák és a szakiskolák voltak. A két világháború között kísérleteket folytattak e két iskolatípus ipari középiskolákká való átszervezésére. Ennek során 1941-ben már 20 ipari középiskola működött hazánkban.

A felszabadulás az iparoktatásban nagy fejlődést indított el. 1946-ban már 46 középfokú iparoktatási intézet működött. Megváltozott ugyanakkor a szakoktatás

célja is. A felszabadulás előtt ugyanis ezek az iskolák elsősorban a kisipar igényeit elégítették ki.

Az országunk történetében lezajló nagy kultúrforradalom során az ipari szakoktatás is szélesebb, egészségesebb alapon születik újjá, s így 1950-ben a középfokú iparoktatási iskolákat technikumokká szervezik át. Egyidejűleg sok új ipari technikum létesül az ország ipari centrumaiban, így a soproni is. Jelenleg 64 ipari technikum működik az országban, beleértve az élelmiszeripari, építőipari, könnyűipari stb. technikumokat is. Ezek az új típusú iskolák a szocialista nagyipar részére nevelnek középfokú képezésű szakembereket, ugyanakkor lehetővé teszik az egyetemen való továbbtanulást is. Nem zárjuk ki többé a középfokú iparoktatást.

A soproni technikumot a Kohó- és Gépipari Minisztérium alapította s szerezte fel, miután megkapta az 1941–43-as években tanítóképző diákokthoz céljára épített, de teljesen be nem fejezett épületet (Bajcsy-Zsilinszky Endre u. 9.), és azt belsőleg, a technikum céljának meg-

felelően átalakította. Az épület eredeti rendeltetéséről bővebben a SSz. 1958. évi 3. számában Rozsondai Károly tollából megjelent „Képek a soproni tanítóképző történetéből” c. cikkben olvashatunk.

A soproni technikum indulásakor híradásipari szakú volt. Erre a szakra 1951-ben négy párhuzamos osztályba összesen 162 tanuló nyert felvételt.

Az ipari főhatóságok terve az volt, hogy új épületek létesítésével egy 16 osztályos híradásipari technikumot szerel fel diákokthozonnal együtt, s egyidejűleg Sopronban egy híradásipari üzemet is létesít. Az utóbbi terv azonban nem vált valóra. Így a technikum bővítésére sem került sor. Az intézet megmaradt egy épületben, s további belső átalakítás után jelenleg is ebben az egy épületben folyik mind az elméleti, mind a gyakorlati oktatás. Míthogy az épületben csak 8 osztály fér el, 1952-től kezdve évenként két-két osztály került beiskolázásra.

Évről-évre érződött azonban, hogy a híradásipari szakoktatásnak Sopronban nincsen ipari bázisa. Várható volt, hogy a végző növendékek nem tudnak majd a közelben elhelyezkedni. Ezért már 1953-ban felvetődött az a gondolat, hogy meg kellene változtatni a technikum profilját. A gondolatot tett követte, s az 1953 szeptemberével induló két első osztály öntőipari szakon kezdett. Az öntőipari szak gyakorlati oktatásához előbb-utóbb öntőműhelyek létesítésére lett volna szükség, ezek építésére azonban nem kerülhetett volna sor, mert az iskola a város üdülőnegyedében fekszik.

Így 1954-ben újra híradásipari szakra tért vissza az intézet a főhatóság hozzájárulásával. Az öntőipari szakon kezdett első évfolyam is híradásipari szakon folytatta tanulmányait a második évfolyamon.

1955-ben aztán a főhatóság úgy döntött, hogy fokozatosan megszünteti a soproni híradásipari technikumot, s ezért az 1955/56. tanévre már nem engedélyezte tanuló felvételét.

Az intézet tanári testülete ekkor beadvánnyal fordult a minisztériumhoz. Hivatkozott az elmúlt négy évben kifejtett úttörő munkájára, a város, az ipari dolgozók érdekeire és kérte, ne szüntessék meg a soproni technikumot.

A kérés meghallgatásra talált, s még 1955 őszén általános gépgyártó szakon levelező oktatás indulhatott meg, majd 1956-ban újra indult első évfolyam a nappali tagozaton is, még híradásipari szakon. A kimaradt évfolyam kárpótlásul három első osztály kezdhetett ebben az évben.

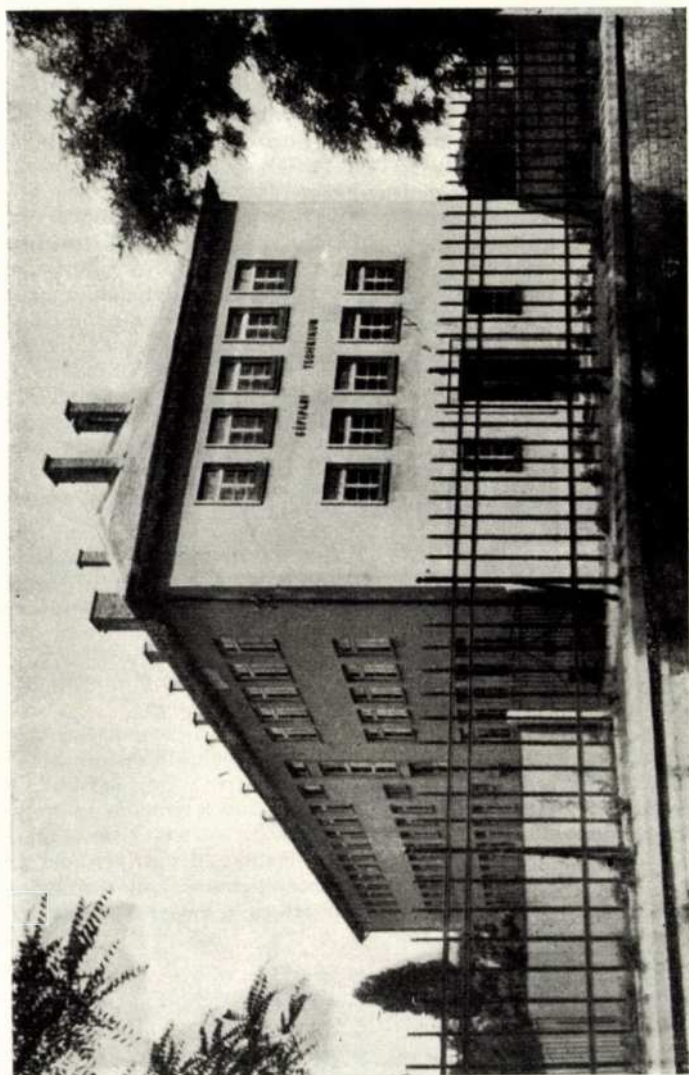
Az intézet végleges profiljának eldöntése megértett. Az ipar érdekeit, s a helyi adottságokat figyelembe véve a minisztérium 1957-ben úgy határozott, hogy a soproni technikum szakát általános gépgyártóra változtatja meg.

Így 1957 szeptemberétől kezdve kizárólag általános gépgyártó szakra vesz fel tanulókat a technikum. Ezzel biztosítható, hogy a növendékek nagy része a soproni és a közeli üzemekben tud elhelyezkedni. Gépész technikusokra ugyanis a gépipari-vasipari üzemeknek (Vasöntöde, Lakatosárugyár, Tűgyár, Autóalkatrészgyár, Gépgyár, Késgyár) és a textilgyárak, élelmiszeripari üzemek, gépállomások gépkarbantartó részlegeinek egyaránt szüksége van.

Ezzel nyugvóponttra jutott az intézet profiljának kérdése. Hozzá lehetett látni a tanműhelynek megfelelő átalakításához, felszereléséhez. A távbeszélő és rádió műhelyeket leszereltük, berendezésüket a székesfehérvári technikumnak küldtük el, ahol 1959 óta híradásipari szak is működik. Kisebb belső épületátalakítás után egy új szerszámgépműhelyt létesítettünk. Ennek a műhelynek felszerelése 1959 folyamán történt meg.

Főhatóságunk — a Kohó- és Gépipari Minisztérium — több teljesen új és modern szerszámgépet juttatott számunkra. Ezek az új szerszámgépek közvetlenül a Szovjetunióból, Csehszlovákiából és a Német Demokratikus Köztársaságból érkeztek Sopronba. A gyakorlati oktatáshoz már csak egy új kovácshegesztő műhely létesítése szükséges.

E rövid történeti áttekintésből látható, hogy a technikum fejlődése az elmúlt 10 évben nem volt mindig zavartalan. A nehézségeket külső körülmények okozták. Voltak átmeneti hiányok a műhelyek, laboratóriumok felszerelésében is. Az intézet tanárai azonban tudásukkal, leleményességükkel, fáradságot nem ismerő lelkes oktató-nevelő munkájukkal min-

Kempelen Farkas Gépipari Technikum (Sopron)

dig úrrá lettek a nehézségeken. Azonban nemcsak az intézetben végeztek jó munkát. A műszaki tanárok közül többen éveken át óraadó tanárként részt vettek az ipari tanuló képzésben, mások a Széchenyi István Gimnázium politechnikai szakkörleit vezették. E politechnikai szakkörök működésére a technikum tanműhelyeiben adtunk lehetőséget. Volt, aki a felsőoktatásban végzett oktató, kutató munkát, így a Nehézipari Műszaki Egyetem Soproni Bányamérnöki Karán, majd az Erdőmérnöki Főiskolán. Újabban az Erdőmérnöki Főiskola III. éves hallgatói részére tartunk időszakos fémipari műhelygyakorlatokat a technikum tanműhelyeiben. Technikus tanáraink közül többen soproni üzemek és kutatóintézetek gyakorlati problémáinak megoldásában segítettek.

Jó kapcsolatok létesültek így a soproni oktatási intézményekkel és az üzemekkel is. Ezek a kapcsolatok a technikum számára szükségesek, s egyben hasznosak voltak, kívánatos volt ugyanis, hogy a fiatal technikum, melynek léte — mint láttuk — 1955-ben bizonytalanná vált, gyökeret verjen a városban.

Az iskola jó hírnevét azonban a végzett növendékek kint az életben tanúsított tudása és jó munkája biztosítja. Az eredményes oktató-nevelő munkának köszönhető, hogy az intézetből kikerült technikusok fegyelmezett, szorgalmas, művelt szakemberekként léptek ki az életbe. Gyakorlati tudásukat természetesen az üzemekben kell továbbfejleszteniük, megerősíteniük.

A híradásipari szakon összesen 265 fő kapott technikus oklevelet a soproni technikumban. Közülük többen szép eredménnyel elvégezték a Műszaki Egyetemet, s mint elektromérnökök dolgoznak a rádiónál s az üzemekben. De sok

végzett növendékünk dolgozik mint vezető beosztású technikus a posztjánál és a híradásipari üzemekben is. Többen hasznosítják tudásukat a nemrég üzembe helyezett soproni televízió-releállomáson, s ezzel a város kulturális érdekeit is szolgálják.

Az általános gépgyártó szakon az első évfolyam 1961-ben végez.

Levelező tagozatunkon 1959-ben és 1960-ban összesen 35 fő fejezte be technikum tanulmányait.

A technikum átlagos tanulói létszáma a rendes korúak tagozatán: 270, a levelezők tagozatán: 90.

Az intézet dolgozóinak összlétszáma: 23 fő. Ebből a tanári testület létszáma: 16 fő (12 műszaki és 4 közismereti tanár).

Az intézet épületének, a benne elhelyezett gépeknek, műszereknek, felszerelésnek összértéke: 4,6 millió forint.

A technikum évi 1 millió forint költségvetéssel dolgozik. Ebből kiszámítható, hogy egy technikus képzése kerekén 12 000,— Ft-ba kerül. Ez nem teszi ki tizedrészét sem annak az összegnek, amennyit egy mérnök kiképzése kíván.

Sopron nemcsak műemlékekben gazdag, hanem nagymúltú iskolákban is, Középkorai közül a legidősebb, a Berzsenyi Dániel Gimnázium. 1957-ben ünnepelte 400 éves fennállását.

A legfiatalabb középiskolája a mi 10 éves technikumunk.

Nem volt túlzás ilyen körülmények között a technikum mindössze 10 éves múltjáról írni? Úgy érezzük: nem. Technikumunkat a szocialista nagyipar fejlődése hívta életre, típusában új, szocialista iskola. Mint ilyen oktatási intézet, a szocializmust építő társadalom érdeklődését és támogatását nem nélkülözheti.

Égész Kálmán

Soproni kéziratos diáklapok 1848 előtt

A soproni tanulóifjúság eddig ismeretlen kéziratos periodikája került elő. Adatait a címlapjáról tudjuk meg: „Korány. 1ső Szám. Soprony. Octobr. 26dikán 1846.” Ez a kézirat jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár tulajdona, quart alakú, négy fóliós anekta. Veszprémben lap-pangott napjainkig.

A Korány ezen egyetlen, ismert számának tartalmi összefoglalása a díszes betűkkel rajzolt cím alatt van: „Előszó (Szerkesztő) — Felhívás (Korányi) — A szeren'sések (Edve) — Az ifju lantos (Dudoló) — A két barát (Többször is) — A szám üzött (Kesergő) — A Pataknál (Juhajja) — Hon szerelem (Zölli) — Rejtély (Rejtélyesy)”. Sajnos nem tudtuk megállapítani a szerkesztő nevét, a munkatársak is valamennyien megfejthetetlen álnévvel szignálták cikkeiket.

A Korány történetének kutatásánál elsősorban arra vagyunk utalva, amit a kézirat mond önmagáról. A szerkesztő, „Előszó” című bevezetésében a diákújság megindításának fontosságát hangsúlyozza: „...szükségesnek találtuk, egy „Korány” című lap szerkesztését; De a' pálya ugyan tövises, 's járotlan; hanem idővel annál virulóbb rózsákat 's érettebb gyümölcsöket fog előhozni. ...Korány című lapunk ápolására barátilag felszólítlak benneteket; 's folytonos munkálkodásra baráti segéd kezeket nyujtsatok. Mert valamint a' setét égből tör ki a' korány, a' túske bokrokon rövid idő mulva ezer rózsák lesznek láthatók.” Ilyen gazdag programmal indult ez a folyóirat. Mit valósított meg belőle, jelent-e meg második és további száma, s milyen hatással volt az ifjúságra, nem tudjuk.

Nagyon kevés adatunk van általában a soproni kéziratos diáklapok történetéről a negyvenes évekből. Így például csak a most megtalált Korány egyik verse árulja el, hogy 1845-ben létezett egy

Bimbó (vagy Bimbó) című folyóirat; „A két barát” című vers a megszünt „Bimbók”-at búcsúztatja és a meginduló „Korány”-t köszönti:

*„Egyik a' mult időt emlegeti
Hogy mily örömekeket éldelt
Hogy a' hő baráti kebleken
Ideje mily hamar eltelt.*

*És egyik ment a' bus magányba
Alusza ott hő titkait
Másik báj-öröm és kényekre
Szendergi szende álmait*

*'S hogy ki volt é két hü barát
Kinek kedventze most magány
Az volt a' mult évben hő »Bimbók«
Emez meg e jelen »Korány«.*

A fenti vers adatain és a szerkesztő célkitűzéseinek ismertetésén kívül a Korány nem árul el önmagáról több adatot.

A Korány eme egyetlen, véletlenül felbukkant példánya meglehetősen magányosan, mintegy légüres térben áll. Bizonyossággal még az sem dön'hető el, vajon a soproni bencés rendi katolikus gimnázium vagy az evangélikus líceum tanulói között kell-e keresnünk szerkesztőjét, íróit és olvasóit, mert cikkeiben, verseiben, beszélyében semmiféle felekezeti hovatartozást bizonyító megnyilvánulás nincsen.

A bencés gimnáziumban írt e korbéli diáklapról eddig nem volt tudomásunk, a licistáknak viszont két lapjuk is volt a negyvenes években, a Korány megjelenése táján is. De elhamarkodott volna ebből — valamint az „Előszó”-ból imént idézett „járotlan” kitételből — arra következtetni, hogy a Korány tehát a bencésdiákok műve.¹

¹ Egy nem kötelező erejű következtetés a líceum javára látszik eldőnteni a kérdést. A felsorolt írói nevek között van egy, amely legalább is megengedi a vonatkoztatást: A szeren'sések című beszély írója: Edve. Nagyon valószínű, hogy aki ezt az álnévet használta, az ebből a Sopron megyei faluból került fel a soproni iskolába. A bencés gimnázium anyakönyvei nem maradtak fenn a kérdéses évekből, a nyomtatott tanulói névjegyzékekben pedig a tanulók lakóhelye nincs feltüntetve. A líceumban van egy: Komjáthy János, aki 1843 és 47 között volt az ékes-

Mit tudunk a Korány elődeiről és kortársairól? A líceumban Pákh Albert indított kéziratot Szünórák címen 1841/42-ben. A következő évben a lap csak megindult, de hamarosan megszűnt. 1843/44-ben Remete József szerkesztői agilitása fellendítette a lapot (ez az évfolyam teljes példányban maradt ránk: hetenként jelent meg, 35 számban, összesen 566 hasábon; ezen az évfolyamon kívül sajnos semmi sem maradt fenn). Maga a lap fennállt, bizonyára nem zökkenők nélkül, 1848-ig. 1843/44-től versenytársa volt a Haladó, melynek egyetlen számát sem ismerjük, mégis a Szünórák ránkjutott lapjai őrzik az emléket azoknak a sokszor ízetlen, akadémikuskodó kritikáknak, amelyekkel a Haladó a Szünórákat kísérte. (Lásd Kovács Sándor, A soproni ev. lyceumi Magyar Társaság története 1790–1890. Sopron, 1890. 73. lap.)

Az egyetlen forrás, amelyben e diáklapokra gyéren, de található adatokat, a líceumi Magyar Társaság jegyzőkönyvei.² Bár ezekben az években e jegyzőkönyvek csak az események és adatok regisztrálására szorítkoztak, bejegyzései mégis érdekesen jellemzik azt az ellentmondó viszonyt, amely e lapok és a Magyar Társaság között fennállt. Az 1844. szept. 14-i ülés jegyzőkönyvében ezt olvassuk: „Felolvasatott Remete József levele, melyben a múlt éven általa szerkesztett „Szünórák” című lapot a társaság levéltárának ajánlja. Mely szíves részvéteért a társaság köszönetét levél által nyilvánítani határozza.” Egy hónappal később, okt. 12-én pedig: „A múlt évben Keblovsky György által szerkesztett Haladó című lap, a »Szünórák« vetélytársa, a társaságnak ajándé-

koztatott. Mind a két lapot nézve a társaság megjegyeztetni kívánja, hogy ezen két lap a társasággal semmi összeköttetésben nem volt, hanem egészen külön körben működött.” Mindkét szerkesztő és a Szünórák valamennyi munkatársa megállapíthatóan — és feltehetően a Haladó írói is — a Magyar Társaság tagjai voltak, mégis, amikor az „ellenzéki” Haladó követi az ajándékozásban a „kormánypárti” Szünórák példáját, a társaság elfeledkezik a köszönetről, ehelyett hirtelen objektivitást öltve magára, elhatárolja a maga külön körét. Ennek ellenére: a lapok — szépirodalmi és tudományos jellegű dolgozatok mellett — foglalkoznak a Magyar Társaság ügyeivel, a tagok ott vitatják meg a társasági élet reformjait, a tagfelvétel módját, a tagok rangsorolását, a tagdíjfizetést. És a fordítottjára is találunk nyomokat: a Magyar Társaság ülésein is szóba kerülnek a diáklapok. A jegyzőkönyv tanúsága szerint 1846. március 7-én Töpler Károly „A tanulók által írt újságok hasznairól” címen, 1847. március 13-án pedig Pákh Pál (Albert öccse) „Van-e hasznok a Szünóra és Haladó című heti lapoknak az ifjúságra” címen olvasták fel munkájukat.³

Visszatérve a Korányra, a dátumok és címek egybevetése nem zárja ki a következő feltevést: Töpler felolvasásakor a két eddig ismert lap mellett működött a Bimbó(nk) is, a Korány „hű barátja”, ezért szól többes számban újságokról; Pákh felolvasásakor (félévvel a Korány kelete után) pedig már a Korány is megszűnt. De ez csupán feltevés, amelynek alapja az a bizonyítatlan tétel, hogy a Korány a líceumban született.

Busa Margit—Pröhle Jenő

szólási, majd a bölcsészeti osztály tanulója. A Magyar Társaságnak 1845-től tagja és a jegyzőkönyvek feljegyzik sokágú tevékenységét: szorgalmasan szavalt, munkát hozott, verseket írt és bírált. Az 1847. évi örömnéven felolvasott „Vérterv” című balladája belekerült az Örömnéven szavalt munkák című kötetbe (Magyar Társaság levéltára B. I. 9a.). Ezek alapján talán némi joggal gyanúsítható A szerentsések szerzőségével.

2 A Magyar Társaságról legutóbb I. Bodolay Géza, Adatok a soproni Magyar Társaság szabadságharc előtti életéből. Irodalomtörténet, 1958. XLVI. 243–262. lap.

3 Pákh Pál 1847-ben nem beszélt volna a Haladóról, ha az csak egy évig, 1843/44-ben lett volna a Szünórák versenytársa, mint Kovács Sándor (i. h.) nyilván tévesen állítja.

Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes soproni szereplései

1917 decemberében az értelmetlen és egyre több nyomort, szenvedést hozó háború még javában tartott. A nyomor, mint mindig, a szegény embert sújtotta legjobban. Sokszáz hadiárva volt már ekkor Sopronban. Ezeknek megsegítését tűzte ki célul a Soproni Gyermekbarát Egyesület. Ennek az egyesületnek az élén a humanitásáról, segítőkészségéről közismert soproni Szilvási Gyula állt. Az egyesületnek, mai szemmel nézve is nemis törekvése természetesen nem tűntethette el az árva gyermekek kizsáftottságának, szegénységének tényét, és nem szüntethette meg a fennálló társadalmi rendszerben a velük való megalázó, a „proligyerekeknek” kijáró bánásmódot sem. Az egyesület azonban valamit mégiscsak enyhíthetett az inségen. Az egyesület vezetésében a derék Szilvási Gyula mellett olyanok is szóhoz jutottak és befolyásra tettek szert, akiknek célja nem annyira a nyomorenyhítő akció volt, hanem inkább saját személyük előtérbe helyezése. A Soproni Gyermekbarát Egyesület már hónapok óta a városban, sőt a megye területén is nagyarányú gyűjtési akciót szervezett, majd 1917. december 8-án közölték, hogy december 15-én gróf Cziráky Józsefné, az akkori soproni főispán felesége, a Soproni Gyermekbarát Egyesület keretén belül jótékonyági estet rendez a „kis mezitlábások” megsegítésére. A soproni sajtó sokat foglalkozott az est propagálásával. Ilyen és hasonló mondatokkal találkozhatott a soproni újságolvasó a lapok hasábjain: „Mennyi csillag, egész fénylő égbolt ragyogja be a december 15-i jótékony-est firmamentumát, s megannyi a művészet magasságából.” (Sopronvármegye, 1917, december 8.)

Sopronban a jótékonyági este lázasan készülődtek, és a közvélemény is élénken érdeklődött az esemény iránt, éppen az est szereplőire való tekintettel. A szereplők között ugyanis Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes neve is olvasható volt. Mielőtt azonban rátérnénk az est lefolyására, valamint bővebben annak szereplőire, talán nem lesz érdektelen meg-

említeni, hogy ugyanezekben a napokban, amikor Cziráky grófné estélye az érdeklődés előtérbe került, egy másik grófnak, név szerint gróf Széchenyi Manónak „jótette” ugyancsak foglalkoztatta a soproni közvéleményt és általános felháborodást váltott ki. Az történt ugyanis, hogy gróf Széchenyi Manó iváni nagybirtokos egyszerűen nem akarván tudomásul venni ezek nyomorát és szenvedéseit, különvonatot rendelt magának a GYSEV-től és azon utazott be Sopronba. Az eset olyan általános megrökönyödést okozott, hogy az annyira amennyire demokratikusnak mondható „Sopronvármegye” c. napilap elítélte a dolgot. Könnyen veszélyeztethette volna Cziráki grófné estélyét is. A „Sopronvármegye” 1917. december 8-i számában (ugyanakkor tehát, amikor Cziráky grófné estélyéről szóló hír is megjelent) „A gróf úr különvonata” című cikkben többek között a következőket olvashatjuk: „A béke nyugodalmas boldog idején, amikor csak nagy vagyon, születés, rang és pénz kérdése volt a különvonaton utazás, a manó sem törődött azzal, hogy Széchenyi Manó gróf hogyan luxusutazik be Ivánról soproni palotájába. De a kálváriásan nehéz időkből, mikor a háború görcsös ujja egyre kegyetlenebb szorítással fonódik torunkra, mikor a vonaton szénhiány, mozdonyhiány (van) ... amikor a decemberi fagyos hidegben, ködben, éjszakában az utasok ezrével, gémberecsett tagokkal, összefagyva, halálra hülve hullnak ki a fűtetlen vasuti kocsikból ... amikor elképesztő inséget, fázást, sötétséget, éhséget és nélkülözést kell a *közönségnek néma martiromsággal* elszendvednie, akkor Széchenyi Manó gróf különvonat puha párnáin luxusutazik be iváni birtokáról Sopronba.”

Ilyen előzmények után és ilyen körülmények között folytatódhat tehát a „kis mezitlábások” megsegítésére irányuló est előkészületei. Ágoston Ernő soproni festőművész szép és izléses plakátot készített erre az alkalomra. (A plakátokból tudomásunk szerint, sajnos, nem maradt fenn egyetlen példány sem.)

A művészt szereplői Szilvási Gyuláné kivételével valamennyien budapesti művészek voltak. Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes Thomán István zeneművésszel december 15-én, szombaton érkezett Sopronba. B. Magyar Erzsé a Magyar Színház művésznője, Marschalkó Rózsi, dr. Székelyhidi Ferenc a budapesti Operaház tagjai és Tarnai Alajos zongoraművész már 14-én, pénteken este érkezett városunkba. Úgy hírlett, hogy Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes konferálni fognak. Nincs birtokunkban olyan adat, melyből meg lehetne állapítani, hogy valóban a konferanszié szerepét is betöltötték-e, annyi azonban bizonyos, hogy önálló műsorszámokkal felléptek.

Az estélyre már jóval az előadás megkezdése előtt elfogytak a belépőjegyek, sőt a rendezőségnek póthelyekről kellett gondoskodnia. Sopronban régen láttak hasonló ostromot jegyekért, mint akkor. A művészek kívánsága az volt, hogy csukott kocsival jöjjenek értük szálláshelyükre, a Pannóniába. A szálloda folyosóján a szobaasszonyok az előadás valóságos „főpróbáját” hallhatták. Karinthy mókázott az őt körülvevőkkel, és anynyira belemerült a tréfálkozásba, hogy cipőjét már csak a csukott batárban ért rá felhúzni. Kosztolányi Dezső és a többiek nagyot derültek azon, hogy Thoman István poloskát csapkodott papucsával a falon. A jókedv az egész társaságra átragadt. Karinthy Frigyes még az előadás előtt is folytatta mókáit. A társaság nagy hahotája közepette álnéven mutatkozott be művésztársainak, ötletes szellemes tréfákkal fűszerezve ezt.

A műsor es' e fél hét órakor kezdődött. Hét óráig a „császári és királyi 3. számú Bosnyák gyalogezred” zenekara játszott Málly Károly karnagy vezetésével. Műsorukon szerepelt Thomas Raymund című operájának nyitánya, részlet Verdi „Aida” című operájából, Menuett. Málly Károly szerzeménye, valam'nt Grieg: In der Höhle des Bergkönigs című műve a Peer Gynt suiteből. Tarnay Alajos zongoraművész magánszáma után dr. Szilvási Gyuláné szavalata következett. Marschalkó Rózsi, az Operaház tagja főbb szerepeiből (Margaretha, Mignon, Dzsamileh) énekelt. Thoman István (Erkel Ferenc és Liszt Ferenc tanítványa, 1888-tól húsz éven át a Zeneakadémia igazgatója

volt, tanítványai közé tartozott többek között Dohnányi, Bartók Béla, Engel Iván, Ferenczy György stb.) zongoraszámai között szerepeltek a következők: Schubert: Menuetto, Chopin: Cisz moll fantaisie-impromptu, Chopin-Liszt: Lengyel dal, és Liszt: II. magyar rapszódiaja. A szünet után B. Marton Erzsé, a budapesti Magyar Színház művésznője szavalt, majd Székelyhidi Ferenc, a budapesti Operaház tagja énekelt. Ezután következett Kosztolányi Dezső, utána pedig Karinthy Frigyes fellépése. A katonazenekar a következő műsorszámokkal fejezte be az estet: Wagner: Nászinduló a „Lohengrin” című operából, Dvorzszak: Humoreszk No. 7., Eberhardt: Csevegés a zenevilágból. Nagy egyveleg. Az énekszámokat Tarnay Alajos zongoraművész kísérte.

Az előadás szünetében a közönség ellepte a büfét, mert híre ment, hogy ott a háborús évek alatt egyáltalán nem kapható ételek is fogyaszthatók. Nagy szó volt a sonkászemlye, az aszpic és ahogy a korabeli soproni lapok is megjegyezték, az emberek valóságos belső titkos ujjongással fogadták nemcsak a híres művészetet, hanem a sós kiflit is négy év után.

Amíg a közönség a büfében tartózkodott, gróf Cziráky Józsefné a művészeket meghívta a soproni Schlaraffok otthonába. Az intim művészi társaságban kitűnő hangulat uralkodott. Lehetséges, hogy a kitűnő hangulathoz a régen nem látott nagyszerű inycncfalatok, mint például a sós kifli is, hozzájárultak. Biztos azonban, hogy a neves művészeket Sopron a lehetőségekhez mérten a városra jellemző vendégszeretettel fogadta a Schlaraffiában. Természetes, hogy itt is főleg Karinthy Frigyes szórakoztat'a a jelenlevőket. A jó soproniak úgy látták, megengedhetik maguknak, hogy ne csak velük tréfálkozzék az író, hanem ők is megtréfálják vendégüket. Karinthy éppen nagy sikerrel utánzott valakit, amikor két férfi lépett a terembe és diszkrét megbeszélésre szólította fel a meglepett író. Azonnal megszűnt a kacaj, a társaság aggodalommal figyelte és várta, hogy most mi fog történni. Karinthy kivonult a férfikkal az előszobába. Alig csukódott be mögöttük az ajtó, valaki elárulta a társaságnak, hogy itt semmi komoly dologról nincs szó, csupán fiktív provokáció az egész. Thoman István azonnal tudta,

mit kell tennie, odaült a zongorához és jó hangosan, hogy azt az előszobában tárgyaló Karinthy is meghallja, Haydn gyászindulóját kezdte játszani. Karinthy már-már hajlandónak mutatkozott a neki imputált cselekedetekért elégtételt szolgáltatni, sőt már segédjeit is megnevezte, mikor Thoman játékból észrevette, hogy tréfáról van szó. Azonnal feltalálta magát és már a társaság előtt hangosan kijelentette, hogy ad elégtételt olyat, amely elégtétel is lesz meg nem is: jó soproni bort kért tárgyalófeleinek és magának. Kosztolányi azonban észrevette Karinthy zavarát, ijedtségét, majd felszabadulását a tréfa szorongató érzése alól, és a következő megjegyzést tette: „Azért csak ne hencegj, Frici. Ismerd be, hogy az arcodról a vér a füled mögé szaladt.” Karinthy jókedvét azonban ez az „affér” egyáltalán nem vette el. Este 11 órakor, amikor a pincérek már a zárórát kiáltották, még fáradhatatlanul szórakoztatta asztaltársaságát.

A jótékonyági esten Karinthy Frigyesnek és Kosztolányi Dezsőnek igen nagy sikere volt. Kosztolányi saját verseit szavalta, Karinthy pedig ötletes, gúnyos szatírájával ért el hatalmas közönségsikert.

Az „Oedenburger Zeitung” 1917. december 18-i számában a következőket írja a művészesten szereplő Karinthy Frigyesről és Kosztolányi Dezsőről: „Was man da zu hören bekam, war wahrhafter exquisitester Kunstgenuss, wie er Provinzstädten namentlich in solcher Fülle wohl kaum beschieden. Man konnte fast sagen, es war des Gu'en sogar zu viel geboten. ... Die beiden Schriftsteller Dezső Kosztolányi und der geistvolle Satiriker Friedrich Karinthy ... rissen alle Welt zur Bewunderung hin.”

Sopron irodalmi életében ugyancsak előkelő helyet foglal el az 1932. január 21-i dátum. Ekkor szerepelt ugyanis Karinthy Frigyes másodszer Sopronban, nevezetesen a Frankenburg Irodalmi Kör estjén. A soproni irodalom- és zenekedvelő közönség nagy érdeklődés: tanúsított az Irodalmi Kör január 21-i estjének rendkívüli műsora iránt, hiszen mind irodalmi, mind zenei vonatkozásban szenzációnak számított. A Frankenburg Irodalmi Kör műsorai ekkor eseményszámba mentek, ez az est azonban kiemelkedett azért is, mert ebben az időben Karinthy

Frigyes neve már országosan, sőt határainkon túl is ismert volt, az egyébként nehezen feloldódó soproni közönség pedig már 15 év előtti soproni szereplésén megszerette az író. Mindennek ellenére talán nem túlzás mégis azt állítani, hogy a soproni közönség nem ismerte még az író lényeges tulajdonságát. A közönség legnagyobbbész a humoristát látta benne. Pedig elsősorban filozófus volt: a humorban és a szatírában egyaránt. Schöpflin Aladár is azt írta róla, hogy humora is a filozófia szemléletéből származik, a dolgokat a maguk eredeti valóságában mutatja, felteszi velük szemben azokat a kérdéseket, melyek éppen azért hatnak meglepően, mert lehámozza róluk a rájuk rakódott előítéleteket, megszokásokat és hazugságokat. Egyéniségét Swift-tel lehet összehasonlítani. Egyébként Gulliverjét le is fordította. Rengeteg szatírja mellett taláunk drámát, regényt, novellát, kritikát, sőt verset is. Karinthy kíméletlenül belevágott a fennálló társadalmi rend és az emberi fonákságok vad-húsába, de nem azért, hogy nevetessen, hanem hogy azt eltávolítsa. Emberszeretetét, mély filozófiáját, emberismeretét a gúny, a szatíra, a megnevettetés nagyhatású eszközeivel akarja egy jobbnak, nemesebbnek szolgálatába állítani.

A Kaszinó nagyeremében telt ház előtt Szentimrey Lajos nyitotta meg az irodalmi estet. Bevezetőjében Karinthy Frigyesről, az íróról, a filozófusról és a költőről festett színes arcképe. Az utána pódiumra lépő Karinthy fergeteges taps köszöntötte. Egy tipikusan szellemes Karinthy-bevezetés után felolvasta a „Szélhámós” c. szatirikus novelláját. A közönség ismét hatalmas tapsal adott kifejezést tetszésének. A továbbiakban a közönség nagy derűtsége közben a természetes szavalóiskoláról tartott mindvégig humoros előadást. Az író a hálás tapsot ráadásul jutalmazta. Ráadásul egy remek – ugyancsak szatirikus – írását olvasta fel, melyben maró gúnnyal támadta és ostromozta az akkori társadalmi rendet. Itt szeretném alátámasztani azt a feltevésemet, hogy Karinthyt a soproni közönség csak mint humoristát ismerte és csak kevesen ismerték mint filozófust. Ezt az állításomat Radó István soproni lakos visszaemlékezése is igazolni látszik, aki elmondta, hogy mint fiatal tiszt-

viselő nagyon büszke volt arra, hogy személyesen beszélhetett az íróval az előadás után. Karinthy ugyanis a Kaszinó lépcsőházában megszólította és megkérdezte, tetszett-e a felolvasása, valamint, hogy mi a véleménye, vajon megértette-e őt a közönség? Itt nyilván az előbb említett, a társadalmat bíráló írásának felolvasására gondolt. Elképzelhető, hogy éppen az előbb elmondottak alapján, a közönség ebben a komoly társadalombírálatban is csak a humoros oldalát látta a műnek. A műsor zenei részében Solyomossy Jánosné Wolff Jussy operaáriákat énekelt, Horváth József pedig Händel-Hubay Larghettoját, valamint Sarasate cigánydalát adta elő hegedűn, Flórián György zongorakíséretével.

Talán nem lesz érdektelen az Oedenburger Zeitung 1932. január 23-i számából idézni egy pár sort, melyben az estét méltatja. „Wenn der Erfolg einer Veranstaltung nur von Äusserlichkeiten abhängen würde, so müsste der gestrige Abend des Frankenburg Vereins, der vor einem übervollen Haus und in Begleitung wahrer Beifallstrüme verlief, zu den glänzendsten gezählt werden. Doch nicht allein die Begleiterscheinungen, auch der Gehalt des Abends rechtfertigte den gestrigen Erfolg, den nebst Fritz Karinthy aus Budapest lauter heimische Kräfte auslösten. In Scherz und Spott, Ironie und Satire Karinthys steckt immer ein gesunder und edler Kern, und wir müssen unwillkürlich lachen, selbst wenn er uns in seinem Hohlspiegel unser eigenes Zerrbild begucken lässt. Natürlich sah man in ihm vorerst den Spassmacher und man liess sich bereitwillig und zu überschwenglichem Beifall geneigt durch die fröhlichen Gaus seines Humors führen.”

A fenti idézet magáért beszél. Világosan látszik azonban belőle, hogy akik Karinthyban nemcsak a humoristát, hanem a filozófust, a társadalombíráló Karinthyt is felfedezték, még ha saját torzképüket látták is az író görbetükrében, jobbnak látták ezt inkább humorral, humorosan elütni.

Másfél évvel Karinthy soproni szerep-

lése után újabb nagyszerű irodalmi eseményben volt része városunk irodalombarát közönségének. A Frankenburg Irodalmi Kör 1933 áprilisában meghívta a Kisfaludy Társaságot, hogy Sopronban tartson vándorgyűlést. A Társaság örömmel tett eleget a meghívásnak, és az ülés napját május 6-ában állapította meg. A vendégek Kosztolányi Dezső és neje, Falu Tamás, Kéky Lajos, Surányi Miklós, Szinnyey Ferenc ezen a napon tényleg meg is érkeztek. A GYSEV pályaudvaron ünnepélyesen fogadták őket. A Kisfaludy Társaság elnöke, Berzeviczy Albert délután érkezett külön. A Kaszinóban rendezett közös ebéd után délután a belváros megtekintése szerepelt a programban, majd a megyei levéltár.

Este 7 órakor Berzeviczy bevezetőjével kezdődött az estély; az üdvözlő beszédet a város nevében az akkori polgármester tartotta. A tulajdonképpeni műsort Szinnyey Ferenc felolvasása nyitotta meg, aki Arany Jánosról olvasott fel lélektani tanulmányt. Falu Tamás verseit adta elő. Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház igazgatója nem tudott eljönni, helyette Kéky Lajos olvasta fel az elmaradt vendégnek Shakespeare lányai című tanulmányát. Surányi Miklós szatírikus novellája került sorra, amelyben egy rigó szemszögéből nézi az életet.

Utolsónak lépett a dobogóra Kosztolányi Dezső, akiben a közönség a magyar nyelv egyik legkiválóbb művészt tisztelte. Tomboló tetszésnyilvánítás kísérte már útját a pódiumig is. Saját költeményeit mondta el, illetőleg olvasta fel. A Frankenburg Kör akkori alelnöke, Berecz Dezső a Soproni Hírlap 1933. május 9-i számában ezt írta róla: „Kosztolányi Dezső gomblyukában a francia becsületrend piros szalagjával egy csokor verset mondott el. Lélekből való költőiség, bravúros formaművészet, egyszóval Kosztolányi. A mai irodalom egyik legmagasabb csúcsa, aki egyrészt túlnő a magyar határokon, másrészt pedig a magyar nyelv hagyományainak, tisztaságának egyik leg-harcosabb apostola.”

Hiller István

Sopron és az 1919-es hadszíntér

A soproni katonák az első világháborúban kiérdemelték a „polichnai orosz-lánok” nevet, derekasan megfizetve a túlerejű cári haderőnek Világosért. Kivették részüket a Magyar Tanácsköztársaság hadjárataiból is, főleg az áprilisi tiszántúli és júniusi Garam menti harcokban. A Tanácsköztársaságért életüket és vérüket áldozó Sopron és Vas megyei vörös katonák megérdemlik, hogy külön cikket szenteljünk nekik.

Az 1919. március 31-én megalakult 4. vörös hadosztály három dandárcsoportja közül a 18. dandárcsoport Vas–Sopron megyei volt, amely április 16-án 1622 kikapzott fővel rendelkezett. A dandárcsoportparancsnokság eredetileg azonos volt az ezredparancsnoksággal. Rövidesen azonban e két parancsnokság különvált, mivel a Tanácsköztársaság védelmi háborújának megindulása után a 18. dandárcsoportparancsnokság az osztrák határ megfigyelésére és biztosítására Szombathelyen visszamaradt, a csapatok pedig a harctérre mentek. A május 26-i hadrend szerint Cavallár Ödön, korábbi alezredes volt a dandárcsoportparancsnok, míg a június 17-i hadrend szerint Martini Róbert őrnagy, vezérkari főnökük pedig Horváth László százados. A 18. gyalogezred parancsnoka a június 17-i hadrend szerint Karcsey Béla őrnagy volt, aki nagy érdemeket szerzett a második lévai csata megnyerésében.¹ A vas–soproni 18. gyalogezred négy zászlóalját és három géppuskás századot állított fel. A zászlóaljak közül a II. volt a szombathelyi munkászászlóalj, III. a köpcsényi kombinált zászlóalj és IV. a német zászlóalj, a géppuskás századok közül a III. volt a köpcsényi géppuskás század. (A köpcsényi védőkészakaszra vonatkozólag lásd a szerző cikkét: SSz. 1959, 3. szám.)

Amikor a román offenzíva megindult, a Hadügyi Népbiztosság 419/35 hdm-1919

számú intézkedésével Debrecen környékére rendelte a 18. dandár egy zászlóalját és két üteget. Ugyancsak iderendelte a győri 19. dandárcsoport 5 zászlóalját és 5 üteget, valamint a zala-vezsprémi dandárcsoport 2 zászlóalját és egy üteget, hogy a 4. vörös hadosztály parancsnoksága alatt (Békési ezredes) verjék vissza az ellenséget.² A Vörös Hadsereg későbbi átszervezése kapcsán a 18. dandárcsoport ütegeiből állították fel a 18. vas–soproni tüzérezredet. A tüzérség 1919. június 17-i hadrendje tanúsítja, hogy a Hadügyi Népbiztosság lehetőség szerint megtartotta annak az eredeti dandárcsoportnak a számát, amelyből az illető tüzérezred ütegei kiváltak.

Május 5-én a brucki akcióval összefüggő ellenforradalmi kísérlet zajlott le Pozsonyligetfalun. Erről és a magyaróvári 13. (volt pozsonyi) honvéd ezred tisztjeinek ellenforradalmi terveiről részletesen beszámolt Koncsek László „A renngassei összeesküvés” c. könyvében. Ennek következtében a gödöllői hadseregparancsnokság táviratot küldött Székesfehérvárra a II. hadtestparancsnokságnak, hogy közölje, miért tartóztatták le Magyaróváron a volt 13. honvédgyalogezred és Ligetfalun a kombinált zászlóalj tisztjeit. Erre Craenenbroek alezredes, a II. hadtest vezérkari főnöke antiszemita kifakadásokkal teli telefonjelentésében közölte, hogy személyesen volt az ügyet kivizsgálni és a felizgatott kedélyeket megnyugtani. Távozása után egy politikai megbízott (az okmány „túl-buzgó zsidó gyerek”-nek nevezi) „ha’almi mámorban szenvedve letartóztatta mind a két csapattest összes tisztjeit. E két csapattestet most parancsnokok nélkül Hajmáskérre irányították. Craenenbroek kéri, hogy a hadseregparancsnokság rendelje el a tisztek szabadonbocsátását, cáfolva azt, hogy itt ellenforradal-

¹ Hadtörténelmi Intézet Levéltára, Tanácsköztársasági anyag. 52. csomó – hadrendek gyűjteménye.

² A magyar Vörös Hadsereg 1919. (Válogatott dokumentumok.) Budapest 1959, 39. sz. okmány, 143–144. o.

mi akcióról volna szó.³ Érdekes, hogy Craenenbroek alezredesnek a hajaszála sem görbült meg e kifakadása miatt, sőt Pogány József népbiztos, a II. hadtest parancsnoka Craenenbroek közbelépésére maga tett intézkedéseket a 13-as tisztek szabadonbocsátása érdekében. Hajmáskérről e két csapatotestet később az északi frontra irányították. Április 23-án még egy 18-as zászlóalj útban volt Tiszántúlra. (Magyar Vörös Hadsereg dokumentumgyűjtemény, 182. o.) Április 29-én a 4. hadosztály keretében már három 18-as zászlóalj volt, éspedig két eredeti tizenhatalmas zászlóalj, a harmadik pedig az eddigi 13/III. és V/1. vadász-zászlóaljból összevonva. (Fenti dokumentumgyűjtemény, 197–8. oldal.) Május 1-én Miskolc védelmére a II/18. zászlóalj Sajószentpéter védelmére rendeltetett (U. o., 201. o.). Miskolc azonban másnap elesett, a szombathelyi 18. dandárparancsnokság pedig azt is jelentette, hogy az osztrákok ántántsegítséggel Moson-Sopron és Vas megyébe készülnek benyomulni. Ennek az értesülésnek az lehetett az alapja, hogy a bécsi magyar ellenforradalmárok meglehetősen nyíltan készülődtek Királyhida és Sopron elfoglalására és a mendemonda ebből osztrák intervenciót csinált. Hogy az értesülésnek nem volt alapja, bizonyítéka: az osztrákok figyelmét ezidőben a karinthiai front kötötte le, ahol a jugoszlávok éppen új támadást indítottak, úgyhogy nem valószínű, hogy hajlamosak lettek volna két fronton viselni háborút.

Május 10-én a már említett dokumentumgyűjtemény tanúsága szerint a 3/18. tüzérezred a 6. hadosztályparancsnokság alatt részt vett a salgótarjáni harcokban. (233. o.) Május 14-én a Hadügyi Népbiztosság (Tombor alezredes) elrendelte, hogy mivel a soproni direktórium jelentése szerint az ottani szervezett munkások hajlandók belépni a Vörös Hadseregbe, a direktórium ezen egyéneket bocsássa a 18. gyalogezred rendelkezésére,

amely azonnal teljes állományra egészítendő ki és a IV., V. stb. zászlóaljak állítandók fel. (U. o. 241. o.) A IV. zászlóalj tényleg felállításra került.

Amikor június 12-én a Garam menti fronton megalakult az V. hadtest, iderendelték a 18. gyalogezredet, amely június 15-én rakodott vonatra Muraszombatban. A muraszombati védőszakaszról tudnivaló, hogy ezen a területen május 29-én kikiáltották a vend köztársaságot és az ottani csapatok a vend ellenforradalomhoz csatlakoztak. A vörös csapatok június 2-ára leverték ezt az ellenforradalmi zendülést, a 18. ezred pedig — amelyet májusban pihentetés céljából az arcvonalról kivontak — átvette ennek a védőszakasznak a védelmét.⁴

Egyébként a szállításvezetőség és a vasutasok kiváló teljesítményét bizonyítja, hogy a 18. ezred be tudott avatkozni az éppen június 15-én megindult lévai csatába. A 18-asok helytálltak akkor is, amikor a mellettük harcoló pesti ezredek megintogtak és hátrálni kezdtek. Június 18-án az V. hadtestparancsnokság már jelentette Gödöllőre a főhadiszállásnak, hogy „a lévai csatát megnyertük”. Ez elsősorban a tüzéség, a Pálmay-különítmény és a 18. ezred érdeme volt. Megemlítendő, hogy a csatában öt francia repülőgép is harcolt a vörös csapatok ellen, francia legénységgel. A honti zsupán annyira biztosra vette a csehszlovák burzsoázia csapatainak a győzelmét, hogy június 18-án este Selmechányán kidoboltatta, hogy este kilenc órakor bevonultak Lévára. Másnap aztán Selmechánya környékére érkeztek a Léváról visszavonuló csehszlovák csapatok, akiktől a lakosság megtudta a valóságot.

A lévai csata után a 18. ezred parancsot kapott, hogy Selmechánya irányában támadjon. Váltakozó eredményű harcok után június 24-én beállott a fegyverszünet, egy hét múlva pedig a dunántúli csapatokat Esztergomon keresztül kivonták a hadszíntérről.

³ HL Tanácsköztársasági anyag, 52. csomó, hadrendek gyűjteménye. Ez az okmány véletlenül keveredhetett ebbe az anyagba. Megjegyzendő, hogy a tiszántúli harcokban résztvett III/18. zlj. nem azonos a lígetfalusi kombinált zászlóaljjal, ez az átszervezés után kapta a III/18-as számot.

⁴ A muraszombati puccsról bővebben: Deme László—Keleti József: Az ellenforradalom Vasvármegyében és Szombathelyen, Szombathely 1920, 68 o. és köv.

A júliusi tiszai hadjáratban csak a 18. tüzérezred vett részt. A július 20-i hadrend tanúsága szerint a 3. hadosztályhoz nyert beosztást, tehát Szolnoknál harcolt, míg a II/18. tüzérezred Tiszafürednél a nemzetközi dandár átkelését támogatta. A románok tiszai átkelése után — mivel a Budapestre vezető visszavonulási utat elvágták — a 18. tüzérezred fogságba esett. A 18. gyalogezred két zászlóalja ez időben a 8. hadosztály többi csapataival Hajmáskér körletében volt elhelyezve. Július 30-án a II. hadtest jelentette, hogy a 8. hadosztály rendkívül gyenge harcckészségű, a csapatok nem hajlandók magukat sem elszállíttatni, sem pedig harcolni. Ennek dacára a hadseregparancsnokság július 31-én felszólította a II. hadtestet, hogy a 8. hadosztály valamennyi, bármennyire is elszállítható egységét — különösen a 18. ezredet — azonnal szállíttassa el Budapesten át Cegléd felé a másnapra tervezett ellentámadás támogatására. (Idézett dokumentumgyűjtemény, 479. o.) Ez az okmány arról tanúskodik, hogy a 8. hadosztály csapatai közül a 18. gyalogezred volt a legharcképesebb állapotban. A bevetésre azonban a tanácskormány lemondása következtében nem került sor.

Érdemes megemlíteni, hogy az 1919. július 5-i hadrend tanúsága szerint Dunántúl határvédelmét négy határvéd kerületi parancsnokság látta el. (I. kaposvári, II. zalaegerszegi, III. győri és V. szombathelyi. A IV. számú kecskeméti a Duna-Tisza-közt tartotta.) Az osztrák határtartó szombathelyi határvéd kerületi parancsnokság rendelkezésére a XVII–XX. határvéd zászlóalj állott, összesen 13 század (74 tiszt, 1298 katona). Később Szombathelyre rendelték erősítésül a korábban az eperjesi fronton harcolt 7. munkásezredet. A köpcsényi védőszakaszt az elvonult, illetve harctérre távozott kombinált zászlóalj helyett a XII. határvéd zászlóalj tartotta (parancsnok Maller százados, Ligetfalun állomásozott). Ezek nagyrészt volt határrendőrségi és csendőrségi alakulatok voltak, újonnan fölvetett vörösörökkel feltöltve.

A Tanácsköztársaság bukása után felülkerekedő ellenforradalom első dolga volt, hogy a proletárhatalomnak kezéből a fegyvert elszedje. Sopronban augusztus 4-én és 5-én 850 fő ellenforradalmár Bozó ezredes parancsnoksága alatt körülfárta a Ferenc József laktanyát és az ott elszállásolt vörös katonákat lefegyverezte. Augusztus 6-án a 18. vörös ezred két szállítmánya (összesen két zászlóalj) Szombathelyre vonaton beérkezett, és a laktanyába bevonulva az őrség tagjainak a gallérjáról letépték a visszavarrt rendfokozatot, majd a tisztüket is le akarták tépni. A viharos hangulatban érkező vörös katonákat a helyi fehér karhatalmi zászlóalj lefegyverezte, majd illetékeik kifizetése után elbocsátotta. (Deme—Keleti i. m. 177–180. o.) Egy másik forrás szerint augusztus 7-én Visegrádnál volt a soproni vörös ezred és a székely dandár közt géppuskaharc, ezek nyilván más 18-as alakulatok voltak.⁵

A Horthy-féle nemzeti hadsereg által felállított soproni gyalogezred nem volt teljesen azonos a 18. vörös ezreddel. Egy-egy zászlóalj (összesen három) a soproni 18-as és 76-os pöttest, valamint a magyaróvári 13-as pöttest állította ki, tehát inkább sopron-mosoni ezred volt. A létszámot a szeptember 24-én feloszlalt székely dandár egyik zászlóaljának legénységével töltötték fel. A politikailag megbízhatatlan ha'árórség helyett az osztrák határon két határcsendőrzászlóaljat állítottak fel, amelyeknek a legénysége nagyrészt székelyekből rekrutálódott. Igaz, hogy a soproni ezredbe volt vörös katonák is szép számmal jelentkeztek, de ennek az oka az volt, hogy a románok Győrből Vitnyédig nyomultak elő, egy osztrák szabadcsapat augusztus 28-án megkísérelte Lajtaújfalu elfoglalását, a pozsonyi hídfőt megszálló csehszlovák dandár pedig Sopront a pándorfalusi vasútvonalon könnyen elérhette. Ezek a tények és események a nemzeti csapatok osztályhadsereg jellegét háttérbe szorították, viszont felkorbácsolták a nacionalista érzelmeket. Igaz viszont, hogy szervezett munkást a soproni ezredbe nem vettek föl.

⁵ Koréh Endre: Erdélyért. A székely hadosztály és dandár története 1918–1919, Budapest é. n. II. kötet 183. o.

Megjegyzendő, hogy a 7. sz. páncélvonat augusztus 15–28-a közt Sopronban, a 9. sz. páncélvonat augusztus 15-e táján Magyaróvárott, a 7. számú páncélvonat pedig augusztus 21–28-a közt szintén Sopronban tartózkodott, készen arra, hogy szükség esetén a román, osztrák vagy csehszlovák előnyomulásnak elejét vegyék, vagy pedig a munkásság esetleges zundulését elfojtsák. (HL MTK iratai, 52. csomó: páncélvonatok tartózkodási helye 1919 augusztusában.) Azokat a katonákat és tiszteteket, akik a Vörös Hadseregben is szolgáltak, külön szemmel tartották. Cavallár alezredestől, a 18. vörös dandár parancsnokáról, aki augusztusban határvéd kerületi parancsnok lett a fehéreknel, az a jelentés ment Siófokra, hogy megbízhatatlan, ugyancsak megbízhatatlannak minősítette ugyanazon je-

lentés írója Faragó alezredes komáromi állomásparancsnokot azon a címen, hogy zsidó... (Nemzeti hadsereg vezérkari főnökségének iratai 1919, II. csoport 9–74, 67. sz. okmány. A jelentést Hartmann százados küldte el.)

Sopron polgári lakosságának és helyőrségének feladata, hogy ápolja a vörös 18. gyalog- és tüzérezred tradícióit. Ez vonatkozik Szombathelyre is, hiszen e két ezred legénysége és tisztikara részben Vas megyéből került ki. Ez az írás nem tart és nem tarthat igényt teljességre, az élesztő szerepét kívánja játszani s célját akkor fogja elérni, ha a Soproni Szemle és Vasi Szemle hasábjain újabb tanácsköztársasági vonatkozású cikkeknek ad ösztönzést.

Fogarassy László

Az első soproni tudós-kongresszus és kiállítás 1847-ben

Napjainkban az egyes tudományágak mind erőteljesebb differenciálódásának lehetünk tanúi. Ugyanakkor szemlélhetjük azt is, miként szaporodnak, szélesednek a különféle tudományos területek érintkezési pontjai, melynek eredményeként – az emberi megismerés végtelenségének irányába mutatva – kölcsönösen gazdagítják egymást. A hazai tudományos és művészeti élet kiválóságai itthon és idegenben a tudós-gyűlések, kongresszusok fórumain cserélik ki tapasztalataikat, kapnak vagy adnak indítékokat újabb meg újabb sikerek elérésére.

Az elmélet és a gyakorlat összekapcsolásának, a tudományos tapasztalatszerzésnek jelentős alkalmai a kiállítások is. Franciaországban XV. Lajos uralkodása idején nyílt meg az első műtárlat, melyet a kiállítások őseinek tekinthetünk. Az ipari fejlődés előrehaladása nyomán a kiállítások eszméjét az ipar terén is megvalósították.

Közismertek Kossuth Lajosnak a magyar ipar felvirágoztatását célzó törekvései, de kevesen emlegetik, hogy az első magyar ipari kiállítás megszervezése is Kossuth nevéhez fűződik. 1842-ben Pes-

ten, nagy érdeklődés mellett nyílt meg ez a kiállítás, mely az akkor még meglehetősen kezdetleges magyar ipar termékeit mutatta be.

A vidék is Kossuth Lajos lelkes felhívására mozdult meg. 1843-ban Szebenben, 1845-ben pedig már négy városban: Kassán, Kolozsvárott, Eperjesen és Győrött rendeztek ipari kiállítást.

Az utóbbi évek során a Soproni Szemle munkatársai közül már többen is felvetették, hogy mennyire időszerű lenne tüzetesebben feltárni városunk ipari fejlődésének és vele párhuzamosan a helyi munkásmozgalomnak a történetét. Hogy ez a múlt mennyire gazdag és felderítésre érdemes, itt csak röviden arra utalunk: a 19. század első felében városunk kézműipara hazánkban az elsők között állt. Éppen ezért Sopron sem maradhatott el a többi város mögött, és 1847 nyarán, a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének időpontjára nagyszabású kiállítást rendezett.

Nemrég az *Életképek* 1847. évi szeptember 19-i (12.) számában *Reminiszcenciák Sopronyól* címmel, *Keserédi* aláírással találtam egy rövid tudósítást er-

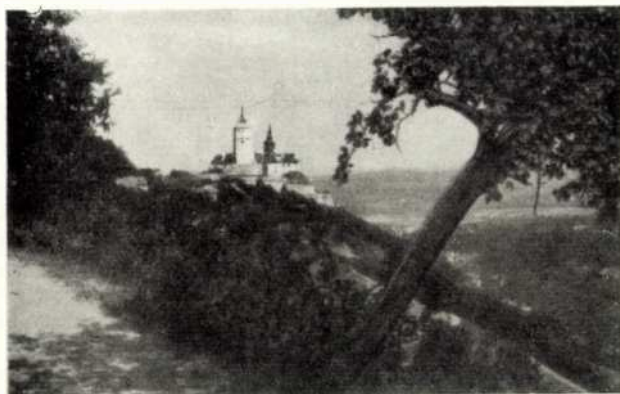
ról a kongresszusról, illetőleg kiállításról. Nem sikerült kiderítenem a tudósítás szerzőjének kilétét; az aláírás valószínűleg írói álnév. Mindenesetre a cikkeske írója hű maradt a Keserédi névhez: fanyar, kesernyés stílusban emlékezik vissza soproni tapasztalataira. Bár Csatkai Endre a *Sopronvármegye* 1922. szeptember 27-i számában az első soproni kiállításról, s ugyanebben a lapban 1929. augusztus 29-én az első soproni tudósgyűlésről részletes leírást ad, mégis szükségesnek tartom Keserédi cikkének megvilágítása, illetőleg becsmérlő értékelésének kiigazítása érdekében a kongresszus és a vele kapcsolatos kiállítás rövid ismertetését.

A magyar orvosok és természettudósok — a tudományos tapasztalatszerzés és egyben a tudományok népszerűsítése érdekében — az 1840-es évektől kezdődően esztendőnként más-más hazai városunkban találkoztak. Így került sor 1847-ben nyolcadik kongresszusuk megrendezésére.

Jedlik Ányos és Pákh Albert, Petőfi barátja, külföldről pedig a világhírű Hoernes Móric és Bonaparte Lucián herceg, a későbbi III. Napóleon unokaöccse.

Az első napon, augusztus 10-én a kongresszus megnyitása, este pedig a Kaszinóban (a mai Petőfi téri általános iskola helyén) ismerkedési est szerepelt a programban. Másnap délelőtt a kongresszus résztvevői együttesen tekintették meg a kiállítást.

Az ipari és művészeti alkotásokat a Fövényverem utcában (a jelenlegi általános iskola helyén) mutatták be. Az erről készült magyar és német nyelvű katalógus 296 tételszám alatt 500-nál is több tárgyat sorol fel, többet, mint amennyi az öt évvel korábban, Pesten rendezett kiállításon szerepelt. Sajnos — miként majd később látni fogjuk — az Életképek kiküldöttje ezt nem tartotta érdemesnek följegyezni. Az ipari kiállításon 14 jutalmat osztottak ki; ezek legtöbbször messze földön híres órásaink, gombkötő-

Fraknó vára

Sopronban. A tudósok érkezésének híre izgalomba hozta a város lakóit. Bár a kongresszus csak augusztus 10-én nyílt meg, már tavasz óta csinosítgatni kezdték a várost, a tereket, az Erzsébet-kertet, a sétautakat, s szorgalmasan gyűjtögették a kiállítás anyagát.

A város sorompóinál a hinton érkezett mintegy 480 vendéget bizottságok fogadták. Városunkba érkezett — hogy csak a legismertebbeket említsük — Irinyi József, Vahot Imre, Brassai Sámuel,

ink, posztósaink és szeszfőzőink termékei nyerték el.

A színház ún. kredenctermében helyezték el a „régiségeket és ritkaságokat”. Egyiptomi és római régiségektől, fegyverektől, díszkötéses régi könyvektől kezdve 3 krokodiltojásig — sok minden megtalálható volt itt. A líceum földtani gyűjteményének — melyet e kiállítás kiállításaként szintén megnyitottak — ugyancsak sok látogatója volt.

A termény- és virágkiállítás a Kaszinó

épületében nyert elhelyezést. Érdekes, hogy az ipari kiállítás 14 jutalmával szemben ezen a kiállításon 46 díjat osztottak ki. Lehetséges, hogy itt Keserédi-nek van igaza: talán kissé „olcsón” mérték a jutalmakat? Vagy tán a „borszakértőknek” volt legtöbb szavuk a bíráló-bizottságban? (Több borkereskedő is kapott jutalmat!)

A kiállítások megtekintése után meglehetősen fáradtan és éhesen ülhetek le a vendégek a Kaszinóban reszukre rendezett díszebédhez. Csatkai Endre főntebb hivatkozott cikkében — a Geigerkrónikára való utalással — megállapítja: „... első ízben roskadt össze a kezdő idegenforgalom az első teherpróba alatt... a vendégek éhesen maradtak”. Az *Életképek*ben Keserédi is panaszkodik, s talán éppen ez a kellemetlen élménye szabja meg visszaemlékezésének keserű hangnemet.

Még aznap délután nagygyűlés keretében megalakultak a kongresszus különböző szakosztályai, s együttesen meghallgatták Töpler Károly soproni orvosnak városunk múltjáról szóló előadását. A következő napokon aztán az egyes szakosztályok külön-külön tartották üléseiket. A programok alapján megállapítható, hogy mind az öt szakosztály derekas munkát végzett. Az orvosok például a leggyakoribb betegségek és az ellenük való védekezés kérdéseinek megvitatása mellett — miként Csatkai Endre megállapítja — „... arra kérték a várost, hogy rajzkiskolájában ne csupán díszépületek tervezését taníttassa, hanem a célszerű, egészséges lakóházakét is”.

A kongresszus második osztálya a földrajz-természettudományok kérdései mellett régészettel és történelemmel is foglalkozott, mivel külön történelmi szakosztályt nem alakítottak. A harmadik szakosztály az ásványtan-geológia és vegytan, a negyedik a biológia és állattan, az ötödik pedig a közgazdaságtan kérdéseit vitatta meg. A harmadik szakosztály résztvevői a híres récényi kőzetgyűjtemény megtekintésén kívül a brennbergi bányába is ellátogattak, az ötödik szakosztály pedig Pinnyén és Cenken szemlélte meg a Széchenyiek selyemhernyótenyésztését.

A gazdag tudományos program mellett a vendégek szórakoztatásáról is igyekezett gondoskodni a város vezetősége. Ma-

gyar szintársulat játszott a színházban, augusztus 16-án este pedig a kicsinosított Erzsébet-kertben (Neuhof) rendeztek nagyszabású lampionos, zenés-táncos ünnepséget. Figyelemre méltó, hogy az *Életképek* kiküldöttje erről az estről is elítélően nyilatkozik.

Az alábbiakban teljes szövegében közlöm Keserédi: *Reminiscentiák Sopronyból* című beszámolóját:

„Gyermekkoromban falun laktam. Vidékemben a' tájban nagyon divatos volt az a' kifejezés: „Három az isten igaza”. Belém nőtt; — azóta mindenben a' hármat keresem 's feltalálva úgy a' hogy örülök neki, mint német tudós a' rendszerének. Gyengeség, megvallo; de legálább olly gyengeség, mellyben a' nagy Hugo (nem Károlylyal hanem) Victorral csztozom.

Sopronyi reminiscentiáim is hármas számban tűnek képzetem elé.

Három jót tapasztaltam Sopronyban létünkkor: elsőben jó meleg volt; másodsor jó volt az idő; harmadszor; jó az a' nap, mellyen eljöttünk.

De rosz is volt három: a Kugler ur egye'len egy közébéde, a' *** toasztja, és a' neuhofi illuminationáli rendezet. És mondhatom, hogy ezek nem ama közönséges és mindennapi rosszak voltak.

Hármat bámultunk: az A* szivét, a' casinói h. fejét és — a' harmadikat nem mondom meg. Csak azt ne higye valaki, hogy az ő esztét. Ellenben nincs ellenemre, ha a' sopronyi szépek csempészik be, amugy tükrökkel négy szem közt magukat a' harmadik számba. De én mégsem mondom meg, mit gondolok.

A sopronyiak hármat adtak nekünk: egy „fogadj istent”, szállást, „isten hozzádot”.

De mi is adtunk vissza hármat: magunkat spectaculumul, egy bált, és egy magyar színész-társaságot. Kár, hogy mindenik olly rövid öröm vala.

Háromhoz lehe;te igen olcsón jutni: a' levegőhöz, nyomtatáshoz és virágkiállítási jutalomhoz.

De drága volt ám három: a' sopronyi gyümölcs (a' mellyet NB. másutt is tudnak aszalni 's elég hiba, hogy nem teszük), a' Kugler ur couvertje s a' tudósági díj. (Juvenalis egyszer boldognak mondta az egyiptomiakat, mivel — nem

mondom tovább, mert aztán igen sok olvasóm kitalálná az analógiát. A' helyett azon politica-oekonomiai elvre hivatkozom, hogy ha valamely közjovalmat vásárolható portékává teszünk, minél olcsóbbra kell szabni, mint p. o. az angolok a' postapénzt, a' belgák a vasutakat stb stb.)

De minthogy már háromszorosan meg is unhatott az olvasó, befejezem jelen elmélkedéseimet három kevéssel. Kevés volt Sopronyban a' természetvizsgáló, kevés az okos szó és legkevesebb a' haszon az egész históriából.

K e s e r é d i

Az első soproni tudós-kongresszus egy teljes hétig ülésezett és augusztus 19-én zárult. Közel negyven értekezést hangzott el ezen a héten, s jelentősnek mondható a Földtani Egyesület ekkor történt megalakítása is.

A márciusi eseményeket és a dicsőséges szabadságharcot az elnyomatás sötét korszaka követte, ezért a kongresszus anyaga nyomtatásban csak 16 év múlva, 1863-ben láthatott napvilágot. Ez a gazdag, színvonalas anyag ön-

magában is cáfolja Keserédi utolsó mondatának súlyosan elmarasztaló megállapításait. Nem is beszélve arról, hogy rajta kívül a többi laptudósíftók szerint a kongresszus tapasztalatokban és kellemes emlékekben egyaránt gazdag volt. Az itt járt tudósíftók — köztük a szürös tolláról ismert Vahot Imre is a Magyar föld és népei c. folyóiratban — igen kedvezően nyilatkoztak a kongresszus tudományos színvonaláról és lelkes szavakkal dicsérték Sopron akkori kultúráját.

Azt hiszem viszont, hogy Keserédinek a kaszinói közebéddel kapcsolatban tett elmarasztaló megjegyzése mellett elfogadhatjuk a „neuhofi illuminationáli rendezet” kipellengérezését is. Mert néhány hónappal a márciusi események előtt, a súlyos társadalmi ellentétekkel telített politikai atmoszférában valóban nem lehetett valami meggyőző látvány a hercegi falvak jellegzetes nemzetiségi viseletbe öltöztetett jobbágyainak táncosdolos bemutatója, a nemzetiszínű lámpák fényében... A giccses keretbe foglalt hazug parasztidillnek a porát is elfújta aztán egy jó félév múlva a márciusi szél.

Kelényi Ferenc

Soproni vonatkozások dr. Romwalter Alfréd munkásságában*

Ma ünnepelnénk dr. Romwalter Alfréd professzor 70. születésnapját, ha a kéréletlen halál 6 évvel ezelőtt nem ragadta volna ki már körünkől. Sokoldalú tudományos életművén végigtekinteni e megemlékezés rövid percein belül lehetetlen, hiszen megjelent tudományos munkáinak száma közel száz.

Dr. Romwalter Alfréd professzor városunk fia volt. Igazi soproni, aki mind jóban, mind rosszban egyaránt szerette ezt az ősi Scarabantiát. Hiába csábították néha sokat ígérő, kecsgetető ajánlatokkal, szülővárosa iránti szeretete mindennél erősebbnek bizonyult. Sopron majdnem

minden problémája érdekelte. De nemcsak érdekelte, hanem igazi tudósként minden hozzá tanácsért, segítségért fordulónak önzetlenül segített. Tudományos munkáiban ezért is találkozzunk oly sokszor e várost is érintő kérdésekkel. E mai megemlékezésen tekintsük át röviden azokat a munkákat, amelyekben dr. Romwalter Alfréd professzor Sopron városának kérdéseivel foglalkozott, mintegy örök emléket állítva szeretett szülővárosának, a mi szép Sopronunknak.

„Die Steine sprechen”,¹ „Sopronban lelt ókori salakok és téglák”,² „Wegweiser der Vorzeit”³ c. munkáiban a Sopronban

* A Magyar Kémikusok Egyesülete Soproni Csoportja 1960. április 23-án az Erdőmérnöki Főiskola Kémiai Tanszékének előadótermében Dr. Romwalter Alfréd születésének 70. évfordulója alkalmából rendezett emlékestén elhangzott előadás.

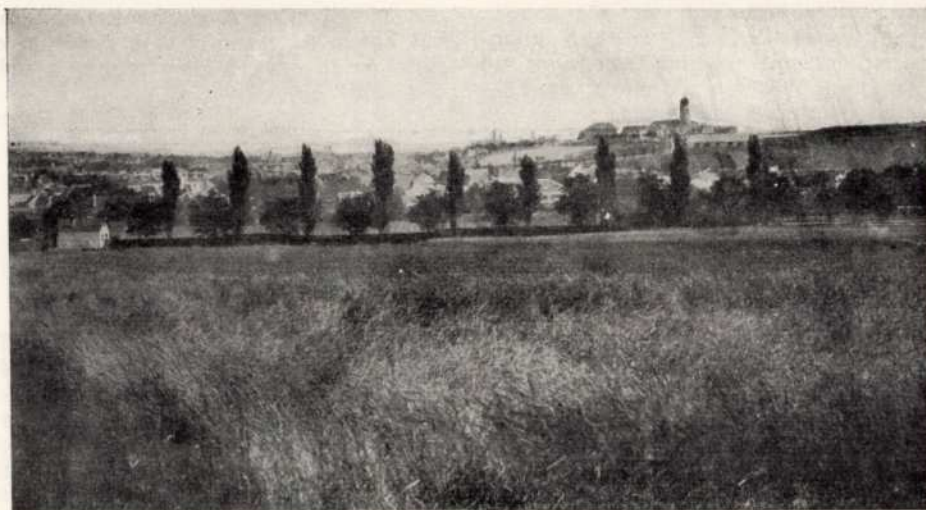
és környékén talált római kori salakokkal és téglákkal foglalkozott. *Reitter Mihály* harkai gazda az Istenszéke alatt, majd a Lövöldénél nagyobb mennyiségű salakot talált tüzelőberendezések romjaival együtt. Egyesek kezdetben valamilyen régi római kori kohónak vélték, de csak a salakok és téglák pontos elemzése, amelyeket ő végzett el, adtak útmutatást a helyes magyarázathoz. A romok pusztulása miatt lelkiismeretfurdalást érez, mert mint egyik idézett munkájában írja, a romok feltárásakor mindenki csak vendégnek érezte magát, de gazdának senki sem.

Sopron környékének vaskohászatát két munkában ismertette. „Betrachtung über die Eisengewinnung der Hallstatt- und La-Tène Zeit in der Gemarkung von Sopron (Ödenburg)”,⁴ illetve „A Hallstatt-La-Tène korabeli vaskohászat Sopron környékén”⁵ c. dolgozataiban foglalta össze erre vonatkozó kutatásainak eredményeit.

az akkor szükséges vas előállításához. Munkáiban részletes számítást közöl egy ilyen „kohó” nagyságáról, a termelt vas mennyiségéről, annak mai előállítási költségeiről.

Az 1924. évben folytatott Bécsi-dombi ásatásokkor egy Romulust és Remust ábrázoló, ellipszis kerületű 0,6332 g tömegű, eléggé átlátszó pecsétgyűrű került elő. „Római korú sajtolt üveg Sopronból”⁶ cím alatt jelenik meg tanulmánya, amelyik mind a készítés technológiájával, mind egyéb szempontból foglalkozik részletesen ezzel az értékes lelettel.

Dr. Vendel Miklóssal, professzortársával együtt elsőnek elemzi a Sopron környékén előforduló leukofillitet. „Beitrag zur Kenntnis der Leukophyllite”⁷ név alatt közlik e fontos munkát, amelyben egy tolvajárokai kőzet teljes elemzését adják. De nemcsak e kőzet összetétele, hanem felhasználása is érdekli. „A Sopron környékén előforduló Leukophyllit érté-

A mai Felsőbüki Nagy Pál utca környéke 1920 körül

A 18. század előtt néhány évtizeddel hagyták csak abba Sopronban és környékén (Eisenstadt) a vasércet helyi kohósítását és tértek át a jövedelmezőbb szőlőtermelésre. Természetesen a koháshoz szükséges ércet nem rendes, helyhez kötött bányászással nyerték, hanem a környéken elszórt limonit kongréciónak gyűjtésével, amelyek mennyisége elég volt

kesítése ügyében végzett vizsgálatok”⁸ két professzortársával, *Széki Jánossal* és *dr. Vendel Miklóssal* együtt folytatott kutatásait tartalmazza. A Sopron környéki leukofillit lényeges ásványos összetevői a kvarc és a csillámok. A benne foglalt kvarc szinte vegytiszta, a csillámok is szép fehérek. Az ásványos összetevők egymástól elkülönítve volnának a legcél-

szerűben értékesíthetők — állapítja meg ez a munka — és ad értékes útmutatást a közbenső termékek felhasználására is.

Harminc évi használat után a soproni vízvezetéknel több csőrepedés történt. Erdéklődéssel fordul e kérdés felé és keresi annak okát. Vizsgálatainak, megfigyeléseinek eredményeit több dolgozatban foglalta össze. „Über die Corrosion des Gusseisens im Erdbereich”,⁹ „Az öntöttvas korróziója a talajban”,¹⁰ „Die Veränderungen des Gusseisens im Stadtgrund”¹¹ tartalmazza a tőle szokott alaposággal végzett kutatások tanulságait különös tekintettel a metamorfozusra.

„Egy régi áramgyűjtősin vizsgálata”¹² és „Untersuchung einer alten Stromsammelschiene”¹³ következő soproni vonatkozású munkái. A volt egyenáramú villanytelep lebontásakor került az áramgyűjtősin olyan darabja kezébe, amelynek egyik végén 30 évig haladt keresztül a város egész egyenárama, míg a másik vége az egész idő alatt árammentes maradt. Bár az elektronteória alapján már ismert volt a várható eredmény, mégis érdekesnek

kínálkozott a vizsgálat, mert egy évtizedes, önkéntelenül végbement nagyarányú kísérlet hasznosítására kínálkozott lehetőség.

A magyarfalvi Dózsa György Termelőszövetkezet vízproblémájával is tőle várt segítséget. „Egy termelőszövetkezet vizéről”¹⁴ c. munkájában a Brand-major és egy szomszédos kút vizének elemzését adja. Mint olyan sokszor, most is a régi, már majdnem elfelejtett tapasztalatok, feljegyzések és megfigyelések élednek újra új tanácsokként.

Végigtekintettük dr. Romwalter Alfréd professzor soproni vonatkozású munkáit. Végigvonult szemünk előtt e megemlékezés rövid perceiben még egyszer mindent átfogó tudása, amely egész életét, munkásságát jellemezte. Amikor a régi Szent Mihály temetőben pihenni tért betegsége től fáradt teste, nemcsak egy igaz soproni, egy szeretett professzor távozott el örökre körünkől, hanem talán az utolsó polihisztor.

Macher Frigyes

I R O D A L O M

1. Romwalter, A.: Die Steine sprechen. Oedenburger Zeitung. 57. Jahrgang (1925), Folge 224, p. 2.
2. Romwalter, A.: Sopronban lelt ókori salakok és téglák. Soproni Szemle. I. évfolyam (1937.) p 224—28.
3. Romwalter, A.: Wegweiser der Vorzeit. Oedenburger Zeitung. 70. Jahrgang (1937), Folge 292, p 36.
4. Romwalter, A.: Betrachtung über die Eisengewinnung der Hallstatt-und La-Tène Zeit in der Gemarkung von Sopron (Ödenburg). A m. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem bányá- és kohómérnöki osztályának közleményeiből. X. kötet (1938). I. rész. p. 173—82.
5. Romwalter, A.: A Hallstatt-La-Tène korabeli vaskohászat Sopron környékén. Soproni Szemle. III. évfolyam (1936) p 51—57.
6. Romwalter, A.: Római korú sajtolt üveg Sopronból. Soproni Szemle. I. évfolyam (1937), p 120—23.
7. Vendl, M. und Romwalter, A.: Beiträge zur Kenntnis der Leukophyllite. A m. kir. Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola bányászati és kohászati osztályának 1930. évi közleményeiből p 1—8.
8. Romwalter, A., Széki, J., Vendl, M.: A Sopron környékén előforduló Leukophyllit értékesítése ügyében elvégzett vizsgálatok. Széchenyi Tudományos Társaság Jelentése 1937.
9. Romwalter, A.: Über die Corrosion des Gusseisens im Erdbereich. A m. kir. Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola bányászati és kohászati osztályának közleményeiből. 1929. p 1—8.
10. Romwalter, A.: Az öntöttvas korróziója a talajban. Bányászati és Kohászati Lapok LXII. kötet (1929), p 305—309.
11. Romwalter, A.: Die Veränderungen des Gusseisens im Stadtgrund. Das Gas und Wasserfach, 73. Jahrgang (1930), p 178—82.
12. Romwalter A. és Macher Fr.: Egy régi áramgyűjtősin vizsgálata. Kohászati Lapok, VI. évfolyam (LXXXIV) (1951), p 261—62.
13. Romwalter, A.: und Macher, Fr.: Untersuchung einer alten Stromsammelschiene. Acta Technica Acad. Sci. Hung. Tom III. (1952), p 355—57.
14. Romwalter A. és Macher Fr.: Egy termelőszövetkezet vizéről. Erdészeti Evkönyv 1954. p 213—15.

Izrael iudeus Supruniensis-Izzerl, der Jud von Oedenburch

(Adatok a középkori okmányokban névleg elsőnek említett
soproni zsidóról)

Napjainkban tárták fel Sopronban a középkori zsinagógát. A művészettörténeti kutatások építésének korát a XIV. század közepére helyezik. Talán némi érdeklődésre tarthatnak számot azok az egyének, kiknek anyagi lehetőségei és áldozatos felajánlásai lehetővé tették a kis számú közösségnek, hogy gyülekezetük házát (Béth Kneszeth) megépíthessék a Zsidó utca házsorában. Ezen férfiak egyike lehetett az egykorú iratokban Izrael, Izzerl, Izzerlein, Isselin nevek alatt soproni lakosként elsőnek említett zsidó.

Nincs adatunk, mikor indult meg a zsidók betelepődése a soproni völgybe telepített királyi vár körül kialakult civitas-ba. Károly Róbert király rendelete 1324-ben, mely személyes védelmet biztosít minden kereszténynek és zsidónak, aki Sopronba jön lakni (sive sint Christiani sive Judei ... secure commorentur sub nostra protectione speciali) kétségtelenül csak siettetni kívánta az akkor már megindult települési folyamatot.¹ Ennek előrehaladásáról nincsenek adataink, mert e korból kevés még az írásos emlékünck. Csak három évtizeddel I. Károly rendelete után említi okmány első ízben a soproni zsidókat. 1354-ben jelenti a győri prépost I. Lajos királynak a soproni polgárok Henrik plébánosuk ellen emelt vádjai közt azt is, hogy kelyheket és egyházi felszereléseket a zsidóknál elzalogosított (quod plures calices et ornamenta sacerdotalia inter Judeos pignori obligavit...)² Az adatok hiányossága ellenére is már megalakulhatott akkor Sopronban oly zsidó gyülekezet, mely zsinagóga megépíttetéséhez hozzájárhatott. Ezt különben pozsonyi zsidók példája igazolhatja. III.

Endre király 1291-ben a Pozsony városának juttatott kiváltságokat kiterjeszti az ottani zsidókra is (Item iudei in ipsa civitate constituti habeant eandem libertatem, quamet ipsi cives...)³ E kiváltságlevél kiadása után több évtizeden át egyetlen alkalommal sem említenek a megmaradt okmányok Pozsony városában zsidó lakosokat. Csak XII. Benedek pápa 1335. november 13-án kelt leveléből, melyet az esztergomi érsekhez intézett, értesülünk a Pozsonyban letelepült cisztercita rend ama panaszáról, hogy a városban nagy tömegben élnek zsidók és gonosz szellemtől izgatva újabban zsinagógát építettek (in eadem villa existat magna copia iudeorum ... maligno spiritu concitati de novo synagogam construxerunt...)⁴ Így pozsonyi hittestvéreik példáját követték a soproni zsidók, mikor zsinagóga építéséhez fogtak a XIV. század közepe táján. Az építkezéssel járó terheket olyan férfiak vállalhatták magukra, mint a városban elsőnek megnevezett zsidó, Izrael. Az ő személyére vonatkozó adatokat igyekeztünk összegyűjteni forrásaink alapján.

1353. március 15-én a pozsonyi káptalan bizonyítja, hogy Nagymartoni Miklós, Lőrinc fia, személyesen megjelent előtte és elismerte, hogy rokonaitól, a Sopron megyei Csornai Lőrinc fiaitól, 700 font bécsi dénárt vett kölcsön, ezzel az összeggel azon adósságát kívánja kiegyenlíteni, melyet Izraeltól, a soproni zsidótól (*Izraeli iudeo Supruniensis*) vett kölcsön, mikor elkísérte a királyt a litvánok elleni hadjáratába (1351), majd a császár — Bajor Lajos — leányát, Annát, Lajos király öccsének aráját, vezette be az országba és

1. Pollák Miksa: A zsidók története Sopronban. Bp. 1896. 253–54. Magyar Zsidó Oklevéltár (továbbiakban rövidítve: M. Zs. O.) I, 61–62. Bp. 1903. Házi Jenő: Sopron szabad kir. város története. Oklevelek. Sopron, 1921. I/1. 41.

2. Házi: i. m. I/1. 102–104.

3. M. Zs. O. I. 55–58.

4. M. Zs. O. I. 62–63.

Nápolyi Máriát visszakísérte hazájába. A káptalan előtt a kölcsönvett összeg ellenében zálogul leköti négy Komárom megyei birtokát. Ugyanezen elzálogosítás tíz nappal később, március 25-én megtörténik Lajos király előtt is, az erről szóló oklevélben azonban azt olvassuk, hogy Izrael pozsonyi zsidónál levő tartozását fizették meg helyette Csornai Lőrinc fia. Hasonlóképpen Izrael pozsonyi zsidót jelöli Nagymartoni Lőrinc fia, Miklós hitelezőjeként az 1353. május 29-én Budán kelt oklevél.⁵ De mivel Izraelt a helyi viszonyokban jól tájékozott pozsonyi kaptalan soproni lakosnak mondja, azért minden bizonnyal odavalónak kell őt venni. Sőt kétségtelenül hosszabb idő óta tartózkodhatott már Sopron városában, hol zálogkölcsönei útján több ingatlan birtokába jutott és nagyobb számmal voltak künnlevőségei akkor, mikor Lajos király rendelete, mely országa egész területéről a zsidókat száműzte, és őt is a város elhagyására kényszerítette (1360 körül).

A soproni Izrael zsidó Bécsben talált menedéket, ahol őt először egy 1362. június 9-én kelt oklevél említi. „Izzerl, der Jud von Odenburch, und Niechel, seine Hausfrau verkaufen... eine halbe Hofstatt Weingarten, die ihnen für hauptguet und für gesuch verstanden ist... um 5 phunt dn.”⁶ Zálogkölcsönként jutott Izrael ahhoz a bécsi szőlőbirtokhoz, melyet őt font dénárért eladott. Izrael akkor már bizonyos ideig Bécsben tartózkodhatott, mert csak az elzálogosításnál kikötött visszafizetési időpont letelte után rendelkezhetett a szőlővel, mint tulajdonával.

Néhány évvel később Ausztria legtekintélyesebb, leggazdagabb zsidóinak sorába tartozott a soproni Izrael. Midőn III. Albrecht és III. Lipót, osztrák hercegek, 1367. június 16-án megállapodnak a zsidó

községek vezetőivel és más vagyonos zsidó emberekkel, kik 20 000 forintnyi kezeséget vállaltak a szökésben levő Muschért, a cilli-i Scheblein fiáért, ezen kezesek sorában találjuk a soproni Izraelt. „Wir Albrecht und Leupolt, brüder, von gotes gnaden hertzogen ze Österreich, ze Steyr... bechennen und tun chunt offentlich mit diesem brief, daz wir mit unsern judenmaister Baruchen von Wienn, Muschen von Perchtoltstorff, Isserlein von Nevnburg marchthalben, Isserlein von Oedenburg, Tröstlein, Steuzzleins aidem, und Jeklein, desselben Steuzzen sun, umb die zwainczigtausend guldein... uberein chomen sein”.⁷ Az a Steuzz, kinek veje és fia a felsorolt kezesek közt szerepelnek, David Steuzz, kit a bécsi források Steuzz „der Reiche” néven említetek.⁸

Nem tudjuk pontosan, mikor vonta vissza Lajos király rendeletét, mellyel a zsidókat száműzte az országából, de e rendelkezése nem maradhatott sokáig érvényben. 1368. március 16-án Visegrádon kelt oklevélből arról értesülünk, hogy Lajos király Sopron város bíróját és esküdtjeit utasította Izrael zsidó soproni házainak visszaadására („... nos domos Izrahelis iudei, in civitate nostra Suprueniensi habitas, per iudicem et iuratos cives de eadem sibi mediantibus aliis litteris nostris remitti et resignari demandaverimus...”).⁹ Akkor történt, hogy János, Sopron város bírja és Gayzol esküdt, a királyi udvarban kérelmezik Izrael soproni házainak átengedését a város részére, mert ezek árából Szent György tiszteletére kápolnát szándékoznak építeni. Jellemző, hogy a király Izrael házainak visszaadása tárgyában éppen úgy, mint az általa nyújtott hitelek után esedékes kamatok megfizetése ügyében, a

5. M. Zs. O. I. 69–72.

6. Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. (Továbbiakban: QGW.) II/1. Regesten aus dem Archiv der Stadt Wien. Verzeichnis der Originalurkunden des Städtischen Archivs (1239–1411). Wien. 1898. Nr. 601.

7. Rosenberg A., Beiträge zur Geschichte der Juden in Steiermark. Wien–Leipzig. 1914. Beilage. Nr. 12.

8. David Steuzz, „der Reiche”, Sohn des Hendl von Klosterneuburg. A bécsi források 1352–85 említik. Schwarz I., Das Wiener Ghetto, seine Häuser und seine Bewohner. Wien–Leipzig. 1909. 154.

9. M. Zs. O. I. 75–76. Házl: i. m. I/1. 148 szerint sancti Georgii helyett az eredeti oklevélben beati Georgii van.

döntést érettebb megfontolás céljából elhalasztja, de az eredeti tőke visszaadására már azonnal kötelezi az adósokat. Izrael házait bizonyára éppen azért kérte a város a maga céljaira, mert tulajdonosuk nem jött vissza lakni Sopronba. Az ugyanis továbbra is Bécsben maradt, amelynek hiteléletébe bekapcsolódott. Néhány hónappal később, 1368. június 13-án, ott találjuk a bejegyzést az ez évben megkezdett telekkönyvében Bécs városának 66-os szám alatt: „Izzerl iudeus de Ödenbüch Nechel uxor vendiderunt domum”. 28 talentum dénárért adják el a birtokukba jutott házat, mely előbb a Görzből való Prikh Miklós tulajdona volt. Ezen első bejegyzéstől kezdődőleg két évtizeden át (1368–1388) találkozunk gyakran Izrael névvel a bécsi városi könyvekben, melyeket rendszeresen vezettek e század hatvanas-hetvenes éveitől kezdve. E könyvek (Kaufbuch) 1368–1388, (Gewerbuch) 1373–1419, (Satzbuch) 1373–1388, megmaradtak és mintaszerűen kiadásra kerültek.¹⁰ Akárhányszor Izzerlt említik e könyvek, nem hiányzik neve mellől a megjelölés „iudeus de Ödenbüch”, vagy ha német nyelvű a bejegyzés, akkor „Isserlein, der jude von Ödenbüch”. Összesen vagy 28 esetben van szó a soproni Izrael üzleteiről, amelyekből képet kapunk gazdasági tevékenységéről. Házaikat, házrészeket, szőlőket fogad el zálogul a kölcsönzött összegekért. Vannak nagyobb és kisebb hitelüzletei. A legnagyobb összeg, amit ingatlanra kölcsön ad, 57 font dénár, a legkisebb 3 font. A kamat általában mindig heti 3 dénár minden font dénár után. „Pro usura 3 denarios per hebdomadam de qualibet libra”, vagy német nyelven „von iedem phunt all wochen 3 phenning ze gesuch.” A Satzbuch-ban található bejegyzések zálogüzleteiről adnak képet, míg a Kaufbuch

tételei alapján tájékozódást nyerünk, hogy az elzálogolás alapján birtokába jutott ingatlanokat milyen módon értékesítette, azokat eladta vagy bérbe adta. A könyvekből azt látjuk, hogy üzletfelei kismemberek, iparosok: szabó, kádár, kovács, ij-készítő stb. Nagyobb összegek kihelyezésével is foglalkozott, ilyenkor társult a nagyobb tőkével rendelkező osztrák zsidókkal. Ilyen eredetű differenciáról értesülünk az 1372. június 6-án Cilliben kelt döntőbírósi határozatból, mely kötelezi Musch és Chatschim testvéreket, hogy megfizessék tartozásaikat „den juden und sunderlich Steuzzen, dem juden, Izzerlein von Nevnbüch, Izzerlein von Oedenbüch, Abraham dem Behem von Marchpurch und Efferlein von Laibach.”¹¹

Utoljára 1388. január 10-én kelt bejegyzésében a Satzbuchnak olvassuk a soproni Izrael nevét. Az akkor már idős embert sokoldalú tevékenysége arra készítette, hogy segítséget vegyen maga mellé. 1383. június elsejétől keltezett feljegyzés említi „Mairlein iudeo procuratori Izzerlini”-nek teljesítendő fizetést, 1385. augusztus 7-én pedig „Mayrlein dem juden Isserleins schaffer”-t nevezi meg, kinek a kölcsönzött összeget tartoznak megadni az adósok.¹² Áttekintve a bécsi telekkönyveket Izrael zsidón kívül még csak a gazdag Steuzznak és a Maister jelzővel illetett, ami azt jelenti, hogy a zsidó község életében vezető szerepet vitt, Tenichel-nek van gondnoka.¹³ Különben csak a nagybirtokos főurak és kolostorok szolgálatában hallunk ilyen gondnokok alkalmazásáról.

Az oklevelek és a bécsi városi könyvek minden alkalommal csak rideg üzleti tevékenységéről szólnak a soproni Izraelnek. Magáról az emberről, annak érzésvilágáról nem nyújtanak képet. Szárma-

10. QGW III/1. Die ältesten Kaufbücher (1368–1388). Wien. 1898. Nr. 66, 308, 395, 403, 439, 563, 738, 850, 933. (1368–1377 közti évekből). U. o. III/2. Gewerbuch (1373–1419). Wien. 1911. Nr. 2204. U. o. III/3. Satzbuch. A. (1373–1388). Wien 1921. Nr. 3175, 3222, 3235, 3339, 3405, 3428, 3530, 3644, 3842, 4041, 4120, 4217, 4371. (1374–1388 közti évekből).

11. Rosenberg A. i. m. Beilage. Nr. 13.

12. Geyer R.-Sailer L., Urkunden aus Wiener Grundbüchern zur Geschichte der Wiener Juden im Mittelalter. Wien. 1931. Nr. 106.

13. QGW II/1 Nr. 965. „Chisel der Jud. Steuzzen schaffer ze Wienn”. (1379) Geyer-Sailer i. m. Nr. 133. „Seligman dem juden, maister Dechlin's kinder schaffer. (1386) Nr. 435.” Salikman dem juden, maisterz Tanichelz schaffer. (1391).

zását nem ismerjük. A középkori okmányokban a zsidók nevei mellett ott találjuk apjuk nevét is, de a soproni Izrael neve mellett apját nem említik, csak felesége, Niechel, Nechel (héberül: Nachla) nevét ismerjük, utódjait név szerint nem említik. A bejegyzések formulája azonban rendesen így hangzik, hogy az adósság fizetendő: „Yzzelino iudeo de Ödenburga suis heredibus”, vagy „Izzerlein dem Juden von Ödenburg und seinen erben”. Valószínű, hogy az ő leánya volt „Mirlein judynn, Isserleins tochter”, veje pedig „maister Kaydis der jude, Izzerleins aydem ze Wienn.” Úgy látszik, a soproni Izrael abban is követte Steuertz-t, hogy ő is vejéül zsidó tudományokban jártas férfit választott. A kor szokása volt, hogy a jómódú zsidók tanult férfiakat fogadtak családjukba. A vallási irodalomban jártas férfiakat a községek elismerték rabbijuknak, de mivel ezek fizetést nem kaptak, azt találjuk, hogy ők és feleségeik folytattak üzleti tevékenységet, hiteleket nyújtottak.

A nagyszámú bejegyzések közül, melyeket soproni Izraelről olvasunk, mindössze egyet találunk csak, amelyből kiviláglik, hogy érezte: kötelességei vannak a zsidó közösséggel szemben. Végső intézkedései sorába tartozott, mikor 1386. december 4-én következőképpen rendelkezik:

„Yzzerl jud von Ödenburg und sein erben habent hinlaffen und versacht irn dinst auf dez Merten Chlainsweindleins weingarten, gelegen auf dem Jeus an der andern huet circa Renweg in dy *Juden-czech ze Wienn* dem Lesyer, Patas ahem und Schafflein von Pruck und Haydem, des Lesirs sun und Slemle Hanpusch, dy dyweil cechmaister warn und irn nach-

chumen in der rechten, als der Yzzerl von Oedenburg gehabt hat, und das ist geschehen mit Merteins Chlainsweindleins will gegenwurtigleich.”¹⁴

E bejegyzésből tehát megtudjuk, hogy a soproni Izrael és örökösei a birtokukban levő szőlő után járó évi szolgáltatást (dinst=census) hagyományozzák a zsidó község (Judenczech) részére Bécsben és megnevezi ama négy férfit, kik akkor a község vezetői voltak.¹⁵

A soproni Izrael ezen alapítványa feljogosít bennünket arra, hogy azt következtethessük, miszerint ő hosszas soproni tartózkodásának éveiben bizonyára kötelességének tekintette, hogy a zsidó gyülekezet intézményeinek kialakításához hozzájáruljon, így jutunk arra a meggyőződésre, hogy a soproni középkori zsinagóga építésénél anyagi terheket vállalt.

De nem a mi Izraelünk volt az egyetlen soproni zsidó, ki Bécsbe került a Nagy Lajos korabeli száműzetés következtében. Olvassuk az egykori bécsi forrásokban még a következő két nevet: „Hendel iudeus de Oedenburg és Lesier de Supronio.”¹⁶ Nem tudunk annyit hitelüzleteikről, mint földijükről, a soproni Izraelről, de mindkettőnek fiai már nagyobb szerephez jutottak a bécsi zsidó községben. Reblein, Hendel fia, veje lett a tekintélyes Steuznak.¹⁷ Haydem, (Hadjim), Lesier fia — mint a fent idézett bejegyzésben olvashattuk — egyik Czechmaister-e volt a bécsi zsidó községnek.

Míg Izrael, Lesier és Hendlein száműzve Sopronból Bécsbe jutnak letelepedéshez, addig Sopronban megalakul a visszatértek új gyülekezete.

Ennek tagjait sorolja fel a Sopron városi háztulajdonosok összeírása 1379-ben,

14. Geyer-Saller i. m. Nr. 147.

15. Schwarz i. m. 51. Judenczeche elnevezés alatt a zsidó községben belül alakult egyesületet (Chevra) érti, de Krausz Sámuel: Die Wiener Geserah vom Jahre 1421. Wien-Leipzig. 1920. 37–38. Die Vorsteher (der Gemeinde) werden in den zeitgenössischen Urkunden „Meister der Judenczeche” genannt, denn unter Judenczeche verstand man wohl weiter nichts, als die im Orte befindliche Judengemeinde. (Kehilla) Diese „Meister” bildeten das Meisterschaftsgericht, das bei allen Streitigkeiten die Juden unter sich hatten, zuständig war. U. o. 179. Den Titel „Meister” führten, . . . sowohl die Vorsteher als die Rabbiner.

16. QGW III/3. Nr. 3210. Hadjim iudeo filio Lesier de Supronio.

17. Goldmann A., Das Judenbuch der Scheffstrasse (1389–1420). Wien-Leipzig. 1908. Nr. 319. Michel Tuescher und sein erben sollen unverscheidenlich gelten Reblein dem Juden, des Stewssleins aydem, Haendleins sun . . . U. o. Nachlese Nr. 5. Item Raebel Jued, Haendleins sunn, von Odenburckh.

amikor a belváros 7., 8., 9. és 10. körzetében tíz egész ház birtokában voltak és utcájukat Judengassen néven említik.¹⁸ Ezen adatok összeállításával kívántunk megemlékezni az 1360 körül száműzetés-

be kényszerült zsidó gyülekezetről, mely közösségnek emlékét őrzi a most feltárt középkori zsinagóga, Sopron városának ezen újabb történelmi érdekessége.

Grünvald Fülöp

Grünvald, Philipp:

Der erste, dem Namen nach bekannte, Jude in Sopron

König Karl Robert versprach in seinem Privileg der Stadt Sopron seinen speziellen königlichen Schutz jedem, sowohl Christen wie Juden, die sich dort niederlassen wollen. (1324.) Jedoch erst im Jahre 1353 finden wir in einer Urkunde des Pressburger Kapitels „Izrael iudeus Supruniensis“, als Gläubiger des Nicolaus von Nagymarton, erwähnt. Dieser Izrael war Besitzer einiger Häuser in unserer Stadt und hatte auch mehrere Schuldner unter den Bürgern. Als König Ludwig in seinem Glaubenseifer alle Juden des Landes verwies, da dieselben die Annahme der Taufe verweigerten, verlässt auch Izrael seinen Wohnort (um 1360). Wir finden ihn schon im Jahre 1362 in einer Wiener Urkunde mit Namen genannt. „Izzerl, der Jud von Odenburch, und Niechel, seine Hausfrau verkaufen ... eine halbe Hofstatt Weingarten...“ Als König Ludwig nach einigen Jahren die Ausweisung seiner Juden rückgängig machte, forderte Izrael, — mit Zustimmung des Königs, — seine Häuser und

Aussenstände zurück. Die Stadt wandte sich damals mit der Bitte an den König, die Häuser Izraels ihr zum Bau einer Kirche zu überlassen. Wie die Entscheidung des Königs in dieser Angelegenheit ausfiel, ist uns nicht bekannt, Izrael aber blieb auch weiter in Wien, wo er bis zum Ende der achtziger Jahre als Geldverleiher fungierte. Das bezeugen die Wiener Stadtbücher. (Kaufbuch, Gewerbuch, Satzbuch) In diesen Eintragungen wird er stets „Isserlein, der jude von Odenburch“, oder mit der Bezeichnung „judeus de Odenburch“ genannt. Er ist sich seiner Pflicht den Jüdischen Glaubensbrüdern gegenüber bewusst, er verfügt, dass der Dienst eines seiner Weingärten der „judenczech ze Wienn“ zufalle. Wir dürfen vielleicht daraus schließen, dass Izrael zur Errichtung der Synagoge, welche in der Soproner Judengasse, während seines dortigen Aufenthaltes erbaut wurde, einen erheblichen Beitrag leistete.

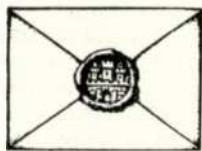
Kis János soproni díszpolgársága

Kis János egyéb megtiszteltetései mellett Sopron városa díszpolgárnak választotta meg. Ilyen megtiszteltetés első ízben Széchenyi Istvánnak jutott Sopron részéről 1835-ben, majd Bezerédj Istvánt, Pálóczy Lászlót és Deák Ferencet választották meg díszpolgárnak. Kis Jánosra elég későn került a sor: 1846 február 4-én. Alighanem érdemein felül az indította erre a város közönségét, hogy a költő súlyos betegségéről jött hír. Valóban egy néhány nap múlva, február 19-én meg is halt. A díszpolgári oklevél nem

készült el időre, így csak örökösének küldhették meg. Két fia volt Kisnek, Lajos, aki Bécsben élt és János. A hagyatéka egyik utójátéka az volt, hogy Lajos bizonylatot kért a tanácstól egy 76 latos ezüst kelyhet illetőleg, amelyet örökölt, és így a megfelelő tanúsítvány révén vámmentességet kapjon rá. Kár, hogy az írás nem említi, mily alkalomból kapta Kis János ezt az emléket. (Tanácsjegyzőkönyv 1846: 716, 1539.)

Cs. E.

18. Házi i. m. I/1. 183–190. Házi J., Az 1799. évi soproni telekkönyv. SSz. XII, 105–118.

SOPRONI LEVELESLÁDA

Herman Ottó Hegykőre írott levelei

Legutóbbi fertői gyűjtőutam alkalmával *Zsugonits Ferenc* hegykői adatközlőm hívta fel figyelmemet Herman Ottó leveleire, melyeket a nagy tudós még 1896-ban írt a Fertő egyik kiváló halászának, *Kertész Györgynek*, az egykori híres kürtőépítőmesternek.¹ A Kertész-család az-

óta is féltve őrizte ezeket, s az unoka *Kertész Géza* csak hosszas rábeszélés után adta át a soproni Liszt Ferenc Múzeumnak a kedves emlékként tartogatott leveleket.

Herman Ottó Hegykőre írott levelei főleg néprajzi szempontból érdekesek, ha-

Kertész György, az egykori híres kürtő-építőmester

¹ A „kürtő”, vagy „vejsze” nádból készült halfogóeszköz. A halászok a nádat gyékénnyel falszerűen összefonják és azt a halak vonulásának útjába – az iszapba jó erősen lenyomkodva s karókkal rögzítve – úgy állítják fel, hogy a területet elzárja és tévesztői („udvara”, „kotrócái”, „lészái”) által a halakat befelé terelje s így a „fej” biztosan megfogja. Ez tehát a halak betévedésére számító, át nem helyezhető halfogó készülék. A Fertő-melléki halászok kizárólag csak „kürtő” néven ismerik, az ország más területein viszont általánosan „vejsze” a neve, „kürtő”-nek csak a fejrészét mondják. Ezért írta Herman Ottó a fertői vejszét több helyütt „kürtős-vejsze”-nek. Kürtő- vagy vejszeépítőmesternek pedig azt a halászt nevezik, aki a legjobban ért ezek felállításához.

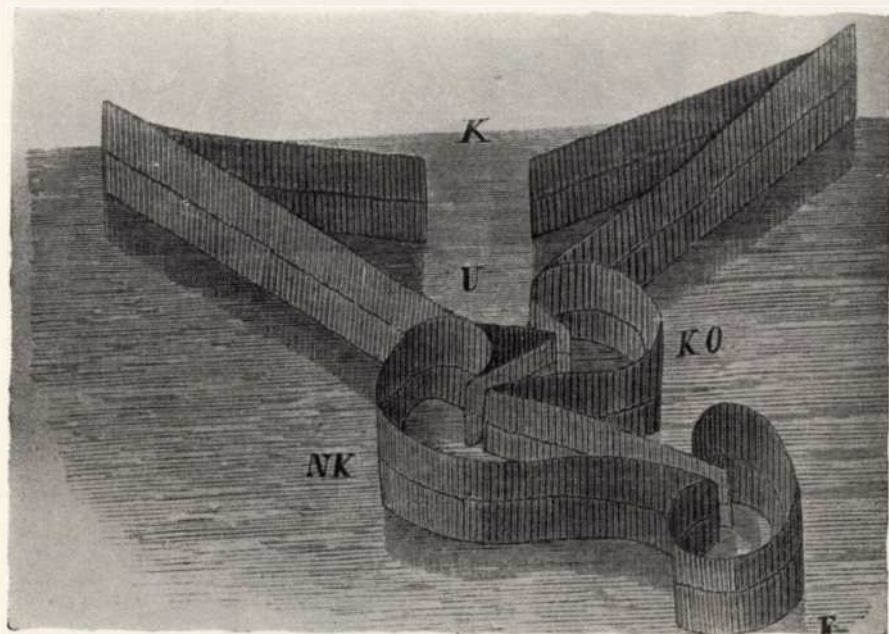
lászati vonatkozásuk miatt. Ezekből némi képet nyerhetünk az ő tárgy- és témagyűjtő módszeréről, nagy ügybuzgalmáról, amit az ősi magyar halászat néprajzi és nyelvi kincseinek megmentése érdekében kifejtett.

Herman Ottó 1883. július 28-án kezdte meg az ország halászatára vonatkozó adatgyűjtését a Velencei-tavon és 1886. január 6-án a Fertőnél, Hegykő magyar községben zárta le véglegesen útinaplója írását.²

A fertői útjáról és annak eredményéről a „Sopron” c. újság 1886. évi január 13-i száma „Kirándulás a Fertőre” címmel a következőket írta: „Herman Ottó ország-

a fertővidéki halászó eszközöket tanulmányozza. Útját fényes siker kísérte, amennyiben oly tipikus eszközökre talált, a melyeknek létezésére nem is gondolt. Ilyen például a „kürtő”, melyhez hasonlók csak a japáni YFNING-ben vannak. Továbbá a ferde szigony, melylyel alulról bökik a halat. Herman urat Bella Lajos tanár kísérte útjában s Hegykőn Kocsis Gyula urad. ispán igazi magyar vendégszeretettel fogadá őket.”³

Valóban útjának legnagyobb eredménye az volt, hogy olyan vejsze- és szigonytípusra talált, amilyent hazánk más területein a halászok nem ismernek, illetve nem alkalmaznak, s éppen ezért

2. A fertői „kürtő” (Herman Ottó rajza)

gyűlési képviselő, a magyar természettudományi társulat tagja, f. hó 6-án Sopronból Bella Lajos áll. főreáliskolai tanárnak volt szívesen látott vendége, kirándulást tett Hegykőre és Sarródra, hogy

ezeket a szakirodalomban azóta is fertői típusként emlegetik.

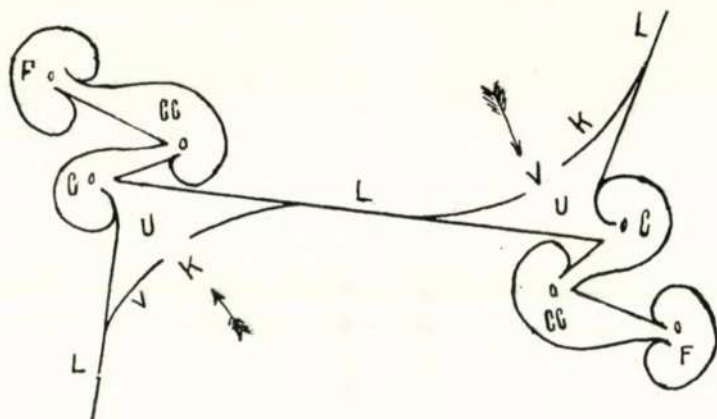
Az a tény, hogy halászati gyűjtőútjai során legutoljára a Fertőt hagyta, talán azzal is magyarázható, hogy ő elsősorban

² Herman O., A magyar halászat könyve, Budapest, 1887. I. k. 6.

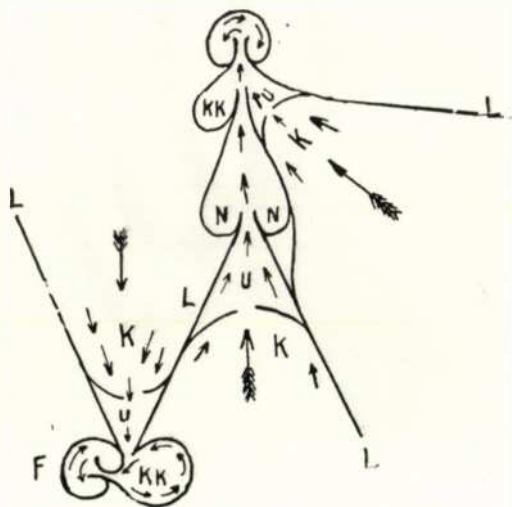
³ Ezúton mondok köszönetet dr. Csatkai Endrének, a soproni Liszt Ferenc Múzeum főigazgatóhelyettesének, aki e cikkre felhívta figyelmemet.

azokat a vizeket választotta kutatása területéül, ahol „... a törzsökös magyarság halászik”,⁴ mert célkitűzése az volt, hogy „... csak tisztán a magyar halá-

ródot. Amint azonban a második levélből kiténik a „kürtösvejsze” eredete után kutatva, összehasonlításul az eszköz egyes részeinek német elnevezése is érdekelte,

3. A kürtő alaprajza és kapcsolási módja

4. Pontyvejsze alaprajza
(Az ezredéves kiállításon szerepelt)

szatot, még pedig leginkább annak tisztán népies módját”⁵ ismerje meg. Bizonyára ezért választotta a Fertő-melléki községek közül is éppen Hegyköt és Sar-

söt még a halak és madarak német neve is.

Kertész Györggyel tehát 1886. januárjában ismerkedhetett meg s a levelek ta-

4 Herman 1. m. 7.

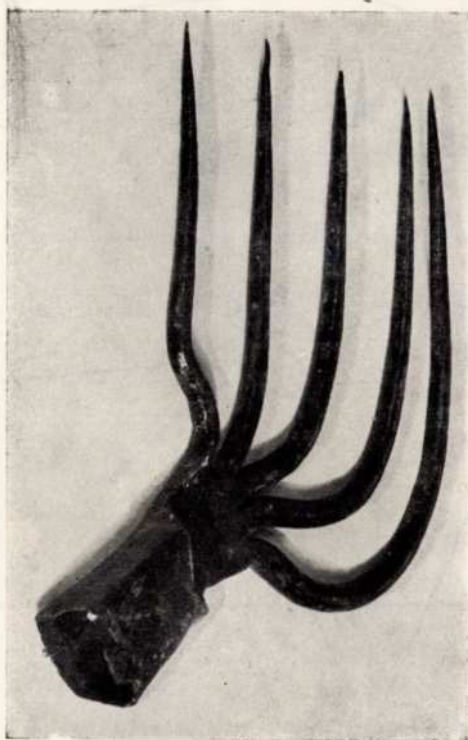
5 U. o.

núsága szerint, még tíz év múlva is tartotta vele a kapcsolatot. Ebből is kitűnik, hogy Herman Ottó az akkor már ismert nevű tudós és országgyűlési képviselő, mennyire becsülte az egyszerű embereket s milyen közvetlen tudott lenni hozzájuk.

Az első levelet 1896. május 16-án írta Kertész György levelére válaszolva, a másodikat pedig ugyanaz év októberében.

Mindkét levelében ír a „kürtösvejsze” állításról, melyet az „... öreg vejsze-

fel, ami addig teljesen ismeretlen volt és amit Herman Ottó a fertői gyűjtőtűje alkalmával sem láthatott, s így a kétkötetes halászati művében sem közölhetett. Erre vonatkozóan 1901-ben a következőket írta: „A Fertő vejszejét — másképp kürtő is, valószínűleg a fej kürtő-alakjáról — a maga teljességében adtam ugyan »A magyar halászat könyvé«-ben (I. kötet, 156. lap, 39. kép); de nem adhattam meg változatát, a mely akkor, a midőn a Fertőt jéghátán kutattam, nem volt felál-

5. A fertői oldaltvágó szigony

mester az 1896. évi ezredéves kiállítás halászati pavillonja mellett”⁶ épített fel. Ezzel az említett hegykői halász a Magyarországon addig ismert vejszetípusokat még eggyel gyarapította, mivel ott a helyszínen egy olyan kürtőformát állított

lítva.”⁷ Ezt a kürtőformát ő a fertővejsze legfejlettebb szövevényeket említi s „pontyvejsze”-nek nevezi, hogy a korábban már ismertetett típustól megkülönböztesse.

Mindenesetre az a tény, hogy e két

⁶ Herman O., A vejszék és varsák fogósságáról. Természettudományi Közlöny. 1901. 68. 7 U. o.

fertői kürtőtípus a néprajz és egyéb tudományok művelői számára ismertté válhatott, az Herman Ottó és Kertész György közös érdeme.

Az első levélben említett halászati tárgyak a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Múzeumába kerültek.

A levelek eredeti szövegét itt közöljük:

A borítékon a következő címzés olvasható:

„E levél adassék Kertész György uramnak Hegykön Sopron vármegyében.”

Budapesten 1896 május 16.

Kedves, jó Kertész György uram!

Jól esett lelkemnek, hogy levelével fölkeresett. Tudhatja ugy is, hogy dolgos létemre nagyon szeretem a dolgos magyarembert, akármelyik soron lakják is. Azt pedig biztosra veheti, hogy nekem

dég mellett van; igen hűséges és megbízható ember.

Ezek után minden jókat, erőt, egészséget kíván

igaz, jóembere
Herman Ottó
képviselő

Czim:

Budapest, magyar Nemzeti Múzeum.

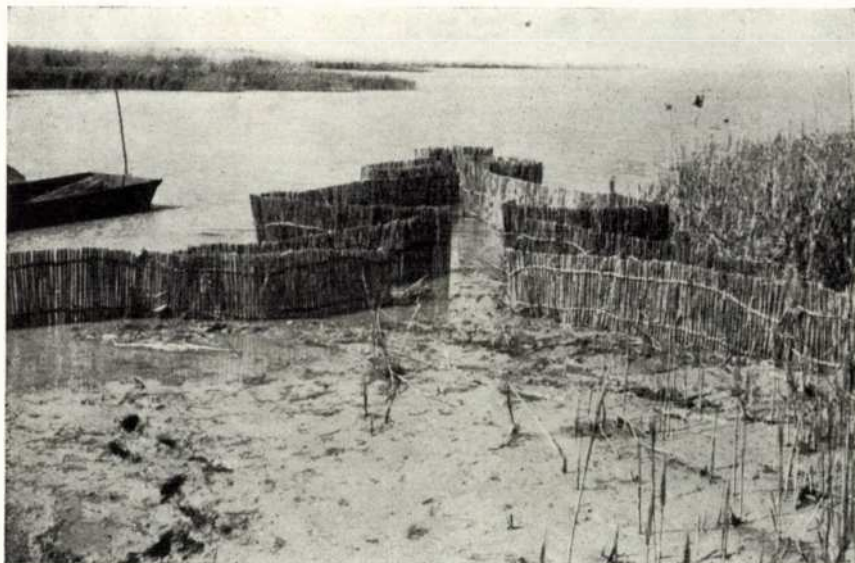
Budapesten 1896 október 25.

Kedves Kertész György uram!

A mai postával küldök a czímére egy kiállítási katalógust, a melynek 120-dik oldalán olvashatja nevét, mint a ki a kürtős vejszét fölépítette; de akad ott más olvasni való is, a mi a halászszerbert érdekelheti.

Egy igen nagy kérésem is volna Kertész uramhoz.

Legyen olyan jó és írassa föl valamely

6. Mai „pontyfogó kürtő”

az a kürtősvejsze állítás váltig is a kedves emlékem lesz.

Azokat a czüököröket csak szerezzem meg; ugy az avit övet és háló-zsákot is átveszem; adja fel jól becsomagolva rendes czimemre; az árát szokás szerint azonnal megküldöm.

A magyarok istene megsegített abban, hogy a halászatot és a pásztoréletet is szerencsésen és idejére bevégeztük s nagy becsületünkre van. István is még min-

Fertőmelléki *német* halászszerberrel a következőket:

1. Mi a kürtősvejsze neve *németül*.
Hogy mondják németül a vejsze:
2. Szerszámját,
3. Kürtőjét, vagy fejét,
4. Kis kotróczáját,
5. Nagy kotróczáját,
6. Udvarát
7. Lészáját
8. Nyelvét?

Azután: hány halfajt ismertek a Fertő-
melléki németek s hogy nevezték ezeket
a halakat *németül*?

Miféle madarakat ismernek és hogyan
nevezik németül?

Szedjen össze ezekből annyit, a meny-
nyit bír s jó lesz, ha valami pennás ember
is segíti a német szavak leírásában,
ámbr legjobb volna, ha maga a becsü-
letes német halászember is írná le.

Ha megteszi, igen nagyon megköszöni

igaz, jóembere

Herman Ottó

A levelit a magyar Nemzeti Muzeumba
czimezze.

Ilyen levelek még az ország bármely
területéről kerülhetnek elő — amennyiben
úgy megőrizték azokat, mint a fent emlí-

tett család —, mivel Herman Ottó gyűj-
tése alkalmával nagyon sok emberrel le-
velezett, hogy a kitűzött témáira vonat-
kozóan minél több adatra tehessen szert.
Ezért írta „A magyar halászat könyvé”-
ben: „Saját kutatásaim mellett éltem az
ország számos pontján lakó barátaim szí-
vességével is, kik kérdőpontjaim alapján
gyűjtögettek s ezzel örök hálára köte-
lezték.”⁸

Jó lenne, ha valaki egy kis fáradságot
és időt szentelne e levelek tervszerű ösz-
szegyűjtésére, mert ezekben számtalan
olyan adatot találhatunk, amelyek alap-
ján egyrészt Herman Ottóra, másrészt
azokra a tudományágakra vonatkozóan,
amelyekkel ő behatóan foglalkozott, szá-
munkra nem közömbös következtetése-
ket vonhatnánk le.

Bárdosi János

Fertőboz látképe

⁸ Herman O., A magyar halászat könyve, Budapest, 1887. I. k. 6.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

G. WENDELBERGER:

Die Vegetation des Neusiedler See-Gebietes

Sitzungsber. d. Österr. Akad. d. Wiss. math.-naturwiss. Kl., Abt. I.,
Bd. 168, Heft 4/5, S. 305—314. 1959. Wien

A Magyar Hidrológiai Társaság kebelén belül megalakított Fertőkutató Bizottságok, a Magy. Tud. Akadémia távlati tudományos tervében szereplő növényteni feltárás Fertőre vonatkozó része és a M. T. A. Tihanyi Biológiai Kutatóintézete munkaközösségének már megkezdett fertői kutató-programja egyaránt a Fertő tó és környéke iránt magyar oldalról is egyre fokozódó tudományos érdeklődés bizonyítékai. Nem érdektelen éppen ezért közös természeti kincsünkre vonatkozó azon legújabb osztrák tanulmányra felhívni hazai közönségünk figyelmét, amely a Fertő egyik régi, azt kitűnően ismerő kutatójának *Gustaw Wendelberger* professzornak tollából jelent meg és a Fertő tó környékének növénytakarójáról szól.

A szabatos, rövid tanulmány — a Fertőt határoló tájak földrajzi elkülönítése után — külön emlékezik meg a Lajta-hegység, a Parndorfi síkság és a tó keleti partvidékét képező szikések természetes növénytakarójáról.

A tavat nyugatról határoló Lajta-hegység legmagasabbrendű növénytársulásaaként a gyertyánostölgyeseket jelöli meg (*Quercus-Carpinetum*), melyek mellett edafikus okokból savanyú tölgyesek (*Quercus-Luzuletum nemorosae*), cserestölgyesek (*Quercus-Potentilletum albae*), mészkedvelő tölgyesek (*Euphorbio-Quercetum*) és molyhostölgyes karszterdők (*Dictamno-Sorbetum*) jelennek meg.

A tótól északra elterülő Parndorfi Pláton — amelyről a szerzőnek korábban ki-merítő tanulmánya jelent már meg (1955. Die Restwälder der Parndorfer Platte im Nordburgenland) — főként cseresek állnak; a javarészt kultúrába fogott területen az eredeti növénytakaró csak töredékekben lelhető fel.

Már jellegzetesen fertői táj az ún. „See-Winkel” (Fertőzug), a tó keleti partján. Növényzetét a szoloncsák és szolonyec szikések jellegzetes növényfajai (pl. *Lepidium cartilagineum*, *Puccinellia*, *Suaeda maritima*, *Cyperus pannonicus*, *Camphorosma annua*, *Pholiurus pannonicus*, *Matricaria chamomilla* ssp. *bayeri*, stb.) alkotják, melyeknek egy része pannóniai bennszülött növényfaj, másik részük irán-turáni elem (p. 306.) Az egész terület az erdőssztyep öv lenyugatibb képviselője és szorosan kapcsolódik keletkezése a magyar puszta („ungarische Pussta”) másodlagos erdőtlenségének kérdéséhez.

A vízi növényzet legalacsonyabbrendű, alámerülő növénytársulása a szikes kishináros (*Parvipotamento-Zanichellietum pedicellatae*), amely homokos partokon a törpekákás *Cyperetum pannonicum*, szikes tófenékeken a *Crypsidetum aculeatae* növénytársulásba megy át. Ebből fejlődnek ki a parti sóballások (*Suaedetum maritimae*), hullámtérben a nádasok (*Scirpo-Phragmitetum*, *Scirpetum maritimi*), már csak kissé vizenyős helyeken a szittyósok (*Juncetum gerardi*), szikfokon a *Puccinellion*

salinariae csoport növénytársulásai. Magasabb fekvéseket a III. osztályú sziknek megfelelő *Caricetum distantis* foglalja el.

A dolgozat kitűnő rövid foglalata a szerző idevágó évtizedes kutatásainak, melyet hazai biológus-fertőkutatóink mindegyikének tájékozódás és tanulmányozás céljából melegen figyelmébe ajánlok.

Csapody István

Csapody István: A Sopron környéki szelídgesztenyések: SSz 233—369. lap.

Lesenyi Ferenc:

A selmebányai erdészeti tanintézet története

(1808—1846.) Sopron. Erdőmérnöki Főiskola 1959. 120. o.

A múlt hagyományainak megbecsülése jegyében rendezte meg az Erdőmérnöki Főiskola 1958 szeptemberében fennállásának 150 éves jubileumát és jelentette meg ez alkalommal új köntösben, Erdészettudományi Közlemények címen a Főiskola közleményeinek tartalmas kötetét. Ennek a kötetnek lett volna melléklete az a kiadvány, amely a nagymúltú intézmény tanintézeti korszakát öleli fel alapításától (1808) a selmebányai bányászati akadémiával való egyesítésig (1846). Sajnos, nyomdatechnikai okokból a tanulmányfüzet sokáig váratott magára: közel egy évvel a jubileum után (1959 júl.-ban) jutott el szakközönségünk kezébe. Amennyire sajnálatosnak tartjuk ezt a körülményt, annyira elégedettek is lehetünk, mert a selmebányai erdészeti tanintézet története immár mégis előttünk fekszik 120 oldalon, igen jó papíron, gazdagon illusztrálva, gondos és csinos kiállításban. A tanulmányfüzet külső megjelenése már az első pillanatban kellemes érzést vált ki a szemlélőből: az igényességre való törekvést ezúttal teljes siker koronázta. Különösen kedves, hogy — miután a kötet egy korábbi és a „bányászati, kohászati és erdészeti felsőoktatás története” című sorozat folyamatosan számozott 6. füzeteként látott napvilágot — borító- és belső fedőlapján megtartotta a megelőző füzetek fejlécét és nyomdai tipizálását, s így a korábbi füzetek mellé helyezve, valóban egy egységes kiadványsorozat benyomását kelti. Legfeljebb arra lehetett volna még ügyelni, hogy az első öt füzethez hasonlóan, a gerincen is rákerüljön a tanulmánykötet címe; továbbá az idegen nyelvű összefoglaló ne legyen ennyire semmitmondóan, kurtán-furcsán rövid.

A sorozat külső egységéhez a belső tartalom és stílus egysége járul. Az Erdészeti szakművelődésünk és felsőbb erdészeti szakoktatásunk történeti alapjai című 5. füzetnek a most megjelent füzet szerves folytatása. Mindkettőnek szerzője *Lesenyi Ferenc* nyug. egyetemi tanár, hivatott történetíró és magas képesítésű erdészeti szakember. Munkáját jellemzi az alapos forráskutatás, lelkiismeretes és exakt anyagfeldolgozás, objektív történeteszemlélet és egy élvezetes, ma már — fájdalom — alig fellelhető, csiszolt stílus. Dolgozata felöleli a selmebányai erdészeti tanintézet megalapításának körülményeit, az első erdésztanárnak, *Wilckens Dávid Henrik*nek életrajzát, tudományos és tanári működését, előadásainak anyagát, a tanintézet tanrendjét, szervezetét, személyi adottságait; majd a második erdésztanárnak, *Feistmantel Rudolf*nak életrajzi adatait, annak tanári működését, előadásainak kritikai értékelését és méltatását. Az Alma Mater múltját és sorsát figyelemmel vigyázók számára az egész füzet az élmény erejével bír; a szak- és tudománytörténész viszont különös érdeklődéssel azokat a fejezeteket olvassa, amelyek *Wilckens* és *Feistmantel* szakelőadásainak tartalmi mondanivalóját hozzák a mai emberhez közelebb. Amikor a szerkesztés és a fővárosi Ságvári Nyomda jó munkáját dicsérjük (értelemzavaró szedési hiba csak a 6. old. első bek. utolsó négy sorának felcserélése során állt elő), szeretnénk hinni, hogy egy 7. füzetként rövidesen a bányászati és erdészeti Akadémia történetét, ezen füzet folytatását is olvashatjuk ugyancsak *Lesenyi Ferenc* professzortól, kinek új munkája ismét bebizonyította, hogy van mondanivalója a mai nemzedéknek, és aki feltétlenül több erkölcsi és anyagi megbecsülést érdemel, mint amiben eddig része volt.

Csapody István

Tekintse meg

HAZÁNK EGYETLEN BÁNYÁSZATI MÚZEUMÁT
A

Központi Bányászati Múzeumot!

Templom utca 2. szám
KIÁLLÍTÓTERMEIBEN
KÉPEKBEN,
TÁRGYI EMLÉKEKBEN,
MOZGÓ MODELLEKBEN
TANULMÁNYOZHATJA
A MAGYAR BÁNYÁSZAT
FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉT
AZ ŐSIDŐKTŐL
NAPJAINKIG

NYITVA:

HÉTFŐ ÉS SZOMBAT KIVÉTELEVEL
NAPONTA DÉLELŐTT 10-TŐL DÉLUTÁN 1 ÓRÁIG

Magyar Selyemipari Vállalat

SOPRONI SELYEMSZÖVŐGYÁRA

SOPRON, KŐSZEGI ÚT

1959. II. FÉLÉVI ÉS 1960. I. FÉLÉVI
EREDMÉNYEI ALAPJÁN

ELNYERTE

AZ ÉLÜZEM CÍMET

**SOPRONI
GÉPIPARI ÉS FINOMMECHANIKAI
VÁLLALAT**

Sopron, Mátyás király utca 5 szám

Telefon: 10-37

Mindennemű

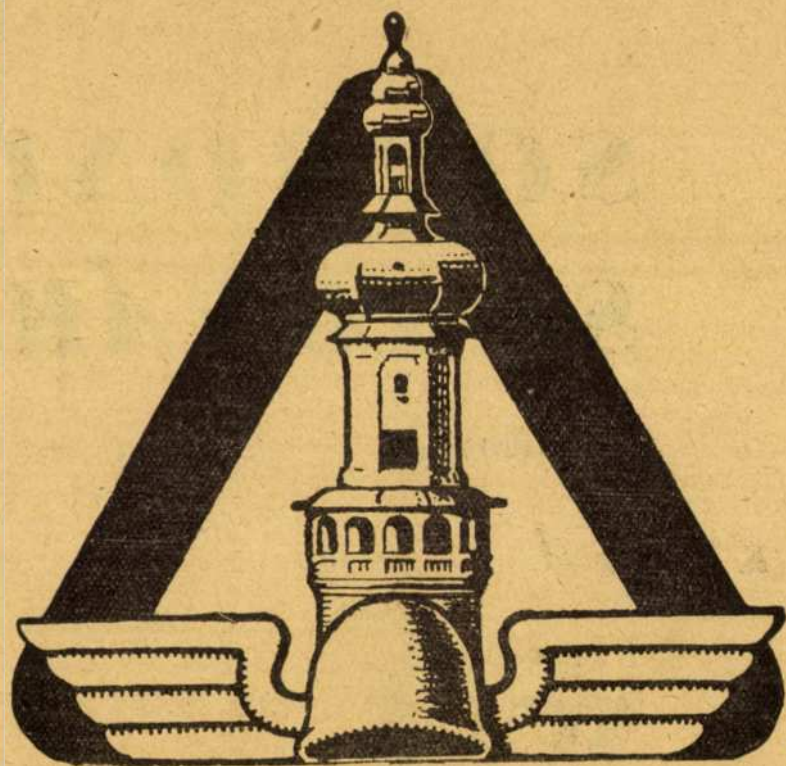
lakatosmunka vállalása

Faipari és egyéb

**anyagmegmunkáló gépek
gyártása**

AUTÓ-, MOTOR-, MÉRLEG- ÉS IRODAGÉP javítása
RÁDIÓ-, TELEVÍZIÓ- ÉS HŰTŐGÉPEK garanciális javítása
OLLÓK, KÉSEK köszörülése, ÓRÁK javítása, jótállással

Városunk lakosságának ruházati igényét kielégítik

A GYŐR-SOPRONMEGYEI

RUHÁZATI

KISKERESKEDELMI VÁLLALAT

SOPRONI

SZAKBOLTJAI

Közkedvelt

A

**SOPRONI
SÖRGYÁR**

készítménye

A KIVÁLÓ

VILÁGOS

SÖR

BÁRNA

SÖR

KINIZSI

SÖR

A SOPRONI

Élelmiszerkiskereskedelmi

VÁLLALAT

- FÜSZER
- CSEMEGE
- ÉDESSÉG
- DOHÁNY
- TEJ ÉS HÚS
- BOLTJAI

*a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség
szolgálatára állnak*

SOPRON ÉS VIDÉKE

körzeti

Földművesszövetkezet

mezőgazdasági szakboltja:

ÖTVÖS UTCA 3. SZ.

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos szerárúk, kisgépek, védőszerk,
műtrágya stb. A szőlőgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőzúzók, permotöz-
gépek, burgonyazúzók stb.

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

Központi telep és iroda:

Kossuth Lajos utca 5 — Telefon: 10-58
és 10-59

Üveges részleg:

Lenin körút 22 — Telefon: 17-29

Vállal

KÖMÜVES
ÁCS
TETŐFEDŐ
ÉPÜLETASZTALOS
SZOBAFESTŐ
MÁZOLÓ
CÍMFESTŐ
DUKKOZÓ
ÜVEGEZŐ
ÜVEGCISISZOLÓ
KÁLYHÁS
PARKETTÁS

munkákat

SOPRONI ASZTALOS- ÉS FAIPARI K SZ

Sopron, Vitnyédi u. 13 — Telefon: 12-73

ASZTALOS, FESTŐ, MÁZOLÓ, JÁTÉK, KÁRPITOS,
JAVÍTÓ, IPARMŰVÉS Z részlegeivel

a lakosság szükségleteinek kielégítésére a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

K É SZ Í T:

hálószobát, kombináltszekrényt, rekamiét,
szelont, konyhabátort

és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat, egyéni megrendelésre, elsőrendű
minőségben és ízléses kivitelben

V Á L L A L:

címtáblafestést, bútormázolást
és mindennemű javítást

Játék és iparművészeti készítményei minden alkalomra nagy választékban
kaphatók a Soproni Kiskereskedelmi V. üzleteiben

Soproni

HÚSIPARI
VÁLLALAT

SOPRON

Telefonszámok: 20-88. 20-89 és az üzlet: 26-75

A SOPRONI HÚSIPARI VÁLLALAT DOLGOZÓI

jáminőségű hentesáru

készítésével

járulnak hozzá

AZ ÉLELMISZERIPAR FEJLŐDÉSÉHEZ

Hátulsó utca 2—4. szám alatt

a HÚSIPAR HÚSÜZLETÉBEN naponta friss hentesáru

kapható bőséges választékban

SOPRONI PAMUTIPAR

SOPRON,
~~~~~

SELMECI
~~~~~

U T C A
~~~~~

15-17 SZÁM
~~~~~

TELEFON:
~~~~~

20-90 SZÁM
~~~~~

PAMUTSZÖVŐGYÁR

E • L • Z • E • T • T

VASÁRUGYÁR

ZÁRGYÁR

Sopron

Csengeri utca 30—32

GYÁRTMÁNYAI:

ZÁRAK,
AJTÓ- ÉS ABLAKPÁNTOK,
ÉPÜLETVASALÁSOK

SOPRONI

FÉSÜSFONALGYÁR

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVI ÚT 4. SZÁM. TÁVBESZÉLŐ: 10-50

Budapesti iroda:

BUDAPEST V., SZENT ISTVÁN TÉR 16. SZ. — TÁVBESZÉLŐ: 328-722

Autóalkatrészgyár V.

„RÁBA“ GYÁREGYSÉGE
SOPRON, BATSÁNYI U. 15.

Gyártmányai:

Személy- és tehergépkocsi alkatrészek

„Rába“ motor, futómű,
kapcsolóművek

Csepel 130—300 futómű és csörlőművek

FÉMLEMEZIPARI MŰVEK

SOPRONI TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE

SOPRON, CSEPEL UTCA 3

SOPRONI TŰGYÁR

TERMÉKEI:

KÜLÖNFÉLE TŰÁRUK

KÁRPITOS DÍSSZEG

CIPŐKARIKÁK

FŰZŐSZEMEK

BŐRSZEGECSEK

LÖVŐI KÉSGYÁR

TERMÉKEI:

HÁZTARTÁSI KÉSEK

ZSEBKÉSEK

IPARI KÉSEK

MEZŐGAZDASÁGI GÉPKÉSEK

KÜLÖNFÉLE KÉZISZERSZÁMOK

SOPRONI

RUHAGYÁR

SOPRON, RÁKÓCZI UTCA 6

1950—1960

10 éves működése
alatt

gyártmányaival:
női-, lányka- és
baby-ruháival
bel- és külföldi
igényeket
egyaránt kielégíti

Saját laboratórium

Saját tervezés

TARTSA PÉNZÉT TAKARÉKPÉNZTÁRBAN!

A takaréketét kamatozik,
bármikor, minden előzetes felmondás nélkül felvehető!

BŐVEBB felvilágosítást ad az

ORSZÁGOS TAKARÉKPÉNZTÁR fiókja,

SOPRON, Lenin körút 98., valamint bármelyik postahivatal

KEVÉS PÉNZÉRT SOKAT NYERHET!

LOTTÓZZON – TOTÓZZON

a soproni TOTÓ-LOTTÓ irodában
SOPRON, HÁTSÓKAPU 8

LEGSZEBB AJÁNDÉK

A KÖNYV

AJÁNDÉKOZZON MINDEN ALKALOMRA KÖNYVET

A SOPRONI

ANTIKVÁRIUMBÓL!

KÖNYVEKET, KÖNYVTÁRAKAT VESZÜNK!

Antikvárium

LENIN KÖRÚT 13 – TELEFON: 13-50

SOPRONI

Járműgyártó

S Z Ö V E T K E Z E T

Központi iroda: RÁKÓCZI U. 27 — Telefon: 17-26

Szifgyártó üzem

LENIN KÖRÚT 90 — Telefon: 21-18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőráruk készítése,
javítása

Motorjavító üzem

BOTOND UTCA 10 — Telefon: 23-25

Megbízható, gyors, biztos szerviz

Bognár-, kovácsüzem

RÁKÓCZI UTCA 27

Kézikocsi szekér, fejsze. ekekészítés, javítás, lópatkolás,
autókarosszéria készítés

TISZTASÁG: FÉL EGÉSZSÉG

SZAJÁT EGÉSZSÉGE ÉRDEKÉBEN
LÁTOGASSA A TÖBB KÁDDAL
BŐVÍTETT, HŐLÉGFÜRDŐVEL,
KÖZPONTI FÜTÉSSEL
KORSZERŰSÍTETT

VÁROSI FÜRDŐT

Fürdővállalat

SOPRONI
FODRÁSZ SZÖVETKEZET

■ KORSZERŰSÍTETT,
■ HIGÉNIKUS
■ TERMEIBEN
■ GONDOS
■ ÉS

FIGYELMES KISZOLGÁLÁS

*A Soproni
Állami Gazdaság*

KÉKFRANKOS
LEÁNYKA
MUSKOTÁLY

PALACKOZOTT MÁRKÁS BORAI

A KORSZERŰ SOPRONI SZŐLŐTERMELÉS

EREDMÉNYEI

Soproni Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttáru üzlete

Torna u. 1. — Telefon: 14-53

*Női- és férfi pulóverek — Kuligánok kötése
gyapjú és pamut fonalakkól*

Szolgáltató részlege

Lenin krt. 94. — Telefon: 21-79

*Szemfelszedés — Himzés — Előnyomás
Nylonharisnya átkötés*

M I N Ő S É G I M U N K Á V A L !

TAKARÉKOSKODJUNK

A GÁZZAL

**AKKOR KISEBB LESZ A GÁZSZÁMLA ÉS JOBB LESZ
A GÁZNYOMÁS!**

FELVILÁGOSÍTÁSÉRT ÉS PANASSZAL FORDULJUNK

A GÁZMŰHÖZ

TÁNCICS MIHÁLY U. 12. TELEFON: 25-10

A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással szeretettel várja kedves vendégeit

Üzemei:

PANNONIA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

80 szobával, központi fűtéssel a város reprezentatív vendéglátó üzeme

TURISTA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

a Lővérek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulóhely

KERTVÁROSI VENDÉGLŐ:

a kertváros kedvelt kirándulóhelye, árnyas kert-helyiséggel

ALPESI VENDÉGLŐ:

a Lővérek nyári vendéglátó üzeme

DEÁK ÉTTEREM:

a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével

GAMBRINUS ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhával

VÁRKAPU ESZPRESSZÓ:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

FÓRUM- GYÖNGYVIRÁG- CIKLÁMEN- PETTYES

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagyalt-különlegességeivel és minőségi eszpresszókávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és strandokon

LÁTOGASSA MEG ÜZEMEINKET!

Győr-Sopron megye

IDEGENFORGALMI HIVATALA

Sopron, Ógabatér 3. Telefon: 20-40

●
Kirendeltségek:

GYŐR, Városi Tanácsház. Telefon: 25-90

MOSONMAGYARÓVÁR, Lenin út 60. Telefon: 66-30

Kirándulások

előkészítése, program összeállítása, szervezése

●
Szállításbiztosítás:

szállodában — túristaszálláson — magánhelyen

Ellátás és csoportos étkeztetés biztosítása

Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása

Városismertetési séták rendezése szakképzett vezetőkkel

Városkörnyéki és megyei autóbuszkirándulások szervezése

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)

Soproni Diákszálló

Ferenczi János utca 2

●
Szállásigények idejében bejelentendők
az

IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

Soproni
Posztó- és Szőnyeggyár

Sopron, Baross út 24

GYAPJÚSZÖVETEK
TAKARÓK
MŰSZAKI SZÖVETEK
BÜTÖRSZÖVETEK
SZÖNYEGEK

E. M.

SOPRONI ÉPÜLETASZTALOSIPARI VÁLLALAT

*Hazánk legkorszerűbb
épületasztalosipari
nagyüzeme*

G Y Á R T :

*Mindenfajta ajtót, ablakot
és egyéb felszereléseket*

Gyártelep:

SOPRON, Terv u. 2

Telefon: 17-55, 10-70

**SOPRONI
VAS- ÉS SZERELŐ
KISIPARI SZÖVETKEZET**

Vállal:

RÁDIÓ JAVÍTÁST,
GYERMEKKOCSI JAVÍTÁST,
BÁDOGOS, VÍZSZERELÉSI,
LAKATOS, ESZTERGÁLYOS, GÉPLAKATOS,
VILLANYSZERELŐ, MOTORTEKERCSSELŐ

munkákat

SOPRON, ÓGABONA TÉR 16

VÁSÁROLJA

FINOMÁRU KÉSZÍTMÉNYEINKET!

*fonott kalács, briós, sajtrúd,
túróstáska, diós- és mákoskifli stb.*

SOPRONI

SÜTŐIPARI VÁLLALAT

*Férfi öltönyök, felöltők,
női felsőkabátok, kosztümök készítése
saját és hozott anyagból a*

SOPRONI SZABÓSZÖVETKEZET

RÉSZLEGEIBEN

Mátyás király utca 20. Telefon: 15-58

Színház utca 29. Telefon: 14-41

Lenin körút 83. Telefon: 26-49

Köztársaság utca 8. Telefon: 17-42

Major köz 1. Telefon: 26-53

Forduljon bizalommal a fentiekhez, amelyek fordítást és
javítást is vállalnak

Segítsd

Sopron városképének külső szépségét,
az utcák tisztaságát!

Támogasd

α KÖZTISZTASÁGI VÁLLALAT
FONTOS MUNKÁJÁT

Ne szemetelj az utcán!

LISZT FERENC MŰVELŐDÉSI HÁZ

Sopron, Liszt Ferenc utca 1. sz. — Telefon: 27-55.

a soproni kultúrélet centruma!

Ismeretterjesztő előadások,

*hangversenyek, szakkörök,
tanfolyamok, klubok!*

Orosz-, angol-
és német nyelvtanfolyam

*Szabás-varrás
tanfolyam*

Balettiskola — Színjátszó csoport — Bábesoport
Kézimunka- és rajzszakkörök
Bélyeg- és „Ki mit gyűjt“ klubok
Liszt Ferenc klub — Ifjúsági társalgó

Könyveit

előnyösen és kényelmesen

vásárolja

munkahelyén

az üzemi és hivatali

könyvbizományosoknál!

Gazdag választék

és figyelmes kiszolgálás!

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau.
Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatka.
Lokalhistorische Quartalschrift.

Aus dem Inhalt

Faller, Eugen: Das Brennberger Bergwerk unter M. Feldmüller
Csapody, Stefan: „Flora Semproniensis“
Csatka, André: Die Soproner Buchdruckereien in der ersten Hälfte des 18. Jhs
Grünwald, Philipp: Der erste Jude in Sopron

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!

2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkított szedést szaggatott aláhúzással jelezzék. (A ritkítást csak szavaknál eszközöljék.)

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyam és a lap számát, napilapoknál a megjelenés keltét. A kötetet vagy az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz=Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.

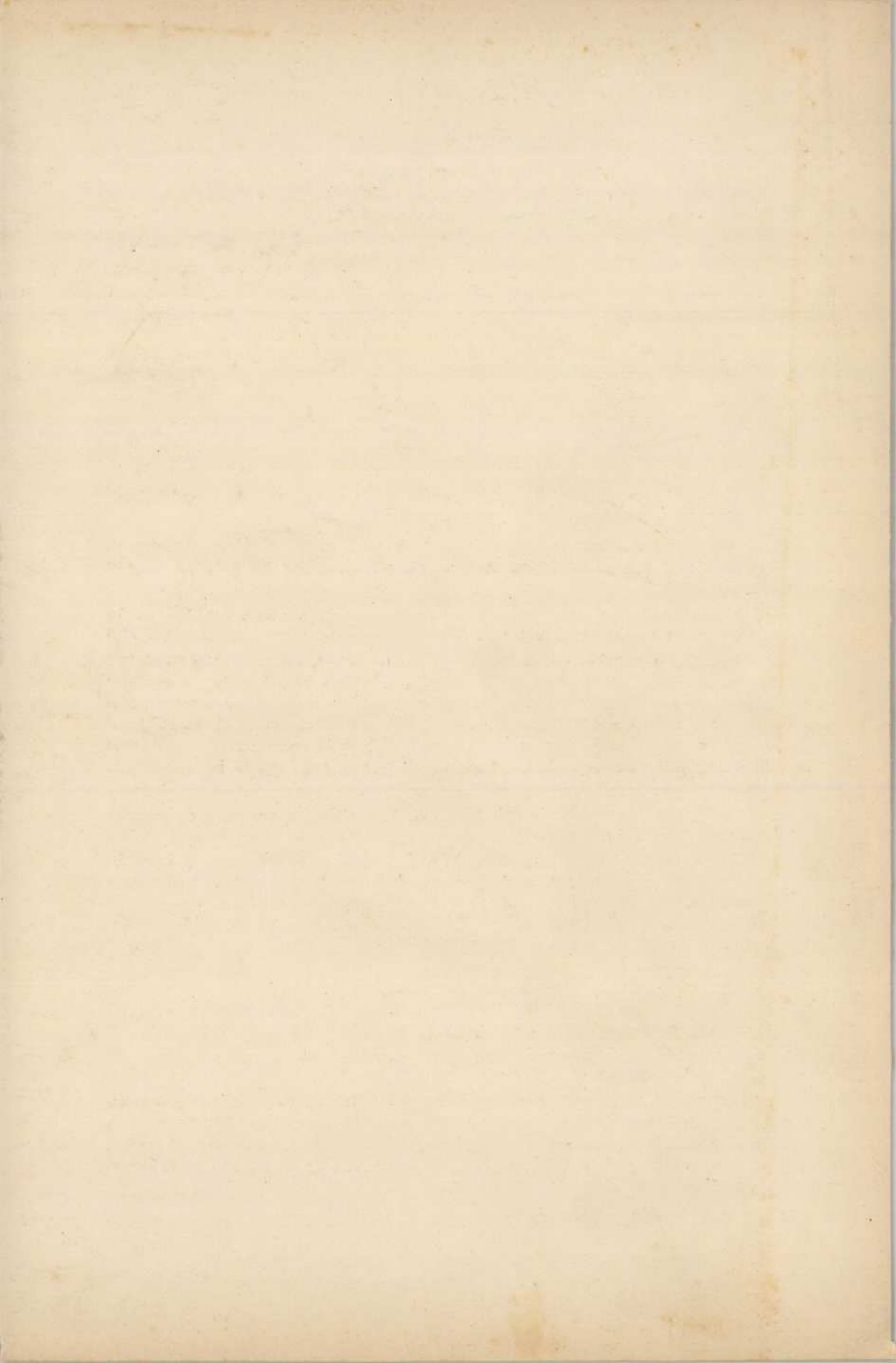
4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el, és a korrek-turában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tisztelet-díjából levonja.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyó-irata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

A folyóíratra a Soproni Szemle kiadóhivatalánál (Sopron, Tanácsháza) vagy az MNB 793.115–706. számú csekk számláján lehet előfizetni. Előfizetési díj évi 48 forint, amely negyedévi részletekben fizethető. Egyes szám ára 16 forint. Kettős szám ára 32 forint. Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

XV. ÉVFOLYAM

1961.

2. SZÁM

**KIADJA:
SOPRON VÁROS TANÁCSA**

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÖLDI LÖRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GAL JÁNOS, GYULAY ZOLTÁN, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELÉNYI FERENC, KÖLKEDI ISTVÁN, MOLLAY KÁROLY RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SOMKUTI ELEMÉR, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBENYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY.

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
<i>Winkler Oszkár</i> : Sopron város általános rendezési tervéről	97
<i>Mollay Károly</i> : Névtudomány és várostörténet. Dágtól Ágfalváig (1195—1416)	114
<i>Bóna István</i> : VI. századi germán temető Hegykőn II.	131

Helytörténeti adattár

<i>Tirnitz József</i> : A Soproni Fésűsfonógyár munkásainak sztrájkja 1935-ben	141
<i>Tompos Ernő</i> : Újjáépítések	148
<i>Kölkedi István</i> : Áchim L. András Sopronban	151
<i>Péter László</i> : Király-König Péter, a „tiszteletbeli soproni”	154
<i>Domonkos Ottó</i> : Soproni árszabás a 17. századból	159
<i>Mikó Sándor</i> : A lózsi-peresztegi csata	164
<i>Simkovics Gyula</i> : Ney Ferenc emlékezése Sopronra és Frankenburg Adolfra	166
<i>Baraczka István</i> : Vízszabályozási egyezség Sopron vármegyében 1696-ból	168
<i>Irmédi-Molnár László</i> : Kogutowicz Manónak, a Magyar Földrajzi Intézet meg- alapítójának soproni évei és későbbi pályája	171
<i>Csatkai Endre</i> : Egy soproni matematika-könyv 1810-ből	174

Soproni levelesláda

<i>Lengyel Pál</i> : Frankenburg Adolf tudóstársasági folyamodványa	177
---	-----

Megemlékezések

<i>Magyar Pál</i> : Dr. Roth Gyula 1873—1961	180
Soproni könyvespolc	183
Sopron bibliográfiája	190

Terjedelem: 6,3 (A 5) ív 22 szöveggkötői ábrával. Példányszám: 1000

Felelős kiadó: Csatkai Endre — 61.25534 Győr-Sopronmegyei Nyomda, Győr

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM

1961.

2. SZÁM

Sopron város általános rendezési tervéről

Írta: Winkler Oszkár

Sopron város általános rendezési tervének I. üteme az 1960. év folyamán készült el, a Soproni Tervező Irodában kidolgozott városfejlesztési program szerint,¹ amelyet Sopron Város Tanácsa VB-a 1958-ban, 421/958. számú határozatával fogadott el, s ennek alapján Győr-Sopron Megye Tanácsa VB-a 1958. szept. 3-án megtartott ülésén hagyott jóvá. A város adottságait, állapotát, fejlődési lehetőségeit feltáró — több éven át végzett — előkészítő vizsgálatok, ezek eredményeit feldolgozó, ill. összefoglaló tanulmány alapján készült el a program, amelyet annak idején a Soproni Szemle hasábjain ismertettünk.²

A rendezési terv elkészítésével a Győri Tervező Vállalat Soproni Irodáját az Építésügyi Minisztérium 1959. január 19-én bízta meg.³ A feladat sokrétűségére való tekintettel a munkában altervezőként az Út- Vasúttervező Vállalat, a MÁV Vasúttervező Üzemi Vállalat és az ÉM Mélyépítési Tervező Vállalat szakértői is részt vettek a munkakörükhöz tartozó részek kidolgozásával.⁴ Meg kell említeni, hogy egyes részfeladatok megoldásához az Építéstudományi és a Közlekedéstudományi Egyesület soproni csoportjainak erre a célra alakított munkabizottságai is hozzájárultak, a MTESZ soproni helyiségeiben tartott ankéton megvitatott és a tervezés során felhasznált javaslatokkal.⁵

A városrendezés szempontjából is igen nagy jelentőségű *regionális tervezés előkészítő vizsgálatai* természetesen Sopron városával is foglalkoznak, amely a Győr központú régió nyugati szélén fekszik, és a vizsgálat megállapításai szerint „megyeközpontnak megfelelő arányú fejlettségű város, mely azonban vonzási

1. É. M. Győri Tervező Iroda Soproni Fiókirodája: A városfejlesztéssel kapcsolatos előkészítő tanulmány és program dokumentációja (Készítette: Winkler Oszkár).

2. Winkler Oszkár: Sopron város fejlesztési programjáról. SSz 1957, 3—4. szám.

3. Győri Tervező Vállalat Soproni Irodája: Sopron város általános rendezési terve I. üteme. (Tervezők: Kubinszky Mihályné és Winkler Oszkár.)

4. Út- Vasúttervező Vállalat: Sopron közlekedési hálózatának fejlesztési tanulmánya. (Tervezők: Lehoczky Kálmán, Nagy László.) MÁV Vasúttervező Üzemi Vállalat: A vasúti létesítmények távlati fejlesztési tervének vázlatja. (Tervezők: Lenkey József, Vass László, Szakács Ottó.) — Sopron város közműhálózatának fejlesztésére vonatkozó szakvélemények. É. M. Mélyépítési Tervező Vállalat: a) Vízrendezés. (Tervező: Lenkei Tibor.) b) Vízellátás. (Tervező: Stoy Ferenc.) c) Szenny- és csapadékvíz-csatarnázás, szennyvíztisztítás. (Tervező: Dallos Béla.) Villamoshálózatfejlesztő és Tervező Vállalat: d) Villamosenergiaellátás. (Tervező: Pálos Ferenc.) É. M. Mélyépítési Tervező Vállalat: e) Gázellátás. (Tervező: Schill Ottmár.) f) Távfűtés. (Tervező: Magasházy Béla.)

5. Kubinszky Mihály: Sopron, mint közlekedési csomópont. „Közlekedéstudományi Szemle” X. évf. 1960. 9. szám.

területének legnagyobb részét elvesztette, és így helyzeti energiáját csak keleti irányban érvényesítheti”.

A rendezési terv végső célja, hogy a város tervszerű fejlesztésének és egyben a 15 éves lakásfejlesztési program megvalósításának lehetőségét megteremtse, reális kereteit megszabja.

A tervezés során nemcsak a szocialista várostervezés, ill. városrendezés célkitűzéseit és korszerű elveit kellett szem előtt tartani, hanem meg kellett oldani azokat a speciális feladatokat is, amelyek a város különleges helyzetéből, adottságaiból, szerkezeti sajátosságaiból fakadnak. Így elsősorban a vasutak szerteágazó vonalvezetését kell megemlítenünk, amely a várostestet kedvezőtlenül tagolja, számos egyszintű, a forgalom zavartalanságát gátló, közút és vasút közötti keresztezésre vezet, s így több helyen a városterület gazdaságos felhasználását is megakadályozza. A város nagyságrendjének megfelelően felesleges két pályaudvar egyetlen központi személy- és teher-pályaudvar létesítésének kérdését veti fel, annak szem előtt tartásával, hogy a belső területeken minél kevesebb helyet foglaljon el, és így a szükséges aluljárók, ill. felüljárók megépítését minél kisebb költséggel tegye lehetővé. Ide tartoznak az úthálózat kérdései is, így a 85. számú forgalmi út átkelési szakaszának egyes kedvezőtlen törései és meg nem engedhető szűkületei, a környéki utak városközpontba vezető részeinek helyenként túl meredek, kanyargó, szűk szakaszai, túlterhelt, a forgalom igényeinek meg nem felelő kialakítású csomópontok stb. Új lakóterületek kijelölésének problémája — különböző beépítési mód, jelleg és laksűrűség mellett — a lakosságszaporulat elhelyezése során merül fel. A belső hézagtelkek, ill. a szanalással felszabadítandó területek beépítésénél a műemlékek megóvása és a városképbe való harmonikus beillesztése a különleges követelmény. Gondot okoz az északnyugati ipari terület uralkodó szélárnyékába eső lakóterületek zavaró áthatásoktól való mentesítése, a város belső területén lakóterületek közé ékelt ipari üzemek megfelelő sorrendben való kitelepítése, vagy — ha ez nem lehetséges — védőövezettel való elkülönítése a más rendeltetésű területektől. Új ipari területet igényelnek a kitelepítésre szánt és új ipari üzemek; az ipari terület utakkal való feltárására és iparvágányellátására különös figyelmet kell fordítani. Újabb zöldterületek kialakításával kell megteremtteni a zöldterület-hálózat helyenként hiányzó összefüggéseit. Végül speciális feladatok adódnak a város idegenforgalmi jelentőségéből, üdülőváros jellegéből is.

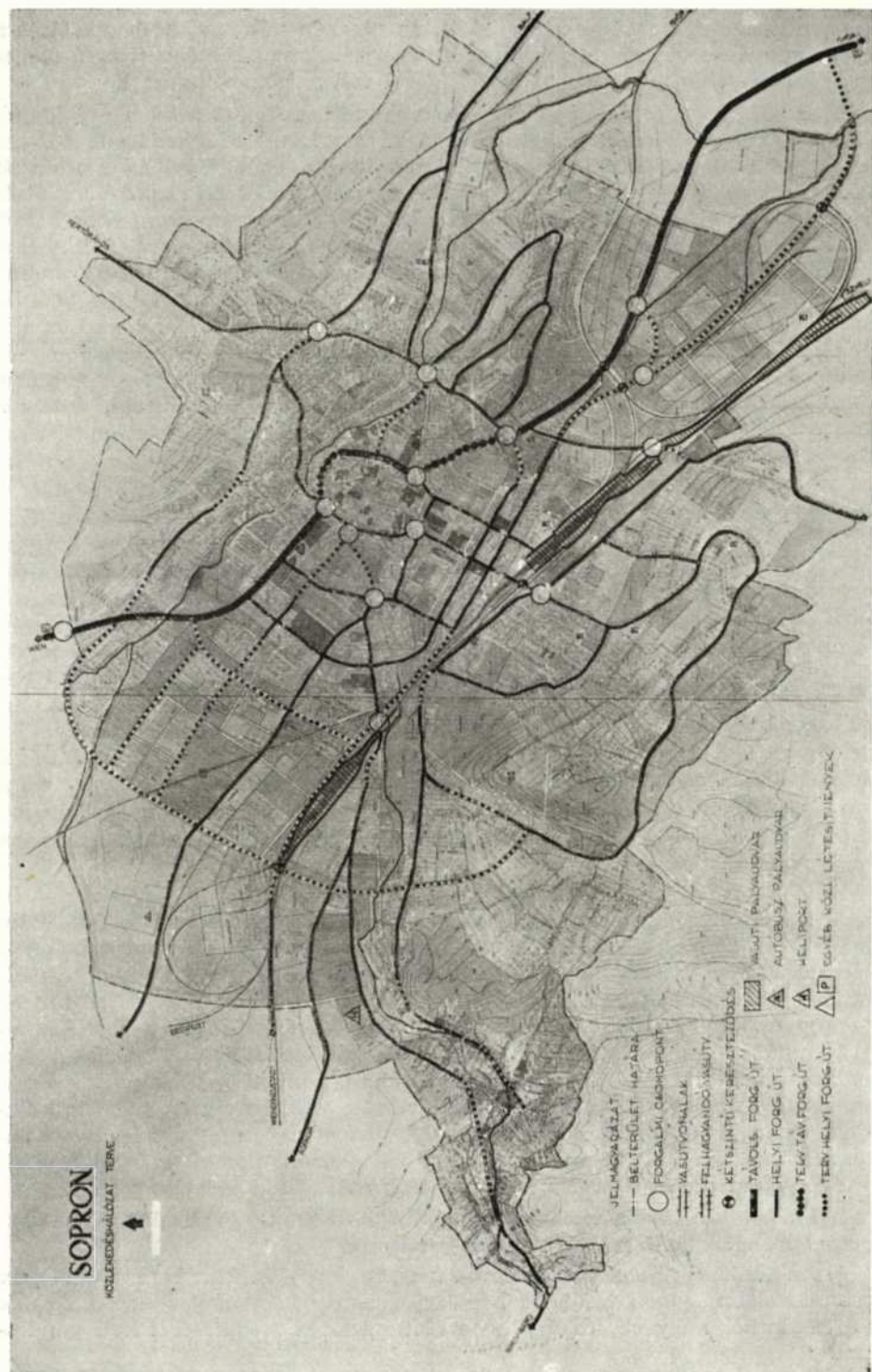
A városrendezési tervet 3 tervlapon, I. a közlekedési hálózat, II. a terület-felhasználási és III. a közműhálózat tervlapjain ábrázoltuk. Szemléltetése céljából az első kettőt — a kis lépték miatt egyszerűsített formában — közöljük. A közműhálózat tervének bemutatásától — mivel az kis léptékben való vázlatos ábrázolásban nem sokat mond — eltekintettünk.

I. A közlekedési hálózat terve (I. ábra)

1. Úthálózat.

Az úthálózat módosításával, ill. korszerűsítésével kapcsolatban az alábbi problémák megoldására került sor.

a) A 85. számú út átkelési szakaszát nagyjából a mai formában kívánjuk fenntartani, azzal a korrekcióval, hogy a Lackner Kr. utca és Ógabona tér közötti éles törést az Ógabona tér és Színház utca közé eső épületkomplexum részleges lebontásával enyhítjük és áttekinthetőbbé tesszük, s ezzel lényegesen csökkentjük a ma fennálló balesetveszélyt. Az Ötvös utcai és a Magyar utcai szűkület kiküszöbölését az északi, ill. északkeleti házsor épületeinek részbeni lebontásával

1. ábra. Sopron ált. városrendezési terve. I. ütem. A közlekedési hálózat

irányoztuk elő. A bontások elkerülését, az utcakép változatlan megtartását a bírálók egy része egyirányú forgalom bevezetésével, az ellentétes irányú forgalom számára pedig más útvonal kijelölésével véli megvalósíthatónak.

b) A 85. számú forgalmi út átkelési szakaszának főként a *teherforgalomtól való mentesítését* elterelő utakkal biztosítjuk. Ezek közül a legfontosabb a Csen-gery utca felhasználásával vezet a Baross utcába és a Vásárhelyi úton át a 85. számú út nyugati ágába. A tervezett elterelő útnak a Frankenburg út és a Kossuth Lajos utca közötti szakasza a MÁV vasúti vágány szintjében halad, azért is, hogy — későbbi időpontban — lehetővé tegye a Frankenburg út, ill. Jókai utca folytatásában létesítendő aluljáró kiépítését, amelyet eredetileg ugyancsak tervbevevünk, de gazdasági okokból a mai terv távlatán belül nem tartunk megvalósíthatónak. Az említett elterelő út egyszerűen az északnyugati és délkeleti ipari területeket köti össze, és módot ad arra, hogy a teherforgalom túlnyomó része a városközpont érintése nélkül legyen lebonyolítható. — Egy másik tehermentesítő útvonalat a Bástyá utca nyomvonalán jelöltünk ki, amely a Kőfaragó téren torkollik be a jelenlegi útvonalba, és ennek megfelelően itt részletes csomóponti kialakítást igényel.

c) A délnyugati városrész — az üdülőnegyed, ill. löverek — kapcsolatát az északkeletivel a rendezési terv megvalósításának távlatán belül egyetlen *aluljáróval* kívánjuk biztosítani, amelyet a *Köztársaság* utca és a Szabadság körútba torkolló *József Attila* utca tengelyében viszünk át a vasúti vágány alatt. A Köztársaság utcai aluljáró megépítésével feleslegessé válik a Frankenburg út és Ady Endre út közötti — műszakilag kedvezőtlenül kialakított — szintbeni keresztezés. A gyalogforgalom lebonyolítására a Bajcsy-Zsilinszky utca tengelyében terve-zünk aluljárót. A Kőszegi út ma szintén keresztezi a vasúti vágányt, mint általában valamennyi, az északkeleti városrészt a délnyugatival összekötő út. Ezt a szintbeni keresztezést a jövőben is meg kell tartanunk, mivel a terepnehézségek miatt aluljáró kialakítása itt csak nehézségek árán és rendkívül költséges módon volna lehetséges. Későbbi időpontban megvalósítandó *felüljárót* terve-zünk a Besenyő út tengelyében, a vasúti vágányok felett.

d) A tervezett *új lakótelepek forgalmának* a városközpontba való bekapcsolásáról gondoskodtunk.

e) A *várost a szomszédos településekkel összekötő utak városközpontba vezető részei* több helyen szorulnak módosításra. A Brennbergbánya felől Bánfalván áthaladó út — a bánfalvi szakaszon új, alkalmasabb nyomvonalon — a Kossuth Lajos utca és Újteleki utca útvonalán éri el a városközpontot; ide torkollik az Ágfalvi út is; a Somfalva felől érkező forgalom — a Tánácsics utcán át — ugyancsak az Újteleki utcán keresztül jut be a város központjába. A mostani állapoton csomópontkialakítással és az Újteleki utca szélesítésével, ill. nyomvonalának módosításával javítunk. A fertőrákosi, kőhidai és tóalmi forgalmat lebonyolító Pozsonyi út városközpontba vezető, veszélyes szakaszát megszüntetjük, és az Ikvahíd kikapcsolásával új nyomvonalat tervezünk számára, az Árpád utcán és Híd utcán át. Ez az útvonal alkalmas egyúttal a Balf felőli forgalom lebonyolítására is, ugyancsak az Ikvahíd érintése nélkül.

f) *Parkolóhelyeket* a tervben a nagyobb középületek, valamint a tervezett sportpályák előtt kellő mértékben biztosítottunk.

g) Az *autóbuszpályaudvart* a Patak utca, Lackner Kr. utca és Ferenczi János utca határolta nagyobb területre helyezük, amely központos fekvésű. Szintje az utcaszintnél mélyebb, és így a terület mielőbbi feltöltéséről kell gondoskodni.

h) A város mai — a terv szerint korrigálandó, ill. kiegészítendő — úthálózatán akadálytalanul oldható meg az *autóbuszközlekedés*, a szükségletnek megfelelően.

2. A vasúti közlekedés és létesítményei

a) A *vasútvonalak* — mint említettük — a város területét több részre bontják, amelyek kapcsolatát jelenleg csupán a közúti forgalmat gátló, balesetveszélyes szintbeni keresztezések oldják meg. A magas költségek miatt mindössze a GYSEV ebenfurti vonalának áthelyezését tervezzük oly módon, hogy a leágazást, valamint a vágány külső, megmaradó részéhez való csatlakozást a jelenlegi MÁV pályaudvar, ill. az Épületasztalosárugyár területétől nyugatra jelöljük ki. A tervezett vágányáthelyezéssel megszűnik az épülőfélben levő Hőerőmű ellátása szempontjából különösképpen fontos iparvágány is, amelynek pótlására *új iparvágányt* kell létesíteni: ezt a fővonalból ugyancsak az Épületasztalosárugyártól nyugatra indítjuk.

b) A városnak nincs szüksége két pályaudvarra, s ezért a terv egy *központi pályaudvart* jelöl ki, a mai GYSEV pályaudvar helyén, amely központos fekvése mellett az utas- és áruforgalom szempontjából egyaránt megfelelő. Ez az elhelyezés azért is indokolt, mivel a jelenlegi, egyre sorvadó MÁV pályaudvar — a lejtési viszonyok következtében — nem alkalmas korszerű pályaudvar kialakítására, és így a jövőben csupán az északnyugati ipari terület üzemeit ellátó létesítmények elhelyezésére szolgál majd. Az új pályaudvar megoldására több változat készült; ezek közül azt építettük be a tervbe, amely a legkisebb területigény mellett a legkevesebb költséggel jár, több ütemben valósítható meg, a Köztársaság utcai aluljáró kialakítása szempontjából a legkedvezőbb és a később várható nagyobb vasúti forgalom esetén *továbbfejleszhető*. Ennek megfelelően, hosszirányú vágányelrendezésnél csak a személy- és belső teherforgalom létesítményei kerülnek a kijelölt helyre, míg az üzemi teherforgalom létesítményei a Kőszegi úttól keletre, a város délekeleti peremén kapnak helyet. Ezt a vágánycsoportot a GYSEV vonalával deltavágány köti majd össze. A tervezett megoldás módot nyújt az *ipari területek iparvágányszükségletének* kielégítésére is. A személypályaudvar kétszintes; az ország belseje felől érkező, Sopron végállomású és a Sopronból az ország belseje felé induló vonatok számára fejpályaudvar készül, amelynek szintje nagyjából a mai pályaudvar szintjének felelne meg. Ezzel szemben az átmenő vonatok és a Sopronból Ausztria felé kiinduló vonatok részére az előbbi pályaudvarszinthez képest kb. 4 m-el megemelt szintű átmenő pályaudvar szolgálna. A pályaudvar különböző szintű peronjai között lépcsők, ill. mozgólépcsők biztosítják a szükséges kapcsolatot.

Igen fontos a *téglagyárak iparvágánnyal való ellátása*, amit a győri vágányból nyílt pályáról való leágazással oldunk meg.

3. A *légiforgalom létesítményei*. A helikopter-állomás elhelyezésére a lehetőségek közül az Ágfalvi út és Bánfalvi út közötti területet javasoljuk.

II. A területfelhasználási terv (2. ábra)

A területfelhasználási terven érvényre kívántuk juttatni azt az alapelvet, amely a különböző rendeltetésű területek szigorú elhatárolásában nyilvánul meg, lehetőség szerint megszüntetve azt a kevert jelleget, amely a város egyes részein a fejlődés során kialakult. A terven az alábbi fontosabb rendeltetésű területeket tüntettük fel:

Lakóterületek	Közüntézményterületek
Ipari területek	Közlekedési területek
Zöldterületek	Különleges területek.

Lakóterületek

A városfejlesztési program a rendezési terv távlatán belül Sopron város lakosságát 50 000–52 000 főben irányozza elő. Ennek megfelelően kb. 10 000 főnyi többletlakosság elhelyezéséről gondoskodtunk. Ezt a lakosságot egy-, két-, három- és négyszintű lakóépületekben az alábbi helyeken, ill. módokon helyezük el:

a) a város belsejében a rendelkezésre álló *házagtelkeken*: a Lenin körúton, a Színház utcában, Mátyás király utcában, Kis János utcában, Csengery utcában, Frankenburg úton, Kossuth Lajos utcában stb.

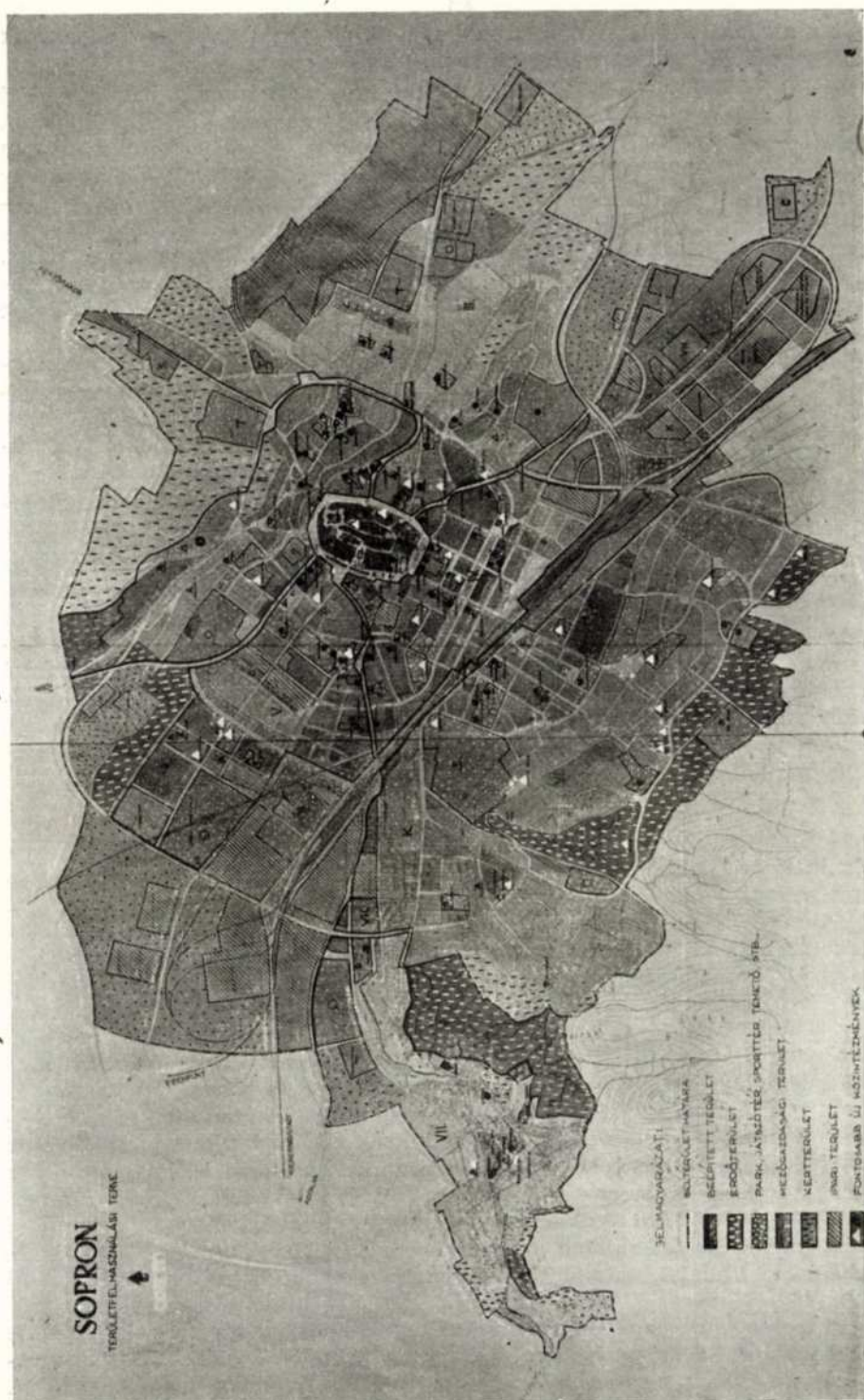
b) a *zsúfolt, egészségtelen beépítésű, elavult lakótömbök szanálásával felszabadított területeken*, amelyek szanálási terveit – részletes rendezési terveit – a feltüntetett sorrendben sürgősen el kell készíteni, mégpedig 1. a Mátyás király utca, Móricz Zs. utca, Magyar utca, Kőszegi út és Csengery utca közé eső területen, 2. a Múzeum utca, Rákóczi utca, Köztársaság utca és a Sztálin tér határolta telektömbön, 3. a Mező utca, Újteleki utca, Ógabona tér és Lackner Kr. utca közötti telektömbön, 4. az Újteleki utca, Ógabona tér és Hátulsó utca közé eső területen,

c) a *városközponttól viszonylag távolabb eső, egy- és kétszintes beépítésű lakóterületek eddig beépítetlen részein*: 1. az Egeredi dombon és környékén, 2. az evangélikus temetőtől nyugatra és északra eső területeken, 3. a város nyugati peremén levő területeken, a 85. számú út két oldalán stb.

d) *új lakóterületeken*, amelyek a már beépített területekhez csatlakoznak, a városközponttal megfelelő kapcsolatuk van, és módot adnak nagyobb, összefüggő lakótelepek kialakítására, *magasabb laksűrűség, lazább beépítés és többszintű (3–4) beépítés* alkalmazása mellett: 1. a József Attila utcától keletre eső területen, a volt Rákóczi nevelőintézet területén, kb. 450/ha nettó laksűrűség mellett, 2. a Vásárhelyi úttól északkeletre, a Somfalvi út és a 85. számú forgalmi út közötti területen, ugyancsak nagyobb laksűrűség (450/ha nettó) mellett, ahol az új Hőerőmű révén távfűtéssel is számolni lehet, 3. a Cseresznyesor, Hársfator és Felső-Lőver út alsó szakasza közé eső területeken, laza beépítéssel, 3–4 szintű kockaházakkal, amelyek a kilátást nem zavarják, 4. a Bécsi úttól északkeletre eső, Bécsi dombi terület egy részén, amely a távolabbi jövőben többszintű kockaházakkal való beépítésre felelne meg, a városközponthoz való viszonylagos közelsége és közművekkel való elláthatósága miatt, 5. az Ágfalvi út és Bánfalvi út közötti területek azon részein, amelyek beépítését a légoltalmi rendelkezések nem tiltják, a város és a bánfalvi városrész szerves egybeépítése érdekében is.

e) *új lakóterületeken egy-, legfeljebb kétszintű, lazább beépítés és kisebb laksűrűség* mellett, esetleg részleges közművesítéssel, mégpedig 1. a Lehár Ferenc utca és az Ikva patak közé eső területen, 2. az Alsó- és Felső-Lőverekben, még beépítetlen földszintes családi házakkal való beépítésre alkalmas területeken, 3. a Híd utcától és az Ókai úttól keletre fekvő – a Balfi utca, Meggyesi utca és Agyag utca közötti – területen gazdaportás telkek részére, részben az Újteleki utcából, Hátulsó utcából, Ógabona térről és Rákóczi utcából kitelepítendő gazdaportás házak, ill. telkek pótlásaképpen és 4. a sopronbánfalvi városrészben rendelkezésre álló területeken.

Szomszédsági egységek. (3. ábra.) A várostestben – bizonyos szempontokból – funkció, városszerkezet, városkép – önálló területi egységek, ún. szomszédsági egységek ismerhetők fel, ill. alakíthatók ki; közülük az I. a Belváros, a VII. pedig a Sopronhoz csatolt Sopronbánfalva község területe. A szomszédsági egy-

2. ábra. Sopron ált. városrendezési terve. I. ütem. A területfelhasználási terv

segeket a mellékelt térképábrák tünteti fel. (3. ábra.) Adataikat az ugyancsak közölt területfelhasználási mérleg mutatja. (4. ábra.)

Övezeti beosztás. A rendezési terv területfelhasználási lapján hatféle építési övezetnek megfelelő beépítést tüntettünk fel. Ezek az alábbiak: *I. építési övezet*, a városközpont és a történelmi értékű területek. *II. építési övezet*, a két- és háromemeletes, (tehát összesen 3 és 4 szintes) beépítésű területek; ebben az övezetben a belső területeken zártosorú beépítést irányoztunk elő, az új lakóterületeken pedig középmagas házakat, lazább beépítés mellett. *III. építési övezet*, ebben városias kialakítású (zártosorú, ikerházas) földszintes és egyemeletes, tehát legfeljebb kétszintű lakóépületek építhetők. *IV. építési övezet*, ez a volta-keppeni üdülőnegyed, ahol szabadonállóan földszintes és egyemeletes épületek helyezhetők el, ami természetesen nem zárja ki, hogy a gyógyszállók és üdülők, megfelelő beépítés mellett, nagyobb emeletszámmal, ill. szintszámmal is létesíthetők. *V. építési övezet*, közművekkel ellátott, lazább beépítésű (ikerház, szabadonálló ház) területek, legfeljebb 300 m² nagyságú telkekkel. *VI. építési övezet*, földszintes beépítésű területek nagyobb telekméretekkel, részleges közműellátással.

Építési tilalmak. Az alant felsorolt területeken kell építési tilalmat elrendelni:

1. a GYSEV pályaudvartól délre eső területén a központi pályaudvar kialakítása érdekében, 2. a Bánfalvi út és Erzsébet kert közötti telektömbön, 3. a Bánfalvi út és Ágfalvi út közé eső terület jórészen, 4. a Selyemszövőgyártól nyugatra eső területeken, azonkívül a Selyemszövőgyártól, ill. a Bánfalvi pataktól északra eső területen, a gyár közelsége miatt, 5. a Győri út és a Bánfalvi patak közé eső telektömbön ugyancsak meg nem szüntethető ipari üzemek közelsége folytán, 6. az evangélikus temetőtől keletre eső teleksávon, a temető körül kialakítandó védősáv érdekében, 7. az izraelita temető körüli területen, ugyancsak védőterület kialakítása céljából.

Ipari területek

Az ipari területek kérdése a városrendezési terv készítése során igen sok, helyenként csak jelentős áldozatokkal megoldható problémát vetett fel.

a) A város ipari üzemének jelentős része az *északnyugati* ipari területen helyezkedik el, ami kedvezőtlen telepítés, annál is inkább, mivel az uralkodó szélirány északnyugati lévén, a város lakóterületei az északnyugati ipari terület szélárnyékába esnek. Az északnyugati ipari terület felszámolására természetesen — nagy értéke miatt — szó sem lehet, így az ott levő üzemek bizonyos mértékű fejlesztésétől, ill. bővítésétől sem lehet elzárkózni (Elzett Vasárugyár Vasöntődéje, Fésűsfonalgyár, Épületasztalosárugyár, Sörgyár és a Soproni Posztó- és Szőnyeggyár). Az üzemek zavaró hatását a szomszédos lakóterületekre a rendelkezésre álló eszközökkel, kellő szélességű, növényzettel borított védőterületek kialakításával csökkenteni kell. Ilyenformán mód van arra is, hogy itt olyan — zavaró áthatásoktól mentes — üzemek helyét is kijelöljük, amelyek mostani telephelyeit a város belső területein meg kell szüntetni. Így került sor a Somfalvi úttól északkeletre eső területen az Autóközlekedési Vállalat, a Köztisztasági és Útkarbantartó Vállalat, valamint a Sopronban működő három építővállalat új telepeinek kijelölésére.

b) *A téglagyárak* az agyaglelőhelyeknek megfelelően a város északi peremén helyezkednek el. Zavaró áthatást a város lakóterületeire — városszéli és az uralkodó szélirány szempontjából is kedvező telepítésük folytán — nem fejtenek ki.

Mint már említettem, iparvágányellátásuk több szempontból is sürgető követelmény.

c) Ipari üzemek a város délkeleti szélén is vannak, pl. a Soproni Selyemszövőgyár és a malom telepei. Kitelepítésük nem indokolható, és így helyükön maradhatnak, de megfelelő szélességű zöldsávokkal kell őket elválasztani a környező lakóterületektől. — A Tűgyár telepe is akadályozza az új pályaudvarterv megvalósítását; számára az új ipari területen biztosítunk helyet.

d) Igen sok ipari üzem a város belső területein, lakóterületek közé ékelten helyezkedik el. Ezeket a korszerű várostervezés elvei szerint voltaképpen kivétel nélkül ki kellene telepíteni, a kijelölt új ipari területre. Az üzemek nagy értéke miatt ez nem lenne reális célkitűzés, és így ezen a téren a tervben bizonyos engedményeket kell tenni. A nagyobb üzemek közül a Ruhagyár, a Soproni Pamutipar és a Gázmű maradnának helyükön, továbbá a már említett, a város keleti szélén elhelyezkedő Selyemszövőgyár és a malom telepei. Itt a zavaró áthatások csökkentéséről, ill. mérsékléséről fokozott mértékben kellett gondoskodnunk; ezenkívül az üzemek körül védősávokat kellett kialakítanunk, ami bizonyos áldozatokkal jár a lakóterületek rovására.

Zavaró áthatás, zsúfolt beépítés, a bővítés, ill. fejlesztés lehetőségének hiánya miatt a felsorolás sorrendjében az alábbi üzemek kitelepítése válik elkerülhetetlenné egyúttal azért is, mert a városrendezés fontos elgondolásainak végrehajtását akadályozza: 1. Autóalkatrészgyár Rába gyáregysége, 2. Elzett Vasárugyár Zárgyára, 3. Gépgyár, 4. Kenyérgyár, 5. Húsárugyár, azonkívül 6. az építővállalatok és a különböző szerelővállalatok telepei.

e) Az új ipari területet a város délkeleti részén, a 85. számú út és a MÁV szombathelyi fővonala között jelöltük ki, amely lejtése és a helyenként magas talajvízállás ellenére is alkalmassá tehető a kitűzött célra. Az iparvágánnyal való kiszolgálás megoldása a közlekedési hálózat tervében szerepel. A délkeleti ipari terület részletes rendezési tervének elkészítéséről mielőbb — a vasúti hálózat és pályaudvar tanulmánytervével összhangban — gondoskodni kell. Így tehát az ipari terület mielőbbi használhatóvá tétele érdekében is szorgalmazni kell annak a tanulmánytervnek az elkészítését, amely az új pályaudvar kérdését véglegesen megoldja.

Zöldterületek

A délen és részben északon elterülő erdők, a nagyobb kiterjedésű parkok, fasorok, valamint a jelentős részben laza, kertes beépítés a várost zöldterületekkel bőségesen látja el. Mind tájilag, mind az egészséges, friss levegővel való ellátás szempontjából kedvező, hogy a belterület zöldterületei jóformán mindenütt csatlakoznak a külterületi erdőkhez, gyümölcsösökhöz, szőlőkhöz, tetemesen növelve azok jó hatásfokát. A területfelhasználási mérleg szerint (4. ábra) a zöldterületek összes nagysága kerekén 200 ha, ami lényegesen meghaladja az 1 főre 25 m²-t megkövetelő, összesen $52\,000 \times 25 = 130$ ha minimális szükségletet.

Nagyjából megfelelő a zöldterületek elosztottsága is; csupán az I. szomszéd-sági egység területén — a Belvárosban — kevesebb az előírtnál. A jelenlegi állapotot tükröző területfelhasználási terv azonban arról tanúskodik, hogy a várostestben ma még hiányzó zöldterületek — pl. kultúrparkok, vidámpark — pótlása, valamint a tervezett új lakótelepek zöldterületigényének kielégítése céljából a területfelhasználási tervben további zöldterületek — díszparkok, üdülőparkok, kultúrparkok, gyermekjátzóterek, fasorok, védőterületek — helyét is kijelöltük. Az erre a célra kiszemelt, már most rendelkezésre álló

területek fásításáról, növényzettel való ellátásáról — korszerű részlettervek alapján — mielőbb gondoskodni kell (pl. Kuruc-domb).

a) *Gyermekjátászóterekről és üdülõparkokról* a lakóterületi — szomszédsági — egységek igényeinek megfelelően mindenütt gondoskodtunk.

b) A város legszebb parkját, az Erzsébet-kertet, *kultúrparkká* kívánjuk fejleszteni; területét a városi kertészet áthelyezésével felszabaduló területtel — nyugati irányban — kb. 3,5 ha-ral bővítjük. Kultúrparkot — egyúttal üdülõparkot — tervezünk a Kuruc-dombon és a Bécsi-dombon is.

c) *Védõterületeket* a vasúti létesítmények, főforgalmi utak igényelnek és szükség van rájuk a lakóterületek és az ipari területek, továbbá az egyes ipari üzemek között is. Ilyen — újabb — védõsávokat alakítunk ki az északnyugati és délkeleti iparterület és a város lakóterületei között, valamint a belső területeken levõ, helyükön maradó ipari üzemek közül (Ruhagyár, Pamutipár, Gázgyár, Selyemgyár, Malomipar). A védõterületek növényzettel borítva részben üdülõparkként létesüljenek, a helyenként meglévõ faállomány (pl. a volt lovassági laktanya platánjai) felhasználásával.

d) A szélvédelem érdekében a város nyugati szélén *védõerdõsávot* tervezünk.

e) A közeli erdõk — így a Károly-magaslat északi lábánál elterülõ várísi *parkerdõ* — az üdülõk és a városi lakosság számára egyaránt sík területen biztosítanak alkalmas sétalehetõséget.

A meghatározott célú zöldterületek sorában a) a sportpályák, b) a strandfürdõk, c) a temetõk és d) a vidámpark kérdését kellett megoldani.

a) *Sportpályák.* A Sopronban ma üzemben levõ 4 nagyobb sportpálya közül kettõ — a Vasutas sportpálya a Szabadság körúton és az Anger-réti sportpálya a Balfi út mentén — helyén marad, és így fejlesztendõ; hasonlóképpen helyén marad egyelőre a Bajcsy-Zsilinszky utcai Fõiskolás sportpálya is. A József Attila utcai Postás sportpályát a Köztársaság, ill. József Attila utcai aluljáró megépítése során meg kell szüntetni. Két új sportpálya megépítése most van folyamatban, mégpedig a 85. számú út melletti Sotex és az Ágfalvi út melletti Vasas sportpálya. — *Nagyobb sporttelep* helyét jelöltük ki a nyugati városrészben, a GYSEV vágány két oldalán, amelynek áthelyezése után itt kerül sor a *sportstadion* megépítésére is. A Postás sportpálya és a késõbb megszûnõ Fõiskolás sportpálya pótlására új pályákat kell majd építeni. A fenti létesítményekkel Sopron város sportpálya-szükségletét kielégíthetjük.

b) *Strandfürdõk.* 1. A viszonylag kis területen fekvõ, korszerûtlen városi sportuszodát a rendezési terv távlatán belül meg kívánjuk tartani; a bővítéshez szükséges területet a rendezési tervben biztosítottuk.

2. A Szabadság körúti Lõver-fürdõt bővíteni kell, és még egy — versenyek tartására is alkalmas méretû — medencével kell ellátni.

3. A város strandfürdõ-igényét legfõképpen a városközponttól kb. 4 km távolságban levõ Tóalmi strandfürdõ elégíti ki, amelynek létesítményei (bejárat épület, kabinsor, sportszálló) a II. világháború alatt nagyrészt elpusztultak. A strandfürdõ újbóli üzembehelyezése során igen sok hétvégi pihenõépület is létesült — sajnos tervszerûtlen beépítés alapján —, és így igen fontos, hogy a jövõben mielőbb részletes terv készüljön a végleges rendezésre, amely a meglévõ — nagyobb értéket képviselõ — létesítmények megmaradásával számol. A felsorolt elgondolások megvalósításával a város strandfürdõ-igényei kielégíthetõk annál is inkább, mivel a felsoroltakon kívül két üzemi uszoda is mûködik (Fésüsfontalgár, Asztalosárugár).

Fedett sportuszodát a népfürdõvel egy épületõmbben szándékozunk építeni; helykijelölésérõl ott esik szó.

c) *Temetők.* A város 5 temetője közül 1. a Kellner S. utcai régi katolikus temetőt bővíteni, ill. továbbfejleszteni nem szabad. 2. Az új Szt. Mihály temető keleti irányban bővül; a Pozsonyi út és a temető között védősáv kialakításáról gondoskodtunk. 3. Az evangélikus temető a Balfi utcában ugyancsak jelentős területtel bővíthető keleti irányban, a lakóterület felé kellő szélességű zöld védősávval. 4. A megfelelő nagyságú Tómalom utcai izraelita temető körül védőterületet kell létesíteni a területfelhasználási terv szerint. 5. A bánfalvi temető bővítésére is megvan a lehetőség.

d) *Vidámpark.* Mérlegelve a vidámpark bizonyos fokú zavaró hatását, az V. szomszédsági egység területén tervezett új lakóteleptől nyugatra — kellő távolságban — jelöltünk ki számára helyet.

Közüntézmény-területek

a) A város egész lakosságát kiszolgáló, központos elhelyezést követelő *politikai és közigazgatási közüntézmények* — Pártszékház, Városi Tanácsház, Járási Tanácsház, Rendőrkapitányság, Járásbíróság, Postahivatal, Nemzeti Bank, Országos Takarékpénztár, Tűzoltóparancsnokság — a városközpontban, a célnak megfelelő épületekben vannak elhelyezve.

Új rendőrörsök, felvevő postahivatalok stb. a területi egységek szükségleteinek megfelelően — azok központjaiban — létesülnek.

b) *Az oktatási és kulturális közüntézmények* sorában mindenekelőtt az elszórt elhelyezést igénylő óvodák hálózatának kiegészítéséről történik gondoskodás.

A működő *általános iskolák* — bár elhelyezésük a korszerű szempontoknak nem minden tekintetben felel meg — a rendezési terv távlatán belül megmaradnak. Új általános iskolát kell létesíteni az V. és VI. szomszédsági egység területén. Bővíthető a Sztálin téri iskola; szükség szerint tornateremmel kell kiegészíteni az általános iskolák épületeit. A bánfalvi — több épületben elhelyezett — iskola egy épületben való elhelyezése megoldást kíván.

A központos elhelyezésű, de jórészt avult épületekben működő, kellő nagyságú játszóudvar nélküli *középiskolák* áttelepítésével egyelőre nem számolunk. Közülük az Erdészeti Technikum, valamint a Berzsenyi Gimnázium van leginkább kedvezőtlen helyzetben; az új lakótelepek részletes rendezési terveinek készítése során ezek áthelyezésére is kell helyet biztosítani.

Az Állami Nevelőintézet a Dimitrov tér, József Attila utca, Mikovényi utca és Zrinyi utca közötti telektömb épületeibe kerül, ahol új 8 *tantermes általános iskola* is épül számukra.

c) *Felsőoktatási intézményeink* — az Erdőmérnöki Főiskola és az Állami Óvónőképző Akadémia — területi bővítése, s így további fejlesztési lehetőségei biztosítottak. Az Erdőmérnöki Főiskola központi diákotthona és étkezője az Ady Endre utcai — eredetileg is erre a célra tervezett — épületbe kerül.

d) *A város kulturális célú épületei* közül a *Városi Petöfi Színház* és a *Liszt Ferenc Kultúrház* átépítéssel korszerűsítendőek. Új kultúrházra az V. szomszédsági egységben van szükség. — A Torna utcai Szabadság Filmszínházat most korszerűsítették a lehetőségeknek megfelelően; a lebontandó Városház utcai Vörös Csillag Filmszínház helyett a Kis János utca és Mátyás király utca sarkán levő telken jelöltünk ki helyet 700–800 *személyes korszerű filmszínház* részére. — Az új *közkönyvtár* épületét a Széchenyi téren, *állandó képtárt és műteremházat* a Szt. György utca és Új utca közötti saroktelken kívánunk elhelyezni. — A városi *Liszt Ferenc Múzeum* fejlesztéséről is történik gondoskodás. Fejleszt-

TERÜLETFELHASZNÁLÁSI MÉRLEG

Szomszéd-sági egység jele	Összes terület	Lakó- terület	Zöld- terület	Köz- intézm. terület	Ipari terület	Közle- kedési terület	Kert, rét terület
	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha
I.	16,560	9,268	0,282	2,685		4,325	
II.	98,690	44,415	27,529	4,106	0,970	17,676	4,00
III.	164,421	77,537	36,903	12,035	4,650	33,296	
IV.	85,959	36,908	14,390	6,595	4,880	23,186	
V.	100,240	34,554	27,670	9,390	10,167	18,459	
VI.	336,991	171,768	86,839	31,232	2,500	44,652	
VII.	111,044	55,745	9,450	4,130		17,715	12,804
Szomszéd-sági egységen kívül	568,730		33,180		326,250		90,70
Összes:	1482,635	430,195	236,243	70,173	349,415	159,309	107,504

Szomszéd-sági egység jele	Összes terület	Mezőgaz- dasági terület	Erdő- terület	Jelenlegi laksűrűség		Tervezett laksűrűség	
				bruttó	nettó	bruttó	nettó
	ha	ha	ha	fő/ha	fő/ha	fő/ha	fő/ha
I.	16,560			210	375	210	375
II.	98,690			75	166	95	212
III.	164,421			39	82	48	100
IV.	85,959			78	163	104	232
V.	100,240			38	112	86	250
VI.	336,991			13	26	29	57
VII.	111,044	11,20		20	4	23	46
Szomszéd-sági egységen kívül	568,730	83,20	35,40				
Összes:	1482,635	94,40	35,40				

hető a *Bányásmúzeum* is; az *Erdészeti Múzeum* egyelőre a Főiskola főépületében kap helyet.

e) *Szociális és egészségügyi intézmények.* A *csecsemőotthonok hálózata* — beleértve az üzemeiket is — ugyancsak kiegészítésre szorul, a területfelhasználási tervnek megfelelően. A Kis János utcai *SZTK-rendelőn* kívül új, 6 munkahelyes *rendelőintézet* épül a Lenin körút és Árpád utcai saroktelekre. A város jelenlegi beépített területén és az új területeken is további körzeti *rendelők*re van szükség.

A *Városi Közkórház* fejlesztése jelenlegi területén oldható meg. Az *Állami Szanatórium* bővítéseképpen *gyermekszanatórium* létesül a volt Gruber-szálló átépítésével. Az *üdülőnegyedben* egy újabb *szanatórium* helyét jelöltük ki.

Az új lakótelepek a *gyógyszertárak* szaporítását teszik szükségessé. A korszerű, *központi gyógyszertár* részére a Lenin körüti házagtelvek egyikén jelöltünk ki helyet. — *Népfürdő* számára a Ferenczi János utca, Kossuth Lajos u. és Mező utca sarkán biztosítunk területet.

f) *Gazdasági közintézmények, közellátási intézmények.*

A kenyérgyár, vágóhíd, hűtőház, közraktárak új elhelyezéséről gondoskodtunk (l. az „Ipari területek” fejezetét).

A *piac* célszerű helye a volt Festetich-major telkén van, ahol a fedett vásárcsarnok is megépülhet.

A Lenin körúton, a város „city”-jében további boltok, *áruházak* építhetők. — Lakóterületek kisebb igényeit kielégítő *boltok* elszórtan létesülnek a fejlesztés során fellépő szükségleteknek megfelelően.

A *Pannónia-szálloda* befogadóképessége Sopron idegenforgalma számára ma sem elegendő. Bővítéséhez rendelkezésre kell majd bocsátani a szomszédos épületkomplexumot, ill. területet; a telek Paprét-i végében *autószerviz* és *garázs* is elhelyezhető.

Sopron fejlődő idegenforgalma *nagyobb befogadóképességű szállodát* is követel, célszerűen a Frankenburg út, Múzeum utca és Zsilip utca közötti területeken. A tervezett „*motel*” alkalmas elhelyezést kaphat a Szabadság körúton, a ma már nem működő téglagyár helyén.

A *vendéglőüzemek* számát korszerű létesítményekkel növelni kell, különös tekintettel az új lakóterületekre. Az idegenforgalom növekedésével kapcsolatosan *kilátó-vendéglőket* tervezünk a Panoráma úton, Egeredi dombon és a Bástya utcában. Az *üdülőnegyedekben* két újabb *üdülésszálló* helyét jelöltük ki.

Városközpont, alközpontok

A *városközpont* a város, ill. a belvárost körülölelő terek, utcák területén alakult ki. Itt és kisebb részben az ide torkolló jelentősebb, szélesebb utcák mentén vannak azok a középületek, amelyekben a városi lakosság egészét kiszolgáló intézmények működnek. A nagyobb forgalmú, ill. jelentőségű boltok, áruházak legfőképpen a Lenin körút két oldalán helyezkednek el. Az adottságok biztosítják a városközpontfejlesztés szükséges feltételeit.

A szomszédsági egységek közintézményei eléggé elszórtan vannak elhelyezve, s a belvároson — és bizonyos tekintetben a bánfalvi városrészen — kívül sehol sem alakult ki határozottan alközpont jellegű tér, vagy tércsoport. Új alközpontok kialakítására a lakóterületek fejlesztése ad majd módot.

III. A közműhálózat terve

Az általános városrendezési terv közművekre vonatkozó fejezetei a) vízrendezéssel kapcsolatos kérdésekre, továbbá b) a vízellátásra, c) a szenny- és csapa-

dékvízcsatornázásra, d) a villamosenergiaellátásra, e) a gázellátásra és f) a távfűtésre terjednek ki.

a) A vízrendezéssel kapcsolatos fejezet 1. a területi víztelenítésekkel, 2. a vízfolyások rendezésével és 3. a Fertő tóval foglalkozik. 1. Feltüntettük a mélyfekvésű, nem vízteleníthető, a mélyfekvésű, de szükség esetén vízteleníthető és a magas fekvésű, vizes területeket és azok jövőbeni felhasználását. Megemlítjük a régi Nagyszodát, amely jelenlegi állapotában árvízveszélyes, s ezért vagy meg kell szüntetni, vagy mesterséges vízfelületet kell belőle kialakítani. 2. A vízfolyások közül az Ikva patakka és a Bánfalvi patakka foglalkozik a rendezési terv. Az Ikva mentén kb. 6 km hosszúságban 26 m széles sávot közterületté kell nyilvánítani, parksáv formájában, sétáúttal. A patak beboltozását a legszükségesebbektől eltekintve nem javasoljuk, az ebből keletkező árvízveszély miatt, de azért sem, mivel egyes igen szép városképi részleteiről lemondani nem szabad. A Bánfalvi patak egyes szakaszainak 20 m szélességben közterületté való nyilvánítását s ennek zöldsávvá alakítását javasoljuk; a boltozott részt északnyugati végétől 100 méterrel, délkeleti — Csengery utcai — végétől pedig 600 méterrel kell meghosszabbítani. Az Alsólőverek csapadékvizeinek levezetésére — szükség esetén — ún. mederutak kialakítása jöhet szóba (Bajcsy Zsilinszky u., Zrinyi u. és Vas Gereben u.), ami nagyméretű és költséges csatornák építését feleslegessé teszi. 3. A Fertő tó városgazdálkodási felhasználására vonatkozó javaslatokkal (nádgazdaság fejlesztése, a Fertőn létesítendő strandfürdő, csónakházak, madárvárta, horgásztanya, vitorlás bázis stb.) a környékterv keretében foglalkoztunk. Ezek a létesítmények a tó vizének mielőbbi szabályozását igénylik.

b) *Vízellátás.* A vízellátáshoz szükséges vízmennyiséget a Kistómalom-Csalánkert és a Somfalvi vízmű szolgáltatja. A Tómalom-Csalánkert terület naponta 3600, a somfalvi 3000, a köhidai pedig 4150, összesen tehát 10 750 m³ vízmennyiséget ad, ami a városrendezési terv távlatán belül fellépő 15 000 m³ vízszükségletet nem fedezi. A vízellátásra vonatkozó tervtanulmány megállapításai szerint a város jövőbeni vízellátása, a vízhiány pótlása viszonylag kisebb költséget jelentő beruházással oldható meg. A település terepviszonyai következtében a vízellátás rendszere 2 zónára oszlik; a zónahatár 240,00 m A. f. A fogyasztók közül — a lakásfejlesztési program végrehajtása után — kb. 44 000 lakos az I. (alsó), mintegy 8000 pedig a II. (felső) zónában lakik. A felső zóna részére áttemelőtelep juttatja a vizet a vashegyi, 400 m³-es tárolómedencébe. A város területén áthaladó 3 fő gerincvezeték a Bécsi-dombi 1200 m³-es és a második zóna számára szükséges 1600 m³-es tároló medencét táplálja; a Bécsidombot kb. 1800 m³-es új medencével bővíteni kell.

c) *Szenny- és csapadékvízcsatornázás, szennyvíztisztítás.* A város elválasztó rendszer szerinti, új általános csatornahálózati terve készen van. Elválasztó rendszer szerint épült meg a már meglévő, több mint 50 km hosszú csatornahálózat, amely — mintegy 10 %-nyi mennyiség kivételével — az új terv alapján kiépítendő végleges csatornahálózatba akadálytalanul beilleszthető. A városfejlesztés megkívánja a két patak menti szennyvíz főgyűjtőcsatornák, valamint az Ikva patak és Bánfalvi patak összefolyásánál tervezett központi szennyvíztisztítótelep mielőbbi megépítését. A csapadékvizeket — legnagyobbbrészt zárt csatornában — a legrövidebb úton, közvetlenül kell a városon áthaladó két patakba vezetni; a város külső területein nyílt levezető árkok is megfelelnek. A már meglévő csapadékvízcsatornahálózat — tehermentesítő csatornaszakaszok beiktatásával — a végleges csatornahálózat számára ugyancsak felhasználható.

d) Sopron város *villamosenergia-ellátása* a 35 KV-os távvezetéken nyugszik. A város ellátását biztosító transzformátorállomások számát (20) a rendezési terv

távlatán belül több mint kétszeresére kell emelni (41). A városi hálózatot — a löverői rész kivételével — kábelhálózattá kívánjuk kiépíteni. A transzformátor-állomások helyének kijelöléséről esetről-esetre, ill. a szanálendő és új lakóterületek részletes rendezési, valamint beépítési terveinek elkészítése során kell gondoskodni.

e) *Gázellátás.* A rendezési terv távlatában kb. 13 000 lakás, nagykonyhák és egyéb fogyasztók számára évente összesen 8 millió m³ gázmennyiségről kell gondoskodni, ami csúcsnapokon 30 000 m³ fogyasztásnak felel meg. Ennek megfelelően a Gázmű jelenlegi termelőképességét kétszeresére kell emelni. Ez újabb gázfejlesztő kemence, gázbontó berendezés létesítését követeli meg, a gáztároló-térfogat 10 000 m³-rel való kiegészítésével, hogy a gázkészlet a napi fogyasztás kb. 50 %-át elérje. A város földgázzal való ellátásával kapcsolatban vizsgálat tárgyává kell tenni távvezeték létesítésének gazdaságosságát, annál is inkább, mivel az Szombathely ellátásának kérdésével is kapcsolatos. A gáztisztító berendezések építése folyamatban van; az elosztó csőhálózat kiegészítéséről, valamint a lakásépítésre kijelölt területek bekapcsolásához szükséges gerincvezeték és ehhez csatlakozó elosztó csőhálózat kijelöléséről is gondoskodás történt.

f) *Távfűtés.* Az épülő új hőerőmű közelében létesülő új lakótelepeket távfűtéssel tervezzük; a többi új lakótelep hőellátása távfűtés útján a nagy költségű berendezések megfelelő kihasználása, és így gazdaságossága hiányában nem biztosítható.

A fentiekben ismertettem Sopron város általános rendezési tervének I. ütemét, amelynek megvitatására az Építésügyi Minisztérium, a Győr-Sopron Megyei Tanács, a Sopron Városi Tanács végrehajtó bizottsága és az egyéb érdekelt szervek részvételével az elmúlt év szeptemberében a Városi Tanácsház nagytermében első ízben került sor.⁶ Valamivel később ugyanott — főként a soproni ipari vállalatok vezetői részére — hangzott el ismertetés.⁷ Az értekezlet résztvevői a terv elgondolásaival általában egyetértettek; a bírálat és az elhangzott javaslatok hozzájárultak a terv továbbfejlesztéséhez, amelyet az Építésügyi Minisztérium Város- és Községrendezési Osztálya 1961. január 28-án kelt 35 575/1960. számú határozatával az érdekelt minisztériumokkal, országos hatáskörű és helyi állami igazgatási szervekkel való egyeztetésre alkalmasnak minősített. Az I. ütemként készült terveket a közeli jövőben a nyilvánosság előtt is ismertetni fogjuk a teljes tervdokumentáció 14 napon át tartó kiállítása során. A város lakossága számára történő széleskörű ismertetés, valamint az említett hatóságokkal, egyéb szervekkel való egyeztetés nyomán felvetődő újabb javaslatok, elgondolások közül gondos mérlegeléssel kell hasznosítani mindazokat, amelyek felhasználása a végleges — II. ütemnek megfelelő — terv elkészítéséhez szükségesnek, célszerűnek mutatkoznak. A fenti tanulmány célja többek között az is, hogy ismételten felhívja a figyelmet a városrendezés nagy jelentőségére, ismeresse a munka egyes mozzanatait, módot adjon az abban való elmélyedésre és ezzel kapcsolatos bírálatra.

Vom neuen Stadtplan der Stadt Sopron

Die erste Phase des neuen Stadtplanes der Stadt Sopron wurde auf Grund des vor zwei Jahren genehmigten Stadtentwicklungsprogrammes entworfen.

6. Jegyzőkönyv az általános városrendezési terv I. ütemének 1960. szept. 23-án tartott ismertetéséről, ill. vitájáról.

7. Jegyzőkönyv az általános városrendezési terv I. ütemével kapcsolatban 1960. október 20-án tartott értekezletről.

Die Darstellung der Ergebnisse erfolgte in drei Blättern, die I. das Verkehrsnetz und dessen Anlagen (Abb. 1.), II. den Flächennutzungsplan (Abb. 2.) und III. die öffentlichen Versorgungseinrichtungen bearbeiten. Beim Entwurf wurde der Eigenart der Lage, Form und Siedlungsstruktur, ferner der Entwicklungsmöglichkeiten weitgehend Rechnung getragen. Nebst der Berücksichtigung der allgemeinen Grundsätze der modernen Stadtplanung, kam es zur Lösung vieler Sonderfragen, die hauptsächlich den erwähnten Gegebenheiten entspringen. Dazu zählen wir unter anderen die Verbesserungen des Strassenbahnnetzes mit den nötigen neuen Linienführungen, Strassenverbreiterungen, in den Einzelheiten zu lösenden Knotenpunkten, Unterführungen, usw. Auch das Eisenbahnnetz und die dazu gehörigen Verkehrsanlagen bedürfen einer Änderung, da sie u. a. das Stadtgebiet äusserst ungünstig gliedern; darunter sind die Umlegung einer Strecke der Ebenfurter Eisenbahnlinie und das Schaffen eines modernen, neu anzulegenden Bahnhofes als die allerwichtigsten zu nennen. — Die endgültige Einwohnerzahl für den Planungszeitraum wurde in 52 000 festgelegt. Die Wohngebiete haben auch für die Unterbringung des 10 000 Einwohner betragenden Zuwachses zu sorgen. — Die Grundsätze des Denkmalschutzes müssen hier mehr denn wo anders in Betracht gezogen werden bei Herstellungsarbeiten, wie bei Neubauten, die auf noch unbebauten Grundstücken der Innenstadt, ferner in den an Baudenkmalern reichen Gebieten der Stadt errichtet werden. Diese müssen sich — trotz ihres modernen Wesens und ihrer heutigen Erscheinung — in das vorhandene Strassenbild, bzw. Stadtbild harmonisch hineinfügen. — Die Wohngebiete störenden Wirkungen des betreffs der vorherrschenden Windrichtung ungünstig angelegten nordwestlichen Industrieviertels sollen mit Schutzvorrichtungen vermindert werden, nebst Schutz bietenden Grünstreifen mit nötiger Breite an jenen Stellen, wo solche in gehörigem Masse nicht vorhanden sind. Industriebetriebe befinden sich auch im Inneren des Stadtgebietes. Ein Teil derselben muss — trotz ihren ungünstigen Auswirkungen — aus wirtschaftlichen Gründen einstweilen an ihren ursprünglichen Orten geduldet werden; jene aber, die ausserdem der Verwirklichung der wichtigen Zielsetzungen des Planes im Wege stehen, sollen unbedingt — in angegebener Reihenfolge — in das neue, am südöstlichen Stadtrand vorgesehene Industriegebiet übersiedelt werden. Das genannte Gebiet muss sobald als möglich so gestaltet werden, dass es in kurzem imstande sein werde, seinen Zweck zu erfüllen. — Im Flächennutzungsplan wurden auch die Orte der noch nötigen Gemeinschaftsbauten angewiesen, wobei darauf geachtet werden musste, dass einige von ihnen an Zahl und Raumbedarf auch den Anforderungen, bzw. Bedürfnissen des voraussichtlich immer zunehmenden Fremdenverkehrs entsprechen. Ganz besondere Aufgaben ergeben sich nämlich aus der Rolle der Stadt als Fremdenverkehrsmittelpunkt und Erholungsort. — Der Plan sorgt für die Errichtung fehlender Grünanlagen, womit ein überall zusammenhängendes Grünflächennetz geschaffen werden kann. — Ausser diesen Sonderproblemen erörtert die Abhandlung selbstverständlich sämtliche in Hinsicht der Stadtplanung wichtigen Einzelheiten in der bereits genannten Gruppierung. — Der Stadtplan wurde im allgemeinen angenommen und als geeignet erklärt, um als Grundlage der Diskussionen mit den Ministerien, ferner den verschiedenen landes- und ortswichtigen Behörden zu dienen. Als Ergebnis dieser Verhandlungen kommt die sog. zweite Phase, der endgültige Stadtplan zustande, wobei die stichhaltigen Urteile, bzw. eventuellen Vorschläge beachtet werden müssen. Dieses Schreiben soll auch dazu beitragen, den diesbezüglichen Diskussionen — im Interesse eines je besseren Stadtplanes — die grösste Öffentlichkeit zu sichern.

Névtudomány és várostörténet Dágtól Ágfalváig (1195—1416.)

Írta: Mollay Károly

1. Két évvel ezelőtt, 1959-ben Györffy György készülő nagy munkájának, „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza”¹ alapján két tanulmányt tett közzé a magyar állam eredetéről.² E két tanulmány többek között tisztázta vármegyéink keletkezését. Györffynek egyik legfontosabb felismerése, hogy a honfoglaló magyarság szállásterületén keletkezett vármegyék eredetileg egy-egy honfoglaló nemzetségtől származó nemzetség szállásbirtokai voltak. Így például Sopron vármegye a kalandozásokban is részt vett Súr vezértől származó Osl-nem szállásbirtoka volt.³ Ezzel feleletet kaptam arra az aggályomra, amelyet a Sopron megyei helynevek alapján még 1953-ban,⁴ vármegyéink eredetét a szláv zsupánságokból magyarzó elmélettel szemben fejeztem ki.⁵ A helynevek vizsgálatának továbbra is nagy szerepe lesz Sopron vármegye Árpád-kori, sőt középkori történelmének kiderítésében. Amikor majd Györffy történeti földrajzában a betűrend szerint Sopron vármegye sorra kerül, az addig már megjelent megyefeldolgozások tanulságai alapján is sok mindenben világosabban fogunk látni, a földrajzi neveket az eddiginél biztonságosabban tudjuk majd értelmezni. Ezért a következőkben csak a Sopron melletti Dág (ma: Ágfalva) birtokkal foglalkozunk.

2. A birtok magyar *Dág* és német *Agendorf* nevéből bővebben írtam „A német helynévtípusok kronológiája a középkori Nyugat-Magyarországon”⁶ című tanulmányomban, ezért itt erre vonatkozóan csak a legfontosabbakat ismételtem meg. A birtok 1195 tájától 1439-ig szerepel régi magyar *Dag* ~ *Daag*, azaz *Dág* néven. A magyar helynév a német *Dag* személynévből származik, amely összefügg a mai német *Tag* ,nap’ közszóval, de a germán nyelvekben személy-

1. Vö. Györffy György: Beszámoló „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” című munkáról. Magyar Nyelv LIII, 42—51.

2. Tanulmányok a magyar állam eredetéről. (A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Kurszán és Kurszán vára). Bp., 1959. Az első tanulmány még a Századok 1958. évfolyamában, a második pedig 1955-ben Budapest Régiségei XVI. kötetében jelent meg.

3. A nagy nemesi nemzetségek, mint erre Györffy rámutat, általában nem honfoglaló vezér-ősükről, hanem ennek a magyar királyság megalapításakor élő nemzetségtől nevezik magukat, mert utóbb a nemzetségi birtok birtoklásának jogalapja az volt, hogy a nemzetség Szent István korabeli feje nem fosztatott meg birtokaitól. Így a még említendő Miskolc-nem a honfoglaló Bors vezértől (vö. Bars és Borsod vármegye!) származik. Vármegyénként ugyanis a földnek csak egyharmada maradt a nemzetségek kezén, a többi a királyé lett: fele mint magánbirtok, fele mint vár föld.

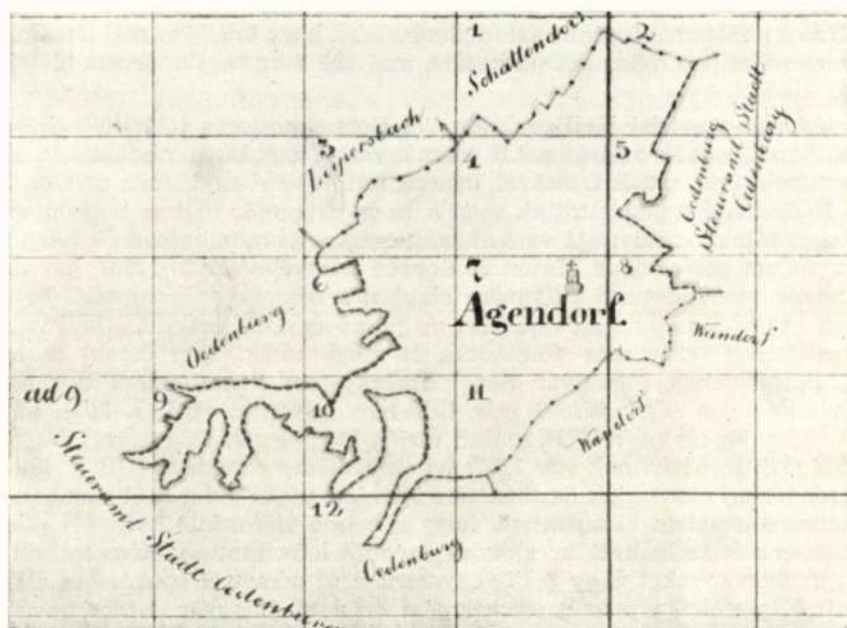
4. Mollay Károly: A vármegye történeti vázlata 1848-ig. Vö. Csatkai—Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1953, 38.

5. „Sopron megye területe közvetlenül a honfoglalás előtt az avarok földjéhez tartozott. Szláv lakossága nem lehetett olyan nagyszámú, hogy a királyi vármegye helyi szláv előzményeire lehetne belőle következtetni. Így valószínű, hogy a soproni megyeszervezet is aránylag későn, a 11. század folyamán, a királyi hatalom megerősödésével, a Fertőtől nyugatra eső terület megszállásával, majd határvédelmi jelentőségének emelkedésével alakult ki”. Ugyanígy a második kiadásban: Sopron vármegye vázlatos története. I. m. 1956², 40.

6. Vö. Mikesy Sándor (szerk.): Névtudományi vizsgálatok. Bp., 1960, 35—56. Németül: Acta Linguistica 1961, 67—97. Vö. még Bogay Tamás: Ural—Altaische Jahrbücher 1960, 236—8; Hexendorf Edit: Magyar Nyelvőr 1960, 482—8.

névként a mai napig él.⁷ A helynevet csak magyar környezet alkothatta, mert csak a magyarban él a XII. századig az a helynévadási szokás, hogy puszta személynevet — akármilyen nyelvből is származzék — használják helynévként. A magyarral érintkező nyelvek egyikében sem mutatható ki ez a névadási mód, a magyar nyelvterületen, az egész országban viszont nagyon sok puszta személynévből származó helynév volt és van, *Dág* nevű hely is. Így Sopron megyében Magyarkeresztúr és Páli között (vö. a 73. jegyzetet), Temes megyében, s ma is van Komárom megyében. A név magashangú alakját őrizte meg a Veszprém és a Szatmár megyei *Dég* neve.

A Sopron melletti *Dág* forrásainkban 1195 táján tűnik fel, amikor Miskolc-nembeli Domonkos bán többek között a maga *dági* birtokrészét a borsmonostori (ma: Klostermarienbergr Burgenlandban) ciszterci apátságnak adományozta. Domonkos bán III. Béla uralkodása idején (1173—1196) kerülhetett Sopron megyébe. Ekkor kapja meg királyi adományul a soproni ispáni várhoz tartozó *Dág* egy részét, a másik rész továbbra is soproni vár föld marad. Az egész *dági* birtok

Ágfalva területe. XIX. század. (Sopron, Állami Levéltár)

elnevezése tehát még régebbre megy vissza. A magyar *Dág* helynév alapján szolgáló német *Dag* személynév nyelvjárási szempontból csak középnémet (középfrank, rajnai frank), esetleg alnémet közvetítésű lehet, mert bajor (osztrák) közvetítés esetén *Tak~Tag* alakot várnánk (vö. a kimutatható *Tago* változatokat). Középnémet és alnémet nyelvjárásterületről meg kimutathatóan István királytól egészen II. Gézáig (1141—1161) érkeztek előkelő vitézek, akik királyaink-

7. Ezt a nevet viseli például *Dag Hammarskjöld*, az ENSz svéd származású főtítkára s ez van meg a *Dagobert* stb. nevekben is.

nak felajánlották szolgálataikat.⁸ Bár a személynév ebben a korban sem feltétlen ismérve viselőjének népi hovatarozására nézve, különösen pedig az uralkodó osztályban nem, mégis úgy véljük, hogy ezt a nemesi nemzetségeinkben ki nem mutatható német személynevet német vitéz viselte, aki esetleg a soproni vár ispánja lehetett. Az ugyanis megállapítható, hogy a *Dag* nevet ebben az időben a német uralkodó osztály tagjai viselték. Ágfalva község ómagyar *Dág* neve tehát a soproni ispáni vár történetéből egy előttünk ismeretlen részlet emlékét őrzi.

Dág soproni várföld egy részének eladományozása Miskolc-nembeli Domonkos bánnak egy társadalomtörténeti folyamatnak a mozzanata. Ennek során a soproni, kapuvári és a locsmáncsi várispánság várföldjeit a királyok egymásután elajándékozták, végül 1277-ben a soproni várat kivették az ispán joghatósága alól, önálló, csak a királynak alárendelt *váras* helyé, azaz *várossá* tették, s ezzel megszűnt a királyi vármegye, átadva helyét a nemesi megyének. Dág szempontjából ez a folyamat már az 1250-es évek elején befejeződött, amikor a megmaradt dági várföldet Péter gróf⁹ (*comes*), soproni várnagy kapja adományul, amelynek birtokában a király másodszor 1269-ben erősíti meg.¹⁰ Sopron számára ez a folyamat viszont azt eredményezte, hogy önálló városi létét számottevő megművelhető határ nélkül kezdte, ami 150 évre meghatározta birtokszerzési politikáját.

3. Az alsó-ausztriai Heiligenkreuz-ből Borsmonostorra telepített ciszterciak birtokaikon, így az 1195 táján nekik adományozott dági birtokrészükön is, mocsarak lecsapolásával, erdők irtásával, ugarok feltörésével egyidőben az akkor korszerű földművelést honosították meg s nagy szerepük volt a Sopron megyei természeti tájnak kultúrtájává való átalakításában. Kimutathatóan ők telepítettek először német parasztokat Moson és Sopron megyébe (1195–1225), bár a földrajzi nevek nyelvtörténeti vallomása alapján a németesség tömegesebb betelepülésének kezdetét az ő megjelenésüket megelőző egy-két évtizedbe kell tennünk. A telepítéseket tehát más földesurak is megkezdték. Dág északi szomszédjának, Somfalvának (ómagyar neve: *Suslan*; ma: Schattendorf Burgenlandban) német neve (*Sadundorf*) már 1243-ban előfordul (UB. I, 205), ami azt jelenti, hogy legkésőbb a XIII. század elején keletkezett. Dág német *Dagendorf* neve már III. Ince pápának egy 1207. évi oklevelében olvasható (UB. I, 48). Erről a borsmonostori ciszterciak ösztönzésére létrejött pápai oklevélről azonban említett tanulmányomban kimutattam, hogy a benne előforduló helynévi adatokat is a ciszterciak szolgáltatták, akik szükségből lefordították, németesítették az ómagyar elnevezéseket vagy pedig egyszerűen új német elnevezéseket alkottak. Így lett Répceemicske puszta személynévi eredetű ómagyar *Miske* nevéből az oklevélben *Miscendorf* (*sc* magyar *sk*-nak olvasandó!), Borbolya puszta személynévi eredetű ómagyar *Baran* nevéből *Baranstorf*, Ágfalva puszta személynévi eredetű ómagyar *Dag* nevéből *Dagendorf*, a kolostoruk közelében folyó ómagyar

8. A XII. században erről a nyelvjárásterületről érkeztek a szepesi és az erdélyi szászok.

9. A *gróf* szó 1200 táján a bajor nyelvjárásból kerül a magyarba a két jelentésű középlatin *comes* ('nemesi cím'; 'ispán') egyik megfelelőjeként. Mint Péter várnagy példája is mutatja, ekkor még nem jelenti a későbbi főnemesi rangot. Vö. Mollay, Karl: Das älteste deutsche Lehngut der ungarischen Sprache. Acta Linguistica 1951–1952, 398.

10. Vö. Wagner, Hans: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Graz–Köln, 1955. I, 356. A továbbiakban rövidítve: UB.

elnevezésű *Sárospatakra* meg egyszerűen átvitték anyakolostoruk mellett folyó *Sattelbach* nevét stb. A borsmonostori ciszterciék ilyen névadói tevékenységét bizonyítja, hogy az említett helynevek egyike sem maradt meg, mert nem voltak élő népi nevek. Répceemicske legkésőbb a XIV. században kapja meg német *Strebersdorf* nevét, Borbolya legkésőbb 1200 táján német *Warasdorf* nevét, csak a *Sattelbach* pataknév maradt meg a mai napig. Dág német *Dagendorf* neve csakis az 1207. évi pápai oklevélben fordul elő, de Sopronnak és környékének XIII. századi német betelepítésével mégis élő népi elnevezéssé kellett válnia, mert ez a szükségszerű német értelmezése minden puszta személynévből lett ómagyar helynévnek: ómagyar *Miske* ‚Miklós‘>német *Miscendorf* ‚Miklósfalva‘, óm. *Dag*>né. *Dagendorf* ‚Dágfalva‘, óm. *Baran*>né. *Baranstorf* ‚Baranfalva‘ stb. (a *Miscen*, *Dagen* ún. gyenge, a *Barans* ún. erős birtokos eset!). A mai napig élő *Agendorf* név csak egy *Dagendorf* előzményből magyarázható.

A nyelvészeti szakirodalomban többen állították, hogy a *Dagendorf* alakból az *Agendorf* a határozott névelőnek felfogott szókezdő *d* hang elvonásával jöhetett létre. E magyarázatnak súlyos gyengéje, hogy ilyen elvonást az egész német nyelvterületről sem ismerünk, már pedig nyelvi jelenségek ennyire elszigetelten a nyelvtörténetben nem fordulnak elő.¹¹ Nem is csoda, hiszen a zöngétlen *d* hang a soproni és a Sopron környéki bajor nyelvjárásokban csak a nőnemű vagy a többesszámú határozott névelőnek („die”) fogható fel, a *Dagendorf* helynév viszont sem nőnemű, sem többesszámú nem lehet. Említett tanulmányomban rámutattam, hogy az elvonás csak a birtokos család német nevében jöhetett létre. A család tagjait a birtok után magyarul *Dágiak*-nak nevezték,¹² németül csak *Dagendorfer*-nek nevezhették. Ez utóbbit így is lehetett értelmezni: *d-Agendorfer* ‚die Agendorfer‘. Így keletkezett az elvonásos *Agendorfer* változat, amelyet a helynévre is átvittek (*Agendorf*), hiszen a birtok német neve 1331–1393-ig kizárólag a birtokos család nevében fordul elő: 1331: petrus *agandorfer*; 1368: Johannes *Agendorf*; 1374: Johannes *de Agendorffer* 1379: Larencz *von agendorff*, Larencz *der agndorff* (HazOkm. III, 112; SoprOkl. I/1, 150, 186; ZsidóOkl. V/2,435 stb.). A falu jobbágyainak (*den pawern von Agenndorff* Sopr Okl. II/3,86), híres nagy gyümölcsösének (*der stat paumgarten ze Agendorff nyden an dem dorff gelegen* I. h. II/1,143), földjeinek forrásainkban nincsen *Agendorfer* jelzője, amíg Sopron város az egész birtokot meg nem veszi (1373–1396), illetőleg amíg a birtokos nemesi család ki nem hal (férfiágon 1403-ban, leányágon 1416-ban). Csak 1427-ben kerül a városi kamarásmester számadáskönyvébe először ilyen bejegyzés: „Item so hab ich ingenamen von den *Agendarffer* paumgartenphennig VI 1/2 lb.” (I. h. II/2,374). Az *Agendorf* helynév létrejötté tehát szorosan összefügg a falut birtokló család történetével, a birtok sorsával. Most ezt vizsgáljuk meg közelebbről.

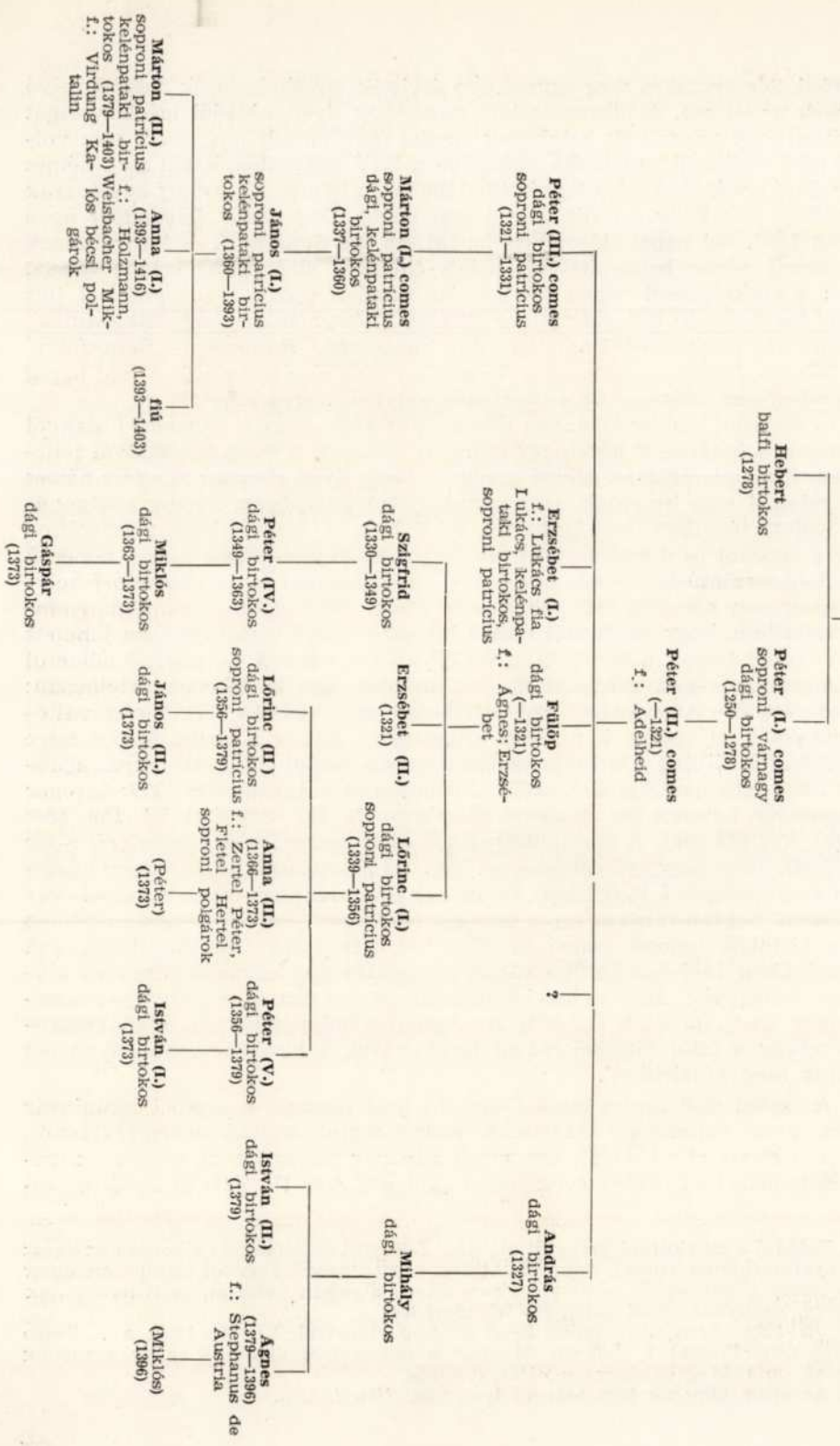
4. A család első ismert tagja Péter (I.) gróf (*comes*), a soproni ispáni vár második ismert várnagya,¹³ aki Ottokár morva örgróf, osztrák herceg (1251-től), utóbb cseh király (1253–1278) ellen viselt háborúk idején játszik változatos szerepet. Erdemeiért az 1250-es évek elején kaphatta meg IV. Béla királytól a sop-

11. Például a *zu* előljáró gyengült alakjául felfogott *ze* szókezdő elvonása az egész német nyelvterületen ismert. Sopronbánfalva puszta személynévből alakult ómagyar *Zovány* nevét a betelepülő némettség *Zewan(dorf)* alakban vette át, *ze Wandorf*-nak értelmezte, amelyből a mai napig élő *Wandorf* lett.

12. Vö. 1321: Petri filii comitis Petri *de Dag* (SoprOkl. I/1, 15); 1327: a... Petro *de Daagy* (SoprVmOkl. I, 115) stb. Magyar és német családneveink ekkor kezdenek kialakulni, de 1848-ig önkényesen változtathatók.

13. Az első, Omodét 1230 utánról ismerjük (UB. I, 133).

Az Agendorfer család

Hebert
balfi birtokos
(1278)

Páter (I) comes
soproni várnagy
dági birtokos
(1290—1278)

Péter (II) comes
(—1321)
f.: Adelheid

Erzsébet (I)
f.: Lukács fia
Lukács, kelénpa-
takai birtokos. f.: Agnes; Erzsé-
bet
soproni patricius

Szefrid
dági birtokos
(1330—1349)

Erzsébet (II)
(1321)

Lőrinc (I)
dági birtokos
soproni patricius
(1339—1356)

Lőrinc (II)
dági birtokos
soproni patricius f.: Zertel Péter,
Fievel Hertel
soproni polgárok
(1356—1379)

Anna (II)
(1360—1373)

Péter (V)
dági birtokos
(1356—1379)

Péter (VI)
dági birtokos
(1373)

István (II)
dági birtokos
(1379)

Mihály
dági birtokos

Agnes
(1379—1396)
f.: Stephanus de
AUSTRIA

Miklós
(1396)

András
dági birtokos
(1327)

János (I)
soproni patricius
kelénpataki bir-
tokos (1360—1393)

Marton (I) comes
soproni patricius
dági, kelénpataki
birtokos
(1337—1360)

Péter (III) comes
dági birtokos
soproni patricius
(1321—1331)

fiú
(1393—1403)

Marton (II)
soproni patricius
kelénpataki bir-
tokos (1379—1403)
f.: Holzmann,
Weisbacher, Mik-
lós Decsi, Dol-
falu

Péter (IV)
dági birtokos
(1349—1363)

János (II)
dági birtokos
(1373)

Miklós
dági birtokos
(1363—1373)

Gáspár
dági birtokos
(1373)

roni vár földjei közül Dág falunak és határának a sopron—ágfalvi országúttól, illetőleg a Liget-pataktól délre eső részét.¹⁴ Mint soproni várnagy (*purcravius*) azonban olyan működést fejtett ki, hogy 1256-ban a várból kitiltották, *propter suas offensas et excessus de Suprunio exclusus fuisset, et eiectus*, Soproni házaít (*domos*) és tornyát (*turrim*) tartozékaikkal együtt pedig a király Dénes, Fiocs¹⁵ bíró, ennek Pál testvére, Szonuk,¹⁶ ennek fiai, András és Adorján, Baboton lakó soproni várjobbágyoknak (*civibus de Bobud*) adományozta azzal, hogy ők és örököseik ezentúl csak a királynak tartoznak szolgálni (UB. I, 249—50).¹⁷ Nem sokkal ezután a vármegye új ispánja, az 1257-től kezdve szereplő Aba-nembeli Lőrinc (UB. I, 260) önhatalmúan megsemmisítette a dági birtokra vonatkozó királyi adománylevelet, nyilván azért, hogy Pétert e birtokból kiforgassa. Bár Lőrinc ispán 1263-ban elnyerte az egykori locsmánci várispánságnak még királyi kézen levő összes földjeit, sőt az itt fekvő borsmonostori ciszterci apátság kegyuraságát is,¹⁸ Péter, ismét mint soproni várnagy (*castellanus*), 1265-ben 33 márkáért¹⁹ az apátságtól megvette a ciszterciek dági birtokrészét, amely a győri káptalannak a vételről kiállított oklevele szerint délről Péter dági birtokrészének szomszéd-ságában, *in commetaneitate . . . terre ipsius comitis Petri adquisicione similiter Dag vocate a meridie directe* volt (UB. I, 316—7). Péter tehát korábban szerzett

14. Lásd még alább.

15. *Fyoch*, az ómagyar *fi*, *fiú* -cs kicsinyítőképzős származéka, amelyet Pais Dezső az ún. kezdetleges nevek közé sorol (Régi személyneveink jelentéstana. Magyar Nyelv XVIII, 30).

16. *Zonuk*, magyarazatát nem ismerjük. Ennek az Ajándok fia Szonuknak és két fiának Babot (*Bobut*), illetőleg a Nagy út (*Magna Via*), azaz a győr—soproni országút közelében, a Kis Rábán (*super fluvio Rabcha*) malma és ugyanitt (*ibidem*), azaz ismét az országút közelében, de Petőháza és Süttör között, a ma már nem létező Monyorósd (*Monorous*) birtokon házhelye és 10 hold földje volt, amelyeknek birtokában a király 1262-ben megerősíti őket (UB. I, 277). András fia Miklós gróf (*comes*), aki már Monyorósdinak (*de Monorosd*) nevezi magát, 1291-ben megveszi Osl-nembeli Gergely cenki birtokrészét (HazOkm. I, 85): ennek a Miklósnak fia, azaz Szonuk dédunokája az a Cenk András gróf (*comes*), aki 1339-ben a fenti Dági Péter (I.) dédunokájával, Fülöp fia Lőrincel (vö. 13.) az említett torony, a hozzátartozó telek és egyéb tartozékai miatt perben áll. Az említett 1262. évi oklevél tartalmazza tehát a győr—soproni országútra a legrégebb adatot, amelyet az eddigi közlekedéstörténeti irodalom (vö. Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. Száz. 1929, 146) sem ismert fel. Pedig az oklevél világosan megmondja, hogy a malom a Kis Rábán van ott, *in loco, qui Magna Via dicitur*, azaz ahol az országút a Kis Rábát eléri. A *Rabcha* adat értelmezése is zavart okozott, mivel az oklevél magyarázói nem vették figyelembe, hogy a *Rábca*, ugyanúgy mint a *Répcse* (< szláv **Rabica*), Kis Rábá-t jelent, tehát jelölhették vele a ma sem Rábcának, sem Répcének, hanem éppen Kis Rábának nevezett folyót is. Csakis a győr—soproni országútra vonatkoztatva érthetjük meg az oklevél *ibidem* szavát. Monyorósd (*Monyorosd*) különben még 1444-ben is előfordul (SoprVm-Okl. II, 314).

17. Péter várnagy házaira és tornyára való hivatkozás Idrisi arab geográfus 1153. évi adata és a heiligenkreuzi ciszterciek Orsolya téri sóháza (a XII. század végétől) után időrendben a harmadik, 1256. évi adat, amely támpontot nyújthat a soproni ispáni vár helyrajzának kiderítéséhez. A latin *domus* persze sokféle épületet jelenthet, a *turris* azonban kétségkívül ún. lakótorony volt (vö. Major Jenő: A középkori magyar városkép problémájához. Településtud. Közl. 1955, 7: 54—7). Az oklevél *civis* szavát az eddigi szakirodalom a 'polgár; Bürger' szóval fordította, holott kétségtelenül várjobbágyokról mégpedig ezeknek vezető rétegéről van szó, akik nem is laktak állandóan a soproni várban. (A *civis* ~ *polgár* kérdésre vö. Mollay: Acta Lingu. I, 393—413). Függetlenítésük a várispántól és közvetlenül a királynak való alárendelésük szemléletesen példázza azt a folyamatot, amely az ispáni várnak önálló királyi várossá való emelkedéséhez (1277.) vezet.

18. Vö. még Belitzky János: Sopron vármegye története. Bp., 1938, 342.

19. Márkánként 10 pensa bécsi dénárt számítva.

birtokát Lőrinc ispán mesterkedése ellenére megtartotta. Az 1265-ben megvásárolt birtoknak, tehát a mai ágfalvi határ északi és délnyugati részének első leírását a vételt megelőző negyvenedik évből, 1225-ből ismerjük: „Cuius prima meta incipit iuxta viam, que venit de Suprun inter duo Dag, inde vadit in rivulum ipsumque ascendit ad medium ville et inde per girum sub meridie comprehendens duas curias vertit se ad occidentem et per vallem festinat ad viam, que venit de Lupoltspach in silvam, ubi due mete sunt, inde predictam viam currens versus aquilonem tendit in angulum ad duas metas et ab istis versus orientem vadit ad viam, que venit de Dag ad duas metas ac predictam viam sequens festinat versus aquilonem ad duas metas, inde vergit versus occidentem aliquantum ad II^{as} metas et ab his revertitur versus aquilonem ad tres metas sub monticulo positas, inde recto tramite descendit in vallem ad duas metas, ubi termini sunt Suslani et iobagionum castri, et abhinc per plures metas versus orientem properat per vallem pluvialem ad duas metas iuxta terram sagittariorum, inde vadit per plures metas equo cursu versus meridiem ad viam, que tendit in Maurich, et per ipsum aliquantum versus orientem venit ad duas metas et ab his versus meridiem revertitur ad locum suum” (UB. I, 105–6).²⁰ A határjárás megnyugtató értelmezése majd csak a későbbi adatok bevonásával válik lehetségessé, néhány támpontot azonban így is ad. A határjárás tartalmazza a sopron-ágfalvi út legrégibb említését. Ez az út választja el egymástól egy darabig a két dági birtokot, ti. a borsmonostori ciszterciekét és a soproni vár földet. A határ aztán a Liget-patak mentén megy a falu közepéig, itt dél(nyugat)nak fordul, elhagy két kúriát (*curia*; *hoff*), majd nyugatnak fordulva a völgyben siet az úthoz, amely Lépesfalváról jön az erdőn át.²¹ Egy darabig az úton halad, aztán éles szögben (észak)keletnek indul, eléri az Ágfalváról (Lépesfalvára) vezető utat. Ezt követi egy ideig, aztán ismét északnak siet, kissé nyugatra, majd ismét északra fordulva a domb aljában megy addig, ahol Somfalva és a várjobbágyok

20. Németül János bécsújhelyi apát 1508. évi fordításában: „Welhes erstes gemerckh anhebt pey dem weg, der do khumbt von Odenburckh zwischen zweyen Dagendorffen, darnach getz in das pechl und dem nach aufwertz mitten ins dorff und darnach durch ainen chrumppen weg unntterm mittag zwen hoff begreifund khertz sich gegen nydergang der sunnen und durch das tal eiltz zum weg, der do khumbt von Luppoltspach inn walt, do zway gemerckh seinen, davon laufftz denselben weg gegen mitternacht raichund in winckhel zu zweyen gemerckhen und von den getz gegen aufgang der sunnen an den weg, der do khumbt von Dagendorff zu zweyen gemerckhen und demselben weg nach eiltz gegen mitternacht zu zweyen gemerckhen, darnach zaigts ainestails gegen nidergang der sunnen zu zweyen gemerckhen und von denselben khertz sich widerumb gegen mitternacht zu dreyen gemerckhen unntterm puchel gelegen, darnach getz den rechten weg abwertz ins tal zu zweyen gemerckhen, do die enndt seinen Solani und der holden des gesloss, und davon fur mer gmerckh gegen aufgang der sunnen nachentz durchs Regental zu zweyen gemerckhen peym ertrich der schutzen, darnach getz den gleichen lauf fur mer gmerckh gegen mittag zum weg, der do get gen Maurich, und nach demselben weg ettwas gegem aufgang der sunnen khumbtz zu zweyen gmerckhen und von denselben gegem mittag khertz sich wider an sein stat” (UB. I, 109). A német szöveg abból a szempontból is tanulságos, hogy a fordító 1508-ban már nem tudta azonosítani az 1225. évi latin eredeti vagy egy későbbi átírás helyneveit, hiszen *Dag* 1508-ban már régen *Agendorf*, *Lupoltspach* (ma: Loipersbach Burgenlandban) *Lewpoltspach* (Sopr-Okl. II/5, 85), *Suslan* pedig *Schadendorf*, *Maurich* (ma: März Burgenlandban) viszont *Mertz* (SoprOkl. II/5, 149). Nyilván nem értette már a *iobagiones castri* kifejezést, mert fordítása (*holden des gesloss*) ekkor már félreérthető.

21. Ez a faluból a Felső-Tödl (*Ober Tödl*) erdőbe, illetőleg a Borsó hegy aljába vezető út; az utóbbi szakaszon ma is ez a határ Sopron és Ágfalva között. A Lépesfalváról jövő út ma már nem erdőn halad át, mert ezt azóta kiirtották. Itt tehát támpontot kapunk az erdők egykori kiterjedésére és a későbbi erdőirtásokra.

földjének határa végződik. Innen (észak)kelet felé indul *per vallem pluvialem*, azaz *durchs Regental*,²² elhalad a lövérek²³ földje mellett, itt délkeletre fordulva eléri az utat, amely Márcfalváról (régii *Móric*) vezet (Somfalva érintésével Sopronba). Ezt az utat követi (dél)kelet felé, aztán délnek fordul s így jut el kiinduló pontjáiig.²⁴

Péter gróf mint soproni várnagy 1265-ben tehát ismét egyesítette, most már saját kezében, azt a két dági birtokot, amely eredetileg is nyilván egyetlen birtoktestet képezett és a soproni várföldekhez tartozott.²⁵ 1269-ben a fiával, a későbbi V. Istvánnal (1270–1272.) harcban álló öreg IV. Béla Pétert szolgálataiért, *pro multiplicibus serviciis ipsius Petri, que nobis impendit et que poterat impendere in futurum*, másodszer erősíti meg a korábban neki adományozott dági birtokban, mivel Aba-nembeli Lőrinc az első adománylevelet (*super donacione terre castris nostri Suprniensi Dag vocate eidem Petri per nos olim concessa*) – mint már említettük – önkényesen (*propria auctoritate*) megsemmisítette (UB. I, 356). Az oklevél soproni várbélinek (*civis Suprniensis*) nevezi Pétert, aki még Balfon szőlőt is szerzett. Itt van szőlője Péter egyszer említett testvérének, Hebertnek is (SoprOkl. II/6,1).

V. István halála (1272. augusztus) után II. Ottokár cseh király ismételt támadásai során 1273 szeptemberében Péter gróf árulása a soproni várat is a cseh király kezére juttatta, sőt a határmenti birtokosokkal szövetkező várnagy az ellenálló várbeliek közül három testvér, István timárt (*pelliparius*), Pétert és Schwärzelt, kivégeztette. Bár Ottokár a legelőkelőbb soproniak gyermekeit vitte el túsokul, mégis a várbeliek az első adandó alkalommal az új magyar királynak, IV. Lászlónak nyitották meg kapuikat. Nyilván ez is hozzájárult ahhoz, hogy a király a tényleges helyzettel számot vetve 1277-ben kivette őket az ispán s ezzel a várnagy joghatósága alól, azaz a királyi várat városi rangra emelte.²⁶ Sopron városának ez az első kiváltságlevele mindenestre kiemeli polgárainak az Ottokár elleni háborúban tanúsított hűségüket is. Péter várnaggyal a dürnkruti (Morvaország) csata (1278. augusztus 26.), azaz Ottokár halála után az 1278 őszen Sopronba összehívott első megyei generalis nemesi congregatio számolt le. Csák Máté nádor és bírótársai Pétert, *malefactorem et depredatorem Regni* lefejeztették (ÁUO. IX, 223), a dági birtokot Osl-nembeli Péter fia Dénes kapta meg, aki a dürnkruti csatában a lováról lebukott nádort önfeláldozóan megoltalmazta, a balfi szőlőt pedig Osl-nembeli Beled fia Beled grófnak (*comes*) ítélték (HazOkm. V, 63).²⁷

5. Péter várnagy családjáról ezután több mint 40 évig nem hallunk: nyilván valamelyik, a királlyal is dacoló határmenti birtokosnál húzta meg magát. Az előbb említett Osl-nembeli Péter fia Dénes nemzetségének Németi-ágához tartozott. Ez az ág a leghatalmasabb nyugat-magyarországi birtokos család, a Kőszegiek híveként részt vett az I. Károly király ellen indított harcokban, így az 1318. évi felkelésben is. A felkelés leverése után a király a lázadók elérhető birtokait elkobozta és híveinek adományozta. Nyilván ebben az időben szerezte vissza

22. Ez a mai lépesfalva—somalvi országúttól keletre húzódó völgy.

23. Ezekre vö. Maár—Mollay: SSz. II, 284—8; Mollay: SSz. XIV, 66—70.

24. A mai ágfalvi határnak a somfalva—soproni országúttól északra fekvő része ezek szerint 1225-ben még nem tartozott Dághoz.

25. Ebből hasította ki III. Béla (1173—1196) Miskolc-nembeli Domonkos bán részére azt a birtokot, amelyet ez 1195 táján a borsmonostori cisztercieknek hagyott (UB. I, 28—9), megmaradt részét pedig az 1250-es évek elején Péter gróf kapta meg.

26. Vö. CodDipl. V/2, 397; SoprOkl. I/1, 7.

27. Vö. Belitzky i. m. 398, 702.

a dági birtokot Péter várnagy fia, Péter (II.) gróf (*comes*), aki elsőnek szerepel *Dági* néven.¹² Felesége Adelheid (*Olhayt*) asszony volt (SoprOkI. I/1,129). Péter (II.) 1321-ben valószínűleg már nem él (I. h. 34–5). Ő lett a megalapítója a Dági, azaz Agendorfer-családnak (vö. a leszármazási táblát).

Péternek (II.) legalább négy gyermeke maradt: Péter (III.), Erzsébet (I.), Fülöp és András. Erzsébet Lukács fia Lukács kelénpataki (Klingenbach ma Burgenlandban birtokos magyar nemesnek és soproni patriciusnak lett a felesége (I. h. 128).

6. Péter (III.) gróf (*comes*) 1321-ben már soproni polgár (*civis* SoprOkI. I/1,35), sőt bizonyára a tanács tagja, 1327-ben *cum suis fratribus* tanuskodik egy Sopron megyei birtokperben (SoprVmOkI. I, 115). Mivel Fülöp ekkor már nem él (vö. 7.), az oklevélnek e kitétele csak úgy értelmezhető, hogy Péternek Andrásnál kívül még volt fiútestvére,²⁸ vagy pedig – ez itt a valószínűbb –, hogy a közép-latin *frater* szó jelentése itt 'atyafi, rokon', amelyet már a klasszikus latinból is ismerünk. Az utóbbi esetben Erzsébet fia, Lukács (III.) soproni nemes is ideértendő. Ez nővérével, Lucával²⁹ 1331-ben a borsmonostori ciszterci apát előtt egyezik meg klingenbachi örökségük elosztásában (HazOkm. III, 111–2; SoprOkI. I/1,61). Nem véletlen, hogy a német nyelvű ciszterciek által kiállított latin oklevél nevezi a tanuként itt szereplő Pétert először Agendorfer-nak (*agendorfer*). Ebből következtethető, hogy a fent említett *Dagendorfer* > *d*-Agendorfer > Agendorfer elvonásnak legkésőbb 1300-ig,³⁰ azaz Péter (I.) várnagy feltűnésétől számított félévszázad alatt meg kell történnie.³¹ Péterről (III.) csak annyit tudunk még, hogy testvérének, Fülöpnek fiától, Szigfridtól Dágon jobbágytelket vett, amelyet Fülöp másik fia, Lőrinc váltott vissza (SoprOkI. I/1,92).

Péter (III.) fia, Márton (I.) gróf (*comes*) kimutathatóan 1337-től kezdve a városi tanács tagja, így 1345-ben is (I. h. 71,148): kétízben (1339.,1341.) városbíró és háromízben (1349., 1352., 1353.) polgármester.³² 1349-ben még dági birtokos (I. h. I/1,92), birtokrészét ezután hamarosan rokonainak adhatta el, mert 1356-ban és 1358-ban már nem találjuk a dági birtokosok között (I. h. 110, 116). Ehelyett 1351-ben unokatestvérének, az említett Lukácsnak (III.) özvegyétől és gyermekeitől 197 font bécsi ezüstgarasért megveszi az említett Kelénpaták falut minden tartozékával, kivéve a falu nyolcadrészét (HazOkm. III, 163–4). 1349. november 18-án mint polgármester nem tud résztvenni a Sopron és Nyék (ma: Neckenmarkt Burgenlandban) közti határjáráson, mert betegesen szentek sírjához zarándokolt (SoprOkI. I/1,94).³³ 1360 táján halhatott meg.

28. Erzsébet nő léte nem tanúskodhatott.

29. A magyar nemzetségi névadás utolsó nyoma Sopronban: e nemesi családnak nincsen sem család-, sem birtokneve (Klingenbach!), ellenben a nagyapa, az apa és a fiúunoka (sőt a legidősebb dédunoka: HazOkm. III, 163–4) egyaránt a *Lukács*, a leányunoka a *Luca* nevet viseli.

30. Ha egy nemzedéket számítunk, amíg a népnyelvben spontán alakult új nevet a kancelláriák feljegyzik. A soproni utcanevék története azt mutatja, hogy bátran két nemzedéket, azaz nagyjából 60 esztendő is számíthatunk (vö. Mollay: SSz. XIV, 331–6). Lásd még a következő jegyzetet.

31. 1279–1318-ig a dági birtok nem volt Péter várnagy családjáé; ezért elképzelhető, hogy az elvonás már 1250–1278-ig megtörtént. Ezzel kiadódna az a két nemzedéki idő, amely a népnyelvben spontán alakult név feljegyzéséhez szükséges (vö. az előző jegyzetet). A fentiekkel tehát a családörténet révén szilárd időrendi támpontot kaptunk a középkori Nyugat-Magyarországon végbement nyelvtörténeti változásokhoz.

32. HazOkm. III, 141; II. 76; SoprOkI. I/1, 74, 76, 79–81, 94; SoprVmOkI. I, 239, 241.

33. Az eredeti szövegben: „Martinus magister civium similiter egrotus exstitisset et sic limina sanctorum visitasset...” Házi Jenő (Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 305) a kiemelt kifejezést Rómára vonatkoztatja.

7. Márton (I.) fia János (I.) ugyan Kelénpatak birtokosa, de forrásaink már nem nevezik elődei nemesi címével (*comes* „gróf”). Az 1360-as évek elején, nyilván apja halála után lesz a soproni tanács tagja. Az 1379. évi házösszeírás szerint a Főtéren, a várostorony mellett, a mai tanácsháza helyén állott három ház közül a harmadik az övé (I. h. I/1,183). Ez az átlagosnál nagyobb, másfél telkes ház³⁴ még bizonyára szerepet fog játszani a középkori Főtér (ma: Beloianisz tér) kialakulásának magyarázatában, hiszen lebontásakor, 1892-ben itt került elő a Scarbantia forumán állott hármastenség-szobor.³⁵ A háznak akkor kellett épülnie, amikor ilyen római kori kőanyag még a helyszínen rendelkezésre állt. A ház tehát Sopron legrégebbi házai közé tartozott, amely régebb volt a belvárost övező várfalaknál. Ezért fel kell vetnünk a kérdést, nem tartozott-e ez a ház is azokhoz a házakhoz, amelyeket egy toronnyal együtt a király még 1256-ban elvett Péter (I.) várnagytól (lásd fent): utódai ugyanis ezeket a házakat visszaszerezték, mert dédunokája, Lőrinc (vö. 13.) már csak egy torony és egy telek miatt áll perben a baboti Szonuk dédunokájával, Cenki Andrással.

Jánosnak (I.) Sopronban ezenkívül van még két húszzéke, amelyekben Pfersichkern Miklós és Mugel Ottó mészárosok mérnek húst, övé volt a Kovács-szeren (*Schmidgasse*)³⁶ álló 1/2 telkes ház és az ún. felső fürdőház³⁷ stb. 1393 nyarán 300 aranyforintot kölcsönöz a városnak abba az 1300 aranyforintba, amelyet Balfért és egyéb ingatlanokért Pottendorfi Henrik és György grófoknak, illetőleg megbízottjaiknak augusztus 25-én fizettek ki (SoprOkl. I/1,242–5). Ennek fejében a város Jánosnak elzálogosította a Bécsi úti ún. keresztessvámot (I. h. II/1,144), amelynek kezelését még 1346-ban vette át a Sopronból elköltözött Szent János kereszties lovagrendtől.³⁸ A húszzék, a fürdőház és a kölcsön, illetőleg a vámbevétel elzálogosítása élénken példázza, hogy a megyei birtokos nemes mint városi pátricius ekkor még hogyan vett részt a város gazdasági és társadalmi életében, hiszen János kimutathatóan tiszszer (1366–1368., 1370., 1372., 1374., 1376., 1378., 1383., 1393.) volt városbíró és egyszer (1369.) polgármester, ezenkívül 1374-ben sopron zsidóbíró és a király külön megbízottja.³⁹ A képhez még hozzátartozik, hogy János e tisztségei után a jelzett években adó- és dézsma-mentes! Viszont kétségtelen, hogy a város számára létkérdés volt a legközelebbi nemesi birtokok felvásárlása s ezzel határának és gazdasági körzetének tágítása.

34. A ház főtéri homlokzata 27,80 m, a Városház utcai oldala 47,80 m volt (Szakál Ede szíves közlése). A középkori soproni telekfelosztásra vö. Mollay: Háztörténet és várostörténet. SSz. XIII, 121.

35. Ma a Városi Múzeumban.

36. Ma a Lenin körútnak az Ikvahídtól az Ógabona térig terjedő szakasza.

37. Vö. 1379: *dy obren patstuben*; 1393: *auf der obern padstuben* (SoprOkl. I/1, 186; II/1, 144). A házra még vö. 14.

38. A vámjövdelem kétharmad része volt a lovagrendé, egyharmada a megyei ispáné. Az elzálogosítás természetesen a kétharmad részre vonatkozott, ebből is 300 aranyforintnak és 10 %-os kamatának erejéig. Ebből következtetni lehet a Bécsi úti vám bevételére, az 1394. évi tarifával (SoprOkl. I/1, 8–9) való összevetés alapján pedig a forgalmára is.

39. Vö. SoprOkl. I/1, 137, 143, 150, 156; SoprVmOkl. I, 407; SoprOkl. II/1, 168, 171, 180, 201; II/4, XVI; ZsidóOkl. V/2,435.

40. A végrendelet keltezetlen. Házi Jenő írása alapján 1393 tájára teszi. A kereszties vám elzálogosításáról szóló 1393. évi városi feljegyzés szerint János *diezeit statrichter* volt, tehát április 24-én választották meg. Balf birtok vételárának kifizetésakor (aug. 25.) viszont már nem élt. A végrendeletet és a feljegyzést egyidőben írták a városi könyvbe.

János 1393 nyarán tett végrendeletet (I. h. II/1,144).⁴⁰ A két húszszéket a soproni templomokban⁴¹ létesítendő misealapítványra, az említett fürdőház jövedelméből 12 dénársolidust⁴² a plébániatemplom Szent Miklós oltárán létesítendő öröklágalapítványra hagyja. Az alapítványok fenntartását gyermekeire, ezek elhalálózása esetén valamelyik közeli rokonára bizza. A fentemlített 300 aranyforintból egyharmad rész, azaz 130 magyar dénárfont az ugyancsak a kereszte-

Az Agendorfer család címere a ferences kolostor káptalantermének egyik zárókövén

sektől 1346-ban átvett ispotályé, amelynek szegényei a tőke évi 10 %-os kamatából naponként húst kapjanak;⁴³ egyharmad rész, azaz 100 aranyforint fiáé, Mártoné (II.), a harmadik harmad leányáé, aki ekkor már Holzmanné (*Holzmannynn*) és a város záloglevelét őrzi. A harmadik, még kiskorú gyermekről itt nem, csak Márton 1403. évi végrendeletében esik szó. A vagyon többi részéből nyilván mindhárman részesednek.

8. János (I.) fia, Márton (II.) klingenbachi birtokos nemes Sopronban 1379-től kezdve szerepel. A Mészárosok utcájában⁴⁴ (ma: Templom utca) van másfél telkes háza és a Széplaki utcában (*Schlippergasse*)⁴⁵ egy hatalmas, $\frac{7}{4}$ telkes ma-

41. Sopronban ekkor 6 templom, illetőleg kápolna állt: a Szent Mihály plébánia-templom, a Szent János, a ferences (utóbb bencés) templom, az azóta eltűnt várarokmenti Boldogasszony templom, a Szent Margit és az ispotálykápolna.

42. Ez 360 dénár, azaz másfél dénárfont. Ennyibe került (1404-ben) egy számszerij vagy 24 rőf barchet, sávoly (SoprOkl. II/2, 294, 299).

43. Ez évi 13 dénárfont. Huszonhét évvel később, 1420-ban a városi ispotálymester heti 68 dénárt költ húsrá, ami évente 14 font 5 solidus 20 dénárt tenne ki. Pénteken és más böjti napokon azonban az ispotály szegényei üres káposztát ettek (SoprOkl. II/2, 309). Somogyi Zoltán (A középkori Magyarország szegényügye. Bp., 1941) a soproni ispotályt nem dolgozta fel.

44. Első említése 1453-ból: *in der Fleischakergassen* (Gerichtsbuch 73). A német utcanév az 1390-es években tehát már alakult. Volt-e ezt megelőzően az 1379-ben már kiépült utcának más német neve, nem tudjuk. Nem tartjuk azonban valószínűnek, mivel ennek a névnek is fel kellene bukkannia a forrásokban; másrészt itt állt a ferences (utóbb: bencés) kolostor és templom, amely megfelelő helyrajzi eligazításul szolgált. Vö. az 1379. évi házösszeírásnak erre az utcára vonatkozó következő kitételét: „Niklos hindern dem chloster” (SoprOkl. I/1, 184). Az utcanév is azt bizonyítja, hogy a húszszékeknek a Sópiastra (ma: Orsolya tér) való tömörítése (első adat 1434-ből) előtt a mai Templom utcában mérték a mészárosok a húst. L. még fent!

45. Első említése 1413-ból (SoprOkl. II/1, 15). 1379-ben tehát már alakult a német utcanév, amely Széplak német *Schrippen* nevét őrizte meg (vö. Házi Jenő: SSz. XI, 97). Ma: Balfi utca.

jorja (SoprOkl. I/1, 184, 187), szántóföldje a Pócsi dombon (*auf dem Vngrischen Potschan*. I. h. II/1, 144, 148), a Mészárosok utcájában egy hússzéke (*vicinus Nicolaus Gaisel*. I. h. I/1, 184; II/1, 144), amelyben 1393-ban Feurer soproni mészáros dolgozik: továbbá gyümölcsöse, $\frac{1}{4}$ Dudlesz-szőlője, Sopronnak 1385-ben elnyert új jobbágyfalujában, Meggyesen (ma: Mörbisch Burgenlandban) $\frac{1}{2}$ Goldberg-szőlője. Apja halálakor már nős, mert a városi könyv egyik bejegyzéséből megtudjuk, hogy apjának egyik hússzékét (*da der Öttel Mugel ist ynngewesen*) feleségének móringolta el. Az apja által létesített misealapítványnak ezért fentemlített hússzékét köti le (I. h.). Ekkor öröklí a másik hússzékét, a fentemlített 100 aranyforintot, azaz 130 magyar dénárfontot, amelyet a város kamatostul a Bécsi úti vám jövedelmével törleszt, a klingenbachi birtokot stb. Felesége, Katalin Virdung Pál bécsi pátriciusnak volt a leánya, aki 1393-ban többedmagával Grinzingben (ma Bécs XIX. kerülete) egy szőlőt, Gumpoldskirchenben (Alsó-Ausztria) pedig négy szőlőt örökölt.⁴⁶ Móringul az említett hússzéken kívül a Mészáros utcai ház felét kapta. 1402-ben Márton és Katalin beiratkoznak az 1386-ban alapított arlbergi Kristóf-testvérületbe,⁴⁷ amely főleg Vorarlbergben és Tirolban volt elterjedve.

Agendorfer Márton (II.) pecsétje.
 A soproni Állami Levéltár Dl. 308. számú oklevelén

46. Vö. Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. Wien, 1895—1911, II/1, 298.

47. A testvérület elsősorban a hegyek vándorainak nyújtott segítséget s e célból Vorarlberg és Tirol határán, az arlbergi hágón menedékhelyet tartott fenn. Sopronból még két pátricius, Antauer Jakab mosontarcsai (ma: Andau Burgenlandban) birtokos nemes és a Mödlingből származó Keresztély kereskedő, a mai Caesar-ház egykori tulajdonosa volt a Kristóf-testvérület tagja. Vö. Házi (Egyháztört. 305).

Márton valószínűleg csak apja halála után került a soproni tanácsba (I. h. I/1, 257; II/1, 146); 1399-ben városbíróvá is választották (I. h. I/1, 262). Címerpecsétje fennmaradt: háromszögű pajzsában „damaszkozáshoz hasonló, három ágra oszló díszítés” van. Kőrirata: S + MARTINI + AGENDORFER (I. h. 257, 240). Márton, jobban mondva az Agendorfer-család címere maradt fenn a ferences kolostor káptalantermének északi kápolnájában, a csúcsíves boltozat zárókövén: „közös tőből kinövő hármass levél”.⁴⁸ Művészettörténészeink ennek és Márton végrendeletében a ferenceseknek juttatott „jelentékeny hagyaték”-nak alapján a gótikus terem építési idejének felső dátumát a XV. század első éveire teszik. Ez azonban nagyon ingatag következtetés. Márton (II.) ugyanis az Agendorfer-családnak Sopronban kimutatható hatodik nemzedékét képviseli, a család címere bármelyik korábbi nemzedék életében a boltozat zárókövére kerülhetett. A Mártonnak tulajdonított „jelentékeny hagyaték” pedig a végrendelet⁴⁹ téves értelmezésén alapszik. Mivel a ferences templom, ugyanúgy mint a külvárosi, várarokmenti templom, a Boldogasszony titulust kapta, művészettörténészeink a végrendeletben szereplő *Vnser frauen* templomot a ferences templommal azonosítják. A középkori soproni nyelvhasználatban azonban a ferences kolostor és a templom mindig együttesen *kloster*,⁵⁰ így Márton végrendeletében is: *in das kloster* a barátoknak csuhára 5 dénárfontot, apja és saját lelkiüdvéért pedig miséalapítványra két hússzékének a jövedelmét és gyümölcsösét hagyja. Ennyi a „jelentékeny hagyaték”! Ebből a káptalanterem építésének XV. század eleji befejezésére következtetni nem lehet. Márton különben is a várarokmenti Boldogasszony templom jótevője volt: ő alapította a Szent Anna oltárt, amelynek a végrendeletben új kelyhet hagy, meg három ezüstserleget, hogy ezekből egy miseruhára díszítést verjenek, továbbá az özvegye által fenntartandó miséalapítványt (szombatonként 4 misét), még pedig Szűz Mária mennybemenetelének tiszteletére s saját és ősei lelkiüdvéért. Márton apjának, Jánosnak végrendeletét is megismertük: ebből sem lehet a káptalanterem építésének pártfogására következtetni. Tekintettel arra, hogy a város életében az Agendorfer-családnak csak III. Péter alapította ága játszott jelentős szerepet, itt I. Márton gróf (1337–1360), esetleg III. Péter gróf (1321–1331) jöhet számításba. A káptalanterem tehát a soproni gótikának mindenképpen korábbi remeke, mint ahogyan ezt egyes művészettörténészeink ma még tartják. Mellékkápolnájának kialakítása akár a teremmel együtt, az 1330-as években is megtörténhetett (vö. Csatkai—Dercsényi im. 117); Genthon István: Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1959, I, 322;

48. Tompos Ernő megállapítása. Vö. Csatkai—Dercsényi i. m. 272, 276. A családi címér Márton apjától, Jánostól (I.) 1374-ből is fennmaradt: „A pajzs alakú pecséten faágak” (ZsidóOkl. V/2,435). Az oklevelet Münchenben őrzik, ahonnan e pecsét fényképét még nem sikerült megszerezniük.

49. Házi Jenő a keltezetlen végrendeletet (SoprOkl. II/1, 13–4) 1406 tájára teszi. Márton 1402. március 3-án harmadmagával még Stichenwinkel István özvegyének végrendeleti tanúja (I. h. II/1, 146); 1403. szeptember 13-án *vejének*, Stichenwinkel Istvánnak végrendeletkezésénél ugyanazok a tanúk szerepelnek, csak Márton hiányzik (I. h. 147). Márton végrendeleti tanúi: György fia Miklós polgármester és Schmuckenpfennig János tanácsbíró, akik e tisztségüket 1402/03-ban (ápr. 24—ápr. 24-ig) vagy 1403/04-ben viselték. A végrendelet tehát 1403 táján kelt.

50. Például a mai Beloiannisz tér 7. számú (Tábornok-) ház fekvését a városi feljegyzési könyv 1496-ban a szomszédok megnevezésén kívül így határozza meg: „am Platzs *gegen dem kloster vber*” (Gedenkbuch 38).

51. Házi Jenő (Egyháztört. 203) és Csatkai—Dercsényi (I. m. 117) a templom főoltárának megújítására vonatkoztatják, holott itt nem erről van szó. A *tevelen*, *täveln* jelentése „glatt einlegen, täfeln”, a *tavel* pedig nemcsak „Altargemälde”, hanem többek között „Glastafel” is (Lexer). A végrendelet tehát az üveglakok megújításáról szól.

Gerevich László a Dercsényi Dezső szerkesztette „A magyarországi művészet története” című műben (Bp., 1956, 132).

Márton (II.) végrendeletében a várarokmenti templomra a fentiekén kívül még 5 dénárfontot hagy, *das man die kirchen damit sol vbertefeln vnd ob icht zerrunn, das sol man erstatten*.⁵¹ A Szent Mihály plébániatemplom, ugyancsak Márton és elődei lelkiüdvéért, *zü dem paw* 2 dénárfontot kap,⁵² *die sol man haben auf dem alten dreyskhof*,⁵³ ugyanígy a Szent György templom *czü dem paw* 5 dénárfontot, az ispotály 5 dénárfontot 2 vég daróposztóra, hogy ebből a szegényeket ruházzák. Felesége öröklí a Mészáros utcai ház másik felét, a meggyesi $\frac{1}{2}$ Goldberg-szőlőt, összes többi szőlőjét, *auch all mein gereutekcher vnd all mein hausekcher*,⁵⁴ csupán sáfárjának, Miklósnak⁵⁵ a leánya kap $\frac{1}{4}$ Dudlesz-szőlőt.⁵⁶ Miklósnak 1 köböl búzát hagy, szolgálainak pedig ruháit (*plunder*) juttatja, kivéve két selyemöltözéket (*seydel*). Klingebachi birtokának templomát $\frac{1}{4}$ szőlővel és 4 dénárfonttal segíti. Egyébként minden vagyona feleségét illeti s őrá bízta kiskorú (10 éves) öccsét minden vagyonával együtt. Ha ennek nem viselné jól a gondját, akkor nővére, Anna (I.) gondozza, ha pedig ez nem vállalná, akkor legközelebbi rokonai (*nachst freund*), Schmuckenpfennig János és Harkai Péter gróf, mindketten soproni pátriciusok.

9. Sem Márton özvegyéről, sem kiskorú öccséről nem hallunk többé. A családi vagyon Annára szállt. Hozzá került még 1393-ban a keresztes vám záloglevele is. Ekkor már Holzmann bécsi (?) polgárnak a felesége (SoprOkl. II/1, 144; II/2, 305). Második férje, Weißbacher Miklós bécsi polgár már 1392-ben kereskedelmi kapcsolatban volt Sopronnal: Zent András halász 9 dénárfont erejéig halfiaztatóját zálogosítja el neki, 1403-ban pedig az említett (49. jegyzet!) Stichenwinkl István 4 dénárfonttal adósa (I. h. I/1, 239; II/1, 147). 1411. augusztus 16-án hallunk arról először, hogy András löcsei és Nikasy Miklós kassai kereskedőt Ausztriában kár érte s ezért megtorlásul Weißbacher Miklós soproni vagyonát zároltatták: Zsigmond király augusztus 16-án utasítja a városi tanácsot,

52. Művészettörténészeink ezt a *paw* 'Bau' szót építészeti műemlékeinkkel kapcsolatban válogatás nélkül 'épít(kez)és'-nek értelmezik, holott a középkorban általánosan 'karbantartás'-t is jelent. Például Bläswetter Osvát városi kamarás 1514. évi számadáskönyvében a kiadások első fejezete (SoprOkl. II/5, 221—31) a „Zeainczig awßgebenn auf *das paw der stat*” címet viseli és a várfalak, középületek karbantartási munkálataira fordított kiadásokat tartalmazza. Ezért jelenti mezőgazdasági értelemben még ma is a 'művelés'-t (vö. 1429-ban egy szőlővel kapcsolatban: „in rechtem *paw* halden sullen” I. h. II/1, 47). A szó jelentését tehát minden előfordulási helyén külön meg kell vizsgálni, mielőtt építéstörténeti következtetéseket vonunk le belőle. Ilyen szempontból a két nyelven fennmaradt források különösen tanulságosak. Egy 1484. évi latin nyelvű soproni végrendeletnek templomokkal és az ispotállal kapcsolatos *pro fabrica* és *pro edificio* kitételét például 1485-ben így értelmezik: *zwm paw* 'zum Bau' (I. h. I/6, 28; II/4, 363).

53. Ebből következik, hogy Agendorfer Jánosnak annak idején a Bécsi úti vámmal együtt a keresztesek harmincadhátát is elzálogosították. A vámjövedelem elzálogosítása utóbb, az ismeretes 1420. évi felkelés idején, a tanács ellen emelt vádpontok között szerepel: a fellázadt kézművesek azt állították, hogy a vámjövedelem nem az ispotályt, hanem a várost illeti, mivel Agendorfer Márton (II.) saját vagyonából hagyott 100 *dénárfontot*, illetőleg ebből évi 13 *dénárfontnyi* kamatot az ispotálynak, magát a vámjövedelemet a városnak hagyományozta. A való helyzetet fent láttuk, a kézművesek tehát tévedtek.

54. Irtás- és belsőségi földek.

55. A végrendeletben: *Niklein dem Schaffer*. A szövegösszefüggés alapján a *schaffer* 'sáfár' szót itt nem családnévnek, hanem érvényes foglalkozásnévnek fogtam fel.

56. A végrendelet még hozzát teszi: *das man ir die pawen sol vncz an die stat*.

hogy további intézkedésig a zárt oldják fel (I. h. I/2, 45–6). Anna tehát ekkor már Weißbacher Miklós felesége volt. Az ügy azonban évekig elhúzódott. 1415. november 26-án Borbála királyné ír a tanácsnak, hogy Anna asszonyt soproni vagyona élvezetében ne háborgassák; akinek követelése van, a törvény előtt keresse igazát (I. h. 99). Anna asszony 1416 elején meghalt,⁵⁷ ezért március 16-án már mostohafia, Weißbacher János bécsi tanácsbéli adja el Sopron városának az örökség útján nagyapjától (*von meinen lieben enn*), Agendorfer Jánostól származó Klingebach birtokot, minden tartozékát, nevezetesen a jobbágyokat (*holden*), a pénzbeli szolgáltatásokat (*pheninggült*), a hegyvámot (*perkchrecht*), az erdőket (*holcz*), a legelőket (*wayd*), a kaszálókat (*wismad*), a szántókat (*ekcher*), a gyümölcsösöket (*pawngarten*), a káposztáskerteket (*chrautgarten*), *ze veld vnd ze dorff*, és a falu szabad birtoklásáért ő is, apja is függő pecsétjükkel szavatosságot vállalnak (I. h. 105–7). Az Agendorfer-család többi ága ekkor már kihalt, Weißbacher János ezért örökölhette Klingebachot. Weißbacher Miklós a soproni vagyont kapta meg. Borbála királyné 1416. szeptember 8-án ismét meghagyja a soproni tanácsnak, hogy Miklóst soproni javaiban ne háborgassák, szeptember 9-én pedig a királyi tárnokmesternek, a királyi városok legfőbb bírójának, hogy a kassai polgárok Albert osztrák herceg előtt keressék igazukat (I. h. 113–4). A soproni tanács az esetet nyilván arra használta fel, hogy a külföldi birtokostól megszabaduljon. Erre mutat az is, hogy Miklós és János, miután egy kölni polgártól 90 bécsi dénárfontért megvették Kienast Vilmos soproni polgár és felesége házrészét, fél rétvét és egyéb javait, 1417. augusztus 9-én kérik a soproni tanácsot, *das ir vns denselben kaüff also fuerderlich fertigen wellett nach ewr stat recht vnd gewonhait* (I. h. 128).

A klingebachi birtok eladása valószínűleg Sopron hibájából nem válhatott érvényessé, mert Miklós fia, János (*alio nomine Bayzypochar*), fiának és három lányának képviselőiben is, 1418. július 4-én megjelent Sopronban s a tanács, valamint a vasvári káptalan két kiküldöttje jelenlétében előadta sérelmeit. Végül újból megegyeztek, hogy János és gyermekei *pro quibusdam ipsorum necessitatibus sublevandis et evitandis* Klingebach birtokot minden tartozékával együtt most már 500 bécsi dénárfontért Sopron városának örökáron eladják. A vasvári káptalan Jánosnak, *propter distanciam loci personaliter nostram in presenciam venire non valentis*, személyes jelenléte nélkül a megegyezést követő tizedik napon adta ki az erről szóló oklevelet (SoprVmOkl. II, 44–5). Zsigmond király november 11-én utasította a csornai konventet, hogy Sopron városát Klingebach birtokába vezesse be. A csornai konvent 1419. január 19-én igazolta, hogy a birtokbaiktatás ellenmondás nélkül megtörtént (HazOkm. IV, 275–6; SoprOkl. I/1, 149, 153). A vétel így érvényessé vált.⁵⁸ Ekkortájt válhatott meg Weißbacher Miklós is soproni vagyontól, nevezetesen a főtéri háztól.⁵⁹ Ezzel az Agendorfer-család soproni szereplése megszűnt.

10. Az Agendorfer-család másik ágát Péter (II.) gróf második fia, Fülöp dági birtokos alapította. Fülöp 1321. január 22-én már nem él. Péter, a soproni Szent János lovagok praepceptora ekkor kiadott oklevelében ugyanis elismeri,

57. Vö. SoprOkl. II/2, 305: Brenner János városi jegyző 1416-ban Anna (*die Holczmanin*) adójából még 5 dénársolidusszal tartozik.

58. Január 22-én a csornai prépost értesíti a soproni tanácsot, hogy a két beiktató levélért neki 6 márkát, a nótáriusnak és az irnoknak 200 dénárt fizessenek, György testvérnek, aki a beiktatásnál a konventet képviselte, viszont több jár 1 dénárfontnál (SoprOkl. I/2, 154).

59. Leistel Gáspár pátricius kimutathatóan 1420 tájától bírja a házat (SoprOkl. II/6, 84).

hogy a balfi szőlőhegyen atyai örökség révén tulajdonát képező $\frac{1}{4}$ szőlőt 5 soproni hússzéknek vagy kenyérárúsító helynek évi öt pensa dénárnyi haszonbérével együtt (*cum censu quinque maccellorum seu mensarum panis singulis annis quinque pensas denariorum faciente*) a végrendelkezési jog megadása mellett 12 dénárfontért néhai sógorának, Fülöpnek annak idején eladta. A szabad végrendelkezési jog megadása arra az esetre is vonatkozott, ha Fülöpnek Ágnes asszonytól, Péter praeceptor nővérétől nem maradnának gyermekei. Mivel Ágnes asszony halála után Fülöp a fenti szőlőt és haszonbért második feleségének, Erzsébet asszonynak, Bertalan néhai borbolyai lovag (*miles*) leányának, valamint e házasságából született gyermekeinek, Lőrincnek (I.) és Erzsébetnek (II.) adományozta, Péter újabb 6 dénárfont ellenében minden jogáról lemond (SoprOkI. I/1, 34–5). Ez az 1321. évi oklevél tartalmazza a legrégebb adatot a soproni hússzékekre és a piaci kenyérárúsító helyekre (Brotbank!): ezek ekkor nemesek, pátriciusok kezén vannak, akik bérbe adják őket polgároknak.

Ágnes asszonynak és Péternek az említett oklevél szerint Marczel István gróf, Sopron környéki birtokos nemes a nagybátyja, és István fia Konrád gróf, soproni pátricius az unokatestvére. Agendorfer Fülöp és Ágnes házasságából egy fiú, Szigfrid született; Fülöp második házasságából származott Lőrinc (I.) és Erzsébet (II.).

11. Szigfrid az 1330-as években dági birtokrészből két jobbágytelket adott el atyai nagybátyjának, a már említett Péter (III.) grófnak és Bozi István fia István (*Peuhul*) soproni pátriciusnak (I. h. 91–92). 1349-ben már nem él. Fia volt Péter (IV.).

Péter (IV.) dági birtokos az előbbi két jobbágytelekről *amore proximitatis* 1349-ben mondott le atyai nagybátyja, Lőrinc (I.) javára, aki az említett vásárlóktól visszaváltotta. Az erről szóló oklevél, amelyet a győri káptalan állított ki, kiemeli az írásbeliség fontosságát: „Quoniam fallax temporum cursus fugati sue dispositionis motu fragilitatis humane memoriam plerumque in oblivionis precipium secum trahit, necesse est gesta mortalium presertim utilia stabiliri scriptura” (I. h. 91). Bár hasonló gondolatok oklevelek bevezetésében ekkortájt megtalálhatók, az írásbeliség fontosságának ez a kiemelése a győri káptalannak ebben a soproni tartalmú oklevelében talán még sem véletlen. Hiszen csak két esztendővel korábban szűnt meg a János-lovagok hiteleshelyi működése Sopronban, amit a Harkai-család két tagjának oklevélírási működése csak átmenetileg és elégtelenül tudott pótolni. Az alig 70 éves városnak most már saját városi kancelláriájára volt szüksége.⁶⁰

1356-ban Sopron a Dág birtokkal érintkező területen királyi és győri káptalani emberekkel határjárást végez és határjeleket emel, aminek a dági birtokosok, köztük Péter (IV.) nevében Wasner (*Basnar*), a falu bírása ellene mond (I. h. 110). Úgy látszik, a város már ekkor szemet vetett Dág birtokára, mert a bejárt terület haszonélvezetétől eltiltotta Pétert, valamint unokatestvéreit, Lőrinc fia Lőrincet (II.) és Pétert (V.) is. 1358-ban a család dági birtokosai Visegrádon Vilmos egrí prépost, királyi kápolnaispán és titkos kancellár előtt újból felosztották dági birtokukat, amelyhez most már Mártonnak (I.) 1350 táján megvásárolt része is tartozott, és érvénytelenítették a birtokra vonatkozó és egymás ellen korábban kiadott egyéb okleveleket. Ebből az alkalmából tanulságos falutörténeti adatokat rögzít az osztálygyességi oklevél. Az osztózkodásnál Péternek jutott többek között 1 kuria, 15 jobbágytelek (*sessio, mansio, lanus*),

60. Vö. Házi Jenő: A városi kancellária kialakulása Sopronban. SSz. X, 202–15.

10 hold szántó az 1356-ban már vitássá tett részen *iuxta metas civitatis Supru-niensis*, 2 $\frac{1}{2}$ hold szántó a *Ruidfold*⁶¹ dülőnek a falu felőli részén és 1 $\frac{1}{2}$ hold szántó a „Hofstat” (*Hofstat*, *Hobstar*, *Hobstat*)⁶² mellett, ahol egyik jobbágytelke is volt (I. h. 116–8). Feltűnő, hogy az oklevél Péter jobbágyai közül egyet sem említ, az ő jobbágytelkeinek meghatározásához unokatestvérei, Lőrinc (II.) és Péter (IV.) jobbágyainak telkét, valamint a megszokott tájékozódási pontokat (erdő, mező, falu) nevezi meg. Pedig a két példányban készült oklevél kiállításánál Péter is jelen volt.⁶³ Péter 1363-ban már nem él. Fia volt Miklós.

Folytatása következik

A régi soproni városháza bontása 1894-ben

61. Olvasd: *Ruidfeld* (hosszú *ú*-val!). A visegrádi királyi kancellária magyar irnoka a felek bemondása alapján hangzás szerint írta le az oklevélben szereplő összes német neveket. Ezért ezek nagyon értékes német nyelvjárástörténeti adatok. Az előbbi név első tagjában a középbajor nyelvjárási *ruid* 'irtás', a másodikban a mai irodalmi *Feld* 'föld' szónak ugyancsak középbajor nyelvjárási *föld* (sajátos nyelvjárási *l*-hanggal ejtett!) megfelelője van meg ('irtásföld'). A név így fontos bizonyítéka az ágfalvi német parasztnyelvjárás (középbajor *ui*-nyelvjárás) korai meglétének.

62. A német *hofstat* jelentése: „Grund und Boden, worauf ein Hof mit den dazu gehörigen Gebäuden steht oder stehn könnte; Wohnung eines Herrn oder Fürsten mit seiner Umgebung; ländliches Grundstück, Bauernhof” (Lexer, Götze). Itt a dági határnak még a falu belsőségéhez tartozó részét jelenti. A német szó ebben a jelentésében a magyar nyelvbe is átkerült (*hóstát*).

63. Mikor Sopron a dági birtokot megvette (1373., 1396.), a két oklevél a városi levéltárba került, ahol ma is őrzik.

VI. századi germán temető Hegykőn II.

Írta: Bóna István

1960. szept. 5–24. között a Magyar Tudományos Akadémia és az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Régészeti Intézete ásatási tervmunkái keretében folytattam az előző évben gazdag leleteket szolgáltató hegykői népvándorláskori temető feltárását.¹

Az ásatást Horváth Imre Mező u. 19. sz. alatti telkén kezdtük.² Itt az első hét folyamán elértük a temető északi szélét. Déli végének felkutatására ekkor ismét Kántor János 23. sz. alatti udvarára mentünk, ahol néhány további sír előkerülése után valóban lezáródott a temető. Az eképpen minden oldalról körülhatárolt temetőt most már csak a múlt évi ásatás színhelyén a 21. sz. ház istállója és pajtája vágta kétfelé. Technikailag nehéz, lassú munkával végül e két épület belterületét is feltártuk. Ezzel az észak-déli irányú homokdomb tengelyében húzódó, nagyjából félovális alakú temetőt 49 sírral teljesen feltártuk.³

Az ásatás harmadik hetében a feltárt temetőtől északra, mintegy 6–8 méternyi üres térköz után, Solymos Gyula Mező u. 17. sz. alatti kertjében újabb, az előzővel egyelőre teljesen egykorúnak látszó temetkezési csoportra bukkanunk. E II. sírcsoportnak eddig 17 sírját fedeztük fel, ebből 14-et feltártunk, egyet pedig (a 64. sírt) a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum kiállítási célra egészben emelt ki. Az 1960. évi ásatással tehát az egész temető sírszáma 66-ra emelkedett, amelyből 64-et fel is tártunk.

A sírok szerkezete, tájolása általában egyezik az elmúlt évben tapasztalakkal. A jelentősebb sírok, illetve mellékletek a következők:

30. *sír.* Férfi. Baloldalán kétélű kardot viselt. A kard tokmaradványain bronz szíjakasztókat és egy, a kardszíjat díszítő mészke-korongot találtunk. Fejétől jobbra a sír végébe vaslándzsát döftek.

33. *sír.* Hatalmas termetű férfi. Bronz gombbal díszített markolatú kardja a melle közepére volt helyezve. Halálát erős kard- vagy szekerce-csapás okozta, amely koponyája jobboldalát lemetszette.

34. *sír.* A temető legérdekesebb férfi-sírja. A temetés után néhány évvel megbolygatták. Hogy mit vittek el belőle, nem világos, tény csupán annyi, hogy sírmellékletei nagy részét szanaszét szórva dobálták vissza a földbe. Csontjai egy részét is szétdúlták. Mellékletei közül egy nagy bronz tállal és egy pénzváltó mérleggel alább behatóbban foglalkozom. Térde mellett vas harcibalta feküdt, lábainál pedig díszes csontfésű darabjai.

A 36. *sír* csontváza szokatlan helyzetben feküdt. Jobb kezét az álla alá hajtották, lábai pedig térdben behajlítva erősen fel voltak húzva. A hátonfekve zsugorításra emlékeztető különös helyzetre egyelőre nem tudok magyarázatot, csupán párhuzamát említhetem a bajorországi Altessing 8. sírjából.⁴

A 38. és 45. *sír* gyermekhalottai karjukon egyszerű bronzkarperect viseltek.

1. Az 1959. évi ásatásról ld. beszámolómat: VI. századi germán temető Hegykőn. Soproni Szemle 14 (1960) 223–241.

2. Az ásatás első két hetében Bakay Kornél III. é. egyetemi régész hallgató volt munkatársam. A második héten részt vett a munkában B. Vágó Eszter múzeumigazgató (Sztálinváros) és Tóth Tibor anthropológus.

3. Átkutatatlanul olyan kis terület maradt, amelyen legfeljebb egy sír rejtőzhet. Nem tartom kizártnak, hogy a sírcsoport pontosan 50 sírt tartalmazott.

4. Bayerische Vorgeschichtsblätter 18/19, 1951–52, 289., 44. t.

A 40. ifjú sírjában kisméretű kopjahegyet találtunk. A 49. sír férfiúja scramasaxot (harcikést) viselt. Ez a fegyver a pannóniai germánoknál eddig ismeretlen volt.

Az 54. női sírból egy szokatlan alakú bronzgyűrű és egy díszes mészke orsógomb említésre méltó.

Az 55. sír 8–10 éves fiújának sírjában ugyancsak szokatlan módon komoly fegyver, köpüs vasnyílhegy került elő. A babérlevél alakú köpüs nyílhegy egyébként gyakori melléklet Hegykőn, 3 db-ot találtam a 61. sírban, 9 db-ot a 62. sírban, mindhárom esetben a lábszárak mellett.

Az 56-os bronzcsatos övet és vas tört viselő férfi sírja az 57. gyermek sírja felett feküdt. Az utóbbi minden bizonnyal korábbi temetkezés.

A 60. fiatal férfi sírjában bronzcsatot, bal csipője mellett pedig díszes tarsoly maradványait találtuk. A tarsoly kis bronz csatjához négyszögletes csat-test járult, amelyet rekeszekbe helyezett üveglemezek díszítenek. A bőr- és fa-részekből álló tarsoly négy helyen 3–3 füles bronzgombbal volt összeerősítve.

A 61–62. sírok felett sírrablók kutatóárka haladt át, akik (a földelszíneződés szerint) le is jutottak a két igen mélyen fekvő sírba. A vázakat azonban egyik esetben sem dúlták szét, a mellékletek is rendben feküdtek. Úgy sejtem, hogy mindkét esetben (valamint a 34. sírből is) az esetleg aranyveretekkel is díszített drága fegyvert, a kardot emelhatték ki.

A 62. sírban a már említett nyílhegy-csomó mellett még ezüst övcsatot, ezüst övdísz és a bal váll felett egy bronzcsatot találtam. Az utóbbi más helyeken végzett megfigyelések szerint a vállon keresztülvetett kardszíjhoz tartozhatott. (E körülmény is a sírba eredetileg eltemetett kard elrablására mutat.) Feje mögött díszes edény volt, amelynek ismertetésére még visszatérünk.

A 64. sírban 180 cm-es termetű harcos feküdt, jobb oldalán kétélű, ezüst verettel díszített tokos karddal, bal oldalán egykori fa pajzsa vas fogójával és vas kézvédő dudorjával (1. kép 1), bal lába végénél pedig a sír falába döfött lándzsával (1. kép 2).

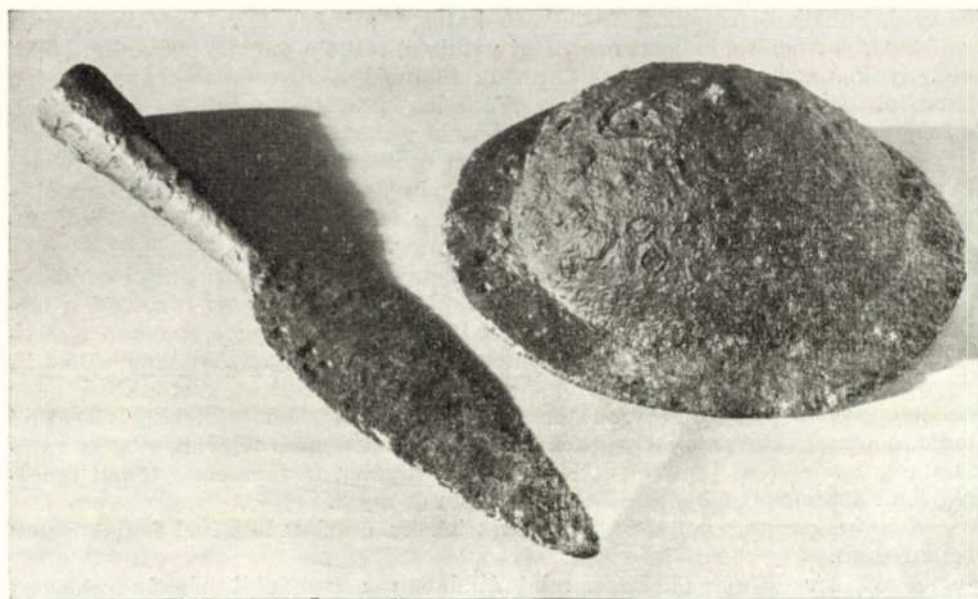
A 33., 38., 50–51., 54–66. sírok a temető II. sírcsoportjához tartoznak. E csoport nagyobbik fele még feltáráásra vár.

Az 1960. évi ásatás során feltűnt, hogy az I. sírcsoport északi felében gazdag női sírt, sőt egyáltalán női sírt nem találtunk. Az egyetlen bizonytalan kivétel a 29. sír, amely csontváza alapján fiatal férfinak tűnik ugyan, de koponyája jobb oldalán és jobb válla felett, egymás alatt egy-egy szem apró gyöngy került elő. A gyöngy pedig a női sírok szokásos ékszere. — Viszont Iszkaszentgyörgyön egy ugyancsak 1960-ban feltárt germán ifjú sírjában kétségtelenül megállapíthattam, hogy a koponyája jobb oldala alatt talált bronzdrót és gyöngyszem az elbai germánok (svébek) nemzeti hajviseletét, a fejről jobboldalt lecsüngő hajfonatot díszítette.⁵ Így esetünkben is valószínűleg hasonló „svéb-tincset” viselő ifjúnak kell a sírt tulajdonítanunk.

Ugyanekkor az I. sírcsoport déli felében — a 49. sír kivételével — idei ásatásunk során kizárólag női sírokat találtunk.

Alaposabban utána nézve a jelenségnek, a következőket figyelhettem meg. A sírcsoport déli és nyugati felében 21 sírba kizárólag férfiakat vagy fiúgyermekeket temettek. Átellenben ezzel a résszel a csoport északi és északkeleti szárnyán viszont 18 női sírből álló tömb helyezkedik el, beleszámítva a leánygyermekeket is. Öt csecsemő-sír nemét nem lehetett meghatározni. A női temető-

5. A szerző ásatása. Közöletlen; a székesfehérvári múzeumban.

1. Lándzsacsúcs és pajzsdudor a 64. sírból

részt kelet felől négy, dél felől egy fegyveres férfi sírja határolja. A tőle északra és nyugatra elterülő férfi-temető és ezek a férfi-sírok mintegy körülveszik a nők temetőjét.

A 49 síros I. sírcsoport temetkezési rendje tehát a következő. Északnyugati fele zárt férfi-temető, délnyugati fele zárt női-temető. A női temetőt fegyveres férfi-sírok „örzik.” A csoport leggazdagabb férfisírja az 1. sz. nemzetségfői temetkezés a női temetőrész közepének szélén a temető DK-i peremén fekszik.

A langobard népről tudjuk, hogy korábbi hazájában, az Elba torkalatvidékén, az i. e. 1. századtól kezdve sajátos temetkezési rendszerre tért át. A férfiakat és a nőket ugyanis következetesen külön-külön temetőkbe kezdték eltemetni. Megkülönböztetünk tehát náluk fegyvermellékletes férfi-temetőket (az ún. férfitársaságok temetői) és használati tárgyakkal, ékszerekkel jellemzett női-temetőket. Utóbbiakba kerültek a gyermekek, a félszabadok és a rabszolgák is. Mindkét temető-típus száma meglehetősen nagy, tehát a szokás időszámításunk kezdeté táján általánossá vált.⁶

A különálló férfi- és női-temetők kialakulását a kutatás a langobardok Vodan kultuszával⁷ hozza kapcsolatba. Vodán a harcosok vezetője, aki a harcban elesetteket és a harcosokat a hősök túlvilági csarnokában a Valhol-ban gyűjti össze.⁸ A kultusz és hiedelmei nyilván azzal a folyamattal egy időben alakultak ki, amikor a nemzetségi szervezet mellett vagy felett megjelent a hivatásszerűen

6. Wegewitz, W., Die Langobarden an der Niederelbe (Reinerth, H., Vorgeschichte der deutschen Stämme II. Leipzig—Berlin 1940) 750.

7. A langobardok törzsi eredetmondája Vodan választott népeként tünteti fel őket (Paul. Diac. Hist. Long. 1, 8—8).

8. Schulz, W., Die Langobarden als Wodanverehrer. Mannus 24 (1932) 215—231. Schulz, W., Archäologisches zum Wodan- und Wanenverehrerung. WPZ 19 (1932) 168.

harccal, rablóhadjáratokkal foglalkozó katonai arisztokrácia. A Valhol így a valóságos társadalmi helyzet másvilági vetülete, maga a temetkezés pedig a földi viszonyok s egyben túlvilági tükörképük függvénye. Következésképpen Vodan harcosai már a temetőben együvé, a „Valholba” kerülnek, mégpedig aligha csak a langobardoknál, hanem más Vodan-tisztelő germán törzseknél is.

Az elbai langobardoknál évszázadokon át megfigyelhető Vodan tiszteletet és a vele kapcsolatos temetkezési szokást a népvándorlaskorban — tudtommal — eddig még nem figyelték meg. Alig kétséges azonban, hogy a hegykői I. sírcsoportban ennek késői változatát találtuk meg.

A langobardok merev kötött ritusára azonban itt mindössze annyi emlékeztet, hogy az egységes nemzetségi temető külön-külön szárnyán található a férfiak és nők tömbje. A temető egészének társadalmi szerkezete azonban gyökeresen más. A férfiak temetőjébe kerülnek a gyermekek és egyéb jognélküliek is, ugyanezt találjuk a nőknél is. A nemzetségi arisztokrácia, esetünkben négy nehézfegyveres (kard, harcibalta) férfi és négy nemesfém ékszereket viselő nő tagja, a temető középső harmadába került. Maga a temető félovális alakja valószínűleg a települési rendnek felel meg. — A további társadalomtörténeti tanulságokról a temető teljes feltárása után szólunk majd.

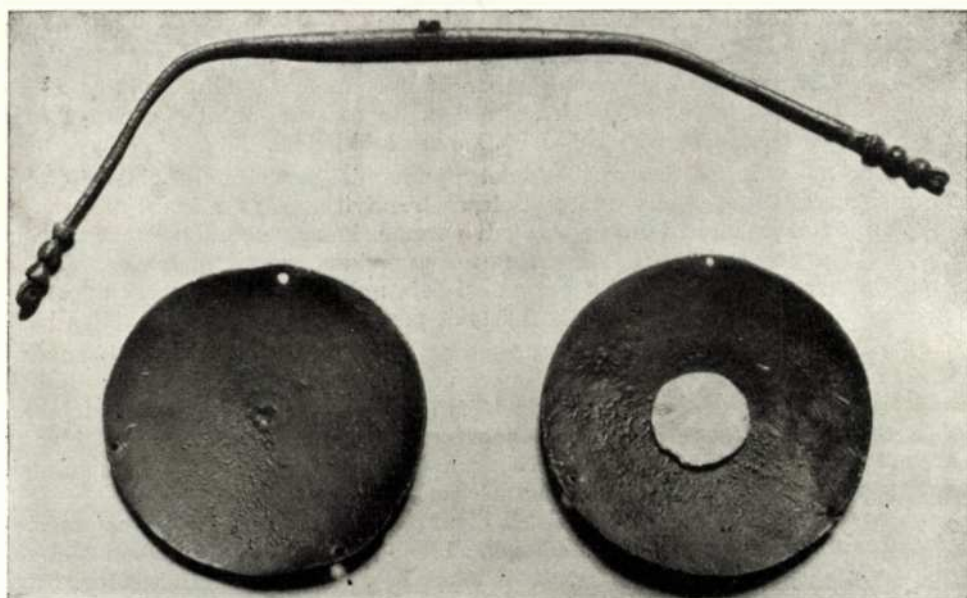
A következőkben az 1960. évi ásatás három érdekes leletével foglalkozunk behatóbban.

A 62. sír *edénye* (2. kép), mint általában a Dunántúl népvándorlaskori keramikája, pontos párhuzam nélkül áll. Szürke színű, gondosan iszapolt anyagú,

2. Germán edény bekarcolt mintákkal díszítve

korongolt készítmény. Mintája ismétlődő szakaszokban — metopékban — elhelyezkedő, egymást váltó halszájka vagy fenyő és sűrű, kusza, pikkelyszerű vonalkázás. Az edény alakja jellegzetesen elbai germán, az ún. „Schalengefäss” típus változata. Kisebb méretben díszítés nélkül hasonló hozzá a hegykői 8. sír és egy

3. Bizánci eredetű bronz pénzváltó mérleg ólomsúllyal. VI. század

pilisvörösvári⁹ sír edénye. A 62. sír edényének közelebbi előzményeit a morvaországi népvándorláskori germán temetőkből említhetem. A smolini IX. sír¹⁰ és a holásky 2. sír¹¹ rokon alakú edényein ugyanis a mienkhez hasonló metopeszerűen osztott mezőkben ismétlődik a vonalas díszítés. Mindkét temetőt az V. sz. második felére lehet keltezni.

Az ásatás egyik legérdekesebb lelete a 34. sírből — sajnos összedobált és görbített állapotban — előkerült kétkarú bronz *pénzváltó mérleg*. Karja 14,5 cm hosszú, serpenyői kb. 5 cm átmérőjűek. Két súly tartozott hozzá: egyik Traianus erősen kopott nagybronz érme, a másik egy 2,83 g-os korongalakú ólomsúly (3. kép).

E mérlegnek elsősorban gazdaságtörténeti jelentősége figyelemre méltó. Szerepe a következő volt. Az V–VI. századtól kezdve Európában számos pénzverő műhely keletkezett és működött egy időben a különböző germán törzsektől megszállott egykori Nyugat-Római Birodalom területén. A Rajnán túli frank, alamann és nyugatigót országokban számos feudális úr és város megannyi súlyú és fajtájú pénzt veretett. Itália keletigót, Sirmium gepida királyainak, az ausztriai rugi államnak stb. szintén más-más érmelelésük volt. Mindehhez járultak még Bizánc anyaországi, itáliai és hispániai pénzverő műhelyei. Könnyű elképzelni, hogy ilyen zűrzavaros körülmények között a számtalan különféle pénz mennyi nehézséget okozott a kereskedelemben, a pénzforgalomban. Lebonyolítására gyakorlatilag csak egy mód volt: a pénzek súly szerinti értékelése és beváltása. Így maradt ez egyébként a középkor későbbi századaiban is Európa-szerte.

Nincs abban tehát semmi feltűnő, ha a merovingkori Európa harc-os-keres-

9. Bóna, I., Die Langobarden in Ungarn, Acta Arch. Hung. 7 (1956) 197., 47. t. 1.

10. Novotny, B., AR. 9 (1957) 212, kép 3.

11. Novotny, B., AR. 7 (1955) 179. kép.

kedő arisztokráciájának sírjaiban viszonylag gyakran találkozunk a mindennapi felszereléshez tartozó, az övről lecsüngő bőrtársolyban viselt, pénzváltó mérlegekkel. J. Werner¹² alapos összeállításában 14 gyorsmérleg s mintegy 70 egyenlőkarú mérleg szerepel az V.–VII. századból, de nyilván, mint megannyi más tárgy, számos mérleg sem került sírba, hanem öröklődött.

Vajon miért fontos ez a mérleg-lelet a pannóniai germánok gazdasági életének megismeréséhez? Azért, mert hitelesen bizonyítja, hogy a korai merovingkori Pannónia, de mindenestre nyugati pereme, kétségtelenül beletartozott az európai „Monetarlandschaft”-ba a Rajna-Duna vidéki pénzforgalomba. Vagyis a hegykői germánok nemzetségi arisztokráciája már túljutott a cserekereskedelem primitív formáján, és adás-vételi ügyeit pénz segítségével bonyolította le.

Területünkhöz közel eddig mindössze egy, a mienkhez igen hasonló mérleget és hozzátartozó két ólomsúlyt ismerünk a brnoi Kotlárska utcai¹³ leletből. Csakhogy ez az V.–VI. sz. fordulója tájára keltezhető germán ötvös sírjában talált mérleg éppúgy nem bizonyít pénzforgalom mellett, mint a jutasi vagy kunszentmártoni avar ötvössírok, nyilván nemesfém mérésre használt mérlegei. Ezért fontos a hegykői 34. harcos-sír mérleg-lelete.

A nyugati merovingkori mérlegek olyanok, mint a helyi későrómai mérlegek. Méretük különböző. Karjuk átlagban 10–12 cm, csészéjük átlagban 3–4 cm között váltakozik. A hegykői példány tehát hozzájuk mérten feltűnően nagy méretű. Még a VI. században is meglehetősen ritkán fordulnak elő, mindössze 12 db keltezhető erre az időre, azok is többnyire a század második felére. A mi példányunk tehát igen korai is, a század elejére tehető.

Túlnyomó részük férfi-sírból került elő, mégpedig csaknem kizárólag fegyveres sírokból, sőt többnyire az arisztokrácia sírjaiból. Így van ez Hegykőn is, ahol a harcibaltás (s valószínűleg kardos) férfiúnak hatalmas bronztál melléklete is volt.

Súlyként bronzlapokat, vagy a mienkkel egyező ólomkorongokat használtak. Egy esetben a normandiai Envermuben egy VI. sz. első felébe tartozó sírban — éppúgy, mint Hegykőn — római nagybronz-érmét találtak súlyként. Ami tehát a hegykői mérleg tulajdonosának osztályhelyzetét, a mérleg szerepét és súlyegységeit illeti, ezek tökéletesen beleilleszkednek a nyugat-európai „pénzterület” viszonyaiba. Csupán a sír legfontosabb lelete nem tartozik oda: a mérleg. Bár az említett nyugati mérlegek alakja és szerkezete azonos, mérlegünk díszített végű száraihoz ott hiába keresünk párhuzamot. (Ugyanez vonatkozik a brnoi ötvös mérlegére is). Viszont tökéletes mását találjuk a jutasi korai avar temető 166. számú ötvös-sírjában¹⁴, mégpedig monogrammos, jellegzetes bizánci súllyal együtt. A jutasi mérleg kora a VI. sz. utolsó harmada.¹⁵

A Pannónia körzetében talált VI. századi mérlegek bizánci készítmények. Nincs ebben semmi különös. Nyugaton a későrómai kézművesipar a germán hódítás után is tovább készíti a megszokott mérlegeket. Észak-Pannóniában viszont, ilyen provinciális réteg hiányában — az egyébként azonos későantik

12. A mérleg és pénz kérdéséhez J. Werner alapvető tanulmányát használtam (Waage und Geld in der Merowingerzeit, München 1954). A nyugati adatokat és párhuzamokat kivétel nélkül ebből a munkából merítem.

13. Cervinka, I. L., Germáni na Moravě. Anthropologie 14 (1936) 132., 15. kép 30–31, 33, 35.

14. Rhé Gy.—Fettich N., Jutas und Öskü. Prag 1934. VIII. t. 16–18.

15. Mindkét mérleg azonos helyen van eltörve és már a temetés idején használaton kívül volt. Vajon szándékosan törték-e el, avagy éppen rongáltsága miatt került sírba?

tőről fakadó —, bizánci mérlegeket voltak kénytelenek vásárolni. Segítségével a hegykői mérleg tulajdonosa, mint a súlyok mutatják, a nyugati germán törzsekkel kereskedett.

Az ásatás legmutatósbab lelete a 34. sír *bronz tálja*. Feldúlt sírban, másodlagos helyzetben találtunk rá, aljával felfelé borítva a halott medencéjére dobták. A bolygatáskor megrepedt, peremének kis része le is vált. Az erősen kihajló szélű tálnak tekintélyes a mérete, átmérője 55 cm. Peremét poncolással gyöngyözött-szélűvé díszítették. Alját 24 szabályos gerezdre osztva kalapálták ki. A tál eredetileg alacsony hengeralakú felforrasztott talpon állott, de ez még a temetés előtt letörött róla. Az edényt már tulajdonosa életében javígtatták, alját ránittelt kisebb-nagyobb lemezekkel több helyen gondosan megfoltozták (4. kép).

4. A 33. sír nagy bronztálja a helyszínen kibontva

A tál az ún. gyöngyözött peremű bronztálak családjába tartozik. Ezek a meroving-kori Európa nagy részén megtalálhatók. A német szakirodalom Perlrandschüssel vagy -becken néven nevezi, északon Rygh dán kutató 348. típusának hívják. Ismert volt már eddig is a Duna-vidéki langobard sírokban, Várpalotán és Baumgarten a. d. March-ban. Elterjedésükről és eredetkérdésükről eddig összefoglalás nem jelent meg. Szerepének jobb megértéséhez ezért át kellett tekinteni az eddig közölt példányokat.¹⁶

16. A gyöngyözött peremű tálak elterjedési listája a következő: *Franciaország*: Envermu, Charnay (4 db), *Belgium*: Haillot (3 db), *Hollandia*: Rhenen, *Németország*: Selzen 7. sír, Worms-Liebfrauenkirche, Worms-Schulstrasse, Mainz-Kastel, Metternich bei Koblenz, Köln-Müngersdorf 78, 89 és 91/b sírok, Dalsheim, Mölsheim, Schwarzhindorf 10. sír, Rommersheim, Grosskarben, Wendelsheim, Weilbach I. temető 47. sír., Gonzenheim 9. sír, Heilbronn, Oberflacht, Ditzingen, Irlmlauth 36 sír, Weimar 84. sír,

A gyöngyözött peremű tálak elterjedési adataiból a következők derültek ki. Az eddig bemutatott leletek (44 db) többsége a Rajna két partján elterülő (Németország, Belgium, Hollandia) frank és alamann tartományokban látott napvilágot (23 db). Legdélibb előfordulása a charnay-i alamann temető. (Francia orsz.). Németország belsejében elég gyengén van képviselve. Egy-egy példányt ismerünk Bajorországból, Thüringiából és Mecklenburgból. Legkeletibb előfordulása egy észak-lengyelországi darab. Dániai elterjedése részletes publikációk hiányában még nem világos, egyelőre mindhárom északi országból is csak egy-egy ilyen bronztálat közöltek. Végül Ausztriában és a Dunántúlon eddig szintén egy-egy példány volt ismeretes.

Az eddig publikált gyöngyözött peremű tálak korántsem teljesen egyformák. Akadnak közöttük majdnem hengeres testűtől egészen gömbszelet formáig alakuló változatok. Több mint felén nem maradt meg az aljára felforrasztott csótalp, néhányon pedig már eredetileg sem volt. A gyenge forrasztással felerősített talpak úgy látszik rövid használat után leváltak, s nyilván eldobták őket.

A nyugatról és északról közölt tálak átmérője átlagban 25–35 cm között mozog, a legnagyobb 40–42 cm-es. Valamennyit messze túlszárnyalja tehát a hegykői, eddig egyedülálló, 55 cm-es méretével. Továbbmenve, egy kivételével valamennyi bronztál sima testű. Csak a svédországi Harv-ban talált edényen találtunk a hegykőihez hasonló gerezdes aljat, bár sokkal kisebb, mintegy 30 cm-es átmérővel.¹⁷ A hegykői darab tehát ezen a téren is figyelemre méltó.

A gyöngyözött peremű bronztálat a kutatók túlnyomó része a 4–5. század fordulójának későrómai bronzművességéből vezeti le. Mindössze néhány kutató hiszi a VI. századtól kezdve fellépő sajátos rajnai germán készítménynek. A sír-együttesek kétségtelenül az előbbi véleményt támasztják alá, s igazolják a tálforma későrómai eredetét. E sorok írója a várpalotai 11. sír bronzedényének feldolgozásakor az angliai Traprainben a 4–5. század fordulóján elrejtett későrómai ezüstkincs hasonló gyöngyözött peremű edényeivel¹⁸ vetette össze a típust, s szintén későrómai eredete mellett szállt síkra. Az angliai Mildenhall-ban újabban előkerült későrómai kincs gyöngyözött peremű hasonló alakú ezüstedényei¹⁹ még inkább alátámasztják ezt a véleményt.²⁰

Csakhogy kétséges, hogy mindez vonatkozik-e a hegykői bronztálra is?! Szembetűnő méretbeli eltérése és gerezdes alja ugyanis egyelőre alig áthidalható szakadékat hűz nemcsak a nyugati, de még a helyi langobard temetők szintén nyugati típusú bronztáljai közé. Komoly alakban felvetődhet tehát annak a lehetősége, hogy a hegykői (és harvi) gerezdes aljú tálak nem nyugati készítmények. Közvetlen mintaképük ugyan kétségtelenül későantik, de éppúgy, mint a mérleg esetében, nem nyugatrómai, hanem bizánci.

Teterow, *Ausztria*: Baumgarten, *Magyarország*: Várpalota 11. sír, *Hegykő* 34. sír, *Lengyelország*: Praust, *Dánia*: Blindem, *Norvégia*: Hoiland, *Svédország*: Harv. Megjegyzem, hogy Skandináviából A. Bjorn, *Bronsekar og glasberge fra folkevandringstiden i Norge* (Det Kgl. Norske Videnskabers selskabs skrifter, Nr. 6 Trondjem 1929 c. műve 16–17. o. még a következő Rygh 348. típusokat jelzi: Ostby, Roligheden, Sotvet, Lunde, Ovre Snartemo és Varhus. Ezek azonban tudtommal nincsenek közölve, így jegyzékünkben csak feltételelesen szerepelhetnek.

17. *Ekhölm, G.*, Die Einfuhr von Bronzeschüsseln der römischen und frühmerowingischen Zeit nach Skandinavien. *Altschlesien* 5 (1943) 48. t. 4.

18. *Curle, A. O.*, The Treasure of Traprain, Glasgow 1923, XIV. t.

19. *Brailsford, J. W.*, The Mildenhall Treasure. London 1955. 2, 4, 5, 7 t.

20. *Bóna I.*, i. m. 203.

Példaként említhetők egy Cserdünj-ben talált és a VI. sz. 2. felére keltezett ugyanilyen alakú, gyöngyözött peremű bizánci mosdótalat,²¹ amelynek még a talpa is megvan. Jól ismert ugyanez a tálforma ezüztől a híres malaja-pereszepinai kincsből, mégpedig gerezdes testtel. E kincsből még egy nagyobb gerezdes testű talpas tál említésre méltó.²² Mindkettő VI. századnak tartott bizánci készítmény.

E néhány példa alapján valószínű tehát, hogy a hegykői 34. sír gerezdes aljú tálja szintén vagy bizánci készítmény, vagy annak helyi utánzata. E két lehetőség összehasonlító anyag hiányában ugyan egyelőre nem dönthető el, mégis az előbbi látszik valószínűbbnek. Ugyanezek vonatkoznak a harvi gerezdes aljú bronz-tálra is. Hogy a két tál között van-e valamilyen összefüggés, arról összekötő leletek híján szintén nem sokat mondhatok. Megemlítem azonban azt a történeti eseményt, hogy a langobardoktól 512 táján legyőzött és elűzött herulok népéből nagyobb csoportok a VI. sz. első harmadában visszavándoroltak skandináviai őshazájukba.²⁵ Talán ennek során jutott oda a harvi gerezdes aljú bronzedény?

Még néhány szót e bronztalak szerepéről és gyakorlati rendeltetéséről. Túlnyomó többségük férfi-sírból, mégpedig leginkább gazdag fegyveres férfi-sírból került elő. A várpalotai kivételével, amely a fej mögött feküdt – tudtommal – valamennyi az elhunyt lába környékén látott napvilágot. Nyilván így feküdt eredetileg a hegykői 34. sírban is, a kereskedő-arisztokrata harcos lábánál.

A későrómai és bizánci előzmények és párhuzamok mosdótalak voltak. Nyilván ugyanez volt a rendeltetésük a germánoknál is. Két évszázaddal később említik arab kereskedők, hogy a Volgán hajózó vikingek bronz mosdótalakat visznek magukkal²⁴ (ha nem is pontosan ilyeneket) s néhanapján használják is azokat.

Az ásatás befejezésére és a II. sírcsoport teljes feltárására előreláthatóan 1961-ben kerül sor.

Germanisches Graberfeld aus dem 6. Jh. in Hegykő. II.

Zusammenfassung

Verf. setzte in der Grabungskampagne 1960 die Freilegung des auf die erste Hälfte des 6. Jahrhunderts datierbaren germanischen Gräberfeldes von Hegykő fort. Die Anzahl der freigelegten Gräber beträgt 66. Es konnte die gruppenweise Anordnung der Gräber festgestellt werden. Die 49 Grabstätten umfassende Gruppe I hat Verfasser vollständig freigelegt. Die Grabung der Gruppe II wird ihren planmäßigen Fortgang nehmen.

Besondere Beachtung verdienen in diesem Jahr die mit Spathen, Lanzen spitzen, Kampfbeilen, Pfeilspitzen und Schildbuckeln ausgestatteten Kriegergräber. Aus diesen Gräbern kamen auch silberne und bronzene Gürtelschnallen und Gürtelschmuck zum Vorschein. In dem einen Grab fanden wir die Überreste einer mit bronzernen Nietnägeln beschlagenen Ledertasche, der eine verzierte Schnalle mit Zellenarbeit und Glaseinlagen als Verschluss diente.

21. Matzulewitsch, L., Byzantinische Antike, Berlin u. Leipzig 1929, 10. kép.

22. Uo. 17. t. V. ö. még Ocserki isztorii SzSzsR. III—IX vv. Moszkva 1958 97. o. táblája alul.

23. Schmidt, L., Geschichte der deutschen Stämme, Die Ostgermanen. München 1941, 553 —.

24. Oxenstierna, E., Die Nordgermanen, Stuttgart 1957, 133.

Bei der vollständig freigelegten Gräbergruppe I konnten wir beobachten, dass die Männer- und Frauengräber abgesondert von einander je einen Flügel bildeten. Dies entspricht wohl der Sitte der getrennten Männer- und Frauengräberfelder, wie es in den Gebieten an der Niederelbe bereits in der Früh-Kaiserzeit üblich war, ein Totenritus, in dem die Erinnerung an den Wodankult weiterbestand.

Unter den Funden aus Grab 34 verdient es eine byzantinische gleicharmige Feinwaage — wie sie bei Geldwechslern gebräuchlich war — mitsamt der 2,83 gr schweren Bleischeibe, die als Gewicht diente, erwähnt zu werden. Aus Grab 34 war auch das grösste, uns bisher bekannte Perlrandbecken zum Vorschein gekommen. Der Durchmesser beträgt 55 cm; der Boden des Gefässes ist auf 24 Rippen aufgeteilt. Die einzige, auf germanischem Boden gefundene Analogie, die der Form nach unserem Gefäss ähnlich ist, befindet sich in Harv in Schweden.

Verf. vertritt die Ansicht, dass zwischen dem Perlrandbecken aus Grab 34 und den im Zeitraum vom 5. bis zum 7. Jh. in fränkisch-alamannischen Gebieten häufig zum Vorschein gekommenen, auf spätrömischen Vorformen beruhenden Bronzeschüsseln aller Wahrscheinlichkeit nach kein unmittelbarer Zusammenhang besteht. Die unmittelbaren Vorbilder, die spätrömischen Perlrandbecken aus Silber oder Bronze wurden von byzantinischen Goldschmieden zuweilen mit geripptem Unterteil angefertigt. Das ungewöhnlich grosse Perlrandbecken mit geripptem Bodenteil aus Grab 34 von Hegykő hält Verf. eben deshalb für eine byzantinische Arbeit oder aber für eine lokale Nachbildung. Er wirft die Frage auf, ob die Schüssel mit dem gerippten Boden von Harv in Schweden nicht möglicherweise durch die nach dem Jahr 512 nach dem Norden zurückwandernden Herulern mitgebracht worden sei, so dass eigentlich den Herulern die Vermittlerrolle zwischen den beiden Gebieten zuzuschreiben ist.

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

A Soproni Fésűsfonógyár munkásainak sztrájkja 1935-ben

(Adatközlés)

Sopron sz. kir. thjf. város I. fokú közgazgatási hatóságának 1935. évi március hó 28-án iktatott 585. sz. iktatmánya a Soproni Fésűsfonógyár dolgozóinak sztrájkjáról szól.

A „Jelentés”, mely 1935. évi március hó 27-én kelt, arról számol be, hogy „a Sopronban megjelenő »Hétfői Ujság« 1935. március 26-án megjelent számában »Ma reggel 6 órakor sztrájkba léptek a soproni vöslai gyár munkásai« címmel közlemény jelent meg, amely szerint a Sopronban a most letelepedett Vöslai Fésűsfonógyár munkásai az alacsony munkabérekre való tekintettel sztrájkba kezdtek. Az ujság közlemény szerint a Sopronban működő Gazdasági Népmozgalom vezetősége a munkások megbízásából úgy a soproni gyár vezetőségével, mint pedig a gyár vöslai vezérigazgatóságával szóban ismételt és írásban is tárgyalt, azonban meghallgatást nem talált, minek következményeképpen a gyárnak 150 munkása közül mintegy 130 sztrájkba lépett.”

Az ennek az ügynek lefolytatásával megbízott városi aljegyző még március hó 26-án érintkezésbe lépett a Fésűsfonógyár soproni üzemevezetőjével, akitől azt az értesítést kapta, hogy a gyár munkásai, csekély kivétellel, valóban beszüntették a munkát, és hogy a munkások megbízottja ismételt tárgyalásokat folytatott már vele a munkások érdekében.

A munkások képviselője, akit az aljegyző magához kért, közli, hogy „...a hozzá bizalommal fordult fésűsfonógyári

munkások már a múlt év végén olyan állapotban voltak a kifogásolt alacsony munkabérek miatt, hogy munkabeszüntetéssel fenyegetöztek és csak személyes befolyásának tudható be, hogy egész a mostani időpontig sikerült a munkabeszüntetést elkerülni. Minthogy azonban a helyzet nem változott, a munkások most már a vöslai vezérigazgatóságnak elutasító válaszára a munkabeszüntetéshez folyamodtak. A vöslai vezérigazgatóság ugyanis a hozzá intézett memorandumra azt válaszolta, hogy a bérjavításhoz évek kellene, mert a fésűsfonógyár munkásainak munkáját sem hetek, sem hónapok alatt annyira elsajátítani nem lehet, hogy nagyobb munkabérek fizetésére a Sopronban alig 5–6 hónapja dolgozó munkásság igényt tarthatna.” Előadja továbbá, a „...vöslai anyaiüzemben kiírt bértarifa szerint a 35–42 órás munkaidő után heti 52–60 schillinget keres egy-egy munkás, amivel szemben Sopronban heti 62 órás munkaidő mellett a munkások tényleg 4–5 Pengőtől 14 Pengős hetibéreket kapnak és csak néhányan részesülnek 18 Pengő munkabérben. A munkások kora 14 évestől 24 évesig. A Fésűsfonógyár munkásságának az a kívánsága, hogy a megélhetési viszonyokat tekintve a gyár vezetősége az eddig fizetett éhbér helyett az Ausztriában fizetett munkabér 50 %-át fizesse meg.”

A békéltető eljárás lefolytatása végett március hó 27-én de. 9 órakor a város házában összejöttek a gyár üzemevezetője,

könyvelője és ügyésze, a munkásság képviselője, a m. kir. iparfelügyelő, valamint az aljegyző. A tárgyalás megnyitása után ugyancsak megjelent a Fésűsfonógyár három munkásnője is, akik közül az egyik előadja, hogy 29 éves, öt hónapja dolgozik a gyárban, órabere 18 fillér, heti keresete pedig 11 Pengő 22 fillér. A másik munkásnő 19 éves, ugyancsak 5 hónapja áll a gyár szolgálatában s keresete azonos az előbbivel. A harmadik 17 éves, 2 és fél hónapja dolgozik a gyárban, jelenleg 14 filléres órabér mellett. Heti keresete 8 Pengő 42 fillér.

„Mind a három munkásnő előadja, hogy az alacsony munkabérekre való tekintettel, amelyekből megélni nem tudnak, csatlakoztak a munkabeszüntetési mozgalomhoz. Az általuk végzett nehéz munkára való tekintettel magasabb munkabérek fizetésére volna szükség.”

A gyár ügyésze előadja, hogy a „munkásságnak a munka beszüntetésére tulajdonképeni oka nincs. A gyár néhány hónapos üzem. Gyakorlatlan, kezdő munkások dolgoznak az üzemben és ezek dacára a gyár által fizetett bérek nem maradnak el a Sopronban fizetett átlagos bérektől. A gyár vezetősége már kezdettől fogva az ügyesebb munkás részére bérjavítás lehetőségét biztosítja. Egyébként a munkát beszüntető munkásság visszaterhet a gyárba, bármikor munkába állhat és a munkabeszüntetésből kifolyólag hátránya nem lesz. A gyárvezetőség úgy mint eddig is, a jövőben sem zárkózik el attól, hogy a munkások panaszait, kivánságaikat előterjeszthessék. A gyár vezetősége a panaszokat és kivánságokat ezután is meghallgatja, megvizsgálja és indokolt esetben orvosolni fogja.”

A munkásság megbízottja, aki meghatalmazását felmutatta, amelyet 15—20 munkás írt alá, a következőket mondja:

„A munka beszüntetése nem kívülről jövő biztatások szüleménye, hanem a ténylegesen fennálló elégedetlenség következménye. Elismeri, hogy a múltban a gyár vezetősége részéről történtek sérelmek orvoslása az egyéni felszólalókkal szemben, azonban lélektanilag érthető, hogy a munkanélküliség világában amikor egy helyett 100 is akad, indokolt félelemmel lép a munkás jogos kérelemmel a kenyéradó elé. És ebben található a sztrájk keletkezésének magyarázata,

amely előzményeiben jóhiszemű. Szóbeli és írásbeli összekötetésbe lépett a gyár vezetőségével az általánosan fennálló sérelmek és panaszok nemcsak individualiter való kezelése, hanem általános orvoslása érdekében.”

A gyár ügyészenek válasza: „... minden külön fellépés nélkül a gyár vezetősége eddig is emelte a béreket az ügyességnek megfelelően. A gyár a jövőben is ezt az eljárást fogja folytatni. A sztrájk megrendezésének okát a gyár vezetősége el nem ismeri. A munkások fellépése és sztrájkbalabó (!) lépése nem egyezik meg a törvényes rendelkezésekkel. De nincs összhangban a munkásság eddig folytatott gyakorlatával sem, hogy t. i. a gyár munkássága megy panasszal a gyárvezetőséghez.”

A munkásság képviselője erre megjegyzi, hogy a sztrájk a munkásságnak megengedett törvényes eszköze.

A tárgyalás ezzel véget ért, s a munkásság képviselőit elbocsátották azzal, hogy közöljék a munkavállalókkal a munkaadó álláspontját, s megbeszéléseik eredményét a hatóságnak haladéktalanul jelentésük be.

Az I. fokú közigazgatósági hatóság ebben az ügyben átír a soproni rendőrkapitányságnak:

„585/1935. Tárgy: A Soproni Fésűs- és Fonógyár munkásainak sztrájkmozgalma.

M. Kir. Rendőrség tekintetes Kapitányságának

SOPRON

Bizalmas uton arról értesültem, hogy a Soproni Fésűs-Fonógyár (ágfalvi ut) munkát felvenni akaró munkásait utközben a gyárnak volt férfimunkásai feltartóztatják és életveszélyes fenyegetésekkel a munkabeszüntetés fenntartására kényszeríteni akarják.

Kérem az ügy sürgős kivizsgálását, az eredmény közlését és a továbbiakban a sztrájk tartama alatt ily irányban való hatósági eljárását.

Sopron, 1935. március 28.

Olvashatatlan Aláírás sk városi tanácsos.”

A válasz:

„M. kir. rendőrség soproni kapitánysága. 904/1—1935. sz.

Tárgy: A Soproni Fésűs és
Fonógyár munkásainak
sztrájkmozgalma.

V. szám: 585/1935.

Sopron sz. kir. thjf. város I fokú
közigazgatási hatóságának
Sopron.

Tisztelettel értesitem, hogy a soproni
fésűs- fonógyár környékét a sztrájk kitö-
rése óta állandó ellenőrzés alatt tartom.

Megállapításom szerint a sztrájkoló
munkások részéről ezideig olyan cselek-
mények nem történtek, melyek a dolgozó
munkások munkaszabadságát veszélyez-
tetnék, vagy hatósági beavatkozást igény-
elnének.

Sopron, 1935. március 29.

Olvashatatlan Aláírás sk
r. főtanácsos
a kapitányság vezetője."

(Sopron sz. kir. thjf. város elsőfokú köz-
igazgatási hatóságának 600/1935. sz. iktat-
mánya.)

Az ügy lefolytatásával megbízott városi
aljegyző április hó 2-án ismét jelentést
tesz a március hó 27-én tett, fentebb
megjelölt jelentésének kiegészítésekép-
pen.

E jelentés szerint március hó 28-án is
folytatott szóbeli tárgyalásokat a vállalat
és a munkásság képviselőivel, de mind a
vállalat ügyésze, mind pedig a munkás-
ság megbízottja megmaradt eredeti állás-
pontja mellett. Mivel pedig a két állás-
pont összeegyeztethető nem volt, szüksé-
gesnek tartotta a munkabérlajstromokba
való betekintést. Felkérte a munkaadó
képviselőjét, hogy a munkabér kalkulá-
ciót és a munkabérlajstromot bocsássa
rendelkezésére.

Ezekkel az adatokkal, illetve a leg-
utóbbi fizetési jegyzékkel a gyár könyve-
lője meg is jelent március 29-én. A jegy-
zékek átvizsgálásánál a munkaközvetítő
hivatal vezetője is jelen volt. Az átvizs-
gálás eredményeképpen a gyár alkalma-
zottainak minden foglalkozási ágából és
fizetési fokozatából összesen 20 munkás
kijelölése történt meg. Ezek március
30-ára, a munkaközvetítő hivatal főnöke
útján, megidézettek. Ez utóbbinak állít-
ása szerint ugyanis a munkások estén-
ként az ő hivatali helyiségében gyűlnek
össze.

A munkások március hó 30-án, jelent-

keztek is. Kihallgatásuk külön-külön tör-
tént meg.

Az első 22 éves. Előadja „... hogy mint
fonó áll, 26 filléres órabérrel, a Fésűs-
fonógyár szolgálatában 1934. június 4-től
kezdve; ebből az időből 4 hónapig volt
tanulni a gyár möllersdorfi gyárában. —
Heti 60 és fél órai munkaidővel legutóbb
14 P. 80 fillért kapott kézhez. A fizetést
kevesli, a munkabeszüntetésre senkisé-
m biztatta. Előadja még, hogy 1934. október
20-ika körül a gyár munkásai már be-
akarták egy izben szüntetni a munkát
ugyancsak az alacsony munkabérekre
való tekintettel. A gyárvezetőség már
akkor is tett fizetési ígéreteket, de nem
kapták meg a kellő fizetésjavítást. A sajtó
nyomása alatt mégis némi javulás volt."

Arra a kérdésre, hogy kik biztatják a
gyár munkásait a sztrájkra, nevezett elő-
adja, „... hogy a velük együtt dolgozó,
illetve őket a soproni gyárban betanító
osztrák munkások maguk biztatják a gyár
munkásait a bérmozgalmakra, mert ezek
az előmunkások a möllesdorfi magas bé-
reken kívül Sopronban még heti 18 P.
élelmezési költséget is kapnak." — Az
egyik ilyen osztrák munkás mondta neki
a következőt (szabados fordításban): „Bu-
ták vagytok, ha nem nyitjátok ki a szá-
tokat, így bizony a fejetekre nőnek!"

A kérdezett előadja a továbbiakban,
hogy a gyárban 9 filléres munkabéreket
is fizetnek. A kezdőbérnek — véleménye
szerint — 18 fillérnek kellene lennie,
míg a fonónak 45—50 fillér órabért kel-
lene kapnia.

Egy másik, ugyancsak 22 éves fonó elő-
adja, hogy „... 1934. június 4-e óta van
a gyárnál. Ebből az időből 4 hónapig volt
tanuló Möllersdorffban, jelenleg 26 fillér
órabére van. Heti 60 és fél órai munka-
idő mellett az utolsó kifizetésnél 14 Pengő
80 fillért kapott kézhez. Azért sztrájkol,
mert kevés a fizetése. November óta nem
kapott javítást." A gyár fizetési viszonyait
ugyanúgy adja elő, különös tekintettel az
1934. októberi mozgalomra, mint az előb-
bi. Sztrájkra senki sem biztatta s meg-
jegyzti, már a möllersdorfi osztrák mun-
kások figyelmeztették arra, hogy a gyár
vezetősége „nyomni" fogja őket.

„Előadja, hogy a munkásság kérelme
az, hogy a gyár vezetősége írásban bizto-
sítsa, hogy a fonó 45—50 fillér órabért
kapjon amíg akkordba jut, a többi mun-

kás pedig a textiliparban szokásos %-ban ennek az órabérnek bizonyos %-kát.”

A harmadik, egy 36 éves asztalos „...előadja, hogy 1934. július 9-étől kezdve van a gyárnál, ezidő szerint 26 filléres órabére van. Heti 63 munkára után kézhez kapott 15 Pengő 45 fillért. Azért sztrájkol, mert a csekély hetifizetésből megélni nem tud, teljesen lerongyolódott. Az alacsony munkabérek miatt a gyár munkásai között általános az elkeseredés. Mint szakmunkás 40 filléres órabért kér. Véleménye szerint elfogadható bérvajátítás esetén felveszi a munkásság a munkát. Előadja még, hogy Wasztl osztrák szelőlőmunkás állítólag azt mondotta a gyár munkásainak, hogy ha nem követelnék magasabb bért, nem kaphatnak javítást. Ugyanigy nyilatkoztak az osztrák mesternők is.”

A negyedik 40 éves, esztergályos. „...1934. augusztustól kezdve dolgozik a gyárnál, jelenleg 33 fillér órabért kap. 63 órai munkával heti tiszta keresete 18 Pengő 90 fillér. Csak egy hete kapott 3 filléres ráadást. Nyolc hónapig 30 fillérel dolgozott és többszöri kérése dacára ezalatt az idő alatt csak ígéreteket kapott. Mint tanulásra nem szoruló szakmunkásnak több fizetés járna. A munkabérmozgalomhoz azért csatlakozott, mert az eddig fizetett bérből megélni nem tudott.” — A bérmozgalmakra vonatkozóan ugyanúgy nyilatkozott, mint az első kihallgatott munkás. Neki is mondták az osztrák munkások, hogy mint szakmunkásnak, kevés a bére. A gyár bér tekintetében nem tesz különbséget szakmunkás és napszámos között — mondja — és csak akkor hajlandó felvenni ismét a munkát, ha 50 filléres órabért kap, és az üzem többi munkása is felveszi a munkát.

A következőnek, egy 34 éves kőművesnek, aki szakmunkásként kezdettől fogva van a gyárban, 26 fillér az órabére. Heti 63 órai munka után 15 Pengő 38 fillér a tiszta keresete. Ezt a fizetést kevesli, mert családjával együtt ebből nem tud megélni: ha eszik, nem tud ruházkodni és fordítva. A sztrájkhoz önként csatlakozott, a munkát pedig akkor hajlandó felvenni, ha 40 filléres órabért kap.

Hatodiknak egy 21 éves fonó került sorra. „...1934. április 23. óta van a gyárnál, Möllersdorfban hat hónapig volt. Jelenleg akkordban dolgozik, hetenként

16—17—18 Pengőt kap. A munkát azért szüntette be, mert a fizetés kevés. Ezzel szemben a munka megerőltető, úgyhogy 6 kg-ot fogyott. Az ő fizetése, illetve bére a kérdés elbírálásánál mérvadó, mert a többi munkás az ő bérenek bizonyos %-t kapja. Az ugynevezett Aufstecker heti 6 P-t kap csak. A munkaadó éhbérekét fizet. Az ő munkájával az osztrák üzemben heti 60 schilling fizetés jár. A munka beszüntetésére semmiféle külső behatás nem birta. A gyár alkalmazásában lévő osztrák munkások szószerint a következőket mondták. »Ihr müsst euch selbst helfen, passt auf, sonst bekommt ihr so einen niedrigen Lohn, wo durch auch Wir zugrunde gehen müssen.« A fonónak legalább is 50 fillér órabér járna, a többieknek %-n kevesebb. Ausztriában a legalacsonyabb bérosztályban lévő Aufstecker kap annyit, mint a fonó Sopronban. A gyárvezetőségnek az a kifogása, hogy a soproni üzem munkásai, mint kezdő munkások nem dolgoznak jól és így nem fizethetők jobban, alaptalan. Ő önállóan dolgozik és kell, hogy okvetlenül jól dolgozzon, mert munkájában az osztrák felügyelő fonó sem talál hibát.”

A következő, 25 éves fonóhelyettes előadja, hogy 1934. július 6 óta van a gyárnál. 14 napig volt Möllersdorfban. Jelenleg 62 órai munkaidő után 20 filléres órabér mellett, heti 11 pengő 14 fillért kap fizetésképpen kézhez, ebből megélni nem tud. Mint fonóhelyettes, a fonó bérenek 85 %-át kapja. Ausztriában hasonló beosztásban levő egyén 48 órai heti munkaidő után 42—45 Schilling bért kap. Sopronban neki legalább 36 filléres órabér járna.

Ezután egy 46 éves gyári napszámosra került a sor. „...1934. augusztusától dolgozik a gyárnál mint fűtő, gőzölő stb. Többszöri sürgetésre csak most kapott 2 fillér javítást 20 fillérről 22 fillérré. Nagy fáradságának kevés az ellenértéke. Sokszor kérte a javítást, mert népes családjával 11 Pengő heti keresetből megélni nem tud. A munka beszüntetésére senki sem biztatta. A szőnyeggyárban az ő munkájához hasonlítható napszámos 50 fillér órabért kap. Ő megelégszik 35 filléres órabérrel. Előadja még, hogy az alacsony munkabér miatt a Sopronban járt főmesternek is panaszkodott. Ez azt mondta neki, hogy csak legyen türelem-

mel tavaszra ezért a munkáért 30—35 Pengő heti bért kell kapnia.”

A nők sorát egy 32 éves munkásnő nyitja meg. „...1934. december 18-ika óta dolgozik. A gyár Werferei nevű osztályán dolgozik 16 fillér órabér mellett. Heti 63 munkaóra után legutóbbi kifizetése 9 Pengő 42 fillér, ebből megélni nem tud, miért is kénytelen volt a munkabeszüntetéshez csatlakozni. Az osztrák előmunkásnő biztatta a sztrájkra, mert az 35 schilling hetibért és 18 Pengő külön étkezési pénzt kap hetenként.”

A második nő dolgozó egy 18 éves előkészítő munkásnő, aki 1934. júliusa óta dolgozik a gyárban. Möllersdorfban is volt. Órabére 22 fillér s jutalmat is kap. Heti 63 órai munka után — jutalom nélkül — 14—15 P. a hetibére. A munkabérmozgalomhoz saját akaratából csatlakozott. 40—45 filléres órabér biztosítását követeli, nehéz munkát végez és sok a büntetés. „Ha nem kapja meg a munkás-ság a követelést, ő inkább elmegy a gyártól, mert drágább neki egészsége és fiatal-sága. A gyár által fizetett bérből megélni nem képes. Jellemzésül előadja, hogy munkája kifogástalan, mert felszólalásá-ra 12 fillér órabérről azonnal 20 fillerre javították fel a bérét és miután evvel sem volt megelégedve 22 filléres órabért kapott.”

A fent írt adatok birtokában a tárgyalás a továbbiakban oda irányult, hogy megállapíttassék a Fésűsfonógyár által fizetett béreknek a Sopronban levő többi textilgyárak által fizetett bérekhez való viszonya. Hogy az összehasonlítás elvégezhető legyen, az iparhatóság vezetője tárgyalásra meghívta a Szőnyeggyár, a Wellesz-Schwitzer és Társa Gumiszalaggyár, a Trebitschgyár, a Selyemipar és a Pamutipar rt. igazgatóit április hó 1-én de. 11 órára. A meghívottaktól az egyes vállalatok munkabérbeszékeinek a megbeszélésre történő elhozatalát is kérte.

A jelzett napon, a felsorolt gyárak igazgatóin kívül, megjelentek a Fésűsfonógyár megbízottai: az üzemvezető, a könyvelő és a vállalat ügyésze. A hatóság részéről ott volt a polgármester, az I. fokú közigazgatási hatóság vezetője és az ügy lefolytatásával megbízott aljegyző. Miután a Fésűsfonógyár dolgozóinak sztrájkjáról az általános tájékoztatás megtörtént, az I. fokú közigazgatási ható-

ság vezetője, egyúttal a tárgyalást vezető elnök, a megjelentek mint szakértők véleményét kérte erre a bérmozgalomra vonatkozóan. Az ügyvel megbízott városi aljegyző pedig, nevek említése nélkül, sorban ismertette a kihallgatott munkások fenntebb már leírt panaszait és ezzel kapcsolatban a gyár által kifizetett béreket.

Ezután a gyár ügyésze ismertette a kormánynek a terveit a gyári munkások béreinek rendezésére vonatkozólag. „Eszerint a kormány minimális munkabért szándékozik megállapítani. Ez a kérdés azonban ezzel a törvénnyel vagy rendelettel Sopronban a munkabér kérdését megoldani nem fogja, mert a Sopronban fizetett munkabérek jelenleg is az országos átlagbéreken felül vannak. Ha tehát a kormány ilyen rendeletet fog kiadni, tulajdonképpen a soproni munkabéreket még jobban le kellene szállítani.”

A meghívott gyárigazgatók közül elsőnek a Wellesz-Schwitzer és Társai Gumi-szallaggyár igazgatója szólt a tárgyhoz:

„Véleménye szerint a sztrájkoló munkáságnak első sorban vissza kell térnie a gyárba, a munkát fel kell vennie és csak azután jöhet béremelési kérelmével. A hivatalosan közölt bérekre vonatkozóan azonban ki kell jelentenie, hogy a gyár által fizetett 12 és 14 filléres alapbér teljesen törlendő volna. Inkább adjanak a munkásoknak később fizetést, legyen a tanuló idő két, esetleg három hónap, de akkor fizessenek a munkásnak olyan bért, hogy abból megélni tudjon. Soknak találja továbbá a heti 63 órai foglalkoztatást, ami napi 11 órának felel meg, tehát reggel 6 órától este 6 óráig tart egy órai ebédszünettel. Tapasztalata szerint a munkás munkája bizonyos munkaidő után hanyatlik és ez a túlfeszítés sem a munkásnak, sem a gyárosnak hasznára nem válik. Figyelmébe ajánlja a Fésűsfonógyárnak, hogy több munkaerő beállításával pótolja a munkaidő megrövidítésével előálló termelési hiányt. Javasolja azonkívül, hogy a 12—14 filléres legalacsonyabb órabér eltörlése ellenében a legmagasabb órabéreket 26 és 28 fillérben állapítsa meg az eddigi 22—24 filléres órabérrel szemben. Ha a munkás elérte a 28 filléres órabért, akkor térjen át a gyár az akkordmunkára. Ami pedig a szakmunkásokat illeti, mint esztergályos, asz-

talos, lakatos, fűtő stb. ezeknek munkabére egyénenként állapítandó meg. Ezek legtöbbször családos emberek, akiknek nem lehet fizetni olyan órabéretet, mint a Fésüsfonógyár teszi. Az ő gyárában alkalmazott asztalos pl. ezidő szerint 81 filléres órabérrel dolgozik. Véleménye szerint ezek a szakmunkások legalább is 36 fillér órabért érdemelnek meg, mert hiszen ezeknek nincs tanuló idejük, hanem kész munkások és teljes erejüket és képességüket a gyár szolgálatában állítan tudják."

A Trebitsch-gyár igazgatója „...mindenben csatlakozik az előtte szóló véleményéhez, a munkaidő leszállítás kérdésén kívül. A Fésüsfonó által fizetett munkabéretet különösen a 12 és 14 filléres órabért megfelelőnek nem tartja. Megelégedett munkást csak úgy lehet kapni, ha a munkaadó megfizeti. A vezetése alatt lévő gyárban a munkások szó nélkül dolgoznak akár heti 72 órán át, ha tudják, hogy munkájuk ellenértékét megkapják."

A Selyemipar igazgatója ugyancsak az előtte szóló véleményéhez csatlakozik.

A Szőnyeggyár igazgatója rámutat arra, „... hogy minden gyár alapításnál számításba kell venni a kezdet nehézségeit, amíg a gyár a megfelelő munkástörzset begyakorolja. Ez minden kezdő vállalatnál kb. 1 év. Tekintetbe véve, hogy a gyár már fél éve van üzemben, remélhető, hogy félév alatt a Fésüsfonógyár is annyi begyakorolt munkással fog dolgozni, hogy a kezdet nehézségein túl van, akkordra térhet át és a ráfizetés megszűnik. Csak hozzávetőleges számítása szerint a munkaadónak a Fésüsfonógyárnál a hátra levő időre hozható áldozata 2000—4000 Pengőre becsülhető. Ez az áldozat pedig nem olyan nagy, hogy a tőkeerős Fésüsfonógyár tulajdonosai azt meg ne bírassák és meg ne hozhassák." Ezt a ráfizetést már a magasabb munkabérekkel kalkulálja, mert csatlakozva az első hozzászóló véleményéhez „... ő is kénytelen megállapítani, hogy a Fésüsfonógyár 12—14 filléres kezdő munkabérei a soproni viszonyokhoz mérten fenn nem tarthatók. Hasonlóképpen nyilatkozik a szakmunkások: gépész, fűtő stb. munkabéréről is, amelyeket nem lehet ugyanúgy kalkulálni mint a gyárimunkás bérét."

A város polgármestere „... arra kéri a Fésüsfonógyár jelenlevő megbizottait, hogy ajánlják a munkaadónak a teljes megbocsátást a munkát beszüntető munkásokkal szemben. A mai súlyos gazdasági helyzetben nem célszerű, ha a munkaadó a megbocsátás helyett büntetne. A Fésüsfonógyár munkát beszüntető munkásai tapasztalatlan, fiatal kezdő munkásokból áll, amit legjobban az bizonyít, hogy a rendelkezésre álló törvényes eszközök figyelmen kívül hagyásával bérmozgalmukban mindjárt a legutolsó fegyverhez: a munka beszüntetéshez folyamodtak. Ajánlja a gyár vezetőségének figyelmébe, hogy megértéssel és különösen megbocsátással, a munkásság panaszainak jóindulatú mérlegelésével és orvoslásával igyekezzenek a kötelességtudó fiatal munkásgárdát példaadó munkásokká nevelni.

Miután a Fésüsfonógyár megbizottai megígérték, hogy az értekezlet eredményét a gyár vezérigazgatóságának elő fogják terjeszteni, az elnök megköszönte a megjelentek szíves közreműködését és az értekezletet bezárta."

Megjegyzendő még, hogy ezen az értekezleten a Welles-Schwitzer és Társai gyárának igazgatója „... javasolta az egybegyűlt gyári képviselőknek, hogy mint a jelen ügy is mutatja, szükséges volna, hogy a soproni textilgyárak képviselői az iparkamara kebelében esetleg a többi gyárosok képviselőinek bevonásával gyárosok érdekegyesületét alakítsák meg. Ezirányban a közel jövőben értekezletre fogja összehívni a helybeli gyárak igazgatóit."

Az értekezlet után a gyár ügyésze jelenlétében az I. fokú közigazgatási hatóság megszövegezte — a jelen munkabeszüntetéssel kapcsolatban megjelent téves hírlapi cikkekre való tekintettel — a kiadandó hivatalos sajtónyilatkozatot:

A polgármesternek és a gyár ügyészének kérésére összejöttek a soproni textilgyárak vezetői, hogy „... a munkásság érdekében a munkabér kérdését megbeszélés tárgyává tegyék. Az értekezleten megállapodtak abban, hogy az érdekelt textilgyári vezetők időnként készségesen összejönnek, hogy úgy a munkásokat, mint a munkaadókat érdeklő kérdéseket megbeszéljék és a szükséges intézkedéseket megtegyék, mert általános bérsza-

bályozást ilyen értekezleten megállapítani nem lehet, amennyiben minden vállalatnál különleges viszonyok vannak.

A Fésüsfonógyár munkabeszüntetésével kapcsolatosan az értekezlet véleménye az, hogy a Fésüsfonógyár munkásai nem tartották be azt az elemi szabályt, hogy sztrájkbalépésük előtt mindent elkövettek volna, hogy a munka megszűntetését elkerüljék, nevezetesen nem kérték az iparhatóság közvetítését. Ezért az iparhatóság a másik fél jogát is mérlegelve nem tudott más eredményt a tárgyaláson elérni, mint azt, hogy a munkaadó a jogellenesen sztrájkbalépett munkásokat jelentkezésre újból munkára felveszi, s minden egyes munkásnak bérkövetelését panasz esetén egyéenként megvizsgálja és a jogos kívánságokat orvosolni fogja.

Az iparhatóság ezuton is a saját jól felfogott érdekében figyelmezteti a munkásságot, hogy a szabályellenesen megszűntetett munka felvétele végett jelentkezzék, mert a gyárvezetőség eredeti álláspontja szerint is mindenki a munkát felveheti, a gyár vezetősége senkivel szemben semmiféle hátrányos következményt nem érvényesít, a panaszokat jóindulatulag megvizsgálja és ha azok jogosak, orvosolja.

Az iparhatóság továbbá figyelmezteti a munkásokat, hogy bármilyen ügyükben elsősorban közvetlen munkaadójukhoz forduljanak, másodsorban az iparhatóság közvetítését vegyék igénybe. Sopron, 1935. április 1."

Mivel a Fésüsfonógyár tulajdonosai nem tartózkodnak Sopronban s a munkabeszüntetési mozgalommal kapcsolatban is csupán a vállalat ügyésze tárgyal, szükségesnek látszott, hogy az ügyész "... haladéktalanul közölje a gyár vezérigazgatóságával a megtartott textilgyárak képviselőinek értekezletén megállapított tényeket, nevezetesen, hogy a kezdő munkabérek mint túl alacsony bérek elhagyandók, a szakmunkások órabérei pedig a helyi munkapiacnak megfelelően felemelendők volnának." Az a kérés is elhangzott a vállalati ügyész felé, "... hogy a vezérigazgatóság hozzájárulását, illetve válaszát az iparhatóságnál jelentse be írásba való foglalás és a munkásokkal való közölhetés céljából."

Az ügyész "... a vezérigazgatóságnál a munkások érdekében való jóindulatú

közbenjárását, amint ezt a tárgyalások folyamán kezdettől kezdve ismételtlen hangoztatta, készségesen megígérte, azonban a munkásoknak a munka felvételéhez ragaszkodva felkért, hogy a munkásoknak a fent leírt iparhatósági sajtó-nyilatkozatot olvassam fel és a munka felvételére őket birjam rá, mert a munka felvétele nélkül a bérjavításokat amelyeket a munkaadó — véleménye szerint — meg fog adni, elintézni nem lehet."

Az ügy előadója s ennek lefolytatásával megbízott városi aljegyző — ígéretéhez híven — érintkezésbe lépett a hatósági munkaközvetítő hivatal főnökével, akinek közlése szerint a Fésüsfonógyár munkásai este 6 és 7 óra között hivatalának helyiségében megjelennek majd. Délután 6-kor még nem voltak ugyan ott a munkások, de 7 óra után a dolgozók nagy száma gyűlt össze a munkaközvetítő hivatal helyiségeiben. A hivatal főnöke magyar és német nyelven ismertette a munkássággal az I. fokú iparhatóság fentebb leírt sajtó-nyilatkozatát. Ennek bevégeztével felhívta a megjelenteket, hogy sorsuk felett maguk döntsenek, s elhatározásukat majd közölnék vele. Ezután az aljegyző hozzáfűzte még, hogy "... munka felvétel esetén az üzemezőség egyéenként a panaszokat meg fogja hallgatni, azokat jóindulatúan fogja vizsgálni és lehetőség szerint orvosolni is fogja. Majd kifejtettem az egybegyűlt munkásság előtt a jogi helyzetet és felhívtam figyelmüket a munka megszüntetés veszélyes, kétélű fegyverére és különösen a súlyos gazdasági helyzetre, amikor erre a csekély keresetre is a munkásságnak nagy szüksége van. Dolgozzanak türelemmel és kitartással, mert a gyár által most fizetett bérek csak kezdő bérek, gyakorlatuk és ügyességük fejlődésével az órabér-fokozatokban is emelkedhetnek és prémiumot is kaphatnak munkájuk után. Ezeknek előrebocsátása mellett javasoltam, hogy vegyék fel a munkát, legyenek bizalommal a gyár vezetőségéhez, amely egyenként a panaszok meghallgatása céljából tárgyalni fog minden egyes munkással.

Ezek után a munkásság egyedül maradt. Tanácskozásuk eredményét a munkaközvetítő hivatal főnökének hivatalos helyiségében 10 tagból álló küldöttség kö-

zölte. A tanácskozás eredménye az volt, hogy a Fésüsfonógyár munkásai panaszaik meghallgatása, jóindulatu elbírálása és ennek folytán sérelmeik orvoslásában bizva április hó 2-án reggel 6 órakor a munkát kivétel nélkül a gyárban fel fogják venni.

Ezzel a munkabeszüntetési mozgalom a Fésüsfonó gyárban befejezést nyert, miről távbeszélő útján a Fésüsfonó gyárat

értesíteni akartam, azonban ott senki sem jelentkezett."

A munkásság elhatározásáról, mely szerint a munkát újból felveszi, a munkaközvetítő hivatal főnöke a polgármesternek, az aljegyző pedig a főispánnak nyomban jelentést tett.

(Sopron sz. kir. thjf. város elsőfokú közigazgatási hatóságának 642/1935. sz. iktatmánya.)

Tirnitz József

Újjáépítések

Hatalmas lépést jelent a bombázások nyomainak eltüntetésében a két Templom utcai romtelek beépítése és a Lenin körúton dísztelenkedett sebek rendbehozása. Különösen a Lenck-átjáró emeletráépítése volt már esedékes, nemcsak esztétikai okokból, hanem az életveszély megszüntetése és a lakásinség csökkentése miatt is. Ezzel egyben a Bástyá tér egyik oldala is rendbejön, csak az a kár — különösen a Mária-szobor felől nézve —, hogy nem lett még egy emelettel magasabb az épület. Sokkal kedvezőbb arányai lennének.

A másik jelentős lépés: a Soproni Ingatlankezelő Vállalat rátért a sortatározásra. A Lenin körút számos házán már eltűntek a bombaszilánkok nyomai és az elbontott, idejét múlt portálok alól előkerültek az eredetileg szépen megtervezett kökeretek (pl.: Lenin körút 70, 72, 74), és így nemcsak szebbek, de hitelesebbek is lesznek a homlokzatok.

Általában az egész városképet jelentősen megjavítja az, hogy a kopottságukban és szürkeségükben komor épületek helyén friss és vidám színekben pompázó utcasarokat láthatunk.

Megszüntették az Új u. 9. sz. épület veszélyességét, és helyreállították — a kutatás során előkerült középkori részletek figyelembe vételével — a homlokzatát is. Javítja a város képét a Pócsi u. 1—3. és a Magyar u. 9. sz. épületek helyreállítása is, ez különösen akkor érvényesül, ha valaki gépkocsin érkezik Győr felől városunkba.

Ennek az évnek a feladatait részben

az elmúlt esztendő munkái határozzák meg. A Templom utcai lakóházakhoz kapcsolódik a Templom u. és Fegyvertár utca sarkán levő épületek felújítása. Ezt a Soproni Ingatlankezelő Vállalat még a Templom u. 22-vel kívánja megtoldani. Folytatódik a Hátsó-kapu és a Szent György u. szomszédos részeinek rendbehozása sorháztatarozás formájában, a Caesar-ház műemléki felújítása és ehhez kapcsolódik a Szent György utcai foghíj beépítése. Természetes, hogy a Lenin körúti és a Magyar utcai sortatarozást sem hagyják abba, inkább még a Színház utcára is kiterjesztik.

A felsoroltak tovább javítják a műemlékileg védett területté nyilvánított Belvárosunk megjelenését, de egyben még jobban hangsúlyozzák majd a legfájóbb sérülést: az Orsolya teret. A budapesti mesteriskolások tervpályázatán már szerepelt e kis — de nagyon szép — tér rendbehozatala. A tervek azonban nem vették figyelembe a város adottságait és gazdasági lehetőségeit. Egy városban, melynek főutcáján a múlt század közepén épített kétemeletes épületek mellett ott állanak még a XVIII. sz. elárusító bódéinak helyén emelt földszintes „üzlet-házak”, belátható időn belül nem lesz szükség 10—12 emeletes üveg- és acélpalotákra. Úgy vélem, sok soproni véleményét fejezem ki, amikor a varsói példák alapján azt javaslom, hogy az Orsolya teret (elsősorban az ún. Gyóni-házat) a rendelkezésre álló fényképek, felvételi rajzok és kőmaradványok alapján, az eredeti állapotában kell visszaállítani. De

A Lenin körút 10. számú ház felújítása után. Szászvárosi József felvétele

A Lenin körút 2. számú ház felújítása után. Szászvárosi József felvétele

hogy ezt 1962-ben meg is csinálhassuk, szükséges, hogy a tervezés minél előbb meginduljon. A tér rendezésével kapcsolatban meg kellene már végre oldani a több mint egy évtizede ott dísztelenkedő Új u. 30. sz. épület ügyét is. Annál is inkább, mert azt a hamis látszatot kelti, hogy Sopronban nincs is lakáskérdés, hisz ott áll egy befejezetlen épület belvárosunk közepén.

A sürgős teendők közé tartoznának szerintem: a Lenin körút másik romtelkének (a Lenck-átjáró és a Hátsókapu közötti rész, ahol jelenleg a sportpálya van; az épület terveit a tervező iroda már régebben elkészítette) és a Széchenyi téren a posta melletti romteleknek a beépítése, valamint a Lenin körúti, Széchenyi téri

és Színház utcai közvilágítás megreformálása is. Itt a világitást úgy kellene megoldani, hogy a fény először a környező lakóházak homlokzatára essék, onnan visszaverődve világítsa meg a járdákat és az úttesteket.

A távolabbi jövőre nézve azt javaslom, hogy a belvárosi munkák után — vagy még inkább azokkal párhuzamosan — a másik műemlékileg fontos területeket, a Sas tér környékét is részesítsük sortatarozásban. Ezzel nem csupán az ott lakók lakásviszonyait javítanánk, hanem a városunkba ellátogató üdülőknek is több és szebb látnivalót nyújtanánk, és a külföld előtt sem kellene szégyenkeznünk romházainkért.

Tompos Ernő

A Pócsi utca 3. számú ház felújítása után. (Ebben lakott Bartók Béla 1905-ben.)
Szászvárosi József felvétele

Áchim L. András Sopronban

Ebben az évben emlékezik meg az Alföld népe s vele együtt az egész magyar nép Áchim L. András születésének 90. évfordulójáról. A híres békéscsabai parasztvezér a századforduló táján és utána a haladó eszmék tántoríthatatlan hirdetője volt, és bátor kiállásának következtében esett gyilkosság áldozatául.

Az Alföld a nyugati végvártól többszáz kilométer távolságban van, és így szinte hihetetlennek hat, hogy Békéscsabáról Sopronba érkezzék a híres parasztvezér. Pedig ebben nincs is olyan nagy furcsaság. Sopron ugyan nem parasztváros, különösen alföldi értelemben véve nem, hiszen itt nagyjából kisparcellás gazdálkodás volt, a legnagyobb földesúrnak maga a város bizonyult, holott annak sem volt néhány száz holdnál nagyobb birtoka. Ezt is bérleménybe adta ki.

Annál inkább hasonlított a megye az Alföldhöz, hiszen Esterházytól kezdve jónéhány mágnásnak volt itt hatalmas birtoka. A mezőgazdasági munkásoknak ekkor hasonló az élete, mint az Alföldön. Ezt bizonyítja, hogy Sopron megye sem volt ment a mezőgazdasági sztrájkmozgalmaktól.

Áchim András azonban mégsem a mezőgazdasági mozgalmak szítása céljából érkezett Sopronba, hanem az egyik polgári párt, a radikálisok hívták meg, hogy tartson politikai beszámolót. A koalíció magatartása következtében ugyanis a radikálisok és a parasztok szocialista szárnyát képviselő párt szövetséget kötött. Erről a szövetségről kívántak hallani a soproni polgári radikálisok.

„Népgyűlés. A soproni radikális párt holnap, vasárnap du. fél három órakor a papréti tornacsarnokban népgyűlést tart, melyen a hír szerint Áchim András fog beszélni a politikai helyzetről. Előadóként szerepel még Zsombor Géza is.” (Soproni Napló, 1907. szept. 1.)

Igy adta hírül a gyűlést a Soproni Napló. Ez az újság beszámolt a gyűlésről is, azonban nem tulajdonított neki nagyobb fontosságot, s ezért csak egész röviden számolt be róla:

„Áchim András Sopronban. A soproni radikális pártnak vasárnap Áchim András, a híres békéscsabai paraszt-

képviselő volt a vendége. Áchim két békéscsabai polgárral szombat este érkezett Sopronba. Tiszteletére a párt a Rózsa szállóban vacsorát rendezett. A vasárnapi népgyűlésen, mely a Tornacsarnokban folyt le, csak kevés választó, de elég érdeklődő jelent meg, kik érdeklődéssel hallgatták a szép külsejű imponáló és rokonszenves megjelenésű magyar ember beszédét. Áchim András egy óra hosszáig beszélt a nép elnyomott helyzetéről. Utána Zsombor Géza szólt német nyelven az egybegyűltekhez. A gyűlést Schwartz Zsigmond városi képviselő vezette.” (Soproni Napló, 1907. szeptember 5.)

Ez az igazán rövid beszámoló is elárulja, hogy az alföldi vendéget kellő barátsággal és kedvességgel fogadták a soproniak. Tetszett a megjelenése, és minden bizonnyal tetszett a beszéde is. Hiszen kicseng a közömbös újság híradásából is. Minden bizonnyal a beszéd tónusa nyerte meg a soproniak tetszését, de a tartalma ellen sem szólhattak semmit a haladó gondolkodásúak. Ez kitűnik abból a beszámolóból, amelyet a Nemzetőr című újság közölt, amely lap ebben az időben, 1907-ben, a koalíció pálfordulásához híven mindinkább haladásellenes magatartást vett fel:

„Népgyűlés a tornacsarnokban. A békéscsabai népvezért, Áchim Andrászt hozta el Zsombor Géza, hogy végkép megavasodott népszerűségét valahogy egészségesre kuruzsolja. Tegnap, vasárnap délután 3 órakor tartották meg a népgyűlést. Néhány helybeli, néhány vidéki hívó ült a nagy... nagy teremben, aztán igen sokan — a kuriózum kedvelők közül. Áchimról megtudtuk, hogy kitűnő, sőt elsőrangú mókázó. De megállapítottuk azt is, hogy kiváló az emlékező tehetsége is. Merthogy a Budapesti Naplóban és a Népszavában tulong-tul olvasottak őszi virágzásra keltek abban a móka-fűzérben, mellyel kedveskedni akart a soproniaknak. A »nemzet büvösszavu csalóánya«, »a nemzet primadonnája«-féle megfakult elmésségek mind rákerültek a fűzérre, de nem feledkezett meg a »Liliom Gézák« megható hasonlatáról sem. És a

hívek szinte tulvilági átszellemültségben lesték a »megváltás« fordulatos igéit a csabai Messiasz szájáról, akiről meg kell állapítanunk, hogy alakjára nézve igazi fajmagyar. Alföldi típus. Széles piros-pozsgás arccal, a határnélküli alföldi róna nyílt derűjével rajta. A kuriózum óhajtók — meglátták a kuriózumot: itt a hepe-hupás határszelen — az Alföld emberét. Kíváncsiságuk betelt. Jól is mulattak, mert mint mondtuk: Áchim mókázónak kitűnő... A vasárnapi népgyűlésről komoly krónikási tollal csak azt lehet feljegyezni, hogy teljes kudarccal végződött." (Nemzetőr, 1907. szeptember 3., 2. oldal.)

Nagy hatású lehetett a beszéd. s kitűnő a szónok, ha még ez a lap is kénytelen akarva-akaratlanul elismerni. Ha kuriózumot is kerestek a gyűlés meghallgatásával a soproniak, a beszédben kaphattak azonban olyan gondolatokat, amelyekért másként érdemes volt elmenniök. Ezt tudhatjuk abból is, hogy a Nemzetőr igyekszik bagatellizálni.

Vajon miről is beszélt Áchim Sopronban az 1907. szeptember elsején megtartott népgyűlésen. Könnyen megtudjuk, csak el kell olvasnunk azokat a gyorsírói jegyzeteket, amelyeket a rendőrség készített a gyűlésen, s amelyek a Soproni Állami Levéltár rendőrségi iratai között fennmaradtak.

Íme részletek a beszédből:

„Én ma nem ünnepeltetni, nem díszszónoklatot tartani jöttem ide. — kezdte beszédét Áchim András. — Egyszerű munkása vagyok és is az elnyomott társadalomnak, éppugy mint az önök legnagyobb része. Az én elemem a küzdés, a harc a jogokért. Én vagyok az az Áchim András, aki a nemzeti harc idején együtt izgattam, lázítottam Bécs ármánykodó uralma ellen az Alföld paraszt magyarságát. Együtt küzdöttem Kossuth Ferencsel, Apponyi Alberttel, Barabás Bélával. Csakhogy míg a nemzeti hősök nyeregbe jutottak, én maradtam a szegény nyomorgó proletarizmus mellett, ők meg sütkéreznek Bécs hatalmi fényeskedésében. Én azt az izgatót, amit folytatok, nem magamtól, hanem Apponyi Alberttől, Kossuth Ferentől tanultam. És nem is fogok ebben az izgatásban addig megnyu-

godni, míg el nem mondhatja maráról minden magyar ember, hogy szabad hazának szabad polgára vagyok. Elhoztam ebben az elvben egyesült százezer alföldi magyar paraszt kézszorítását Sopron város derék polgáraihoz...

...most csupán nemzeti szipolyozóink vannak, de a nép époly szegény, époly nyomorult, mint amilyen volt, sőt nyomorultabb, mert legszebb reményeiben csalódtok.

Valamint hajdan — Jézus korbáccsal verte ki a templomból a kufárokat, akként kell a nemzeti hamis bálványokat a népnek az ő várából kiverni. És Magyarország elnyomott munkálgató népe meg fogja vivni ezt a nagy küzdelmet. Nem fogja őt ettől elriasztani, sem a rágalom árja, sem az üldöztetés veszedelme... Nem lesz béke addig ebben az országban, míg az egyenlő, titkos választói jog meg nem lesz. (Helyeslés)

...mindaddig, míg ők csak hirdetik az általuk tudatlannak gondolt népnek, hogy ők elveiket fenntartják, de cselekszenek a maguk rabiátus meggyőződése szerint, addig a végsőkig feszített harcot kell folytatni ama hamis bálványok ellen.

Avagy mivel lett boldogabb ez a magyar nép? Kinek van könnyebbége csak önök között is...

Azt hiszem senki sem érez emiatt könnyebbéget, senkinek sem kevesebb az adója, mert a nemzeti lovagok jutottak a nyeregbe és nem is lesz ez másképp...

Boncoljuk egyenkint ezt a mostani kormányt:

Ott van először a liberalizmus kimagasló alakja: Wekerle Sándor. Ő, kinek kormánya a progresszív adó ígéréssel jutott hatalomra, kijelentette előtte személyesen, hogy a fokozatos adóból semmi sem lesz...

Ott van másodszor a belügyminiszter, Andrassy, aki vállalkozott az általános titkos választójog megvalósítására. Dehogy is valósítja meg. Tudja ő, hogyha a nép választ, soha többé akkor semmiféle mágnás és pap abba a képviselőházba be nem kerül. Hanem ehelyett oszlatja föl egyre a szakszervezeteket, a munkásegyleteket s amellet a dob egyre szól, amelynek hangja mellett

utolsó ruhadarabját viszik el az ország népének.

Ez a mai igazi koalíciós függetlenség.

Most térjünk át... Darányi Náci pápára (derültség). Ez a szerencsétlen telekspekuláns, ez a minden megszorult tátrai urtól birtokot vásárló jó ágens, megcsinálta először a rabszolgatörvényt, azután a derestörvényt, amely nem ad, hanem sujt, úgy, hogy a magyar mezei munkások igazán Európa fehér rabszolgái lettek...

Igy csinálja a mi földművelésügyi atyamesterünk a mágnások, meg a papok politikáját, ahelyett, hogy megakasztaná az óriási arányú kivándorlást, ahelyett, hogy a latifundiumokat, a hitbizományokat a szegény nép felségítése végett azok között méltányos áron kiosztaná... Szolgája lesz egyszerre az uraknak, s zsarnoka a munkásparasztoknak...

Akkoriban, mikor a kataszteri rendszert behozták Magyarországra szintegy uralkodott a vesztegetés, a galád család korszaka, mint ma is a protekció... a szegény paraszt fizeti meg a nagy urak adóját.

Küzd a magyar paraszt párt az ellen is, hogy a vallást a politikába bevigye...

...hol van a magyar vezényszó, melyért az urak velem együtt végig ordították Magyarországot, hogy addig pedig rend és béke nem lesz, míg magyar szóval nem viszik vágóhidra a magyar fiukat...

Az én elvem, az én radikalizmusom azt kívánja, hogy semminemű hadsereg ne legyen, legyen a népnek szabadsága, joga, kenyere, majd ha ez lesz, minden féle cafrangos hadsereg nélkül is meg fogjuk védeni hazánkat.

De addig, amíg az urak hazáját védjük, amíg a papok és a feudális nagyurak érdekeit kell védeni, elmegyek a csatába, de csak úgy, ha ágyut állítanak a hátam mögé, mikor látom, hogy mindegy, akár előlről, akár hátulról kell belepusztulnom. Nincs kedvem és nincs kedve Magyarországnak 200.000 parasztjának védeni azt, ami nem az övé, hanem a feudális uraké, hanem a papoké.

Szabad hazában jogot és kenyeret! Mig ez nem lesz meg, addig szó se le-

gyen nemzeti követelményekről... Félreteszünk minden hazug közjogi frázist, hisz ezeket úgy a liberálisok, mint a 48-asok csak gyalázatos csalásaik eszközeivé használták fel. Nekünk nem közjog kell, nem nemzeti színű kardbojt, hanem kenyér és jog. Gazdasági és kulturális politika. Ki kell emelni ezt a népet a sötétségből, kenyeret kell adni, meg kell akadályozni a kivándorlást és ez a kultur- és gazdaságilag kifejlett nép eo ipso meg fog felelni politikai missziójának." (578/1907/rksz.)

Eddig Áchim András beszéde. Ezeket olvasva egyáltalán nem csodálkozom azon, hogy a 48-as párt lapja, nem ujjongott örömeiben e népgyűlés alkalmával. Kemény szavak hangzottak el a 48-as függetlenségi párt részvételével alakított koalíciós kormány ellen. Egyáltalán nem lehet csodálkozni azon, hogy a Nemzetőr nemcsak beszámolt a gyűlésről, a fentebb már idézett módon, hanem a politikai hatást ellensúlyozandó, éles és gúnyos hangon rohant ki a soproni radikálisok és Áchim ellen egy másik cikkében, amely a beszámolóval egy napon jelent meg.

Felesleges kommentárt fűznünk hozzá, olvassuk el néhány részletét, abból meglátjuk, milyen düh fogta el a soproni 48-asokat a koalíciós kormány ellen felhozott vádak miatt.

„Egy furcsa kis gyűlésről.

A gyűlés kitört, a gyűlés lefolyt. Elég volna talán ennyi annak megjelölésére, hogy vasárnap délután valami harmadfélszáz ember (a gyerekek is ebben a számban vannak) összegyűlt a tornacsarnokban s miután a pódiumról egynehány önmagát ugatónak tartó, de alapjában igen jámbor ember, megmutatta nekik a politika veteményes kertjének legujjabban termett zöldeseit... az ottan bemutatott politikai kintornának siketítő rikácsolása csak annak szerezhetett gyönyörűséget, aki a verkit húzta... a fölséges népnek Csabáról idepottyant szemefénye ugyancsak neki-durálta magát, hogy valamiképpen ki-vetkőztesse furcsaságából s megérthetővé és megemészthetővé tegye a parasztszocialisták és a fattyaradikalizmus forró ölekezéseit... Hiába ment végig az összes minisztériumokon s iparkodott nagy rugaszkodással kimu-

tatni, hogy azok mindegyike egy-egy nagy szemetesláda, amelyeket csak a polgári radikalizmus, meg a parasztszocializmus tud vállvetett erővel kitisztítani (hogy aztán a maga szemetjét rakja bele)... amikor szegény szánalomraméltó Apponyit szidta mint a bokrot, valami félnék hang hátul a sarokban »abcug Apponyit« kiált. S uramfia se szó, se beszéd, ezen radikális, parasztszociális, antiklerikális forradalmi néptelen gyűlésen annak a jólelkű és jótakaró radikális forradalmárnak arcán csattan el az első pofon, aki Apponyira kiált abcugot.

... kimondták a huszadik század politikailag legnagyobb horderejű szövegszövetségét, a radikális szocialisták, vagy parasztradikálisok, akarom mondani szociális parasztok teljes és fenntartás nélküli összekeveredését a közös népboldigitó akolban Zsombor és Áchim

főpásztorsága alatt...” (Nemzetőr, 1907. szeptember 3., 1. oldal.)

A gúnnyal azonban hiába akarta a Nemzetőr a gyűlés hatását lerontani. A radikálisok és a parasztszocialisták szövetsége létrejött. Mindenesetre furcsa szövetség. Természetesebb lett volna, ha a szociáldemokraták nyerik meg természetes szövetségesüket, a parasztokat maguknak. A szociáldemokraták azonban nem velük, hanem ugyancsak a polgári réteg haladottabb gondolkodású egyénéivel akartak szövetséget kötni.

A bátor és merész hang, ha nem is sok, de jónéhány soproni ember fülébe jutott el. S minden bizonnyal Áchim András soproni beszéde nagyban hozzájárult ahhoz a nagy felháborodáshoz, amit Sopronban is kiváltott a békéscsabai parasztképviselő néhány évvel később bekövetkezett meggyilkolása.

Kölkedi István

Király-König Péter, a „tiszteletbeli soproni”

„Ép a szünidei nyaralásra való indulásom idején az osztrák állam vámháborút kezdett, megtiltván az élõmarháknak a beutazást Ausztriába, így én is a határon innen, Sopronban maradtam, nem azért, mintha szóról-szóra vettem volna az osztrák törvényt, hanem mert 250 pengő erejéig retorzióval akartam élni e rossz vámpolitika ellen.” Ezekkel a humoros szavakkal adott magyarázatot első soproni nyaralásának előzményeiről König Péter (1870—1940), a szegedi zeneiskola igazgatója, jeles zeneszerző és karnagy, a nagy költőnek, Juhász Gyulának sógora.¹

König Péter a stájerországi Rosseg születte, iskoláit Grácban végezte, majd az admonti benecések közt kezdte zenei tanulmányait, melyeket utóbb a budapesti zeneakadémián, Koessler János tanítványaként folytatott. Orgonából és zeneszerzésből nyert oklevelei birtokában 1897-től különféle szintársulatoknál karmesterke-

det, majd 1904-ben Michalovich Ödön ajánlatára elnyerte a szegedi zeneiskola igazgatói székét. 1906-ban Balázs Bélával együtt segítette Bartóknak első népzene-gyűjtő útján Szegeden és környékén. 1910-ben vette feleségül Juhász Margitot, a költő hűgát. 1935-ig állott a zeneiskola élén, kiemelkedő szerepet töltve be Szeged zenei életében. Zeneszerzői működése is jelentős, különösen egyházzenei alkotásai váltak ismertekké.²

*

Nyarait rendszeresen szülőföldjén töltötte, s csak 1932-ben fordult meg először Sopronban. Amint bevezetőül idézett cikkéből kiderül, 1932 július közepétől augusztus közepéig nyaralt a városban. Cikkében — barátai és ismerősei sürgetésére — élményeiről számolt be. Arról is, hogy az uborkának, kedvenc csemegéjének ára otléte idején kilónként egy fil-

1. König Péter: Sopron nyári élete. *Szegedi Új Nemzedék*, 1932. augusztus 28.

2. Vér György: Király-König Péter. *Délmagyarország*, 1940. május 15. — Kapossy Gyúia: † Király-König Péter. *Katolikus Alföld*, 1940. június 15.

lérre esett, és Sopron zenei életéről is. A hegyeket — mondja — már csak alulról szereti szemlélni, így túl messzire nem merészkedett a városból. A várkerületen lakott a Molnár-szállodában, melynek udvarán egy ketrecben őrzött makimajom csődítette magához a város összes gyerekeit. Zongorát Müller János hangszerraktárosnál bérelt. Meghatottan számolt be írásában arról, hogy búcsúzásakor Müller nem fogadta el tőle az előre kialakított bérleti díjat.

Délutánonként autóbuszszal az Erzsébetkertbe ment, itt uzsonnázott, elolvasta az újságokat, megírta a haza szánt üdvözlő lapokat. Sopront csöndesnek találta: egy évvel előtte szedték föl a villamossíneket, így ez a zaj is hiányzik a város életéből. Csak a kirándulók hoznak némi pezsgést az öreg utcákba. Augusztus 7-én, meséli König, bécsi kirándulók jártak ott, és a jó és olcsó boroktól már délben „cikkakban jártak a főtakon és barátsággal ölelgették a lámpaoszlopokat”. „A bor jó, de a belvárosi por rossz” — írta, s ezért a kockaköves gyalogjárókat hibáztatta.

Rendkívül tetszett neki, hogy a zenei élet nyáron sem pangott, s a soproni muzsikuskok lelkesen készültek szeptemberi szereplésükre, Haydn *Teremtés* c. oratóriumának szabadtéri előadására, melyet a rádió kívánságára magyar szöveggel kellett bemutatniok. Arról is elismeréssel számolt be cikkében, hogy a Soproni Férfidalkör aug. 6-án avatta föl a saját pénzéből épített székházát. Ez — úgymond — példa lehet más vidéki városok számára is. A helyi zenei élet képviselői közül *Altdörfer* Viktort és *Kárpáti* Sándort emelte ki, s dicsérettel szólt a katolikus egyházzenei életéről is.

„Magam is felfrissültem — írta befejezésül — e pár hét alatt, mert a szomszédos stájer hegyek átáramló üdítő levegőjét minden vámtalalom ellenére is szabadon élvezhettem.”

A kövekező nyáron ismét Sopronban pihent. Ezúttal is a Fehér Rózsában szállt meg³, s részt vett a Soproni Magyar Férfidalkör⁴ éves közgyűlésén, melynek

megnyitóján *Völker* József elnök meleg szeretettel köszöntötte a szegedi vendéget.⁴ Ez alkalommal választották meg König Pétert tiszteletbeli tagnak. Az erről szóló díszes oklevél átadása alkalmával König Péter meghatottan mondotta, hogy „bár stájer származású, új hazájával szívvel-lélekkel összenőtt, és büszkén vállalja magát magyarnak”.⁵

A *Sopronvármegye* névtelenül maradt munkatársa a katolikus konvent hűvös helyiségében, egy pohár jó soproni fehérbor mellett kért és kapott nyilatkozatot König Pétertől.⁶ A riporter bevezetőül elmondja, hogy a vendég most sem téltlen, napi 3—4 órát dolgozik, s ekkoriban is egy misét komponált a budapesti Belvárosi templom részére, Harmath Artúr megbízásából. Több más alkotása is született már Sopronban.

A szegedi zeneéletéről adott tájékoztatás után Sopronról beszélt. Dicsérte az országos dalosversenyen második helyezést elért Férfidalkört, elismeréssel szólt Kárpáti Sándor preludiumairól, a Dóm énekkarának működéséről, Müller György zongorajavító kitűnő munkájáról. „Nincs érdekemben — mondotta — dicsérni a soproni embert, de merem állítani, hogy olyan becsületes munkát, mint Müller csinál, Budapesten is alig lehet találni.”

A város zenei életének fejlődéséhez, mondotta még, szükség lenne az elvesztett katonazenekar pótlására a városi zenekar fokozottabb továbbfejlesztésére. „Ez a zenekar — úgymond — lenne hivatva lassankint nemcsak a színházi zenekart helyettesíteni, hanem a filharmóniai működést, kibővíve a kitűnő soproni zenetanárokkal és műkedvelőkkel, előrevinni, mert alkalmi muzikusimporttal nem lehet dicsekedni semmiféle zene előadásán.”

Egy évi szünet után 1935-ben nyaralt ismét a megszeretett városban Király (König) Péter.⁷ Ez alkalommal Péter-Pálkor a Szent Mihály-templomban és a Dómban is König egyházzenei műveiből mu-tattak be, sőt másnap, vasárnap a Dóm-

3. Vö. *Soproni Hirlap*, 1933. július 16.

4. *Sopronvármegye*, 1933. július 9. — *Oedenburger Zeitung*, 1933. július 12.

5. *Soproni Hirlap*, 1933. augusztus 6.

6. *Sopronvármegye*, 1933, július 30.

7. *Oedenburger Zeitung*, 1935. június 27.

ban maga König orgonált.⁸ Július elején a Szegedi Dalárda néhány vezetőségi tagja, bécsi szereplésükről hazatérőben, König Péter meglátogatására Sopronba jött. „Mint nekünk elmondották — írja az erről szóló tudósítás⁹ — Sopron a valóságban még azoknál a színes képeknél is szebb, melyeket Király Péter Szegeden festett az ősi városról és ezért már tegnap meghosszabbították soproni tartózkodásukat...” A cikk Király-König Péterről, mint Sopron „lelkes öreg-ifjú barátjáról” beszél. A vendégek egyikével, Csomák Elemér szegedi székesegyházi karnaggyal az egyik helyi lap interjút is készített.¹⁰ Kevéssel utóbb Kárpáti Sándor írt tudósítást König munkájáról.¹¹ „Maga vallja — írta —, hogy sok új műve, vagy a régebbieknél a hangszerelése innen ered, mert sehol sem tud oly önfeláldozóan elmerülni az alkotó munkába s oly nyugodtan dolgozni, mint Sopronban.” Új műveiből bemutatott szokott rendezni meghitt baráti körben. Ilyen házi hangversenyre került sor előző este is. „Legújabb szerzeményeiből bemutatott egy zongoraszóóra és zenekarra írt három tételes koncertinot (a három zenei gyöngyöt a mester maga játszotta Müller Jánossal két zongorán), azután egy zsinagógai témákra írt, érdekes, ötletekben gazdag négykezes művet (Preludium, téma változatokkal és fuga), melyet Schwabbauer Erik és Müller János adott elő nagy hatással. Majd Kóh Ferenc énekelt egy gyönyörű egyházi dallamot (Benedicta es tu), s végül a mester maga játszotta el korát megcáfoló ifjú hévvel és lendülettel „Tavaszi” című keringőjét. Az utóbbi mint zenekar-kíséretes vegyeskar, rendkívül hatásos és hálás hangversenyszám lesz, s erős versenytársat fog képezni a híres Donau-valzernek.” „A jelen voltak — fejezi be Kárpáti Sándor beszámolóját — nagy élvezettel hallgatták e javarészt »soproni« kompozíciókat s hálás elismeréssel ünnepelték Király-König Pétert, a kifogyhatatlan inven-

ciójú, bőkezű mestert, akinek derűs életfilozófiája, zamatos humora, gazdag ötletessége a muzsikussal mellett az embert is a legbarátságosabb oldalról mutatta be. Sopron városának Király-König Péter nemcsak mint nyaralóvendég, hanem mint itt szorgalmasan dolgozó művész is a megbecsülendő értékei közé tartozik.”

1936. július 25-én Király-König Péter részt vett Doborjánban a Liszt-ünnepségeken, majd ott volt a soproni Liszt utca sarkán elhelyezett emléktábla leleplezésénél is. Az ezt követő közös ebéden elmondott trefás fölköszöntőjét az egyik helyi lap egész terjedelmében közölte.¹² A szelemes pohárköszöntőt így fejezte be: „A rendezőseget pedig arra kérem, hogy a régi utcajelzőtáblát, mely a Liszt Ferenc utcát és az egyetlen házat, amelyen függött, egyes számmal jelezte, és amelyet a relief miatt levettek, ismét helyezzék a Liszt-emléktábla mellé, azzal a céllal, hogy az is kifejezésre hozza, hogy Liszt az első és egyetlen nagy zongoristánk volt.”

A Liszt Ferenc Zeneegyesület 1937. évi szezonzáró hangversenyének műsorában, melyet a rádió is közvetített, szerepelt a szegedi zeneszerző alkotása is. „A nagyszerű koncertet — írja ismét Kárpáti¹³ — Király-König Péter magyar stílusú szimfóniája zárta le. A nagy tudással és gazdag invencióval készült és ragyogóan hangszerelt mű a mester kifogyhatatlan fantáziáját bizonyítja.”

A nyáron Király-König már Sopronban volt, amikor egy másik művét közvetítette a rádió. A Sopronvármegye erre külön is felhívta a soproniak figyelmét: „A hét egyik napján nem mindennapi művészi élvezetben lesz része Király Péter országosnevű szegedi zeneszerző nagyszámú soproni híveinek. Az ősz Mester ezúttal is, mint minden esztendőben, Sopronban tölti a nyarat és itt meghitt soproni környezetében is frissen és fáradhatatlanul dolgozik.” A „Szól a kakas már...” c. virágének témájára írt orgonavariációjá-

8. Soproni Hírlap, 1935. június 29.

9. Sopronvármegye, 1935. július 11.

10. s-s: Séta a soproni templomi orgonák körül. Soproni Hírlap, 1935. július 18.

11. K. S.: Király-König Péter soproni nyaralása alatt is szorgalmasan komponál. Soproni Hírlap, 1935. július 25.

12. Soproni Hírlap, 1936. augusztus 5.

13. K. S.: A Liszt Ferenc Zeneegyesület rádiós hangversenye. Soproni Hírlap, 1937. május 6.

nak és fugájának rádióbeli bemutatásáról való tájékoztatás után a tudósítás még ezt mondja: „Itt említjük meg, hogy Király Péter itt Sopronban fejezi be a jövő évi Szent István jubileumra írt monumentális Szent István kantáte-ját, amelynek két utolsó tételét komponálja itt Sopronban.”¹⁴

Az elkészült Szent István-kantáta első bemutatójára is Sopronban, Müller György zongoratermében került sor. Kárpáti Sándornak a *Soproni Hírlapban* erről szóló terjedelmes tudósítását az egyik szegedi lap is átvette.¹⁵ „Nekünk, soproniaknak — írta Kárpáti — König-Király Péter zsenijének újabb megnyilatkozása kétszeresen fontos és kedves: először, mert itt Sopronban fejezte be a mester ezt a művét is, másodsor, mert nálunk volt az eredeti első bemutatója. Hisszük, hogy a mester gazdag szépségforrása még sokáig fog buggyanni, s a soproni Molnár-szálloda erkélyes szobája meg a Müller-féle zongora-terem még sok remekmű születésének lesz a tanúja.”

A soproni lapok örömmel számoltak be König-Király Péter külföldi sikereiről is, s újból és újból fölhívták a soproniak figyelmét „Sopron szerelmesének, Király Péternek” rádióbeli szereplésére.¹⁶ A városba érkezéséről is rendre hírt adtak.¹⁷ Sőt, ez alkalommal a *Sopronvármegye* egyik cikke — jellemző elírással — Királyt „az ismert soproni szerzőnek” nevezte!¹⁸

A nyaralás végeztével hangversenyen búcsúzott el a kedves soproniaktól a szegedi muzsikus. Erről szóló beszámolójában Kárpáti Sándor egyúttal leírja Király-König soproni napjait is.¹⁹ „Rendes lakása — írja — a Molnár-szálló egyik napsugaras, virágdíszes szobája; de ide jóformán csak aludni jár. A mesternek egyéb ideje pontosan be van osztva. Félhétkor már ott ül a Royal-kávéház márványasztalánál s reggelizés közben böngészgeti az esti lapokat s aznapi soproni híreket. Utána rövid körsétát tesz a vá-

rosban, de csakhamar célpontja felé: Müller György új utcai zongoratermébe tart. Mert Király Péter munkakedve nem ismeri a tétlenséget. Naponta délelőtt és délután is pár órán át vígan megy a komponálás, zsongnak a harmóniak, kergetődznek a témák és ritmusok, és egymás után születnek a szebbnél szebb zene-művek. Közben déli ebédszünet, utána kiadós pihenés, aztán folytatódik a munka uzsonna, vacsora idejéig. Az estéket mindig baráti körben tölti a mester. »Király«-hoz illően rendes »udvara« van, hol a Kat. Körben, hol a Fafa-néninél (a Sas téri Baumholzer), vagy pedig a Pannonia vagy a V...cek-vendéglő egy-egy kedélyes sarkában. Ott aztán (szelíd alapon!) cseng a pohár, száll a tréfa, cikáznak az adomák s szíporkáznak a szó-játékok. S ebben is kifogyhatatlan a mester, akárcsak a zenei invenciójában.”

„Sopron — folytatja tudósítását Kárpáti Sándor — azzal büszkélkedhetik, hogy falai közt nyaranta születik meg jónéhány Király-opusz. Az idén is jó volt a termés: egy gyönyörű Graduale (In festo nominis Jesu) énekre és orgonára, egy pompás vonós Trió, két hegedűre és brácsára, egy másik Trió (hegedű-brácsa-zongorára). Ez utóbbi, valamint a Szent István-kantáta nagyvonalú ouverture-ja részben már tavaly készült, ugyancsak itt Sopronban.”

Rátérve a hangversenyre, erről így számol be a cikk: „Régi és kedves szokásához híven Király Péter mester az idén is egy nagyszerű házihangverseny keretében búcsúzott el nagyszámú híveitől. Mintegy harminchatan gyönyörködtek magának a mesternek és Müller Jánosnak színdús négykezes zongorajátékában (Szent István uvertűr), Hoffmann Jánosné melegcsengésű, kultúrált énekhangjában (a fent említett Graduale), a zongoratrió mesteri előadásában, amellyel Jausz Ottó, Wanek Károly és Struglitzné Hämrich Lujza szerzett nagy élvezetet a hallgatóságának.”

14. *Sopronvármegye*, 1937. július 6. — Vö. *Oedenburger Zeitung*, 1937. július 8.

15. *Szegedi Új Nemzedék*, 1937. augusztus 1.

16. *Soproni Hírlap*, *Sopronvármegye és Oedenburger Zeitung*, 1938. április 29.

17. *Sopronvármegye és Oedenburger Zeitung*, 1938. június 29.

18. *Sopronvármegye*, 1938. július 12.

19. Kárpáti Sándor: Király-König Péter búcsúhangversenye. *Soproni Hírlap*, 1938. július 29. — Vö. *Oedenburger Zeitung*, 1938. július 29.

A házihangverseny után a humoráról híres Király-König anekdotáival szórakoztatta a vendégeket, „emlékirataiból” olvasott föl vidám részleteket. „Hol magyarul beszélt, hol németül, hol az ő sajátos, kacagtatóan eredeti kevert nyelven, hogy hallgatói alig tudtak betelni vele.”

Kárpáti cikkét így fejezte be: „Viszontlátásra a jövő vakációban!”

Ez a viszontlátás 1939 nyarán még elkövetkezett, de egyben ez lett Király-König Péter utolsó soproni nyaralása. Ősszel a soproni lapok örömmel adtak hírt a Szent István oratórium országos pályázaton elért sikeréről.²⁰ „Mi, soproniak — írta a *Sopronvármegye* — örülnünk annak, hogy Király Péter művészete ismét ily szép elismerést nyert, mert hisz mi Király Pétert büszkén félig-meddig soproninak tekintjük.”¹⁸

1940 nyarán már nem pihenhetett és nem alkothatott szeretett városában Király-König Péter. Hetvenedik születésnapja előtt két héttel, május 13-án agyvérzés oltotta ki életét.

*

Móra Ferenc, aki gyakran pihent Makón, barátjának, a műveiben is fölemlegetett Diósszilágyi Sámuel kórházi főorvosnak vendégszerető házában, s kertjének ihlető csöndjében számos művét al-

kotta, többször is vallotta magát félig tréfásan „tiszteletbeli makainak”. Azt hiszem, Király-König Pétert joggal láthatjuk el ennek analógiájára a „tiszteletbeli soproni” epitetonjával.

Özvegye, amikor férje soproni tartózkodásai ügyében érdeklődtem tőle, azt írta: „Annyira megszerette Sopront, úgy érezte, mintha hazamenne... nemcsak ő rajongott Sopronért, de a soproniak is meleg szeretettel vették körül.”

S hadd örökítem meg befejezésül azt az anekdotát, amit Király Péterné őrzött meg emlékezetében. König Péter mesélte, hogy megjelenésében és művészkalapjával rendkívül hasonlított Storno Ferencre. Gyakran megesett, hogy a soproniak így köszöntötték őt: „Guten Tag, Herr Storno!” Sőt, amikor tiltakozott, hogy ő nem Storno, azt felelték:

— Ach, Sie machen ja nur Spass!

*

König Péter életműve ugyan nem tartozik a magyar zeneművészet első vonalába, de a hazai zeneoktatás és énekkari kultúra, valamint az egyházzene történetében tisztos hely illeti őt meg. Juhász Gyula szövegeire írott kórusművei közül néhány ugyancsak megérdemli, hogy ne feledkezzünk meg alkotójukról.

Péter László

20. Soproni Hírlap, 1939. szeptember 6. — Sopronvármegye, 1939. szeptember 7.

Soproni árszabás a 17. századból

A közlendő árszabás a már korábban közölt (Kolosvári Sándor—Óvári Kelemen: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Corpus statutorum V/1. 389—406. és Winkler Elemér: A soproni céhek története a XV—XIX. században.) 1724-es Sopron megyei árszabás mellékleteként található meg a Soproni Levéltárban Lad. XXXI. Num. 23. jelzet alatt. A terjedelmes 1724-es árszabás összeállításához felhasználták a korábbi limitációk másolatait, így a most közlendő magyar nyelvű és még két német nyelvű példányt is, melyek mind a 17. századból valók, amint azt nyelvezetük és felhasználási alkalmuk is bizonyítja. E 17. századi árszabások között igen közeli a rokonság, illetve a magyar nyelvűnek pontos mását olvashatjuk németül a mindkettőben előforduló mestersegek esetében, de a német szövegű ki van bővítve a magyar és német szabók, kovácsok, aranyművesek, balfi fürdősök, bécsi lerakati áruk, nürnbergi áruk munkáinak és árainak felsorolásával. A másik német nyelvű szövegbe pedig be vannak írva az új árak és áru-megnevezések is.

Az árak megállapítását a középkoron át a város tanácsa végezte, különösen az élelmiszerek, hús, kenyér dolgában, másrészt a céhek terjesztették a tanács elé árakat jóváhagyásra, amire azután vigyáztak is, nehogy valaki olcsóbban merje közülni adni az áruját. Országos szinten csak az élelmiszerek árával foglalkozott időnként az országgyűlés, de akkor is elsősorban a katonaság élelmezése érdekében tette. A sok viszály és üzérkedés letörésére és a polgárság, majd a 17. században a falusi lakosság érdekeinek védelmére a város és a megye is hozott árszabályokat, és azok szigorú betartását büntetés előírásával igyekeztek elérni. Hivatalosan 1625-ben ad jogot az országgyűlés a vármegyéknek limitációk készítésére, melyet 1659-ben megerősítenek. Természetesen a kor zavaros hadiállapotában nem sok foganatja volt a megyei árszabásoknak, de a városiak miatt is állandó a viszály a tanács és a mesteremberek, céhek között. E viszályok megszüntetésére és a céhek túlkapásainak megakadályozására hozzák a törvényt 1715-ben, mely jogot ad a tanácsnak, hogy

a túl magas céh felvételi díjakat korlátozza, és a céh akarata ellenére is felvethessen mestert a hivatalosan megszábotott felvételi díj lefizetése mellett, valamint súlyosan megbüntesse az árszabás ellen dolgozókat és ellenszegülőket. Ezekkel a lehetőségekkel élve készült a Sopron megyei árszabás 1724-ben, melyhez azonban a korábbi árszabások adatait is figyelembe vették. Ebben az időben már jelentkezik az egységességre való törekvés több megyében is. Így a szombat helyiek, pozsonyiak és a Zala megyeiek árszabásai azonosak vagy közeli rokonságban vannak a soproni szövegével, mely időrendben a szombathelyi után következik (Corpus statutorum V/1.).

A közlendő árszabás jelentőségét elsősorban nem az árak alakulásának bemutatásában látjuk, hanem abban, hogy ezek fényt vetnek a korabeli élet hétköznapijaira és ünnepeire, a főúri és városi polgári, valamint a paraszti életre egyaránt, és nem utolsósorban képet alkot-

A soproni szűcsök ónkupája.
1653. Sopron, Liszt Ferenc Múzeum

hatunk ezen iparágak mestereinek munkájáról is. Az árszabásból a város külföldi kapcsolatainak egy részét is kiolvashatjuk pl. a posztónyírók limitációjából, ahol a brassói posztó mellett a bergamói (lombardiai tartományban), londoni, görli-tzi (Poroszország), morvaországi posztók is szerepelnek; máshol a görög, cseh és lengyel áruk tanúskodnak a távolabbi kapcsolatok mellett. Másrészt világosan tárul elénk a főurak és városi polgárok fényűző, illetve jómódú élete, szemben a falvak jobbágyainak szegényes viseletével, lakásának felszerelésével. Egy főúri pegyvet süveg árán pl. egy hajdú és egy paraszt-asszony vehetett magának ködmönt, ráadásként pedig még egy szürdalmányt. A Fertőn való halászat a nagyhálóval természetesen elsősorban a földesurak ellátását szolgálta, a köznép pedig jobbra a mocsaras-lápos területeken könnyen fogható csikot fogyasztotta, amit azonban az urak sem vetettek meg.

Az alább következő tizennégy mester-ség készítményeinek és árainak felsorolása helytörténeti, néprajzi és gazdaságtörténeti szempontból egyaránt érdeklődésre tarthat számot.

Kalmarok Limitacioja

Az jo fele borsnak funtjat	dr. 90.
A keöz(önséges) borsnak funtiat	dr. 70.
Jo fele safrannak lattiat f. 1.	dr. 20.
Keoz(önséges) safrannak lattiat	dr. 60.
Alab valo safrannak lattiat	dr. 48.
Egy funt giömbert	dr. 45.
Egy lat szekfüet	dr. 16.
Egi lat szerezzen dio viragot	dr. 16.
Egi funt riskasat	dr. 22.
Egi funt faolait	dr. 36.
Egi funt Mondolat (mandulát D. O.)	dr. 60.
Egi funt Jo fele czukort	dr. 90.
Közönseges czukort	dr. 75.
Tengeli szőlőnek funtiat	dr. 22.
Muskotal szőlőnek funtiat	dr. 40.
Egi lat vörös avagi Zold viaszszat	dr. 4.
Egi konc irnia valo fő paparossat (papirost D. O.)	dr. 10.
Alab valott	dr. 8.
Egi veg igen szep vikeni gallost	f. 9.
Közep szerüt	f. 7.
Alab valonak veget (végit, végszám D. O.)	f. 4. dr. 50.

Egi veg Silesiai vasznat kiben 15 reff vagion f. 3.	
Mivel az vaszon nem mind egiaraniu es egik veg kisebb az masiknál ahoz kepest nevezet Taxaja nem lehet. Az Jo fele Len vaszonnak refit	dr. 18.
Közep szerűnek	dr. 16.
Temerdekjebnek	dr. 15.
Vikeni kender vászonnak refit	dr. 12.
Az temerdekének	dr. 11.
Varrani valo seliemnek es sinornak lattiat	dr. 60.
Teles (? teljes) seliem sinornak refit avagi?	dr. 32.
Közep szerűnek	dr. 28.
Keskeni sinornak	dr. 20.

Bognarok limitacioia.

Egi öreg fa kereket vas ala valott	dr. 70.
Egi első tengilt rudastul	dr. 70.
Egi hatulso tengelt agastul	dr. 50.
Egi szep koczi oldalt sragliastul	f. 1. dr. 60.
Alab valott	f. 1. dr. 20.
Egi fürgetöt	dr. 14.
Ket rakonczat	dr. 4.
Egi kerek ui (uj) fottiaival ha o (régii) kerekbe foraszak	dr. 8.
Egi kerek agatul avagi külütül	dr. 5.
Egi hoszu noiototul (nyujtóért D. O.)	dr. 20.
Kissebtül	dr. 14.
Egi ui eke gerendelt	dr. 30.
Egi koczi löczött	dr. 6.
Paraszt löczött	dr. 4.
Eörög Tarszekerhez valo oldalt	f. 1. dr. 3.
Ket taliga kereket	dr. 70.
Tengeli et egieb szerszamaval	dr. 25.

Achok es Kómivesek nap szama.

Egi acz legeni nap szama etel ital nekünt	dr. 24.
Egy Acz Mesternek nap bere etel ital nekünt	dr. 28.
Kómives legennek hasonlokeppen	dr. 24.
A Mesternek	dr. 28.
Mesz avagi keő hordonak a ki az keómives kezehez szolgal	dr. 16.

Kötéljartok rendi

Hat eőlni hoszu hatulso rudazo keőtelet	dr. 50.
Negi eőlni hoszut	dr. 32.
Elő rudazo keőtelet	dr. 24.
Eőreg hoszú erős Istrangnak bokrat (párját D. O.)	dr. 20.
Kissebnek	dr. 16.
Eőreg őkör Istrangot	dr. 4.
Közep szerűt	dr. 2 1/2

Fazokasok avagi Gerenczerek

Limitacioja

Mazas fazakoknak szazat	f. 1.	dr. 20.
Ket fűlű eőreg fazokat		dr. 16.
Közep szerűt		dr. 12.
Három funt hushoz valo fazokat		dr. 2.
Két funthushoz valo fazokat		dr. 1.
Tot (tót D. O.) szűrű fazokaknak szazat		dr. 80.

A soproni magyar cipészek cėhpecsėtje
1620-ból. Liszt Ferenc Múzeum

Kissebet	dr. 1 1/2	Veőrös fazokaknak szazat	dr. 70.
Ruha szarazto kőtelnek őlit	dr. 2.	Egi nagi eőreg bugiogos	
Közep szerűnek	dr. 1 1/2	Korsott	dr. 6.
Kisseb avagi vikonniabnak	dr. 1.	Közep szerűt	dr. 4.
Vikonniabnak ket őlit	dr. 1.	Kissebet	dr. 2.
Sák madzsagnak eőlit közep szerűnek	dr. 1.	Egi paraszt-vőrös kalihat (kályhaszemet D. O.)	dr. 2.
Egi eől putten szeles keőtelnek eőlit	dr. 6.	Egi dúpla kalihat	dr. 4.
80 eőlni hoszu fertő halohoz keőtelet (közel 160 m hosszú kerítőhálóhoz D. O.)	f. 2. dr. 40.	Egi kaliha őltetetistul (űltetéstűl, rakástól, D. O.)	dr. 1.
Egi fertali szőőr kőtelet	dr. 50.	Egi Zold kalihat	dr. 6.
Egi eőreg harang keőtelet	dr. 70.	űeltetéstűl	dr. 1.
Kender ostort	dr. 2.	<i>Fördősők Limitatioia.</i>	
<i>Barbiliok Limitatioja.</i>		Egi kadtul az meli ember haiat (haját D. O.) el taroltattia es magat meg kőpőliőzesti ad az	
Egi Fei tarollastul	dr. 8.	fördősnek	dr. 12.
Egi fey mosastul	dr. 4.	Egi kadtul kőpőliőzés nekűnt	dr. 6.
Egi Err vagastul	dr. 8.		

Egi viz hordonak es merőnek italpenz	dr. 1.	Eőrők (őreg D. O.) Jartatot Juh bort	dr. 55.
Feordós legennek ital penzt jo akarattiabul az ki mint ad szabad vele.		Kissebet	dr. 45.
Egi őkör pasztor feje borotvalastul	dr. 4.	<i>Szűr Szabok Limitacioia.</i>	
<i>Sait, Giertia Hey, es Vai Limitacioia.</i>		Egy Eőreg kőpőnieget	f. 2. dr. 40.
Che (cseh D. O.) orszagi saitnak funtiat	dr. 12.	Keőzep szerű kőpőnieget	f. 1. dr. 60.
		Kissebet	f. 1.
		Egi dolman szűrűt	f. 1. dr. 40.
		Keőzep szerűt	f. 1.

A soproni csizmadiák cégpecsétje, 1655.
Sopron, Liszt Ferenc Múzeum

Juh saitnak funtiat	dr. 8.	<i>Seőchők Limitacioia (szücsők).</i>	
Holendi (Hollandi D. O.) saitnak funtiat	dr. 32.	Egi haidúnak valo dolman keődment	f. 1. dr. 50.
Egi funt haiat (hájat D. O.)	dr. 20.	Keőzep szerűt	f. 1. dr. 25.
Egi funt giertiat (gyertyát D. O.)	dr. 10.	Kissebet	f. 1.
Egi funt szapant	dr. 12.	Egi paraszt aszoni ember keődment	f. 2.
Egi funt vajat	dr. 22.	Irhassan	f. 3.
Egi funt Iros vajat	dr. 16.	Eőreg embernek valo mente bellestül (bélelésért D. O.)	dr. 80.
<i>Timarok Limitacioia.</i>		Keozep szerű mentetül	dr. 60.
Nagi es őregh Jartot eőkőr- bőrnek keőteset. (Egy kötés = 10 db kikészített bőr D. O.)	f. 8. dr. 40.	Aszoni embernek valo szep es eőreg pegivet süveget	f. 4. dr. 40.
Kissebnek es alab valonak	f. 7. dr. 20.	Alab valott	f. 2. dr. 40.
Tehen es Tuliok jartot bőrnek bokrat	f. 6.	Paraszt pegivet süveget	f. 1. dr. 80.
Egi őreg Jartatot borgiu bort	dr. 65.	<i>Vargak Limitacioia.</i>	
Kisseb szerűt	dr. 55.	Paraszt embernek valo nagi eőreg kettős talpu es egyszer varrot Tehen	

bőrből csinált sarut (hosszúszárú lábbeli D. O.)	f. 1. dr. 60.	Egi kereszt gióplút (féket D. O.) keöz zablaval	dr. 70. dr. 60.
Borju bőrből csinált eoreg kettos talpu sarut	f. 1. dr. 40.	Magiar forman csinált cifra onazot (ónozott D. O.) feket tzaos Zablaival	f. 1. dr. 20.
Egies talpu rövid szaru sarut	f. 1. dr. 20.	Allasbeli öreg keőtő feket	dr. 50.
Magas talpu kordovan sarut (kecskebőrből D. O.)	f. 3. dr. 20.	Szjiazat vankosos hevedert	dr. 80.
Eoreg embernek valo cipellest	dr. 55.	Szjazatlan hevedert	dr. 30.
Keözep szerű parazt cipellest	dr. 40.	Egi par keöz fek szarat	dr. 10.
Kissebket	dr. 30.	Chatossan	dr. 16.
Aszoni embernek valo eöreg cipellest	dr. 40.	Egi eöreg keöz hüvelet	dr. 4.
Eöreg Aszoniember sarut borjubőrből	f. 1. dr. 20.	Kissebet	dr. 2.
Keözep szerűt	f. 1.	Negi lohaito eöreg ostort koczisnak valot	dr. 32.
Egi par kiczin sarut	dr. 80.	Ket Lo haito ostort	dr. 20.
Borjubőrből csinált eöreg aszoni ember sarut az melinek az szarat be szoktak füzni	f. 1.	Egi kiczin ostort	dr. 6.
Juh bőrből csinálnak pariat	dr. 80.	Eökör haito öreg ostort	dr. 10.
Keözep szerűt borju bőrből füzött szarut	dr. 80.	Kiczin ostort	dr. 9.
Barani avagi Juh bőrből	dr. 70.	Nemet hamba valo dupla es sziles oldal szijnak kötiset	f. 1. dr. 13.
Kisseb szerűnek parjat Borjubőrből	dr. 60.	Köz odal szijnak kötiset	dr. 80.
Juh bőrből	dr. 50.	Harom hoszu sudarat	dr. 4.
Kordovan czipellesnek keötiset Niderlandi bőrből csinált harmos talpra es szepon megh tűzött körnül	f. 1. dr. 20.	Hatot rovidebbet	dr. 4.
Keöz talpra csinált kordovan czipellesnek parjat	f. 1.	<i>Posztometők Limitacioia.</i> (Posztómetészök, posztónyirók.)	
Tűzetlen kordovan czipellesnek parjat	dr. 80.	Chimazinnak refit (bergamói szövet D. O.)	f. 3. dr. 75.
Egi eöreg szaru (saru D. O.) feillestül Tehen bőrből	dr. 55.	Rassanak (szoknyának való lágý brassói szövet D. O.)	f. 2. dr. 80.
Ha kisseb	dr. 45.	Carasianak (erős, durva posztó D. O.)	f. 1. dr. 20.
<i>Sziartok Limitatioia.</i>		Saianak refit (sűrű szövésű posztó D. O.)	f. 2. dr. 70.
Egi közep szerű hamat egi lora valot	f. 1. dr. 20.	Stametnak (bársony D. O.)	f. 1. dr. 80.
Kissebet	f. 1.	Jo fele Maiszernak refit (Meissen-i ? D. O.)	f. 1.
Egi par Niakba veteöt	dr. 80.	Keoz Maiszernak	dr. 80.
Egi dupla feket		Jo fele Septunak es Landisnak refit (londoni szövet)	f. 1. dr. 80.
		A alab valonak	f. 1. dr. 60.
		Zöld es feier kontulanak refit	dr. 65.
		Vörös es fekete kontulanak	dr. 50.
		Pranni (?) posztanak refit	dr. 32.
		Gerliczinek (Görlitz-i posztó, Poroszorsz. D. O.)	dr. 40.
		Morvai posztanak	dr. 60.

Domonkos Ottó

A lózsi—peresztegi csata

A történeti munkák lapjain ritkán találunk említést a lózsi-peresztegi csatáról, amely 1273 júliusában folyt le II. Ottokár cseh király csapatai és a várjobbágyokból összegyűjtött magyar hadsereg között. Pauler Gyula: „A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt” című munkájában tesz említést az ütközetről, azonban ennek a lefolyásáról bővebb magyarázatot nem ad.¹ Forrásul egy 1274-ben megírt oklevelet használ fel, amely tulajdonképpen nem is a csata leírását tartalmazza, hanem a csatában részt vett Pécz Lukács várispán Benedek fiának hőstetteiről szól. Ez a Benedek a cseh király, II. Ottokár elleni harcokban több alkalommal „dicséretesen harcolt”, többek között a lózsi-peresztegi ütközetben is nagy vitézségről tett tanúságot, amiért a király a hű szolgálatai jutalmazásul a zalai vártól elvett Vindornya-Szőlős birtokot adományozza neki.

Természetesen most már az érdekel bennünket, hogyan és miért jutottak el II. Ottokár hadai a nyugati határ felé.

IV. László uralkodása a történetírók megállapítása szerint zavaros körülmények között kezdődött. A nyugodt belpolitikai élet kialakulását az oligarchák küzdelmei akadályozták meg. Alig csillapodtak le a belpolitikai viszályok, alig foglalták el helyüket az új méltóságok, máris kívülről jövő ellenségekkel kellett felvenni a harcot. Győr várát osztrák csapatok foglalták el. Az új koalíciós kormánynak első feladata volt, hogy Győrt felszabadítsa az osztrákok megszállása alól. Sereget gyűjtöttek össze, többek között soproni várjobbágyokat is, és a város véres harcok után visszakerült a magyar király hatalmába (1273. június közepén). A cseh király sem akarta elmulasztani a magyar határvidékek megtámadását és azoknak elfoglalását. Meg is indította csapatait hazánk ellen. Könnyű szerrel foglalta el Pozsonyt, Nagyszombatot, majd híres fahídján, va-

lamivel Dévény alatt átkelt a Dunán. A városok elfoglalása és a Dunán való átkelés ellenállás nélkül történt, mert a magyarok megfutamodtak, menekültek a csehek és ezek szövetségesei, a németek előtt. II. Ottokár bevette Óvárt, majd Győrt szállta meg. A király seregei itt nem álltak meg, hanem Györszentmárton irányában folytatták diadalmas útjukat. Azonban itt ellenállásba ütköztek. Pécz Gergely királyi parancsra embereivel szembeállt a csehekkel. Ez az ellenállás váratlanul érte az előrenyomuló ellenséget, s a csata a csehek vereségével végződött. Ekkor a cseh király taktikát változtatott. Megmaradt katonáit visszavonta, és Nyugat felé, a Fertő tó felé fordult. Csapatai ütközben kisebb várakat dúltak fel és területeket pusztítottak. A cél Sopron elfoglalása volt.²

Hogy a soproni ütközetig mi történt, kik álltak a magyar hadsereg élén és milyen hőstetteket vittek végbe, arról beszéljen az 1274-ben kiadott oklevél. „László, isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Croatia, Ráma, Szerbia, Gallícia, Lodoméria, Comania és Bulgária királya minden keresztény hívőnek, aki a jelen levelünket olvassa, örök üdvösséget az urban. Mindenkinek tudtára akarjuk adni, most és mindenkorra, jelen soraink erejénél fogva, hogy figyelembe véve Pécz Lukács várispán Benedek fiának hűségét és érdemes szolgálatait, amiket országunk kisebb hadjárataiban magát a szerencse forgandóságának kitéve számunkra szerencsésen véghezvitt, és különösképpen latbaesvén részéről az a szolgálat, amit akkor tett, mikor országunk hadseregét a cseh király birodalmába küldtük és zászlósuraink igazában nem tudták, vajon a cseh királynak van-e hadserege vagy nem, ugyanezek küldték el az említett Benedeket is, aki a szerencse kezére bízván magát igazi hirt hozott ezeknek az előbb említett cseh királyról, és midőn harcrakeltek, a hadseregben

1. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Bp. 1893. II. kötet, 404. p.

2. v. ö. Pauler Gyula idézett munkája, II. kötet, 396–404. p. Hóman-Szekfű. Magyar történet. III. kiadás. Bp. é. n. I. kötet, 591. p. Belitzky János: Sopron vármegye története. Bp. 1938. I. kötet, 351–356. p.

mindenki szeme láttára vitézül harcolt. Éppen midőn magát Benedeket János soproni várispánnal együtt a soproni határ megvédésére küldték, ez a Benedek a szembejövő ellenséget megtámadva egy nagy zászlót tartó katonát, aki bátran szemberohant vele, lándzsautéssel sebesített meg. Mikor ugyanebben a küzdelemben is, a cseh király hadserege legyőzve megfutamodott, az említett Benedek a menekülők közül nagyon sokat megölve, egy igen előkelő katonát ejtett foglyul. Idők multával, amikor a cseh király Győr vára előtt tábort ültött, az említett Benedek Dénes nádor zászlaja alatt harcolva az ellenfél csapatából egy jó katonát megsebesített, miután előzőleg már két katonát megölt. Éppen az említett János soproni várispán társaságában Pereszteg falunál, mikor a cseh király hadseregének egy kis része legyőztetett, ez a Benedek dicséretes teljesítményt vitt végbe a harcban. Egyébként midőn az említett János egy Lózs nevű helységben a cseh király hadseregének nagy sokaságát legyőzte, a gyakran említett Benedek, félretéve a halálfélelmet, maga elé tartott hajítódárdájával megtámadta a szembejövő ellenséget, egy katonát dárda ütessel a többiek szemeláttára megölt, s még egy másik katonát is. Tudniillik ebben a küzdelemben győzte le az olmützi püspök hadseregének hadnagyát, dicséretesen harcolva, ezen kívül Dénes nádor vezérlete alatt Detrekő-vár alatt,³ mint bátor katona harcolt. Mi tehát a magunkra vállalt királyi méltóság kötelességeinél fogva kötelesek vagyunk az ő ilyenfajta szolgálatait megjutalmazni, kegyesen, királyi tetszésnyilvánítással, zalai várunk egy földterületét, amelyet Vindornya-Szőlösnek hívnak, hasznaival és egész tartozékaival ennek a Benedeknek és rajta keresztül örökösöknek és az örökösök utódainak adtuk, ajándékoztuk

és átruháztuk, hogy örök joggal és visszavonhatatlanul békésen birtokolja. Ennek a földnek tényleges birtoklásába magát Benedeket, hű emberünk, az Eneruhfalubeli Benedek által, a zalai konvent apátjának tanuskodása alatt, a szomszédos földtulajdonosok jelenlétében, akik nem mondanak ellen, miként ugyanennek a conventnek a levele világosan tanúsítja előtünk, beiktattattuk.”⁴

Az oklevél tanúsága szerint a lózsi és peresztegi ütközetben a főhadserg, amelyet maga a király vezetett, nem vett részt, csak a hadsereg egyes egységei, mégpedig az olmützi püspök katonái jutottak el fosztogatás és gyujtogatás közben Lózsra és Pereszteg alá, ahol János soproni várispán, akinek beosztottja volt az oklevélben szereplő Benedek, útját állta a kőborló hadseregnek, és végzetes csapást mért rájuk.⁵ Az elkalandozó csapatok mellett vall az a tény is, hogy miként a jelenben, úgy a múltban is ez a két falu távolesett a főútvonaltól. A főcsapat — Pauler szerint — a király vezérése alatt a Fertő déli részén vonult, és célja Sopron várának megközelítése, majd ennek bevétele volt. El is jutottak a város alá. Az ostromot maga a király irányította, de a derék soproniak most is, mint a későbbi századokban, hősiességgel védekeztek a túlerővel szemben, végül is a várnagy árulása folytán a város az ellenség kezére került. II. Ottokár itt sok zsákmányt szerzett magának és ezekkel megrakodva a Vulka folyón átkelve hagyta el az országot.⁶

A két helységben, Lózsra és Pereszteg alatt lefolyt harcok emléke idők folyamán a feledés homályába merült. Egyik falu életében sem találunk olyan nyomot vagy elnevezést, amely ennek az ütközetnek az emlékét megőrizte volna.

Mikó Sándor

3. Ma Detrekővár alja, Csehszlovákiában. Detrekő várának romjai 419 m. magas hegyen fekszenek.

4. Az eredeti oklevél a Nagy Imre, Paúr Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső kiadásában Győrött 1865-ben megjelent *H a z a i o k m á n y t á r* I. kötetének 60–64. oldalán található. Az oklevél második része, melyet nem tárgyalok, a várbirtok határaitól szól.

5. János soproni várispán a Kőszeghy-család leszármazottja. Apja, Henrik alapította Kőszeg városát. János — harci érdemeiért — 1273-ban a Nyitra megyei Szeniczet kapta meg a királytól. Benedeken kívül, mint láttuk, még két Pécz-nembeli férfi vett részt a II. Ottokár elleni harcokban: Gergely, aki ekkoriban barancsi-kucsovi bán volt, szolgálatai jutalmául Marcalit kapta, Dénes pedig az ország nádora. V. ö.: Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Bp. 1900–1901. II. kötet, 149. p. és 429. p.

6. Pauler Gyula i. m. II. kötet, 404. p.

Ney Ferenc emlékezése Sopronra és Frankenburg Adolfra

A soproni táj és városkép sok kedves emlékekkel gazdagítja az itt élőket és az ide látogatókat. Az eltávozók mindig szívesen gondolnak vissza Sopronra, az itt szerzett hatások egy életre szólóknak.

Ney Ferenc, a XIX. század egyik haladó gondolkodású és igen tevékeny pedagógusa, a magyar óvodaiügy első tudományos fejlesztője, ifjúsági és tanügyi író, az első pesti kisdedovóképző intézet igazgatója életének első néhány esztendejét Sopronban töltötte, és idősebb korában is kedves megelégedéssel emlegeti a soproni esztendők emlékeit.

1814-ben született Pesten; három éves korában, 1817-ben költözik édesapjával Sopronba, Székesfehérvárról. A városban él 1822-ig, majd Szombathelyen telepednek le, ahol gimnáziumi tanulmányait is végezte. Bécsben orvosnak készül, de oklevelet nem szerez. 1841—44 között a Világ c. lapnál újságíró, de kedve a pedagógus pálya felé irányítja. 1844-ben a Tolnáról Pestre helyezett kisdedovóképző intézet igazgatójának nevezik ki. 1848-ban a Magyar Nevelési Társaság és az első egyetemes tanügyi kongresszus elnökévé választják. Ebben az évben jelenik meg „A népnevelés hatása a magyarhon népeinek erkölcsiségére” című munkája, amiben bátran, elsőnek követeli az óvodák felállítását az egész országban általánosan. „...most a kisdedovást — a köznevelés ezen alapját — már nem bízám csupán jótékony szívű egyesek vagy társulatok véletlen vagy esetleges jószándékára, hanem egyenesen állami intézményül ajánlanám és követelem, hogy a státus legfőbb felügyelése és intézkedő hatalma alatt az ország minden községe kisdedeinek illő oktatása és neveltetéséről gondoskodni tartozzék...”

A nevelés az általános műveltségi színvonal és a szabadság fogalmát összefüggő, egymást feltételező egésznek tekinti. Helyesen érti meg, hogy az elnyomás elleni harc egyik nélkülözhetetlen fegyvere a műveltség és a kultúra terjesztése, és

hogy a nevelés hosszú ideig tartó, szakadatlan ráhatás.

A szabadságharcban mint hadnagy harcol, amiért az önkényuralom idején bebörtönzik. Szabadulása után folytatja pedagógiai tevékenységét, 1858-ban tudományos munkássága elismeréséül a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta, 1861-től a budapesti belvárosi főreáliskola igazgatója 1889-ig, haláláig. Számos jelentős pedagógiai munkát írt, főleg az óvodai nevelés didaktikájáról. Költeményei, eredeti és fordított elbeszélései, politikai, társadalmi, közművelődési, esztétikai cikkei, kritikái számos folyóiratban és évkönyvben jelentek meg. A Nemzeti Színház számára operaszövegeket fordított, színdarabokat írt, amelyek közül többet bemutattak. Mint ifjúsági író is ismert. Sopronban töltött gyermekkorára 1882-ben így emlékezik vissza: „...Atyám nagyon szeretett, de nem tarthatott magánál egy ilyen apró jószágot, ki még sok és folytonos gondoskodásra szorul, elhelyezett tehát egy ismerősnél, akit Spitzkának hívtak, szabó mester és egy cseh eredetű német...² Voltaképpen nem is rossz emberek Spitzkákék, de azért visszakerült minduntalan zsenge lelkem elé a fehérvári bácsi és néni s elborultam. Rágódtam ez elmúlt napok emlékein... Napos világos lakás helyett: komor, sötét szoba, verőfényes udvar, finom homok helyett: szálkás görcsös padló, vigan mozgó, rezgő szövöszék helyett: üreges varrószék és mogorva némaság. Ami a legfőbb, a kedvesen hangzó, megszokott »Ferkó« megszólítás helyett »Frici«. Atyám minden este meglátogatott, tudakolta hogylétemet, megcsókolt és elment. Milyen életemben emlékezem a természetes tölgyfaasztalra, mely alá kuporodtam szedegetve a hulladék posztót és selyem darabokat... A legkedvesebb helyem az iskola volt. Kezdetben nagyon nehezen másztak a fejembe a német betűk kacskaringós, szálkás hegyes, szögletes alakjai, de tul

1. Sopron 1882. 15. szám.

2. Spitzka Agoston a mai Stornó házban lakott.

e nehézségeken játék volt a tanulás. Examenen csak úgy pörgött a nyelvem németül. Olvasni magyarul is tanultam valamicskét. Ez Kár József főtanító érdeme mert hivatalosan nem sokat törődtek a magyarsággal...”

Kár József volt az első soproni tanító aki a reformkorban először magyarul tanított. Síremléke az öreg Szt. Mihály temetőben megvan.

„Ez a tanító nagyon kedves tanítványának tartott engem. Csak a jobb tanulókat, akik rá is értek egy kis mellékfoglalkozásra, szokta maga mellé venni segédekül selyemhernyó tenyésztésre.

Télen fonogattuk a szalma gyékényeket, nyáron lestük a petékből kikelő hernyócskákat. Elhelyeztük a gyékényre, tápláltuk eperfalevéllal, később a gubók legombolyítása pompás mulatsággal szolgált. A munkálatoknál én lettem az egyik fő inspektor. Ime az elemi tanító milyen hasznosan tudta elfoglalni magát és növendékeit is. Mai napság azon panaszkodnak a tanítók, legalább a városiak, hogy nem érnek rá semmire. Vajon mi lehet ennek az oka?...” Talán az elméleti oktatás és a gyakorlat összekapcsolásának első spontán feltűnése ez Sopronban.

„...valóban hálára kötelező az, hogy emlékeim nemesebb csirái Sopron kebelében fakadoztak. Még az a körülmény is hálára kötelező, hogy a rémes áomlítások sötét örvényéből kelt ki az a világos határozottság, mely szilárdan nevelt, a gondolkodás fénye: hogy gyűlölök minden babonát és mindent, ami avval rokon és határos. Ez tehát az aranyláncszem, mely emlékeimet Sopron városához köti. De a hosszú és visszakanyarodó láncszem utolsó karikája, az öröm feslő rózsakelyhe, a vénség öröme. S miben áll ez az öröm? Volt már szerencsém jelezni, hogy annak mintegy kipattanására Frankenburg Adolf tanuló társam és barátom soproni működése a magyar szellemű körben adta az alkalmat.

De hogy ez világos körvonalakban tünjék elő, be kell kapnom a kanyargó láncba és annak még az elején, közel a gyermekévekhez fűződött szemecskéjét megragadom, talán éppen azt, mely valódi gyöngyül ragyog a füzérben, t. i. miképpen és milyen alapon keletkezett a mi barátságunk.

Volt nekünk ifju éveinkben az akkori filozofiai tanulmányok osztályaiban egy társaságunk — ma önképzőkörnek nevezik — a Magyar Társaság, melynek Adolf barátom volt az élető lelke. Szép intézmény vala ez a Magyar Társaság, mely évek óta állott fent a liceumi ifjuság körében. A liceumi első évem idején az ifjusági elnök Tolnai Károly, titkára vagyis főjegyzője Frankenburg Adolf vala. Itt ezen társaság kebelében kezdett kinyilvánulni: kiben lakik önálló erő, kit ihlet teremtő szellem, kit milyen irányban hajtanak a lelkén visszatükröződő eszmék. Ki bir önön eszméinek irányt szabni és azokon uralkodni.

Ez a kör kicsinyben az élet iskolája volt. Mint mikor a villanyozó gépet körülállva, mindnyájunk idegeit egyszerre rázta meg a villamos szikra ütése, ekkép cikkázott át a Magyar Társaság minden tagján ama csodatevő lángsugár, mely a nemzeti önérték és honszeretetet szentelt tűzhelyéről kiindulva fel melegíté, átteremté valamennyiünk keblét.

Midőn egyik társunk, a szemüveges Frankenburg felolvasta tolláról serkedzett »Hushagyó keddről szerdára maradt árva fánk viszontagságait«, általános örömmel fedeztük fel benne a jövő humoristáját. Közös vala itt minden: gyűlés, könyvtár, munka és öröm. Csak itt készülhettünk fel arra, hogy később az élet viharában is csodálattal adózzunk Széchenyi fonséges tervének és Petőfi költészetének elragadó szárnyain repüljünk fel a csillagos egekbe.

Ime ez a rózsakelyhekből alakult láncszem mely öreg napjaim egyik öröme visszavon Sopron kies tájaira.

Azt a szikrát mely közösen gyújtá fel keblünket az ifjusági társaságban, hosszú irodalmi működés után Frankenburg átültette egy újabbkori, higgadt férfiakból álló társaságba...”

Ney visszaemlékezése fényt vet Frankenburg fiatalkori irodalmi tevékenységére, azonban az említett Magyar Társaság nem azonos a soproni Magyar Társasággal, amelyet Kis János alapított 1790-ben. Ney a gimnáziumot Szombathelyen végezte, együtt járt ott Frankenburggal a liceumban. Ney emlékezésében összefonódik a soproni és a szombathelyi emlékek képe. Frankenburg Adolf önéletrajzában, az „Öszinte vallomások”-

ban említi Ney Ferencet és a szombathelyi Magyar Társaságot:

„A Magyar Társaság Szombathelyen, tagjai a bölcsészeti tanulmányok első és másodéves hallgatói voltak. Elnököt jegyzőt és gazdát a magok kebeléből választottak. A jegyzői hivatalt a második félévben én viseltem. Minden héten kétszer, de néha többször is összegyűltünk a liceum termében s ez alkalommal saját műveinket vagy másokéit felolvastam, azokról írott vagy szóbeli véleményünket a következő ülésben terjesztettük elő. Minden tanév végén megjelent évkönyv, mellyben a szótöbbséggel legjobbnak tárlatott művek szerzőik által beirattak,

jóforma vastagságra terjedt, s nem egy munkát foglalt magába... Felszólításra humorisztikus elmefuttatást irtam egy hamvazó szerdára visszamaradt fánknak viszonttagságairul, s akkoriban (1830-ban) nagy kedveltségnek örvendett Kisfaludy-Auróra-ba küldtem.

A társaság jobb és kitűnő tagjai közé tartozott Ney Ferenc barátom is, utánam járt egy iskolával, a mi egyébiránt nem akadályozta hogy jeles tehetségeit elismerve figyelmeztetéseit szívesen ne fogadtam volna.” Frankenburg szavai eloszlantnak minden félreértést és megoldják Ney emlékezéseinek ellentmondásait.

Simkovics Gyula

Vízszabályozási egyezség Sopron vármegyében 1696-ból

A Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztályának (Levéltárak Országos Központjának) megbízásából 1957 őszén tanulmányozni volt alkalmam a jugoszláv levéltárakat. E tanulmányútam során jutottam el a Jugoszláv Tudományos Akadémia levéltárába, Zágrábba.

A levéltárak anyagának csupán futólagos tanulmányozása során szemembe ötlött a XVI. századból származó, mintegy 50 db magyar nyelvű levél. A levelek mellett találtam ezt a XVII. század végéről, pontosan 1696. július 31-ről kelt egyezséget, amelyet az alábbiakban betűhíven közlök.

A szöveg fotómásolatát — e közlemény kéziratának leadásával egyidejűleg — végleges megőrzésre a Soproni Állami Levéltárnak ajándékoztam. A fotómásolat alapjául szolgáló mikro-filmet pedig a Magyar Országos Levéltár filmtárában helyeztük el.

Hosszabb kutatást igényelt volna annak megállapítása, hogy miként került ez a vízszabályozási egyezség eredeti példánya a Jugoszláv Tudományos Akadémia zágrábi levéltárába. Feltevésem szerint az egyezség eredetije egy olyan földbirtokos család levéltárából származik, amely családnak Sopron megyében és az egykori Horvátország területén egyaránt

földbirtokai voltak. A család levéltárának sorsában osztozott ez a vízszabályozási egyezség is.

A szép magyar nyelven írott szöveg lényegében arról szól, hogy a frankaiak (répcesarudiak) és a kalastromiak (borsmonostoriak) között viszály tör ki bizonyos vizek miatt, amelyeket hol az egyik, hol a másik fél elrekesztvén, a szomszéd földjére és erdejére zúdította, hogy a sajátjait megkímélje. A vita végül egy bizottság közbejöttével ér véget, amely bizottságban Felső Büki Nagy István ítélőmester, Sopron vármegye alispánja vezetésével több megyei tisztviselő és az érdekelt földbirtokok képviselői vesznek részt.

A bizottság megvizsgálván az ügyet, úgy találta, hogy a vízfolyás okozta károk eltávolítására alkalmasabb lett volna, ha mind a frankaiak, mind a kalastromiak árokkal vezették volna a vizet a Répcébe, nem pedig egymás határába. Az egyezség szerint mindkét fél saját területén árkot ásatván a víz Répcébe vezetésére, engedményt tesz egymásnak.

A szöveg elején a következő megjegyzés áll: Niji registrano 1696. Maga a szöveg a következő:

My Felseő Büki Nagy István Itélő Mester, edgyütt Nemes Sopron Vármegyének

Vice Ispánnya, Billákovics György, azon Nemes Vármegyének Vice Szolga Birája és Illyési Sigmund, Mersics Györgj Eskütti Adgyuk tudtára mindeneknek: Hogj minek utánna, dii datarum *praesentium*, velünk edgjütt lévén Tisztelendő Pater Dionysius Brayer, Liliium Felti Cistertiensis Barátok közül való, és most ugjan az megh irt Liliium Felti Conventuál rendeltetett Kalastromi, a vagj Monos-

mes Urunk eő Herczeghsége Parancso-
lattja mellett, az emlégett Frankai és Ka-
lastromi Földes Urak, és magok is azon
helységhek béli lakosok közakarattjok-
bul, Kalastrom, és Franko között lévő
Viz folyásoknak tovább való Veszekedé-
seknek el távosztatására nézve valo el
igazításokra ki jöttünk volna, és

Mind Kalastromiak, s-mind Frankaiak,
az Viz folyásoknak eredetitt, és azok-

A borsmonostori cisztercita kolostor

tori Superior, mint Földes Ur, az Kalas-
tromi Falubéli lakosok részekrül, Nemes
és Vitézlő Dongo Geréb, Budai Pater Jé-
suiták Kőszöghi Dominiumhoz tartozando
Joszágh Tisztartója, Frankai lakosok ré-
szekrül; és magok is nagyobb részrül,
mind az Frankai, mind pedigh Kalastro-
mi lakosok személyyek szerént: pro Vici-
nis pedigh, Tisztelendő Gusicş Jakap Jó-
seph Frankai, Gludoborác Györgj kett-
heli, Sgodics András Peresznyei Plébáno-
sok, Nemzetes Vitézlő Deákovicz¹ Ferencz,
Grubánovics Ferencz, Kegjelmes Urunk
eő Herczeghséghe Kőszöghi Várának, és
ahoz tartozando Józszághinak, Schenk Pál,
ugján *praetitulált* Méltosságos Herczegh
Lékai Várának, és Joszághinak Tisztartói,
Keőszöghi Hosztoti István uraimék, az
Szenséges Romai Imperiumzéli Herczegh,
magjar Országhi Palatinus, Királyi Lo-
cumtenens, Fraknai Esterás Páll, Kegjel-

bul származott karaikat-is oculariter
megh mutatták volna, jóll lehet taláta-
tott károsnak lennyi, az Frankaiak ré-
szekrül, hogj tudnyiillik valamennyi Viz
az Udvardi, és Pulyai Mezőkrül, az
kalastromi Mezőnek Felső részére az
Ketheli Utigh, és azon uton lévő sta-
tuáigh deriváltatott azon Ketheli Utt
szélén alól egész az Frankai Erdőigh, az
Kalastromiak, magok Földei düleit föl
árkolván, az egész Vizett az Frankai Er-
dőre bocsátották, mely által, mind az
Erdőn lévő Pascuatioban, s-mind pedigh
az Mezejekben Frankjaknak feles káro-
kat szerzetek: Ellenben károsnak talál-
tattak Kalastromiak-is abbul, hogj Fran-
kajak-is, az föllyeb irt károkat eltavosz-
tatnyi akarván, nem csak az Kalastromi
Mezőrül reájok Szoritott Viznek, hanem
à mely Viz eleirül foghvást ugjan Udvar-
di és Pulyai Mezőkrül Frankai Erdőnek

1. A z javítva s-re, vagy fordítva.

Kalastrom felől való külső Szezeretin vett magának folyást, és azon Erdőnek szélén egész a ketheli Utigh, onnend pedig belleb az Frankai Erdőben, annak-is folyását az nevezett Ketheli Utnál meghátolván, az Kalastromi Mezőn, és rétekre vettettjl² a Vizet. Item a minémő réghi Viz folyás jött a kalastromi Rétek között, Frankai Erdő Répcze felől való végére, azon Viz folyást-is Frankajak árokkal meghátolván, Kalastromiak Rétein tapasztalható képpen tartoztattak a Vizett. És noha ugyan ezen karoknak el távoztatására nézve mi alkalmasabnak ítéltük volna, hogj az ketheli uttol foghvást, az Frankai Erdő Szélén, ugjan az Frankai és Kalastromi határon végihg egész a Répcze folyásáigh kalastromiak, és Frankajak által ássottatot volna egj árok, a mellyen mind az Kalastromi Mezőről, s — mind pedig az Frankai Erdő szélén le jövő Viznek Szabad folamottja lehetett volna, mind azon által a megh irt Parsok ugj edgjeztenek megh előttünk, hogj Vdvard és Pulya felől, valamely Viz megjen az Kalastromi Mezőre, azon Vizett tartozzanak Kalastromiak az magok határán Frankajaknak minden károk nélkül, az Répczében le bocsáttanyi, és deriválnyi. Ellenben Frankajak-is azon Vizet, a mely ugjan Pulya, és Udvard felől az Frankai Erdőnek Kalastrom felől levő külső Szezeretin megyen bé, és véssen folyást magának, azon Erdőnek ugjan Kalastrom felől való szélén, egész a Ketheli Utigh tartoznak a magok Erdein által bocsáttanyi, és az Viz folyást ugj conserválnyi, hogj azon Viz kalastro-

miaknak kárt ne tegjen. Másodsor Tar-toznak Frankajak, az Kalastromi Rétek között jövő Vizfolyáss ellen vetett árkott föl nyitnyi, és azon Viz folyást, nem ugjan az előbbenyi régi folyásában, hanem harántékosan, ugjan az Frankai Erdőn által ásván a Répczében be bocsáttanyi.

Mindezeknek szentül, örökösen és megh másolhatatlanul való megh állására köteleztik a megh irt Felek magokat Stipulatis manibus, Sub poenâ Violentiae et refusionis damnorum, toties, quoties incurendâ. Amely büntetést a káros fél comperta Solummodo rei Veritate, ezen Nemes Vármegjének Vice Ispánnya által, ezen Transactionális levél mellett, a Nemes Vármegjének minden ki bocsáttása, nap hagjás, a Vagj Certificatio nélkül minden Prokátori fogásokat és Törvént megh gátolo okokat ki rekesztvén, ezen Transactiot megh nem álló, vagj in fringáló félnek javaibul exeqváltathassa és megh vehesse. Melynek nagyob bizonságára adtuk ezen Recognitionalis Levelűket, kezünk irásával és pöcsétünkkel megh erőssétvén. Datum in Possessione Franko die Trigesima Prima Mensis July Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Nonagesimo Sexto. Felsej Büki Nagy István Itéleo Mester es Sopron.

Vármegyei Vice Jspán m. p. (Pecset)
Billakowicz Georgy Nemes Soprony Vármegye Vice Szolga

Biraia m. p. (Pecset)

Mersics György Nemes Soprony vármegyei Esküttie m. p. (Pecset)

Kivül: Za grabu od pulyanzszkoga

Hataro da Rebcza

Baraczka István

2. A j betű helyén javítás; de a szó teljes átjavítását (esetleg: „vezettjk”-re) nem hajtották végre.

Kogutowicz Manónak, a Magyar Földrajzi Intézet megalapítójának soproni évei és későbbi pályája

Az iskolai és a polgári térképészet technikai, művészeti és pedagógiai szempontból való értéke a századforduló idején hirtelen megváltozott. A régi eljárásokkal, felfogásokkal szemben egészen más, újszerű lehetőségek adódtak, amelyeknek lényegét természetesen a századra jellemző technikai fellendülés határozta meg. A nyomdatechnikában bevezetett új eljárások, új gépi berendezések szinte máról holnapra érvényre juttatták a térképeknél olyannyira fontos sokszorosítási, színhasználati lehetőségeket, amelyeket azután a térképészet teljes mértékben kihasználta.

Hazánkban a 19. szd. vége felé olyan litográfiai üzem, amely térképek készítését tűzte volna feladatául maga elé, még nem működött. Ebből a hiányból adódott, hogy az oktatás magyarított külföldi térképtermékekkel volt kénytelen beérni.

A 19. század végén jeles pedagógusok végezték el a külföldi és nálunk használatba kerülő atlaszok, térképek, földgömbök magyarítását. Ezeknek a műveknek a belső tartalma azonban mindvégig megmaradt idegennek, csupán a nevek, feliratok szerepeltek rajtuk magyarul.

Ez idő tájt változott meg a pedagógiai felfogás is, és csak természetes, hogy az oktatók, megismerve a külföldi pedagógiai elveket, a magyar szakfolyóiratokban sorra jelentették meg dolgozataikat, követelve bennük a tansegédletek modernizálását.

Az új oktatásmódszertani elvek alapján kívántak használhatóbb térképeket, kiadványokat. Szinte forrni látszott nemcsak a pedagógia területe, de az egész társadalmi élet is.

Ebben a forrásban levő időszakban kezdte meg Sopronban Kogutowicz Manó is tevékenységét. Eleinte sok nehézséggel kellett megküzdenie, de végül is éppen a számos új kíváncsi vezette el ahhoz az állomáshoz, ahonnan elindult mai fejlett térképészetünk.

Az állomás éppen Sopron volt, mégpedig a „Soproni Tanító Egyesület.” Ennek vezetősége ismerte fel, hogy Koguto-

wicz Manó által megoldhatja azokat az égető kérdéseket, amelyek abban az időben annyira előtérben állottak.

Kogutowicz Manó a morvaországi Seelowitzben (Zidlochovice) született, 1851-ben. Atyja, Kogutowicz Mátyás itt hivatalnoki teendőket látott el. A család lengyel származású volt. Amikor a fiatal Kogutowicz alapvető tanulmányait elvégezte, a katonai pályát választotta élethivatásul és előbb a bécsi, majd a tulli műszaki akadémián tanult. Ott is avatták hadnaggyá, és onnan osztották be egyik műszaki ezredhez. Csapatszolgálatára idején már nagy kedvvel foglalkozott a térképészetrel, a matematikával. Kiváló rajzkészsége már akkor felébresztette benne a térképszerkesztés, rajzolás utáni vágyat, bár nincs tudomásunk arról, hogy a bécsi Katonai Földrajzi Intézetbe való beosztását szorgalmazta volna. Ennek valószínű magyarázata abban rejlik, hogy időközben megismerkedett a Sopronban lakó Montagh

Rózával, akit azután — a leány szüleinek ellenére — feleségül is vett, és kedvéért főhadnagy korában elhagyta a hadsereget. Montagh Róza — jómódú soproni ügyvéd leánya — anyai ágon az olasz Capello család sarja; nagybátyja, Carlo Capello udvari karmester volt Schönbrunnban. Kogutowicz ekkor igen szerény fizetésű tanár volt. Noha nem volt tanári képesítése, mégis a soproni Lähne Frigyes-féle tanintézetben oktatott, mégpedig fizikát, matematikát és a francia nyelvet. Montagh ügyvéd érdemtelennek találta a kiugrott katonatisztet leánya férjéül. A fiatalok azonban másként határoztak és romantikus körülmények között mégis házasságra léptek. Az esküvőt a leány bécsi nagynénje segítette elő.¹ — Érthető, hogy Kogutowicz meg akarta mutatni a haragvó szülőknek, hogy semmiképpen sem méltatlan a szép, és gazdag leány kezére, és ezért szinte emberfeletti erőt fejtett ki új munkakörében. A bizonyosság nem maradt el és a szülők is megbékéltek. A fiatal pár soproni otthona a munka otthona lett. Kogutowicz Manó művészi tehetségét a térképezésben óhajtotta érvényesíteni. Tanárkodása és egyéb elfoglaltsága mellett arra törekedett, hogy a tanintézet földrajzi szertára részére térképeket rajzoljon. Így alkotta meg Sopron vármegye térképét. Ez a munkája oly szépen sikerült, hogy a Soproni Tanító Egyesület elhatározta annak sokszorosítását. Ennek érdekében a budapesti Posner-féle grafikai műintézettel állapodtak meg. Ez a műintézet ekkoriban még nélkülözte a térképészeti litográfiát, ezért is felkerlte a mű szerzőjét, Kogutowicz Manót, hogy egy ilyen osztályt Budapesten szervezzen meg. Kogutowicz a megbízást elvállalta, és ezzel elindult azon az úton, amely végül is a Magyar Földrajzi Intézet megszervezéséhez és felállításához vezetett.

Kogutowicz a Posner-féle műintézetben 6 évig dolgozott. Ekkor (1883) készítette el Gönczy Pállal együtt azokat a megyei térképeket, amelyek lekisebbitve belekerültek a Pallas Lexikonba. Mint érdekeséget lehet itt megemlíteni, hogy ezekről

a lekisebbitett térképekről lemaradt Kogutowicz Manó neve. Simonyi Jenő² Kogutowicz megyei térképeiről szólva ezt írja: „...a gothai térképrajzolók egyik legjelesebbike, Vogel, a Petermann féle Mitteilungen-ben Kogutowicz megyei térképeit ismertetvén azokat mintaképpül ajánlja a német térkép-rajzolóknak.” „Kogutowicz megyei térképeinek Vogeltől említett egyik fő jelessége a rajz és írás szabatosága, újra és még világosabban kitűnik most, hogy azok a Pallas nagy lexikonában annyira kicsinyítve és mégis oly olvashatóan és el nem mosódva jelennek meg.” — Így megdicsérve a művet, Simonyi megjegyzi: „Nem tudom, a Posner féle intézet miért törölte rólok Kogutowicz nevét és miért hagyta rajtok Gönczy-ét, holott köztudomású dolog, hogy Gönczynek mi része volt a térképi munkánál.” A firtatott ok valószínűleg az, hogy Gönczy Pál, a térképek szellemi tervezője már 1893-ban meghalt, és a nagy térképész-pedagógusnak a Posner-intézet így akart emléket állítani.

Kogutowicz Manó már 1883-ban gondolkodott azon, hogy egy olyan intézményt kellene megszervezni, amely kizárólag térképek szerkesztésével, előállításával foglalkozna. Sennyei bárótól támogatva be is nyújtott egy tervezetet a Közoktatásügyi Minisztériumnak (ekkor Trefort Ágost volt a miniszter), rámutatva arra, hogy az anyagi megtakarításon kívül még mily nagy volna az erkölcsi haszon, ha önálló magyar térképművek kerülnének a magyar iskolákba. A minisztérium ugyanis 1874 óta, 10 év alatt 350 000 forintot költött, hogy idegen nyelvű térképészeti anyagot vásároljon a magyar iskolák számára. „Trefort teljes elismeréssel adózott Kogutowicznak, de véleménye szerint ezen csak magánvállalkozás útján lehet segíteni, amit viszont az állam támogatni fog, ha a térképek előállítása kifogástalan leend.”³

Ez súlyos, de nem megoldhatatlan probléma volt. Emiatt a javaslat csak 1890-ben jutott el odáig, hogy tetet öltethetett az a nagyszerű térképszerkesztői

1. A család szóbeli közlése alapján.

2. Simonyi Jenő. Három szép új falitérkép. Budapesti Szemle 74. kötet. 1893. 126. 127. old.

3. Sztankovits Ödön: Kogutowicz Manó 1851–1908. Zsebatlasz az 1912. évről. Összeállította Kogutowicz Károly dr. Budapest. 50. old.

intézmény, amelyet Kogutowicz Manó aránylag elég rövid idő alatt hívott életre.

1890. június 28-án jött meg a miniszteri engedély. Azonban hiányoztak az anyagiak. Ezt úgy oldotta meg, hogy a bécsi, illetve olmützi Hölzel Ede céggel társult. Így tehát a kiadványok kezdetben Hölzel és Társa név alatt jelentek meg, bár már ekkor is használták a Magyar Földrajzi Intézet elnevezést. Mindez azonban még mindig nem jelentette az önálló magyar tudományos munkát. A vállalkozás önállósulása felé vezető út további állomása volt 1892-ben, amikor Hölzel elhalálása után a céget „Kogutowicz és Társa” névvel jelölték, majd a századforduló után egy évvel, 1901-ben megalakult a „Magyar Földrajzi Intézet r. t.”

Ebben az intézetben Kogutowicz már teljesen önállóan intézkedhetett. Elsősorban is a használatban levő régi Hölzel-féle térképeket igyekezett a sajátjaival pótolni, ami — természetesen jelentős nehézségek árán — csak részben sikerült. Teljesen önálló magyar tervezések csak 1911-től számíthatók, sőt még ekkor is sok Hölzel-féle alaptérkép (18 db) került az iskolai atlasz-lapok közé, bár alapos átdolgozás után.

Mindenesetre, még a sok nehézségek ellenére is, Kogutowicz Manó munkássága nemcsak idehaza vívott ki elismerést, hanem külföldön is. Jegyezzük fel pl. azt az esetet is, hogy az 1900. évi párizsi vilákiállításán, ahol a Földrajzi Intézetet aranyéremmel tüntették ki, az oroszországi delegáció hazautaztatában Budapesten felkereste az Intézetet, és két orosz középiskola részére megrendelte a magyar nyelvű kiadványokat.

Kogutowicz, hogy kiadványai minél nagyobb mértékben megfeleljenek a minisztériumi követelményeknek, és a magyar iskolák haszonnal alkalmazzák azokat, mindig neves magyar tudósokat vont be a munkába, valahányszor új térképek

tervezésébe kezdett. Ezáltal elérte, hogy térképei mindenkor a legújabb felfogásban tárták a tudományos eredményeket a tanuló ifjúság elé.

Az 1890-től 1908-ig terjedő 18 év nem mondható hosszú időnek, mégis az a jegyzék, amely felsorolja Kogutowicz Manó munkásságát, csodálatba ejti az olvasót. Iskolai atlaszok, falitérképek, földgömbök, közigazgatási térképek, atlaszalbumok és egyéb térképművek sokasága emberfeletti akaratra utal. De mindezekén túl a Magyar Földrajzi Intézet technikai kifejlesztése kizárólag térképművek előállítására, egymagában is elismerést kiváltó tevékenység volt. Kogutowicz Manó intézete nevelte nemcsak a magyar ifjúságot, hanem a nagyközönséget is. Hogy a magyarság ezen a téren oly kitűnő térképismerrővé vált, az részben Kogutowicznak is köszönhető.

Ezt a nagy lendületű munkásságot lassította le a súlyos betegség, amelyet majd egy évtizeden át nagy türelemmel viselt, míg végül is 1908. dec. 21-én, 57 éves korában kiesett kezéből az a készség, amellyel megalkotta nagyszerű elgondolásait, művészi térképeit. Kogutowicz Manó „18 évi munkásságának gyümölcse az a hatalmas kartográfiai gyűjtemény, amely egységes program szerint készült és tartalom, valamint kivitel tekintetében mindenkor megállja helyét a tudomány, műízlés és technikai reprodukció ítélszéke előtt.”⁴

1958-ban volt 50 esztendeje, hogy örök nyugalomra helyezték a farkasréti temetőben. A nagy kulturális jelentőségű, egyben úttörő munka mindenkor figyelmeztető jel lesz a magyar térképészek előtt, hogy legalább egy pillanatra emlékezzenek és tiszteljenek ekkora akaraterő, szakmai szeretet és ekkora szaktudás előtt. Halálának 50. évfordulóján ezt az emlékeztést és tisztelgést mi is teljesítjük.

Irmédi-Molnár László

4. Ld. Sztankovits Ö. id. cikkét.

Egy soproni matematika-könyv 1810-ből

A Pressburger Zeitung-ot lapozgatva, annak 1810-es évfolyamában, a november második szám német nyelvű hirdetései között véletlenül egy magyar szöveget pillantottam meg:

„Magyar Mathesisről való Tudósítás.

A Mathesis tsaknem minden tudomány-nak és Mesterségnek gyökere; melyet a tudósok tanubizonyosságokon kívül megmutat az, hogy az embernek alig van egy mozdulása vagy tselekedete, mely Mathesis nélkül megeshetne: melyről itt többet szölli nem lehet, — másutt lesz helye.

A Szándék ez: Egy valaki, a kiért azonkívül, hogy már több munkáiról is esméretes a két Magyar Hazában, kezes lesz e szóban forgó Munka is, kinállya ezen tudósítás által a két Haza olyan Kavallérjait két darab Törsök Munkával, a kik mind a Haza szűz Nyelvét, mind a Tudományoknak ezen egygyik feszesen kapaszkodó gyökerét, a Mathesist, nem tsak tudják betsülni, hanem kívánnak is azoknak előtseperedésében és virágzásokon törekedni.

Az I. darab kézírásban van az egész mathesisi Számvetés (arithmetica universalis) a II. Darabban a Terjedtségmérés (geometria), 212 Formával; és a lapos¹ háromszögletümérés (trigonometria plana), az azt illető Formákkal egygyütt. — Ezt a két Darab Munkát ajánlja a Szerző, Hazafiai hasznokra ilyen meghatározott feltételek alatt, ingyen:

1. A ki ezt a Munkát, ha érdemét megismervén kinyomttatni szándékozik, akárki légyen az, vegye jó néven ha azt kénytelenitünk kívánni, hogy azon esetre, ha a kézírás, minekelőtte kinyomttatna etalálna veszni, magát 6000 forintig kárpótlásúl lekötelezni tartozik.

2. Mivel az egész munka kinyomattatása, 10 vagy 15 réztáblákkal egygyütt is, legfellyebb tsak 3000 forintba kerül, megkivánja a Szerző, hogy az tökéletes, szépséggel és a Szerző gondja alatt, a ki ezt a mesterséget tökéletesen érti, mennyen végbe.

3. Hiteles írásbeli jótállás (cautio) mel-

lest elsüldi² a Munkát a Szerző oda a hova jó szándékból kívántatik, kemény próba és vizsgálás (critica censura) alá.

4. Ajánlja a Pártfogó, hogy 10 Római, 10 Reformata és 10 Aug. vallásbéli főbb iskolák számokra egygyetegygyet, a Szerzőnek 10et, egygyütt 40, két Darabból álló könyvet fog ajándékozni.

5. A többbit tsak 10 századbér (procento) haszonnal és nem többel, ha Kavallér, 15-tel pedig, ha Könyváros³ fogja eladatni.

Ezen öt tzikkelyt, kavalléri indulatjához mérsékelve, a maga nemes szive gyönyörűségére változtathattja tetszés szerént ugyan, de minden esetben kedves Nemzete hasznára.

Ezen 18 esztendeig készült Munka tökéleteségéről semmit sem szöllunk, hanem az itélettételt egészszzen a Pártfogóra és a Tudós próbálókra hagyván, azt kérjük, hogy ha valami magyarosított szónak tökéletlenségére tsak legkissebb ellenvetések lenne is, melyet nehezen reménylünk, annak óltalmazó fontos erősségeit a Szerzőtől kívánni levél által méltóztassanak.

A levél vezetékje (adresse) légyen ez: á Monsieur F. de Magyar mathematicien á Oedenbourg.”

Képzeltető érdeklődéssel fogtam a munkához, hogy kiderítsem, ki ez a soproni matematikus, és akadt-e *kavallér*, aki a nagyra tartott munkát kinyomatta.

Ami az első kérdést illeti, Magyar nevű tanárról a 19. század elejéről nem tudtam, Szinnyey Magyar írók élete című 14 kötetes műve sem említ olyan Magyar nevű író, akit F. kezdőbetűs keresztnévvel a számtan soproni művelőjének lehetne hinni. A reménytelennek látszó kutatás közben mégis felötlött bennem a gondolat, hogy a hirdetés írója nyelvújító, és ezt büszkén hirdeti is magáról. Sopronban pedig ebben az időben Pethe Ferenc gazdasági író gyártott új magyar szavakat, amelyek nagy részét a hivatásos nyelvújító, Kazinczy Ferenc elég szigorúan visszautasította. És íme: Szinnyey

1. Igy írva lxxpos.

2. Elküldi helyett.

3. Az eredetiben így elvlasztva a sor végén: könyv-város.

megfelelő kötetében valóban Pethe Ferenc munkái közt (X. kötet 889—894 hasáb) megtaláltam a két részes Mathesis című könyvet (I. Mindennemű számvetés. II. Terjedtségmérés), bécsi nyomás 1812-ből.

Ami Pethe életrajzát illeti, 1762-ben született Szatmár megyében, hosszabb tanulmányúton volt Angliában és Utrechtben, itt több vallásos természetű dolgot nyomtatott ki magyar nyelven; mivel pedig nyilván Hollandiában alig akadt magyar nyomdász, maga látott a munkához, amire a fenti hirdetményben célzott is. 1796-ban hazakerült, Bécsben gazdasági lapot indított, majd a következő évben Festetich György alkalmazta a Georgikonban. Szinnyey érdeméül írja, hogy a szélmalomokat hazánkban meghonosította, jöllehet Sopronban már a középkorban is volt ilyesmi. 1801-től sorsa bizonytalan, de nyilván akkor került Sopronba, vagy annak közvetlen közelébe, itt jelent meg 1805-ben a Pallérozott mezei gazdaság c. könyvének első része. És a hirdetmény is itt kelt 1810-ben. A megjelent könyv címlapján magát hercegi főtisztnek nevezi. Így tehát az Esterházy uradalmat szolgálta. 1814-ben Bécsben lapot indít, attól fogva egy bolygás az élete, hol Pesten tűnik fel, hol Erdélyben, ennek északi részén, Szilágysomlón halt meg 1832-ben. Igen sokat fordított, írt, mindúntalan gazdasági folyóiratot kezdett és volt kénytelen megszüntetni.

A hirdetésnek sem igen lehetett visszhangja, kavallér nem akadt, és így nyilván a nádorhoz, József főherceghez fordult, aki valóban nagy buzgósággal támogatta a nemzeti törekvéseket és Pethének is megadta a lehetőséget, hogy számtanát kinyomtathassa. Természetesen a könyv neki ajánlva jelent meg és a hálálkodó szavak nagy betűkkel nyomtatva így hangzanak:

„Föhertzegségednek és a Magyar Hazához hajló tántorithatatlan buzgósága által, Föhertzegséged Fővezérlése alatt, ítéltetett ez a Magyar Mathesis, az Ország Gyűlésen, hosszú életre, — éppen akkor, mikor Föhertzegséged szíves izzadozásai, a Felső Haza Szószóllóinak buzgó iparkodásaival egyesülvén, a Tudományoknak a Hazában, Anyai Nyelvünkön való előtseperedésén törekedtek. Hova kell ennél tapinthatóbb jele Föhertzegséged

gondos szeretetének, a Hazafiaknak Tudományokban lehető nyomos előmenetekre?

A Magyarok Jó Isten, — ez az Igaz Jutalomosztogató, — lessz Föhertzegséged buzgóságának Hatalmas Megjutamatatója; s azok a hathatós elmével bőven bíró Magyar Szülöttek, kiket a föld örömmel emel, igaz Meghálálói.”

A figyelmes olvasó észreveszi, hogy az ajánlás egyes kitétele azonos a hirdetménnyel, mint po. az „előtseperedésén törekedtel;”, de az olvasóhoz intézett bevezető szavakban is találunk azonos fordulatot: „Egy ember sints a föld hátán, a kinek az ilyen könyvre szüksége ne volna; egy sints, a kiből a Mathesis más embert ne tsináljon; — ez minden Tudománynak a gyökere.” Sikraszáll a maga magyarosított szavaiért: „mindazokkal okvetlen meg fogsz elégedni: de ha itt vagy ott megütköznél benne; úgy, tsak engem huzz rámmára, én, vagy megfelelek azokért, vagy pedig neked egy szíves köszönettel fogok tartozni jobbakért.” Valóban egy és más szava, mint az együtt-ható = coefficients, fennmaradt; de az okoskodomány = logika örökre elsüllyedt, számos társával együtt. Egyébként itt a XII. lapon egy soproni vonatkozást itt találunk. Arról van szó, hogy csak magyar ember magyarosítsa a nyelvet, ne olyan, aki ezt mondja: „höz ebbe a glázliba a fissergassebeli Lámpel virtzhauzból fél szájtli vérmatot.” A soproni Bárány-kocsmá ugyan nem a Halász utcában volt, hanem a szomszédos Balfi utcában, mégis városunkra vonatkozott a példa.

Magának a kettős könyvnek taglalására nem térünk ki, a szerzője az első magyar nyelvű matematikai könyvnek nevezi. Szily a Magyar nyelvújítás szótára számára átdolgozta, de a hirdetményt nem ismerte, a századbér = százalék szavát tehát vagy 30 évvel későbbre keltezi.

Pethe a könyvben gyakran hangsúlyozza, hogy közérthető akart lenni, és a magyar szavak az idegenek helyett szinte folytak maguktól az ajkáról, de a megvilágító példák is sokszor nemcsak világosak, hanem humorosak is. Egy pár példát felhozunk erre is. „Egy medveláb hasonló egy gerendához, ágyuhoz, elefánthoz, tzigányhoz, tallérhoz annyiban, a mennyiben mindenikben feltaláltatik az egy egyszer, de már ezen tulajdonságára

nézve — szőrös — nem mindenkire hasonlító.” „Egy könyvet, egy sorompót, egy tábakot, egy hegedűt, egy zabolát, három prókátort nem lehet úgy összeszámlálni, hogy szám vagy egész legyen belőle.” A tudomány, jelesül a mathesis hasznát fejtegetvén kijelenti, hogy ha az nem lett volna, „a kereskedő az arany intézet helyett, talán ma is a tiz ujjain számlálna, s a köszörüs a borotvát még ma is csak a kösziklához, vagy talán ahhoz sem dörgölné.” Elismeri, hogy a természet diktál némely matematikai törvényt, amelyet nemcsak az ember, de az állat is használ, persze nem tudatosan: „Miért nem fekszik az ökör az egész oldalára, vagy éppen a hasára, hanem inkább mechanice fele hasára és fele oldalára?

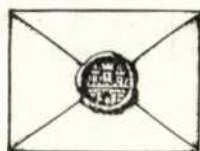
miért nem lép az két jobb lábával egyszerre s a két ballal azután? Miért usz a hal örömöstebb a folyóvíz ellen, mint mentében? Miért kénytelen a gólya, ha a szárnyait csak kiterjesztvén, nem billegeti, a földre leszállani? Miért nem tud a kigyó, lavirozás nélkül egyenes huzomban tsuszni?”

Még felmerül az a kérdés, miért használta a hirdetőmennyben Pethe álnevet? Tán attól tartott, hogy bár hosszú évek munkálkodására hivatkozik benne, nevéhez mégis inkább más tudományok tapadtak, és így kevesebb bizalmat keltett volna. Ez csak feltevés. Mindenesetre a soproni tudományosság története egy eddig új szakkal és annak kapcsán új névvel gyarapodott.

Csatkai Endre

Dorfmeister elpusztult freskója a soproni városháza dísztermében
Rupprecht M. felvétele 1890 körül

SOPRONI LEVELESZLADA

Frankenburg Adolf tudóstársasági folyamodványa

Frankenburg irodalomtörténeti jelentősége eléggé ismert, s a róla elnevezett soproni irodalmi kör évtizedeken át ápolta emlékét. Most csak röviden vázoljuk életpályáját, bevezetőül az Akadémia Könyvtárban, az ún. *Akadémiai Levéltárban* nemrég előkerült, s most először közölt pályázó levele kapcsán.

Frankenburg 21 éves korában Széchenyi cenki kastélyában dolgozott egy angolszanszkrit szótár cédulázójaként, de tíz hónap múlva otthagya, nemsokára katonai éveit szolgálta le, majd Somogyban bérelt birtokot s megnősült. Betű-imádata s a magyar irodalom szeretete a reformkor fővárosába, a magyarosodó Pestre csalta. Első cikke 1833-ban jelent meg a *Regélő* és a *Honművész* c. hetilapokban, aztán állandó munkatársa lett 1836—39-ben a *Koszorú*, a *Rajzolatok* és a *Hajnal* című eléggé rövidéletű lapoknak. Igen bántotta önértétét, hogy az Athenaeum félelmetes triumvirjei: Vörösmarty, Bajza és Toldy Ferenc nem álltak vele szóba, s így került a „másik oldalra”, az ifjúság körébe, akikkel együtt sokszor csipkedték a konzervatívokat.

Széchenyi azonban — úgy látszik — szívesen támogatta egykori irnokát, mert épp itt közölt érdekes folyamodványára fölverték a Tudós Társaság irnokának, 1837-ben. Állásában nem sokáig maradt, nem bírta ki az öregek légkörét, s a *Regélőben* cikket mert írni kenyéradója kiadói munkásságát bírálva, hogy miért nem adnak ki több eredeti magyar művet a sok fordítás helyett, — ezért aztán el kellett hagynia az *Urak utcája* 3. szám alatti hivatalt (a mai Petőfi utca volt ez). Mátray bejuttatta a *Nemzeti Zenedébe*, titkárnak s már 1838 nyarán ott működik, rendezzi a nagy jótékony-koncerteket a pesti árvízkarosultak javára. Szerkeszti az ún. *Jótékonyági Emlékkönyvet*, titkárodik az első magyar *Gyermekórházban*,

a híres Mérey-Schoepf Ágost (volt soproni diák) igazgatása alatt, s más hazafias ügyekben is buzgólkodik. Ismerte a reformkor valamennyi szereplőjét, az ifjabb írókkal a legbensőbb barátságot tartva.

Liszt Ferencsel szinte együtt nőtt fel, és tartotta élte végéig a régi Sopron megyei atyafiságot... Ennek köszönhető *Liszt föllépése* az árvízi koncerten! Frankenburg is szerepelt némelyik írói estén, humoros elbeszélésekkel, versekkel. Persze ezekből lehetetlen volt megélni, immár családotul, s így 1838 őszén kincstári fogalmazóságra pályázott; meg is kapta.

Nagy Ignáccal együtt, az akkori elburjázott lapoknál jobbat akart szerkeszteni, de mint budai kir. kancelláriai tiszt, nem kapott engedélyt. Kossuth, alighogy kiszabadult börtönéből, 1840 őszén megindította a *Pesti Hírlapot*, mindjárt ötezer előfizetővel, — ami a magyarság öntudatára oly jellemző szám! Ennek lett alkalmi munkatársa a bátor, izzóan hazafias érzésű Frankenburg is. Kossuth ékes szólása, merészsége s *nemzeti igazsága* egyre szaporította az előfizetők számát, de a „rebellis” kör miatt Frankenburg szigorú feddést kapván, egyenest eltiltották a publicisztikától. Így maga indít irodalmi lapot 1843-ban: a *Magyar Életképeket*, melynek címét 44-ben *Életképekre* változtatták.

Ugyanekkor Frankenburg szorgalmasan írt Garay János *Regélőjének* hasábjaira, ott alkotta meg a „Fővárosi Tárca-cikk” fogalmát, sorozatát. Az *Életképekben* legnagyobbjaink írói útját is egyengette a derék Frankenburg! Munkatársai közt nem kisebbek nevét látjuk, mint Petőfi, Arany, Vörösmarty, Jókai, Pákh Albert, Nagy Ignác, Vas Gereben stb. Kossuth is itt tette közzé híres „Iperegyleti” beszédét...

Derék Frankenburgunk „Életképek”-je nemcsak jó ízlésével s igaz művészetével tűnt ki valamennyi magyar lap közül, hanem éppen a legkiválóbb munkatársakkal s tartalmi értékeivel is a kor legjobb folyóiratává vált. Ezért is választották akadémiai taggá 1845-ben Frankenburgot. A *Névkönyv* 1847-i kötetében, a 15. lapon olvashatjuk róla: „A’ m. kir. udvari kamara levéltári hivatalában járulnok (= díjnok), s ns.’ Esztergom vármegye t. bírāja. Lakik Budán: Hid-alja. Lika-ház. Választák 1845 nov. 22.-én.” Ugyanebben a *Névkönyv*ben, a 104. lapon ez áll: „(Tagok munkálkodása...) Frankenburg az Életképeket szerkeszti és sok saját cikkel nevelte”, — vagyis növelte, gyarapította e lapot. Mindössze ennyi az akadémiai elismerés irányában... De kárpótolta mindenért a legnagyobb költő: Petőfi barátsága, akire rá is bízta a lapot, midőn a hivatali főhatósága parancsára megvált a szerkesztéstől. Így Petőfi és Jókai folytatták, ahol ő félbehagyta. 1847. jún. 25-én adott búcsúlakomát, s adta át ünnepélyesen a lapot barátainak. Előbb Jókai neve alatt ment tovább, majd 1848-tól Petőfi és Jókai együttesen irányították. Frankenburgot már 47-ben hivatalosan eltávolították Pest-Budáról, fölfelé buktatták: Bécsbe, udvari tolmácsnak. Ezt a „kitüntető” áthelyezést lehetetlen volt visszautasítani. — A szabadságharc vezető köreivel való „paktálása” miatt kapott aztán 49-ben háromhavi várfogságot, majd ártatlansága tisztázódván, már 1850-ben fogalmazó lehetett Bécsben a főtörvényszéken, s tíz évi szolgálata után még feljebb került, titkárnak az udvari kancelláriához.

Bécsi évei alatt kettős csapás érte: felesége s fia hunyt el. Erejét, írói kedvét ez sem törte meg: munkatársa Nagy Ignác *Hölgyfutárjának*, majd Kemény Zsigmond *Pesti Naplójának* (bécsi leveleivel).

Kétkötetes novellagyűjteménye ma már alig kapható, kevés is köztük az örökéletű alkotás („Síravagadók” és „Zsibvásár” a kötetek címe). Bécsben szerkeszti s adja ki a „Bolond Miska naptárát”, szép anyagi sikerrel. (Később Tóth Kálmán vette át e címet, élclapjának.) Hosszabb regénybe is kezdett: *Művész-család* címmel, de nem fejezte be. Többek közt bécsi munkatársa a Hon, az

Athenaeum, Fremdenblatt stb. lapoknak is. Rokonszenv fűzte a magyar Nemzeti Színházhoz s operához is: az akkori világ legnagyobb énekesnőjét: Lagrange aszszonyt ő tanította magyar szövegekre, hogy Erkel remekműveiben felléphessen!

Amikor 1866-ban udvari kamarai titkárként nyugalomba ment, újabb lapszerkesztéshez látott: a „Magyarország és nagyvilág” képes lapéhoz, de szorgalmasan küldte cikkeit a Fővárosi Lapokba, sőt a rövid életű és forradalmi színezetű „1848” c. napilapot is szerkesztette 1867-ben.

Hazavágyott szülőföldjére: 1868-ban Sopronba költözött élettársával. Az ünnepelt író a Társas Kör elnökévé választotta s maga is új, *Irodalmi és Művészeti Kört* szervezett. Első írói alkotásának félszázados jubileumán, 1879-ben az Akadémiát Nagy János és Zichy Antal rendes tagok képviselték, de nem sokkal élte túl ünnepeltetését: 1881-ben gyógykezeltetésére Pestre költözött, később egy Grác melletti szanatóriumba, ahonnan már csak hült tetemeit hozhatták 1887-ben haza az imádott hazai földre. Sirjánál Jókai és Paulay Ede beszélt az íróvilág nevében, majd Vadnay Károly az Akadémia és a Kisfaludy Társaság képviselőjében búcsúztatta, — később ünnepélyes akadémiai emlékbeszéddel is, mely az Akad. Emlékbeszédek sorozatában, a IV. kötetben meg is jelent. Életrajzi adatain kívül egész írói és lapszerkesztői érdem-sorozatát kidomborítja ebben a meseteri emlékbeszédben.

Íme, most bemutatjuk az *akadémiai pályázó-levél* pontos szövegét. 345/1836. sz. (Utólagos ezidei iktatásunk!)

„Tekintetes Tudós Társaság!

Miután alulírt az ide mellékelt hitelesen lemasolt bizonyítványok szerint a törvényi és gyakornoki pályát elvégezvén a Tek. Királyi Tábla hites jegyzőjének felesküdt, és méltóságos gróf Széchenyi István úr mellett tizenegy hónapig irnoki hivatalt viselt; azonban censuráját még eddig a hosszadalmas országgyűlése végett letenni nem tudván, tek. ns. Somogy vármegyében öngazdaságával foglalatoskodott: bátorkodik a *Tekintetes Tudós Társaság* keblében megürült irnoki hivatalért alázatosan könyörögni.

Ő magyarul, deákul, németül jól, francziául is keveset ért és beszél: szorgalmának és előhaladási iparának több, noha még igen gyenge jeleit a Regélő és Honművész divatos folyóiratban adá, mellyek, bár túl nem érik a közönséget, szerzőjeket a tökéletesbre törekvéstől el-nem-ijeszthetik, ki életét a tudományoknak és elmebéli tehetségeinek komolyabb kifejlésére szentelni igen ohajtaná; főkép olly jeles és elhíresült Intézetnél, melly olly igen rövid idő alatt annyi tökélyre emelkedett, és a melynek

lelkes példáji egyedül iparát kettőztetni képesek.

Többnyire ha alázatos esedezése siker nélküli nem lenne, és ohajtott céljához közelébb juttatná, azon kegyességet fáradhatatlan szorgalmával meghálálni, és magát naprul napra reá jobban érdemesíteni legszebb kötelességének tűzi ki a Tekintetes Tudós Társaságnak alázatos szolgája:

Frankenburg Adolf.

Nagy Gombán, Martius 5.-én, 1836.

Lengyel Pál
(Budapest)

A Kolostor utca 1870. körül
(Tiefbrunner S. felvétele)

MEGEMLEKEZÉSEK

Dr. Roth Gyula
1873—1961.

Dr. Roth Gyula Kossuth-díjas ny. egyetemi tanár, a mezőgazdasági (erdészeti) tudományok doktora, az Erdészeti Kutató Intézet volt vezetője, az Erdészeti Kutató Intézetek Nemzetközi Szövetségének volt elnöke, majd dísztagja, az Országos Erdészeti Egyesület tiszteletbeli elnöke, a Munka Érdemrend aranyfokozatának, a Finn Fehér Rózsa középkeresztjének tulajdonosa, a magyar erdészeti felsőoktatás és tudományos kutatás nesztora, a magyar erdészet egyik kiemelkedő büszkesége, a hazánk határain messze túl ismert és elismert tudós kutató professzor nincs többé. 1961. január 7-én hosszú szenvedés után, életének 88. évében elhunyt.

1873. szeptember 26-án született Sopronban. Apja és nagyapja pék, anyja, Hackstock Emilia, asztalos leánya volt. A középiskolát szülővárosában végezte s ugyanitt

érettségizett 1892-ben. Utána leszolgálta önkéntesi évét, melynek végével kitüntetéssel tett tisztí vizsgát, és megkapta a tartalékos hadnagyi rangot. 1893-ban ment Selmecbányára, ahol szaktanulmányait szintén kiváló eredménnyel (43 vizsgaeredményből 37 jeles, 6 jó) végezte az 1893—1896. években. Kitüntetéses oklevelét 1898-ban szerezte meg Budapesten.

1896-ban lépett az államerdészet szolgálatába a lugosi erdőigazgatóság mellé rendelt erdőrendezősnél. 4 év múlva a görgényszentimrei erdőőri szakiskolához helyezték át. 1904-ben — Vadas Jenő szorgalmazására — Selmecbányára került a központi erdészeti kísérleti állomáshoz.

Ettől az időponttól, helyesebben már görgényszentimrei működése kezdetétől, tehát 1900-tól 1940 végéig, 40 éven át dolgozott a magyar erdészeti kutatásügy szolgálatában, messze kimagasló eredményekkel.

1919-ben elsősorban Roth Gyula harcolta ki, hogy az első világháború után hajléktalanná vált selmecbányai bánya- és erdőmérnöki főiskola Sopronban kapott második otthont, ami a továbbiakban aztán a messze jövőre kiható eseménynek bizonyult.

A háború után Vadas Jenőt helyettesítette annak betegsége idején, mind a tanszéken, mind a kutató intézet vezetésében. Vadas halála után, 1923-ban átvette az erdőművelés-, vad- és halgazdaságtani tanszéket, 1924-ben pedig az erdészeti kutató intézetet is. 1926-ban újból életre hívta és szerkesztette az intézetnek a háború vége óta szünetelő tudományos folyóiratát, az „Erdészeti Kísérletek”-et, melynek révén csereviszonyt teremtett az egész világ erdészeti köreiből.

Az első világháború után újjáalakult az Erdészeti Kutató Intézetek Nemzetközi Szövetsége, amelynek 1929. évi, Stockholmban tartott VII. kongresszusa Roth Gyulát alelnökkévé, majd az 1932. évi, Nancyban rendezett VIII. kongresszusa elnökévé választotta. Ebben a minőségben szervezte meg hazai földön a IX. kongresszust, 1936-ban.

A kitűnően megrendezett kongresszus után az Erdészeti Kutató Intézet személyzetét a felsőbbség áthelyezések útján leépítette, ezzel munkásságát teljesen megbénította, úgyhogy Roth Gyula már nem tudta vállalni az elsorvasztásra ítélt Intézet mindinkább csökkenő munkájáért a felelősséget, és 1940 végén lemondott annak vezetéséről. Ezzel azonban nem szűnt meg véglegesen a magyar erdészeti kutatásügghöz fűződő kapcsolata, s folytatódott az 1949-ben Erdészeti Tudományos Intézet néven újjáélelt intézménnyel való együttműködésben, a szálaló erdőgazdaság tanulmányozása terén. Ebben, mint az Országos Erdészeti Egyesület szálalóerdő munkabizottságának elnöke és felelőse, töltött be igen tevékeny szerepet élete végéig.

Mint egyetemi tanár 1944-ben vonult nyugalomba, de mint meghívott előadó 1946. őszéig továbbra is ellátta a tanszék teendőit. Sőt a hal- és vadgazdaságtant még a későbbi évek során is előadta (1944—1952, 1957—1959).

Népi demokráciánk — érdemei elismerésül — 1952-ben a mezőgazdasági tudományok (erdészet) doktora címmel, 1954-ben a Munka Érdemérem aranyfokozatának, 1955-ben pedig a Kossuth-díj II. fokozatának adományozásával tüntette ki.

Rendkívül sokoldalú munkásságáról a rendelkezésre álló szűk keretek között még távirati stílusban sem lehet megfelelő képet s kellő méltatást adni. Az elmúlt fél-század alatt alig merült fel hazánkban az erdészeti kutatásügy és az erdőművelés tárgykörében olyan probléma, mellyel kapcsolatban nem foglalt volna állást, vagy ami elkerülte volna kutatói figyelmét. Munkássága kiterjedt az erdőgazdaságnak mind tudományos, mind gyakorlati terére. Kezdetől törekedett arra, hogy az elmélet minél hathatósabb támogatást nyújtson és irányt mutasson a gyakorlatnak. Ennek a célkitűzésnek jegyében született első előadása is, melyet 1906 decemberében tartott az Országos Erdészeti Egyesület hallgatósága előtt (*Az erdölések gyakorlati keresztülviteléről*).

A mai értelemben vett, s Roth Gyula által már akkor propagált *állományápolás* nálunk a század első éveiben a külfölddel összehasonlítva még a szakirodalomban is egészen jelentéktelen szerepet játszott — a gyakorlatról nem is beszélve —, mely rendületlenül a tarvágásos gazdálkodás és a minimális mértékű állományápolás alapján állt.

Mint ahogy a tarvágásos gazdálkodás és *Hartig* szellemében keresztülvitt ún.

állományápolás velejárója a mesterséges felújítás, ennek pedig a monokultúra lett, ugyanúgy következnek a záródásbontó és biológiai alapon álló tervszerű, állományápolások után a természetes felújítás, a többszintű, többé-kevésbé természetes összetételű elegyes erdő. Tehát amennyire úttörő volt nálunk Roth Gyula a biológiai alapokra helyezett s az erdő összetételét és fejlődését jelentősen befolyásoló állományápolás terén, ugyanúgy elsőként harcolt a *természetes felújítás* érdekében.

Az új eszmék, az új rendszer, az erdőgazdaság fejlesztése, a haladás érdekében kemény harcot kellett vívnia mind az erdőbirtokosok, mind a fakitermelők, de még a konzervatív erdészekkel szemben is.

Szóban és írásban fáradhatatlanul hirdette az újat, a jobbat, a természetesebbet, a több gondot, tudást és fáradságot, kiadást igénylő, de végeredményben többet, jobbat, értékeesebbet ígérő, biztosabb alapokon álló, a messzebb jövőt is szem előtt tartó gazdálkodást. Minthogy azonban tudta, hogy minden szép előadásnál és a leglogikusabb érvelésnél is meggyőzőbb és tanulságosabb a példa, a szemünk előtt lefolytatott összehasonlító kísérlet, kezdettől igyekezett a meggyőzésnek ezzel a fegyverével is élni. Így születtek meg a különböző állományápolási és természetes felújítási kísérletek előbb a mai Szlovákia (Kisiblye, Likavka), majd Selmecebánya elhagyása után számos egyéb hazai területen.

Ugyancsak Roth Gyula volt az első, aki hazánkban felhívta szakembereink figyelmét a *száraló erdőre*, s vezetett be ezen a téren is kísérleteket.

Már az 1900-as években behatóan kezdett foglalkozni a *famagvak származásával*, Számos kísérletsorozatot indít meg Likavkán, Teplieskán, a gödöllői arboretumban, Ásotthalmán, Malackán, Kecskemét-Bugacon stb.

Sokat és előszeretettel foglalkozott *külföldi fajok meghonosításával*.

Nagy súlyt helyezett a *nemzetközi kapcsolatok* minél messzebb menő kiterjesztésére és ápolására a szakirodalom terén is. Számos külföldi folyóiratnak volt munkatársa és tudósítója.

Meglepően sokoldalú érdeklődésére és tájékozottságára vall *gazdag és széleskörű irodalmi munkássága*. Számtalan előadást tartott a legkülönbözőbb fórumok előtt a kísérletügy, az erdőművelés és vadászat köréből. Cikkeinek, tanulmányainak száma 200 körül mozog. Ezek tárgyuk szerint igen megoszlanak.

Irodalmi munkásságának mégis koronáját jelenti az 1935-ben megjelent *kétkötetes Erdőműveléstana*, mely általános erdőműveléstani kérdésekkel foglalkozik, az akkori legfejlettebb fokon. Nyugalomba vonulása után írta meg a különleges magyar erdőgazdasági kérdéseket tárgyaló III. kötetet („A magyar erdőművelés különleges feladatai”), mely 1953-ban jelent meg.

Komoly hálára kötelezte a magyar erdészetet az erdőgazdasági üzemek, az állományápolás, a felújító-vágások és a száraló erdővel kapcsolatos fogalmak tisztázásával és jó magyar elnevezéseivel.

Egészen kiemelkedőek *nemzetközi szereplései*, amikor nemzetközi kongresszusokon, vagy ezeket megelőző bizottsági tárgyalásokon képviselte a magyar erdészeti kutatás ügyét. Ezen a téren, de egész életpályáján a csúcspontot az Erdészeti Kutató Intézetek 1936-ban, hazánkban megtartott IX. nemzetközi kongresszusának előkészítésével, megrendezésével, s mint elnök, annak mintaszerű lebonyolításával érte el, ami az erdészeti tudományos kutatás egész nemzetközi fóruma előtt mind a magyar erdészet, mind a maga számára a legnagyobb elismerést vívta ki. A résztvevők Sopron—Farkasgyepű (Bakony)—Balatonfüred—Pécs—Szeged—Budapest—Püspökladány—Debrecen—Lillafüred vonalon végigvezetve, pompás áttekintést kaptak nemcsak erdőgazdaságunk keresztmetszetéről, hanem hazánk számos jellegzetességéről és szépségéről is.

Roth Gyula halála a magyar erdészet súlyos vesztesége, amit enyhít a tudat, hogy tanításaiban, könyveiben s egyéb irodalmi hagyományaiban, mint a lelkes szakszerepet, a fáradhatatlan tevékenység és tudás példaképe örökké él közöttünk és utódaink között!

Magyar Pál

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Zenetudományi tanulmányok Haydn emlékére

Bp. 1960. Akadémiai Kiadó 713 lap

Szerkesztette: Szabolcsi Dénes és Bartha Dénes

Zenetörténeti körökben régóta röstelkedve hangoztatják, hogy a magyar tudományos kutatás egyre adós Haydn életrajzával. A fent jelzett kötet felel arra a kérdésre, miért nem vállalkozhatott a nagy feladatra öntudatos zenetörténész. Az óriási könyv ugyanis nem életrajz, hanem úgy fogható fel, mint az operák nyitánya, a később feldolgozandó motívumok összefoglalása: ebben a nagy munkában inkább a forrásanyagot találjuk lefektetve, amiről majdan — remélhetőleg rövid időn belül — avatott toll megírja a régóta sóvárogva várt életrajzot. De ez az életrajz az egész európai Haydn-kutatásnak szól majd, mert egy nagy kérdésre is fog felelni, ami csak magyar zenekutatók részéről fejthető meg: micsoda hatásokat váltott ki Haydnból a több évtizedes magyarországi tartózkodás.

Egyébként a külföldi Haydn-kutatás is nagyobb és tudományos méretekben most kezd csak szedelőzködni, mert bár részletkérdésekben sok eredmény született, de összefoglaló nagy munka csak egy volt, annak is két első kötete még a múlt század utolsó évtizedeiben jelent meg, és csak az első világháború után a záró kötet, az első kettőt Pohl C. F. írta, a harmadikat Botstiber Hugó. A legtöbb életrajz, amelyek száma az egyes Haydn-jubileumok idején alaposan felszökött, jöban-rosszban erre a nagy háromkötetes munkára megy vissza, így Pap Viktor kis füzete is, amely évtizedekig az egyetlen magyar nyelvű életrajznak számított.

Ezekből a művekből a maga nyugodt életvonalából és művészetéből ki nem zökenthető, kedélyes öregúr képe világlott ki, akit méltán neveztek Haydn-papának. A Zenetudományi tanulmányok kötete az elemzések sokaságával megdönti az így kialakított képmást, megmutatja Haydn kapcsolatait a néplélekkel és új helyet jelöl ki számára a zenetörténetben. Történik pedig ez olyan dolgozatok kapcsán, amelyek meggyőzőek, és aki foglalkozik zenével, a közölt bőséges példa alapján meggyőződhetik az állítások igazságáról; a laikus pedig a szó megdöntő ereje révén fogadhatja el az új megállapításokat. A külföld számára alapos német összefoglalások teszik hozzáférhetővé az eredményeket. Nemcsak a magyar zenetudománynak kitűnő nyeresége a könyv, de hasznát látja az egyetemes kutatás is. Kár, hogy lapunk terjedelme nem engedi meg, hogy minden egyes tanulmány tartalmát, ha még oly tömören is kivonatolhatnók, így csak szűkszavú utalásra nyílik terünk.

Kodály Zoltán rövid akadémiai beszéde nyitja meg a sort. Hivatkozik rá, hogy Haydn igazi demokrata művész: a nép hangján szólt, törekvése az volt, hogy mindenki megértse, és megvalósította a szolamok egyenjogúságát. Első volt, aki a magyar zene minden mástól elütő sajátosságát világszerte megismertette.

Az 1952-ben elhunyt Einstein Alfréd tanulmánya következik, amely már 1939-ben készült, főleg azt hangsúlyozza, amit a kötet egyéb tanulmányai is aláhúznak, hogy Haydn különösen attól az időponttól fogva, hogy a főúri udvar nyűgétől megszabadul, mennyire forradalmár a zeneszerzés terén.

Siegmund-Schultze Walter Haendel oratóriumainak hatását fejtegeti Haydn hasonló fajta műveire, amelyek 1790 után keletkeztek, mikor ugyanis Angliában Haydn megismerkedhetett a főleg itt működő előddel.

A kötet egyik legszebb darabja Szabolcsi Bencének Haydn a jövő zenésze c. értekezése. A magyar földön élt mester 1790 után kétszer is megy Angliába. Megismerkedik a tömegdallal, maga is ír ilyent, ez a sajnos nekünk bizonyos okokból ellenszenves osztrák néphimnusz. A francia forradalom hatása is érződik Haydn művészetén, már nem a klasszikus szimfónia érdekli, hanem a vonós négyeseknek új korszaka nyílik. Szabolcsi főleg ezek menüett-tételeit boncolgatja és kijelenti, hogy ezek a jövő emberét mutatják. Az angol utak után készült darabok „közvetlen nyitánya a romantikának.” Ebben a dolgozatban nagyon megkapóak a magyar irodalomból vett párhuzamok, például a fiatalabb és korábban elhunyt Mozart és az idősebb Haydn kapcsolata, párhuzamba állítva Arany és Petőfi viszonyával.

Gárdonyi Zoltán Haydn oratórium-formálása címmel a fiatalkori Tóbiás hazatérése oratóriumot fejtegeti, amelyben lírai és epikus részeket egyaránt kimutat, a sovány cselekményt a recitativók foglalják magukba. A Teremtés kiszabadul már az opera közelségéből, öncélú koloratura nincs már benne. Az Évszakok egyik legelső mű, amely népi életet mutat be.

Bartha Dénes Sopront felette érdeklő tanulmányának ez a címe: A Sieben Worte változatainak keletkezése az Esterházy-gyűjtemény kéziratának tükrében. Mint oratóriumot 1805-ben adták először Sopronban ezt a művet; a múlt század végétől fogva a vonós-négyes változat évente előadásra került, Haydn sírja fellett Kismartonban a soproni zenészek előadásában. A kutatásokból kiderül, hogy az oratóriumot először egy passauai pap dolgozta át Haydn zenekari művéből, Haydn maga is hallotta Passauban és úgy vélekedett a maga szerény módján, hogy azt biz ő jobban megcsinálta volna, egynémely részlet átvételével azonban maga is elkészítette az oratóriumot. A kiadók azonban összekeverték ezt a passauai változattal, és még most is gyakran Haydn zenéjeként adják a tételek előtti toldalékot. A hajdani Esterházy levéltár közkinccs, a benne eddig elzárt anyag hozzáférhető; Bartha maga is említi, hogy Sandberger müncheni tudós, akinél Esterházy Pál zeneelméletet tanult fiatal éveiben és a dán Larssen láthatták csak a Haydn-anyagot; ezért sajnáljuk, hogy a szerző egyéb külföldi kutatóknak mintegy szemrehányást tesz, hogy a korábbi tévedést nem derítették ki, hanem egyik a másik nyomán adta közre a helyt nem álló adatot. (108, 131. lap).

Sólyom György terjedelmes, de rendkívül fontos megállapításai ezzel a címmel: A klasszikus kvartetthangzás, érdekesen világítják meg, mit tartunk régi zenének. De ezt az újabb zenétől nem választja el olyan erős cenzúra, mint a klasszikus zenét a romantikától. Az előkészítők egyike Haydn, kései muzsikájával, aki Mozarttal és Beethovennel együtt a népi zene beolvasztója.

Ujfalussy József Haydn zongoraműveiben található különös formacsoportot elemző a következő tanulmányban, majd Somfai László érdekes kísérlete következik: A klasszikus kvartetthangzás megszületése Haydn vonósnégyeseiben. Kottapéldákkal és szóbeli magyarázattal sikerül neki ez a nehéz, szinte leküzdhetetlen feladat. A cikk elé egy prologusszerű szövegrész került, igazi dicshimnusz a vonósnégyesre, amire minden igazi zenebarát szívesen mond áment, bosszantó, hogy ezen az egy lapon négy kellemetlen sajtóhiba éktelenkedik, ami egyébként a kötetben elég ritka.

Sopronban gyakorta hallhatni Haydn-miséit, így érdeklődéssel olvassuk Rajeczky Béni cikkét: Jegyzetek Haydn hat nagy miséjéhez. Elmondja, mennyi támadás érte e miséket, hogy túlságosan világiak. Az író védelmébe veszi Haydnt: ha úgy adnák elő e szerzeményeket, ahogy Haydn írta, tehát minden szertelenségtől mentes, az énekre fektetve a hangsúlyt, akkor a tiszta áhitat törne magának az előadásban utat.

Szabolcsi Bence Haydn és a magyar zene cikke értékes elemzéseivel viszi közelebb a bonyolult kérdést a megoldásához. „Holmi exotikus lokálkolorit, nem több”, ezzel csökkenti az eddigi túlzó hangokat.

Vécsey Jenő gondos összefoglalása, Az Országos Széchényi Könyvtár Haydn autográfjai, valamint Somfainak második cikke, Ismeretlen Haydn kéziratok az eszterházi színház operarepertoárjában a leendő teljes Haydn-életrajz számára nemcsak

téglák, hanem szinte előre elkészült épületrészek. Ebbe a sorba tartozik Valkó Arisztid gondos válogatása az Esterházy levéltárból ezzel a címmel: Haydn magyarországi működése a levéltári akták tükrében. Itt sok soproni adat is került napfényre, például Fischer könyvkötőre, a Siess nyomdára, és nem utolsósorban Szluha Károly özvegyének műgyűjteményére. (568. lap). Úgy látszik, Haydnnak a soproni Esterházy palotában valami helyisége volt, amelyért az egyébként a hercegnek ingyen szolgáló házmestert a művész díjazta. Elég furcsa dolog és 1797-ben Haydn akarták a házmester valami adósságát a hercegség részéről behajtani, ekkor írta Haydn, hogy szomorú, amikor szolgál a szolgát, karmester a házmestert fizesse. Mint érdekességet említjük az akták közül, hogy 1772-ben a herceg néhány neves művész nevével nem engedte meg, hogy a zenészek hites feleségei Eszterházában mutatkozzanak.

Folyóiratunk szerkesztője, Csatkai Endre is képviselt. Cikke a süttői anyakönyvekből adja a hercegi zenészekre vonatkozó adatokat.

Benkő András Haydn Teremtésének kolozsvári előadásairól szól, hasonló tanulmányt korábbi adatokkal lehetne Sopronról is írni.

Az utolsó tanulmány Katona Imrétől való: Fertőd Haydn századában értékes összefoglalása a környék múltjának és alaposan átdolgozott építési története a híres kastélynak, számos nehéz kérdést oldva meg.

A kötetet tömérdek fénykép és kottamelléklet kíséri.

Veszprémi László

ARRABONA I. A Győri Múzeum Évkönyve 1959. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat 1959. 173 pld.

Örvendtes jelenség, hogy fellendülő kulturális életünkben a vidéki múzeumok is részt kérnek és vállalnak. A most megjelent Győri Múzeum Évkönyve bizonyíték arra, hogy a múzeum egy város, sőt ezen túlmenően távolabbi területek tudományos életének irányítására, összefogására is képes. A kötetben megjelent cikkek, tanulmányok, adatközlések Győr történetének megismerése mellett a közeli Sopron, de a magyar föld egészének megismerése szempontjából is fontosak.

Méltó és helyénvaló, hogy a győri történeti kutatások elindítójáról, Rómer Ferenc Flórisról szóljon a kötet első írása. Banner János professzor avatott tollal élénk színekkel rajzolja elénk Rómer alakját. Rómer működésének jelentősége messze túlnő Győr, de sokszor egész hazánk területén. Benne tiszteli a hazai régészet igazi megalapítóját s népszerűen megírt első nagy összefoglalójának a „Műrégészeti Kalauz”-nak szerzőjét. Legmaradandóbb alkotása a ma már 70. kötetéhez közeledő Archeológiai Értesítő életre hívása és szerkesztése volt. Banner János ismeretlen vagy kevésbé ismert adatok felsorakoztatásával hozza emberi közelségbe Rómer rokonszenves alakját. A cikkhez egyetlen hozzátenni valónk lenne. A jegyzetekből kitűnik, hogy az OSZK. kb. félszáz Rómer levelet őriz. Ezeknek a tudománytörténetileg rendkívül becses leveleknek talán lehetne biztosítani az Évkönyv következő számában.

A Győri Múzeum rövid történetének ismertetését Uzsocki András vállalta magára. Feltűnő, hogy már igen korán, a XV. században ismerjük a győri Victoria-követ egy humanista (Antiquus) leírásából. A Győr környéki feliratos kövekről Apianus és Bonfini tesznek említést, 1516-ban pedig Megyerichei János össze is írta őket. E kutatásoknak csupán kultúrtörténeti jelentőségük van. A tervszerű és rendszeres kutatás megindítása Rómer nevéhez fűződik. Az egymást váltó vezetők közül Börzsönyi Arnold, Méry Etel, Börzsönyi Arnold és Lovas Elemér neve érdemel csupán említést. A felszabadulás utáni helyzetet külön tárgyalja a szerző. Figyelemre méltó a múzeum látogatottságának rohamos emelkedése. A gyűjtemény fontosságára jellemző, hogy hazai kutatóink rendszeresen, külföldiek pedig sűrűn tanulmányozzák az anyagot.

Kanozsay Margit a „Győri Történelmi és Régészeti Füzetek” cikkeit, szerkesztési elveit vette vizsgálat alá. Az 1861—1865 között Rómer Ferenc Flóris szerkesztésében megjelent füzetekről megállapítja, hogy hiteles okmányok, régészeti leletek alapján látni, láttatni és becsülni tanította azt, ami a múltból becsülést érdemel.

A múzeumépület történetét Jenei Ferenc írta meg. Az épület előkelő helyet foglal el a magyar építészet történetében. Első írásbeli említése 1599-ből való. Jenei dicséretes szorgalommal kutatta fel egykori gazdáit, az épület megújítására, átalakítására vonatkozó adatokat. Buda és Sopron kivételével országosan is kevés olyan műemlékünk van (magánháza gondolok), melynek történetét ennyire jól ismernénk. A menynyezetet Schaller István festőművész freskói borítják. A magyar művészettörténeti irodalom csak az utóbbi negyedszázadban foglalkozott érdeme szerint ezzel a jelentős, működésével elsősorban Győrhez és Sopronhoz kapcsolódó mesterrel.

A mosonszentmiklós-jánosházpusztai bronzkori temető anyagát ásatója, Uzsocki András tette közzé. Az 1958-ban történt leletmentés 57 bronzkori sírt eredményezett. Bár a szerző több ízben hangsúlyozza, hogy csak előzetes jelentést kíván adni, a cikk mégis túlnő célkitűzésén. A lelőhely, a temetkezési formák leírása, az előkerült kerámia csoportosítása már komolyabb feldolgozás csíráját rejti magában. Fontosnak tartjuk kiemelni a Keresztély Béla által végzett mészbetét vizsgálatokat, melyek megállapították, hogy az Észak-Pannon mészbetétes kultúra (lelőhelyük ebbe a körbe tartozik) edényeinek mészbetétje kalcinált csont és kagylóhéj keverékéből áll.

Óskori aranymosásunk tárgyi anyagát Téglás G., Cserni B., Rákóczy S., Ortvyay T. munkássága nyomán elsősorban Erdélyből ismertük. Uzsocki András most történeti és régészeti adatokkal igazolta, hogy Dunántúlon is folyt aranymosás. Módszere, bár régészet-kronológiailag fordított sorrendet követ, mégis jónak mondható. A múlt századi leírásoktól és néprajzi megfigyelésektől nyomoz visszafelé. Bebizonyítja, hogy az ún. krásznai aranyrudak dunai aranyból valók. Ezzel természetesen azt is igazolja, hogy a rómaiak ideje alatt, de előttük is folyt aranymosás a Dunán. A szerző bizonyítottan látja, hogy a szigetközi és csallóközi dunaszakaszon a rézkortól napjainkig — esetleges megszakításokkal — űzték az aranyosát. Ami a korai vaskor és a bronzkor anyagát illeti, minden esetre kívánatos lenne számos aranylelet százelekos összetételének megvizsgálása.

Szöke Béla cikkét (Fejezetek Győr koraközépkori történetéből) tartjuk az Év-könyv legkiemelkedőbb írásának. Nincs itt helyünk és módunk, hogy a tanulmányt — akár röviden is — ismertessük. Minden sora, minden mondata, egyszerű és közérthető magyarsága mellett is, lényegbevágó, az egészből ki nem ragadható. Nehány adatával (Nagy Károly avarellenes hadjáratának útvonala, avarok áttelepítésének oka a Carnuntum—Sabaria közé eső területre, a honfoglaló magyarság szállásai, földrajzi elhelyezkedése, Kisalföld birtokbavétele, az árpádkori Győr várát övező települések helyhezköteése stb.) országosan vitás és kutatott kérdések megoldásához segít közelebb.

Kozák Károly közleménye a győri múzeum legrégebb kézi tűzfegyvereiről szerkesztve kapcsolódik a Folia Archeológicában írott korábbi cikkeihez, sőt egy lépéssel többet is jelent. A győri fegyverekről ugyanis kétségtelenül megállapította, hogy azok ugyanazon műhely termékei. Értékes következtetéseket vont le a szakállas puska kovácsolási technikájára, a megrongálódott csövek kijavítására vonatkozóan is.

A győri élet hódoltságkori szakaszának bemutatását tűzte célul Jenei Ferenc hosszabb lélegzetű tanulmánya. Győr 1598-ban történt visszavétele után sohasem volt török kézen a város. Am a török jelenléte az ország nagy részében, döntően meghatározta a város belső életét, fejlődését, piaci lehetőségeit is. A közlésből világos képet nyerünk az idegen zsoldos sereg és a lakosság, valamint a mindenkor idegen főkapitány és a bíró viszonyáról. Érdekes vonása Győr történetének, hogy a kiöregedett katonák továbbra is a városban maradtak, ezeket nevezték regiment alattvalóknak. E jelenség vizsgálata országosan is kívánatos lenne. (Jogi helyzet, szolgáltatási kötelezettség stb.) Igen alaposan vizsgálja meg Jenei a társadalmi különbségeket. Ez amúgy is jó dolgozatának legerősebb oldala. Egykori leltárakkal érzékelteti a gazdag és szegény házatájának vagyoni viszonyait. Feltétlenül jó és követendő az a módszertani elv, melyet itt a szerző következetesen keresztül visz: közepes leltárakat és nem szélsőségeket hasonlít össze. Az eredmény így kézzelfoghatóan jobban tükrözi a valódi képet.

Lengyel Alfréd cikke a Győr megyei jobbágyok sorsát vizsgálja a felszabadító háborúk idejében (1683—1699). A témaválasztás rendkívül szerencsésnek mondható.

E kérdésről ugyanis nincs speciális monográfiánk, mely megvizsgálná a bécsi udvar gazdaságpolitikai törekvését. A korábbi irodalom kizárólag felszabadító jelleget tulajdonított e harcoknak s egyáltalán vagy alig emlékezett meg a nyomukban fellépő fosztogatás, sanyargatás tényéről. A jegyzetanyagból megállapítható, hogy főleg a korabeli közgyűlési jegyzőkönyvekre és a közigazgatási iratokra támaszkodott. Ezekből azonban csak általánosságokat közöl, pedig maga is említi, hogy a fosztogatások során keletkezett anyagi károkról jegyzőkönyvek is készültek.

Győr műemlékvédelmének történeti vázlatát Czigány Béla írta meg. A rövid összefoglaló nem nyújt többet címénél, de mint ilyen jó, korszakbeosztása világos, áttekinthető, használható. A jövő kutatásnak csak a házagokat kell kitöltenie.

Bárdosi János tanulmánya a magyar Fertő tapogató halászatáról azáltal, hogy a tapogató készítését és használatát jó megfigyelőkészséggel részletesen leírja, házagpótló néprajzi irodalmunkban.

Az egész köteten érződik az a határozott törekvés, hogy minél sokoldalúbban, a teljesség igényével mutassa be Győr egykori történetét. Jó szerkesztésével, gondos kivitelével méltán emelkedett az Arrabona első kötete a vidéki múzeumok Évkönyveinek legjobbjai közé és számos soproni vonatkozása folytán folyóiratunk olvasóinak érdeklődésére is számot tarthat.

Kőhegyi Mihály

Tanulmányok Budapest múltjából XI—XIII. kötet

Bp., 1956. 450 l., Bp., 1957. 572 l., Bp., 1959. 608 l.

A Tanulmányok Budapest múltjából, Budapest főváros 1932-ben megindult várostörténeti tanulmánykötetsorozata a felszabadulás óta három újabb kötettel bővült. Úgy véljük, ismertetésük a Soproni Szemle olvasói számára sem felesleges. Egyrészt azért nem, mert a kötetek tanulmányaiban felvetett kérdések jelentős része vagy közvetlenül, vagy közvetve, de általános várostörténeti vonatkozásokat is tartalmaz, s így alkalmas lehet a soproni várostörténeti kutatások szempontjainak gazdagítására. Másrészt a felvetett kérdéseket a budapesti tanulmányok általában helyesen oldják meg, s így felvetésük mellett egyszersmind utalnak a megoldás lehetőségeire is. Végül hasznos megismerésük azért is, mert — különleges adottságainál fogva — Sopron országos viszonylatban is olyan helyzetben van, hogy a budapesti kötetekben felvetett kérdések jó részét Sopron történetén, annak fennmaradt gazdag forrásanyagán, az esetek nagy többségében ugyanúgy — sőt a Mohács előtti korra s a XVI—XVII. századra vonatkozólag Budapesténél még jobban is — tanulmányozni lehet, nagy hasznára ezáltal az általános hazai várostörténeti kutatásoknak is.

A kötetek általános jellemzéseként különösen ki kell emelnünk, hogy a rendkívül változatos témájú tanulmányok túlnyomó részükben nemcsak adatszerűleg hoznak sok újat a főváros történetének kutatása szempontjából, hanem módszertanilag is, az egyes problémák széleskörű, tág összefüggésekben való vizsgálata által, az általános várostörténet szempontjából is komoly előrelépést jelentenek a tanulmánysorozat még 1944 előtt megjelent tíz kötetéhez képest. A Soproni Szemle hasábjain való részletesebb és helyenként kritikai ismertetésüket ez az újszerű vonásuk a fenti okok mellett különösen is indokoltá teszi.

Az alábbiakban a három kötet tanulmányait tárgyi csoportokban, azokon belül témák időrendjének megfelelő sorrendben fogjuk ismertetni, arra, hogy melyik kötetben jelentek meg — összesen 3 kötetről lévén szó — felesleges lenne külön utalni.

A régészeti tárgyú tanulmányok közül Szilágyi János tanulmánya („Barbár” betörések és belső harcok Aquincum terében) a kérdést, melyet az antik irodalmi adatokból csak hiányosan ismerünk, új forráscsoport, a feliratos kö emlékek újszemléletű elemzése alapján kísérli meg megoldani. Már a régészet módszerét a középkori várostörténet kutatásához használva *Székely György* tanulmánya (A pannóniai települések kontinuitásának kérdése és a hazai városfejlődés kezdetei) a pannóniai kontinuitás különböző lehetséges elemeire rámutató régészeti eredmények összefogásával,

ez alapok értékelését és azon törvényszerűségek felvázolását kísérli meg, melyek a középkori városi településeket létrehozzák. Rámutat a pannóniai római telepek eljelentéktelenedésére, városi funkcióiknak a népvándorlás alatti megváltozására, s a középkori városfejlődésben a római topográfiai adottságoknak (úthálózat, épületmaradványok stb.) lehetséges szerepére. Végeredményben azonban oda konkludál, hogy a XII. századi magyarországi mezővárosi fejlődés, melyből a speciális magyarországi városfejlődés kiindul, már nem ezekre a továbbható római elemekre támaszkodva jön létre.

A klasszikus várostörténeti tudományágnak számító *topográfiai* tanulmányok közül *Horler Ferenc* és *Weidinger György*: A budai vár 1687. és 1696. évi helyszínrajzai c. cikke pontos térképmellékletei segítségével a budai vár 2 különböző időpontból származó helyszínrajzát hangolja össze egymással. *Fügedi Erik* tanulmánya (Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán) Óbuda középkori topográfiájának a rendelkezésre álló forrásanyag gondos forráskritikai elemzésre alapuló szép rekonstrukcióján túl a város társadalomtörténetének problémáit s ezen át a középkori magyar várostörténet egy fontos elvi kérdését is igyekszik tisztázni. A városon belüli társadalmi ellentétek szerepét erősen hangsúlyozó és éppen ebből új indításokat is nyerő fejtegetései alapján (ugyanúgy, mint Székely elvi jellegű cikkéből is) egy speciálisan magyar kezdeményű, de városias településtípus fejlődése bontakozik ki előttünk, cáfolataként a német nacionalista történetírás a városalapításokat Kelet-Európában mindenütt a németiségnek tulajdonító elméletének. Fügedi cikke érdekesen elemzi e várostípus idő előtti elsorvadásának okait Óbudán: a kereskedelmi útvonalak irányának megváltozásával magyarázva ezt. Jegyzeteiből különösen kiemelendő az „apothecarius” szó kereskedő értelemben való magyarázatának finom mikrofilológikus indokolása.

Nagy Lajos a XVIII. századi Terézváros kialakulását ismertető cikke sem elégszik meg azzal, hogy rendkívül alapos topográfiai munkával, térképeket és telekjegyzőkönyveket egyaránt felhasználva, szinte telekről-telekre haladva állítsa elénk e terület betelepülésének folyamatát, hanem értékes — bár véleményünk szerint egyes pontokon még tovább is fejleszthető — elvi megállapításokat is tesz a külvárosodás folyamatáról, és ezt Terézvároshoz konkrétan kialakító tényezőkről.

Az *építéstörténeti* tanulmányoknak a téma természete szerint már meglehetősen kialakult módszerét követve íródott *Ybl Ervin* értékes cikke (A budai várpalota helyreállítása a XIX. század derekán). A cikkből világosan és adatszerűen állapítható meg a helyreállítás története, s az, hogy az 1945-ben leégett palota még a Hauszmann-féle bővítést megelőző részének belső berendezése is utolsó formájában csak a XIX. század fordulóján alakult ki, s abban *Mária Terézia* korának emlékei már nem igen voltak képviselve.

Zakariás Sándor tanulmánya (Adatok Buda építészetéhez a XIX. század első felében) szerencsés kézzel aknázza ki a budai Baucommissio anyagát a rendelkezésre álló forrásanyag teljességre törekvő feldolgozásával. Munkájának különös értéke, hogy ennek révén lehetővé válik a terület kiterjedt építészeti tevékenysége, helyes arányainak s az egész jellemző kisserűségének felmérése és értékelése. A tanulmány több mint félezer épületre vonatkozó adatot sorol fel, több mint 400 tervrajzot ismeret, s eredményesen igyekszik megállapítani a működő, viszonylag legjelentősebb építőmesterek építészetének jellemző jegyeit is. Kár, hogy mindebből távolabbi, első-sorban társadalmi következtetések levonását a szerző nem kísérli meg.

Igen érdekes új témakörként jelentkezik a kötetekben a Nagy-Budapest kerekeibe csak 1950-ben bevont korábbi *peremvárosok történetének* kutatása. Itt a téma-választás maga jelent egészen újat a korábbi kötetekhez képest, de figyelemre méltó az a módszertani újdonság is, mely egyéb források híján elsősorban a statisztikai anyag használata s elemzése alapján vonja le következtetéseit. *Kubinyi András* két tanulmánya Újpest és Csepel 1848-at megelőző történetét vizsgálja. Újpest történeténél meglehetősen nehéz problémát okoz a forrásanyag — egyszerű földesúri alapítású telepítésről lévén szó — csekély volta, mely a megállapítható, jórészt topográfikus adatok összegyűjtésén kívül távolabbi következtetések levonására már nem

igen nyújt alkalmat. A szerző azonban ezt a munkát nagy pontossággal és körültekintéssel végezve el a szegényes forrásanyag adta kereteken belül is lehető szilárd alapot teremt a város történetének későbbi szakasza kutatásának számára. Csepel esetében azonban a szerző, élve a már régóta községi keretben élő helység forrásanyag szempontjából sokkal kedvezőbb lehetőségeivel, valóban mintaszerű történeti-statisztikai forráselemzést végez: adatainak ügyes kombinációja révén igen sikerült következtetéseket tud levonni a község lakosságának alakulására, társadalmi, nemzeti, vagyoni stb. tagozódására vonatkozólag. A kép: hogyan jelentkezett a község életében és társadalmának alakulásában már 48 előtt is a fejlődni kezdő főváros szívó hatása, elsősorban ennek a sokoldalú elemzésnek kövekeztében válik meggyőzővé.

Lakatos Ernő cikke (Budapestkörnyék 1848-ban) ugyancsak megfelelően támaszkodva a statisztikai jellegű forrásanyagra összefoglaló képet nyújt a főváros környékének 1848 előtti viszonyairól, társadalmi rétegződéséről, gazdasági helyzetéről s földesúri viszonyairól, s végül 1848-i mozgalmairól. Az összeállítás természetesen változatos, és korántsem teszi feleslegessé a további részletkutatásokat, a fejlődés eddig inkább sejtett vagy következtetett főjellemzőinek, adatszerű megállapításával (a környék lakosságának országos viszonylatban igen gyors emelkedése, ezen belül a zsellérség különösen erős gyarapodása stb.) s a felhasználható források forrásértékének elemzésével (ha az egyházi ematizmusok demográfiai forrásértékét jelentősebbnek tartjuk is mint Lakatos), azonban használható s időtálló alapokat teremtett a további kutatások számára. E témakörön belül azonban nagy érdeklődéssel várjuk az e vidék 1867 utáni történetének: munkásnegyedekké alakulásának történetével foglalkozó cikkeket is.

A kötetek mennyiségileg és terjedelmileg legjelentősebb részét a város *gazdasági életének történetére* vonatkozó tíz tanulmány teszi ki. A gazdaságtörténet ily erős jelentkezése már önmagában is jelentős fejlődés a korábbi kötetekhez képest, jelentőségét azonban csak emeli, hogy ennek keretébe tartozik a felszabadulás előtti kötetekben gyakorlatilag csak igen kevésé átlépett 1848-as időhatáron túl vitt kutatások igen jelentős része is. Amellett természetükből kifolyólag e témák keretében számos jelentős társadalmi, sőt igazgatási vonatkozású kérdés is tisztázásra kell hogy kerüljön: komplex, más témák kutatásait is erősen érintő, sőt befolyásoló szemléletre leginkább itt van szükség.

Nagy István két tanulmánya (Buda adóterhei a töröktől való visszafoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig; Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. század első felében) összességében Buda város gazdálkodásának történetét tartalmazza, igen gazdag forrásanyagot példás alaposítással használva fel. A cikkek nyomán tisztán áll előttünk e háromnegyed évszázad városi gazdálkodása: a kamarai és katonai szervek kíméletlen kizsákmányoló tevékenysége, a város kétségbeesett kísérletei a kamara által elherdált városi javak akár adósságok árán is elérhető visszavásárlására, a városi jövedelmek forrásaira, mennyiségére, a város kapkodó hitelműveleteire (melyek egyszerűen a kor hitelviszonyaiba is igen jellemző bepillantást adnak) s végül a városi magisztrátus panamákkal terhes üzelmeire.

Problémafelvetésénél s módszerénél fogva egyaránt igen figyelemre méltó Nagy Lajos tanulmánya a mezőgazdaság szerepéről a XVIII. századi Pesten. A tanulmány a témával kapcsolatos kérdéseket igen sokoldalúan veti fel. A határ rendjének kialakulásában ismét mintaszerű topográfiai munkát végez, lehetőség szerint azonban már itt is igyekezőn előremutatni a város topográfiai kialakulásának napjainkig ható elemeire is. A mezőgazdaság jelentőségének vizsgálatánál pedig erős figyelemmel van ennek társadalmi kihatásaira is: a földtulajdon megoszlására az egyes foglalkozási kategóriák között, a földbirtoknagyság kategóriáinak egyre erősödő polarizálására, s a korábban kizárólag mezőgazdasági művelés céljából tartott telkeknek, a fejlődő város területi növekedése által kínálgató telekspekulációk során, a polgári vagyon kialakulásában szerzett jelentőségére. Mindezeknek révén Pest XVIII. századi mezőgazdaságát sikerült szervesen és sokoldalúan beépítenie a város fejlődésének történetébe.

Tematikájánál fogva újszerű Rózsa Miklósnak a budapesti cukrászipar kezdeti

történetéről készült vázlatos összefoglalása. Az egyelőre csupán a felhasználható szakirodalom alapján készült alapvetés — ha talán kissé túlságos részletességgel állítja is be a budapesti cukrászipart a cukrászat általános történetének folyamatába — szerencsésen egyesíti az iparág mesterségbeli része történetének alapos ismeretét a fejlődés társadalmi vonatkozásainak leírásával. A cukrászat elterjedésében helyesen látja meg a polgári életformának a polgárisodás felé mutató elemét. Most már szorosán a budapesti cukrászat belső életének helyi levéltári adatokkal is alátámasztott történetét is érdeklődéssel várjuk.

Kosári Domokos tanulmánya (Pest-Buda és a Kereskedelmi Bizottság 1791-ben) már a kapitalizmus kialakulásának kezdetéhez vezet el az olvasót. Kár, hogy cikke megelégszik csupán az országgyűlés e különleges bizottságához a testvérvárosok részéről beérkezett javaslatok, tervezetek egyszerű ismertetésével, nem törekedve megrajzolni és elemezni a javaslatok hátterét és talaját: e városok XVIII. század végi (esetleg az ország többi, ugyancsak javaslatokat tevő városának munkálataival összevetett) kereskedelmének heyzetét.

Vörös Károly

(Folytatjuk)

SOPRON BIBLIOGRÁFIÁJA (1958.)

Társadalmi tudományok 2. rész

Adatgyűjtők: Csapody István, Csatkai Endre, Faller Jenő, Thirring Lajos.

Rövidítések: SSz = Soproni Szemle. VUH = Volk und Heimat.

BglHbl: Burgenländische Heimatblätter

- Csatkai Endre*: Kallódó Haydn- emléktárgyak. Kisalföld 1958. XI. 22.
Csatkai Endre: Kalappal, vagy kalap nélkül? Kisalföld. 1958. XII. 9.
Csatkai Endre: Régi választások Sopronban és környékén. Soproni Egyetem 1958. 2. sz.
Csatkai Endre: Thirring Gusztávné. SSz 1958. 3. szám. (Nekrológ)
Csatkai Endre: Újabb adatok a soproni kártyafestők működéséhez. SSz 1958. 4. szám
Csatkai Endre: Vörösmarty és Toldy Ferenc körlevele Sopron tanácsa előtt 1836-ban. SSz 1958. 4. szám
Cs. E. XVII—XVIII. századi soproni frók. SSz 1958. 3. szám
Dávidházy István: A soproni textilipar gépesítésének kezdetét jelző levél. SSz 1958. 4. szám
Dávidházy István: Soproni vélemény a kőszegi posztások festési újításáról. Vasi Szemle 1958. II. kötet
Dömötör Ákos: „Szöcsinküldők” Mihályiban. SSz 1958. 1. szám
Dutka Mária: A múltját őrző város. Értékes régészeti leletek Sopronban. Magyar Nemzet. 1958. VIII. 10.
Entz Géza: A soproni Szent Lélek-templom újabban előkerült gótikus részletei. Műemlékvédelem. 1958. 1. szám
Erdei László: A soproni táj legkorábbi jelentkezései az irodalomban. SSz 1958. 1. szám
Ernst, August: Ein Urbar von Hanftal ((ca 1567—83.). BGLHBL 1958. 4. füzet. (Fertő-környék, elpusztult falvak)
Faller Jenő: A brennbergi szénbányászat úttörői. III. Hamberger József SSz 1958. 1. sz.
Faller Jenő: A soproni Központi Bányászati Múzeum rövid ismertetése. SSz 1958. 2. sz.
Faller Jenő: A soproni Központi Bányászati Múzeum rövid ismertetése. Bányászati Lapok. 1958. 4. szám
Faller Jenő: Egyéves a soproni Központi Bányászati Múzeum. Kisalföld. 1958. X. 14.
Faragó Sándor: Adalék az 1826. évi kapuvári parasztmozgalom történetében. SSz 1958. 4. szám
Farkas Zoltán: Újkori magyar szobrok galériája. Múterem. 1958. 10. szám. (A soproni Kugler Ferenc Pál rövid, de jó méltatása)

- Fiedler, Karl:** Das Maiballfest in Mörbisch. VUH 1958. M 9. füzet
- Fitz, Jenő:** Zur Frage der kaiserzeitlichen Hügelgräber in Pannonia Inferior. Székesfehérvár 1958. Az István Király Múzeum közleményei. A sor. 8. szám. (Érinti Nyugatpannoniát is).
- Fodor Henrik:** A közzei jakobinusok. Vasi Szemle. 1958. II. kötet. (Több soproni vonatkozással)
- Freier József:** „Csak egy kislány van a világon” Gondolatok Szentirmay Elemér dalköltő halálának 50. évfordulóján. Kisalföld 1958. X. 11.
- Friedrich Károly:** Dahner Samu. SSz 1958. 3. szám. Nekrológ
- Friedrich Károly:** 1957. évi soproni krónika. SSz 1958. 3. szám
- Füredi Oszkár:** Hozzászólás a soproni Előkapu 11. sz. ház kisboltsorának kérdéséhez. SSz 1958. 1. szám
- Ganay, Ernest és Császár, Ladislav:** Chateaux de Hongrie. Jardin des arts. 1958. 40. szám. (Több burgenlandi és Sopron megyei kastélyt említenek)
- Garas Klára:** Felix Ivo Leicher. Bulletin du Musée National Hongrois des Beaux Arts. 1958. 13. füzet. (A soproni Szent Mihály templom Szt. Péter oltárképét is említi)
- Garas Klára:** Johann Bergl rajzai Magyarországon. Bulletin du Musée Nat. Hongrois des beaux-arts. 1958. 12. füzet. (A soproni magángyűjteményekből több rajzot közöl)
- Gál János:** A soproni Erdőmérnöki Főiskola múltja és jelene. Kisalföld. 1958. X. 22.
- Gárdonyi Géza:** 10 éves Győr-Sopron megyei kisipari termelőszövetkezetek. Sopron, Győr-Sopron megyei nyomda, 56 lap. (A soproni Faipari KTSZ stb.)
- Göcsei Imre:** Győr-Sopron megyei képeskönyv. Győr, 1958 Győr-Sopron megyei ny. 23 lap. LXIII. tábla.
- Grabner Elfride:** Burgenländische Motivbilder in Mariazell. VUH 1958. 1. szám (Soproni, pörgölényi, szombathelyi és győri származású fogadalmi kép)
- Gransztói P:** Les particularités générales de l'urbanisme hongrois. Acta hist. artium. 1958. V. kötet. 1—2 fasc. (Sopronról is szól)
- Gerő László:** Gótikus lakóház helyreállítása Sopronban. Műemlékvédelem. 1958. 2. sz.
- Hajdu Helga:** Levél Drezdából Sopronba 1655-ben. SSz 1958. 3. szám
- Hajdu Helga:** Soproni vonatkozású német kéziratok az Orsz. Széchenyi Könyvtárban. II. SSz 1958. 1. szám
- Hanák Péter:** Lektorai jelentése a Sopron város története 1848—1948 c. munkaközösség eddigi eredményeiről. SSz 1958. 1. szám
- Harter Helga:** Beiträge zur Trachtenkunde des Burgenlandes. IV. BGLHBL 1958. 3. szám (Fertőmeggyes)
- Házi Jenő:** Az 1379. évi soproni telekkönyv. SSz 1958. 2. szám
- Hetényi Imre:** A műemlékek jogi védelme. Műemlékvédelem. 1958. 2. szám. (A Rózsa utca 6. sz. ház)
- Holl Imre:** Középkori kályhacsempék Magyarországon. I. Budapest régiségei. XVIII. kötet. (Soproni darabot is említi)
- Huber Mida:** Alt-Ödenburg. VUH. 1958. 9. szám
- Iváncsics Nándor:** Pütkösdí királyné Petőházán. SSz 1958. 2. szám
- Iváncsics Nándor:** Soproni hetivásárok 1830 körül. SSz 1958. 4. szám
- Jügel, Karl Heinz:** Ungarländische Studenten an der Universität Jena in den Jahren 1882—1918. Wissenschaftliche Zeitschrift der F. Schiller Universität. 1957—8. 2/3. szám
- Kelényi Ferenc:** A nyugat-dunántúli folyóiratok szerkesztői értekezlete Sárovarott SSz 1958. 4. szám
- Kelényi Ferenc:** Soproni útirajz 1831-ből. SSz 1958. 4. szám
- Keresztesi Béla:** A Főiskola ünnepere. Erdőgazdaság és faipar. 1958. 8. szám
- Kery, Bertalan:** Schloss Eszterháza-Das ungarische Versailles. Alte und moderne Kunst. 1958. 7/8. szám
- Kékesdi Gyula:** Eroica. Népszabadság. 1958. XI. 20. (Bors László és Entzbruder Dezső)

- Király Jenő*: Dr. Manninger Vilmos. SSz 1958. 2. szám.
- Kiss Lászlóné, Panajoth Lászlóné*: Az 1956/57. tanévben Győr-Sopron megyében érettségizettek továbbtanulása és elhelyezkedése. Megyei és városi Statisztikai Értesítő. 1958. 4. szám
- Kovács József*: Hozzászólás a Lenin körút és Előkapu rendezési tervéhez SSz 1958. 3. szám
- Kovács József*: Jonas Rosa frankfurti nyomdász özvegyének számlája Lackner Kristófhöz 1631-ből. SSz 1958. 3. szám
- Kovács József*: Lunkányi János feljegyzései 1848-ból. SSz 1958. 3. szám
- Kőhidi Róbert*: Számadás. Erdőgazdaság és faipar. 1958. 8. szám. (Az Erd. Főiskola tanulmányi eredményei)
- Kőszegi Frigyes*: Soproni séta. Népszabadság. 1958. XI. 15.
- Kubinszky Mihály*: A hatvan éves pozsonyi és Fertő vidéki vasút keletkezése. SSz 1958. 2. szám
- Kubinszky Mihály*: 50 éves a k:szegi vasút. SSz 1958. 4. szám
- Kubinszky Mihály*: A hazai vasuti építészet története. Közlekedéstudományi Szemle. 1958. (Sopron, Nagycenk, Kóny pályaudvarairól)
- Langer Genovéva*: Dukai Takács Judit költőné levele. SSz 1958. 1. szám
- László Ernő*: Scheiber Ferenc. SSz 1958. 3. szám. (Nekrológ)
- Lengyel Alfréd*: Sopron megyei családnevek Győr város polgárkönyveiben. SSz 1958. 2. szám
- Loibersbeck, Josef*: Rund um Kobersdorf. VUH 1958. 8—14. szám. (Ez utóbbiban sok vonatkozás Sopronra és soproni zsidókra)
- Lukácsy Sándor*: Patriotizmus-nacionalizmus, Népművelés 1958. II. szám. (Magda Pál soproni tanárról és Sopronban készült lexikonjáról)
- Lyka Károly*: A gótikus építészet. Élet és Tudomány 1958. VII. 13. (A soproni Szt. Mihály templomot említi, képét hozza)
- Márki Zoltán*: A Székely Színház Magyarországon. Útunk (a román frószövetség lapja. 1958. 52. szám. A soproni vendégszereplésről, Kossuth 1829-es soproni színlapjáról)
- Mollay Károly*: A Budai jogkönyv magyar szörványai, Magyar Nyelv 1958. 3—4. szám. (Számos soproni vonatkozással)
- Mollay Károly*: Járt-e Erzsébet királyné Mihályiban? SSz 1958. 3. szám
- Mollay Károly*: Még egyszer Kottaner Jánosné és naplója. SSz 1958. 2. szám
- Mollay Károly*: Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus. Philologiai Közöny 1958. 3—4. szám. (Az eddigi kutatások eredményei)
- Mucsi Ferenc*: Az 1917-es oroszországi februári forradalom hatása Magyarországra. Századok 1958. 5/6. szám. (Megemlékezik a brennbergi sztrájkokról)
- Műemléki Felügyelőség (Országos)*: Jelentés az O. M. F. 1956. évi munkájáról. Műemlékvédelem. 1958. 3. szám. (Sopron: Szt. Lélek templom, Szt. György u. 3. Sopronbánfalva; volt kármelita templom)
- Műemléki Felügyelőség (Országos)*: Jelentés ... 1957. évben végzett munkájáról. Műemlékvédelem 1958. 4. szám. (Sopronbánfalva)
- Nagy Tibor*: A paksi Mithras-dombormű. Arch. Értesítő, 1958. 1. szám. (Említi Fertő-rákost)
- Nehézipari Műszaki Egyetem Bányamérnöki és Földmérőmérnöki Kar könyvtára*: Külföldi könyvek jegyzéke. I. Sopron 1958. 107. lap.
- Németh Sámuel*: Magyar gimnázium Sopronban 1657—1674. SSz 1958. 1. szám
- Némethy Ferenc*: Révai Miklós. Magyar Nyelv. 1958. 2. szám. (Soproni és nagylozsi tartózkodását is említi)
- Nováki Gyula*: A soproni talajvizsgálatok és a településtörténet. SSz 1958. 4. szám
- Nováki Gyula*: Avar sírok a Sopron-Pozsonyi úti homokbányában. SSz 1958. 2. szám
- Nováki Gyula*: Bella-emlékmű a Várhelyen. SSz 1958. 4. szám
- Nováki Gyula*: Római-kori halastavak. SSz. 1958. 1. szám. (Folytatjuk).

Tekintse meg

HAZÁNK EGYETLEN BÁNYÁSZATI MÚZEUMÁT
A

Központi Bányászati Múzeumot!

Templom utca 2. szám
KIÁLLÍTÓTERMEIBEN
KÉPEKBEN,
TÁRGYI EMLÉKEKBEN,
MOZGÓ MODELLEKBEN
TANULMÁNYOZHATJA
A MAGYAR BÁNYÁSZAT
FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉT
AZ ŐSIDÓKTÓL
NAPJAINKIG

NYITVA:

HÉTFŐ ÉS SZOMBAT KIVÉTELEVEL
NAPONTA DÉLELŐTT 10-TŐL DÉLUTÁN 1 ÓRÁIG

Magyar Selyemipari Vállalat
SOPRONI SELYEMSZÖVŐGYÁRA

SOPRON, KŐSZEGI ÚT

1959. II. FÉLÉVI ÉS 1960. I. FÉLÉVI
EREDMÉNYEI ALAPJÁN

ELNYERTE
AZ ÉLÜZEM CÍMET

SOPRONI
GÉPIPARI ÉS FINOMMECHANIKAI
VÁLLALAT

Sopron, Mátyás király utca 5 szám

Telefon: 10-37

Mindennemű

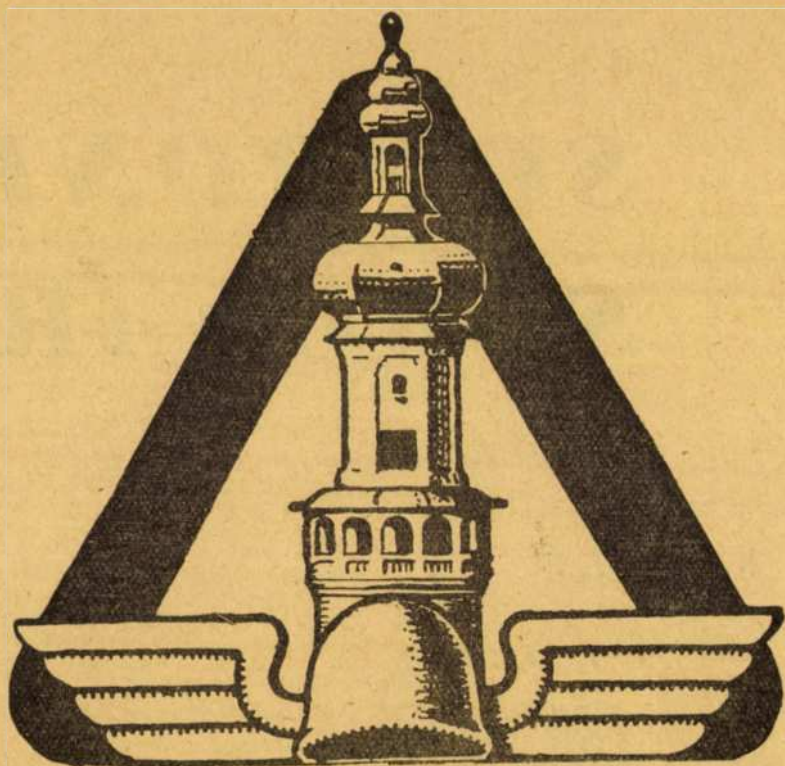
lakatosmunka vállalása

Faipari és egyéb

anyagmegmunkáló gépek
gyártása

AUTÓ-, MOTOR-, MÉRLEG- ÉS IRODAGÉP javítása
RÁDIÓ-, TELEVÍZIÓ- ÉS HŰTŐGÉPEK garanciális javítása
OLLÓK, KÉSEK köszörülése, ÓRÁK javítása, jótállással

Városunk lakosságának ruházati igényét kielégítik

A GYŐR-SOPRONMEGYEI

RUHÁZATI

KISKERESKEDELMI VÁLLALAT

SOPRONI

SZAKBOLTJAI

Közkedvelt

A

**SOPRONI
SÖRGYÁR**

készítménye

A KIVÁLÓ

VILÁGOS

SÖR

BARNÁ

SÖR

KINIZSI

SÖR

A SOPRONI

Élelmiszerkiskereskedelmi

VÁLLALAT

- FŰSZER
- CSEMEGE
- ÉDESSÉG
- DOHÁNY
- TEJ ÉS HŰS
- BOLTJAI

*a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség
szolgálatára állnak*

SOPRON ÉS VIDÉKE

körzeti

Földművesszövetkezet

mezőgazdasági szakboltja:

ÖTVÖS UTCA 3. SZ.

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos szerárúk, kisgépek, védőszerk, műtrágya stb. A szőlőgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőzúzók, permetezőgépek, burgonyazúzók stb.

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

Központi telep és iroda:

Kossuth Lajos utca 5 — Telefon: 10-58
és 10-59

Üveges részleg:

Lenin körút 22 — Telefon: 17-29

Vállal

KÖMÜVES
ÁCS
TETŐFEDŐ
ÉPÜLETASZTALOS
SZOBAFESTŐ
MÁZOLÓ
CÍMFESTŐ
DUKKOZÓ
ÜVEGEZŐ-
ÜVEGCISISZOLÓ
KÁLYHÁS
PARKETTÁS

munkákat

SOPRONI ASZTALOS-ÉS FAIPARI KJSZ

Sopron, Vitnyédi u. 13 — Telefon: 12-73

ASZTALOS, FESTŐ, MÁZOLÓ, JÁTÉK, KÁRPITOS,
JAVÍTÓ, IPARMŰVÉSZ részlegeivel

a lakosság szükségleteinek kielégítésére a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

KÉSZÍT:

hálószobát, kombináltszekrényt, rekamiét,
szelont, konyhabátort

és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat, egyéni megrendelésre, elsőrendű
minőségben és ízléses kivitelben

VÁLLAL:

címtáblafestést, bútormázolást
és mindennemű javítást

Játék és iparművészeti készítményei minden alkalomra nagy választékban
kaphatók a Soproni Kiskereskedelmi V. üzleteiben

Soproni

**HÚSIPARI
VÁLLALAT
SOPRON**

Telefonszámok: 20-22, 20-29 és az üzlet: 26-75

A SOPRONI HÚSIPARI VÁLLALAT DOLGOZÓI

*jóminőségű hentesáru
készítésével
járulnak hozzá*

AZ ÉLELMISZERIPAR FEJLŐDÉSÉHEZ

Hátulsó utca 2—4. szám alatt

a HÚSIPAR HÚSÜZLETÉBEN naponta friss hentesáru

kapható bőséges választékban

SOPRONI PAMUTIPAR

SOPRON,
~~~~~

SELMECI
~~~~~

U T C A
~~~~~

15-17 SZÁM
~~~~~

TELEFON:
~~~~~

20-90 SZÁM
~~~~~

PAMUTSZÖVŐGYÁR

E • L • Z • E • T • T

VASÁRUGYÁR

ZÁRGYÁR

Sopron

Csengeri utca 30—32

GYÁRTMÁNYAI:

ZÁRAK,

AJTÓ- ÉS ABLAKPÁNTOK,

ÉPÜLETVASALÁSOK

SOPRONI

FÉSÜSFONALGYÁR

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVI ÚT 4. SZÁM. TÁVBESZÉLŐ: 10-50

Budapesti iroda:

BUDAPEST V., SZENT ISTVÁN TER 16. SZ. — TÁVBESZÉLŐ: 328-722

Autóalkatrészgyár V.

„RÁBA“ GYÁREGYSÉGE
SOPRON, BATSÁNYI U. 15.

Gyártmányai:

Személy- és tehergépkocsi alkatrészek

„Rába“ motor, futómű,
kapcsolóművek

Csepel 130—300 futómű és csörlóművek

FÉMLEMEZIPARI MŰVEK

SOPRONI TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE
SOPRON, CSEPEL UTCA 3

SOPRONI TŰGYÁR

TERMÉKEI:

KÜLÖNFÉLE TŰÁRUK
KÁRPÍTOS DÍSSZEG
CIPŐKARIKÁK
FŰZŐSZEMEK
BŐRSZEGECSEK

LŐVŐI KÉSGYÁR

TERMÉKEI:

HÁZTARTÁSIKÉSEK
ZSEBKÉSEK
IPARI KÉSEK
MEZŐGAZDASÁGI GÉPKÉSEK
KÜLÖNFÉLE KÉZISZERSZÁMOK

SOPRONI

RUHAGYÁR

SOPRON, RÁKÓCZI UTCA 6

1950–1960

10 éves működése
alatt

gyártmányaival:
női-, lányka- és
baby-ruháival
bel- és külföldi
igényeket
egyenként kielégíti

Saját laboratórium

Saját tervezés

TARTSA PÉNZÉT TAKARÉKPÉNZTÁRBAN!

A takaréketét kamatozik,
bármikor, minden előzetes felmondás nélkül felvehető!

BŐVEBB felvilágosítást ad az

ORSZÁGOS TAKARÉKPÉNZTÁR fiókja,
SOPRON, Lenin körút 98., valamint bármelyik postahivatal

KEVÉS PÉNZÉRT SOKAT NYERHET! LOTTÓZZON – TOTÓZZON

a soproni TOTÓ-LOTTÓ irodában
SOPRON, HÁTSÓKAPU 8

LEGSZEBB AJÁNDÉK

A KÖNYV

AJÁNDÉKOZZON MINDEN ALKALOMRA KÖNYVET

A SOPRONI

ANTIKVÁRIUMBÓL!

KÖNYVEKET, KÖNYVTÁRAKAT VESZÜNK!

Antikvárium

LENIN KÖRÚT 13 ~ TELEFON: 13-50

SOPRONI

Járműgyártó

S Z Ö V E T K E Z E T

Központi iroda: RÁKÓCZI U. 27 — Telefon: 17-26

Szifgyártó üzem

LENIN KÖRÚT 90 — Telefon: 21-18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése,
javítása

Motorjavító üzem

BOTOND UTCA 10 — Telefon: 23-25

Megbízható, gyors, biztos szerviz

Bognár-, kovácsüzem

RÁKÓCZI UTCA 27

Kézikocsi szekér, fejsze, ekekészítés, javítás, lópatkolás,
autókarosszéria készítés

TISZTASÁG: FÉL EGÉSZSÉG

SAJÁT EGÉSZSÉGE ÉRDEKÉBEN
LÁTOGASSA A TÖBB KÁDDAL
BŐVÍTETT, HŐLÉGFÜRDŐVEL,
KÖZPONTI FÜTÉssel
KORSZERŰSÍTETT

VÁROSI FÜRDŐT

Fürdővállalat

SOPRONI

FODRÁSZ SZÖVETKEZET

■ KORSZERŰSÍTETT,
■ HIGÉNIKUS
■ TERMEIBEN
■ GONDOS
■ ÉS

FIGYELMES KISZOLGÁLÁS

*A Soproni
Állami Gazdaság*

KÉKFRANKOS
LEÁNYKA
MUSKOTÁLY

PALACKOZOTT MÁRKÁS BORAI

A KORSZERŰ SOPRONI SZŐLŐTERMELÉS

EREDMÉNYEI

Soproni Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttáru üzlete

Torna u. 1. — Telefon: 14-53

*Női- és férfi pulóverek — Kuligánok kötée
gyapjú ée pamut fonalakkól*

Szolgáltató részlege

Lenin krt. 94. — Telefon: 21-79

*Szemfelszedés — Himzés — Előnyomás
Nylonharisnya átkötés*

M I N Ő S É G I M U N K Á V A L !

TAKARÉKOSKODJUNK

A GÁZZAL

AKKOR KISEBB LESZ A GÁZSZÁMLA ÉS JOBB LESZ
A GÁZNYOMÁS!

FELVILÁGOSÍTÁSÉRT ÉS PANASSZAL FORDULJUNK

A GÁZMŰHÖZ

TÁNCICS MIHÁLY U. 12. TELEFON: 25-10

A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással szeretettel várja kedves vendégeit

Üzemei:

PANNONIA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

80 szobával, központi fűtéssel a város reprezentatív vendéglátó üzeme

TURISTA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

a Lőverek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulóhely

KERTVÁROSI VENDEGLŐ:

a kertváros kedvelt kirándulóhelye, árnyas kert-helyiséssel

ALPESI VENDEGLŐ:

a Lőverek nyári vendéglátó üzeme

DEÁK ÉTTEREM:

a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséssel, elsőrendű tánczenével

GAMBRINUS ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhával

VÁRKAPU ESZPRESSZÓ:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

FÓRUM- GYÖNGYVIRÁG- CIKLÁMEN- PETTYES

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagyalt-különlegességeivel és minőségi eszpresszókávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és strandokon

LÁTOGASSA MEG ÜZEMEINKET!

Győr-Sopron megye

IDEGENFORGALMI HIVATALA

Sopron, Ógabatér 3. Telefon: 20-40

Kirendeltségek:

GYŐR, Városi Tanácsház. Telefon: 25-90

MOSONMAGYARÓVÁR, Lenin út 60. Telefon: 66-30

Kirándulások

előkészítése, program összeállítása, szervezése

Szállásbiztosítás:

szállodában — túristaszálláson — magánhelyen

Ellátás és csoportos étkeztetés biztosítása

Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása

Városismertetési séták rendezése szakképzett vezetőkkel

Városkörnyéki és megyei autóbuszkirándulások szervezése

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)

Soproni Diákszálló

Ferenczi János utca 2

Szállásigények idejében bejelentendők

az

IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

Soproni
Posztó- és Szőnyeggyár

Sopron, Baross út 24

GYAPJÚSZÖVETEK
TAKARÓK
MŰSZAKI SZÖVETEK
BÜTORSZÖVETEK
SZÖNYEGEK

E. M.

SOPRONI ÉPÜLETASZTALOSIPARI VÁLLALAT

*Hazánk legkorszerűbb
épületasztalosipari
nagyüzeme*

G Y Á R T:

*Mindenfajta ajtót, ablakot
és egyéb felszereléseket*

Gyártelep:

SOPRON, Terv u. 2

Telefon: 17-55, 10-70

**SOPRONI
VAS- ÉS SZERELŐ
KISIPARI SZÖVETKEZET**

Vállal:

RÁDIÓ JAVÍTÁST,
GYERMEKKOCSI JAVÍTÁST,
BÁDOGOS, VÍZSZERELÉSI,
LAKATOS, ESZTERGÁLYOS, GÉPLAKATOS,
VILLANYSZERELŐ, MOTORTEKERECSELŐ

munkákat

SOPRON, ÓGABONA TÉR 16

VÁSÁROLJA

FINOMÁRU KÉSZÍTMÉNYEINKET!

*fonott kalács, briós, sajtrúd,
túróstáska, diós- és mákoskifli stb.*

SOPRONI

SÜTŐIPARI VÁLLALAT

*Férfi öltönyök, felöltők,
női felsőkabátok, kosztümök készítése
saját és hozott anyagból a*

SOPRONI SZABÓSZÖVETKEZET

RÉSZLEGEIBEN

Mátyás király utca 20. Telefon: 15-58

Színház utca 29. Telefon: 14-41

Lenin körút 83. Telefon: 26-49

Köztársaság utca 8. Telefon: 17-42

Major köz 1. Telefon: 26-53

Forduljon bizalommal a fentiekhez, amelyek fordítást és
javítást is vállalnak

Segítsd

Sopron városképeének külső szépségét,
az utcák tisztaságát!

Támogasd

**α KÖZTISZTASÁGI VÁLLALAT
FONTOS MUNKÁJÁT**

Ne szemetelj az utcán!

LISZT FERENC MŰVELŐDÉSI HÁZ

Sopron, Liszt Ferenc utca 1. sz. — Telefon: 27-55.

a soproni kultúrélet centruma!

*Ismeretterjesztő előadások,
hangversenyek, szakkörök,
tanfolyamok, klubok!*

Orosz-, angol-
és német nyelvtanfolyam

*Szabás-varrás
tanfolyam*

Balettiskola — Színjátszó csoport — Bábcsoport

Kézimunka- és rajzsakkörök

Bélyeg- és „Ki mit gyűjt” klubok

Liszt Ferenc klub — Ifjúsági társalgó

Könyveit

előnyösen és kényelmesen

vásárolja

munkahelyén

az üzemi és hivatali

könyvbizományosoknál!

Gazdag választék

és figyelmes kiszolgálás!

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau.

Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatkai.
Lokalhistorische Quartalschrift.

Aus dem Inhalt

Winkler, Oskar: Vom neuen Stadtplan der Stadt Sopron

Mollay, Karl: Sprachwissenschaft und Stadtgeschichte. Von Dag bis Ágfalva

Bona, Stefan: Germanisches Gräberfeld aus dem 6. Jh. in. Hegykő. II.

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!

2. A d ű l t szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a r i t k í t ő t t szedést szaggatott aláhúzással jelezzék. (A ritkítást csak szavaknál eszközöljék.)

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyam és a lap számát, napilapoknál a megjelenés keltét. A kötetet vagy az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiákban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz=Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.

4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratot fogad el, és a korrek-túrában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tisztelet-díjából levonja.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyó-irata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

A folyóíratra a Soproni Szemle kiadóhivatalánál (Sopron, Tanácsháza) vagy az MNB 793.116–706. számú csekkszámláján lehet előfizetni. Előfizetési díj évi 48 forint, amely negyedévi részletekben fizethető. Egyes szám ára 16 forint. Kettős szám ára 32 forint. Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

XV. ÉVFOLYAM

1961.

3. SZÁM

**KIADJA:
SOPRON VÁROS TANÁCSA**

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÜLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GYULAY ZOLTÁN, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELENYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SOMKUTI ELEMÉR, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY.

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

<i>Mollay Károly</i> : Névtudomány és várostörténet II.	193
<i>Somfai László</i> : A rögtönzés a kompozícióban (Széjjegyzetek Liszt zeneszerzői stílusához)	201
<i>Csatkai Endre</i> : Liszt Ferenc és Sopron	208
<i>Tirnitz József</i> : Adatok Sopron város munkásmozgalmának történetéből (Folytatás.)	221
<i>Czigány Jenő</i> : Szemelvények a bécsi és pozsonyi fenyítő börtönben 1849-ben raboskodott politikai foglyok írásából	233

Helytörténeti adattár

<i>Kölkedi István</i> : Soproni munkástüntetés Apponyi Albert ellen 1905-ben	243
<i>Nováki Gyula</i> : Későkeltakori lakóházak Ivánban	247
<i>Koncsek László</i> : Miért maradt el 1933-ban Gömbös soproni látogatása?	252
<i>Thier László(?)</i> : Pótlás Liszt Ferenc Sopronban előadott szerzeményeinek adatsorához	254
<i>Mende Gusztáv</i> : A Soproni Városi Tanács 1960. évi nyári képzőművészeti telepének működése	256
<i>Boros László</i> : Dorfmeister állítólagos mohácsi képei	257
<i>Szabó István</i> : Hazánk első műszaki jellegű műemlékkönyvtára	259
<i>Réthly Antal</i> : Fabrici Lajos, Sopron szülőtte	262
<i>Angyal Endre</i> : Sopron szláv művelődési kapcsolatainak történetéből	265

Megemlékezések

<i>Soproni József</i> : Kóh Ferenc 1894—1961.	268
<i>Becht Rezső</i> : Horváth József az ember és a festő 1891—1961.	269
<i>Sebestyén Ferenc</i> : Emlékezés Horváth Józsefre	278
<i>Az olvasó kérdez — az olvasó közöl</i>	281
<i>Soproni könyvespolc</i>	284

Terjedelem: 6,3 (A 5) ív 32 szövegközti ábrával. Példányszám: 1000

Felelős kiadó: Csatkai Endre — 61.27032 Győr-Sopronmegyei Nyomda, Győr

Névtudomány és várostörténet Dágtól Ágfalváig (1195—1416)

Írta: Mollay Károly

(II. rész)

12. Miklós 1363-ban még nem gondol dági birtokának eladására, mert egyetértésben apja unokatestvéreivel, az említett Lőrincsel (II.) és Péterrel (V.) nagyapjuk testvérének, Erzsébet (I.) asszonynak leánynegyedét, és dédanyjuknak, Adelheidnek hitbérét 70 dénárfontért Erzsébet unokáitól közösen megváltják (I. h. 128—9). Ezzel a dági birtok legnagyobb része most már Fülöp leszármazottainak kezébe került. Miklós 1368-ban résztvesz a megye nemeseinek csepregi gyűlésén (SoprVmOkl. I, 377), 1369-ben az említett Péternek (V.) 90 bécsi széles dénárfontért 7 dági jobbágytelkét zálogosítja el azzal a kikötéssel, hogy ezeket bármikor visszaválthatja. Ha a visszaváltás Szent Mihály napja (szept. 29.) után történik, akkor Miklós először csak a legközelebbi Szent György napi adót (*collecta*); ha pedig Szent György napja (ápr. 24.) és Szent Mihály napja között váltaná vissza, akkor a Szent Mihály napi adót szedheti be a jobbágyoktól. Ezek közül kimutathatóan kettő magyar: Csún (*Chun*) Péter és Kopasz (*Kopasz*) Péter; hét német: Hermann Frank, Hermann Bayer (*Payor*), Johannes Gruber (*Gruabar*), Simpel (*Sympul*), Seidel *Saydul*, Sedel (*Sedul* és Leckel (*Leukul*);⁶⁴ egynek, János mészárosnak népiségi hovatartozása nem határozható meg (SoprOkl. I/2, 154—5). Ez a névsor azért tanulságos, mert kitűnik belőle, hogy 7 jobbágytelken tíz jobbágy él; másrészt, hogy e jobbágyok között 1369-ben még volt magyar. A falu teljes elnémetesedése tehát később következett be. A mészáros jelenléte az iparosodás kezdeteit mutatja.

Miklós a következő években visszaváltotta a hét jobbágytelket, de már 1373-ban egész birtokát Simon volt macsói bánnak adja el. Június 13-án azonban visszavonja az adásvételi szerződést, nyilván azért, hogy június 30-án Sopron városával új adásvételi szerződést köthessen. Ennek értelmében saját és kiskorú Gáspár fia nevében egész öröklött dági birtokrészét („*possessionem et possessionariam suam porcionem hereditariam totalem*”), amely Sopronnal határos, 1050 aranyforintért a soproni polgároknak adta el: még pedig 14 jobbágytelekkel („*laneis sive lychynis aut mansionibus incolarum*”) és 5 hóstáti telekkel

64 Az oklevelet a vasvári káptalan állította ki. Helyesírása magyar kézre vall. A német nevek közül a *Payor* lehetne a magyar *bajor* népnévnek régi *pajor* változata is, viselőjének keresztnévére való tekintettel azonban a hallott német nyelvjárási *Paier* magyaros átírásának tekintem. Mint ilyen, egyúttal legrégebbi adatunk a német népnév átvételére. A *Gruabar* alakváltozat az ún. *ui*-nyelvjárás (*Gruibar!*) mellett (vö. a 61. jegyzetet!) egy *ua*-nyelvjárás meglétére enged következtetni. A *Sympul* stb. írásváltozatok szóvégi *-ul*-ja a hallott *Simpl* stb. szóvégi *l*-hangjának szabályos jelölése.

(„in wlgari Teutunicorum Inhofstat”), valamint az egyéb tartozékokkal (szántó, legelő, mező, rét, kaszáló, szálerdő, sarjerdő, gyümölcsös, szőlő) és jövedelmekkel (hegyvám stb.) együtt (I. h. 162–3). Mivel Miklós apjának 1385-ben jutott 15 jobbágytelke közül 1 hóstáti volt, ebből következik, hogy Miklós 1363-ban nagyapja testvérének és anyjának részéből 28 dénárfontért 4 hóstáti telket vett. Az 1373. évi birtokeladás után sem Miklósról, sem kiskorú Gáspár fiáról nem hallunk többé. Velük kihal az Agendorfer-családnak egyik ága.

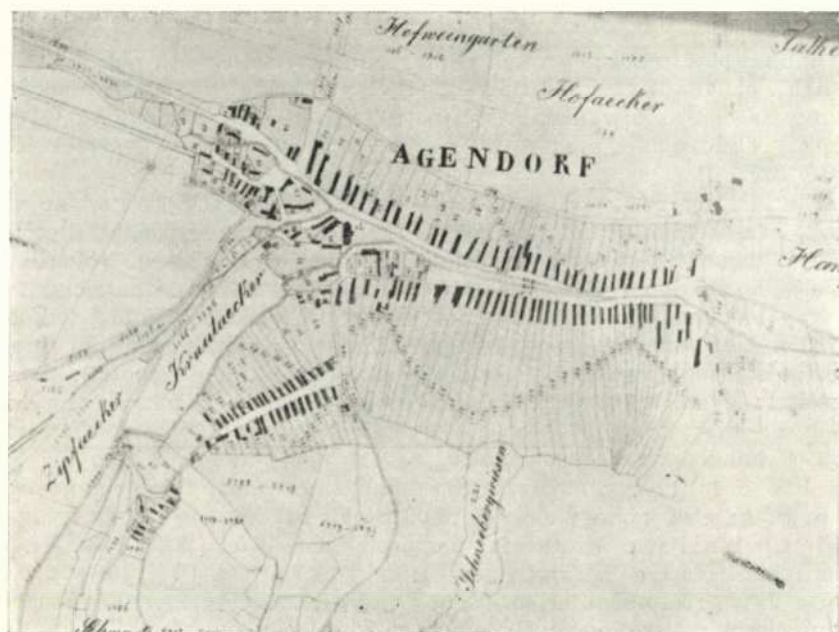
13. Fülöp második házasságából — mint láttuk — származott Erzsébet és Lőrinc (I.). Lőrinc 1339-ben Cenki András gróffal (*comes*), Ajándok fia Szonuk soproni várjobbágy dédunokájával áll perben, amelyet ez egy soproni toronynak és egy teleknek („vnius turris et fundi”) visszaszerzésére indított. Ezt a toronyt és a *hozzátartozó* telket több házzal együtt még 1256-ban IV. Béla király vette el az Agendorfer-családnak hűtlenségbe esett ősétől, Péter soproni várnagytól (vö. 4.). Péter utódai mindezeket I. Károly királynak tett szolgálataik révén 1318–1339-ig visszaszerezték. A család birtokában levő soproni házak közül egyet, Agendorfer János főtéri házat (vö. 7.) lehet nagy valószínűséggel Péter várnagy házaival kapcsolatba hozni,⁶⁵ egy másik ilyen ház Jánosnak és Lőrincnek (II.) a Kovács-szeren levő háza lehet (vö. 14.). A torony és a telek 1339-ben Lőrinc (I.) tulajdonában van.

A király 1339. június 10-én utasította a vasvári káptalant, hogy július 2-ra, a tárgyalás napjára egy királyi emberrel együtt küldje ki a káptalan egyik tagját Sopronba és az ott folyó per tárgyalásáról, kimeneteléről tegyen jelentést (HazOkm. II, 70). A vasvári káptalan szeptember 15-én jelenti, hogy a város bírói széke, nevezetesen Agendorfer Márton városbíró és a 12 esküdt az ügyet először hét héttel, augusztus 20-ra, majd ismét három héttel, szeptember 10-re halasztotta el, végül — nyilván a felperes vagy a királyi kiküldöttek türelmetlenkedése miatt — Szent Egyed napján (szept. 1.) kijelentették, hogy az ünnepre való tekintettel nem óhajtanak ítékezni, *quod propter solenitatem diei festi Egidii non iudicarent*, és az ítélehozatalt egy nappal megint elhalasztották. A vasvári káptalan elúnta ezt a nyilvánvaló huzavonát és a városbírókat a tizenkét esküdttel, azaz az egész tanácsot Szent Mihály napjának nyolcadára (okt. 6.) a király elé idézte (HazOkm. III, 141; SoprOkl. I/1, 74). A huzavona háttere egyszerre megvilágosodik, ha tudjuk, hogy a városbíró, Agendorfer Márton (I.) és Lukács fia Lukács esküdt az alperesnek unokatestvérei, de az esküdtek közül kimutathatóan az alperesnek rokona volt még Schmuckenpfennig János is (vö. 8.). További három esküdt, Góri Péter, testvére Miklós és ennek fia, Miklós, ismét egyetlen családba tartoznak. Az esküdtek között találjuk még Kolb Miklóst, Kolbenhof (ma Kópháza) birtokosát, Góri Petermant, a fent (vö. 11.) már említett Bozi István fiát, *Peuhel* Istvánt, Detre fia Istvánt, Berchtoldot (*Perchtoldium*), Geißel (*Gayssium*) Miklóst és Woller⁶⁶ Miklóst. Ezek közül csak kettő, Berchtold és Woller Miklós nemessége nem bizonyítható, ami eléggé

65 Ha e feltevésünk helyes, akkor a főtéri házat Péter (III.) gróf szerezte vissza. Ezt támogatja, hogy Péter (III.) a családnak — Péter várnagy után — első férfitagja, aki kimutathatóan Sopronban él. Amint láttuk, Péter (III.) alapította a családnak Sopronban még három nemzedéket megért ágát.

66 A név jelenthetne „gyapjúcsapó”-t is (*woller*, *wollner*). Tekintettel a *dictus* kitételre („*Nicolaum dictum Woller*”) és e patriciusra vonatkozó egyéb adatokra, a *Woller* szót itt családnévnek, viselőjét mindenestre kereskedőnek tartom. 1392-ből ismerünk egy Simon *Woller* nevű soproni kereskedőt, akit a már említett Osl-nemzettséghez tartozó Herbotyai Osl embereivel az országúton (*in publica strata*) vakmerően megtámadott, mindenéből (40 vég kölni, 73 vég lengyel posztó, 300 forint, 6 ló szekérral, fegyverek stb.) kifosztott és egyik társával együtt felakasztott (SoprVmOkl. I, 507).

szemlélteti, hogy ebben az időben a városi hatalom még mennyire a nemesi családok, még hozzá néhány nemesi család kezében összpontosult. E nemesi családok azonban, ha volt is birtokuk Sopron környékén, városlakók voltak és nem jó szemmel nézték, ha megyei nemesek akarták lábukat megvetni a városban. A fiatal városnak a várossá emelés (1277.) óta állandó küzdelmet kellett folytatnia a megyei ispán és a nemesek ellen, akik a — megyei viszonylatban — területen kívüliséget élvező királyi város önállóságát nem akarták elismerni. Hiszen a királynak még hét évvel e per előtt, 1332-ben is utasítania kellett a megyei ispánt, hogy a soproniaknak adja vissza azokat a birtokokat, amelyeket a megyei ispánok és a nemesek már hosszabb ideje jogtalanul foglaltak el (I. h. 62). A rokon kapcsolatokon kívül ez is oka lehetett a per ismételt

Ágfalva térképe. 19. század. (Soproni Állami Levéltár)

elhalasztásának. A halogatás és az előzmények azt bizonyítják, hogy az igazság a felperes oldalán volt, s hogy a soproniak a tornyot és a hozzátartozó telket mindenképpen meg akarták tartani. Bár az ügy befejezését nem ismerjük, a soproniak végül is elérték a céljukat, mert Cenki András Sopronnal kapcsolatban többé nem szerepel.

Mint már említettük (vö. 11.), Lőrinc (I.) megváltotta azt a két dági jobbágytelket, amelyet mostohatestvére, Szigfrid eladott; Szigfrid fia, Péter ezért a jobbágytelekkel kapcsolatban jogáról 1349-ben Lőrinc javára lemondott. A két jobbágytelek Dági Márton (I.) és Kornfok (*Kornphok'* Kornblaser') jobbágytelke között feküdt (I. h. 91–2). Lőrinc 1351-ben még résztvesz egy birtokperben (SoprVmOkl. I, 216), 1356-ban, amikor Sopron városa a dági és a

67 A falutól délre kezdődő erdő mellett lakik.

soproni határ között határjeleket emel, már nem él: a dági bíró, Wasner (*Basnar*) ugyanis Lőrinc fiai, Lőrinc (II.) és Péter (V.) nevében mond ellene a határjárásnak és a határjelek emelésének (SoprOkl. I/1, 110).

14. Lőrincnek (II.) és Péternek (V.) az említett (vö. II.) 1358. évi dági birtokosztásnál jutott 2 kúria, amelyben ők maguk laktak, gyümölcsösrel a kúria végében („a parte silve usque ad extensionem fossati per longitudinem ipsius pomerii existentis”), továbbá 9 jobbágytelek, 7 hóstáti telek, $2\frac{1}{2}$ hold szántó a *Ruidfold* nevű dűlőben („a parte campi”), $1\frac{1}{2}$ hold szántó a hóstát mellett, 4 hold szántó a dági pap kuriája mögött, a mező felől, és 12 hold szántó a falutól délre („supra villam predictam a parte silve”). Ez alkalommal néhány jobbágy nevét is megtudjuk. Egy-egy jobbágytelken él Rudolf (*Radalphus*),⁶⁷ Tamás, Sebestyén, Wagner⁶⁸ és Gergely⁶⁹ István, két jobbágytelken osztoznak Henz (*Hench*), egy másik Wagner és Péter, fél jobbágytelken vannak együtt Ulwin (*Wlweng*), Sebestyén és Miklós. E 11 jobbágynevből egy magyar, öt német jobbágyé, a többi név viselőjének népi hovatarozására nem lehet következtetni (I. h. 116–8). Szigfrid fia Péter (IV.) és Lőrinc (I.) fia telkeinek leírásával kapcsolatban szomszédként említik még Koós (*Koos*) kúriáját, György és *Carnef* (?) Miklós jobbágytelkét. Ezek csak András fia Mihály gyermekeié lehetnek (vö. 15.).

Lőrinc (II.) és Péter (V.) 1363-ban – miként Péter (IV.) – nagyapjuk testvérének, Erzsébetnek, és anyjának, Adelheidnek leánynegyedéből, illetőleg hitbéréből 42 dénárfontért 6 jobbágytelket szereznek (I. h. 128–9). Nővérük, Anna (II.) 1366-ban már mint Zertel (*dictus Chertul*) Péter soproni pátricius felesége ezért kap leánynegyed címén 5 teljes jobbágytelket és $\frac{3}{4}$ hóstáti telket (*wlgo hostath*) a falu végében, amely nyugati oldalával a patakig ér („in fine ipsius possessionis Daagh vocate ab occidente iuxta rivulum existenti”), továbbá a fentemlített gyümölcsös negyedrészt, amely északon a patakig terjed és a gyümölcsös többi részétől egy kis gyeppel (*parvum fossatum*) van elválasztva,⁷⁰ mindezeknek tartozékaival és a dági templom kegyúri jogával (*patronatu ecclesie*) együtt. Ez alkalommal ismét néhány jobbágynevet ismerünk meg. Az első jobbágytelekről csak annyit tudunk meg, hogy nyugat felől a dági pap kúriájával érintkezik, a másodikban Ottel (*Wthul*) és Herman, a harmadikban Herman és Tamás nevű jobbágyok vannak (I. h. 140–2). Az oklevélben a vasvári káptalan tanúsítja, hogy a birtokot négy egyenlő részre osztották, amelyből egyet kapott Erzsébet asszony („in quatuor divisisset partes rectas et equales, quarum unam videlicet rectam quartam partem predictae domine pro premissis suis iuribus quartalibus”). A leánynegyed kiadása előtt tehát Lőrincnek és Péternek 20 jobbágytelke és 3 hóstáti telke volt. Ez csak úgy érthető, ha az 1358-ban megismert 2 kúria és 7 hóstáti telekből három szerepel 1366-ban hóstáti telekként, a többi $9+4=13$ telek, megtoldva az 1363-ban szerzett 6 telekkel pedig a 20 jobbágytelekként. Az oklevélből tudjuk meg, hogy Lőrincnek és Péternek, nyilván édesanyjuk révén, a szomszédos Lépesfalván (*Lyospah*) is volt öröklött birtokuk, amelynek leánynegyedét

68 Az oklevélben kétszer: *Bogner*. A magyar irnok a középbajor nyelvjárási szót hangzás szerint írta le. Mivel a magyarban szókezdő bilabiális *v*-hang nincsen, ezt jó érzékkel a megfelelő zárhanggal helyettesítette, ugyanígy a nyelvjárási nyílt *o*-hangot a magyar zárt *o*-hanggal. A bajor *wogner* > magyar *bognár* átvétel útjára ez a legkorábbi adatunk.

69 Az oklevélben szereplő *Kergul* (Kergöl) és *Kergur* (Kergör) a magyar névnek német adatszolgáltató nyomán feljegyzett változatai.

70 E gyümölcsös részbe Lőrinc és Péter földjén keresztül, a patak két hídjá között vezetett az út, amelynek használati jogát Annával szintén megosztották.

szintén átadták Annának. Ennek bővebb leírása azonban az oklevélben nincsen meg.

Sopron városa már az 1356. évi határjáráskor (vö. 13.) eltiltotta Lőrincet és Pétert Sopron és Dág határán fekvő, vitás terület használatától, amit a két testvér nem vett figyelembe, sőt a város erdejét felgyújtva, 1000 márka kárt okozott. Agendorfer János (I.) soproni városbíró (!) és a soproni tanács megkérésére az országbíró ezért 1372. július 14-én felkérte a vasvári káptalant, hogy egy királyi emberrel együtt az ügyben a helyszínen tartson vizsgálatot (I. h. 160).⁷¹ A vasvári káptalan július 31-én jelentette I. Lajos királynak, hogy a kihallgatott tanúk, nemesek és nemtelenek, egyháziak és világiak, főleg pedig a szomszéd birtokosok igazolták a város panaszát (I. h. 161). Ezek után érthető, hogy a város igyekezett a kellemetlen szomszédoktól megszabadulni. Ez a következő évben sikerült is. 1373. június 30-án, amikor Péter (IV.) fia Miklós dági birtokrészét eladja a városnak (vö. 12.), Lőrinc és fia, János (II.) 713 aranyforintért szintén megválnak a saját részüktől, csak Péter fia István része nem kerül ekkor még a város kezére (I. h. 164–5). Péter részéről nincsen szó. Ugyanazon a napon Anna, most már Fletel Hertel soproni pátricius felesége, dági leánygyedét fia, Péter nevében is 475 forintért ugyancsak Sopron városának adja el (I. h. 165–6).

Lőrinc ezután Sopronba költözik, ahol a Kovács-szeren, van $\frac{1}{2}$ telkes háza, amelyet Ottel irhakészítővel (*irricher*) oszt meg (I. h. 186). Ez a $\frac{1}{2}$ telkes ház tözsomszedságban van Lőrinc másodfokú unokatestvérének, Jánosnak (I.) ugyancsak $\frac{1}{2}$ telkes házával, azért valószínűnek tartjuk, hogy a két $\frac{1}{2}$ telkes ház eredetileg egy egésztelkes házat alkotott. Ez pedig azonos lehet Péter várnagy 1256-ban említett második házával (az elsőre vö. 7.). Ezt a feltevést az is támogatja, hogy a Kovács-szer a végleges várfalak kiépítése előtt a szűkebb értelemben vett *civitas*hoz tartozott, amelyen belül kell még elképzelnünk az ispáni *castrumot* (vö. Mollay: SSz. XIV, 335). Lőrinc eladott dági birtoka helyett a Sopronnal ugyancsak szomszédos Harkán szerzett birtokot: 1378-ban a megyei ispán és a szolgabírák előtt Harkai Péter (vö. a 71. jegyzetet!) tiltja el „Laurencium dictum de Dag civem Supruniensem” a Márkréte nevű kaszáló elfoglalásától (SoprVmOkl. I, 448–9). 1379 után sem róla, sem János (II.) fiáról nem hallunk többé.

Péter (V.) 1368-ban részt vesz a megyei nemesek csepregi gyűlésén (I. h. 377), 1369-ben pedig 90 bécsi széles dénárfontért zálogba veszi Péter (IV.) fia Miklós (vö. 12.) 7 dági jobbágytelkét (SoprOkl. I/1, 155). Amikor testvére, Lőrinc (II.) 1373-ban Sopronnak eladja dági birtokrészét, Péter (V.) birtokáról nem esik szó, csak fiáét, Istvánét (I.) különítik el, nyilván kiskorúsága miatt. Az ő részük is azonban végül a városé lett. Péternek az 1379. évi házösszeírás szerint az Újteleki utca előtt, az Ógabona téren, az ún. első „kötél” elején volt $\frac{1}{8}$ telkes háza (I. h. 185). Erről az első „kötél”-ről maga a házösszeírás mondja: „Nota dy erst Saylmazze, dy in dye inder stat gehoert, dy hebt sich an vor der newstift vnd hat yecz haus in der selbem Saylmazz III yewchart” (I. h. 183). A végleges várfalak kiépítése előtt ez a rész is a szűkebb értelemben vett *civitas*hoz („dy inder stat”) tartozott, amelyen belül kell még elképzelnünk az ispáni *castrumot*. Ezért nem lehetetlen, hogy Péter (V.) $\frac{1}{8}$ telkes háza Péter várnagy 1256-ban emített házai közül a harmadikhoz tartozott. Az első „kötél” (kerület) elején ugyanis a következő nagyságú házak állanak: $\frac{1}{2}$ telkes, $\frac{1}{8}$ tel-

⁷¹ Az országbíró királyi emberül a fent (vö. 13.) szerepelt Cenki András fiainak (István, Miklós, János) egyikét, vagy Rábai Pétert, Dénes fia Mihályt vagy Harkai István fia Pétert ajánlja. A szemlénél végül is az utóbbi működött közre.

So ändern sich mit den Jahren die Leut'!

Dieser List, der einst so bewunderte Birnse,

Und dieser Freiherr von Bach, dessen Reden so bejubelt worden sind,

denk'n jetzt nur nicht mehr an solche Sachen.

A „Kikeriki” című bécsi élclap együttes torzképe 1866-ból Lisztről és Bach miniszterről, mikor híre járt, hogy a volt politikai hatalmasság a zeneművészhez hasonlóan egyházi rendbe lépett.

azon az úton, hogy jelenlétével, hangulatával, reagálásával esetleg megváltoztathatja a rögtönző művész eredeti szándékát. Az improvizáló művész látja vagy megérzi a közönség hangulatából, a figyelem ernyedéséből vagy felajzódásából játékanak hatását. Kiszolgáltatottja lesz egy jellegzetes törvénynek: formailag lehet tökéletlen, darabos, csiszolatlan a rögtönözve születő mű, — ha szuggesztív.

A többször leírt Liszt-kompozíciók sajátos metamorfózisában az improvizáció felsorolt elemei valamilyen formában mind felismerhetők. A mű egy-egy témája, a téma egy-egy megjelenési formája esetleg maga is zongora melletti rögtönzés szülötte; bár lehet tudatosan, „papíron” való szerkesztés eredménye is. Am attól a pillanattól kezdve, midőn Liszt először vázolja fel a tétel vagy a többtétéles kompozíció *egészét*, lényegében véve hasonló körülmények befolyásolják a mű alakváltozásait.

Ha a többféle alakban fennmaradt Liszt-kompozíciók között valamiféle (többé-kevésbé erőszakolt) kategóriákat akarnánk felállítani, akkor két nagy csoport kínálkozna. Az egyikbe azok a darabok (javarészt zongoraművek) kerülnének, melyeket virtuóz vándoréveiben alkotott és azon nyomban ki is adott, de melyeket középső weimari korszakában, az 50-es években előléve átdolgozott és újra publikált (v. ö. például a későbbi „Transzcendens etüdök” 1826-os, 1839-es és a végleges 1851-es alakját; az 1835–36-os „Album d’un voyageur” és az 1855-ös „Années de Pelerinage” I. kötet megfelelő darabjait stb.). A másik csoportba a weimari periódus nagyszabású (főként szimfónikus) alkotásai tartoznának, melyeknél az elhamarkodott első-publikálást többnyire próbaelőadások helyettesítették, és amelyek általában már végleges formában jelentek meg, pontot téve egy sokesztendő formálódás, metamorfózis végére (Pl. az A-dúr zongoraverseny ötféle, a „Haláltánc” négyféle kéziratban leírt, bemutatott alak után nyerte el végső formáját).

Kétségtől eltekintve az 1848–61 közötti, Weimarban töltött időszakra esik ezeknek a finomító átdolgozásoknak java. Túlon túl közismertek e periódusnak külső eseményei, semhogy bővebben ki kellene térnünk azokra. Hogy lényegében Liszt visszavonult az időt rabló nyilvános zongora-hangversenyzéstől, hogy a weimari színház élen operakarmesterként működött, tucatjával mutatott be elfeledett klasszikus vagy éppen modern kompozíciókat, egyszerre nevelve az új zenének muzikusokat és közönséget, hogy tanulmányokkal viaskodott a „Zukunftmusik” (ahogyan az akkori magyar újságírók fordították: „jövőzeneseti irány”) létéért. És ami mindennél előbbrevaló: végre már egyszer időt tudott szálni saját zeneszerzői ambícióinak. Mint egykor a kismartoni, eszterházi rezidencia Haydnnak, úgy neki is módot nyújtottak most a weimari nagyhercegség zenélési alkalmai arra, hogy kísérletezzen, kipróbáljon, javítson. Zárt körben újra meg újra bemutathatta készülő darabjait. És természetessé vált, hogy a szűkkörű előadások meghívottjainak véleményét azonnal megszívlelte, javaslatokra akár menten reagált, átdolgozva a tételt, kibővítve vagy éppen tömörebbé téve az első megfogalmazást.

Ennek a sajátos folyamatnak (mely kétségtől eltekintve a valóságos improvizációhoz hasonló lélektani körülmények között zajlott) „közönsége” meglehetősen heterogén volt. (Akárcsak a tényleges rögtönzést hallgató hangversenytermi közönség.) Akadt közöttük néhány nagy muzikus (elsősorban Berlioz és Wagner), akik érdemben szólhattak hozzá Liszt új műveire, akik értő füllel fedezhették fel benne a zseniálisat, figyelmeztethettek a sikerületlenebbre. Akadtak lelkes rajongók a fiatalabb muzikus-generációból, akik egyoldalú tömjénezésükkel inkább elaltatták Liszt éber kritikai érzékét. (Ilyen volt pl. Pohl R., az egyik első Liszt-esztéta.) Ott volt azután a két fontoskodó Liszt-famulus (Conradi és

a jóval tehetségesebb Raff), akiknek „megengedettett belépni a zeneköltő műhelyébe”, ugyanis gyakran rájuk bízta vázlatainak hangszerelését. (Ezek, szűklátókörű mesterségbeli fölényük tudatában sok olyan vonást, triviális hangszerelési effektust tettek hozzá Liszt szimfónikus műveihez, melyeket elég gyenge volt a zeneköltő nem kiirtani...). A tanítványok, odaseregülő idegenek mellett nagy súllyal esett latba Liszt nem-muzsikusi környezetének véleménye — és ez a legfájóbb, mert az „improvizációt” hallgató „közönség”-nek ez az a része, mely igazán ártott egy-egy kompozíciójának. Élükön Wittgenstein hercegnő állt, a zeneszerző élettársa. Egyetlen dokumentum ízelítőt adhat arról, hogy milyen jelentős dolgokban reá hallgatott Liszt, nem pedig a hozzáértőkre. Aki ismeri a Dante- és Faust-szimfónia kétféle befejezését, az méltányolni tudja Wagner alábbi visszaemlékezésének szkeptikus hangját:

„Igazad van — mondta erre Liszt — én is ezt mondtam, a grófné befolyásolt másképp, de persze úgy kell lennie, ahogy Te gondold. — Ez nagyon szép volt, de annál fájdalmasabb lett, amikor később azt kellett látnom, hogy nemcsak a Dante-nak ezt a befejezését hagyta így, hanem a csillogó hatás kedvéért a kórus belépésével még a Faust finom lezárását is megváltoztatta, ami pedig oly igen tetszett nekem. Ez jellemző egész kapcsolatomra Liszttel és barátnőjével.”

Bartók Béla Liszt zenéjéről írott két tanulmánya (1911., 1936.) pendítette meg először (az egyenrangú génius, a Liszt-muzsika igazi értékeit ismerő örökös jogán), hogy Liszt Ferenc nagyméretű művei formailag többnyire tökéletlenek, — hogy egy-egy terjedelmesebb darabjának végső kidolgozása értékben nem áll arányban a benne felhalmozott gondolatok, témák, harmóniafűzések abban a korban egyedülálló modernségével, gazdagságával, egyetemességével. Tovább bővíthetnénk Bartók megállapítását azzal, hogy egy-egy Liszt-mű végső, kinyomtatott formája valamiképpen a *befejezetlenség* érzetét kelti, azt az érzést, hogy valami itt is, ott is kimaradt belőle, vagy szervesetlenül illeszkedik hozzá, hogy az adott kompozíció talán csak egyszeri „interpretálása”, befejezetlen formája az „igazi” kompozíciónak, — innen a formai tökéletlensége.

Bartók nem ismerhette egy-egy nagy Liszt-mű teljes írásos kotta-dokumentumanyagát. Ezeknek összessége oldhatja csak fel hiányérzetünket. A két-, három- vagy még többféle alakot hallva, megismerve rajzolódik ki az „igazi” mű úgy, ahogyan leírva egyszer sem áll, de ahogyan igazában elképzelte Liszt. Mintha mindegyik leírt alak valóban csupán egy-egy erősen eltérő felfogású „interpretáció” volna!

Hogy az általánosságok után legalább egy konkrét mű kapcsán ablakot nyithassunk a Liszt-művek metamorfózisának jellegére, néhány adattal bemutatjuk a *Faust-szimfónia* keletkezéstörténetét (Ennek kéziratos kottaforrásai ugyanis jelentős részben Magyarországon találhatóak, az Orsz. Széchényi Könyvtárban és a Bp.-i Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán, — és csak mostanában kezdett figyelni rájuk a kutatás). — A Faust-szimfónia első vázlatai a vándorévek külső benyomásokban gazdag forrongásának kohójába nyúlnak vissza; az 1840-es évek elején jegyezte fel őket Liszt. Berlioz 1852-es weimari látogatásának (a „Faust elkárhozása” ottani bemutatójának) hatása alatt kezdett vele Liszt újból foglalkozni. 1854 őszén dolgozta ki a partitúrát (mely számos érdekes átragasztást, változtatást tartalmaz); belőle még hiányzik a Goethe soraira írott zárókórus. A következő év elején Berlioz ismét Weimarban járt, akkorra Liszt már famulusa, Raff tisztázataiban (és egyben áthangszerelésében) mutathatta meg barátjának a partitúrát. Az év őszén elő is adták zártkörű próba keretében. A modern ütemfajtákon (7/4 stb.) azonban csúf kudarcot vallott a zenekar, — át kellett dolgoznia a szimfóniát. Most már óvatosan, előbb 2-zongó-

rás formában vitte ismét szűkkörű közönség elé kompozícióját Liszt 1856-ban. Az újabb tapasztalatok megszívvelése és egyben a zárókórus elkészítése után az 1857-es weimari Goethe–Schiller-ünnepségeken végre nyilvánosan is bemutatta Liszt. De a metamorfózis még nem ért véget. Csodagyermek-tanítványának, Tausignak közreműködésével újból jelentős részeket rövidített a szimfónián. Tausig közben átírta zongorára 2-kézre, a bécsi Zellner pedig a Gretchen-tételt kamaraegyüttesre. Liszt mindkettőn javított. Az 50-es évek végén újból átdolgozta a partitúrát és a zongorakivonatot. Megint le kellett tisztázni, mert már olvashatatlaná vált a kotta. 1861-ben végre nyomtatásban is megjelent a partitúra. De még 1880-ban is ütemeket toldott hozzá Liszt... – Tizennyolc fontos kottaforrás, legalább négyféle „befejezett”-nek tűnő alak! E források ismerője mondhatja talán csak el, hogy Liszt „igazi” Faust-szimfóniáját ismeri. Így mintha eltűnnének a formai hibák; ami az egyikben darabos, erőltetett varratként hat, azt a másik verzió terjedelmesebb kifejtése feledteti, – ami itt terjengős, az ott ügyes kurtitással elveszti fásaszto hosszadalmasságát.

Bőven van még tennivaló éppen ezeknek a Liszt-műveknek érdekében. Sorra publikálni kell majd ezeket az „utolsóelőtti” alakokat, hozzáférhetővé tenni az előadók számára. De még nagyobb és vonzóbb feladat várna az előadóművészekre. Mi lenne, ha az „Années de Pelerinage”-beli forma helyett a (nyomtatásban is hozzáférhető) „Album d'un voyageur”-beli alakjukban játszanák Liszt darabjait? Ha a „Transzcendens etűdök” sorozata helyett a 12 évvel korábbi „Grandes Etudes”-ből vennék elő a „Mazepa”-t? Ha a Faust-szimfóniának megszólalhatna 1854-es, eredeti alakja (hisz ma már remélhetőleg győznék játszani ritmikájának nehézségeit a modern zenéhez szokott zenekarok). Valósággal „új” műveket ismerne meg közönségünk, – többet értene Liszt zenéjéből, közelebb kerülne nyelvének sajtáságaihoz, nagyobb öröme telne hallgatásában!

Liszt
soproni em-
léktáblája
(1936) Al-
kotója Sza-
kál Ernő,
(világos ru-
hában.)

Steiner Rezső ceruzarajza Lisztről 1874-es, vagy 1881-es soproni szereplése alkalmából. Liszt Ferenc Múzeum.

Liszt Ferenc és Sopron

Írta: Csatkai Endre

„Citta che detta natale di Franz Liszt” — így nevezi Sopront Róma polgármestere, amikor Liszt 1886-ban bekövetkezett halálakor táviratot meneszt városunkba. „A Liszt Ferenc szülővárosának mondott Sopron” — írja és ide fejezi ki részvétét. Nem tudta volna, hogy Liszt nem Sopronban, hanem csak a közelében, egy jelentéktelen kis faluban látta meg a napvilágot? Hanem az is igaznak látszik, hogy ilyen kérdésekben nem annyira az anyakönyvben feltüntetett helynév, mint a gyermekkori emlékek fontosak. És Liszt Ferencet ezernyi édes emlék fűzi Sopronhoz. Ez a város volt a kapu, amelyen át elhagyta a boldog gyermekkort, és amely a halhatatlanság útját tárta fel előtte. Érett fővel gyakran visszatért ehhez a kapuhoz, amelynél rég elmúlt korok édes illata csapta meg.

Doborján, a szülőhely, amelyet Liszt gyermekkorában Raidingnak hívtak, kis falucska volt, egyszerű templomába Lókról járt a pap át. Magában Doborjánban az egyszerű Esterházy-major volt a legkimagaslóbb épület, és annak lakói jelentettek valamivel magasabb szellemi szintet. Valószínűleg nem érezte magát valami kellemesen itt a művész apja, Liszt Ádám, akire itt — fia emlékezete szerint — 40–50 000 juh volt bízva.¹ Megelőzőleg több más nagyobb uradalmi székhelyen szolgált, így Kismartonban is, ahol a hercegi zenekar karnagyai, Haydn és Hummel méltatták barátságukra. Liszt Ferenc még utolsó éveiben is emlegette az apjától hallott Haydn-történeteket.² Liszt Ádám a kismartoni zenekarban csellón játszott, de zongorázott is és a gitárt is kezelte.³ Hanem Kismarton Doborjántól legalábbis félnapi kocsit volt, de azért Liszt Ádám nem egyszer felkereste régi barátait és a kisfiút is magával vitte. Sopron is néhány órányi kocsizást jelentett. De akadt elég jóbarát a környéken is. A hercegi tisztviselők szorosán összetartoztak, egymást Vetter-nek nevezték, gyakran találkoztak.⁴ Liszt apja a környék másik tehetséges szülöttjének, Frankenburg Adolfnak apjával tartott fenn mélyebb baráti kapcsolatot. Mindkét gyermek egyidős volt, és Frankenburg szerint hetente összejöttek néhányszor, ez még akkor is folytatódott, amikor Frankenburg apja kivált az Esterházyak szolgálatából. Frankenburg idős korából való emlékezései tehát értékes adalékokkal járulnak Liszt gyermekkorának ismeretéhez.⁵

„Lisztnek atyja, der Herr Vetter Ádám, mint nevezni szoktuk, maga is jeles hangász volt s majdnem minden hangszert játszott. Az öreg Liszt eleinte hegedűjátásra akarta tanítani fiát, mire azonban ennek oly kevés hajlama és talentoma volt, hogy azt nemsokára abbahagyatta vele s a zongorázáshoz fogott. A tény múlt évi júniusban (1867) Lisztnek, midőn én is több író- és művészbarátim egy kedélyes estét töltöttünk vele nemzeti színházunk primadonnája

1 Göllerich: Franz Liszt. Berlin. 1908. 158. lap.

2 Király Pál Józsefhez írt levél. Csatkai: Beitrage zur Geschichte der Musikkultur in Eisenstadt. 1930. 20. lap. Említi kismartoni és doborjáni látogatását 1848-ban.

3 Érdekes, hogy Göllerich (i. h.) Liszt elbeszélését idézve tagadja, hogy apja csellózott. A fenti levél és Raabe Liszt's Leben. Stuttgart 1931. I. kötet. 2. lap állítja.

4 Frankenburg Adolf: Emlékiratok. 1868. II. kötet 68.

5 Frankenburg szerint anyja Liszt keresztanyja volt, ez téves állítás, az anyakönyvben Szalay Julianna szerepel. Persze volt afféle második vagy harmadik keresztszülő is, de ezek nevét nem írták be az anyakönyvbe. Liszt keresztapja Zambotty Ferenc Széchényi Ferenc szolgálatában állt, mint szakács; meggazdagodott és Sopronban házat vett a Magyar utcában, a mai 6-os számot. 1846-ban halt meg, szép síremléke megvan a régi Szt. Mihály temetőben. Előneve de Caresana lévén, nem volt magyar ember.

Am 18. Februar 1840

HERR FRANTZ

L I S Z T .

Wirtshaus auf dem Pflanzhofe,

im großen Casino-Saale

der königlichen Freistadt

Ö D E N B U R G

zum Gedenken der Musikschule des Odenburger Musik-Vereins, des Krankenhaus für arme Handwerkerwitwen und Diensthöher, und der Kinderbewahranstalt dazwischen

ist bereits vollständig angeschafft

W O N O T

Bei dem durch ganz Europa verbreiteten glänzenden Ruf des Künstlers, als besten Gelehrten zu gelten Odenburg sich berechtigt hält, und welcher sowohl die Kunst, als auch wegen seines allförmigen Einsatzes für Verbesserung gemeinnütziger und nützlichfruchtbarer Zwecke seine hienüt angekauften Lehrlinge den eigenmächtigen Willkür zu weihen die Ehre hat, glauben die hiesigen Mitglieder der Gesellschaft, bei Einladung zu einem so wichtigen und wichtigen Zweck nichts weiter beifügen zu dürfen.

Preis der Plätze:

Ein Ehrenplatz	fl. 30	kr. 00
Erster Parterre-Platz	fl. 10	kr. 00
Zweiter Parterre-Platz	fl. 05	kr. 00

Der Anfang ist um 7 Uhr Abends.

Liszt 1840-es hangversenyének plakátja.

PROGRAMM

über die

im heutigen Concert vorkommenden Stücke.

1. *Sinfonie*, über Weine auf Punitani, componirt und dirigirt von Herrn Franz Liszt.
2. Das Erkennen, Soliade von Joh. Nep. Vogl, in Musik gesetzt und gesungen von Herrn **H. Randhartinger**.
Dann: *Die Fabelle*, Gedicht von Schubert, in Musik gesetzt von Franz Schubert, gesungen von Herrn **H. Randhartinger**.
3. Ständchen } Lieder von Schubert, vorgesungen von
Erl-König } Herrn Franz Liszt.
4. Die nächtliche Herrenscha, Gedicht von J. G. Klopstock, in Musik gesetzt und gesungen von Herrn **H. Randhartinger**.
5. Ungarische Melodie und Marsch, vorgesungen von Herrn Franz Liszt.

Odenburg, am 18. Februar 1840.

Liszt 1840-es soproni hangversenyének műsora.

Carina kisasszonynál,⁶ egy reá köszöntött toast alkalmával fölemlítvén, ünneplend vendégünk azt mindenben igazolá, bókot mondván emlékező tehetségemnek. Nem csuda, hogy e szép tehetségeinél fogva mindenütt szívesen látott vendég volt, s hogy ott, hol »Fránci« fiával megjelent, a házbeliék egy kis örömnepet ültek. Így történt ez az akkori vértés-kapitánynál, Niesner úrnál is, kinek leánya, a velünk egykorú Mari kisasszony gyermekéveit fölülmúló szenvedélyességgel kedvelte a zenét s magosan pirosuló arcczal ült mindig a zongorához, ha szerencséje lehetett a kis Franczival Mozart- vagy Hajdentól négy kézre irt sonatákat játszani. Ez utóbbinak unokaöccse iródeák volt apámnál, s, mert értett a zenéhez, ily ünnepélyes alkalommal — kótaforgatásra használtatott. Jól emlékszem, hogy a kis Lisztnak nem volt mindig kedve az oly mulatsághoz. Nem mintha Mari kisasszonyt nem tartotta volna méltó társának — szende lelkétől távol állott e gondolat; hanem mert egyáltalában nem szerette magát »producálni«, s a vágy, tehetségeit nagyobb hallgatóság előtt kitüntetni, nem adta még lelkének azon bátorságot, melyel később minden érző lelket meghódított. Nem egyszer kellett őt, ha a zenélés megkezdődött, a kertből vagy a rétről behívni, hová a zajtól menekült, s honnan csak minden gyermeknek mintául szolgálható szeretete és engedelmsége szülői iránt készthették abban ismét megjelenni. Az előtolakodás épen nem volt hibája, mint ez igen sok, ugynevezett csudagyermeké szokott lenni, ki mindenütt bámulatot akar gerjeszteni, s az atyafiak viharos tapsaiban jövendő dicsősége arany fényét látja már földerülni. Gyermekéveit is már azon bizonyos komolyság jellemzé, melyet idő előtt átvitt az ifjú korba, s melyet eddigi biographusai a sokféle hódolások szüleményének neveztek, elfelejtvén, hogy nagyobb ellensége ily zajos kitüntetéseknek, mint Liszt, nem volt senki; sőt egyszer tanui is voltunk, hogy — midőn egy délután Niesneréknél nagyobb társaság előtt játszani kényttették — hideglelést kapott, s több hétig fekvőbeteg lett!

Legjobban szeretett egyedül lenni. Ha játszani hívtuk az udvaron vagy a kertben, ritkán engedett kívánságunknak, hanem visszavonult valami magános helyre, vagy csöndes merengések közt sétált föl és alá az árnyas fasorok közt. Midőn aztán szüleink utánunk néztek, s mi panaszkodtunk nekik, hogy Fránczi nem akar velünk játszani, azt mondta egyszer a kapitány: »Lasst ihn gehen; er fühlte sich etwas Besseres als Ihr seid, und wird auch ein ganz anderer Bursche werden, als Ihr.« Mi e helyreigazítást irigység nélkül fogadtuk; mert magunk is bizonyos nemével a pietásnak viseltettünk e különösségei daczára is igen kedvelt játszótársunk iránt, kiről a kapitány jövendölései nem sokára nagyszerű mértékben beteljesedtek.⁷

Mikor 1881-ben szülőházában idős emberek felhoztak egyet-mást gyermekkoráról, maga is igazolta a fentiekhez hasonló epizóddal, hogy nehezen vehették rá a zongorázásra nyilvánosság előtt, ugyanakkor egypár csínytevését is megemlítette. Egy rossz karban levő kályha láttán elmondta, hogy azt még ő tette tönkre, mert korán érdekelték a robajok, ezért a kályhába puskaport töltött és meggyújtotta. A nagy robbanásra berohant az apja és nem törődve a kísérlet eredendő okával, elpáholta a fiúcskát. A Knalleffekt-et így követte a Schlag-effekt, tréfálkozott az agg művész. Szerette dobszóval végigjárni a falut, ezért meg a parasztasszonyok haragudtak rá, mert a láрма menekülésre készítette a baromfiakat. Gyöngye szervezete ellenére nemegyszer kapott verést. Hogy természetét eddige, apja vadászatra is elvitte, de ebben nem telt kedve a gyermeknek.⁸

6 Carina Anna operaénekesnő, Sopronban Frankenburg élettársa, majd hamarosan Liszt 1881-es hangversenye után, felesége. Sokáig működött a Nemzeti Színházban.

7 Frankenburg i. m. II. kötet. 67—71. lap.

8 Legfeljebb a puskaropogásban talált érdekességet. „Sopron.” 1881. 23—29. szám.

Zenei nevelését az apja vette a kezébe. Állítólag egy soproni zsidó vallású asszony lett először figyelmes a fiúcska zenei hajlandóságára.⁹ Liszt Ádám naplót írt fia fejlődéséről, sajnos, ez nem maradt fenn. Így csak hagyomány támasztja alá azt az adatot, hogy a soproni Kurzweil Ferenc is részt vett a zongoraoktatásban. Az a zongora, amely eszerint a tanításban szerepelt, jelenleg a soproni Liszt Ferenc Múzeumban van.¹⁰ A Vetterek és az apa saját ítélete

CONCERT
des
FRANZ LISZT
zu Oedenburg
Montag, den 3. August 1846
Abends um 7 Uhr
im grossen Cassino Saale.

PROGRAMM.

1. Sextour de Lucia di Lammermoor, für Piano übertragen von LISZT.
2. Reminiscences de la Sonnambula, composit von LISZT.
3. Ständchen von Schubert übertragen von LISZT.
4. Erl König von Schubert übertragen von LISZT.
5. Aufforderung zum Tanze von C. M. WEBER.
6. Ungarische Volksmelodie.

Geopfelt von LISZT.

Speersitze zu 2. und Eintrittskarten zu 1 R. C. M. sind bei dem Musik-Verein-Cassie C. Murrmann und an Tage des Concertes von 6 Uhr an, bei der Cassa zu haben.

Die Abonnenten des Musik-Vereins werden ersucht, die Schlüssel ihrer Speersitze Falls sie dem Concerte nicht beholdern, bis Sonntag 12 Uhr zurückzusenden.

Liszt 1846-os soproni hangversenyének plakátja.

szerint 9 éves korában a gyermek már annyira éretten zongorázott, hogy itt volt az ideje a bemutatkozásnak a nagyvilág előtt, főleg olyanformán, hogy Esterházy herceg támogatását a továbbképzésre megnyerjék. Hárich János, Esterházy herceg levéltárosa 1934-ben közzétett kutatásai szerint először Badenben játszott a kis Liszt nyilvánosan, mégpedig 1820 augusztus második felében, vagy szeptember elején, majd szeptember folyamán Kismartonban, a hercegi vadászatok alkalmával.¹¹ Pozsonyban november 26-án játszott. A kismartoni és pozsonyi hangverseny közé esett nyilván a soproni bemutatkozás, amelyet a legtöbb életrajzíró – éppen Liszt kijelentései alapján – a legelső nyilvános szereplésnek nevez. Ez tehát, ha Harich adatai helyesek, mégsem a legelső volt, vagy leg-

9 Zenészeti Lapok. 1875. 23. lap. Lackenbach kereskedő leánya, később Neumann felesége, aki 84 éves korában halt meg.

10 A naplóra nézve Frankenburg i. m. II. kötet. 71. lap. A Budapesti Hírlap 1911. október 13-i számában arról olvashatunk, hogy Horn János bányahivatalnok birtokában Brennbergen van Liszt gyermekkori zongorája, amelyen 2 évig gyakorolt. Vajon azonos-e a soproni múzeum darabjával?

11 Hárich: Liszt Ferenc családja és az Esterházy hercegek. 1934. 8–9. lap.

alább is csak a mai magyarországi területen a legelső. Érdekes, hogy Liszt is bizonytalan e ponton. Egy életrajz 1881-ből, amelyet Liszt átnézett és javított, a pozsonyi bemutatkozást jelöli meg első hangversenynek.¹² Frankenburg a soproni hangversenynek résztvevője volt, és így beszél róla: „Kilenczéves korában először hallatá magát Liszt a zongorán nyilvánosan Sopronban. Ries Es dúr concertjét játszotta s egy önmaga által rögtönzött ábrányt. A hallgatóság — ezek közt anyám, én s alig ötéves hugom — el volt ragadtatva, s zajos tetszésnyilatkozatokkal árasztá el a csodagyermeket. Én a concert után nyakába borultam Franczinak s zokogtam örömben, hogy annyira tetszett az embereknek.”¹³

A legtöbb életrajz úgy adja elő a dolgot, hogy egy vak csodagyermek, Praun báró kérte meg Lisztet, hogy működjék közre hangversenyén. Helyi történetírók szerint ez a hangverseny a mai belvárosi elemi helyén állott kaszinóban zajlott le. Főleg azzal okolják meg a feltevést, mert más helyiség akkoriban nem jött számba. Praun a pozsonyi Pannonia szerint azonban már 1820. január 11-én is játszott Sopronban és mestere Benesch, jőnevű hegedűtanító is vele volt.¹⁴ A különböző életrajzírók szerint Praun hol mint fuvolás, hol mint zongorás szerepel; és ha Benesch volt a mestere, akkor csak hegedűs lehetett.¹⁵ Hogy pedig a drága bérű kaszinóban lett volna-e a hangverseny, az is bizonyításra szorul, mert a bencések díszterme, az odeum¹⁶ éppen úgy alkalmas volt hangversenyre, sőt az iskola igazgatója nyilván szívesen átengedte a szerényebb erszényű művészeknek. Az 1829-ben alakult Zeneegyesület hangversenyeit is ott tartották, így tehát nem okvetlenül a kaszinó volt a hangverseny színhelye. Az életrajzok nagy része szerint a siker oly nagy volt, hogy a kis Liszt második hangversenyt is adott Sopronban, amikor is Hummelnek, aja barátjának egy zongoraversenyét adta elő.¹⁷ Mindezt könnyen tisztázhatnánk, ha előkerülne a soproni szereplés egyik műsora. Ugyanis 1840-ben, Liszt akkori soproni hangversenye alkalmával megmutatták neki az első szereplés színlapját.¹⁸ Egy példány megvolt Kossow Jenő pozsonyi karnagy birtokában, azonban halálakor a soproni Zeneegyesületre hagyott műsoranyagból már hiányzott. Így tehát egy csomó bizonytalanság veszi körül Liszt első szereplését Sopronban.

Liszt Ádám azonban csalódott számításaiban, mert Esterházy herceg nem vette pártfogásába a gyermeket, félt, hogy nem lesz hosszú életű. Az apa csalódott Hummelben is, mert nem vállalta el a fiú zenei nevelését. Doborjából, állásáról lemondva, Bécsbe költözött Liszt Ádám. Számos siker után, amelyet sikeres pesti szereplés is követett,¹⁹ 1823-ban a nagyreményű fiú szüleivel Párizsba költözött, és 17 évig nem látta Sopront s a meghitt környéket.

A kapcsolat egyelőre nem szűnt meg. Liszt Ádám apja még az 1840-es években is Sopron közelében élt. Ádám értesítette a csodagyermek párizsi sikereiről,

12 Die Musik. 1911/12. 10. lap. Kapp: Autobiographisches von Franz Liszt: À neuf ans il donna ses premiers concerts á Pressbourg.”

13 Frankenburg i. m. II. kötet, 73. lap.

14 Pannonia, 1820, 10—11. szám. Benesch Riemann zenei lexikona szerint 1793-ban született; Pozsonyban, Laibachban és Bécsben működött, mint hegedűművész és zeneszerző.

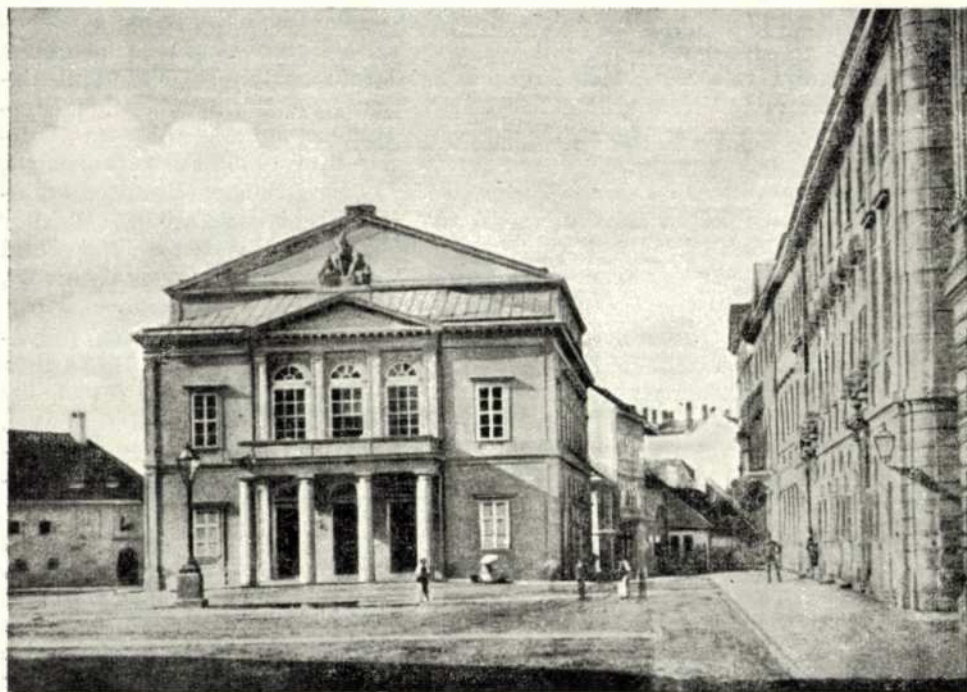
15 Raabe i. m. I. kötet 2. lap fuvolás volt, Schrader szerint (Franz Liszt Berlin, é. n.) vak zongorás. Raabe azt állítja, hogy Liszt cáfolta Praun vak voltát; azt Raman Lina írja, aki pedig Liszt életében és annak tudtával adta ki életrajzának első részét (Franz Liszt als Künstler und Mensch. I. kötet, 23. lap).

16 Az odeumot az 1870-es években lebontották.

17 Tán éppen a h-moll versenymű volt ez, amelyet Beethoven előtt is játszott.

18 Az Allgemeine Theaterzeitung szerint.

19 Lásd SSZ 1960. 71. lap.

A régi Színháztér. Jobbról a régi kaszinó,
amelyben Liszt 1840-ben és 1846-ban játszott.

A soproni Kaszinó, ebben hangversenyezett Liszt 1874-ben és 1881-ben.

de egyúttal közölte, hogy ha még többet akar róla tudni, forduljon Kismartonban Hofer Lajos barátjához. Érdekes, hogy ezt a Hofert Liszt apja bővebben értesítette, mint tulajdon apját. Hoferhez írt levelében felsorolja hajdani kismartoni barátait, így tudjuk, hogy a baráti körhöz tartoztak Schubernigg, Stessel (fia történetíró volt), Walch, Fajt (hercegi tisztviselő, barkácsoló; fia 1801–96, a hercegi énekhar tagja volt, egyébként hercegi tisztviselő), Fuchs (karnagy), Verex (?), Tomasini Antal (hercegi hegedűs), a kövér Schuster, Breuster (valószínűleg Prinster; két vadászskürtös is volt a hercegi zenekarban), Wekker (orvos). Krösz József, Pawlovsky (Haydnal egy sírboltba temették, hercegi tisztviselő volt). Csak egy személyt nem említ, Hofer Lajost, így nyilvánvaló, hogy a bizalmas baráti levél – 1824. március 20-i kelettel – neki szólt.²⁰

Magában Doborjánban már kevésbé értesültek a fiú további ragyogó pályájáról, miután az apa 1827-ben hirtelen meghalt. Így eshetett, hogy 1828-ban a hivatalos világ csak annyit tudott a fiatal művészről, hogy útlevele lejárt, így a helytartótanács a megyénél érdeklődött, mi van Liszt Ádámmal és fiával. A kérdés elintézésével megbízott szolgabíró félév után jelentette, hogy a doborzáni „előjárók által tett vallások szerint” az apa meghalt, az özvegy és fia holtilétéről nem tudnak.²¹

Maga Liszt is nyilván csak a pesti árvíz hírére, 1838-ban gondolt hazájára, mikor is a károsultak javára Bécsben egész sor hangversenyt adott. Haza, Magyarországra csak 1839 végén érkezett meg, óriási ünnepléseknek közepette teltek Pesten a hetek, majd Győrött és Pozsonyban hangversenyzett és végre Sopronban is. A Társalkodó c. folyóirat így számol be erről: „Liszt Ferenc művész hazánkfia Bezerédj István tolnai követ urnak felszólítására február 17-én este Bécsből Esterházy Károly és Albert grófok, valamint Schober²² urnak társaságában Sopronba érkezék s a »magyar király« nevű fogadóban szállott, hol a kisdédóvó intézet, beteg mesterlegények és szolgák s a hangászegyesület, más napon pedig a polgárság által üdvözöltetett. Ezekon kívül küldöttséggel tisztelék meg földijei, doborzániai és lókiak (Frauenhaid, hol mint anyaegyházban megkereszteltetett) éltes jegyzőjek vezérlete alatt, kiben L. ur meglátva hajdani tanítóját az irás és olvasásban, nyakába borult s ölelve szoritá kebléhez s kezét megcsókolá első mentorának a magasztalt, de szerény tanítvány. Esti hét óraker jeles művésznök a nevezett egyesületek javára hangversenyt adott a városi casino nagy termében, hol saját szerzeményeiből phantasiát, Schubert Éji dalát és Egerkirályát (Erlkönig) legnagyobb entusiasmus kitörésétől kísérve a hallgatók részéről, valamint két magyar nótát is játszott. Ezek közben Ranhartinger B. ur²³ Vogel »megismerés«, a Schubert »pisztráng« (Forelle) s Zedlitz »éji hadszemle« c. dalát éneklé, melyeket L. ur fortepianon kísért volt. Másnapon művésznök szülőföldjére rándult Alberti gr. Ranhartinger és Schober urak társaságában. Innen visszatérvén Sopronba, itt a városi casino termében 3 óraker tisztelőji fényes ebédre várták őt, hol a hangászegyesület, mint tisztelőti tagját üdvözlé, a város részéről pedig tiszt. polgártársnak elválasztandó a legközelebbi nagy gyűlésre ajánlatott. 20-án eltávozott Bécs felé a nagy művész.”²⁴

20 Liszt Ádám levele apjához 1926. VIII. 4-ről Schrader i. m. 32. lap. A Hoferhez írt levél a Die Musik folyóiratban 1905/6. 15–29. lap.

21 SSZ 1956. 276. lap. Sümeghy: Liszt Ferenc és Sopron megye kapcsolatairól.

22 Schubert barátja és pártfogója.

23 Szintén Schubert barátja, a Széchenyi grófok titkára, majd udvari énekes.

24 A város közgyűlése valóban tiszteletbeli polgárnak választotta meg.

A Honművész tudósításából is kiragadunk némely mozzanatot. „Febr. 18-án virradt fel azon legnagyobb feszültséggel várt nap, melyen nagy hazánkfija gyönyöröaszto hangjait hallottuk. Besereglett vidékiektől pezgett a város a casino nagy terme fulladásig tömve volt. A művész játsza Puritani²⁵ fantáziáját, de be nem végzi, mivel a zongora, melyen játszott, rosszul vala hangolva; ezt aztán mással cserélvén fel, hallottuk még Scuhbert esti dalját stb. stb.” „Ugyan-aznap Bezerédj Pál ur²⁶ által adott lakomán jelent meg a nagy művész. Hang-

Az 1944-45-ben elpusztult ívesen kialakított ház a Templom utcában. Itt lakott Liszt 1874-ben.

versenye után nagy utó estélyre jelent meg Auersperg hercegnél.²⁷ A doborjáni kirándulás napján „...estve táncvivalmon jelent meg Bezerédj Pál urnál, melyen saját kínálkozására egy fantáziát keringők s egyet nemzeti tételekre játszó a lelkesedett vendégkoszorú előtt. Mint hallom, egy lelkes asszonyság a művésznek egyik keztyűjét elragadván, mindenki ügyekvék annak egy darabkája birtokába jutni emlékül e gyönyörű estnek: nagy művésznök a kéztyű pár-

25 Bellini elfeledett operája.

26 Templom utca 6. szám alatt lakott.

27 A jelenlegi Storno-ház.

ját neki sajtószerű finomsággal térden állva nyújtá városunk egyik lelkes leányának. 20-án Kismartonba rándult s estve visszatérve még egy kis estvélyen bucsut vón Bezerédj Pál urtól és családjától. 21-én hagyá el, kiolthatatlan emléket hagyva maga után, városunk falait, Prágába folytatva utját.”

E hírlapi közleményeket kiegészíti még Slachta Etelka soproni leányka naplója,²⁸ ő volt egyébként az hölgy, akinek Liszt kesztyűje párját térden állva felajánlotta, miután a másik darabot, amelyet a napló szerint Barthodeiszky né csent el, a többi hölgy ízekre szaggatta és így Etelkának nem jutott. A leány már pár héttel előtte Bécsben is hallotta Lisztet és naplójában az elragadtatás frázisai mellett Liszt játékmodorát is leírta. A dicshimnuszokat a soproni hangversennyel kapcsolatosan is folytatja. Új adat, hogy Liszt a kromatikus galoppot is játszotta. A 19-i házi bált Bezerédjéknél részletesen leírja a táncszámok szerint. Liszt az első keringő alatt megérkezett és önként elkezdett Weber-keringőket játszani, azokat fantáziába vitte át és végül Meyerbeer Ördög Róbert c. operájának ördögtáncával befejezte. A kesztyűs jelenet után Ranhartinger Benedeket kísérte, aki Schubert dalokat énekelt, majd magyar dalokat játszott, fantáziába és végül fugába ment át. Foga fájt, ezért hamar el is távozott. Kismartoni kirándulásának napján Murray gróféknál²⁹ volt Liszt, majd este Bezerédjéktől búcsúzott, de meghívott vendégek nélkül, családi körben voltak.

Kevésbé kedvező a kép, melyet az akkori Sopron kedvelt írónője, Zay Imréné Callisius Mária fest Lisztről, fiának írt levelében.³⁰ Kissé megorrolt a hírnevére nyilván kényes írónő, hogy Liszt Bezerédjék estélyén nem mutatkozott be a jelenlevőknek, csak egy fiatal Horváth—Khevenhüllernének, mellőzte persze őt is, az említett hölgygel négykezeset is játszott, közben egyre dicsérte a játékát. A férj — és ez feltűnt a grófnőnek — szintén tapsolt. Ranhartinger Benedek ismét énekelt egy Schubert-dalt, egyet Lavottától, a harmadik darabot (Postakürt) azonban olyan gyorsan kezdte meg Liszt, hogy az énekes nem tudott ebben a gyors ütemzésben énekelni. Liszt erre túlzottan lassan kezdett rá, amire ő is, az énekes is, meg a hallgatók nevetésben törtek ki, a darabot abbahagyták. Liszt még Weber Felhívás a keringőre című darabját is zongorázta, amely nyilván azonos a Slachta Etelka említette keringőkkel, egy galoppot, és ahogy Zayné írja, azt a bizonyos famózus magyar darabot, tán a Rákóczi indulót. Bezerédj Pálnének felkelés közben odaszólt, hogy íme ha a zenészeket zongorához engedik, nem tágitanak tőle. A másnapi doborjáni útról megemlíti a levél, hogy az ottani fiatal legények lovas bandériummal fogadták; Liszt részt vett a misén, majd a közönség megvendégelte tízóraival, ott táncperdültek, és Liszt is közbük vegyült. Meghatottan járta be szülőházát, majd a tanítót üdvözölte kézcsókkal, és 20 arannyal ajándékozta meg. Visszakocsizás után, jegyzi meg kissé rosszmájúan a grófnő, két órára megjelenhetett volna az uhlánusoknak a tiszteletére adott díszlakomán, de csak 3 órára ment el, ami is bosszúságot okozott a vendéglátók és a többi vendég között. Zayné szívesen beszélt volna vele, de Liszt csak azokkal a hölgyekkel társalgott, akiknek bemutatták; a levél céloz arra, hogy Zayné rokonaival szemben illetlen volt a mester.³¹ Bezerédjéknél utolsó este is játszott Liszt, bár társaság akkor nem volt jelen.

28 Zadjeli Slachta Etelka naplója. 1943. 56—58. lap. A Liszt körül dúló fetisizmusnak nem egyetlen példája a kesztyű-jelenet. Gregoorovius Römische Tagebücher c. könyvében említ egy amerikai nőt, aki egy szék bevonatát, amelyen Liszt ült, rámba foglaltatta és szobájában kifüggesztette.

29 Bezerédj Pálné szülei.

30 Pausz: Nemes Artner Mária Terézia és írói köre. 1917. 137—139. lap.

31 Csillagok ha találkoznak címmel 1923. február 9-én a soproni színházban színre került ünnepi játék háttérét e levélből merítette a szerző.

Az előkelő közönségen kívül még egy hangverseny-látogatásról kell megemlékeznünk. Sas István diákkori emlékezéseiben elmondja, hogy Petőfi is részt vett a kaszinói estélyen. Civilruhát kölcsönöztek neki diáktársai, az eset kitűdött, a fiatal katonát fogságba vetették.³²

Gróf Zichy Géza

HANGVERSENYE

folyó évi április hó 6-án

a helybeli kaszinó nagy termében

ésle 7 $\frac{1}{2}$ órakor.

SOPRON.

1. **Liszt Ferencz.** Irtó Vörösmarty Mihály, szavalja *Szigethy Sándor.*
2. a) **Magyarok istene** Lisztől;
- b) **Magyar ábránd** gróf Zichy Gezától; játssa gróf *Zichy Géza.*
3. **„H perñdo“;** nagy ária Beethoven Lajostól. Énekli *Carina Anna*; zongorán kíséri dr. *Wallner Ignecz.*
4. a) **Három kő** zongora-tanulmány gróf Zichytől;
- b) **Három kő** zongora-tanulmány gróf Zichytől;
- c) játssa gróf *Zichy Géza.*
5. **„Remkirály“** Schuberttől; játssa gróf *Zichy Géza.*
6. a) **„Szerelmi szüm, sovárgó büm...“**
- b) **„Loreley“;** dalok Lisztől. Énekli *Carina Anna*; zongorán kíséri dr. *Wallner Ignecz.*
7. **Rákóczy.** Simphonikus dolgozat Lisztől. Előadják *Liszt Ferencz* és gróf *Zichy Géza.*

Előadás után **bankett** a kaszinó első emeleti éttermeiben. Egy teríték *két forint.* Jegyeket válthatni április hó 4-ikeig *Schwarz Károly* és *Thiering Sándor* urak könyv- és mű-kereskedésben.

Liszt utolsó soproni szereplésének
műsora (1881).

Liszt szállása, a Magyar Király, a Pannónia mellett már évtizedek óta nem szálló, a kaszinót 1853-tól 1890-ig kaszárnyának használták, 1891-ben pedig a belvárosi elemivé alakították át.

Kismartonba Liszt azért ment, hogy Albach páterrel, a nagyhírű ferences szónokkal beszéljen, aki ott liberális eszméi miatt mintegy száműzetésben élt. Így mondja a Slachta-napló. De felkereste atyai barátját, Hofer Lajost és bár annak neje akkoriban halt meg, mégis nála is rögtönzött hangversenyt.³³ Hofer lakóházát emléktáblával jelölték meg Liszt látogatásának emlékére.

A soproni hangversenynek kellemetlen utóíze volt az, hogy Liszt adományainak egy részét nem használták fel kellőleg. Ugyanis a művész Lók és a két

32 Vasárnapi Újság 1884. 102. lap.

33 Allgemeine Theaterzeitung 1840. 47. szám.

leányegyház számára nagyobb összeget tett le, amelyből mindegyik templom orgonát vásárolhatott. König soproni mesternél el is készültek az orgonák, de csak a doborjániak fizették ki és König kénytelen volt a lókiakat és a lakfalviakat a megyénél bepanaszolni.³⁴

Legközelebb Liszt 1846 nyarán, keleti útja előtt kereste fel Sopront. Aug. 3-án volt az emlékezetes hangverseny. Ekkor Weber Felhívás a keringőre c. darabján kívül egy-egy ábrándot játszott a Lucia és Alvajáró dallamai felett, 2 Schubert-dalt és magyar dalokat. A következő napon a megye táblabíróvá választotta, a város pedig átnyújtotta neki a városi díszpolgárságra vonatkozó okmány második példányát, az első ti. valamely alkalommal megsemmisült. A következő napon díszlakoma volt, magyarul Rohonczy alispán, Ertl városi főjegyző, Bezerédj Pál, Sigray gróf és Fáy István németül köszöntötte fel.³⁵ Most is összesereglett a városba a környékbeli nemesség és egyikük, Chernel Kálmán naplójában érdekesen örökíti meg az eseményeket.³⁶ A család szobája Liszté mellett volt, ismét a Magyar Királyban. A hangversenyt követő napon Liszt megpillantotta a csinos szomszédnőket, ezért átízent, hogy szívesen zongorázik nekik, át is mentek mind, ott találtak egy Löwené nevű zongoraművésznőt, Fáy-t, a nagy zenekarót stb. Liszt egy Ave Máriát játszott, azután spanyol románcokat, végül Rott Fanny³⁷ énekelt egy magyar dalt (Az alföldi halászlégény) Löwené kíséretével. A rögtönzött hangversenynek az vetett véget, hogy kocsii érkezett Lisztért, aki ezúttal is felkereste Doborját.³⁸

Sopron nem, Kismarton és Doborján szerepelt Liszt útítervében két évvel később, amikor 1848 első felében Bécsben tartózkodott és új élettársának meg akarta mutatni gyermekkora emlékhelyeit. Persze azért Sopronon át vitt az út, de ennek nem maradt írásbeli nyoma.³⁹

1872-ig nem is járt környékünkön Liszt, ha kapcsolata nem szakadt is meg azért. Így 1853-ban legkiválóbb tanítványát, Bülowot megkérte, hogy keresse fel Fáy Istvánt Fülesen, ekkor ugyanis a fiatal művész a tavaszi hónapok alatt Sopronban hangversenyzett. A nehézkes embernek nagy magyarnóta gyűjteménye volt, annak megszerzése körül buzgólkodott mestere megbízásából Bülow.⁴⁰ Sopron városa 1857-ben azzal tisztelte meg a mestert, hogy szülőházát Steinacker Károllyal megfestette és megküldte neki Weimarba. Két előkészítő kép ismeretes, egyik a Liszt Ferenc Múzeumban itt, a másik a Szépművészeti Múzeumban.⁴¹

A hetvenes évek legelején már közel járt Liszt Sopronhoz. Barátja volt a műkedvelő zeneszerző Széchényi Imre, horpácsi földesúr. 1872-ben annál volt hosszabb időre látogatóban. Ide is követte imádója, Janina Olga tanítvány, és a

34 Csatkai: Három Sopron megyei Liszt orgona. Új Sopronvármegye 1942. október 22.

35 Allgemeine Theaterzeitung.

36 A naplót Visnya Aladár községi múzeumigazgató találta meg, a Lisztre vonatkozó részlet megjelent Soproni Hírlap 1935. II. 28.

37 Ő volt az, aki a Zeneegyesületben először énekelt magyar szöveggel (1840). Slachta Etelka naplója. 1943. 104–105. lap.

38 Liszt számára sokat jelentett az 1846-os soproni tartózkodás. Augusztus 6-án bizonyos Majtényi bárónak és Festetich Leónak ír és kifejezi örömét, hogy az a megye, amelyben született, táblabírónak választotta meg. Prahács: Kiadatlan és ismeretlen Liszt-levelek. Zenetudományi tanulmányok. III. kötet. 1955.

39 Lásd a 2. számú jegyzetet.

40 La Mara: Briefwechsel zwischen Franz Liszt und Hans von Bülow. 1898. 8–18. lap.

41 Ödenburger Intelligenz- und Anzeigebblatt. 1857. 12. szám.

szokásos botrányok egyikét itt is rögtönözte.⁴² 1873-ban volt Liszt bécsi első szereplésének 50 éves jubileuma, az ünnepségen Sopron város is üdvözölte a mestert és meghívta falai közé. Erre 1874-ben sor is került, amikor Liszt ismét Horpácsra utazott, hol számos zenebarát körében töltötte napjait.⁴³ Február 10-én Sopronban hangversenyt is adott, amelyen most már igazi pianista műsorral állt ki, egy Schubert indulót, Chopin egy notturnóját és Széchényi Imre magyar indulóját játszotta. Természetesen ismét jótékony célt szolgált a hangverseny, amelynek a színhelye a mai Liszt Ferenc Művelődési-ház volt. Liszt Csáky Manó vendége volt a Templom utca 24. számú házban, amelyet 1944/45-ben a bomba elpusztított.

A Dalfűzér énekkarban merült fel az eszme, hogy a doborjáni szülőházat emléktáblával kellene megjelölni, de a Frankenburg alapította Irodalmi és Művészeti Kör hajtotta végre a tervet 1881-ben.

Liszt április 5-én érkezett meg, a déli vasúton ünnepélyesen fogadták soproni vezető emberek, köztük Frankenburg is. Liszt a köszöntésre nem felelt, helyette tanítványa, a félkarú Zichy Géza válaszolt. Az agg mester az Esterházy palotában szállt meg, Zichy a bencéseknel. A nagy vendég megtisztelte a színházat, ahol tiszteletére a zenekar Weber Büvös vadász operájának nyitányát adta elő, majd ugyancsak Weber zenéjével a Preciőza című érzékeny játékot. Liszt időközben átment a bencésekhez vacsorára, az épület előtt a Dalfűzér szerenádozott, a mester lement az énekesek közé és úgy köszöntö meg a megjelentést. Hatodikán több helyen meglátogatta ismerőseit, volt a megyeházán Simon alispánnál, a polgármesternél, Storno Ferencnél és Frankenburg élettársánál, Carina Annánál, majd délután megtekintette a Szent Mihály templomot. A hangverseny este volt túltömött nézőtér előtt a kaszinóban, a mai Művelődési-házban. A hatalmas bevétel egy-egy harmada jutott a Liszt-ösztöndíj alapjára, a külvárosi óvodára, az Irodalmi Körnek. Hangverseny után a kaszinóban lakoma alatt Munczy Lajos kitűnő cigányprimás és zenekara játszott. Végre hetedikén, elég kietlen időben hosszú kocsisor ment Doborjánba az egyszerű emléktábla leleplezésére. Útközben Harkán a falusi dalárda énekelt a mester tiszteletére. Liszt 1872-ben is járt Doborjánban, mikor is Horpácsról rándult át. Most is mély megindultsággal járta a házat és udvart. A közös lakomát a szobákban tartották és folyt régi történetek felújítása. Maga Liszt is vidáman emlékezett,⁴⁴ azonban amikor valamelyik hajdani adományáról szó került és a falusi bíró nem tudott felvilágosítást adni róla, s valamelyik résztvevő kezével sikkasztást jelző mozdulatot tett: ez elkedvetlenítette Lisztet és szótlanná vált.⁴⁵ Délután elhagyta Sopront és többé sohasem fordult meg a környéken. Az ünnepélyen aláírta a megjelentek ívét és másnap Simon alispán kezeihez ismét nagyobb összeget küldött Doborján részére. Később, 1885-ben hozzájárult, hogy a doborjáni óvoda felvegye a nevét,⁴⁶ azonban ez nyilván nem történt meg.

42 A Széchenyi grófoknak öreg dajkája, mint szemtanú mondta el e sorok írójának. Lásd még Csatkai: Liszt Ferenc a sopronmegyei Horpácsban, Sopronvármegye. 1936. X. 22.

43 Itt időzött akkor Lenbach, a híres arcképfestő is. Úgy látszik, egy nagyobb csoportkép festésére gondolt, mert fennmaradt egy ceruzavázlata a társaságról, amely vele együtt elkísérte Lisztet Sopronba. Liszt akkor a Holt költő szerelme c. melodrámán dolgozott Jókai szövegére.

44 A Sopron című napilap 1881. 28–30. sz., továbbá Zichy Géza: Emlékeim. É. n. II. kötet 100–107. lap. Egy kissé gúnyoros hang. Főleg rájár a rúd arra a szójátékot gyártó úrra, aki Liszt nevének különböző nyelven való értelmén élcelődött.

45 Prikoszovits darázsfalvi plébános mondta el nekem 1927-ben, aki viszont a korabeli lóki esperestől hallotta.

46 Lásd Sümeghy Dezső i. m. továbbá SSZ 1957. 290. lap.

Halálhírét (1886. VIII. 31.) nagy megilletődés fogadta Sopronban, Bayreuthban akkor éppen ünnepi játékok folytak, ott játszott Munczy Lajos és zenekara. Részt vettek Liszt temetésén és annyira zokogtak, hogy általános feltűnést keltettek. A soproni Liszt-szobor sem soká váratott magára, 7 év múltán, 1893-ban leplezték le; már néhány nap múlva újságcikk szolt róla, hogy rossz az elhelyezése, ámbár az a szobrász, Tilgner Viktor kívánsága volt.

Liszt soproni szobrának leleplezése 1893-ban

Sopronból indult el az eszme, hogy a szülőházban emlékmúzeumot rendezzenek be, miután Kossow Jenő 1896-ban egy soproni Liszt-múzeum gondolatát is megpendítette, de eredménytelenül. A doborjáni emlékmúzeum azonban 1911-ben meglett, és máig is megvan, persze a soproni Liszt-emléktárgyak javarészt odavándoroltak. Mégis több intézmény és a volt városi, most állami múzeum is viseli Liszt nevét. Az élő Liszttel való kapcsolatai és a jelenlegi Liszt-kultusz, amely növekvőben van, Sopront feltétlenül Magyarország Liszt-városává teszik.

47 Soproni Újság. 1896. IX. 24.

Adatok Sopron város munkásmozgalmának történetéből

Írta: Tirnitz József

(Folytatás)

1935. év március hó 29-én a volt hg. Esterházy hitbizomány soproni fatelepen alkalmazott 12 napszamos sztrájkba lépett. Tették ezt azért, mert a korábbi 23—30 filléres órabér helyett a telep új vezetője akkordbért akart csupán fizetni, ami — a munkások számítása szerint — 19 filléres órabérnek felelt volna meg.

A fatelep vezetője kijelenti, hogy a munkáslétszám leszállítására úgyis szükség lett volna, így a munkások a munka beszüntetésével csak az ő elbocsátási intézkedését előzték meg. Egyébként is, a munkabeszüntetés után nyomban jelentkezett néhány újabb munkás, akiket rögtön alkalmazott. Megígérte azt, hogy azokat a munkásokat, akik a munkát beszüntették, hat napra újból hajlandó foglalkoztatni, de csak akkordbér mellett.

(Sopron sz. kir. thjf. város I. fokú közig. hatósága 605/1935. ikt. sz.)

A fatelep alkalmazottai a Soproni Fésűsfonógyár munkásai bérmozgalmának hatására léptek sztrájkba.

(Sopron sz. kir. thjf. város Közig. Bizottsága 232/1935. ikt. sz.)

1935. év május hó 6-án délután a Soproni Pamutipar rt. selyemszövő üzemének munkásai, szám szerint negyvennyolcan, beszüntették a munkát. „Panaszuk az, hogy 100 m. maroquinért a gyár 7,04 P-t, chrepp de chine-ért 9,— P-t, egy újabb ú. n. 24-es chrepp de chine-ért az akkord munkabér még nincs megállapítva, s így nem tudják a munkások, hogy mit fognak kapni.” Követelésük az, hogy a fenti sorrendben felsoroltak után 8,—, 10,—, 9,— P állapíttassék meg 100 méterenként. Azt is kívánják, „... hogy a munkabérek elszámolásánál 1—1 álló gép után 15 fillér órabér téríttessék meg.”

A gyár vezetősége, amelynek egyébként a munkások követeléseiről a sztrájk kitörése előtt nem volt tudomása, kijelentette, hogy addig nem hajlandó a munkássággal tárgyalni, amíg azok a munkát ismét fel nem veszik. A város kiküldötte is figyelmeztette a munkásság képviselőit, „... hogy a munkát vegyék fel, mert a munkabeszüntetés a legvégső eszköz a munkásság kezében, s ez semmiféle előnyt nem biztosít részükre s csak káros lehet.” Május 8-án a munkások újra munkába állottak.

(Sopron sz. kir. thjf. város I. fokú közig. hatósága 899/1935. ikt. sz.)

1936. év szeptember hó 20-án reggel „a sütőipari segédek egy része, szám szerint harmincketten, béremelési kérelmüknek a munkaadójuk részéről történt meg nem hallgatása miatt, a munkát beszüntették. A munkabeszüntetés által érintett sütőipari üzemek száma 17.” — A munkavállalók és a munkaadók többszöri eredménytelen tárgyalásai után, a szeptember hó 28-án tartott megbeszélés megegyezéssel végződött. Ennek értelmében a munkavállalók elfogadták a felajánlott 30, 40 és 50 filléres órabéreket. Kikötötték azonban azt, hogy a csak napi 5 órát dolgozó üzemekben foglalkoztatott segédek 40, 50, ill. 60 filléres órabért kapjanak.”

A helyzet szeptember 30-án: „... az összes üzemekben a segédek a munkát felvették, kivéve azok, akiket munkaadójuk már lejelentett és visszafogadni hajlandó nem volt.”

(Sopron sz. kir. thjf. város I. fokú közig. hatósága 2297/1926. ikt. sz.)

1936. év június hó 22-én a Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetségének Soproni Csoportja beadvánnyal fordult Sopron város I. fokú Iparhatóságához (közigazgatási hatóságához), amelyben építőipari munkásokból és munkaadókból álló bizottság összehívását kérte. E bizottság 23-án össze is ült s a munkásság alábbi követeléseit tárgyalta:

- „1. A ma fizetendő munkabérekre 30 %-os béremelést kérünk.
2. A heti 54 órán felül teljesített munkaórákért a megállapított órabérek 20 %-át kérjük pótdíj címén.
3. Az accord rendszer teljes eltörlését kérjük.
4. A piszkos munka után külön 20 %-os pótdíjjat kérünk.
5. Létraállványon 20 %-os pótdíjjazást kérünk.
6. Ácsoknál. veszedelmes helyen végzett munkákért 20 % pótdíjjat kérünk.
7. Építőmunkások, ácsok és segédmunkások részére ezen %-okban való megállapításokat.

Azonfelül, ezen béreket június 20-tól ill. a kezdő naptól kérjük.”

A tárgyalás nem vezetett eredményre, ezért június hó 24-én kb. 570 építőipari munkás, szakmunkások és napszámosok, sztrájkba lépett. Másnap, 25-én, a sztrájkolók száma már közel 600 volt. Június hó 26-án ismét tárgyalásokba bocsátkozott a két fél. A munkaadók ajánlata az órabérekre vonatkozóan:

- „1. Kőműveseknek és ácsoknak a felszabadulástól számított 2 éven belül 36—38 fillér.
2. Kőműveseknek és ácsoknak 2 éven túl 38—48 fillér.
3. Férfinapszámosoknak 26—28 fillér, nőknek 22 fillér, 16 éven aluli munkásoknak 18—20 fillér órabéreket hajlandók fizetni.”

A munkások megbízottai, ezt az ajánlatot a sztrájkantányán megbeszélték az ott összegyűlt munkásokkal, ahonnan visszatérve a következő indítványt helyezték a munkaadó ajánlatával szemben:

- „1. Kőműveseknek és ácsoknak a felszabadulástól számított 1 éven alul legalacsonyabb órábére 38 fillér. Egy éven felül és 2 éven alul 40 fillér.
2. Két éven túl kőműveseknek és ácsoknak 46—50 fillér.
3. Férfinapszámosoknak 28—32 fillér, nőknek 22—24, 16 éven aluliaknak 22 fillér.

Azonkívül... az 54 órán túl teljesített munkaórák után továbbá a veszélyes és szennyes munkák után is megfelelő pótdíjat (12 %) kapjanak.”

A munkaadók kijelentették, hogy a folyamatban levő munkák után csak a felajánlott béreket fizethetik, mert magasabb béreket azoknak vállalásánál nem számítottak. A munkások is ragaszkodtak az eredeti kérelmük mérséklésével most felajánlott bérekhez. Megegyezés nem jött létre. — A munkások megbízottai ezzel kapcsolatban az I. fokú Iparhatóságához az alábbi szövegű beadványt intézik június hó 27-én.

„Allulirottak mint a soproni építőmunkások tárgyalási megbízottai tisztelettel bejelentjük, hogy a munkások leszámolásuk után a munkáltatók ajánlatát nem fogadták el, így a helyzet nem változott.

Mi elmentünk az engedmények terén mint megbízatásunk azt megengedte, éppen azért a további fejleményekért a felelősséget a munkaadókra hárítjuk.

A bérmegállapító bizottság Sopron területére a 2 éven aluli építőmunkásoknak 44 fillér, a 2 éven felülieknek pedig 54 fillér órabért állapított meg. A tárgyaló bizottság a tárgyalás folyamán bérkérését oda módosította, hogy a 2 éven aluliaknak 38 fillért a 2 éven felülieknek pedig 46 fillért mint legkisebb bért fizessenek az átmeneti időre. Ez az ajánlat már túl ment megbízatásunkon, de a béke érdekében mégis vállaltuk a felelőssé-

get, pedig ezen ajánlatunkkal a 2 éven aluliaknál 6 fillért a 2 éven felülieknél pedig 8 fillért mint veszteséget ajánlottuk fel abból, amit előbb vagy utóbb a miniszteri jóváhagyás után megkapunk.

Az elkeseredést még fokoza a munkáltatók azon magatartása, hogy a túlóra és egyéb követeléseink pótdíjazásáról hallani sem akarnak. Véleményünk szerint ezen magatartásuk bizonyítja azon fellelésünket, hogy az építkezéseket gyorsítani akarják, mert minél kevesebb építkezési munka után szeretnék csak fizetni a rendezett munkabérek.

A munkásság meg van arról győződve, hogy a munkáltatók a kiéheztetéshez folyamodnak, de ennek ellenére jogos és igazságos követeléseik mellett kitartanak."

Július hó 2-án az építőiparosok a munkabérek és a sztrájk beszüntetése kérdésében újabb értekezletet tartottak. Az iparhatóság közbenjárására ezúttal a munkaadók a következő órabérek fizetésére való hajlandóságukat nyilvánították:

„Ácsoknak és kőműveseknek a felszabadulástól számított 2 éven belül 38—41 fillér, ugyanazoknak a 2 évi segédi gyakorlattal már rendelkezőnek (!) 42—50 fillér, a férfi napszámosoknak 26—28, női napszámosoknak 22 fillért, fiatalokéknak 18—20 fillért mint órabért.

Ez a megállapodás, amely július hó 2-ával életbelép addig tart, amíg az Iparügyi Miniszter a béreket véglegesen meg nem állapította."

A munkások képviselői ezt az ajánlatot elfogadták. Július hó 3-án a munka ismét megindult.

(Sopron sz. kir. thjf. város I. fokú közig. hatósága 1775/1936. ikt. sz. és 1827/1936. ikt. sz.)

1937. év május hó 24-én Sopron város I. fokú közigazgatási hatósága az alábbi jelentést teszi a város polgármesterének, a rendőrkapitányságnak és az iparfelügyelőségnek:

„Van szerencsém jelenteni, hogy a *Soproni Pamutipar r. t.* mintegy 598 pamutszövő munkása és orsózó munkása 1937. május 24-én a munkát abba hagyta. A munkából való kiállás közvetlen oka a f. hó 22-én kifizetett alacsony keresetek, amelyek egyeseknél 5—6,76 P-t tettek csak ki. A munkásság egyébként sérelmezi, hogy a gyár vezetősége a kifizetésnél a fizetési zacskókat visszatartotta. Így nem tudnak a kapott bérnek utána számolni. A munkabér kifizetésnél követett rendszer félreértésekre adott okot. A munkások nem tudják, mit kereshetnek és keresetük után mit kaphatnak bér fejében. Sérelmezik, hogy nem tudnak több gépet, mint hármat ellátni. Vigyázókat állított fel a gyár vezetősége. A gépjavitással megbízott főmesterek a gépjavitásokban annyira el vannak foglalva, hogy a hiba miatt leállott gépet nem tudják helyreállítani, aminek következtében a munkásnak keresetében kára van. 100 géphez 2 mester és 2 segédmester van beosztva. A gépek annyira rosszak, hogy azok leállása igen gyakori és a gyár vezetősége nem tudja az alkatrészeket pótolni. A kiállított munkások a 8 órás napi munka után kiírt és elrendelt 36 filléres órabér kifizetését és annak elrendelését kérik, hogy mint eddig is, ne 6 hanem 3 gépen kelljen dolgozniuk. Egy részük pedig a munka siettetésére alkalmazott u. n. hajtók eltávolítását kérik."

Ugyanakkor „... a *Soproni Pamutipar r. t.* selyemszövődjének 30 munkása is csatlakozott a munkabeszünetési mozgalomhoz. Így a *Soproni Pamutipar r. t.* összes munkásai, 628 személy, szüntette be a munkát.

A selyemszövő munkások csatlakozása a mozgalomhoz nem annyira bérkérdés, hanem szimpátiastrájk.

Az I. fokú Iparhatóság felkérésére megjelent egyik gyárvezetőségi tag előadja, hogy „... az elrendelt 8 órás munkaidőre való tekintettel, illetve a 48 órás munkaidő folytán új rendszert, az u. n. K. rendszert vezet be, amely abban áll, hogy minden munkásnak bizonyos minimális teljesítményt kell elvégeznie, amelyen felül elért munkateljesítményért a gyár prémiumban fizeti ki. E rendszernek kihatása a fizetés tekintetében az, hogy az iparügyi minisztérium által megállapított minimális bérnél többet is kereshet...” „A „K” rendszer bevezetését a gyár vezetősége el nem hagyhatja és így a munkásoknak azt a kérelmét, hogy 6 gép helyett 3 gépen dolgozzanak, nem teljesítheti. A „K” rendszertől való eltérés a gyár rentabilitását veszélyeztetné.”

„Mint hogy a munkásság izgatott hangulatából a megegyezés elfogadására következtetni nem lehetett”, igyekeztek azt *meggyőzni* ennek a rendszernek előnyeiről:

„Közöltem velük, hogy a „K” rendszer bevezetése a budapesti és környékbeli gyárakban már megtörtént, és ha e gyárak munkásai a 6—8 szövőszéket el tudják látni, azt a soproni munkásnak is a *gyár rentabilitásának biztosítása érdekében* annál is inkább el kell bírnia, mert különben a 8 órás munkaidő bevezetésével akkordbérben dolgozó szövőmunkások megszokott keresetüket elérni nem tudják. A gyár vezetősége ezért nem három, hanem hat szövőszék eredményét akarja juttatni a munkásoknak...”

„... a gyár vezetőségének a „K” rendszer bevezetéséhez ragaszkodnia kell, különben nem lesz versenyképes és meg kell szünnie. Azonban a 6 gép ellátásától ne ijedjen meg a munkásság és e miatt a strájkot folytatnia nem szükséges. A gyár ugyanis azért ad egy munkásnak 6 gépet, hogy átlag szorgalom esetén az akkordmunkás is elérhesse a 36 filléres legalacsonyabb munkabért és prémiuma így annál nagyobb, minél több gép felett tudja munkájával az üzemet fenntartani, azaz a jövőben nem kettő, vagy három gép, hanem hat gép fogja elősegíteni a szorgalmas munkás prémiumát... Különben is a „K” rendszer bevezetése a gyár belső ügye... és ha az beválllik, közös hasznára lesz úgy a munkásságnak, a nagyobb prémiumra való tekintettel, mint pedig a gyár-tulajdonosoknak a gyár teljesítőképességének kihasználására való tekintettel.”

S mivel a munkásság nagyon is tudta, hogy milyen *előnyei* származnak ebből a rendszerből, azért igyekezett a sztrájk alatt mindvégig következetesen kitarítani azok mellett a feltételek mellett, amelyekhez a munka újból való felvételét kötötte:

- 1) Kérjük a munkaügyi miniszter úr által megállapított minimális munkabéreket úgy a szövődében, mint a gyár többi osztályain f. évi május 10-étől kezdődőleg való megfizetését.
- 2) A „K” rendszer teljes eltörlését, mert nézetünk szerint egy munkás több mint három gépen nem tud dolgozni.
- 3) A strájkból kifolyólag egyetlen munkás sem bocsájtassék el, különben kénytelenek volnánk újból a munkát abbahagyni.”

Az I. fokú Iparhatóság közvetítésével a sztrájk tartama alatt állandóan folytak megbeszélések a gyár vezetősége és a munkásság, vagy ennek képviselői között. Mivel azonban az „... egybegyűltek (kb. 400 munkás, akik a munkaközvetítő hivatalban összegyűltek — T. J.) élénken tiltakoztak a gyárvezetőség ígéretése ellen és inkább a munkabeszüntetés fenntartása mellett nyilatkoztak meg”, a tárgyalások sürgősen történő lefolytatása látszott

szükségesnek, különösen azért, mert — amint az I. fokú Iparhatóság május 29-án kelt jelentésében olvasható — „... tudomásomra jött az az értesítés, hogy a Pamutipar munkásai a szociáldemokrata párt helybeli vezetőjével léptek érintkezésbe és féltő, hogy most már a helyzet elmérgesedik. E körülményre úgy a Pamutipar igazgatóságának, mint pedig a Főispán Úrnak és a rendőrkapitányság vezetőjének a figyelmét felhívtam. Utóbbi kéresemre a szóbanfogyó tény-körülménynek valóságát nyomozás tárgyává tette.”

A munkások végül is május 28-án reggel ismét munkába álltak, miután magyar és német nyelven *kellőképpen megmagyarázták* nekik „... a súlyos gazdasági helyzetre való figyelmeztetés mellett annak hangsúlyozásával” azt, „hogy a munkásság a munkából való kiállással úgyszólván elérte a lehető legnagyobb eredményt, s mindaddig, amíg a kérdést a kormány nem rendezi rendeleti úton a strajk folytatásának értelme nincs.”

Még annak közlését sem mulasztották el „mielőtt a munkásság szétoszlott volna, ... hogy aki nem akarja felvenni a munkát, azt a hatóság nem kényszeríti, a gyár pedig önként kilépettnek tekinti és a munkakönyve rendelkezésére áll. Nyomatékosan hangsúlyoztam azonban, hogy a hatóság azok ellen, akik a munkát felvenni akarókat e ténykedésükben akadályozzák, azok ellen az erélyes intézkedéseket meg fogja tenni.”

S hogy ettől mennyire félték, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a gyár vezérigazgatójának az a kérelme, „... hogy a munka felvételéhez a rendőrkapitányság délután ügyeletes tisztviselője ... megfelelő őrszemélyzetet küldjön ki a gyárba.”

(Sopron sz. kir. thjf. város I. fokú közig. hatósága 1060/1937. ikt. sz.)

1937. év május hó 22-én a SOTEX-gyár munkásai bérmozgalmat kezdtek, amely azonnal olyan értelmű megegyezésre vezetett, hogy a gyár a munkásoknak 36 filléres legalacsonyabb órabér szerint fizet és ha a kiadandó miniszteri rendelet szerint a munkásokat ezen felül, akkordbéréik után, magasabb bér illetné meg, ezeket a gyár május 22-től utána fizeti.

(Sopron sz. kir. thjf. város I. fokú közig. hatósága 1060/1937. ikt. sz.)

1938. év április hó 11-én a soproni szabóipari munkavállalók részleges sztrájkba léptek. A munkavállalók bemondása szerint ezeknek száma 35—40 fő között mozog. A munkabeszüntetés oka magasabb munkabérek követelése.

„A munkavállalók béremelési kérelmüket azzal okolták meg, hogy a 20/1938. Ip. M. sz. rendelet életbeléptetése által hetente 9 és fél órával kevesebbet dolgozhatnak s ez a 9 és fél órás munkakeresztük elveszett annál is inkább, mert a munkaidő rendelet életbeléptetése előtt a rendeletileg megállapított legkisebb munkabért fizették a munkaadók. Ehhez járult még az általános drágulás is, mely őket szintén érzékenyen sújtja.”

A munkavállalók április 16-án ismét munkába álltak, miután a munkaadók képviselői közölték, hogy hajlandók április 21-éig 5 0/0-os béremelést adni — amikor is a legkisebb munkabért megállapító bizottság elnöke Sopronba érkezik — a munkavállalók által kért 30 0/0-os emelés helyett.

(Sopron sz. kir. thjf. város I. fokú közig. hatósága 793/1938. ikt. sz.)

1938. év június hó 4-én a soproni szobafestő, mázoló, és címfestő segédek sztrájkba léptek, mert munkaadóikkal munkabérükre vonatkozólag nem tudtak megegyezni. — A munkát június 8-án ismét felvették. A munkaadók ugyanis a 7-én tartott egyeztető tárgyaláson az órabéreknek 5 fillérral történő meg-

emelését ajánlották fel olyképpen, hogy az új órabér nem haladhatja meg a 65 fillért. Az ajánlatot a segédek elfogadták.

(Sopron sz. kir. thjf. város I. fokú közig. hatóság 1286/1936. ikt. sz.)

1938. év augusztus hó 17-én délben a Soproni Vasáru gyár r. t. lágyvasöntő üzemének 212 munkása beszüntette a munkát, mert béremelés iránt előterjesztett kérelmüket az igazgatóság nem teljesítette.

A munkások megbízottainak ezzel kapcsolatos beadványa:

„Sopron szab. kir. Város Tekintetes Elsőfokú Iparhatóságának, Sopron.

Alulírottak mint a soproni vasáru gyár részvénytársaság öntőde osztályának bérharcban álló munkásainak megbízottai azon tiszteletteljes kéréssel fordulunk a t. iparhatósághoz, hogy a gyár vezetőségével a tárgyalást előmozdítani és ezen tárgyaláson résztvenni sziveskedjék.

Kérelmünk indokolására előadjuk, hogy mi dolgozni akarunk, csak, hogy az eddig fizetett bérek elégtelenek a megélhetésre. Amidőn a gyárigazgató úrhoz fordultunk bérjavításért kijelentette, hogy bérjavítást nem adhat mi pedig ezen bérekért dolgozni nem tudunk azért minden összebeszélés nélkül a munkát beszüntettük.

A mai bérek mellett lerongyolódva nélkülözve tengetjük életünket, amidőn megvagyunk arról győződve, hogy egy kis jóakarattal béreinket meg lehetne javítani.

A vasiparban az egész országban gyárunkba vannak a legalacsonyabb bérek pedig Sopron egyike a legdrágább városoknak.

A munkabeszüntetésével (!) mindezekkel számolva abban a reményben hagytuk abba a munkát, hogy a gyárvezetőség belátja, hogy ezen az állapoton segíteni kell, mert különben elpusztulunk.

Abban a reményben, hogy a t. iparhatóság kérelmünkre felveszi a gyárvezetőséggel az érintkezést vagyunk

Sopron 1938. augusztus 17-én

tisztelettel

a bérharcban álló munkások megbízottai.”

A követeléseket a gyár igazgatója azzal utasítja el, hogy a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesülete utasítása szerint bérjavításokat nem engedélyezhet, hanem be kell várni azt, mit állapít meg az Iparügyi Miniszter, mint legkisebb munkabért. Képviselője útján felszólítja a munkásságot, vegye fel a munkát, mert különben az üzemet teljesen le kell állítania. A munkások azonban nem vették fel a munkát. Erre csak azután került sor, miután szeptember 1-én a gyár vezetősége és a munkások megbízottai között az alábbi egyezség jött létre:

„1) ... Az igazgatóság kötelezi magát arra, hogy amennyiben a legkisebb munkabérek megállapítása két hónapon belül megtörténik, a miniszterileg megerősített határozatban foglalt legkisebb bérek és a munkabábelépés napjától a legkisebb munkabérek hatálybalépéséig fizetett bérek közötti különbözetet a munkásoknak visszamenőleg megfizeti. Amennyiben a legkisebb munkabérek életbelépése két hónapon túl történik, az igazgatóság előbb vállalt kötelezettsége csak két hónap időtartamra terjed.

2) Az igazgatóság a most sztrájkoló munkásokat a munka megindulásával arányban felveszi. Annak a négy munkásnak a felvétele ügyében, akik ellen jelenleg eljárás van folyamatban, az eljárás lefolytatása után dönt.

A sztrájkból kifolyólag egyik fél sem alkalmaz retorziót.”

Az öntödében a munka szeptember hó 2-án megindult.

(Sopron sz. kir. thj. város I. fokú közig. hatósága 1930/1938. ikt. sz. és 2123/1938. ikt. sz.)

A sztrájkjal kapcsolatban a rendőrség soproni kapitánysága jelenti:

„1938. év augusztus hó 17-én a Vasárugyár r. t. soproni öntödéjében alkalmazott 249 munkás közül 212 — 30 0/0-os béremelés elérése végett — a munkát beszüntették. A munkabeszüntetés tartama alatt egy ízben volt kisebb rendzavarás és pedig f. év augusztus 30-án 18 óraker, amikor a munkát tovább folytató munkásokat — a gyárból kijöttükben — szidalmazták, fenyegették s némelyiket tetteleg bántalmaztak a sztrájkolók. A kivonult rendőrök láttára a sztrájkolók széteszlottak, ellenük a bűnvádi eljárás folyamatba tétetett...”

(Sopron sz. kir. thj. város Közig. Bizottsága 424/1938. ikt. sz.)

1938. év május hó: „Az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya r. t. brennbergi bányatelepének 871 munkása f. hó 6-án reggel munkabéremelés és fizetési szabadságidőnek 12 napban való megállapítása céljából a munkát beszüntették. — A megindult egyeztető tárgyalások eredménnyel jártak s a munkások f. hó 13-án reggel 4 óraker a munkát ismét megkezdték.” (M. kir. rendőrség soproni kapitányságának 1938. máj. 31-én kelt jelentése. — Sopron sz. kir. thj. város Közig. Bizottsága 329/1938. ikt. sz.)

„... a váratlan meglepetés erejével hatott ... az a reggel 4 óraker kirobant hír, hogy a csütörtök este alászállt munkáscsoport sztrájkba lépett, nem hajlandó feljönni a tárnából, sőt a leváltásukra érkező munkáscsoport is csatlakozott a sztrájkhoz s ők is lent maradtak.

A sztrájk híre nagy izgalmat keltett az egész bányatelepen. Megdöbbenéssel vették tudomásul az asszonyok, gyermekek, akik semmit sem tudtak a sztrájkról... Az „... igazgatót rendkívül udvariasan és nyugodtan fogadták a sztrájkolók s előadták, hogy nincsenek megelégedve a fizetési szabadságnak 6 napban való megállapításával és a rendkívüli drágaságra való tekintettel kérik, hogy fizetésüket azzal a 7 százalékkal emeljék fel, amellyel legutóbb leszállították. ... a föld mélyén sztrájkoló munkások ... kívánságaiknak száz százalékban való teljesítéséhez ragaszkodtak kijelentvén, hogy addig nem jönnek fel a tárnából és addig önkéntesen éheznek, amíg követeléseiket nem teljesítik...”

„... A sztrájkolók kijelentették, hogy nem okozzák sem az üzemvezetőséget, sem a vállalatot, ők tudják az egész vonalon bekövetkezett drágulást. Ezért nincs is értelme a tárgyalásnak, mert a kormány az oka mindennek és annak volna kötelessége az árkülönbözetet megfizetni. ... A bányászok a legmélyebb szintre, mintegy 500 méterre a föld alá vonultak vissza. ...”

(„Sopronvármegye” 1938. május 7-i sz.)

„Közel 48 óras feszültség után tegnap késő délután örvendetes enyhülés jött létre a brennbergbányai éhségstrájk ügyében. Tegnap délután 5 óraker a 340 sztrájkoló bányász feljött az 500 méteres mélységből... és megkezdődtek a tárgyalások...” — A tárgyalásokat Aliquander Ödön iparügyi miniszteri tanácsos vezette.

(„Sopronvármegye” 1938. május 8-i sz.)

„A brennbergi sztrájk ügye — a jelek szerint — fordulóponthoz érkezett el. Mint ismeretes a sztrájkoló bányászok vasárnap délután úgy határoztak, hogy folytatják a sztrájkot, mire Aliquander miniszteri tanácsos — aki a tárgyalásokat közvetítette a sztrájkolók és a bányászok között — még aznap

este visszautazott Budapestre. Ezzel azután a sztrájk-ügy továbbintézése Peyer Károly szoc. dem. országgyűlési képviselő kezeibe került át.

A hétfői nap folyamán ... a sztrájk változatlanul továbbtartott, de ugyanakkor Budapesten az illetékes minisztériumban szinte szakadatlanul tárgyaltak. Peyer Károly — aki ezekben a napokban külföldön ... tartózkodott — maga helyett Szakasits Árpádot küldte el ezekhez a minisztériumi tárgyalásokhoz és úgy volt, hogy Szakasits jön Peyer helyett Brennbergbányára is.

Peyer Károly azonban tegnap váratlanul visszatért külföldről Budapestre és szinte azonnal folytatta útját Sopronba, ahova este érkezett meg ...

A jelek szerint remény van arra, hogy a brennbergi sztrájk ügye most már rövidesen kedvező fordulóponthoz érkezik és a megegyezés létrejön." („Sopronvármegye" 1938. május 11-i sz.)

„A brennbergbányai sztrájk ügye még tegnap sem jutott el a megnyugtató és annyira kívánatos megoldáshoz. A délelőtt folyamán a budapesti kiküldöttek gyűlést tartottak és hosszú, órákig tartó megbeszéléseket folytattak a sztrájkoló munkásokkal ... a tárgyalások határozottan békülékeny szelvényben folytak le.

A sztrájkolókkal lefolytatott tanácskozások után Szakasits és Jelinek tegnap este Brennbergbányáról visszautaztak Budapestre.

Peyer Károly még ma, csütörtökön utoljára megkísérli a megegyezés létrehozását ..."

(„Sopronvármegye" 1938. május 12-i sz.)

„A közel egy hete tartó brennbergbányai bányász-sztrájk a tegnapi nappal véget ért ... sikerült megegyezést létrehozni a sztrájkolók és a bányagazgatóság között ..."

(„Sopronvármegye" 1938. május 13-i sz.)

1939. év május hó. — „A Lenck-féle téglagyár 118 főnyi összmunkásságának 20 főnyi csoportja V. hó 16-án reggel 8 h-kor bérjavítás céljából a munkát beszüntette, majd ugyanaznap délután 1 h-kor, a gyárvezetőséggel történt tárgyalás után, a munkát újra megkezdte."

(M. kir. rendőrség soproni kapitányságának 1939. június 15-én kelt jelentése. — Sopron sz. kir. thj. város Közig. Bizottsága 264/1939. ikt. sz.)

1939. év augusztus hó. — „A Soproni Selyemipar R. T. cég kb. 400 munkása augusztus hó 3-án d. e. 9 óra 30 perckor munkabérkövetelés nem teljesítése miatt a munkát abbahagyta. E sztrájkolókhöz csatlakozott augusztus hó 7-én a gyár festődéjében dolgozó 23 munkás is. A megindult tárgyalások eredménnyel végződtek s kb. 10 %-os munkabérjavítás elérésével a munkások augusztus 10-én a munkát felvették ..."

(M. kir. rendőrség soproni kapitányságának 1939. szeptember hó 14-én kelt jelentése. — Sopron sz. kir. thj. város Közig. Bizottsága 374/1939. ikt. sz.)

A sztrájk kirobbanásának okát a munkásság megbízottai által többször is rögzített követelések híven tükrözik. Ezek közül az augusztus hó 8-án kelt feljegyzés foglalja össze legrészletesebben a munkások kívánságait, egyszersmind betekintést enged az üzemi dolgozók akkori helyzetébe.

„A Soproni Selyemipar R. T. sztrájkoló munkásainak követelései:

1) A munkásság által megválasztott bizalmiak biztosítékot kérnek arra, hogy ténykedésükből kifolyólag semmiféle bántódásuk ne legyen.

A munkásság egyöntetű bizalmából, sokszor kényszerítve kerültek erre

a helyre, mint a gyár legjobb munkásai, nem pedig saját elhatározásukból.

- 2) Éppen ezért a bizalmiak azt kérik, hogy az igazgatóság egy összegben tegye le az iparhatóságnál egy heti keresetüket és ha valakit közülük önhibáján kívül elbocsájtanak, ezt az összeget ott vehesse fel. Ha fél éven belül a gyár a bizalmiak valamelyikét el akarja bocsájtani, tanúkkal kell igazolnia, hogy mi az ok, ami erre a lépésre kényszeríti az igazgatóságot. Ha a szóban forgó munkás önszántából lép ki, a letétbe helyezett összeg rá eső részére igényt nem tarthat.
- 3) A munkásság egyöntetű kívánsága, hogy Weisberg főmérnök urat az igazgatóság a soproni üzemből helyezze el. A dolgozókkal szemben alkalmazott bánásmódja súlyos kifogás alá esik. Pl. Salamonné és Wilfingné esete, továbbá a „rabszolgahajcsár” kifejezés...
Az igazgatóság a múltkori tárgyaláson arra hivatkozott, hogy nem a munkásság határákörébe tartozik elbírálni, hogy ők kit alkalmaznak. Ez igaz. De a munkásságnak feltétlenül joga az, hogy a megfelelő bánásmódot követelje.
- 4) Akiket Weisberg főmérnök úr indokolatlan, komoly ok nélkül elbocsájtott, ha akarják az illetők, vegyék vissza. Pl. Liebertritt nevű munkás W. C-re ment, nem volt a helyén, amikor a főmérnök úr arra járt. Az illetőt ezért elbocsájtotta...
- 5) Követeli a munkásság, hogy a sportdíjak levonása szűnjön meg. — Az 1921: LIII. tc. 25. §-a értelmében a munkásság akkor fizethet sportdíjat, ha szabadon elhatározza. Jelen esetben ez elmaradt. Most a dolgozók úgy döntöttek, hogy a heti 10 filléret nem kívánják tovább fizetni.
- 6) A gyár tegye korszerűvé és kényelmesebbé az öltözőket. Most az a helyzet, hogy az öltözők kicsinyek, sötétek, felszerelésük hiányos. Ezen a téren a munkásságnak elemi emberi jogai vannak.
- 7) Kérjük a kerékpárlerakóhely bővítését. Erre a munkásság csekély vagyontárgyainak megóvása érdekében feltétlenül szükség van.
- 8) Követeli a munkásság, hogy a gyár tegye rendbe a W. C-ket, azonkívül szaporítsa is azokat. Ezt a jó izlés maga is megköveteli.
- 9) A 6—7—8. pontokban felsorolt követelésekre a mai naptól számított kettő héten belül pozitív intézkedést várunk.
- 10) A felvetők, csévézők, orsózók és festők kérik a napi 8 órai munkaidő végigdolgoztatását.
Tulajdonképpen így is 8 órát dolgoznának, ha nem kellene hajszozt tempóban végigdolgozni a 7 órát. Akkordban dolgoznak — órabérért. A festőknek külön kívánsága még az is, hogy a 8 órai munkát egyszerűen kezdjék és végezzék valamennyien.
- 11) Miniszteri szakember kiküldését kérjük annak meghatározására, hogy melyik gép sima és melyik mintás. Ma 3 nehéz mintásgépen ugyanannyit kap egy munkás, mint 4 sima gépen és csak 1 fillérrel többet, mint 2 mintás gépen! Vagyis 1 ember 1 filléres órabérért végzi egy másik munkás dolgát. ...
- 12) Sima gépből 3, mintás gépből 2 legyen a legtöbb egy munkás keze alatt. Ezzel egyrészt megóvja minden munkás az egészségét és nem dől ki a sorból 5—6 év múlva végérvényesen, másrészt újabb munkásoknak juttatnak vele kenyeret.
- 13) Az árutisztítók helyzetét külön ki kell emelni, akik egy héttel ezelőtt még 31 fillért kaptak, legutóbb kaptak csak a 33-t.
Mivel az ő munkájuk különösen aprólékos és nem látszik meg a sok

vesződség, megértőbb elbírálást kérnek a maguk számára, annál is inkább, mivel családfenntartó családanya a nagy részük.

- 14) Munkabérek terén a munkásság kívánsága határozottan az, hogy az eddigi alapbérhez adja az igazgatóság a 20 %-ot és még ehhez jöjjön a szokásos prémium.
- 15) Feltűnő helyen és a munkásság számára érthető szövegezéssel írja ki a gyár a prémium-rendszer kulcsát, hogy a munkásság mindenkor ellenőrizhesse, mennyi a járandósága.
- 16) A „K” rendszerben a pontozási skálát helyezték vissza arra szintre, amely a rendszer bevezetésekor volt. Ugyancsak az akkori verésszámot követelje a gyár és ezt a nívót ne emelje.
Így majd nem fordul elő az a helyzet, ami a tavasszal történt, hogy a gombolyító csaknem kiürült, mert a túlhajtott munkától sorra megbetegedtek az ott dolgozó munkásnők.
- 17) Mivel a sztrájkot bizonyítottan a gyár vezetősége idézte elő, követeli a munkásság a sztrájk idejére eső munkabérek kifizetését. A munkás bizalmiak négy alkalommal tárgyaltak a munkabér emelésének ügyében Weisberg főmérnök úrral. A négyszeri tárgyalás után főmérnök úr az üzem kikapcsolása után azt mondta: „Nem adok semmit. Ha nem tetszik, sztrájkolnak. Becsukom a kaput.”
- 18) A 20 %-os emelés mellett is maradjon meg az éjjeli szakban dolgozóknak a törvény által biztosított 10 %-os bértöbblet.
- 19) A szövőben a széles gépeknél a mai alapbér 20 és 5 %-kal emeltessék fel. Indokolásunk: A széles gépeken való munka sokkal nehezebb, mint a keskeny gépeken.
- 20) A gyár havi fizetések alkalmazottai (tisztviselők, mesterek) azt kérik, hogy fizesse már ki végre az igazgatóság az elmúlt évre járó remunerációjukat. Ez jár nekik az öthetes hónapok miatt.
Egyenként senki sem merte közülük kérni, azért fordultak ők is a Hivatásszervezethez.
A munkásság érvei a 20 %-os béremelés mellett:
 - 1) A bérmegállapító bizottság határozatát többféle képen lehet magyarázni. Mindenki úgy magyarázza, ahogyan neki kedvezőbb. A munkásság álláspontja szerint mindenki részesítendő a 20 %-ban. ...
 - 2) Megteheti az igazgatóság, hogy az egyik embernek nem ad semmit, habár ugyanúgy dolgozott „mint a másik, hiszen a „K” rendszer lényegéből következik, hogy legfeljebb árnyalati különbség lehet egyes munkások között. Olyan magas munkaszínvonalat követelnek, hogy annál sokkal többet senki sem termelhet. Aki pedig feltűnően keveset termel, úgyis elbocsájtják.
A feltűnően csekély termelés legfeljebb gép- vagy anyaghiba következménye lehet. Ha az igazgatóság a rendeletre való hivatkozással egyik munkásnak ad, a másiknak nem, azt megteheti. A rendelet értelmezése megadja rá a módot. Erre csak az a megjegyzésünk, hogy kockázatos vállalkozás, mivel így az elégedetlenség a nem jutalmazottak között — és a többség ez — mindenkor megmarad.
 - 3) A bizottságnak az volt a szándéka a július 24-én megjelent határozattal, hiszen tudjuk, milyen körülmények között keletkezett (Goldbergergyári sztrájk), hogy az összmunkásság helyzetén javítson. Tehát ezért méltányos, hogy az alapbért emeljék. Ha a szorgalmasabb munkásokat külön is jutalmazni akarják, arra való a „KK” rendszer ...
 - 4) A vállalat részéről dr. Horváth ügyész úr azt a kifejezést tette a múlt

- tárgyalások egyikén, hogy a gyárnak eddig is az volt a szándéka, hogy nem tartja a minimális bért egyúttal maximálisnak is. A mi felfogásunk szerint is a minimális bér egyúttal nem jelenthet maximális béreket is, hanem csak azt, hogy ennél kevesebbet nem lehet. De a bérmeg-állapodás munkaadó és munkavállaló között szabad egyezkedés tárgya.
- 5) A GyOSz kiküldött titkára arra hivatkozott, hogy a béremelés kérdése az egész textilipar kérdése. Ezzel szemben egy példa: a székesfehérvári Felmayer-gyár példája, ahol az igazgató és a gyár vezető főmérnöke tárgyalt a munkásság képviselőivel. Minden további nélkül, amikor a munkásság bebizonyította, hogy neki a bér kevés, megadta a kért béremelést. Ők nem hivatkoztak az általános textilipari helyzetre.
 - 6) Ne pazaroljon a gyár, több lesz a jövedelme. Pl. Weisberg főmérnök úr pár hónapja néhány száz orsót csináltatott a gombolyítók számára. Az orsókkal a munkások három hétig dolgoztak. Akkor kiderült, hogy az orsók használhatatlanok. Erre egy-egy pengő büntetést kapott minden munkás, mert rossz lett az anyag. A gyárnak ez kidobott összeg, amit a végén a munkásokkal fizettettek meg.
 - 7) A gyárban azelőtt egy ember kevesebb gépen dolgozott, mint ma, keresetük mégis több volt. Azóta, az utolsó évben is, a gépek tökéletesedtek, tehát a gyár rezsije csökkent. Ráadásul egy emberre több gépet bízta, azáltal kevesebb munkásra volt szükség, kevesebbet kellett munkabérré kifizetni. A termelés ezzel szemben fokozódott, tehát a gyár jövedelme is fokozódott. A gazdasági élet az 1932—33. évi mélypont óta évről-évre javult, az értékesítési viszonyok egyre kedvezőbbek lettek, ebből a munkásság semmit nem érzett. Itt az ideje, hogy kapjon már valamit.
 - 8) A gyár eddig is többet fizetett egy-két fillérrel, mint a hivatalos rendelet előírja. Nem hisszük, mert józan üzletembereknél nem tételezhető fel, hogy az igazgatóság elment volna eddig teljesítő képességeinek végső határáig. Tehát további béremelésnek még lehetősége van.
 - 9) A vállalat hasznát bizonyára az is növelte, hogy a „K” rendszer életbe léptetése előtt a cérnázó-gombolyítóban egy munkásnő 26 keréken dolgozott, azóta pedig 52 kereket kap egy munkás, tehát két ember munkáját végzi egyszeres bérért. Sőt egy hétig azt is megpróbálta a gyár, hogy 104 keréssel dolgoztatott. Csak mikor látták, hogy ez embertelen, tértek vissza az 52 kerékre.
 - 10) Sopronban, tekintve, hogy határváros, nagyobb a drágaság, mint más vidéki városban, mivel élénk az exportja Németország felé.
 - 11) A csévéelőben négy ember dolgozott egy gépen azelőtt, amelyen kétszer 36 „spindli” van. Ma két embernek kell ezt négy helyett elvégeznie, ráadásul munkabérük is kevesebb. A felesleg a gyaré.
 - 12) Ha valaki betegség folytán, vagy más okból nem megy be dolgozni, a szomszédja végzi el a munkát. Ezért azonban nem kap bért, de nem kap az sem — természetesen — aki helyett dolgozik. A „szívességéből” elvégzett munka díja szintén a gyaré.
 - 13) A vállalatnak magának is érdeke. A jól megfizetett munkás nyugodtan dolgozik, ezzel szemben a múlt hét példája mutatja, mit ér az elégedetlen munkásság. Az elmúlt héten a termelés sokat csökkent.
 - 14) Sopron határváros. Őrzi a nyugati kaput, fokozottabb nyugalomnak kell tehát a városban uralkodnia, itt inkább megelégedett embereknek kell élniük, mint bárhol az országban. Nyugalom és megelégedettség

akkor lesz, ha mindenki megkapja az életszükségletekkel arányban álló munkabért.

Mindent összegezve:

A munkásság hangulata tarthatatlan és mi nem vállalkozhatunk arra, hogy a vállalat érdekeinek szolgálatában letörjük jogos kívánságaikat.

Ha a gyár vezetősége ennek ellenére is elzárkózik, a következményekért felelősséget nem vállalhatunk. A felelőség a mereven elzárkózó igazgatóságot terheli.”

(Sopron sz. kir. thjf. város I. fokú közig. hatósága 1837/1939. ikt. sz.)

1939. év augusztus hó 7. — A textiliparban foglalkoztatottak legalacsonyabb munkabérét megállapító bizottság határozatával kapcsolatban felmerült félreértések következtében és a Soproni Selyemipar r. t.-nél folyó sztrájk hatása alatt a Soproni Pamutipar r. t. munkásai körében is nyugtalanság volt észlelhető, „... amelyet a gyáron kívül álló elemek, részben pedig a gyár egyes fiatalabb férfi alkalmazottai sztrájk provokálására akartak felhasználni. Az izgatások következtében a f. hó 4-i bérfizetés alkalmából a délben 2 óraker munkába lépő szakmánynak az úgynevezett régi szövőtermében foglalkoztatott szövőmunkásai, számszerint mintegy 50-en nem voltak hajlandók a munkát megkezdeni. Személyes közbelépés folytán azonban a munkabeszüntetés mindössze 20 percig tartott...” „Ugyanezen a napon az éjjeli schicht ugyanezen szövőteremben dolgozó 49 férfi szövője közül 31 munkás nem jelent meg munkára...” „Folyó hó 5-én, szombaton a sztrájkot óhajtó munkások részéről felállított sztrájkőrök igyekeztek megakadályozni a munkába igyekvő munkásság beállítását, amit idejében fogantatosított ellenintézkedések révén annyira sikerült megakadályozni, hogy a délelőtti cca 380 főnyi szakmányból mindössze 21 munkás hiányzott.”

„... a délután kb. 240 főt számláló szakmányból már csupán 2 munkás maradt el, míg a legagresszívabb fellépésű éjjeli férfimunkások már teljes létszámban jelentkeztek az éjjeli munkára.” Mindez azután történt, hogy a szóban forgó „rendelet tényleges tartalmát és jelentőségét sikerült előbb munkavezetőinkkel azután pedig egyszerűbb munkásokkal is részben szóbeli felvilágosítás, részben pedig a helyi sajtó bekapcsolása útján megértetni.”

(Sopron sz. kir. thjf. város I. fokú közig. hatósága 1856/1939. ikt. sz.)

Szemelvények a bécsi és pozsonyi fenyítő börtönökben 1849-ben raboskodott politikai foglyok írásaiból

(Adalékok a soproni Zádor—Stettner Lajos életéhez)

Írta: **Czigány Jenő**

Börtöni emlékek

Mi a fogolynak élete?
Remény hajó a kinok tengerén,
A mellyen hosszú napjain
Örmrepesve szétevez szegény,
És mellyet este a csendes szelek
Viharrá vállalva elsüllyesztenek.

Mi a fogolynak éjjele?
Tündér képekkel szép ábránd világ
Melyben kéj és gyönyör között
Ringatják őt, szép tündér Ilonák.
Fölbredése fájdalmas nagyon,
Örökös csalódás, kinos fájdalom.

Íródott e kesergő vers 1849-ben a bécsi fenyítő börtönben. Gyűrött tenyérnyi papírlap, melyen sárga foltokban jelentkezik a felette elszállt hosszú-hosszú esztendőök sora.

Elnézem a kiforrottan szép férfi-írással rótt sorokat, s nem kis keserűséggel jut eszembe, hogy a háború előtti légoltalmi padláslomtalanítások mennyi sok értékes, idejükben még családi vonatkozású levelezést pusztítottak el, melyeket talán ma már mint nemzeti értékeket kezelnék. Szerencse azonban, hogy akkor is akadtak „felelőtlen” emberek, akik nem mindenben tettek eleget a lomtalanítási rendeletnek.

Egy ilyen „felelőtlen” lomtalanítónak köszönhető, vagy talán annak az ismeretlennek, aki mint drága ereklyét, újságpapírba csomagolva a kémény és a melléje simuló tetőgerenda közé rejtette el azokat az iratokat, papírdarabkákra írt feljegyzéseket, költeményeket, melyeket az 1848–49-es szabadságharc folyamán letartóztatott politikai foglyok írtak a bécsi fenyítő és a pozsonyi vizilaktanya börtönében.

A megsárgult papírlapok, vizes, elszíntelenedett tintával, vagy kifakult, halvány ceruzás írások mennyi szenvedést, bűt és bánatot takarnak. A halvány, sokszor alig olvasható sorok mennyi vágyat, sóvárgást és még több reményt árulnak el.

Hosszú hónapok, évek peregtek le a történelem homokórájában, mire egyik-másik szabaddá vált, más szerencsétlenek viszont rövid néhány hét elteltével bitón fejezték be életüket.

Kik voltak ezek a foglyok? Közöttük a társadalom minden rétege képviselve volt: nemes, polgár és paraszt. Katona, tanító, lelkész, zsidó és keresztény. Bűnük? Csupán az, hogy az emberibb oldalára álltak annak a szakadéknak, melyet az 1848-as forradalom hasított a feudális társadalmi viszonyok idejét múlt s nemzeti előrehaladásunkat gátló rendszerébe. Voltak, akik honvédesküjükhöz híven, fegyverrel vívták harcukat a forradalmi eredmények biztosítása és az osztrák császári ház önkényuralmának egyszer s mindenkorra való felszámolása céljából. Mások meg — nem is kevesen — mint haladó gondolkodású

értelmiségiek, tollal és szóval hirdették az igazságot s tettek hitet a szabadság, egyenlőség és testvériség hármasság mellett.

A „Sopronvármegye” 1935. december 25-én „Amikor Sopronból írtak haditudósítást és a haditudósítót ezért halálra ítélték” – címmel cikket közölt Zádor (Stettner) Lajos soproni ügyvédéről, aki mint a soproni nemzetőrség parancsnoka, az 1848-as szabadságharc nyugat-magyarországi harcairól tájékoztatta Kossuth Hírlapjának olvasóit. A politikai foglyok minden kálváriáját megjárta Zádor Lajos is, akiről Szinnyey: Magyar Írók Lexikon-jában közölt adatok nagyon gyérek, sőt az életkorra vonatkozó adatok erősen vitathatók is. A Lexikon szerint: Stettner Lajos ügyvéd Sopronban, később a kir. törvényszék bírása Nagyváradon. Meghalt 1872. szept. 5-én Balatonfüreden, 42 éves korában. Eszerint 1830-ban kellett volna születnie, így tehát 1848-ban csak 18 éves lett volna. Ezt azonban több adat megcáfolja:

- a) Zádor 1848-ban mint soproni hites ügyvéd szerepel, tehát feltétlenül idősebbnek kellett lennie.
- b) 1848. nov. 1-én, kormánybiztos által aláírt, pecsétes futár-igazolványt állítottak ki részére, Sopronból Pozsonyba történő utazásához. Nem valószínű, hogy ilyen fontos küldetésre egy 18 éves fiatal embert jelöltek volna ki.
- c) 1848-ban, a soproni zsidók ellen intézett támadás idején jóformán csak egyedül ő állt ki az üldözöttek mellett, ami miatt később plakátokon kipellengéreztek (Dr. Csatkai Endre szíves közlése).
- d) A „Sopronvármegye” már idézett cikke szerint 1848-ban ő volt a soproni nemzetőrség parancsnoka s egyben haditudósító.

Mindezek szerint biztosra vehető, hogy Zádor 1848-ban idősebb volt 18 évesnél.

Zádort forradalmi tevékenysége miatt a császáriak elfogatták. 1848. január 12-én a pozsonyi vizilaktanya foglya. 1849. június-júliusában már a bécsi fenyítő börtönben raboskodik, augusztusban pedig ismét a pozsonyi börtönben veti papírra gondolatait. Innen vihették Pestre, az Új-épület börtönébe, ahol a vészbíróság halálra is ítélte, de ennek végrehajtására nem került sor.

A politikai foglyok írásai között Zádorra vonatkozó, illetve kétséget kizáróan az ő kezétől származó következő iratokat találtam:

1. Politikai foglyok Posonban.
2. 1848. nov. 1. Sopron. Kormánybiztosi futár-igazolvány.
3. 1848. nov. 15. Poson. Futárigazolvány, Posonból-Sopronba.
4. 1848. nov. 12–13–14-ről kiállított utiköltség-jegyzék.
5. Keltezés nélkül. Népdal. (Tintával írt 32 sor.)
6. 1849. jan. 12. Poson-vizilaktanya: Honfi bére (Költemény).
7. 1849. jún. 5. Bécs, fenyítő börtön: Politikai tájékozás (Tintával teleírt két oldal).
8. 1849. jún. 22. Bécs büntetőfogház:

János tanár és Látnok
Jövendölései 1848 és 1849-ik évekről
különösen
Bécs városáról
és ennek jövendő sorsáról
az eredeti
szabadsajtó kora alatt Bécsben kijött
szerkezet nyomán
szabadon magyarítva
Bécsben a büntető fogházban
Zádor Lajos h. ügyvéd
csász. polit. fogoly Sopronból.

Mitbürger!

Der gegen die Juden gerichtete gerichtete Stein, sollte also an meinem Kopf zerbrechen. „**Schlaget ihn todt!**“ weil er die Juden verteidigt, so schallt es von vielen Seiten, sogar meine kleinen Mädchen bringen dies als Neuigkeit aus der Schule, und erzählen es weinend an meinem Krankenbette. Ja es ist wahr, ich verteidigte die Juden, die zu mir als einen Rechtsfreund kamen, und die ich auch als solcher im Sinne meines unverlethlichen Advokaten Eides zu verteidigen verpflichtet war; — aber bedenket wohl, **Mitbürger**, indem ich die Juden verteidigte, verteidigte ich zugleich das bestehende Gesez, welches diesen freie Wohnung und freien Handel zusichert — und verteidigte hiermit das gesetlich bestehende Recht, gegen welches mehrte sich auflehnten — verteidigte die Ehre unserer Stadt — damit sie nicht als abschreckendes Beispiel da stehe, auf daß sich nicht das Vaterland, verachtend von uns wende in gegenwärtiger Zeit der **Freiheit, Gleichheit und Verbrüderung**, verteidigte ferner die innere Sicherheit und Ruhe, — die dem Vaterlande in diesem Augenblicke der **friedlichen Wiedergeburt** so unentbehrlich ist — und beidunste endlich selbst jene, gegen die Juden Eingenommenen noch, dem Ausbruch vorbeugend, vor den unheilvollen Folgen der Ruhestörung, **Mitbürger**, wenn dieß alles Verbrechen war? Weriet den Stein auf mich, und schlaget mich todt! Doch unser Heiland war nicht unschuldiger als ich. Ihr könnt nicht verlangen, daß ich ein Mann der Freiheit und des Volkes dienen soll der blinden Wuth, den schmarzigen Eigennuz, und Selbstsucht, der Parteilichkeit und der niedrigen Krämerei — Ihr wißt es, oder sollt es vielmehr wissen, daß die Freiheit ohne der strengsten Aufrechthaltung der Geseze nicht bestehen kann, daß die Freiheit kein geschlachtetes Mastvieh sei, von welchem sich Jedermann noch gelusten einen Brocken herabzuschneiden berechtigt — Ihr müßt es wissen, daß ungezügelte Selbstsucht und Eigennuz, den Vater gegen den Sohn, und den Bruder gegen den Bruder bewaffnet; Ihr müßt es wissen, daß in dem Parteigeiste der Keim der Parteilichkeit verborgen liegt, welchem kein Gesez heilig ist, und welche die geriefene Gleichheit zu Grabe trägt, — Ihr müßt es wissen, daß die Verbrüderung und Nächstenliebe sich über die Religions-Verschiedenheit erheben muß, und des Glaubens-Bekennnisses halber zwischen Menschen und Menschen kein Unterschied gemacht werden kann. — Und jetzt, wenn Ihr dieß Alles wissen und erwägend fähig seid, mich zu hassen, und Euer Zutrauen mir dessenthalben zu entziehen, so sei es, ich leere den bittern Kelch, — aber erinnert Euch dessen wohl, daß ein Volk, welches derartig die Freiheit empfangt und genießt, den Pfad der Willkühr einschlägt, — welcher der Slaverei entgegen führt.

Dedenburg Anfangs April 1848.

Louis Stettner,
Advokat und Nationalgardist.

Stettner Lajos plakátja (1848)
a zsidókérdésben elfoglalt emberies állásfoglalásáról

(Tintával, sűrű sorokban írt, 28 oldal terjedelmű fordítása a bécsi forradalom alatt megjelent német nyelvű sajtóterméknek.)

9. 1849. jún. 26. Német nyárspolgár. Lipcsei lap cikkéből fordítás (Tintával írt 10 sűrű oldal).
10. 1849. júl. 9. Bécs, büntető fogház. Dal (Tintával írt 60 sor).
11. 1849. aug. 15. Poson, vizi laktanya (2 oldalas német nyelvű levél feleségéhez).
12. Keltezés nélkül. Jegyzetek az osztrák császársági alkotmány s törvényekre (Tintával sűrűn írt 16 oldal).

Arról, hogy kik voltak rabtársai a pozsonyi vizilaktanya börtönében, sajátkezű feljegyzése ad számot. A 23×21½ cm nagyságú, két-rétűen hajtott papírlapon az alábbi neveket találjuk: (a pontozással jelzett helyeken a ceruzás írás olvashatatlan. Betű szerinti másolat).

Politikai foglyok Posenban.

Haubner Máté győri lelkész ev. Sop.: elitélve 6 évre	Reischel Károl — N. szomb. kereskedő és Lipótvári őrseregből vala- mi 7-en
Szulyovszky — gazdasági tiszt Esztergom megyéből	Osváld N. sz. tanácsnok
Katinszky N. Nádszeg Poson m. főtiszt	Khán Mór: földbirtokos Nyitra N. szombat
Szakáts N. Nyitra megyei ügyvéd	Wertheimer " "
Kamánházy Károl, „ „ „	Hegy Károl ügyvéd
Krisztelka Fr. N. szombati főjegyző	Zerdahelyi L. Posoni elnöke
Renner Endre alkói ev. lelkész	Lauschmann Jan: N. sz. fő Ámon N. N. sz. magánytanító
Zádor L. ügyvéd Sopron	Rázga posvai evang. lelkész
Schaiba G. könyvkereskedő	Hofman ról
Schiller N. francia nyelvemester	Weigand ujságszerkesztő
Szlukovényi Jan... director s ügyvéd N. szombat	Sándor Károl Sárosmegyei főjegyző
Tóth N. győri evang. káplán	Bosányi L. Nyitrai ügyvéd
Mednyánszky László ¹ B. őrnagy Lipótvár hatalmas őre ¹	Nyárasdy L. cath. lelkész
egy gyanítolag Makovics	Steinmaszl.....
Kochanovszky Ede Sz. bíró Nyitrából	Jankovics János Poson m.
Stelczel Károl n. szomb: ev. lelkész	Ostermayer kereskedősegéd
molnár mester Reischl posoni	Liedemann — mérnök Vas m.
Ernst Fridrich bécsi technikus	Lehotay — hadnagy Lip. v.
Kis Sopronból	Baldni mérnök Szárazvám.
Csiba Imre posoni eskütt	Schwarcz hadnagy
Wurm Mihály Sopron	A Lipótvári őrség tisztjei még hatan
Gruber Károly „	Egy sereg Zsidó, tóth és magyar paraszt polgártársak in Suma mint a profosz mondá valami 135-en
Rádóczyné asszony Nyitrából	Petőcz István posoni főügyész
Gruber ² tüzérparancsnok Lipótvár	Kolbenheyer M. ³ evang lelkész
Burján Ignác posoni ügyész	Ordody — Zinner Lipótvári parancsnok őrnagyok
Beraneck F. N. sz. posta ellenőr	
Mángold — Károl Sz. Györgyi polgárok	
Schubert honvéd főhadnagy Lipótvárból	
lengy. Párisból jött	

A foglyoktól származó iratok, feljegyzések aláírás nélküliek, így írjuk ma még ismeretlen, kivételt képeznek Zádor írásai.

Arról, hogy melyik fogoly mikor és miért került a pozsonyi börtönbe, nem tesz említést sem a névsor, sem egyéb feljegyzés.

Csupán egyik ismeretlen fogoly rögzítette saját útját egy 6×14 cm-es papírszeleten a következőképpen:

„1849 Május 3-án érkeztem Bécs-Ujhelybe, éji egy óraker Sopronból, honnan a Császáriak még az éjjel kitakarodtak, hírére a győzelmes Magyarok érkeztek. Bécs-Ujhely zavart volt. Onnan 8-án Bécsbe szállítottam társaimmal a Criminálba.”

¹ Mednyánszky László br. mint honvéd őrnagy Lipótvár átadásánál osztrák fogóságba került. A vészbíróóság 1849. július 19-én a pozsonyi vár mögötti Szamárhegyen felakasztatta.

² Gruber Fülöp lipótvári tüzérhadnagy. Midőn Lipótvárt Ordódy át akarta adni Simonics osztrák tábornoknak, Gruber — a magyar kormány megbízottjával, Mednyánszky Lászlóval — ellenszegült. A vár feladása után Grubert ugyancsak Pozsonyban, 1849. júl. 19-én felakasztották.

³ Kolbenheyer Mór szül.: 1810., megh.: 1884. Előbb Eperjesen, majd Sopronban volt evangélikus lelkész. A szabadságharc után 9 hónapig raboskodott. Németre fordította magyar költők műveit (Petőfi—Arany).

A császáriak Sopronból való gyors kitakarodásának úgy látszik egy másik fogoly is szemtanúja lehetett, aki egy kis papírdarabkán így ír erről:

Epigrámm.

„Mint éhes disznók lépést mentek ki a Császár
Seregei a magyarok gazdag földére legelni,
S mint kilegelt disznók még jól sem laktak egészen
A Császár estén (?) jöttek haza futva igetve.”

Zádor Lajos politikai fogoly első írása 1849. január 12-én kelt. „Honfi bére” c. versében örökítette meg érzelmeit. A költemény 25×20 cm-es papírlapon ceruzás írással készült, külszétén „Kolbenheyer Mórnak” jelzéssel.

Íme a vers, betű szerint:

Poson vizi katona laktanya. Január 12. 1849.

Honfi bére.

Csendesen halad a hold az égen
Minden alszik — édes álomra száll
Csak én virrasztok börtönöm kövén
Magányba a mécs pislogásinál.
Agyamba a mult s a kétes jövő
Vonulnak mint lámpa tükör előtt
Remény s agály képek mi ez? mi jó?
A kinos jelen, mely fejemre nőtt.
Távozz úgy is érzem vas kezdednek
Sulyát, itt e kő s a börtön falak
Örök borzadálya kiáltó jelek
Minek a valónak torzabb alak.
Multamban nincs öröm s jelennek
Kinait kimondanom nem lehet
Börtön — távol hú nő és gyermekek
Szeretteim, értök adnám életmet.
Látlak e még titeket hogy? s mikor?
E kérdésre felelni fog az ég
Ki tudja, hogy vagyontok a nyomor
Hogy e földön mindenetek én valék.
Álltam a golyók zápora között

Láttam az ágyut bömbölni halált
Én nem rettegtem a jelent s jövőt.
Lángolt vérem midőn golyóm talált.
A honszerelem gyulasztá keblem
A honnak éltem, érte halni kész
Mindent, mindent csak őt nem feledtem,
Tornyosult fölém bár ezernyi vész.
Hittem, hogy eljövend a boldog kor
A szabadság s egyenlőség kora
Midőn ember lesz csak. Ur és a Pór
Testvér — egyenlő a törvény szava.
Hittem, hogy e hon minden fiára
Villany szikraként hat a Szent érzet.
Csalódám, a nép értetlen s gyáva
A jobb nemzedék mind elvérzett
S börtönben ül — a hon szerelmitől
Lángoló kebel élet erére
Halálhideg vasbilincs nehezül
Vérpad és börtön a honfi bére.

Zádor Lajos
politikai fogoly.

Ha a politikai foglyok névsorát végignézzük, közöttük hat evangélikus és egy katolikus lelkész találunk. Nem járunk talán messze az igazságtól, ha a 10×17 cm-es papírra ceruzával írt alábbi ima szerzőjében az egyik lelkészt sejtjük.

1849 jun. 2 Bécsi Criminálból.

Köztársasági imádság.

Mindenható teremtő Istenünk, ki a te magyar népedet és minden testvér népeket a testvériség nagy napjára a köztársaságban fölébredni megengeded, Engedd kérünk, hogy mindazok kik a testvéri szeretetet és köztársasági egyetértést a viszálykodásnak szennyével megfertőztetni törekednek, a te mindenhatóságod által, ezen Isteni és természeti igazságnak belátására vezéreltessenek. A mi Urunk Krisztus Jézus érdemeiért. Ámen.

Ugyancsak egyházi személy lehetett az a politikai fogoly is, aki az „Egy akol és egy pásztor” elméletét örökítette meg a bécsi börtönben, 1849. májusában.

A vallásról.

Egy akol, egy pásztor.

Az 1848-iki forradalom kiütésekor s még jobban azután bizonyos uri egyének (...) az eldugottabb helyeken a cath. vallást mely uralkodó magy. ország-

ban veszélyben forogni állították és a forradalmat félig meddig az uralkodó vallás megrontására czélzottnak nemcsak hitték elég botorul, hanem hol szerét tehették, tanították is.

Ha az uralkodó vallás alatt, csak ezen bizonyos urakat értjük mint ők is értették, ugy igazuk van, mert ők kik a népeket homályban ringatni és nem fölvilágosítani törekedtek kik minden nemzetközi haladásnak esküdt ellenségei voltak, megbuktak igen is a forradalom által s megfogtak jobban bukni a forradalom lecsillapulta után.

Vallásuk nem bukott meg, sőt amint már is látszik, róla jobban gondoskodva lesz, mert az urak kezelései okozta hiányok kifognak javíttatni. — Mi volt az ő czéljuk hamis hiedelmök terjesztése által elérendő?: nem egyéb mint vallási izgalmakat idézni elő, hogy a forradalom rendes folyamában megakadályoztasék. És lám nem vették észre ezen bölcs kitanult urak, hogy az ő mesterüknek tanításától elűtnek hirdetésményeik, mely szerint inkább még midőn a forradalom lángjai fejeik fölött dühöngének is, azt kellene predicálniok: *Legyen egy akol, egy pásztor.*

O, de ők sohasem értették mesterüket, ők egy akolt és egy pásztor csak egy vaktában reménylenek valahonnan a semmiből előbukkanni, hogy ember teremthet egy akolt és ezen egy akolnak egy pásztor lehet, azt ők nem hiszik, nem, mert önzők és a földieknek tömjénezek.

Jól mondta azt Krisztus, aki engem követni akar, tagadja meg atyát, anyát, testvérét, nejét, mindenét, egyszóval vagyis ne keresse a földit az anyagit, hanem csak a szellemi szépet és a szent igazságot, de ne magukért hanem a népek millióiért. És ők e krisztusi szavakat amennyire balul értik, hogy valóban meg is tagadják apjukat, anyukat, testvérüket, nejüket és egyszóval mindent, hogy csak maguk képezhessenek egy különvált testületet, melly a népeket ámitani s e mellett észüknek élni igen is, de világot boldogita(ni?) épen nem született.

Az aláírás ennél is hiányzik, csak egy kézjegyszerű jel utal a befejezésre. A kézjegy Hb betűket tartalmaz, s ebből Haubner Máté győri ev. lelkészre következtethetünk. Esetleg később írás-összehasonlítás útján pontosan eldönthető lesz.

Általában — Zádor Lajos írásaitól eltekintve — a legkritikábban találunk névre szóló hivatkozást. Óvatosak, bizalmatlanok voltak a foglyok, ami természetes is. Akad olyan vers is, melyben egyes „kellemetlenkedhető” szavakat görög betűkkel ír le a szerző, gondolván, hogy azt a foglár ugyan ki nem betűzi. Ennek az óvatosságnak magyarázatát majdnem mindegyik versben megtalálhatjuk, ugyanis legtöbb esetben utalást találunk arra, hogy a fogoly börtönbe jutását beárusításnak, besúgásnak köszönheti.

Az alábbi vers, a „Bécs Maius 8.”, keltezéssel, tintával, 10 cm×17 cm-es papírlapra íródott, szerzője ismeretlen:

A Börtön ajtónál.

Mi — e hely itt? bolondok háza ez!
E sok barázdás elszánt arczulat
E bátor és szikrázó szemek
E szótlanság, kétségeskedés,
Mindannyi örületet jellemzenek.
Igy engem is bolondnak tartanak?
Igen való hogy én bolond valék
A nagy bolondok legnagyobbika.
Bolond valék midőn az iskolán

„Szeresd az embert” mondá mesterem,
És én gyűlölni nem tanultam őt.
Bolond valék midőn becsületet
Az emberekben hittem rejleni
S látván a sok kiállhatatlan nyomort
Magszánva vágytam rajt segíteni.
Az ember egy hálátlan fajzadék,
Még abbul is hasznót keres, hahogy
Önboldogítóját adhatja el.

Sopronig rabláncon megtett útját még drámaibban ecseteli az egyik fogoly. amint azt a „Hamvazószerda 1849” jelzésű papíron olvashatjuk.

Sopronban.

Sok jó magyart találtam utamon,
Mindenhol a népség fogott körül.
Rablánczomat csak egy sem nézheté,
Elfordult tőle mind, kedvetlenül.

Voltak, kik mondák: egy szó kell nekünk
S e rabláncz itt e honfin nem fityeg.
De mondom, ezt ajándékban adá
Egy nagy magyar gróf, Csenedesdjetek.

Nem szégyen ez barátim! A honért
Földér akartam megérdemelni,
A mellyel majd lelketlen testemet
A szél elül befogja rejteni.

Látjátok ez a méltóságos ur
Éltét más országban vesztegeti el,
S az éltető kedves hazának ő
Csak rothadó dögtestét hagyja fel.

Ezt mondám és e jámbor emberek
Fölerték ésszel a bajunk okát
Hogy nem kül ellen, ám de ön fia
Buktatja csak meg a magyar hazát.

Sopronba hoztak — ez Szibéria,
Mostan tudám meg, hogy miért szenvedek
S mosolyogva mondom: hogy még ingetek
Gallérjának se mindig hidjetek.

A vers utolsó szakaszának két első sora a fájdalmas tudatra ébredés spontán kitérőse, míg a befejező sorok hirtelen átmenettel, találó hasonlaltal figyelmeztetnek az árulás tényére.

Úgy hiszem, minden időkben megtalálták az alkalmas utat, melyen a külvilággal némi kapcsolatot tarthattak fent. A börtönből ki is jutottak a hírek, viszont ők is kaptak kívülről értesítéseket. Így volt ez a bécsi és pozsonyi fenyítő börtönökben elzártak esetében is. Az alábbi költemény 1849 februárjában kelt a bécsi börtönben, s úgy látszik, a fogolyhoz bejuttatott vigasztaló üzenetre válaszként íródott.

Ki lehetett ennek szerzője, aki magáról a vers első szakasza negyedik sorában csak ennyit fed fel: „nagy fogoly vagyok”, ma még nem tudjuk. A címzett neve: „Mácz”-nak is, vagy „Meicz”-nek is olvasható.

Mácz Pálhoz. V. Válasz.

Kedves Barátom! még babérfüzért
Jövendőlsz tenger szenvedéseimért.
Oh mondd hogyan miképen érted ezt?
Hiszen tudod, hogy nagy fogoly vagyok,
Hazámnak ép ma nem szolgálhatok,
Midőn fölkél, vagy elbukik ha veszt.

Babért aratnak győzelem jelül
Kik a csatában állnak emberül.
Engem korán elért a kárhozat.
Szégyen gyalázat hogyha nyer hazám
Ha veszt, örök búbánat vár reám,
S emlékem a gyávák között marad.

Még türelemre intesz? türni kell,
Hiszen nincsen, ki a zárt törje fel.
Türelmem elmegy és megjő megint.
A rab, mi épen neki nincs soha,
Türelmet óhajt és küld máshova,
Falatját osztja — koldusgazdakint.

Február 1849.

Egyszerű keresetlen szavakban mondja el elfogatásának körülményeit „Utósó Iskolám” című versében az egyik ugyancsak ismeretlen fogoly. Az esemény természetesen, egyszerű leírásából még nem csendül ki az elkeseredés hangja.

Hogy a csatából elmentem haza,
Mondá Apám
Mosolyogva nézve rám:
Na most édes fiam minden valál
Beszélj el a világ miképen áll?

Alig beszéltem a látottakat
Midőn hamar
Jön egy német magyar.
Írásomat csak össze kötteti
És a császár pecsétét ráüti.

Apám anyámra, ez meg arra néz.
No ládt gyerek!
Ettől féltettek
Mondá apám, s hogy börtön vár reám
Könnyezve mondta édes jó anyám.

Végül intett apám legyen nyugodt,
S napéjelen
Tanuljak szüntelen,
A börtön a legjobb iskola
S hogy nagy hasznát veendem valaha.

Ugyanezen papírlap hátoldalán a fenti vers szerzője „Az Éjhez 12. April.” című költeményében már megrázóbb hangon festi a börtöni éjjelek és nappalok egymást váltó gyönyörű ábrándjait és kínzó szenvedéseit.

Az Éjhez. 12 April.

Bosszankodám egykor, ha jött az éj,
Sajnáltam átaludni éltemet,
Halált hívék az éjben rejleni,
Mely elrabolja a szép életet.

Akkor szabad valék, most rab vagyok,
Óhajtom most a hosszú éjeket,
Álom között eljő az elme s szív
Fénynapja, a szegényes képzelet.

Elszállok e nap lángsugárain
El a szabadba, hol sem rabbilincs
Sem a népjog bitorló zsarnokok
Gőgös szavának már hatása nincs.

Megnézem még kedves szülőimet,
Áldást hagyok béklakta házukon,
Tovább alvó lánykámnak arcza
A szerelem titkát olvasgatom.

Mig álmaimban ily boldog vagyok,
Csörögnek rajtam a rabláncz szemek.
Eloszlik a sötét éj fátyolya
S rabágyamon kinokra ébrednek.

Nagyszerű lelkiemről tesz tanúságot az, hogy a bebörtönzöttek írásaiból sehol sem olvasható ki a végső elkeseredés, a mindenről való lemondás, reményvesztés hangja. Sohasem zuhannak a kétségbeesés mélyére, hanem legtöbbször pillanatnyi helyzetük okát és az elkeserítő jelent rögzítik írásműveik befejező soraiban is.

Sőt olyant is találunk, mint a cím nélkül, csupán „Bécs, Május 15-én.” jelzéssel ellátott alábbi vers, melynek szerzője saját reményének teljesülését csak a haza sorsának jobbra fordulásával véli teljesedni.

Bécs. Maius 15.

A hold előtt komor felhő dagad
Nem látható a szép égboltozat.
Sötét az éj miként az életem,
Bánat felhők borongnak szívemen.

A hold s az égnek felhő fátyolya
Eloszlik jövőn a nap hajnala,
S mig újra éj leend a tiszta ég
Szinén fénylámpák milliója ég.

Az én szívem bufelhő foltjai,
Csak akkor fognak széjjel oszlani,
Ha majd hazám derültének hire
Fénylő sugárban érkezend ide.

Az iratok rendezése közben – többek között – még egy érdekesség került a kezembe, melyet úgy érzem, kár lenne e szemelvények közül kihagyni. Ez

ugyanis élénken rávilágít arra, hogy a rabok nem voltak híján a humornak, ha a császáriak egy-egy sikertelen vállalkozásának híre eljutott hozzájuk.

A már közölt „Epigramm” szerzőjét nyilván a császári csapatok gyors retirálása készítette gúnyverse megírására. Az írásmód és betűk összehasonlítása alapján megállapíthatólag ugyanez a derült hangulatú rab már a császárt, a bécsi népet is szereplőként vonja be a politikai foglyok „kegyes” elbocsájtásáról írt alábbi jelenetében.

Magyar Induló A Bécsi Criminálból.

- Császár:** Talpra magyar! hinak haza!
(félve) (követel az ármádia.)
Itt maradtok, vagy elmentek?
Azt kérdezem: feleljetek.
- Kar:** A magyarok Istenére Esküszünk,
Elmenünk!
- Policei:** Nehmen sie.
- Kar:** Esküszünk, hogy szép hazánkig, Béctől
meg nem pihenünk.
- 1. Fogoly:** Igen elég itt a fogság
Átkozott ez a Császárság.
E miatt mást nem tehattünk
Minthogy fogságot szenvedtünk.
- 2. Fogoly:** Itt maradni volna-e még kedvetek?
- Kar:** Kaisers pród (fitymálva)
- Profósz:** Fifi góth!
- Kar:** A magyar ember gyomrában, sohasem
okozott jót.
- Császár:** Isten hozzád magyar népem!
Pénzedet el nem feledem.
De ha királyra lenne még szükségtek:
Valaha máshoz aztán ne menjetek!
- 1. Fogoly:** Ugy-e pajtások jobb a köztársaság?
Bécsi nép: So leben!
- Kar:** Ugy légyen! (a bécsiekhez)
- 3. Fogoly:** A nap is most lövelli föl sugarát
- Kar:** Menjünk nohát!
Exkirály — jó éjszakát.

E szemelvények közreadásával természetesen nem szűnt meg az a kötelezettség, melyet mind történelmi, mind irodalomtörténeti szempontból a hátrahagyott versek s egyéb iratok tudományos feldolgozása élénk szab.

Éppen ezért nem is foglalkoztam e közleményben Zádor (Stettner) Lajos „magyarított” János Tanár és Látnok jövődöléseit tárgyaló és a többi nagyobb terjedelmű írásaival. Ezekről esetleg később.

A fentiekől eltekintve talán nem lesz érdektelen megemlítenem, hogy ugyancsak az iratok között találtam a

Die rothe Fahne
Wird über ganz Europa Wehen!
Eine Prophezeihung
der Neuen Preussischen Zeitung.
Von
Beta.
Berlin 1850.
Bei Friedrich Gerhard.

című 12 cm×20 cm-es nagyságú füzetet. Az általános politikai tájékoztatáson kívül külön foglalkozik Franciaország, Anglia, Itália, Magyarország, Ausztria, Oroszország politikai viszonyaival is.

Magyarországgal kapcsolatban a következőket írja:

„Ungarn. Das versteht sich von selbst. Der grosse Verräther seines Heldenvolkes Görgey, der Judas für russische Silberlinge, führte die Kerntruppen in eine Falle, so das kein Ausweg blieb, als Ergebung. Und damit sollte Ungarn besiegt sein? Seine erschossenen, gehängten Helden sollten die Liebe zu dem fremden Oesterreichischen Kaiserhause gestärkt haben? Ungarn geht los und macht sich los.”

A több mint egy évszázadon keresztül ereklyeként féltett és őrzött profécia pedig beteljesedett:

Magyarország szabad lett és szabadon megy útján!

A posta táblája a Bach-korszakban. Soproni Múzeum.

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Soproni munkástüntetés Apponyi Albert ellen 1905-ben

A magyar ellenzéki pártok 1905-ben koalícióba léptek, hogy a politikai életben változásokat hozhassanak létre. A koalíciós pártok közé tartozott a 48-as függetlenségi párt, s annak egyik vezetője, Apponyi Albert gróf volt. A koalíciós pártok az ország nagyobb függetlenségét akarták kivívni. Célkitűzéseik közé tartozott az általános, titkos, egyenlő választói jog, az önálló vámterület, a magyar vezényszó a hadseregben.

Érdekes és feltűnő jelenség volt, hogy a szociáldemokrata párt nem csatlakozott a koalícióhoz, holott a párt legfőbb feladatának ugyancsak a választói jog megvalósítását tartotta. A szociáldemokraták nemcsak hogy nem voltak hajlandók a koalíciót támogatni, hanem ahol csak lehetett, igyekeztek annak a szervező munkáját gátolni.

A koalíció-ellenesség Sopronban is megmutatkozott 1905 augusztusában, amikor Berecz Ábel, a város országgyűlési képviselője, a 48-as függetlenségi pártnak a tagja, augusztus 20-ra képviselői beszámolót hirdetett. Az országgyűlési beszámoló maga nem kavart volna fel nagyobb port, ha nyilvánosságra nem hozták, hogy ezen több koalíciós képviselő, elsősorban Apponyi Albert gróf, „a 48-as függetlenségi párt illusztris országos vezetőségi tagja” beszédet mond.

Sopronban is nagy számmal voltak hívei a 48-as pártnak, emellett a helyi pártvezetők a környéket is meg akarták mozgatni, hogy minél jobban sikerüljön a gyűlés. Apponyi grófit ezenkívül ünnepeles fogadtatásban is kívánták részeltetni.

A munkásság, éppen a szociáldemokraták állásfoglalása nyomán, nem vette jónéven ezt a nagy készülődést. A gyűlés megzavarására ők is készülődni kezdtek.

Ez pedig a soproni munkásmozgalom történetében számottevő jelentőséggel bírt, mert a szociáldemokráciának, a munkásmozgalomnak Sopronban ugyan komoly hagyományai voltak, de a munkásság egyöntetű fellépésére e városban eddig még komoly mértékben nem került sor. A városban kicsi lévén a gyár- és ipar, a munkásság nagyobb része a kisiparban dolgozott, tehát nem lehetett meg a nagyüzemi munkásság öntudatos szervezettsége. A szakmai szervezettség a századforduló idején már megtalálható volt, sőt néhány sztrájk is lezajlott, mint például a szabók 1872-es sztrájkja, vagy a Weitzer-féle gyár 32 munkásának sztrájkja 1896. szeptember 3-án, vagy közvetlenül a tárgyalt időszak előtt, 1903-ban a sütőmunkások és a nyomdászok sztrájkja, de ezek a sztrájkok csak egy-egy szakmát, vagy egy-egy kisebb üzemet mozgattak meg, de a különféle szakmák együttes fellépését nem hozták magukkal.

Jelentős volt azért is, mert a szakmai szervezettségen felül 1905-ben még a párt-szervezettségnek egész kis foka mutatkozott meg. A különféle szakmai szervezetek vezetői ugyan együtt rendezték meg a május elsejei felvonulásokat, de más együttes lépésre nem voltak hajlandók.

A párt-szervezettség alacsony foka megmutatkozott abban is, hogy Apponyi soproni beszédének hírére a szociáldemokrata vezetők, lényegében szakmai szerveze-

tek vezetői, más városoktól kértek a tüntetés megszervezéséhez segítséget.

Természetesen a soproni munkásság megmozdulásáról értesült a rendőrség is. Sőt az is tudomásukra jutott, hogy a soproni munkások a szomszéd városokból is várnak tüntetőket. A rendőrség az adatok birtokában ugyancsak megtette a kellő lépéseket, hogy megakadályozza a munkásság Apponyi-ellenes fellépését. Először táviratot küldött a soproni rendőrfőkapitányság a pozsonyi, a győri, a komáromi, budapesti és minden bizonnyal a szombathelyi rendőrségnek is azonos szöveggel. A távirat így hangzott: „... holnap, 20. itt nagy politikai népgyűlés lesz. Idegen szocialisták állítólag annak zavarására idejönni szándékoznak. Kérem szigorúan megfigyelni nem-e utaznak holnap ide, mely esetben távirati értesítést kérek. Dr. Heimler r. alkaptány”. (Soproni Állami Levéltár, rendőrségi iratok 8141/rks/905).

A szomszédos városok rendőrkapitányságai eleget tettek a soproniak kérésének és megfigyelték saját szocialistáikat. És e válaszok egyben arra is felvilágosítókat adtak, hogy a soproni szociáldemokraták, szervezett munkások melyik szervezetekkel tartottak rendszeresen kapcsolatot. Ugyanis ezekről a helyekről érkezett a tüntetés megszervezéséhez segítség.

Pozsonyból kétszer is küldött értesítést a rendőrség:

„Winkler Nándor helybeli szocialista vezér soproni szocialisták által holnap ottleendő megjelenésre táviratilag hivatott fel és a reggeli személyvonattal oda szándékozik utazni. Rendőrkapitány h.” (8188/rks/905.)

Érthető, hogy a soproni szocialisták a pozsonyiakat segítségül hívták, hiszen mint már az eddig is felkutatott adatokból megállapítható, e két város szocialista munkásai szoros kapcsolatot tartottak fenn. Jó néhány soproni gyűlés szónoka pozsonyi szocialista vezér volt, és feltehető, hogy a soproni munkásmozgalom fejlődése összefüggésben állt a pozsonyi szervezkedésekkel.

A második táviratot a gyűlés napján adta fel a pozsonyi rendőrség:

„Winkler Nándor, Wittich Pál és Csernák Pál helybeli szocialista vezérek ma reggel Sopronba utaztak. Rendőrkapitány h.” (8189/rks/905).

De nemcsak Pozsony tartotta szívügyének a koalíciós gyűlés megzavarását. A szombathelyi rendőrség a következőket közölte:

„Szombathelyről körülbelül 22 szocialista utazott oda — rkapitányság” (8199/rks/905).

Érdekes körülmény, hogy a budapesti rendőrség nem válaszolt a soproniak táviratára. Ez is mutatja, hogy a soproni munkásszervezetnek ekkor még elég bizonytalan volt a fővárosban székelő országos pártszervezettel a kapcsolata, inkább a közelebb lévő Pozsony és Bécs nyújtott nekik segítséget.

A komáromiak táviratban közölték Sopronnal, hogy nem mentek onnét a gyűlésre szocialisták, míg Győrből csak a gyűlés után néhány nappal levélben érkezett válasz:

„... értesítem, hogy az itteni munkások, különösen a szocialisták megfigyeltettek, de közülük senki sem utazott Sopronba...” (8195/rks/905).

Ez a tény ismét azt bizonyítja, hogy a soproni szocialisták kapcsolata az ország belseje felé laza lehetett. Megemlítsérem méltó, hogy a soproni munkásmozgalomnak a győrrivel való kapcsolata eddig az időpontig, 1905-ig nem deríthető fel, sőt ilyen kapcsolatnak a fennmaradt iratok még 1908-ban sem mutatják nyomát. Holott természetesen látszik, hogy az iparilag Sopronnál már abban az időben is lényegesen fejlettebb Győr munkásmozgalma, tekintetbe véve a közvetlen vasúti összeköttetést is, hatással legyen a sopronira. De ez a lehetőség nem áll fenn.

A soproni munkások tehát a pozsonyi és szombathelyi szocialisták közreműködésével léptek fel az Apponyi-féle koalíciós népgyűlés ellen. Jellemző egyébként az is, hogy ennél a megmozdulásnál találkozzunk először röplappal. Feltűnő, hogy a német és magyar nyelven írt röplapot nem Sopronban nyomták, hanem Szombathelyen a Geist Márton-féle nyomdában. Minden bizonnyal a 22 szombathelyi szocialista hozta magával. A röplap így hangzik:

„Polgárok! Munkások! Elvtársak! Az általános, egyenlő, titkos választói jogért élethalál harcát vívja jelenleg Magyarország munkálkodó népe.

Beszélhet-e a mai gyűlésen olyan jezsuita, aki a nép eme legszentebb jogát pecsovics módon százszor elárulta?

Nem!

Le a népcsalókkal! Nem akarjuk hallani! Éljen az általános, titkos választói jog!!!

A szociáldemokrata munkások" (218/rk/905).

A munkásság előkészületei eredményteljen jártak. Ha nem is teljes számmal vettek részt a tüntetésben a soproni szervezett munkások, a legszerényebb becslés szerint is legalább másfél százan igyekeztek megzavarni Apponyi és a többiek szóvirágos beszédét. Természetesen hiú ábránd lett volna azt hinni, hogy ennyi emberrel meggátolhatják a gyűlés megtartását. Erre nem is gondoltak. A cél minden bizonnyal az volt, hogy megmutassák a soproni munkások: nem mindenkinek teszük a koalíciós szemfényvesztés. Nem mindenki bízik Apponyi ígéreteiben.

A 48-as párt is felkészült a gyűlésre. Erről az előkészületről a gyűlés után beszámolót írt a Népszava. A tudósítás egy részét közli a „SOPRON” című 48-as függetlenségi lap is. Abból vesszük mi is az idézetet:

„Az indifferens, főleg német lakosság, a készülékekkel szemben passzív viselkedett és így a gyűlés rendezői kénytelenek voltak a szomszéd községekből hallgatóságot verbuválni. Balf, Pinnye, Cenk, Hidegség és a többi környékbeli község polgárait 1 korona napidíj és teljes ellátás ígéretével nyerték meg a gyűlés számára. A bandérium, amely a bevonuláskor a menetet megnyitotta tenger pénzbe került. Ló és lovas egyforma napidíjat kapott: 10—10 koronát lovanként és fejenként. Hogy a gyűlés ellenzőit távoltartsák, már szerda óta azt a hírt terjesztették a városban, hogy a gyűlés rendezői az összes élelőtényt összevásárolták a városban, hogy a bandérium és a 300-as bizottság revolverekkel van ellátva és könyörtelenül le fog lőni mindenkit, aki a gyűlést megzavarja. A rendezők költségére a szervezőbizottság nehéz botokkal is ellátta magát és péntek óta a városban cirkáltak rémületbe ejtve a lakosságot. Mikor a mérsékelt lakosság tiltakozott a koalíció brutális fellépése ellen, azt a hírt terjesztették, hogy ezek az előkészületek a szocialisták ellen történnek, akik ezren és ezren fognak Sopronból

és Budapestre odajönni. Hogy a felbérelt hallgatóságot feltűzeljék, nagy mértékben osztogatták a szokásos ingyen bort és sört, hogy az embereket kellő hangulatba készítsék elő...”

(„SOPRON”, 1905. augusztus 25.)

A „SOPRON” című újság ugyan ocsmánynak nevezi a Népszava beszámolóját, de nem szabad elfeledkeznünk, hogy a lap a 48-as függetlenségi párt lapja. Minden bizonnyal jócskán akad a tudósításban túlzás, de hogy alaposan felkészültek a 48-asok a szocialistákkal való leszámolásra, azt a történetek bebiztosítják.

Hallgassuk meg a rendfenntartással megbízott Maár rendőrbiztos jelentését a fogadtatásról és a népgyűlésről:

„...a déli vasúton és a városba való bevonulás alkalmával semmi rendellenes nem történt, délután a népgyűlésen az idegenből idejött szocialista vezérek által izgatva mintegy 160—180 szocialista munkás igyekezett a népgyűlést zavarni. Ezen ténykedés azonban a gyűlés hallgatóit és részben rendezőit olyannyira haragra hozta, hogy a zavargókat tetteleg bántalmazták. Így aztán a rendőrlegénység a nagy néptömeggel szemben csakis arra szorítkozhatott, hogy az insultált egyéneket minél gyorsabban a tömeg keze alól kimentse és miután attól kellett tartani, hogy esetleg még a város utcáiban is bántatnának, saját biztonságuk miatt a városházba kísértettek. A rendőrlegénység 14 ilyen személyt kísért az alkaptány úr elé.

Az ezrekre menő néptömeget tekintve, arra kellett törekedni, hogy ezen kitérősek a legkisebb térre szoríttassanak és a leggyorsabban elfojtassanak, mi olyannyira sikerült, hogy a népgyűlés egy percig sem lett félbeszakítva és a nagyközönség veszélynek kitéve nem volt. Azokat, kik a zavargókat tetteleg inzultálták, nem lehetett elfogni, mert a rendőröknek legnagyobb igyekezetük oda kellett irányulni, hogy a megtámadottakat megmentésük és abban a pillanatban, mikor a rendőrök az egyes esetekben beavatkoztak, a tettesek a nagy ezrenyi tömegben elbujkáltak, úgy hogy azokat kézrekeríteni nem lehetett...” (8195/rk — (8141/rk — /281/rk/905).

Ez a rendőri jelentés tipikus példája annak, amit mai szóval „lakkozásnak” nevezünk. A rendőrbiztos nem írhatta meg az utasítást, hogy a tiltakozó szocialistákat le kell tartóztatni. És mellébeszélés az is, hogy nem tudták a szocialista-verő rendezőket letartóztatni. Egyszerűen nem akarták.

A gyűlés lefolyásáról olvassuk még el a „SOPRON” című érdekelt lap tudósítását:

„... A szocialisták zavargása. Alig csillapult kissé az éljenzés, sipszó hallatszott a tömeg közepéből, a már jó előre híresztelt szocialisták zavarkodtak, illetve akarták lehetetlenné tenni a népgyűlést. A rendőrség és a gazdapolgárokból állott rendezőség csakhamar mellettük termett és el akarta távolítani őket. A szocialisták ellenszegültek, mire a gazdapolgárok hathatósabb eszközhöz, a náluk volt nádpálcához nyúltak. A szocialisták egy részét a rendőrségre vitték, más része elmenekült, úgy, hogy rövid idő múlva, látszólag, megtisztult a tömeg. De csak látszólag.

Berecz Ábel és Apponyi Albert beszéde alatt többször újrakezdték a szipolást, mindannyiszor valósággal úgy zavarták ki őket. Az első verekedés a közönség nagy részét megrémítette, minek következtében általános kavardás keletkezett, később már nyugodtabb volt... Közülük 15-öt beszállítottak a rendőrségre, ahonnan igazolásuk után elbocsátották őket. Nyolcat felmentettek, hét ellen az eljárás folyamában van. Nagy részük soproni volt, de voltak vidékről is, így Pozsonyból, Szombathelyről és Kassáról. Súlyosan csupán Duschek Hermann, a Zsombor és Deil-féle nyomda szedője sérült meg, akit fején erős csapás ért...” („SOPRON”, 1905. augusztus 23.)

Szembetűnő az az ellentét, ami a rendőri jelentés és a lap tudósítás között van. A rendőrbiztos szerint a tömeg verte meg a tüntetőket és közben-közben néhány rendező. A lap szerint viszont nincs szó a nézőkről, hallgatókról, hanem csak a rendezőkről. Tehát tulajdonképpen csak a felbérelt személyek verekedtek. A rendőrök pedig azoknak segítettek.

S most már azt is tisztán látjuk, ha

túlzott is némileg a Népszava tudósítása, a lényeg mégis igaz volt.

Ezek után viszont nem értjük a „SOPRON” című lap és ezen keresztül a 48-as függetlenségi párt sponkódását a népgyűlés sajtóvisszhangja miatt. Az alábbiakat írja:

„Sopron nagy napja

... Aki azonban igazi képét akarja látni e szép nap lefolyásának, az hiába veszi kezébe a ma reggeli magyar lapokat. Azok a sajtóirodák közlése nyomán legnagyobb részben összezsugorítva és rosszindulatulag kiszínezve állítják elő a dolgot. Azzal vannak tele: hogy milyen és mennyi verekedés volt. Pedig hát csekélység az egész. Megjelent 15, mond tizenöt idegen szocialista Pozsonyból és Szombathelyről. Egyenként szétszórva helyezkedtek el. És közülük 7, mond hét darab megpróbált négyízben fűtyülni, illetve közbeszólni. De mind a hetet egy szempillantás alatt lefűlelte és kegyetlenül helybenhagyta a közönség, s hogy élve menekültek, csak az ügyes rendőrségnek köszönhetik, mint egyikük meg is mondta. Nem volt tehát verekedés, csak verés. Igaz, helytelen dolog volt. De annál helytelenebb az a vakmerőség, melynél fogva 15 ember meg akarja zavarni 10.000 ember ünnepeit. Azt hisszük ez a lecke hatni fog országszerte...” („SOPRON”, 1905. augusztus 25.)

Ügyetlen és késői volt azonban ez a szerezcsenmosdatás. A lecke hatott országszerte. Ezek után a munkásság még kevésbé hitt a koalíciónak, hiszen nem hihetett, mert a rendőrség is azok ügyét szolgálta.

És hogy mennyire jogos volt a munkásság viszolygása a koalíciós ígéretek-től, csakhamar beigazolódott. Minden ígéretüket megmásították, illetve megtagadták, amikor uralomra kerültek.

Jogos volt a soproni munkásság felélése Apponyi népgyűlése ellen. Ezt bizonyította be Bokányi Dezső három évvel később, 1908. október 11-én Sopronban tartott beszédében. Bokányi szavaiból csak néhány gondolatot említsünk meg.

„... Sopron is egyike volt azon városoknak, ahol a munkásosztály nem valami barátságos fogadtatásban részesítette gróf Apponyi Albertet... ideje le-

het igazolni, hogy a szociáldemokrata munkásosztály e barátságosan fogadtatása indokolt volt... sem Apponyiban sem az akkor szereplő politikusokban nem láttuk kellő biztosítékát arra nézve, hogy ezt meg is fogják valósítani..." (3082/1908).

Az „ezt” a következőket jelentette: hazafias nemzeti politika, Magyarország függetlensége, önállósága alapjainak lerakása, önálló magyar hadsereg, önálló vámterület stb.

Az akkor szereplő politikusok, legáltalában a Sopronban szónoklók a következők voltak: gróf Apponyi Albert, gróf

Batthyány Tivadar és Lengyel Zoltán országgyűlési képviselők, a soproni Bella Lajoson és Berecz Ábelén kívül.

S miért nem bíztak bennük a munkások?

„... Mert tudtuk, hogy a szereplő politikusok ténykedése ezen forradalmi időszak alatt nem volt egyéb, mint a régi Tisza-szabadelvű párttal szemben lejátszódott játék...” (Lásd ugyanott).

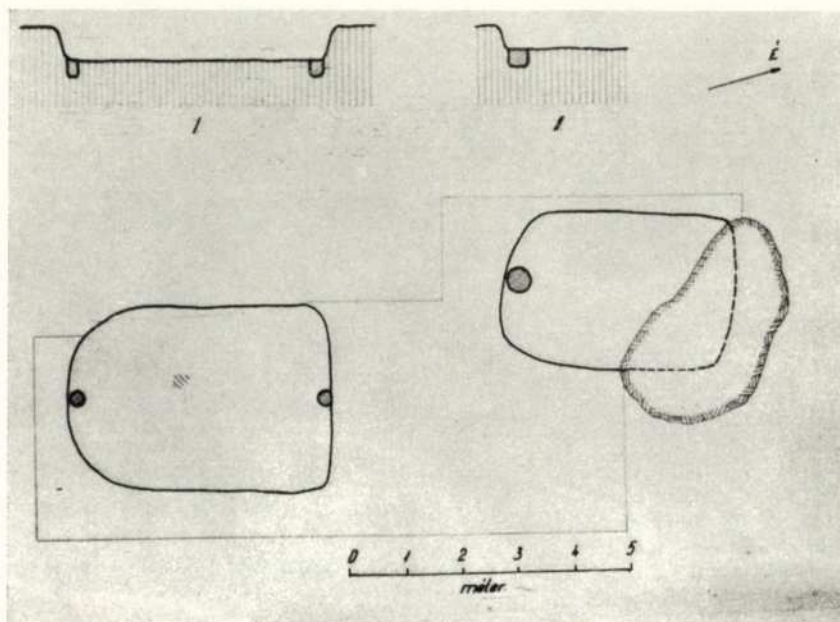
S hogy Bokányi szavainak mennyire igaza volt, bizonyítja: a koalíció az ígéreteiből semmit sem valósított meg.

Kölkedi István

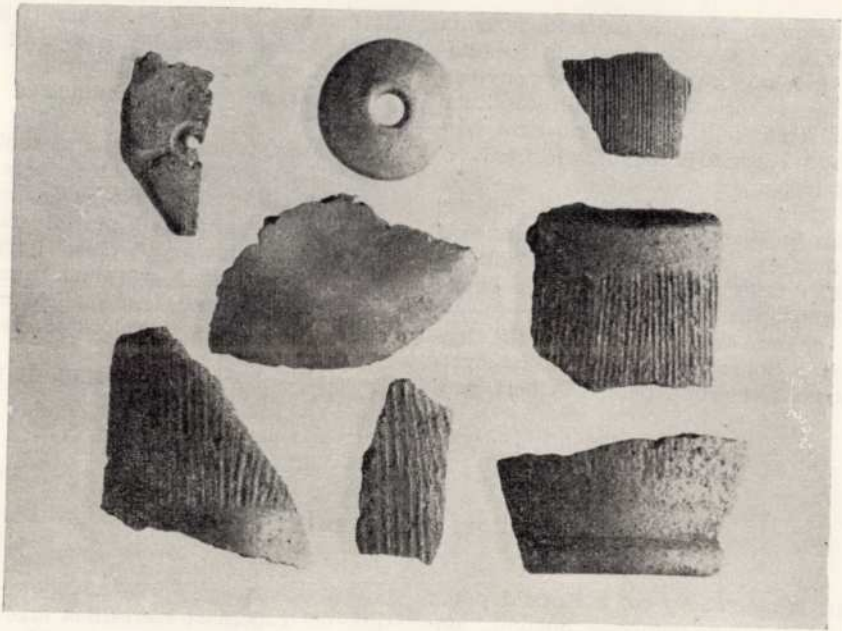
Későkeltakori lakóházak Ivánban

Iván községtől Ny-ra, a Kócsád patak túloldalán lapos dombhat húzódik, ennek É-i vége felé, a pataktól kb. 60 m-re egy kisebb, szabálytalan alakú homokbányát találunk. A homokbánya eddig feltárt részének legnagyobb átmérője kb. 56 m, melynek közepén egy keskeny részt kihagytak.

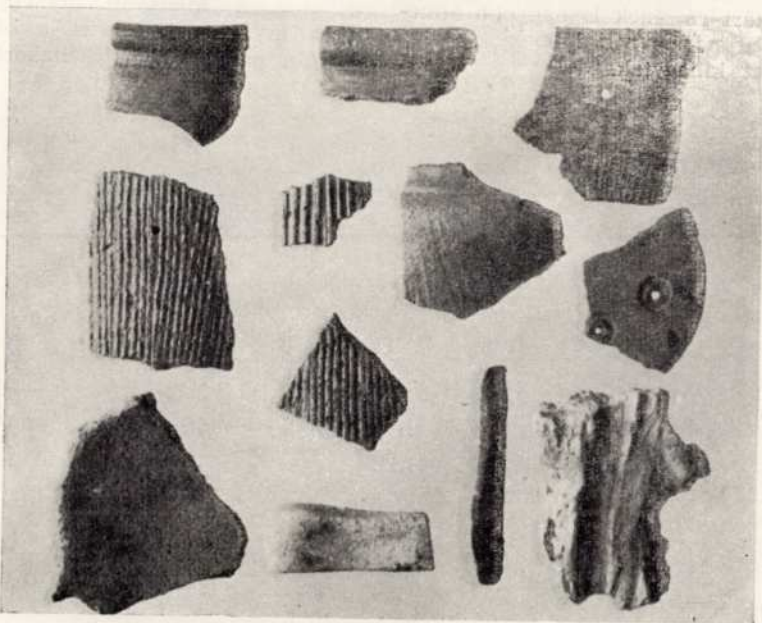
1960 tavaszán *Faragó Sándor* közvetítésével tudomást szereztünk arról, hogy itt különböző régiségek kerülnek elő. Május 9—12-e között leletmentő ásatást végeztem a bányában, melynek során a közepén kihagyott keskeny részen négy korabronzkori sírt, a bánya K-i oldalán pedig két későkeltakori lakóhá-

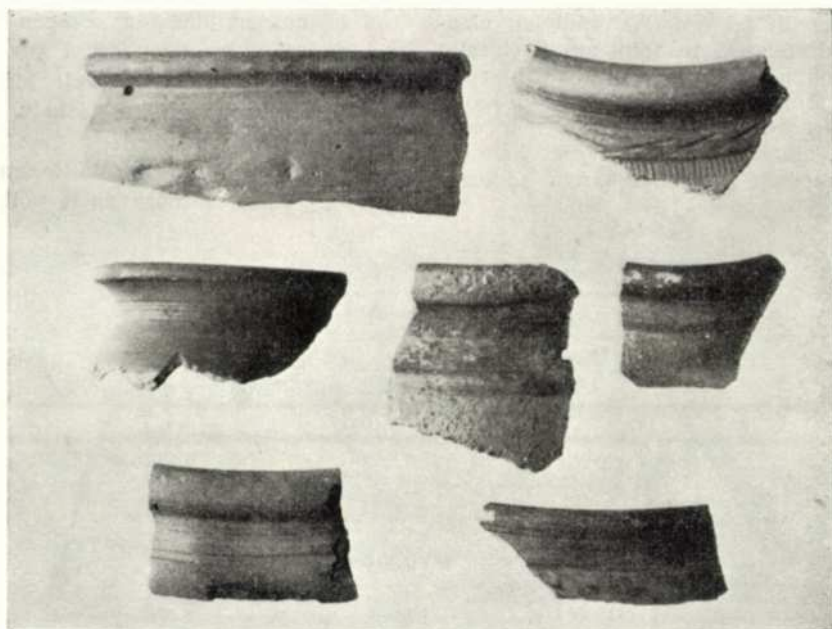
1. kép. Későkeltakori lakóházak Ivánban.

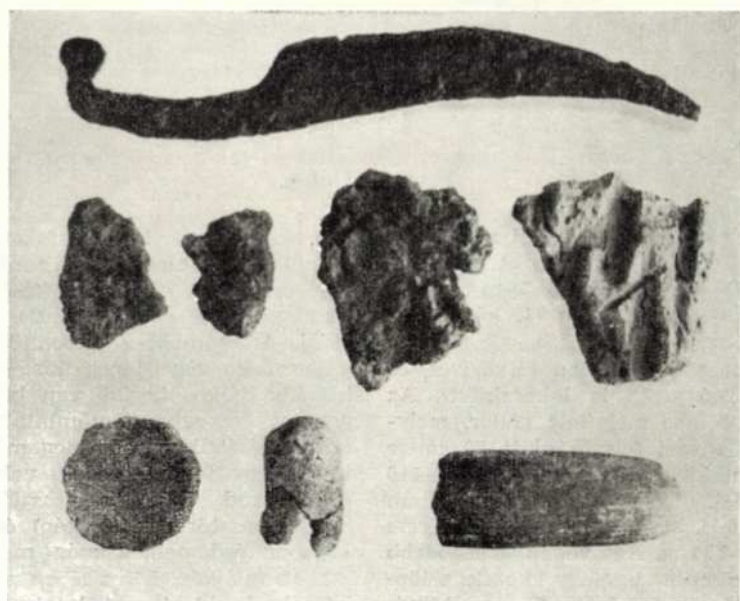
2. kép. Az I. lakóház leletei. 1:3

3. kép. A II. lakóház leletei.

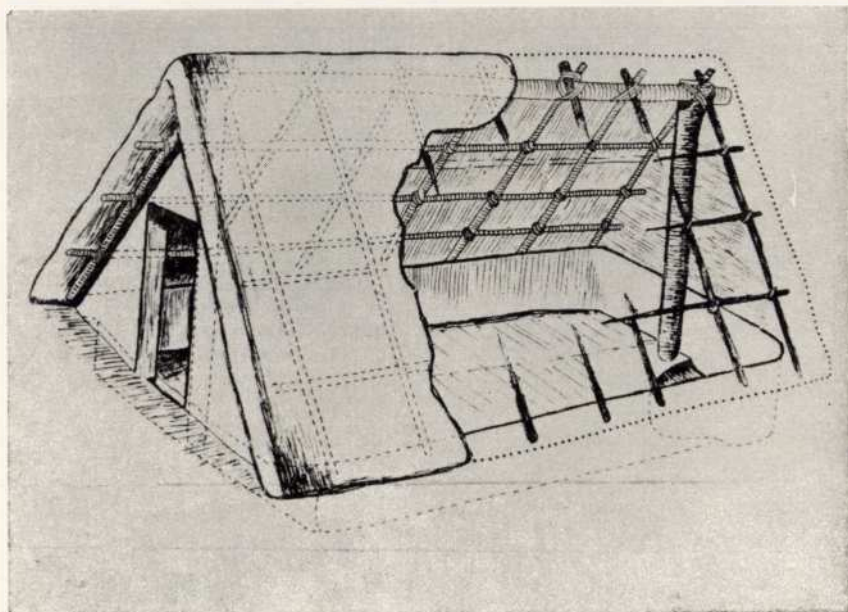
4. kép. A II. lakóház leletei. 1:3

5. kép. A II. lakóház leletei. 1:3

zat sikerült feltárni. Az eddigiek alapján feltételezett további sírok előzetes megmentésére Bándi Gábor régész-egye-temi hallgató június 15—18. között folytatta az ásátást, azonban már csak annyit sikerült megállapítania, hogy az egész temető a homokbánya áldozata lett.

A háznak majdnem a közepén 20—30 cm átmérőjű területén kb. 1 cm vastagon vörösre és feketére volt kiégve a talaj. Nem volt kiépített tűzhely, mindössze tüzelésnyom. Ettől a ház DNy-i sarka felé, a házat kitöltő fekete föld alul egy kissé barnára égett volt.

6. kép. Az acsai (Pest megye) későkeltakori lakóház rekonstrukciója Patay Pál után.

Az ásátás eredményei közül most csak a két későkeltakori lakóházat ismertem. A két ház egymástól 3 m-re volt, azonos irányban feküdtek (1. kép).

I. lakóház. A ház alakja téglalaphoz hasonlít, de a D-i oldalon félköríves, és a másik két sarka is lekerekített. Az egész egy földbe mélyített gödör, melynek feltja a mai felszín alatt 50 cm-re bontakozott ki, a padlószintet pedig 110 cm mélységben értük el. Oldalfala 55 cm magas, lefelé kissé összeszűkül. Mérete lent 4,65 x 3,30 m. Két végén, a rövidebb oldalak közepén egy-egy kerek cölöplyuk volt, ezek átmérője 25 cm. Mindkét cölöplyuk a padlószint alatt 30 cm-re, gömbölyűen, majdnem egyenesen végződött, a cölöpök tehát nem voltak kihegyezve. Egyéb cölöplyukat nem találtunk sem a házon belül, sem kívül.

A ház-gödört kitöltő fekete földben aránylag sok tárgyat találtunk:

A cserepek között a későkeltakorra valló grafitos anyagú, fésűs-vonaldíszes oldal és gömbölyű peremtöredékek a jellemzőek; egy lapos kis agyaglapon két kis lyukas karika van benyomva a grafitos agyagba (öntőminta?). A ház felszereléséből maradt meg még egy őrlő- és egy fenőkötőredék, valamint egy kis vasrud. Egy kis vesszőlenyomatos agyagtapasztöredék (2. kép) és több állatsont érdemelnek még megemlítést.

II. lakóház. Lényegében azonos az I. házzal, de kissé szabálytalanabb alakú. É-i részét egy kis homokgödörrel már lebányaszták, de a ház alakját meglehetősen pontosan még sikerült megállapítani. Ezek szerint a szélessége 2,80, hossza kb. 4,10 m. A ház épen ma-

radt végében itt is megtaláltuk a cölöplyukat, átmérője 40 cm, a ház padlószintje alá 28 cm-re ment le és ugyan úgy végződött, mint az I. ház két cölöpe. Más cölöplyuk itt sem került elő. Ebből a házból még több leletet említhetünk:

A kerámiaanyagra ismét a grafitos anyagú, fésűs vonaldíszes töredékek a jellemzőek. Több sima peremtöredék is előkerült, csak egyiken találunk rácsmintát és rovátkolást. Itt is előkerült egy kis lyukas-karika lenyomatos töredék, a háziasszony eszközeiből pedig egy csonkakúp alakú orsógomb (3-4. kép). Az eszközöket két tárgy képviseli: egy szép, csak a kelták korában előforduló vas vágókés (h.: 25 cm) és egy fenőkő. Az egyik cserép szándékosan korong alakúan van tördelve. Ebben a házban a fém-feldolgozás maradványai is előbukkantak, amit egy hosszúkás alakú, elsalagosodott tégely, belül kevés zöld patinanyommal (h.: 5,1, belső átm.: 1,6 cm), valamint több vassalak képvisel.¹ Végül egy vesszőfonás-lenyomatos agyagtapaszt (5. kép) és több állatsontot említhetnek.

Az állatsontokból *Bökönyi Sándor* meghatározása szerint a következő háziállatokra lehet következtetni: elsősorban szarvasmarha, juh és kecske, már valamivel kevesebb a sertés, a legkevesebb pedig a ló és a kutya.

Az ismertett két földbe mélyített lakóház tehát a későkelta időkből (Latène C-D, i. e. 2-1. század) származik, egy nyílt település kis részét képezi. A

lakótelep kiterjedését még nem ismerjük.

Magyarországon csak Acsáról (Pest m.) ismerünk az ivániakkal szinte teljesen azonos házat ebből a korból. Ugyanolyan lekerekített sarkú, téglalap alakú, átlag 110 cm-re mélyed a talajba és az ivániakhoz hasonlóan két végében egy-egy cölöplyuk került elő. Tűzhelyet itt sem találtak, csak tüzelés nyomát. Az acsai házban még több kisebb gödröt is megállapítottak,² de ettől eltekintve azonosnak mondható az ivániakkal. *Patay P.* az acsai ház rekonstrukciós rajzában (6. kép) egyszerű nyeregtetős kunyhót közöl, melynek tetőszerkezete a földre támaszkodik, oldalfalak nélkül. Ugyanezt teljesen elfogadhatjuk az iváni házakra nézve is.

Patay P. kiemeli, hogy Magyarország területéről mindössze a budapest-gelérthegyi későkeltakori eraviszkusz telepről ismerünk hasonló, de mégsem azonos házakat, így külföldi analógiákat említ, de Csehszlovákiából csak kettő, Ausztriából pedig csak egy gödörlakást tud említeni. A legújabb eredmények közül még két helyet említhetnek, ahol földbemélyített gödörlakások kerültek elő a későkelta időből: Balatonföldváron³ és az alsó-ausztriai Oberbergen (p. B. Krems).⁴

Fenti ismertetésünkkel alátámasztottuk *Patay P.*-nak azt a megállapítását, hogy ez a háztípus a későkeltakori közrendű lakosság körében Közép-Európában általánosan el volt terjedve.

Nováki Gyula

1 Az ásás ideje alatt a lelőhelytől Ny-ra 500 m-re, a Kócsód pataktól 70 m távolságra, a Dudás-dűlőn nagy kiterjedésű vassalak mezőt sikerült találni. Valószínű hasonló nyomokat találhatnának a kelta házaktól DK-re 1–200 méterre, a Hóstéti dűlőn, de a sűrű vetés miatt ott nem sikerült alaposan körülnézni. Ezeknek a vasolvasztó-helyeknek a korát ásás nélkül ma még nem ismerjük, ezért a két keltakori házzal való összefüggésüket még korai lenne feltételezni.

2 Patay P., Késő-vaskori ház Acsán. *Folia Archaeologica* XI. (1959.) 39–44.

3 Nováki Gy., A balatonföldvári későkelta földvár. *Archaeológiai Értesítő* 88. (1961.).

4 Felgenhauer, F., Ein Spät-Latènehaus aus Oberbergen, p. B. Krems, N. Ö. *Archaeologia Austriaca*. Heft 25. (1959.) 95.

Miért maradt el 1933-ban Gömbös soproni látogatása?

1933 elején, januárban és februárban dunántúli propaganda-utat tervezett Gömbös Gyula akkori miniszterelnök, a Nemzeti Egység Pártjának vezére. Az érdekelt megyék és városok főispánjait, polgármestereit idejében értesítették, s mozgósították a NEP megyei főkorifeusait is. A miniszterelnök fogadására nagy volt mindenütt a készülődés. Az úti program szerint Gömbös meglátogatja a megye egy-két községét, intézményét, majd a megyeszékhelyeken „népes” — erről a helyi hatóságoknak kellett gondoskodni — nagygyűlésen ismerteti és népszerűsíti a kormány, valamint a NEP programját. Január 14-én Fejér megyében és Székesfehérvárott, január 16-án Veszprém megyében és Veszprémben a program szerint zajlott le a miniszterelnöki és pártvezéri látogatás. Februárra Sopron megyében tervezték a hasonló kortesutat, záróakkordként pedig egy „népes” nagygyűlést Sopronban.

Gömbös látogatásának hivatalos értesítése már 1932 decemberében megérkezett Sopronba. A megyeházán és a városházán teljes erővel megindult a készülődés Gömbös miniszterelnök fogadására és a szervezkedés a soproni nagygyűlésre. A megyei és városi urak „ünnepváró” örömebe azonban ürom is keveredett.

1933. január 1-én Fertőrákos kétségbeesve jelentette, hogy újévre virradóra Fertőrákost elárasztották német nyelvű röpiratokkal, amelyekben a község és a megye lakosságát a Kommunisták Magyarországi Pártja harcra szólítja fel a fasizmussal, a háborús kapitalista készülődéssel szemben és arra, hogy egységes és szervezett tüntetésekkel tiltakozzanak Gömbös tervezett soproni látogatása ellen. A megyeházát megbolygatta a jelentés. A csendőrség széleskörű nyomozást indított. A tetteseket nem sikerült kézrekeríteni, de annyit megállapítottak, hogy a röpcédulákat az utcákon szórták szét, az udvarokra is bedobálták. A röpiratokat osztrák területről csempészték

át. A röpcédulákat Fertőmeggyesen, özv. Stujbernétől vették át s onnan hozták át magyar területre. Azt is megállapították, hogy ismeretlen fertőrákosi és környékbeli lakosok hozták át a határon és 11 esetben csempészték át 100 kilogramos csomagokban röpcédulákat. Ennyit sikerült megtudni, semmivel sem többet.¹ A magyar kormány régebbi követelésére, mert megtudták Stujberné közvetítő szerepét, az osztrák hatóságok eljárást indítottak özv. Stujberné ellen, bíróság elé is állították és elítélték. Erről a Soproni Hírlap érdekes jelentést közöl: „Özv. Stujbernét a fertőmeggyesi kommunisták vezetőjét két napi elzárásra ítélte a kismartoni járásbíróság... mert a röpiratokról hiányzott a nyomda cégjelzése. Az ítéletet felfüggesztették”.²

A fertőrákosi röpcédulaszórás nem volt elszigetelt jelenség: bevezetője volt egy szélesebb körű az egész megyére kiterjedő harcnak, amely Gömbös soproni látogatásának megakadályozására irányult. Egyre gyakoribbá vált a röpcédulaszórás. Hol az egyik, hol a másik faluból érkezett jelentés Sopronba: itt is, ott is röpcédulákkal árasztották el éjjel a községet. Februárban Sopron környékén már általánossá vált a röpiratok terjesztése.

„Az éj leple alatt — jelenti a Soproni Hírlap — kommunista ügynökök lopakodtak be Lövőre és a gyalogjárókon rengeteg kommunista röpiratot szórtak szét... A röpiratok terjesztői ellen és kézrekerítésükre a csendőrség széleskörű nyomozást indított”.³

Másnap számában már azt jelenti, hogy „beérkezett tudósítások szerint a lövői eset nem elszigetelt jelenség. Keddre virradóra rengeteg kommunista röpiratot találtak szétszórva Sopronkövesden. Nagycenken, Peresztegen, Lócsán és Bükön is... A nyomtatványt hasonló betűkből nyomták, nyilvánvalóan egy nyomdában készültek... A nyomozás mindezeideig nem vezetett eredményre”.⁴

1 Soproni Hírlap: 1933. január 3.

2 U. o.

3 Soproni Hírlap: 1933. február 22.

4 Soproni Hírlap: 1933. február 23.

A főszolgabírák, a jegyzők, a csendőrség egymás után küldik jelentésüket a soproni alispáni hibatalba. Nagyon erdekes Balogh főszolgabíró jelentése a csepregi járásból, amelyben leírja a nyomozás során kiderített részleteket is a röpcédula szórásról:

„Tisztelettel jelentem — írja a jelentésben Balogh főbíró — hogy folyó hó 20-ról, 21-re virradó reggel Bükön, Lócson és Ivánban az udvarokban kommunista röpcédulákat találtak.

Az esetet aznap reggel jelentette a bükői és sajtoskálai jegyző, délután pedig az iváni jegyző. Nyomban értesítettem a csendőrséget, a járőrök szombathelyi nyomozók segítségével kezdték meg a nyomozást.

Eddig annyit sikerült kideríteni, hogy két ismeretlen egyén érkezett az esti órákban Bük községbe, itt egy Tóth nevű egyénhez — aki a községbeérkezésükkor éppen lakása előtt volt — mentek be pihenni, néhány tojást ettek, amiért 70 fillért fizettek. A gazda sokallotta a fizetett összeget, de azt mondták ugyanis neki pénze. Amire erősen bealkonyodott a mezőkön keresztül Lócs irányába mentek. A nyomozás szerint azt is mondták, hogy egy szopori ismerősüket fogják felkeresni.

Miután a két egyénről sikerült pontos személyleírást szerezni remény van arra, hogy kideríthető lesz személyazonosságuk.

A helybeli csendőrszakasz jelentése szerint egyidejűleg Lövé és Sopronkövesd községben is találtak hasonló röpcédulákat, ebből arra kell következtetni, vesd bajosan tehetett meg egy éjszaka egy emberpár”.⁵

Balogh főbíró jelentéséhez két röpcédulát is mellékelte. Az egyikben a munkahely több csoportnak kellett itt járni, mert gyalogszerrel akkora útvonalat mint Bük, Lócs, Iván, Lövé, Sopronkövesd községekhez, munkásnőkhöz, parasztokhoz és katonákhoz szól a Kommunista Magyarországi Pártja, s akkor szól hozzájuk, amikor a „törvényes rablórendszer mind jobban érezheti véres, harácsoló kezét” velük. A legalacsonyabbra nyom-

ja le a fizetésüket, a parasztokat elárverezik, amikor a katonákat a háborúra és a közelgő forradalmi megmozdulás ellen a legmodernebbül kiképzik. A Kommunista Magyarországi Pártja felszólítja a megye lakosságát, hogy az ő vezetése alatt szálljon harcba egységesen a tőkés rabló rendszer ellen, s Gömbös soproni látogatására készüljenek fel s tüntessenek egységesen.⁶

A másik röpcédula a munkásokhoz, parasztokhoz és katonákhoz szól s így hangzik:

„Ma amikor a munkások és parasztok bátor vezetőit az egész világon bebörtönzik, agyonlövik s felakasztják csak azért, mert bátran szembe mernek szállni a mai elnyomó törvényes és rablórendszerrel, vagyis tőkés renddel, amely törvényt alkot, hogy a parasztnak elérvezhessék az utolsó darab marháját, s az ipari és mezőgazdasági munkásokat — egyrészt munkanélkülivé téve, másik részét pedig éhbéért dolgoztatva — a legnagyobb nyomorba dönti. Ez ellen egyedül csak a Kommunista Magyarországi Pártja harcol. Ezért hív fel benneteket az együttes harcra, falusi és városi munkásokat és parasztokat egyaránt, mert csak így tudjuk elérni a munkásság és parasztság felszabadítását a mai rabló rendszer alól. Nem a gazda moratóriummal és nem is az inségmunkával, sem pedig az inségsegéllyel, mert a gazda moratórium és az inségmunka csak egy rövid időre halasztja el a munkás és paraszttömegek végpusztulását és ha nem szálltok szembe a mai tőkés rendszerrel, akkor a végpusztulás el fog következni. Ezért szervekedjétek a Kommunista Magyarországi Pártja zászlója alá... követeljétek az éhbérek helyett emberséghez illő fizetéseket, a munkanélkülieknek munkát és kenyeret... s tiltakozzatok a küszöbön álló kapitalista háború ellen, s harcoljatok a kapitalista rendszer megbuktatásáért, a második magyar tanácsköztársaságért, a munkásság és a parasztság felszabadításáért. A Kommunista Magyarországi pártja mindig meg fogja mutatni az igazi utat a főszaaduláshoz”.⁷

⁵ Soproni Állami Levéltár: Főisp. ált. 88/1933.

⁶ U. o.

⁷ U. o.

A röpcédulák hatása érezhető volt a megye nyugati felében. Az emberek sokat beszéltek, vitatkoztak a röpiratokról, nőtt a nyugtalanság, s hiába szaporodtak a csendőrség és a közigazgatási hatóságok erőszakos intézkedései, az izgatót, feszült légkör előntötte a Sopron környéki falvakat. Megerősített csendőrkörök járták a községeket, a szombat-helyi nyomozók éjjel-nappal kutattak, kerestek. Az emberek zaklatása, a nyomozással járó izgalmak még jobban elmérgesítették a hangulatot. Márciusban már több soproni munkást letartóztattak röpirat terjesztés miatt. Mindez nem segített, hanem még inkább növelte az izgalmakat. A feszült légkör, a növekvő

nyugtalanság Sopronban és környékén arra indította a megye és a város vezetőit, hogy részletes jelentésben tájékoztassák Gömbös miniszterelnököt a helyzetről. És az eredmény? Gömbös tervezett soproni látogatása elmaradt. Ebben a nyugtalan légkörben nem tartották tancsossnak a látogatást.

A Soproni Hírlap jelentette erről — erőltetett indokolással — a következőket:

„Mint ismeretes a kormány szükségének látta az ország érdekében életbeléptetni a gyűléstilalmat. Ezen rendelkezés következménye volt az, hogy Gömbös miniszterelnök soproni látogatása is bizonytalan időre elhalasztódott...”⁸

Koncsek László

Pótlás Liszt Ferenc Sopronban előadott szerzeményeinek adatsorához

A SSz. 1956-58 évfolyamaiban három közleményünk foglalkozott Liszt Ferenc Sopronban előadott darabjaival. Az ilyen összeállítás sohasem lehet teljes, de legalább alapot ad a további gyűjtéshez. Az alábbiakban azoknak a zenedaraboknak sorát adjuk, amelyek az utolsó közlemény megjelenése óta birtokunkba jutottak.

1875. április 20-án a líceum Ifjúsági Zenetársasága a kaszinó kistermében hangversenyt tartott, amelyen nyolc kézre előadták a Rákóczi-induló átíratát és a Holt költő szerelme c. melodramát Jókai szövegére.

1881. január 22. Az Irodalmi és Művészeti Körben a bécsi Dürnberger Paula Mendelssohn Nászindulóját és Villitancát (Szentivánéji álom) zongorázta Liszt átíratában.

1881. március 6. Az Irodalmi és Művészeti Körben Haselhuhn Ferenc Wagner Isolda halála c. operarészletét zongorázta Liszt átíratában.

1881. augusztus 28-án Glózer Adél soproni születésű operaénekesnő estélyén Haas Manó soproni zongoraművész egy magyar rapszódiaát és az Ünnepi indulót adta elő.

1886. február 13-án a licista bál hangversenyén Kánia Kálmán (a későbbi külügyminiszter) Verdi Ernáni operájának parafrázisát adta elő Liszt átíratában.

1886. február 17-én Czeglédy Gyula zeneiskolájának hangversenyén utolsó pontként az igazgató és neje, Patzil Ella zongoraművész a 12. rapszódiaát játszotta.

1887. január 6. Az Irodalmi és Művészeti Körben Kherndl Ilona a 14. rapszódiaát zongorázta.

1887. január 16-án Schlesinger János a Ricordanza c. művet adta elő.

1887. január 22-én a Schlaraffia rendezte nyilvános hangversenyén Kremsler Ede egyik magyar rapszódiaát zongorázta. A hangversenyt a Liszt-szobor javára tartották.

1887. február 26-án az Irodalmi és Művészeti Körben Szücs Adrienne és Kánia Kálmán a Les Préludes-et négykézre játszották.

1887. március 12-én Wilhelmy Világ-hírű hegedűművész hangversenyén Niemann Rudolf zongorán a Tarantellát játszotta.

1887. március 27-én a Vörös Kereszt

⁸ Soproni Hírlap: 1933. március 1.

hanversenyén Teinmann Jozefa a Soirées de Vienne-t adta elő.

1889. január 23-án az Irodalmi és Művészeti Körben a Magyar harci indulót Sugár Sándorné és Gyöngyösi Tivadar négykézre játszották.

1889. május 11. Jankó János saját szerkesztésű zongoráján Liszt átíratában a Fonó dalt játszotta Wagner Bolygó hollandi c. operájából.

1889. október 26. Az Irodalmi és Művészeti Körben Czeglédyné a Campanellát zongorázta.

1889. december 26-án Rosenzweig Jeny énekhangversenyén Altdörfer Viktor a G-dúr Polonaiset zongorázta.

1891. A Férfidalkör egyik hangversenyén Térfy Margit a Rossignol átíratot, továbbá a 12. és 13. rapszodiát adta elő.

1892. február 13-án a Férfidalkör a Rajnai bordalt énekelte.

1892. február 20. Az Irodalmi és Művészeti Körben Altdörfer a 9. rapszodiát zongorázta.

1892. február 20-án az Irodalmi és Művészeti Kör fennállásának 15 éves jubileumi estélyén Altdörfer és Bancsó Antalné a Les Preludes-öt adta elő négykézre.

1892. november 11-én. A Katona József ünnepélyen a Rákóczi induló átíratát nyolc kézre előadta Altdörfer, Király Béla, Russ Oszkár, Szuneric Gyula.

1892. december 28-án az Irodalom és Művészeti Körben Bubits Józsefné Rossini La Charité c. darabját zongorázta Liszt átíratában.

1893. január 24-én az Irodalmi és Művészeti Körben négykézre Krist Róza és Ilona előadták a 14. rapszodiát.

1893. február elsején a Férfidalkör hangversenyén Tannhäuser induló átíratát négykézre előadta Laschóber Ottilia és Király Béla.

1893. február 13-án az Irodalmi és Művészeti Körben Haas Manó előadta a negyedik rapszodiát.

1893. február 11-én a líceum diákbáljának hangversenyén Manning Vilmos (a későbbi világhírű sebészprofesszor) előadta Schumann Widmung c. dalát Liszt átíratában.

1893. június 3-án Jászai Mari estélyén Polónyi Elemér egy Paganini etüdöt játszott.

1895. február 5-én a liceumi bál hangversenyén Altdörfer Mendelssohn Nászindulóját adta elő Liszt átíratában.

1896. február 15-én az Irodalmi és Művészeti Körben egy Paganini-etüdöt mutatott be Czeglédyné.

1896. október 26-án Altdörfer Hochmann hegedűhangversenyén a G-dúr Polonaiset adta elő.

1896. december 12-én az Irodalmi és Művészeti Körben Hartmann Dóra Schubert Ständchen c. dalát zongorázta Liszt átíratában.

1907. január 30-án a licista bál hangversenyén Haiszer Béla a 13. rapszodiát játszotta.

1919. november 8-án a Frankenburg Körben Kosáry János zongoraművész a 13., ugyanő november 15-én a MOVE hangversenyén a 8. rapszodiát játszotta.

1920. január 17-én a Frankenburg Körben Mészáros Margit a Tarantellát zongorázta.

1920. január 21-én Márkus Lili önálló hangversenyén a Szerelmi álmokat zongorázta.

1920. április 30-án Szántó Tivadar a 12. rapszodiát játszotta önálló hangversenyén.

1920. június 12-én Szentiványi Juliska hangversenyén Kosáry János a 13. rapszodiát és a Gondolierát játszotta.

1922. október 28-án a Frankenburg Körben Gergely László a svájci útiképekben a Vihart zongorázta.

1923. január 13-án az ev. Nőegylet hangversenyén Baum Hella, Altdörfer Viktor kíséretében 4 Liszt dalt énekelte: Loreley, Három cigány, A thulei király, Titok a dalocska.

1923. július 17-én a MANSZ hangversenyén Vitás Hanna a második rapszodiát adta elő.

1923. október 20-án az ev. templomban Szekeres Ferenc a BACH-fantáziát és fugát orgonálta.

1924. december 13-án a Frankenburg Körben Kartner Gitta szombathelyi zongoraművész nő egy Concert etüdöt játszott.

1926. február 12-én a Frankenburg Körben Hir Sári a Campanellát és Szendy Árpád átíratában Liszt Ha álmod mély című dalát zongorázta.

+ Thier László*

*1960-ban sajnálatosan elhunyt munkatársunk.

A Soproni Városi Tanács 1960. évi nyári képzőművészeti telepének működése

A Városi Tanács VB elnökségével folytatott többrendbeli megbeszélés alapján elkészült „Művésztelep-javaslatot”, Munkatervet és Költségvetési javaslatokat 1960. február 12-én a VB. elfogadta, elrendelte annak felállítását és vezetésével Mende Gusztávot bízta meg.

A rendelkezésre álló 52 napi időt az 54 meghívott között két- és háromhetes turnusokra osztottuk be. A tervjavaslat a művésztelep céljaként a következőket jelöli meg: „Létesítsünk Sopronban oly művészi közösséget, amely az itt honos hagyományokat tovább fejleszti, a történelmi és festői légkört, szocialista jelenünket a kies vidék és embereinek ábrázolásán keresztül tükrözi és a jövőre is utal... arra érdemes erőket felkarol, a közönséget képzőművészeti irányban neveli, érdeklődőket és műkedvelőket helyes irányban tájékoztat, szakzerű képzésükről gondoskodik.” Megemlíti, hogy nagyobb távlatokat nyitni kevés törzstaggal állandó és egész éven át működő művésztelep tud csak, míg mellékfoglalkozásként művészettel foglalkozók részére a nyári művésztelep alkalmas intézmény. Ezen túlmenően a Városi Tanácsnak fontos érdekei fűződnek ahhoz, hogy az idegenforgalmat a művészeteken keresztül is élénkítse, a város hírért és szépségét propagálja. Az elgondolások végrehajtására a tanács 30.000 forint pénzhitelt bocsátott rendelkezésre, a telep szálláshelyéül a Zeneiskola épületét és kertjét biztosította, műtermi munkához a Képzőművészeti Kör műtermét jelölte ki.

A művészeket a megfelelő bizottság jóváhagyásával a telepvezetőség hívta meg díjmentes ellátással; vendégművészeknek tekintettük a helybeli kiállító művészeket és művésznövendékeket, minden munkaalkalmat élvezhettek, csak ingyenes ellátásban nem részesülhettek. A telepen meghívott vendég 42, vendégművész 17 fordult meg a nyáron.

A tagság elszállásolása és ételmezése saját kijelentésük alapján kitünőnek volt mondható. A nagy kert szabadtéri festésre, pihenésre, napfürdőre egyaránt alkalmas volt. A négy órára kötelezett aktmodell sokaknak hiányt pótol, má-

soknak tervbe vett alkotásokhoz nyújtott tanulmányi lehetőségeket, de minden felett az esti mozdulat tanulmányok kivétel nélkül kedvelt rutingyakorlatot jelentettek.

A helyi ismeretekkel nem rendelkező tagság minden csoportjával városismertető sétákat rendeztünk, kimentünk a környékre is, közben a népi étellel ismerkedhettünk, jellegzetességeket szemlélhettünk. Ipari üzemeink közül a vasörotödét és téglagyárat több ízben meglátogattuk, szőlősgazdákat kerestünk fel munka közben otthon vagy földjükön. Nagyobb kirándulásokat éppen a tagság kérésére nem rendeztünk, mert a helyi láttnivalók amúgy is lenyűgözték őket, mindössze néhány fertőrákosi kirándulásra került sor, mindannyiszor nagy hatással. Gondoskodás történt, hogy a helyi művészet kedvelőit is megismerhessék a tagok; erre elsősorban jó alkalom nyílt esti előadásainkkor, amelyeket a közönség is jól látogatott.

Az adottságokat a tagok nagy lelkesedéssel, elmélyedéssel használták fel munkájukban. Számszerűleg 1409 munkát végeztek, azaz 870 rajzot, 221 vízfestményt, 184 guast, 114 olajfestményt, 16 pasztelt és négy szobrászati munkát. Ha ezekhez a helyiek alkotásait is hozzávesszük, 2000 darabot is túlhaladtunk. Elsősorban a városképek érdekelték a művészeket. Az olaj- és guasképeket kivéve ún. együléses munkák adják a nagyteljesítményű eredményt, ennek oka természetesen az idő rövidsége.

A munkaterv szerint a telep munkásságát kiállításal zártuk. Lehetőleg minden művészt szerepeltettünk, és minden műfajból adtunk szemelvényt. A helybeli művészek a kiállító helyiség csekély befogadó képessége miatt nem vettek részt a tárlaton. 40 művésztől összesen 91 festményt és rajzot, valamint 4 szobrászati művet állítottunk ki. A tárlat általános tetszést aratott.

A helybeli művészek véleménye jó. Figyelemre méltó alkotásokat találtak a kiállításon és a művésztelep megrendezését szerencsésnek és megisméltendőnek találták.¹

Mende Gusztáv

1 A Zárójelentés rövid kivonata.

Dorfmeister állítólagos mohácsi képei

A mohácsi csataterén folytatott ásatások legújabbán ismét a szomorú emlékeztető történeti esemény felé fordítják a közfigyelmet. Valószínűleg szóba kerül az is, hogy a soproni Dorfmeister barokk festő megörökítette mind az 1526-os csatavesztést, mind az 1687-es diadalmas harcot, amikor a magyar sereg kerekedett felül. A mohácsi katolikus temető-kápolnában kapott helyet a két olajfestmény és már korán felkeltette a régi dolgok iránt érdeklődők figyelmét. Egyik legrégebbi nyoma ennek Péteri Takáts József, a maga korában ismert író és könyvkiadó úti naplója 1797 őszéről. A mohácsi püspöki kastélyt így írja le: „Földszint van egy szoba, melynek a két oldalán van vászonra ritka szépséggel Dorfmeister soproni képírótól lefestve egyik oldalon ama szerencsétlen mohácsi ütközet, melyben az ország főembereivel maga a király is, II. Lajos 1526-ban elveszett... A másik oldalon levő kép a törököknek Pálffy János által legutóbbi megverésüket a mohácsi mezőn adja elő; mellette függ József császár képe, minthogy egyszer ugyanazon szobában és azon helyen vette éjszakai szállását. Ezen dolgokat az ajtó felett levő írás ilyképpen magyarázza:

„Campus eram, quem rex Ludovicus caede notavit, Sum domus hospitio praesule digna meo. His quia sub tectis caesar Iosephe quietis Sospitor auspitiis tempus in omne tuis”.¹

Még megemlíti a szöveg, hogy II. Lajosnak „le vagon az ő képe különösen is a történetet ábrázoló kép mellett festve egy bécsi originális után”. E feljegyzés tehát a két képet Dorfmeisternek tulajdonítja.

Kresznerics Ferenc neves szombathelyi régész 1802-ben Franciaországba szándékozott utazni, de útlevelet nem kapott, tehát ez év szeptember 7-től október 9-ig terjedő utazása folyamán Dél-Magyarországot kereste fel. Tüdjét, Pécsét, Eszékét. Ez alkalommal kritikus szemmel nézegette a két mohácsi képet is: „A király lovát fejérnek festette, pedig pej vala. A Király futását a Törökök részéről lefelé ábrázolta, holott felfelé történt. A Király szakállatlan vagon festve, pedig pénzei csalhatatlanul bizonyítják, hogy ősz vala. A festésen Harsány hegye látszik, s Dorfmeister a Törökök által erről, ámbár négy mérföld távolságra, ágyuztatja a magyarokat, pedig hol vagon olyan ágyu, melly illy messzére szolgáljon?” E napló azonban csak 1832-ben jelent meg.²

Időközben 1806-ban egy fiatal katonatiszt, Csehy József, aki nagyon érdeklődött az irodalom és művészet iránt, barátjának, Kazinczynak írja levélben, hogy Nagykanizsán lefesteti magát Dorfmeister nevű festővel, „kinek Attya a Mohácsi veszedelmet festette.”³ Ezek szerint mintegy az idősebb Dorfmeister egyik legismertebb képeként került itt említésre az egyik festmény.

Bene Ferenc neves fővárosi orvos is megemlíti a csataképeket Dunai utazás Pestről Orsováig című útleírásában, amely 1833-ban jelent meg. Mohácsról szólva ezt említi: „Nem volt időnk a püspöki kastélyban ditsért két tsataképet megsejmelni”.⁴

Hanem akadtak mások, akik megtekintették, így Albrecht főherceg, a Bach-korszakban országunk kormányzója. A mohácsi belvárosi plébánia feljegyzése szerint ez 1853-ban történt. „Hosszú megtekintés és kedvező nyilatkozatok

1 Péteri Takáts József sokáig volt Festetich György László nevű fiának nevelője; később Téten élt és ott halt meg 1821-ben. A Kazinczy ellen fellépő írőcsoport egyik mozgatója volt. Eletrajzának keretében naplóját Takáts Sándor adta ki (Péteri Takáts József, Bp. 1890.). A naplóidézete a 60. lapon.

2 Kresznerics Ferenc 1832-ben halt meg. Útleírása a Tudományos Gyűjtemény 1832-es évfolyamában a nyolcadik kötet 20. lapján olvasható.

3 Kazinczy Ferenc Levelezése. Kiadta Váczy János. IV. kötet, 355. lap. A szóban forgó Dorfmeister István, aki Csehyt festette, apja, az ismert barokk festő halála után is Sopronban lakott és a déli Dunántúlon is festegetett. Meghalt 1807-ben.

4 Tudományos Gyűjtemény, 1833. IX. kötet. E régebbi adatokra Csatkai Endre volt szíves figyelmzettetni.

után mégis álmélkodását kegyeskedék a fenséges főherczeg e jeles képek gondatlan elhelyezése fölött nyilvánítani". Ugyanitt levő bejegyzés szerint a kastélyt Esterházy Pál László pécsi püspök építtette 1780—99, a képeket pedig a „bécsi híres Dorfmeister” festette.⁵

Általában az ilyen meghatározások gyakran hamisak. Dorfmeister ugyan bécsi születésű lehetett, de már korán letelepedett Sopronban és onnan járta a Dunántúlt. Baranya megyében is festett, így Szigetvárott, Pécsen. Neve ismerősként hangzott a jegyzetet készítő papnak, és így írta fel a két kép szerzőjének nevéként, de tán inkább ama bécsi festő művei a festmények, aki II. Lajos arcképét a császárvárosban másolta. Ugyanis az újabb kutatás nem foglal egyáltalában határozottan állást Dorfmeister szerzősége mellett. E festő első méltatója Éber László 1913-ban ezt írja: „Mohácson a temető kápolnájában van két nagy olajfestmény, amelyeket a hagyomány szintén Dorfmeisternek tulajdonít. Az egyik az 1526-iki mohácsi ütközetet ábrázolja, a másik a törökök 1687-iki vereségét Mohács és Siklós között. Mindkettő elég rongált állapotban van. Művészeti értékük nem éppen nagy. A XVIII. században szokásos csataképek sorába tartoznak. A szintér lelkiismeretes ábrázolása, a vonuló és küzdő csapatok taktikai rendjének feltüntetése a fő cél, csak néhány hatásosabb, mozgalmas alak képviseli a drámai elemet. Valószínű, hogy Dorfmeister művei”.⁶

Mihályi Ernő 1916-ban megjelent Dorfmeister-monográfiája sem biztosítja Dorfmeister számára a kép szerzőségét: „Dorfmeisternek tulajdonítja a hagyomány a mohácsi temetőkápolna két nagy olajfestményét”.⁷ Tán a főhercegi korholás tette

meg a magáét: 1858-ban újjót stílusban felépült a temetőkápolna és abban helyezték el a két nagy képet.⁸

Annyi gondoskodás történt, hogy a kápolnát üvegablakkal látták el, hogy a napfény ne érje. A helyi hagyomány ma már azt is tudni véli, hogy a két kép Bécsben készült és az 1787-es év termékei. Egymással szemben függenek a falon, kb. négy méter hosszúságban, keretjük felül ívelt. Éber ismertetése után még tovább romlott, és ma a kép tárgyát is alig ismerhetni fel. Az egyikben egy, a másik képen két világosabb tónusú részlet van a kép középpontjában, egy-egy embercsoport. Szerkesztés és színezés dolgában a két kép majdnem azonos. Névjelzés nincs rajtuk. (Dorfmeister általában jelezni szokta a munkáit.) A helyiség homályos, fényképezésre alkalmatlan, vakuval sem járna sikerrel a próbálkozás, mert a képek felületén fényes a lakkréteg. A kápolna méretei miatt ily nagy képeket egyébként is csak részletekben lehetne felvenni. A képek horizontjából a Harsány-hegy emelkedik ki eléggé láthatóan ma is.

Dorfmeister a ritka mesterek közé tartozik, akik templomban mertek harci jelenetet festeni. Így Szigetvárott 1788-ban is éppen egyik legjobb műve az ilyen tárgyú kupolafestmény. Hanem aki ismeri a mohácsi képeket és a szigetvári festményt, aligha talál a kettő között alapot, hogy egy festő művének tartsa. Ez egyébként másoknak is a véleménye. Ilyenféleképpen a mohácsi két kép alighanem kiveendő a soproni Dorfmeister munkásságából. A kevéssé hiteles feljegyzések és hagyományok sorából a bécsi eredet a legkevésbé ingatag természetű...

Boros László

⁵ Magyarország műemlékei. III. kötet. 1913. Éber: A szigetvári plébániatemplom kupolafestményei. 219. lap.

⁶ Ugyanott.

⁷ Mihályi: Dorfmeister és a barokk képírás Sopronban. 1916. 43. lap.

⁸ Éber idézett helye szerint.

Hazánk első műszaki jellegű műemlékkönyvtára

A volt soproni Bánya- Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtára hazánk legrégibb műszaki jellegű könyvtára. Eredete az 1735. esztendőre nyúlik vissza, amikor Selmecen Bányatisztképző Iskola alakult. A szakkönyvek gyűjtése ekkor indult meg. Első könyvei az 1735-i alapítólevélben tankönyvként előírt szakkönyvek és a selmeci bányamérnökség könyvei. Nagyobb gyarapodása az 1765-ben Poda Miklós selmeci bányász-tanár által 600 Ft-on vásárolt 106 kötet, 1771-ben az Udvari Kamara 42 kötetes ajándéka, 1774-ben Peithner János Tádé bányászakadémia tanártól 4.000 Ft-on megvásárolt bányászati könyvtár. Vadas Jenő: A selmeczbányai m. kir. Erdőakadémia története és ismertetője c. művének 10. oldalán adatokat találunk arra vonatkozólag is, hogy az Udvari Kamara 1808 szeptember 14-én kiadott rendeletében engedélyt adott Goller németországi erdészstanár 200 kötetből álló erdész-könyvtárának (Forstbotanische Bibliothek) megvételére. Ezen utóbbi könyvtár megvásárlását azonban sem a fennmaradt legrégebbi leltári napló, sem pedig magában az állományban végzett kutató munka nem bizonyította. A Bányásztisztképző Iskolát Mária Terézia 1770-ben akadémiai rangra emelte. Az iskola 28 éven át beszerzett és rendszeresen gyűjtött könyvanyaga az új alapítású Bányászati Akadémia könyvtárába került. Mikor Mária Terézia 1770-ben a selmeci Bányászati Akadémia szervezeti szabályzatát megerősítette, annak az óhajnak adott kifejezést, hogy „az oktatásban az erdészetre is figyelemmel kell lenni”. Ez képezte az alapját az erdészeti szakosztály későbbi felállításának az akadémia keretében. Az erdészeti szakoktatás rendszeresen és hivatalosan az 1808. évi május 17-i uralkodói határozattal indult meg, amikor is az uralkodó az erdészeti oktatás bevezetéséről intézkedett. Az akadémia elméleti oktató munkája már a kezdet kezdetén többirányú volt, és ennek megfelelően gyarapodott a könyvállomány is. Amikor pedig Mária Terézia annak az óhajának adott kifejezést, hogy az oktatásban az erdészetre is figyelemmel kell lenni, ennek megfelelően 1770-től a mindkét szakot egyaránt érdeklő

alapvető elméleti művektől eltekintve, már kimondottan erdészeti szakkönyveket is szereztek be. Mire a rendszeres és hivatalos erdészeti szakoktatás 1808-ban kezdetét vette, az akadémia könyvtára már erdészeti szakkönyv-anyaggal is rendelkezett. Az akadémia könyvtára ez idő óta az erdészet anyagát is rendszeresen gyűjtötte. Így a korabeli szakirodalom a fedezethez mérten mind a három tárgykörben — sőt tágabb vonatkozásaiban is — beszerzésre került. Egy 1860-ból származó adat szerint az akadémia könyvtárának állománya ekkor már 8.000 kötet volt. A rendszeres gyűjtés üteme a későbbi évek során természetesen meggyorsult és az igények szerint a gyűjtőkör is bővült. Így alakult ki egy olyan értékes és a szaktudományok fejlődésével szorosan lépést tartó, alapjában véve műszaki jellegű, bányász- kohász- erdész szakkönyv-állomány, amely nemcsak hazai viszonylatban páratlan, de világviszonylatban is bátran annak nevezhető. Ebből az anyagból ez idő szerint az Erdőmérnöki Főiskola központi könyvtárának raktárában 16 db XVI. századból, 34 db XVII. századból, 265 db XVIII. századból és 599 db XIX. századból származó bányászati és kohászati tárgykörű mű van, melyek közül kb 350 db magyar vonatkozású, és ezen kívül van még a nagyértékű periodika anyag. Ugyanennyi körülbelül az erdészeti és az általános természettudományi, valamint mechanikai régi anyag, amelyből a magyar vonatkozású azonban valószínűleg kevesebb. Az állomány zöme ma is egységes, bár a kohász és később a bányász tanszékek könyvtári anyaga már elszakadt az állomány zömétől és a központi anyaggal meg is szűnt a kapcsolata. Maga az egész anyag vitathatatlanul műemlék, mégpedig műszaki jellegű műemlék, amit a fentebbi adatok is igazolnak. Bár kétségtelen, hogy az anyag műszaki jellegű, mégis értékét, különös történeti és műemlék jellegét csak növeli az a körülmény, hogy minden korszak jog- és államtudományi, gazdasági és politikai-történeti vonatkozású műveit is tartalmazza. Ezek gyűjtése azonban szemmel láthatóan nem volt rendszeres. Az így nem műszaki jellegűnek mondható

anyag az egész állománynak mintegy ötödrészét teszi és történetileg szorosan összenőtt a műszaki tárgyú anyaggal.

Ez a páratlan értékű, pótolhatatlan ritkaságokat magában foglaló anyag azonban a tudományos kutatás számára csak részben hozzáférhető és csak részben használható, mivel nincs korszerűen feldolgozva, sőt maga az állomány tulajdonképpen leltározva sincsen. Így az sem állapítható meg, hogy vagyon-állag szempontjából milyen összeget képvisel. Vannak ugyan az anyagról ún. müncheni rendszertől szerzői, illetve tárgyi vezérszavas címtárlapok és régebbi, sőt leg-régebbi leltárak is vannak, de ezek feltehetően hiányosak. A leíró címtárlapok teljesen korszerűtlenek, elavultak, az értékes anyagot a mai kívánalmaknak megfelelően nem tárják fel. Külön tárgyi címszavas katalógus, földrajzi katalógus és főként szakkatalógus erről az értékes anyagról egyáltalában nem készült. Feldolgozatlan természetesen a hatalmas folyóiratállomány is. Ezen a téren az utóbbi években annyi változás történt, hogy az állományt legjobban ismerő és annak sorsát szíven viselő Gyulay Zoltán bányászati professzor akadémiai és egyesületi támogatással a jelenleg is még együttlevő és az Erdőmérnöki Főiskola központi könyvtárában tárolt könyv- és folyóirat-anyagot ideiglenes munkaerőkkel feldolgoztatta és a régi számsorrendbe állította. Bármennyire nagy és értékes munka is volt ez, az elért eredmény mégsem tekinthető teljes értékűnek, mert egyrészt ebből a feldolgozásból szükségképpen kimaradtak a kohász, a bányász és az erdész tanszékeken levő könyvek, másrészt mert a címfelvételek nincsenek ellenőrizve, azok ideiglenes jellegűek, hiszen csak gépirással, másolópapírokon készültek, elmaradt a könyvek szakozása és végül mert egységes leltári állományfelvétel sem készült, egyszóval az anyagról sem leltári naplók, sem pedig korszerű cédulakatalógusok nem állnak rendelkezésre. De ennek a páratlan értékű anyagnak a helyzete nemcsak ebből a szempontból tarthatatlan, hanem abból a szempontból is, hogy majdnem teljes egészében elfoglalja egy önálló felsőoktatási intézmény tudományos szakkönyvtárának központi raktárát és jelenlétével

annak fejlődését akadályozza, munkáját hátráltatja.

A régi nagyértékű könyvanyag sorsának eldöntését megnehezítette, sőt el is odázta a bányász- kohász- és erdészkarok szervezeti különválása, amikor is 1952-ben különböző főhatóságok alá tartozó két, illetve három külön szakkönyvtár létesült. A régi, közös állományú könyvtári anyag szétválasztásának vagy egy bizonyos időpontig műemlék jelleggel való együtt-tartásának kérdése 1949 óta húzódik és tulajdonképpen még jelenleg is megoldatlan kérdés. A régi ún. történeti anyag ügyében a Miskolci Nehézipari Egyetem felállítása, illetve a Kohómérnöki Kar elköltözése óta kétféle álláspont érvényesült. Az egyik álláspont a történeti fejlődés szerint kialakult közgyűjteményt nézve az együtt-tartás mellett volt, a másik pedig a karok külön intézményekké történt szétválasztásából kiindulva és mintegy annak természetszerű folyamánként az anyag szakok, illetve érdekelt felek szerinti megosztása mellett nyílvánul meg. Az anyag szakok, illetve érdekelt felek szerint történő szétválasztására vonatkozólag két ízben történt írásba is foglalt elvi megállapodás, és mind a két megállapodás bizonyos irányelveket szögezett le. Az első ilyen megállapodás abból az időből származott, amikor a Kohómérnöki Kar Miskolcra költözött. Ebből csak annyi valósult meg, hogy az elköltöző kar tanszéki könyvtárainak anyagát magával vitte, sőt még olyan könyveket is, amelyek nem tartoztak a tanszékek könyvtárainak állományába, hanem a központi könyvtár anyagából voltak kikölcsönözve. Évekig tartó huzavona után 1955 szeptemberében újabb tárcaközi megállapodás jött létre, amely szintén az anyag szakok, illetve érdekelt felek szerinti szétválasztása mellett foglalt állást, és a szétválasztásra vonatkozólag újabb irányelveket rögzített le. A fő szempontok a következők voltak: A teljes anyagot 1850 előtt és 1850 után megjelent anyagra kell szétválasztani. Az érdekelt felek a nekik jutó 1850 előtti anyagból külön kezelt múzeális gyűjteményt kötelesek felállítani. Az 1850 utáni anyag pedig szakok szerint osztandó meg az érdekeltek között, azzal a megszorítással, hogy az osztozkodás a

tanszékeken levő anyagot nem érinti, továbbá, hogy az alaptárgyak tárgykörébe tartozó és mindazok a többi szakok, amelyeket ma az Erdőmérnöki Főiskolán tantárgyként előadnak, az Erdőmérnöki Főiskola Könyvtárában maradnak. Ezt a megállapodást a két érdekelt főhatóság közül csak a Földművelésügyi Minisztérium hagyta jóvá, és jóváhagyását később meg is erősítette. Különböző okok miatt ennek a megállapodásnak és főhatósági rendelkezésnek a határozatai sem változtak meg. A selmeci könyv- és folyóirat-anyag zöme tehát az Erdőmérnöki Főiskola Központi Könyvtárában raktárhelyiségében maradt és ma is ott van.

Szemben a tárcaközi megállapodásokkal az érdekelt könyvtárak vezetőinek kezdettől fogva az volt az álláspontja és szakvéleménye, hogy az anyagot nem szabad szétválasztani, mert az együtt nagyértékű, páratlan gyűjtemény, és ha szétválasztás mellett, és ha a szétválasztás következménye is lenne a karok szétválasztásának, illetve önálló intézményekké alakulásának, nem azokat kell nézni, hanem azt, hogy a történeti fejlődés során kialakult műszaki jellegű műemlékről, együvé tartozó közgyűjteményről van szó, amely így képvisel igazi értéket.¹

A Bányász Kar 1959 nyarán Miskolcra költözött és akkor ugyanaz ismétlődött meg, mint a Kohómérnöki Kar régebbi átköltözködésekor. A Bányász Kar tanszékei könyvtári állományukat magukkal vitték, és megint jelentős mennyiségű történeti anyag szakadt el a központi állománytól. Az Erdőmérnöki Főiskola Központi Könyvtárában raktárában lévő közös anyaggal azonban nem történt semmi. Így állt elő az a helyzet, hogy az Erdőmérnöki Főiskola Központi Könyvtárában raktárát olyan tekintélyes mennyiségű könyv- és folyóirat-anyag foglalja el, amelynek a sorsa nem jutott dűlőre. Amint már fentebb említettük, ez az anyag az Erdőmérnöki Főiskola Központi Könyvtára nagy raktárhelyiségeinek minden polcát elfoglalja és a fejlődést akadályozza.

Az új elgondolás azoknak a sürgető kéréseknek eredményeképpen született meg, amelyeket az Erdőmérnöki Főis-

kola a főhatóságokhoz intézett. Az Erdőmérnöki Főiskola Könyvtára számára ugyanis létkérdés a régóta húzódó ügy eldöntése, illetve a raktárhelyiség felszabadítása olyan anyag alól, amely ma csak részben tartozik az intézmény profiljába, a beletartozó rész is múzeális jellegű, és az egész inkább becses, páratlan értékű történeti emlék, valójában ma már csak tudománytörténeti jelentősége van.

A Művelődési Minisztérium könyvtári osztálya ez év tavaszán az érdekeltek bevonásával a szóban forgó ügyben értekezletet tartott és a szakvélemények kifejtése után azt a határozatot hozta, hogy a teljes régi selmeci történeti könyv- és folyóirat-anyagot a korábbi állásponttal szemben egészen 1920-ig bezárólag együtt kell tartani és nem szabad szétválasztani. Így született meg a műszaki jellegű műemlék-könyvtár fogalma. Ez a teljes anyag, mint hazánk első műszaki jellegű műemlék-könyvtára a műszaki felsőoktatási könyvtári hálózat központjának, a budapesti Műszaki Egyetem Könyvtárában tulajdonába és kezelésébe megy át, az anyag feldolgozásáról, kezeléséről, elszállításáról és elhelyezéséről, az érdekeltek könyvtáraiban katalógusok felállításáról a Műszaki Egyetem Könyvtára gondoskodik. Az anyag a határozat szerint Miskolcon nyerne elhelyezést.

Mielőtt azonban a határozat végrehajtásra kerülne, úgy vélem, fel kell hívni a figyelmet a következőkre. A műszaki jellegű műemlék-könyvtár anyagai értéke felbecsülhetetlen ugyan, de a további megőrzésére fordítható költségek tekintetében feltétlenül figyelemmel kell lenni arra, hogy népköztársaságunk anyagi erejét belátható idő alatt mégsem szabad aránytalanul megterhelni ennek a célnak érdekében. Már pedig aligha lehet vitás, hogy Miskolcon méltó könyvtári épület, vagy helyiség létesítése és felszerelése igen nagy anyagi áldozattal járna. Ugyanakkor az ottani elhelyezés azt is eredményezné, hogy a Nehézipari Műszaki Egyetem érdeklődési és gyűjtőkörével csak mintegy egyharmadrészen egyező történeti és műemlékjellegű anyag kerülne Miskolcra

¹ Lásd Magyar Könyvszemle, 1959. 333. sz. Csapodi Csaba: A proveniencia elve a könyvtárban.

és csak egyharmad részben kelthetne az ottani szakkörök részéről érdeklődést. Ezzel szemben az odakerült anyagnak mintegy kétharmad része kikerülne egy olyan ősi műemlék városból, ahol erdészeti és faipari felsőoktatás folyik, ahol geodéziai és geofizikai akadémiai kutató-intézetek működnek, és amely környezet vitathatatlanul legalkalmasabb az ilyen történeti emlékek ápolására és feltárására. Ezért tartjuk szükségesnek a műszaki jellegű műemlék-könyvtár Miskolcon való elhelyezésével szemben ellenvéleményt nyilvánítani. Tudomásunk szerint Miskolcon a ma együttlevő mintegy 26—30.000 kötetnyi könyv és hozzávetőlegesen ugyanennyi periodika anyag elhelyezésére jelenleg sem az egyetem falain belül, sem azon kívül a városban megfelelő férőhely nincsen. A megfelelő férőhely biztosítása még évekig is elhúzódhat és továbbra is megmaradna az a tarthatatlan helyzet, hogy az anyag az Erdőmérnöki Főiskola Könyvtárának raktárában maradna és annak egészséges fejlődését akadályozná. Az anyag Miskolcra való biztonságos szállítása tetemes költséggel járna. Sopron kifejezetten műemlék-város és indokolatlanul innen egy olyan műszaki jellegű műemlék-könyvtárat kivonni, elvinni, amelynek negyven évig ez a város adott helyet, méltó környezetet, ahol az anyagot évtizedekig gondozták és kezelték. Azzal a költséggel, amellyel az elszállítás le-

bonyolítható, Sopronban egy műemlék jellegű romház is helyreállítható és az anyag változatlanul a budapesti Műszaki Egyetem tulajdonaként és annak kezelésében ott felállítható. Így is megvalósítható mindaz, amit az erre vonatkozó határozat tartalmaz. Sopronban még Központi Bányászati Múzeum is működik, és annak az anyagához is jobban hozzátartozik a műszaki jellegű műemlék-könyvtár, mint Miskolcra. Sopronban a belváros kellős közepén műemléki környezetben rendelkezésre áll a még mindig romos Káptalan-ház és az hozzávetőlegesen félmillió költséggel helyreállítható. Ott a teljes anyag méltó környezetben és keretek közt volna elhelyezhető. Ez a méltó elhelyezés sokkal előbb volna megvalósítható, mint a miskolci, a könyvek átszállítása pedig házi kezelésben, költségmentesen volna megoldható.

A fentiek közlésével, a könyvtári anyagra vonatkozó ismeretek közlése után, a jobb, olcsóbb és méltóbb megoldás érdekében kívántam érveket felsorolni, és a jobb megoldásra az illetékesek figyelmét még idejében felhívni. Teszem ezt azért is, mert a magam részéről kezdettől fogva az anyag együtt-tartása mellett, a műszaki jellegű műemlék-könyvtár felállítása mellett voltam, ennek megvalósítása érdekében emeltem szót és tettem erőfeszítéseket.

Szabó István

Fabrics Lajos, Sopron szülötte

A múlt évben volt 150 éve a móri földrengésnek, 1810. január 14-én este 6 óra 9 perckor Fejér megyében, Mór közvetlen közelében a föld alatt kb. 6—8 kilométer mélységben kipattant földrengés az említett környéken számottevő károkat okozott. Itt a földrengés erőssége a nemzetközileg elfogadott 12°-os skála szerint elérte a 9°-ot. Ez annyit jelent, hogy kémények dőltek le, a falakon nagy repedések támadtak, bedőltek a házak és bennük életveszélyessé vált

a tartózkodás, halálesetek fordultak elő.

A földrengés kiváltotta hullámok érték Bécsset, Prágát, Pozsonyt, Egert, Baját és így természetesen Sopronban is jól érezhető volt a földmozgás.¹ A megrengedett terület nagysága bizonyosan jóval meghaladta a 32.000 km²-t. Ez a földrengés egyike a legbehatóbban és ismételtelen tárgyalt hazai rengéseknek. A 150. évforduló alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia kiadta a közel másfél évszázaddal ezelőtt megjelent

1 „Den 14-ten Jener abends um 6 Uhr ist ein sehr starkes Erdbeben gewest“, jegyzi fel röviden Petz Dániel a krónikájában. (Kiadta Csatskai Endre 1940., 199. lap.)

földrengési monográfiát facsimile kiadásban.²

Annak idején a földrengésre figyelmesek lettek a megyeszékhelyen, és Novák József főorvos még aznap este, télvíz idején Mórra kocsizott és adatokat gyűjtött a nagyszabású természeti jelenség okozta károkról. Jelentése után a megye már január 23-án avval a kéressel fordult a kir. helytartótanáchoz és a pesti egyetem tanácsához, hogy küldjenek ki három professzort, akik a helyszínen tanulmányozzák az okozott károkat, továbbá a föld felszínén észlelt repedéseket, amelyek — mint utóbb megállapították — helyenként 5—6, 32, sőt 40—50 cm szélesek voltak és a leg-hosszabb a 300 métert is elérte; egyes repedések mélysége 64 cm volt. Isztiméren és Eszényben halált is okozott a földrengés. A fölökést több mint 1000 utórengés követte.

A pesti egyetem Kitaibel Pál, Tomtsányi Ádám és Fabrici Lajos tanárokat küldte ki a földrengés tanulmányozására, Minden hatóság hihetetlen gyorsan intézkedett. Éppen Kitaibel születése napján, február 3-án keltek útra a tudósok és 17-én tértek vissza Pestre. A két hétig tartó kutató úton Fabrici Lajos írta a német nyelvű naplót, amely az Egyetemi Könyvtár kéziratárában van, és amelyre Tóth Endre volt szíves figyelmeztetni. Áttanulmányozása után megállapíthattam, hogy Fabricinek nagy része volt a móri földrengés monográfiájának megírásában. Az eredeti tanulmányi jelentés a térképpel együtt egy hónap alatt készült el, és 1810. március 19-én írták alá Kitaibel Pál, a kémia és botanika, Fabrici Lajos a természetrajz, fizika, földrajz, technológia és mezőgazdaságtan, valamint Tomtsányi Ádám a fizika és matematika professzorai. A könyv maga négy év múlva jelent meg az egyetem kiadásában, ezzel a címmel: *Dissertatio de terrae motu in genere, ac in specie Morensi Anno 1810. die 14. Januarii orto.* A könyvön már hiányzik Fabrici neve, csak az előszóban szerepel, ahol kegyelettel emlékeznek meg róla, a tudós ugyanis még

a földrengés évében, augusztus 2-án Pesten elhunyt.

A facsimile kiadáshoz írt Utószóban ismertettem a könyv létrejöttének körülményeit, megemlítettem, hogy milyen nagy jelentőségű e munka a hazai szeizmológiai irodalomban, ez volt hazánkban az első ilyen fajta tudományos mű. A külföldi figyelmét főleg a könyv mellékleteként megjelent földrengési térkép ragadta meg, Karacs Ferenc rézmetszete. Hogy a három professor közül ki tervezte nem állapítható meg, valószínűleg mindhármuk közös munkája volt.

Az új kiadás utószavában a három szerző életrajzi adatait is közöltem. Fabrici Lajos életrajzi adatai közül azonban hiányzott születési éve és napja. Éveken át hasztalan kutattam utána. Az egyetemek történetét tárgyaló munkák csak halála napját említik, Kulcsár István Hazai és külföldi tudósítások című újságja nyomán. Így az említett Utószóban is inkább csak érdemeit emelhetem ki, míg az életrajzi adatokkal adós maradtam. Legújabbban azonban Esztergomból számos adatnak jutottam birtokába, amelyek szerint 1801-ben Pozsonyban tartózkodott, 1802-ben ugyanott tanulmányi előjáró a szemináriumban, 1803-ban Nagyszombatban él, 1807—1810-ig a pesti egyetemen adjunktus professor a híres Mitterpacher mellett. Fabrici 1799. január 26-án Pozsonyból írt kérvényében arról ír, hogy a győri egyházmegyéből helyezték át az esztergomi főegyházmegyébe. E kérvényben említi, hogy Sopronban született polgári családból, Sopronban járta a középiskolát, Győrött a szemináriumot, majd nevelősködött Zichy püspök unokaöccsei mellett, kérvénye írásakor Keglevich grófnál működik hasonló minőségben. Magyarul, németül, franciául beszél és valamit ért olaszul is.

Így tehát megkerült a nyoma soproni származásának. A győri és soproni egyházi levéltárakból az alábbi életrajzi adatok derültek még ki: Fabrici Lajos 1758. március 12-én született és a Szent Mihály plébánián keresztelték. Apja

² *Dissertatio de terrae motu Morensi anno 1810. /conscripita a Paulo Kitaibel! et /Adame Tomtsányi/ Editio ad veri exempli formam speciemque descripta (Commentatio extremo addita ab/ A. Réthly. Budapest 1960.*

Fabritzi Mátyás aeditus, azaz sekrestyés volt,³ egyúttal templomi orgonás. Anyjának csak keresztnévét jegyezték be az anyakönyvbe: Krisztina. Keresztszülei Erlinger Lajos József orvos és nővére, Ilona voltak. Később Fabricinak írta a nevét, így a móri földrengésről írt jelentésben is. Ezek szerint fiatalon, 53 éves korában halt meg.

A nevezetes földrengési monográfia három írója közül tehát kettő Sopron megye szülötte, mégpedig Kitaibel Pál, a hazai természettudomány egyik úttörő büszkesége, aki Nagymartonban, és Fabrici Lajos, aki tehát Sopronban látott napvilágot. Születési éveik szorosan egymás után következtek.

Réthly Antal

A Szent Mihály negyed. Fénykép 1870 körül

³ Csatkai Endre szíves közlése szerint 1754-ben szerzett polgárjogot Fabriczy Mátyás Maximilián, apja ruperstorfi kádár volt, anyja Mária. (Tanácsjegyzőkönyv, 113. lap.)

ceumba.⁵ Az irodalomtörténet a „szlovák rokokó” költőjeként tartja számon Pal-kovicsot, aki azonban szorgalmas filológus is volt, s többek közt cseh szótárat adott ki.⁶

A XVIII. századi soproni líceum jeles szláv diákjai közül említést érdemel még a szlovén Barla Mihály. Barla érdekes „átmeneti jelenség”. 1778-ban született Muraszombatban, s szlovénül is, magyarul is jól tudott. Sopronban a híres Magyar Társaság tagja volt, s később magyar könyveket is írt. Sopron után ő is a jénai egyetemre került, majd átvette a sárszentlőrinci evangélikus gimnázium igazgatását, végül pedig lelkes lett Kővágóörs községben. Magyar környezetben élte le tehát életét, de azért a szlovén nyelvet sem hanyagolta el. Szlovén protestáns ima- és énekeskönyveket adott ki, s a XIX. század elején baráti kapcsolatot tartott fenn Kollár Jánossal (1793—1852), a szlovák és cseh „nemzeti ébredés” nagyhatású íróvezérével. Kollár 1815-ben fel is kereste kővágóörsi parókiáján Barlát.⁷

Kollár — ekkor még a pozsonyi evangélikus líceum diákja — a Balaton felé tartva ekkor Sopronba is eljutott. Ön-életrajzában erről így ír:

„Brünnből Bécsen és Sopronon át a dunántúli tájakra utaztam, hogy meglátogassam és megismerjem a mi ot-tani horvátjainkat, vendjeinket (szlovéneinket) és szlovákjainkat.”

Különös, hogy Sopront éppen csak említi. Az ember azt gondolhatná, hogy Kollárt a protestáns teológusnak készülő diákok érdekelte az evangélikus iskola-város. Úgy látszik azonban, hogy csak nagyon rövid időt töltött itt, s már indult is tovább a szlávok-lakta vidékek felé. Később aztán mégis voltak soproni kapcsolatai az író Artner Terézzel.

Kollár nagy szlovák népdal-gyűjteményében, a *Národné spievanky*-ban így emlékezik meg az akkor már halott soproni íróról:

Artner Teréz, aki 1772-ben Sopronban

született és híres német író és költő volt, gyakran tartózkodott Nyitra és Trencsén megyében, a Zay bárók birtokán, főleg Bucsánban, Ozorócon stb. Itt népdalokat és meséket gyűjtetett, németre fordította őket és szeretetreméltó módon elküldte nekünk. Horvátországban halt meg 1829-ben.”⁹

Csak a születése helyénél tévedett Kollár. Artner Teréz ugyanis a mai Szlovákia területén, a Vág menti Sempte városkában született, igaz, hogy soproni evangélikus patricius-család gyermekeként. Ifjú éveit valóban Sopronban töltötte, később aztán jórészt szlávok-lakta vidéken élt: tíz évig, mint a Zay bárók társalkodónője a főúri család már említett Trencsén és Nyitra megyei latifundumain, élete utolsó nyolc évében pedig hugánál, Zágrábban. A sokoldalú, irodalmat kedvelő Zay Mária báróné mellett, aki a német, magyar és francia mellett szlovákul is tudott, sőt szlovák népdalokat fordított németre, a családtagnak számító soproni író is megismerkedett a szlovák népköltéssel. A Kollár-említette gyűjtemény is valószínűleg Zay Mária és Artner Teréz együttes munkája és fordítása. Zágrábban egyébként orosz történelmi tárgyú drámát is írt Artner Teréz, *Rogneda und Wladimir* címmel. Ennek tárgyát az úgynevezett „Nesztor-krónikából” merítette: a krónika Schlözer híres német kiadásában ekkor könnyen hozzáférhető volt a nem-orosz olvasók számára is. Artner Teréz utolsó nagy műve pedig horvátországi és itáliai útleírása (*Briefe über einen Theil von Croatien und Italien*, 1830). Ez csak halála után jelent meg nyomtatásban.

Érthető, hogy Kollár figyelemmel és rokonszenvvel kísérte a jónévű magyar-német író munkásságát és elgondolásait. Egyik szövegét is felhasználta, bár meglehetősen szabad formában. Artner Teréz 1822-ben a Hormayr-Mednyánszky-féle *Taschenbuch*-ban közölte a trencsényi hegyekben élő szlovák népi mondát

5 U. o., 72.

6 J. Viček, *Dějiny české literatury*. Praha 1951, II., 252—253.

7 Peukert, 226—227.

8 J. Kollár, *Památi z mladších rokov života*. Bratislava 1950, 149.

9 J. Kollár, *Národné spievanky*. Bratislava 1953, II., 572—573.

10 Pausz Gabriella: Artner Mária Terézia és írói köre (Német Philológiai Dolgozatok XXI.), Budapest, 1917.

a vilákról, a rontó tündérlányokról. A rövid szövegközlés után következik Artner Teréz saját feldolgozása, a *Willi-Tanz*. Nos, a vila-mondát Artner nyomán és reá a jegyzetben hivatkozva is, Kollár szintén közli — szlovák népdalként:¹¹

„Ott, Sztrecsnó körül, veszélyes az út: a vár alatt fehér lepelben vilák rejtőznek. A réteken, a Vágban gyakran fürdenek; a széles mezőn szökdécselve táncolnak. Akit egyszer megragadnak, olyan soká forgatják, amíg csak ki nem lehel kezükben lelkét.”

A vers népies hangzása ellenére is minden bizonnyal Kollár alkotása: az Artner-közölte mondát ő maga írta át versbe. Persze az is lehet, hogy az előbb említett németre fordított gyűjtemény is ekkor már Kollár kezében volt, s ő „visszafordított” egy ott közölt szöveget szlovákra.

Említsük végül még, hogy a XIX. sz. első felének nagy lengyel szlávistája, Andrzej Franciszek Kucharski (1795—1862) szintén járt Sopronban. A nagyműveltségű, de viszontagságos sorsú lengyel

tudós varsói és lublini gimnáziumi tanárkodás után 1825-től 1830-ig nagy külföldi tanulmányutat tett, s valamennyi szláv országot felkereste, Montenegrótól Olaszországig.¹² Különösen érdekelték a horvát és szlovák nyelvjárások, ezért Magyarországot sem kerülte el. Így jutott el Sopronba is. Saját adatai szerint 1828. május 6-án érkezett meg.¹³ Úgy látszik több napot töltött a városban és környékén, mert eléggé részletesen megfigyelte és jellemezte a Sopron megyei horvát nyelvjárást. Kár, hogy értékes tapasztalatait csak részben tudta hasznosítani. Az 1830-31. évi lengyel felkelés tragikus bukása lehetetlenné tette varsói egyetemi tanári kinevezését, s mint hazafias érzésű lengyel, a felajánlott kazáni katedrát sem kapta meg I. Miklós cár birodalmában. A kudarc teljesen letörte, s egyre kevesebbet dolgozott. Munkássága mégis becses dokumentuma a lengyel szlavisztikának, soproni, sárospataki, pesti látogatásai révén pedig a magyar—lengyel művelődési kapcsolatoknak.

Angyal Endre

Ländzsér vára

¹¹ Kollár, *Národnie spievanky*, I, 44, 719.

¹² V. Jagić, *Istorija slavjanskoj filologij*. Sanktpeterburg 1910, 229—232.

¹³ J. Pogonowski, *Iliryzm i Sowianszczyzna*. Lwów 1924, 39—43.

MEGEMLEKEZÉSEK

Kóh Ferenc
1894—1961.

A soproni zenei élet egyik régi és jellegzetes alakját veszítette el váratlanul: *Kóh Ferenc*et. Népszerűsége csak fokozta azt a megrendülést, amellyel elparentálták azok, akik ismerték, tisztelték zeneszeretét és — úgy látszott — kiapadhatatlan munkakedvét. Ha *Kóh Ferenc* alakját most halála után meg akarnók rajzolni, akkor a szobája falát díszítette sok emlék, hangversenyhirdetmény, fénykép között bön-gészve nehéz volna válogatni; szinte megszámlálhatatlan a hangversenyek, zenei rendezvények száma, melyeken több évtizeden át Sopronban és országszerte is mint előadó, rendező vagy karnagy működött közre. Bizonyos, hogy Sopron zenei életének történetében emlékezetes marad munkássága, egyénisége.

Bár Székesfehérvárt született, három éves korától kezdve már Sopronban nevelkedett. Itt az Újteleki, majd a Templom utcai családi otthon kamarazenéléstől, ének-szótól hangos élete mindmennyi eltörülhetetlen emléket hagyott benne: még néhány évvel ezelőtt is maga köré gyűjtött énekesekkel otthonában kis hangversenyeket rö-gtönzött. Az operát szenvedélyesen szerette. 1920-ban Szombathelyen műkedvelőkkel *Rossini Szevillai borbélyával* is megpróbálkozott, és akkor zengő és hatalmas hangja méltán lehetett az előadás erőssége. 1926 óta ismét Sopronban élt, közben hangver-senyrendezéssel is foglalkozott: sok neves művészt hozott el városunkba. Közben azonban nem hanyagolja el nem mindennapi értékű és terjedelmű hangjának műve-lését sem. Egyaránt bírta a tenor és baritonszólamokat. Nagy vállalkozásokba kezd, melyek közül számos operaelőadás mellett emlékezetes marad *Haydn Teremtésének* előadása a Tűztorony előtt. Ezek az előadások már mint érett és gyakorlott ének-művész egyaránt vállalhatta a muzsikálást és felkészültséget kívánó énekeladatokat. Műkedvelőkből operagárdát szervezett és maga is fellép, társaságával más városokban is szerepel. Idősebb korában színpadi szerepléséről letett, de baráti körben még mindig nagy hatást keltett operaáriákkal. Emlékezetes marad nemegy szereplése még az utóbbi időkben is nagyobb művek színrehozatalakor: *Haydn Évszakaiban*, *Kodály Psalmusában*, *Bach Máté passiójában*, *H-moll miséjében* nagy sikert aratott. Nagy-szerűen zengő hangját, előadókészségét, hangjának sokszor megcsodált terjedelmét halála napjáig töretlenül megőrizte.

Hálával gondolnak rá a soproni munkásénekesek alakulatai is, akiket gyakran gyűjtött egybe, tanított és vezetett. Alig van ilyen énekkar, amelyben nem tevékeny-kedett, akár mint közreműködő, akár mint karnagy. Ismert robusztus alakja elvá-laszthatatlan volt az énekpróbák, házi és nyilvános hangversenyek képétől. És most, hogy már nincs közöttünk, csak jobban érezzük az egyéniségéből áradott rajongását a zene iránt, a zenén keresztül az emberekhez fűződött baráti megbecsülését és szeretetét. Sírhánál nemegy muzsikus, zenebarát búcsúzott tőle könnyes szemmel; úgy éreztük, az ott állott százak és százak gondolata egygyé fonódott akkor: a hála és emlékezés örökzöld koszorújává.

Soproni József

Horváth József

az ember és a festő

1891—1961

Egyik képén önmagát ábrázolja az alkotás szünetében, műtermében ülve. Nem tekint ki a képből a néző felé, mint az önarcképek általában, hanem magába roskad-tan, a művész vívódásainak súlya alatt görnyedve befelé néz. Nem pihen, csak a keze nyugszik. Agya és lelke tovább küzd és tovább formálja a látomást, melyet ki kell vetítenie magából, hogy megmutathassa embertársainak az élet édes-keserű szépsé-gének egy mozzanatát, a mulandóban az elmúlhatatlant, a művészet forma-, szín- és fényglóriájában a mindennapok valóságát.

Horváth József, ez a hatalmas szál ember, a vérbeli művész örökké töprengő, minden fuvallatra érzékeny, gyermekien ártatlan lelkét hordozta magában. Átható szeme borongva kutatta az élet arcát, ecsetje szerzetesi alázattal, önmarcangoló fele-

lősséggel építette a valóság felfokozott szépségű világát: az Ő sajátos, minden más-sal összetéveszthetetlen látomás-birodalmát.

Egy élet küzdelmes éveinek során Horváth József megteremtette ezt a maga egy-szeri világát, a való élet igazabb képét, melyből a szépség és igazság, az emberi öröm és fájdalom szakadatlan sugárzásban árad a szemlélő felé.

Nem minden művész emberi és művészi arcéle fedi egymást. Őbenne e kettő tel-jesen egyé olvad. Úgy festett, ahogyan élt: megvesztegethetetlenül, megalkuvás nél-kül, művészi és emberi hitétől soha el nem tántorodva, konokul megkövetelve magá-tól és másoktól az igazmondást és a feladat iránti hűséget, alázattal vállalva és szol-gálva azt, amire rendeltetett. Nem volt könnyű feladat tekintete tiszta sugarában helytállni, még nehezebb: barátságát kiérdemelni. Ahogy nem tűrte meg nyakán a nyakkendőt, úgy nem bírta elviselni a nem őszinte szót, a hazugságot, a hízelgést. Emberi gyengéi is művészi nagyságából fakadtak. Nem volt mentes a hiúságtól — erre volt is jogcíme —, de ezért a gyengéjéért keserves árat fizetett túlérzékeny-ségében, hiszen minden kis karcolás, ami önérdetét érte, hosszú hetekig gyulladós volt.

Áhítatos ember, szemérmesen jóságos ember és ugyanilyen művész is volt, aki az élettől elgyötört öregek arcában és elnyűt kezében, a csecsemője fölé hajló anyá-ban, a mosósajtárból kiviruló fiatal lány gyöngyfényű testében, az istálló melegében kérődző borjakban, egy tál naspolyában vagy az őszi tájban ballagó ökrösszekérben fáradhatatlanul hirdette azt az áhítatot minden élő iránt, amely a régi nagyok képei-ből árad az évszázadokon át.

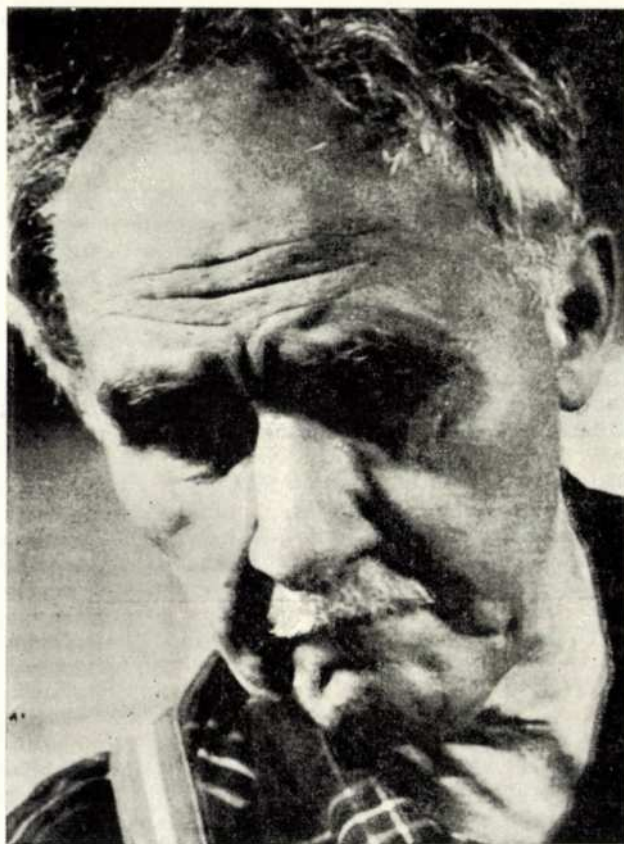
Vannak festők, akikben állandó viharok dúlnak, akik a korlátoknak érzett régít szétrobbantva, új formákban, vagy akár formák nélkül is, új színhatásokban keresik lázasan — és gyakran mindenáron — az újat, a következő lépcsőfokot a művészet Jákob-lajtorjáján. Horváth József nem rombolva alkotott. Ő magába fojtotta a növe-kedés görceit, mint a lassan terebélyesedő fa, és a világnak csak a küzdelmek érett gyümölcsét, az új szüret új áldását mutatta. Az új az ő képeiben nem hangoskodva, hanem halk természetességgel jelentkezik. Fejlődésének grafikonja nem oly szagga-tott, mint másoké. Nincsenek benne merész törések, meglepő irányváltoztatások. Ő már férfikora elején megtalálta a számára egyedül lehetséges kifejezési módot, és azt tökéletesítette, csiszolta évről-évre fáradhatatlanul, meg nem tántorodva a más-hitűek fejcsóválásától. Mert voltak és vannak, nem is kevesen, akik fejlődését nem találják elég dinamikusnak, elég drámainak, elég korszerűnek, pedig a belső harcok szakadatlan láncolatában küzdött, hogy a festészet, s ezen belül az akvarellfestészet kifejezési lehetőségeit gazdagítsa, de ezt nem szögletes almák, felborított perspektíva vagy elcsúszott arcrészek elképesztő hatásával akarta elérni, hanem a mindenki által érthető és élvezhető, mindenkit felemelő valóságábrázolás még tökéletesebb forma-és színvarázsával. Igen — konzervatív volt, a szó legnemesebb „értékőrző” jelentésé-ben. Sohasem volt *imitátor*, a meglevő másolója, mindig *creator* volt, aki olyat alko-tott, ami sem előtte nem volt, sem utána nem lesz másodsor, mert minden műve a valóság és a művész képzelőerejének nászából fakadt.

Horváth József testi élete a pannon tájból sarjadt, s így szellemi és művészi életét is ez a szertelenségeket nem ismerő táj határozta meg. A Vas megyei Kemenes-szentpéteren született 1891-ben. Ez a világ forgatagától távol eső falu, ahol apja intező volt, akkor még érintetlenül őrzött meg egyes ősi, népi jellegzetességeket, mint a varkocsos juhászokat, akik bicskájukkal csudálatos dolgokat faragtak, és a kis Jós-kát is megtanították erre a képzeletfejlesztő ügyességre. Első mestere Rabi Pista volt, a kanász, kinek útmutatása alapján piros szilvafából dúsmintájú karikás ostort fara-gott a gémeskútnál, a pocsolyában hempergő kocák őrzése közben.

Odahaza, a régi, nemes bútorokkal berendezett és kőrajzokkal, metszetekkel díszített szülői házban, a szép szeretetének légköre vette körül, hisz apja a soproni festővel és műgyűjtővel, Storno Ferencsel volt barátságban, nagyműveltségű anyja pedig a szellem nagyjainak tiszteletére nevelte. Házon kívül, a parasztpajtások között, a Bankós-tó és a holt Rába partján, a kenderáztatásnál, az akolban vagy a kukorica-fosztásnál, a libausztatónál vagy a birkanyírásnál — Millet, Zügel és Segantini motí-vumai között — a biblikusan egyszerű élet tárta fiatal szeme elé azokat a látványokat,

melyekből később képlátomásait merítette. Részben ezekben a gyermekélményekben gyökerezik festészetének jellegzetesen magyar és népi volta, belőlük fakad mély vonzalma az egyszerű emberekhez, s talán a képein előlő nyugalom is a falusi gyermekkor öröksége.

„Művészi pályám emlékei” című, néhány év előtt tartott előadásában Horváth József ízesen, a képekben gondolkozó művész érzékletes módján mesélte el a szülőfalu, és benne a falusi iskola életét. Mint zsánerképekkel teleakasztott fal, olyan volt

az előadás. Láttuk az egyetlen tanterembe összezsúfolt hat osztály 156 gyerekét, a katedrán a nyüstös bajuszú mesterrel, amint a Hoffmann boltostól hozatott féldecit hajtja fel. Láttuk a körömpálcát működés közben, láttuk a gyerekhadat, amint az iskola sáros udvarát tapossa simára, és láttuk a gatyás pajtásokot, ahogy az iskola-padra felrakott lábuk nagyujjába akasztva a kendert, fonják a faragott nyélre való ostort. A majdani zsánerfestő jobb iskolát nem is kívánhatott volna magának.

Az elemi iskola végbizonyítványát a mester — nyomtatvány hiányában — egy árkus papirosra írta. Akkor kapta Jóska az első jelest rajzból, mert abban az időben már szenvedélyesen rajzolt, főleg huszárokat és paripákat. De ezzel búcsút is kellett mondania a libausztatónak, a fészekszedő pajtásoknak, a falu paradicsomi életének, és nehéz szívvel meg kellett indulnia a város felé, melyet annál kevésbé szeretett, minél nagyobb volt. A szőke Dunántúl legszőkébb sarkában fekvő Keszthelyre került a gimnáziumba. Ha nincs a Balaton, a néprajzi múzeum, a zalai és somogyi fafaragások gyönyörűsége és a gimnázium kiváló rajztanára, aki Jóska gomolygó vágyainak utat mutatott, akkor az első időben nagyon boldogtalan lett volna. Még mindig

a fafaragás vonzotta, s ki is faragott egy — cséplőgépet fából, az utolsó srófig. De könyvespolcán már gyülekezni kezdtek a művészeti könyvek: Meller Michelangeloja, Lázár A barbizoniak című műve és a Paál László-monográfia.

Keszthely idillikus világát Budapest kábító kavargása váltotta fel. Messze a város magjától keresett szállást és első útja a Kerepesi temetőbe vezetett, Munkácsy sírjához. Haláláig őrizte azt a kis vízfestményt, amit akkor a sírról festett. A Képzőművészeti Főiskolán Révész Imre, Edvi Illés Aladár és Bosznay István voltak tanárai és mentorai ebben a válságos, betegségetől is megszakított időben. A nehéz vérmérsékletű ifjút ezer kételye és önmarcangoló vívódása testi és lelki válságba döntötte, melyből Réti István vezette ki, akitől megtanulta, hogy a művészetet csak a legnagyobb odaadással, alázattal, a technikai ügyeskedés háttérbe szorításával szabad szolgálni. Ekkor ébredt rá a csüggedetlen szorgalom és az igazunkba vetett hit erejére, és ekkor tette meg művészi törekvései központjává az aktot, mert úgy érezte, hogy a meztelen emberi test a természet remekműve, tehát annak minél tökéletesebb ábrázolása a művész legnemesebb feladata.

Legnagyobb, mondhatni sorsdöntő élménye volt ezekben az években az a pillanat, amikor Bécsben, a múzeumban megpillantotta Wilhelm Leibl két kezét ábrázoló kis képét. „Ez az! Így kellene festeni, ezzel a csodálatos tónusfinomsággal, ezzel a plasztikai éllel, foltot folt mellé rakva!” — sóhajtott fel. Itt ébredt rá, hogy a természetben nincsenek vonalak, csak színes, kontur nélküli foltok és tónusok. Ez a felismerés festészetének egyik kulcsa: foltokat lát és foltokat fest vonalak nélkül. Még grafikájában sincsenek vonalak, csak különböző tónusú foltok.

Mint a főiskolai ifjúság jegyzője, emberi közelségbe kerülhetett a század elejének nagy művészeivel: Benczurral, Szinyei-Mersevel, Ferenczivel, Bosznayval, Stróbl Alajossal, Edvi Illéssel. Ez utóbbi akkoriban akvarelleket festett, és ennek az üde technikának, amely az anyagszerűségében súlyos olajtechnikával szemben szinte lebegő hatást tesz lehetővé, ekkor lett Horváth József egy életre művelője.

Az oklevél megszerzése után — 1914-ben — Réti ajánlatára Nagybányára kerül Thorma János mellé. Az ott töltött időt élete legszebb és legboldogabb szakaszának vallotta. Minden idejét és erejét a festésnek, elsősorban az aktfestésnek szentelhette. Talán egész életére itt maradt volna Nagybányán, ha az első világháború Bécsbe nem sodorja katonának, ahol egy emberséges százados jóvóltából idejének jórészét Velasquez, Rembrandt és Rubens képei előtt töltötte. Lábhibája miatt csakhamar felmentették és Zomborba került rajztanárnak. Nagybánya és a császárváros után Zombor a sivatag sivárságával hatott rá. Búsongó alaptermészete még jobban elmélyült. Vasárnaponként a szegényház lakóit festette, s így akkori képei a kilátástalanság bélyegét viselik. A háborút követő megszállás elől, kalandos körülmények között, Horvátországon át haza szökött és súlyos betegen érkezett szülőfalujába. Lábadozása alatt ismét faragni kezd, majd megfesti élete első nagyobb figurális akvarelljét, egy öreg parasztot, s ezzel a képpel elnyeri a Múcsarnok 1921. évi őszi tárlatán az Esterházy-díjat. A kritika a jellemzőerőt és a lélekábrázolás mélységét emeli ki.

Betegszabadsága lejártá után, még betegen, elfoglalja új munkahelyét Sopronban, az Állami Főreáliskolában, és egészsége javultával Horváth József végleg berendezkedik ebben a festőket ihlető öreg városban, ahol a szomszédos Bánfalva és Brennberg Nagybányára emlékezteti.

Ez az első siker, a megértő baráti kör, Sopron városának és a magánosoknak képvásárlásai fokozódó önbizalommal töltik el, melynek gyümölcse egy sor többalakos kép, arcképek, interieurök. Majd elkövetkezett a nagy képek és a nagy sikerek ideje. A sorozatot a *Vallomás* című, kétalakos kompozíció nyitotta meg 1927 tavaszán. Ez a kép az immár harminchat éves művész első korszakának reprezentatív alkotása. Értékét az 1929. évi tárlaton a Magyar Akvarell- és Pasztellfestők-díja fémjelezte. Erőteljes színfoltokkal, a fények mesteri elosztásával még darabosan, a festés közben keletkező foltok bátor meghagyásával örökíti meg a drámai feszültségű lelki harcot, amely a ballépését bevalló leány és a vallomást hallgató anya arcán és a két pár kézmozdulataiban lejátszódik. A magyar akvarellfestészet egyik fontos állomása ez a kép, amely egy, addig az olajnak fenntartott témát, érett tudással, a vízfestés nehezebb technikájában, meglepő, addig ismeretlen színhatásokkal old meg.

Még két jelentős kép születik ebben az 1927-es évben: *A Szent Mihály templom belseje*, mely a főváros 1928. évi díját kapja, és a *Falusi kaszinó*. Őt öreg paraszt ül, két összefüggő csoportra tagoltan, a „kaszinó” sűrű levegőjében. A szűk ablakon becsurgó fény vibrálva ömlik el az ősz üstökökön, kihasítva a sötét háttérből a fehér ingujjakat és a színes mellényeket, beszegi az olvadó színekkel festett élettelen arckat és azoknak méltó társait: a dolgos parasztkezeket, hogy azután lent a mélyben,

Horváth József: Nehéz kérdés. Vízfestmény (1927).

az öt pár csizma durva bőrén elhaljon. A magasabb valóságábrázolásnak ezt a földszagú példáját Horváth erőpróbának szánta és a próbát fényesen megállta.

Lelki alkatának egyik fontos eleme a humánus volt, a nehezen élő emberek, az öregek és szenvedők iránti mély szánalom és szeretet. Őket, a megterhelteket részesítette egész életén át a szűrt fény és a bársonyos színek vigaszában. Kiemelte őket életük komor háttéréből és ecsetje sugaras fényekkel övezte megterhelt arcukat. Talán legmegrendítőbb képe az 1928-ban festett *Búcsúzás*, a petróleumlámpa fénysátra alatt örökre búcsúzó, összerokkadt öreg paraszt és haldokló párja szívbemarkoló képe, a gyászoló színek fátylába burkolva.

Horváth József minden művét a rajztanulmányok sora előzte meg. Ezekben érlelte a látványt látomássá. A *Búcsúzás* rajztanulmányát az Állami Grafikai-díjjal tüntették ki, maga a kép a Halmos Izor-díjat nyerte el.

Sopronban, lelkületének megfelelő környezetben, problematikus lényé folyton újabb problémákkal küzd. Színakkordokat lát és ezekhez keresi a megfelelő témát. A sárgának a kékre, a mitiszzöldnek a fehérre való hatását, a fekete-vörös-fehér egymásrahatását tanulmányozza és lépésről-lépésre a színskála minden kombinációját sorra veszi. Nagy hatással van rá Bécs közelsége, ahová rendszeresen fellátogat.

A *barbizoniak*, Millet, Courbet, Renoir, Menzel, Trübner adnak neki sokat, még többet a svéd Zorn, de a legboldogabb izgalomba Wilhelm Leibl hozza, akinek würzburgi sírját az 1933. évi egyetlen nagyobb külföldi tanulmányútján fel is keresi. Mindegyiktől tanul, ám saját festői meggyőződése már annyira kiforrott és szilárd, hogy semmiféle irányzat sem tudja eltántorítani saját útjától.

Ebben az időben találja meg a festés technikájában is azt a kifejezési módot, melyhez élete végéig hű marad. Horváth József szeme puhán látott, puhábban, mintsem azt akár olajban, akár temperában, pasztellben vagy a megszokott akvarellben ki lehet fejezni. Ezért áttért a vízfestésnek egy új módjára: a festés a vízzel leöntött Whatman-papíron. Ez a technika — különösen nagyméretű képein — rendkívüli festői koncentrációt és lélekjelenlétet követel a tökéletes rajztudáson felül, hiszen a papír száradásán gyorsan változó fokozatait kell másodpercnyi pontossággal kihasználni a színek felrakására és a tónusok egybehangelésére. És az eredmény? — Bársonyosan puha, szinte lélegző árnyékok, foszforeszkáló, villódzó fények és — összhatásban — tökéletes összefogottság, egymásbaolvadás, egység. Ezzel az új technikával felvértezve, most már alkotóereje javát arra összpontosította, amit a festészet legmagasabb feladatának érzett: — az aktfestésre. A mezítelen emberi test opalizáló fényeinek, a finom szürkék ezernyi változata kifejezésének parancsoló vágya megindítja az aktképek hosszú sarát. Így 1932-ben megfesti nagy, kétalakos aktkompozícióját, a *Magyar szamaritánust*, melyet a Fővárosi Képtár vásárolt meg, de sajnos 1945-ben elvesztett.

Es jöttek sorba az egészséges női test szépségét hirdető és minden erotikát a szándék tisztaságával kirekesztő aktképek. A *Tükör előtt* című képeinek első változatával megnyeri az I. osztályú Állami Akvarell-díjat 1934-ben, a *Fürösztéssel*, ugyanabban az évben, a Röck Szilárd-díjat. Zártságában, szoborszerű felépítésében és tónusra hangolt színfukarságával ez a kép Horváth életművének egyik legjelentősebb alkotása. A következő évben a Szent György-céh díja jutalmazza az *Anyaság* című képét.

Horváth József alakjait többnyire a falak és ablakok zártságába helyezi és ezt a lehatárolt környezetet ecsetje átszővi a színek arany- és ezüsfüstjével. A plen air harsány színeit kerüli (bármennyire csodálja is *Sorollának*, a spanyol napfestőnek fényzuhatagait), a napfény hangosságát ablaküvegen át szűri vagy lámpafénnyel pótolja. Ezeket a szelidebb fényforrásokat a homály ellentétével és a testeken végigcikkázó fényzikkákkal meglepő ragyogásúvá fokozza. Képeiből — mint emberi lényéből — bensőséges, csöndes izzás melege árad és ez az izzás átszellemlíti a festett húst és az anyagot.

Közben — 1933-ban — megnősült abból a Mühl-családból, mely már két neves festőművészt adott Sopronnak és az országnak. Oldalán a férjét mindenben megértő és segítő nevével, művészi céljait mind magasabbra tűzte. A női aktok mellett bámulatos jellembrázoló képességgel arcképeket alkotott, így az *Öreg asszony*, *Öreg magyar*, *Feleségem* címűeket. Fejekkel és aktokkal indulva, 1936-ban az első helyen kandidált résznyertese lett az 5000 pengős Balló-díjnak, melyet arra fordított, hogy három nyarat Brennbérbányán töltött családjával, ahol tájképfestészete új lendületet kapott, de festett szabadtéri aktokat is és jeleneteket a bányászleletből.

Ekkor már annyira egybeforrott Sopronnal, hogy nehéz lelkitusa után elhárította magától a kitüntető meghívást a Képzőművészeti Főiskola tanári székébe, Edvi Illés, illetve Baránszky örökébe. Néhány évvel később másodszor is így határozott Sopron javára.

Az 1938. évi londoni Royal Academy kiállításán *Piros rékli* című képe igen elismerő kritikát kap, reprodukálják is. Sajnos, az angliai kollektív kiállítást megakadályozta a háború. Erre az időszakra esik addigi pályája talán legtökéletesebb művének, a *Leány a tükör előtt* című nagy festményének megalkotása is. A meleg és hideg színek ellentétére felépített, lobogó fénylángocskákkal beszegett, költői hatású leányakt meghozta — most már osztatlanul — az 5000 pengős Balló-díjat, majd a következő évben az Esterházy-jubileumi-díjat. A Balló-díjra épített nagy külföldi tanulmányút álmát szétrombolta a háború. Csalódásában vígasz volt számára, hogy a népszavazás emlékére alapított soproni Hűség-díjat 1939-ben, addigi munkássága elismeréseként neki ítelték.

A háború viharának folyton erősödő zúgása és az embertelenség felülkerekede-

Horváth József: Búcsúzás. Vízfestmény. A Soproni Erdőmérnöki Főiskola tulajdona (1928).

dése mind nyomasztóbban hatott érzékeny lelkére. Az anyák szorongó aggodalmát festette meg 1942-ben, lélekrajzi remekében, a *Mi lesz veled?*-ben. A szegénység színei közepette, az anya kérges talpa és sötét lábszára között, tompavörös kötényen fekszik gyenge rózsaszíromként a csecsemő. Egy gázszos kornak, a légópincék és szirenázások korának festői dokumentuma ez a kép. A következő évben a *Magyar madonnában* újra az anyáknak állít emléket. Ez a képe az állami kisaranyérmet kapta. Ebben az időben születnek megkapó családi képei, a *Sári-* és a *Berci-képek*, köztük a piros-cuklyás Berci-kép, melynek láttán a renaissance-képek fuvaltatát véljük érezni. 1943-ban megnyeri a Képzőművészeti Társulat Nagydíját, ami zsűrimentességet biztosít számára.

Horváth József a legszorgalmasab alkotók egyike volt. Megszállottja volt a festésnek. A maga és családja életének minden mozzanatát ennek az áldásos szenvedélyének rendelte alá. Nem ismert üres, eltékozolt órákat. Ha nem festett, szokása szerint reggeltől alkonyatig, akkor tanított. Harminc éven át a hivatalos rajzoktatáson felül önzetlenül tanította azokat, akikben tehetséget látott. Felelősségtudata, vérmérséklete és türelmegzadagsága a lassan, megfontoltan dolgozó festők közé helyezte. A művéség parancsa és a művészi igazság keresése csak akkor engedte nekilendülni csetjét — (ő mindig „pemzlit” mondott —, amikor már megtalálta a helyes utat. Sohasem vagy legalábbis nagyon ritkán festett modell nélkül. Ha nem akadt aktmodell, akkor keserősége mélypontra szállt alá, és ilyenkor festette életet sugárzó csendéleteit (*Naspolyák*, *Vargányák* stb.), vagy istállóképeit és a Bécsi-negyed görbe utcáit esti világításban.

1943-ban, Sopron város hathatós támogatásával felépíthette új műtermét, s ennek kétoldali megvilágításában aktfestészetének mindig újabb remekeit alkotta, így a nagy műteremablak előtt a magas pódiumon álló, mézsárga fényben fürdő, tompakék fejszalagos aktot. Az 1944. évi december 6-i nagy légitámadás műtermét tönkretette s azt csak 1947-ben állíthatta helyre a város segítségével. 1945 után a vidék távlatából figyelte a Budapesten kitört művészeti eszmezavart. Nem tántoríthatta meg az absztrakt irányzat átmeneti diadala, de mérhetetlenül csodálkozott, hogy régi realista festők hogyan változtak át egyik napról a másikra absztrakt festökké, hogy aztán az 1949. évi szovjet kiállítás után visszatérjenek a realista irányhoz. Nem ismert türelmetlenséget más irányzatokkal szemben. Ő, a kivételes műgonddal festő, értékelni tudta a lüktető ecsettel lázasan dolgozó impresszionisták érdemeit, sőt bizonyos tekintetben hozzájuk közelállónak érezte magát. Egyet azonban minden művésztől irgalmatlanul megkövetelt: az őszinteséget, ami magában foglalja az igazunkba vetett hitet. Ahol ennek hiányát érezte, ott vége volt a türelmének.

Rendületlenül haladt a maga útján, amely gyakran volt csalódással kikövezeve. Az 1945–50-ig tartó években hol visszautasították képeit, főleg aktjait, hol bántóan bírálták, sőt támadták borús valóságsszemlélete miatt. Sopron Város Tanácsa azzal szolgáltatót elégtételt neki, hogy 1950-ben megvásárolta a Múzeum számára a *Mi lesz veled?* c. képet, amelyért 1954-ben megkapta a Munkácsy-díjat. Ez az elismerés újabb lendületet adott teremtőakarátának. Utolsó évtizedének nagy művei közül kiemelkednek a *Lenky-portré*, a *Tere-jere*, *Kukoricafosztás*, *Elveszett élet*, *Dr. Pröhle*, azután a munkások életéből vett témák: *Reszelővágó*, *Üstkovács*, *Bányászok*, *Formázók* stb. Külön hely illeti meg életművében öregkori *Őnarcképét*, amelyben az önjelölés remekét alkotta meg. Soká lehetne még sorolni műveit, hiszen az általa „opus”-nak elismert művek száma megközelíti az ötszázat.

1959 tavaszán Horváth József Budapesten, a Nemzeti Szalonban gyűjteményes kiállításon bemutatta élete művét. A látogatók ezrei gyönyörködtek és lelkesedtek képei előtt, ám a festőtársak jórésze távolmaradt, a kritika pedig összeszorított szájjal fukarkodott az elismeréssel. Horváth József azokban a hetekben a szokottnál is többet szenvedett, bár némi vigaszt nyújtott neki az a szeretet, mellyel a soproni gyűjteményes kiállítás közönsége ünnepelte a város nagy fiát, a Városi Tanács és a Képzőművészeti Alap pedig újabb képvásárlásokkal fejezte ki elismerését.

Horváth József műve ez év április 22-én döbbenetes hirtelenséggel lezárult. Mintha Sopronnak egyik tornya dőlt volna le. Csorba lett a város, mert eltűnt utcáiról és szellemi életéből az ő mindenkin felülemelkedő, bicegő alakja, fent, a boltozatos homlok alól kivilágító bús szemek felett a belső lángolás külső jeleivel — a szél-

Horváth József: Tükör előtt.
Vízfestmény. Letét a soproni Liszt Ferenc Múzeumban

ben lobogó ősz hajfürtökkel, lent a mélyben, a koppanó botvég körül Pajtinak, a búsképű tacsónak hűséges döcögésével. Műtermének kongó csendjében dideregni kezdtek az aktképek, festett teremtményei pedig dermedten várták a kulcs csikorodulását a vasajtóban. Hiába vártak. A mester feje az örök párnára hanyatlott. De a Mű nem pihenhet el, mert félezerényi alkotásban most néki kell folytatni alkotója életét.

Elment valaki, akinek egész lényéből a tisztaság és a szemérmes jóság sugárzott. Hogy milyen rendkívüli emberrel lettünk szegényebbek, azt tudjuk, hogy milyen nagy művésznünk távozott el, azt még csak sejtjük. Az Idő fog ítélni műve felett, az Idő, mely a feledés sarkába söpri a múló divat hazug készítményeit, de megőrzi, ami igaz, kortalan és örökérvényű.

Becht Rezső

Emlékezés Horváth Józsefre

Művészete megbecsült érték, élete erkölcsi példakép. Ha a művészetéről akarok megtudni valamit, akkor azokat a műveit nézegetem, melyekben teremtő képzelete szépnek és sebezhetetlennek hitte magát, ha az erkölcsi magatartását akarom ismerni, akkor a szavait és a cselekedeteit kell felidézmem.

A tanítvány szeretettel emlékezik elhunyt tanárára és kegyelettel próbálkozik most ezzel a szellemidézéssel.

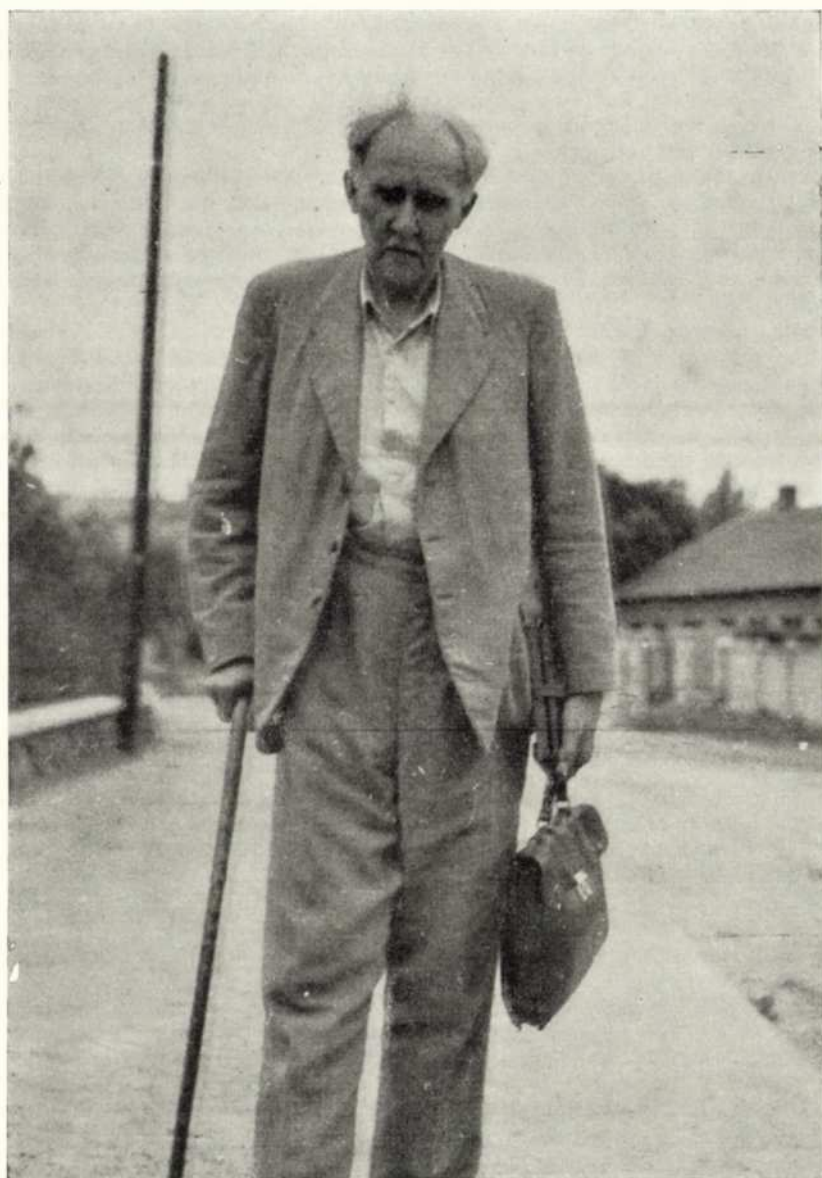
Vannak festők, akiknek a kézmozdulatát a hűvös intellektus vezeti és vannak mások, akiket az érzelem irányít.

Horváth József az utóbbiak közé tartozott. Talán ez a magyarázata annak, hogy a művészete oly sokak szívéhez utat talált. Minden stílus addig él, míg meg nem fejtik a titkát. A stílus titkának a leleplezése a stílus halálát is jelenti. Azokat a műveket azonban, amelyekben az érzelmi fűtöttség különösen erős, az elmúlásnak ez a veszedelme nem fenyegeti. Horváth József képeit ilyeneknek érzem. Némely művében, különösen azokban, ahol a soproni erdőnek és az emberi alaknak valóságos mitológikus egységét teremtette meg, ez a hatás szinte orphikus. Festészete ilyenkor a képzelet és az ecset boldog tapogatózása volt a szépség felé.

Az érzelmi telítettség mégsem magyarázza meg teljesen ennek a stílusnak a varázsát. Hatásának a másik oka az a művészeterkölcsi magatartás, amely minden művén ott fénylik. A szavait és a cselekedeteit kell felidézmem, hogy ezt az erkölcsi magatartást éreztetni tudjam.

Akik valaha is látták őt, nem fogják soha elfeledni szálfatermetét, amely mintha elvi hajthatatlanságának lett volna külső jelképe. Aki azonban beszélt is vele, az megérezte azt is, hogy ezt az erkölcsi keménységet meleg emberség járta át. Tanúskodni akarok arról, hogy tanítványai iránti gondoskodása kimeríthetetlen volt, és érdeklődő figyelme évtizedek múltán sem szűnt meg, még azok iránt sem, akik gondoskodását idővel elfeledték és nem viszonzták többé a szeretetét. Nekem a legkönnyebb tanúskodni arról, hogy ez a törődés mennyire messzire terjedt: a hivatástudat kialakításától, a jövő egyengetésétől, a városi ösztöndíj megszerzésétől és a sok jó szótól a betegségben való támogatásig.

Az elmúlt évek apokaliptikus időszakai nem ingatták meg elvi szilárdságát és emberséges gondolkodását. Ennek a folyóiratnak a szerkesztőjét megkérhetném, tegyen biznyságot arról, hogy bátor volt a cselekvésben is, amikor a veszélyben levőn kellett segíteni. De elegendőnek tartom, ha egy 1941-ben kelt leveléből idézek: „En a jelenlegi nehéz viszonyaim, de különösen az itteni kínos helyzetet teremtő politikai viszonyok miatt, amelyek oly idegenné tették nekem ezt az egykor annyira kedves várost: nagyon megbántam, hogy nem mentem el most 2 éve a képzőművészeti főiskolára tanárnak, noha bizonyos, hogy az ottani viszonyok sem adtak volna sem anyagilag, sem lelkiileg nyugodtabb életet, de most már mindent mérlegelve,

mégis talán az lett volna a jobb. Az ember akkor teszi legokosabban, ha sohasem beszélne, csak mindig hallgatna, de ki tudná, tudja ezt megcsinálni!”

A levélváltás sohasem szakadt meg közöttünk, mióta utamra bocsátott; legfeljebb csak rövid időre. Utoljára az elmúlt év nyarán találkoztunk. Vendége voltam és most már egymáshoz öregedve: a barátja. Az Árpád utcai műtermében szálltam meg ismét. A kanyarodó lépcsőfeljárat nyikorgó falépcsőin hallottam közeledő súlyos lépteit. A lépcsőház falait képek fedték, jórészt grafikák. (Minden képhez gondos tanulmányrajzot készített.) Az emeleti műterembe vasajtó nyílt, az ódon zárat hatalmas méretű kulcs nyitotta; nem volt kis teher soproni időzéseim alatt állandóan

magammal hordani. A műterem két szomszédos falát egy-egy nagy műteremablak törte át. Ezzel a világítási ellentéttel variálta azokat a finoman szűrt fényeket, amelyeket annyira szeretett festeni. A műteremben kevés bútor, egy széprajzú karosszék, dobogó, festőeszközök, könyvek garmadája és főleg képek, képek mindenütt a falon. Közöttük barátsága jeléül az a kezdetleges rajz is, amelyet főiskolai tanulmányaim első évében róla készítettem.

Hosszan üldögéltünk és beszélgettünk. Észrevétlenül fényképfelvételt akartam készíteni, de felfigyelt és mozdulatlanul várt, amíg elkészült a kép. A beszélgetés ezután tovább folyt, és amikor a mondanivalója szenvedélyesebbé vált, súlyos gesztusokkal adott a szavaknak nyomatékot. Ebben a hevületben valósággal gyújtott a szó. Erre a helyzetre vártam és egy óvatlan pillanatban elkészítettem a tervbe vett felvételt.

Miről is beszélgettünk?

Néhai mesterünkről, Réti Istvánról, akinek Horváth József az első világháború kitöréséig, én pedig jóval később voltam a tanítványa. Azután a nagybányai művésztelepről, ahol ő a háborús évek alatt, majd később én is sokat dolgoztam. Szó esett azokról a szép szövegrészekről is, amelyek Rétimek a nagybányai művésztelepről 1954-ben kiadott posthumus könyvéből — ebből a legszebb magyar művészeti írásból — kimaradtak. Horváth József annak idején nem kis fáradsággal utána járt és most kegyelettel idézte ezeket a kihagyott sorokat. Szó szerint is emlékszem az egyik szövegrészre, amelyet a műterem csöndjében halkán citált: „Nagybánya, pásztortűz a koromsötét nagy éjszakában. Fellobbanó, el-elhunyo lángja melegít és mesze fénylik. Keserű füstje — az emlékezés — lecsapódik s a tűzbemerengő szemet könnyesre marja!”

Hallgattunk; azután Thorma Jánosra terelődött a szó. Valaha mindketten ismertük őt, a nagybányai telepen mindkettőnknek korrigált egykoron. Régi fényképeket tanulmányoztunk Nagybánya fénykorából és a későbbi hanyatló időszakból. Horváth felvételt mutatott Thorma elhanyagolt, besüppedt bányai sírjáról. Azután a jelenleg Nagybányán élő festők felől érdeklődött. Elmondtam mindazt, amit a város jelenlegi állapotáról tudtam és Mikola András nevét említettem, akivel időnként levelet váltottam. Horváth József ismerte és igen becsülte Mikola fiatalkori műveit, Mikola pedig 1959-ben Budapesten időzve megtekintette Horváth kiállítását. Személyesen nem találkoztak soha. Mikola ezidén februárban és márciusban ismét Budapesten járt. A kölcsönös érdeklődésből egyszeri levélváltás lett. Ez most már nem folytatódhatik többé.

Az idő közben délutánba hajlott és mi elindultunk a műteremből. Az Árpád utcai bejárat előtt megálltunk és én újabb felvételt készítettem. A kép a botjára támaszkodva ábrázolja őt, fáradt tartásával kifejezve élete nehéz küzdelmeit. Azután a Lenin körúton haladtunk tovább, a Lackner Kristóf utca felé. Amikor elbúcsúztunk, még egyszer kattant a fényképezőgépem. Jellegzetes, súlyos lépteivel elhaladva látom őt a felvételen, de ugyanilyen élesen vésődött az emlékezetembe is ez a jelenet; ekkor láttam utoljára a barátomat. Talán palástolt aggodalom élt bennem, hogy nem találkozzunk többé, ezért készítettem a képeket, és ezért emlékezem ennyire élénken erre az utolsó napra is?

Elöttem vannak és újra olvasom a márciusban küldött utolsó írásait. 10-én ezt írta: „Az utóbbi időben sok baj, sőt szomorúság ért, s mivel holnap Fejér megyébe kell utaznom temetésre, leveledre csak később válaszolhatok részletesen.” Az utolsó lap március 17-én kelt: „Bocsáss meg, hogy hosszú leveledre csak most válaszolhatok, de az utóbbi időben sok szomorúság és megpróbáltatás ért, ami sok mindent lehetlenné tett. Majd ha nyáron megint itt leszel, élő szóval sok mindent elmondok.”

Több mint egy hónapi nyugtalanító hallgatás, csönd következett. Miért is nem törtem meg újabb levéllel?

*

A tanítvány egykori tanárával ezen a nyáron nem beszélhet már élőszóval. Nem tehet mást: szeretettel és kegyelettel idézi emlékét.

Sebestény Ferenc

AZ OLVASÓ KÉRDEZ — AZ OLVASÓ KÖZÖL

34. Lehetne-e nagyobb mértékben értékesíteni a fertői piócát?

Kazinczy Ferenc 1827. július 6-án kelt, Bárány Ágosthoz írt levelében ezt írja: „Coulmain nevű Párisi Kereskedő Martziusban hozzánk jöve nadályokért; azt beszéli, nálok most csaknem minden nyavalyát azzal gyógyítanak”. Kazinczy, aki tudvalevőleg Sátoraljaújhely közvetlen közelében lakott, Széphalmon, maga is hallotta, hogy reuma ellen jól tesz a nadály feltétele a fájós testrésze. Nadály alatt hajdanában a piócát értették. De pontosan a levél keltének idejében Sopronban is megjelent egy francia, név szerint Varambier J. B. és a tanácsnak 2682. számú rendelete alapján 1827-ben engedélyt nyert piócás tó létesítésére a mai Erzsébet-kert táján, a vizet a Deák kút patakjából nyerte és Krauss molnár malompatakjába vezette le. 1833-ban Lichtl Gottfried jelentkezik a tanácsnál és kéri, hogy mentse fel — mint a francia utódját — a piócás tavak tartása alól, mert nem kíván többet a nadállal kereskedni. A tanács a 3585. sz. végzéssel biztosítja a polgárt, hogy semmiféle kötelező erejű ígéret nem történt a piócás tavak fenntartását illetőleg. De úgy látszik, Krauss molnár maga létesített tavat (Igelteich), mert ez ellen a posztóceh tiltakozott, hogy az ő vizüket szennyezi. Krauss azzal védekezik, hogy korábban is voltak ilyen tavak, az újakat korszerűen csinálja, a vizet nem fogyasztja és az a tavakban nem párolog. A város 1834-ben 1587. szám alatt hozott végzésében hozzájárult az újabb piócás tó létesítéséhez, de azzal a kikötéssel, hogy első ízben kútvízzel töltsék meg.

A soproni piócatenyésztés tehát ügyel-bajjal indult meg; a kérdés, hogy

mennyi ideig virágzott? 1832-ben a Sokféle című folyóirat, amely Bécsben jelent meg, németországi forrásból első számában „Nadálykúra vagy piótzázás Frantzia országban” címmel megírja, hogy az említett országban 10 év alatt nagyon elterjedt a piócás kúra, évente 53 millió piócára volna szükség, évente 35 milliót hoznak be negyedfél millió frank értékben. A cikk csillag alatt a következő kérdést teszi fel: „Hány millió pióztát visznek évenként a Fertő tavából Frantzia országba, szeretnénk e felől arról a tájról hitelesen tudósíttatni”.

Ha a Fertő illetően való kihasználásáról nincs is adatunk, a 19. század közepéről számos tudósításunk van, amelyek szerint látnivaló, hogy a piócatenyésztés az ország legkülönbözőbb részeiben nagyban hozzájárult ügyes vállalkozók jólétéhez. Bene Ferenc, a neves orvos „Dunai utazás Pesttől Orsováig” című értekezésében (Tud. Gyűjtemény 1833. IX. kötet, 5. lap) írja: „Egy... olasz ember tűnt fel, ez piótza kereskedés végett ment Eszékre; hazánkban már 15 év óta szedi a piótzákat, most Slavóniából vár egy nagy szállítást, azonban olasz tartományokból, szigetekből, sőt Algierből is nagy mennyiségben szállítja a piótzákat Párisba”. Főleg a Bach-korszak alatt virágzott a piócatenyésztés. A Pester Zeitung 1848-as 783. számában a palánkai uradalom hirdeti a piócászedés bérletét. 1854-ben a Budapesti Hírlap ad bővebb felvilágosítást a 2652. lapján: „A nadálykereskedés hazánkban nem az utolsó jövedelmi források közé tartozik s több nadálytartó telepítéssel

még nagyobb lendületet lehetne neki szerezni, miután a magyar nádályok külföldön igen keresettek; e tekintetben nagyon örvendünk, hogy a kezdet a közeli földi közbirtokosok által meg van téve, hogy példájokat most legközelebb Új-Pesten is követik". Ugyanebben az újságban két év múltán (1856. május 11-én) Cegléd város hirdeti, hogy bérbe adja a Berczel felé eső határban a piócás tavát. Majd a 281. számban részletesebben olvashatunk a tárgyról. Külkereskedelmi árucikk most már, és semmi sem mutatja jobban a kelendőségét, hogy hamisítják, a tó tulajdonosok ökörvérrel hízlalják, hogy gyorsan nőjenek és megnagyobbodjanak, így hamarabb veszik, de ezek orvosilag hasznavehetetlenek. A kivitel Németország, Anglia,

Hollandia, Belgium, főleg azonban Franciaország felé igen nagy.

Kb. a század elején még eléggé gyakorta rendeltek az orvosok különböző betegségek ellen piócat, de azóta csak szórványosan hallani ilyesmiről, de hallani azért. Ismeretes, hogy a pióca a sekély és hamar felmelegedő vizet szereti, ilyen a Fertő, főleg amióta a magyar partvidéken zavartalanul és szabadon folyik a növény- és állatvilág élete. Előfordul a Tómalmon is a pióca, de ritkán. Már most az a kérdésem, hogy az orvosi tudomány miképpen vélekedik a piócakezelésről, és ha ma is felhasználható, akkor nem lehetne-e a fertői piócat ilyen célra nagy tömegben felhasználni, azaz feltesszük ismét a Sokféle lap 1834-ben elhangzott kérdését.

László Ernő

35. Érdemes-e a fertői piócat tenyészteni?

A piócázás egyike a legrégebbi gyógy módoknak és a legkülönbözőbb betegségekben használták. A régi orvosi felfogás sok betegség okát a vér besűrűsödésében, egyes szervek vérrel való túltelítettségében látta. Így alkalmazták a piócázást fejfájások gyógyítására a halántékokra vagy a tarkótájékra, izületi gyulladásban az ízületekre, májbetegségekben a máj tájékára történő föltevésükkel. A bőrbe harapó pióca valóban néhány cm vért szív ki, sőt miután nyálmirigyei egy véralvadást gátló szert, a hirudint tartalmazzák, levételük után is még egy ideig vérzés áll fenn.

A piócat — bár sokkal ritkábban — még ma is használják. Így elsősorban a lábak thrombotikus folyamataiban, amikor valóban jó hatásuk van, és néha eredményes kísérlet tehető ezzel a kezelési móddal a máj pangásos duzzadása esetében is, amikor a májat sikerül valamivel megkisebbíteni.

A pióccal történő gyógykezelésre az ún. orvosi piócat (hirudo medicinalist) használjuk, melynek pontos leírása az V. magyar gyógyszerkönyvben megtalálható. Eszerint az orvosi pióca 10—15 cm hosszú, 1—2 cm széles, 35 szelvényből és 95 gyűrűből áll. Öt pár kezdetleges szeme és tapadó korongja van, melynek végén három félkör alakú állkapocs van apró fogacsákkal. Barnászöld a háta, melyen rozsdabarna csíkok láthatók. Hasa piszkos sárgászöld színű, fekete pontokkal. Fontos megkülönböztetni az ún. lópiócatól, mely orvosi célokra nem alkalmas. Ez jóval nagyobb, háta feketészöld, hasa sárgászöld. Hátán és oldalán barnászöld foltok vannak.

A gyógyszerárakban rendszerint kapható orvosi pióca. Minthogy egyre ritkábban kerül alkalmazásra, nem hiszem, hogy érdemes lenne a fertői piócat gyűjtésével komolyan foglalkozni.

Réthy Endre

83. Néhány vasútellenes vélemény

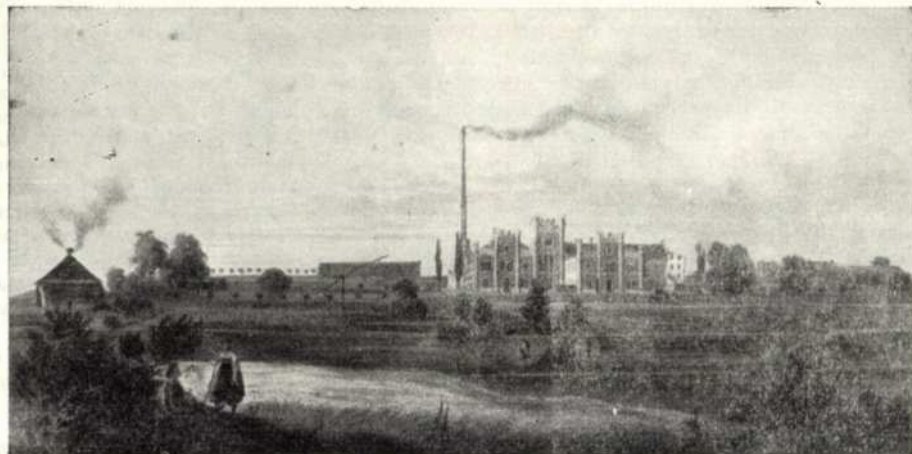
A SSz. 1959. évi első számában a 14–15. lapon vasútellenes nyilatkozatokat olvashattunk abból az időből, amikor Magyarországon az 1830-as években kezdett szóba kerülni a vasút kérdése. Szabad legyen ezt a sort még egynemény adalékkal megtoldani.

Sajátos módon a legszámottevőbb folyóiratban, a Tudományos Gyűjteményben jelentek meg. Az első nagyon korai: 1823. ötödik kötet 19. lap. Rajsz Károly „Az utaknak elmés igazgatásáról egy szó”. „Hazánkban még nints szükségünk vas utakra, de idő előtt való is volna az olyan kívánság, mert az al-földi nagy sárba a vaskerek nyoma elveszne”. Kifejti, hogy a természetben nincs ugrás, előbb következék a „kavicsos periodus”. Tehát „hagyjuk még az Angolyoknak a vas utakat!”

Vásárhelyi Pál, a kiváló mérnök, akinek Szegeden szobra is van, inkább a víziutak érdekében emelt szót. és 1830-ban, amikor már Angliában elkezdődött a gőzvasút korszaka, az említett folyóirat szeptemberi kötetében a 110. lapon

Vargha Jánosnak Gerstner Ferenc után fordított és bővített munkáját (Két értekezés terh-szekerekről) bírálta, ebben említi: „elmulaszta egy rövid értekezésben bennünket megismertetni, mennyibe lehetnének a vas-utak Magyarországra nézve is alkalmazhatók, annnyival inkább, mivel talán az első próbatételnek Pesten nem a kívánt fogantja volt. Valóban az első vasút Pestváros és Kőbánya közt (függő vasút) 1827-ben nyílt és csak 1828-ig működött. Vásárhelyi a víziutak mellett tört lándzsát: „Tellyességgel nintsen megbizonyítva, hogy a szállítás a vasútakon sokkal sebesebb volna, mint a csatornákon” (115. lap). Végre az utolsó összefoglalás: „Hazánkra nézve még távol vagyunk azon időtől, amelybe a vas-utakra is mint a kereskedést előmozdító eszközre a Státus figyelmét vehetné”. Vásárhelyi kitűnő szakember volt, de rossz próféta, mert hat évvel később igenis az országgyűlés már foglalkozott a vasutak kérdésével, és 1841-ben megindult az első magyarországi vasút forgalma.

László Ernő

A nagyecenki cukorgyár 1860 körül. Kőnyomat.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Domonkos Ottó: A soproni ruházati iparágak története

Kiállítási kalauz. 1961. 32 lap.

A Liszt Ferenc Múzeum kisipari osztályának sorrendben második kiállítása a soproni ruházati iparágak történetének emlékeit mutatja be. Annak, hogy a kiállítás kalauzájának ismertetésére külön kitérünk, nemcsak az az oka, hogy a kiállítás a századok során méltán híressé vált soproni ruházati kisipar emlékeinek a korszerű muzeológia elvei alapján felépülő bemutatása, hanem az is, hogy a kalauzból az olvasó, illetve a kiállítás látogatója a kiállított anyaggal való szerves kapcsolat révén ismerkedhet meg a ruházati iparágak történetének helyi vonatkozásaival.

A szerző a bevezetésben helytállóan indokolja meg azokat a szempontokat, amelyek a kiállított anyag összeállításában és elhelyezésének sorrendjében vezették, különösen a gyártó és továbbfeldolgozó iparok emlékeinek együttes bemutatására vonatkozólag, a kiállításnak a politechnikai oktatással való összefüggéseire azonban csak egy mondatban utal.

Az egyre általánosabbá váló politechnikai oktatás természetszerűleg mindenütt a helyben települt ipari és mezőgazdasági ágazatokra támaszkodik. Figyelembe véve azt, hogy Sopron ipari üzemei között a textil és ruházati ipar üzemei mind a termelési értéket, mind a foglalkoztatottak számát tekintve első helyen állnak, nem csekély azoknak a tanulóknak a száma, akiknek politechnikai képzése a fenti üzemekben folyik. A kiállításnak a politechnikai oktatás elősegítése terén elsősorban abban van jelentősége, hogy nagyrészt bemutatja azokat a gépeket és szerszámokat, amelyekből a ma használt textilipari gépek kialakultak. Ezek segítségével a politechnikai oktatóknak egyedülálló alkalmuk nyílik egyes technológiai folyamatok lényegének bemutatására anélkül, hogy a tanulók figyelmét a mechanikai gépek számos segéd- és erőátviteli berendezésének működése igénybevenné. Másrészt módot ad a kiállítás arra is, hogy sok, ma már értelmetlennek tűnő, de állandóan használt elnevezés eredetét szemléltetően meg lehessen magyarázni. Pl. a szövőgép mellhenger nevű része a mechanikai szövőgép előtt álló munkás csipőjével van egy magasságban. A takács azonban, aki ülve végezte munkáját a szövőszéknél, még teljes joggal nevezte el ezt a funkciójában és elnevezésében máig is változatlan alkatrészt mellhengernek.

Az egyes iparágak, illetve céhek történetét sikerült a szerzőnek olyan röviden és amellett a lényegyet megragadóan összefoglalnia, hogy az olvasó a kiállítás egy-egy vitrinje előtt megállva a kalauzból nemcsak a kiállítási anyagra, hanem az illető iparág történetére vonatkozó részt is kényelmesen elolvashatja.

Általában a kiállítási helyiségek, illetve a terjedelem adta lehetőségek legcélszerűbb, a lényegeset hangsúlyozó kihasználása egyaránt jellemzője és legfőbb érdeme mind a kiállításnak, mind a róla készült ismertetőnek.

A kalauz a magyar szöveggel egyező terjedelmű német szövegrészt is tartalmaz, amelyben akad egy-két hiba, amely gondosabb lektorálással elkerülhető lett volna. Pl. a bevezetésben Tuchschererei áll Tuchweberei helyett, a 20. oldalon S. Wollwarenindustrie található S. Baumwollwarenindustrie helyett, ugyancsak a 20. oldalon ritterliche Tracht Reitertracht helyett stb.

A jó reprodukciókból álló képanyag (Adorján A. és Domonkos O. felv.) értékesen egészíti ki az Egyetemi Nyomda gondos munkájával készült kis füzetet, amelynek egyszerűségében is igényes és kifejező borítólapját Sterbenz Károly tervezte.

Dávidházy István

Tanulmányok Budapest múltjából XI—XIII. kötet

Bp. 1956, 450. lap; 1957, 572 lap; 1959, 608 lap.

(Folytatás.)

Gyömrei Sándor két tanulmánya (Az első pesti kereskedelmi részvénytársaság: A Magyar Kereskedelmi Társaság; A kereskedelmi tőke kиаakulása és szerepe Pest-Budán), *Sándor Vilmos* (A budapesti nagymalomipar kialakulása 1839—1880), *Berlász Jenő* (A Ganz-gyár első félszázada 1845—1895), és *Sipos Aladár* (Budapest gyáripara 1919—1933) tanulmányai már kifejezetten a budapesti kapitalizmus előtörténetét, illetve történetét vizsgálják. Gyömrei tanulmányai ugyan még csak a feudalizmus keretein belül, Berlász és Sándor Vilmos tanulmánya még itt kezdve, de már túlnyomórészt a 48 utáni korban folytatva, Sipos tanulmánya pedig a Horthy-korszak vonatkozásában tárgyalja témáját.

Gyömrei tanulmányai a feudáliskori pesti kereskedelem utolsó száz évének kiváló elemzései és összefoglalásai, melyekben az elhunyt szerző alapos közgazdasági ismeretei igen szépen érvényesülnek. Plasztikusan, az újabb korra vonatkozó város-történeti szakirodalomban eddig még nem ismert gondos gazdasági elemzéssel állítják eléink a pesti kereskedelem évtizedes küzködését a feudális és gyarmati keretek között, majd a napóleoni háborúk során kezdődő és a reformkorban már nagy lendületet vett kibontakozását. Hiánynak érezzük azonban, hogy a végre kibontakozó kapitalista fejlődés jelentős eredményeinek hatása alatt a szerző kissé elhanyagolja a kérdés másik, társadalmi oldalát: a pesti céhes kereskedő polgárság háttérbeszorulását és elsorvadását a céhen kívüli elemekkel szemben. Ez a XVIII. század végén meginduló ilyen irányú fejlődés: a végeredményben ugyancsak gyarmati viszonyok között dolgozó céhen nem magyarázható csupán a pesti polgárok szatócsszellemével, hanem ismét annak a paradox helyzetnek hatása, mely a magyarországi polgári fejlődés hordozójává a polgárosodó nemességet tette meg. A pesti céhes kereskedő polgárok ui. — mint Gyömrei szépen kimutatja — végeredményben a feudális jogok védőszárnyai alatt, földesúri faktorokként kibontakozott céhenkívüliekkel szemben kényyszerültek végül is alulmaradni, bukásukat tehát nemcsak saját a polgári átalakulás vezetéséhez kétségtelen gyenge voltuk, hanem a konkurenciának a még mindig erős feudalizmusra támaszkodása okozta. (Persze ugyanakkor e nemesuraknak a védelmük alatt élő céhenkívüli kereskedőkre való ráutaltságát világosan mutatja, hogy a Magyar Kereskedelmi Társaság, e jelegzetesen birtokosnemesi, s ügylátszik éppen e kereskedőre teget megkerülni akaró vállalkozás e kereskedők részvétele nélkül már nem fog tudni fennmaradni). E körülmények ismeretében és ezeket tekintetbe is véve azonban Gyömreinek a pesti kereskedőpolgárokkal szemben érzett lekicsinylését kissé méltánytalannak érezzük. Lemaradásuknak vizsgálata során elemezni kellene a győztes konkurens tőkeképződésének kérdését is, mely a magyarországi kereskedelmi tőke kialakulásában ezek szerint különösen nagy jelentőségű tényező. Mindezeknek feltárásával azonban Gyömrei — sajnos most már örökre — adósnak maradt.

Berlász Jenő tanulmánya a Ganz-gyár történetének vizsgálatánál hatalmas, és azóta már részben elpusztult, forrásanyag alapján elsősorban a gyártási folyamatok, a technikai fejlődés ábrázolására helyezi a hangsúlyt, s a gyár műszaki szakembereivel együttműködve e területen sikerült történettudományi cikk keretein belül csaknem tökéleteset alkotnia. Nála azonban a gyárüzem kereskedelmi és általában gazdasági vonatkozásai ugyanúgy, mint a munkaszervezés kérdései háttérbe szorulnak. Sajnos, gyártörténetét általában is kissé távortartja a város történetétől, s így a gyár az olvasó előtt kissé önmagába zárt világnak tűnhet.

Sándor Vilmos tanulmánya a témát a főváros korabeli gazdasági fejlődésébe igen szélesen beillesztve tárgyalja, úgy, hogy a malomipar kapcsán a kor számos más gazdasági jellegű problémája: így elsősorban a technikai fejlődés és a gabonakereskedelem kérdései is, úgy véljük, kellő alapos feldolgozást nyernek. Végso elvi következtetése, mely szerint a textiliparnak a nyugati tőkés fejlődésben a tőkekonzentráció legfontosabb ipari forrásaként és az illető ország gyáripára nagyipari burzsoáziája kialakítójaként játszott szerepet nálunk, a lényegesen szűkebb keretek között, ellentmondásokkal terhelve, elsősorban a malomipar töltötte be, úgy véljük időtálló, és a további országos szintű ipartörténeti kutatások számára is alapul szolgálhat.

Előnye Sándor tanulmányának az is, hogy igyekszik figyelemmel lenni már a munkásság viszonyaira is. Sajnálatos azonban, hogy ugyanakkor nem tárgyalja hasonló részletességgel a régi hajómalmászatnak a gőzmalmok terjedésével egyidejű elsovadását és pusztulását, jölehet ennek éppen Budapesten figyelemre méltó volumenére éppen maga is rámutat. Társadalomtörténeti s várostörténeti szempontból ennek sorvadása ui. — kezdetlegesebb technikával dolgozó üzemekről lévén szó — legalábbis a kezdeti években legalább annyi embert érintett existenciájában, mint a másik oldalon a gőzmalomipar kialakulása. Ugyanígy hiányoljuk a malomipart a hetvenes években kezükbe kerítő részvénytársaságokba tömörült új tőkés réteg rajzát: a vidéki kereskedők Budapestre összpontosulása, úgy véljük, további elemzést kíván már csak azért is, mert az egyszersmind egy nagy tőkeképződésre lehetőséget nyújtó gazdasági ágazat vidéki sorvadásának és Budapesten koncentrálódásának mind a főváros, mind a vidék társadalmi vonatkozásában is további kifejtést megérdemlő biztos jele.

Sipos Aladár tanulmánya gondos összeállításban, elsősorban statisztikai adatok alapján, mutatja be a budapesti ipar szerkezetének és jelentőségének megváltozását az első világháború után, majd helyzetét a gazdasági válságban. A cikk igazi értéke és erőssége gondosan összegyűjtött s rendszerezett adataiban van, ezek regisztrálásán túl azonban nem nagyon lép. A szerző elsősorban a termelés hullámszásait: emelkedését és csökkenését tartja szem előtt és indokolja, mindez azonban felkelti igényünket a kor budapesti gyáripára egész problematikájának kidolgozása iránt is.

A tanulmányok egy másik csoportját a városi igazgatás történetével foglalkozók alkotják: a szemlélet kitágulása, gazdagodása, többoldalúvá válása a jelenségek kölcsönhatásaiban való megragadása, a felszabadulás előtti kötetek száraz, inkább regisztráló, csak az apparátus működését néző tanulmányaival szemben, a gazdaságtörténeti cikkek mellett, talán itt érezhető leginkább. Kubinyi András imponáló forrásismerettel megírt tanulmánya (A kincstári személyzet a XV. század második felében), ha elsősorban még nem is speciálisan a városi hivatalnokság, de már a városi világi értelmiség problémáival foglalkozik, s igen szemléletesen mutatja be ezen értelmiség kapcsolatait a polgársággal, s végül beszívargását a városi apparátusba. Széleskörű forrásismerete lehetővé teszi Kubinyinak, hogy ezt a folyamatot több esetben szinte személyenként is végigkövesse, tekintetbe véve ugyanakkor a vizsgált személyek legtávolabbi családi, familiáris viszonyait is. Ez a cikket középkori társadalomtörténetünknek általában is jelentős értékévé teszi.

A közigazgatástörténet társadalmi, sőt a társadalom ellentéteihez fűződő kapcsolatának leghatározottabb hangsúlyozását Tóth András cikkében (Pest város lakosságának küzdelme az önkormányzatért 1686—1705) érezzük. A szerző kezdeményezése és alap gondolata: a Pest város életét a XVII—XVIII. század fordulóján jellemző rengeteg belső torzszalkodásra, pártharcra, valamely mélyebb, kétségtelenül meglevő társadalmi magyarázatot találni, igen helyes, és ennyiben nemcsak Pest, hanem az ország többi hasonló belső problémákkal küszködő városa történetének számára is megoldást mutató mintakép lehet. Abban, hogy e mozgalmak fő tendenciája a városi szabadságok biztosítására irányuló törekvés volt, a szerzővel csak egyet lehet érteni. Némileg túlzottnak érezzük azonban — különösen, ha a török alól éppen, hogy felszabadult város nyomorúságos anyagi viszonyaira, alig 300 házára, 2000 főnyi gyűlevész lakosságára, annak általános szellemi és anyagi színvonalára, s mindezen küzdelmek végeredményben rendkívül kisszerű formáira is tekintettel vagyunk — a szerzőnek törekvését mindezen (véleményünk szerint döntően még mindig személyi okok által determinált, nem is annyira párt-, mint inkább kicsinyes klikkharokban),

többféle, nagyobbvonalú politikai tendencia harcának felfedezésére, és különben alapos tudományos apparátussal és igen szemléletes stílusban megírt bemutatására.

Nagy István tanulmánya (A választópolgárság testülete Budán a XVIII. században) a Buda városi belső osztályharc egyik legjellegzetesebb kérdését vizsgálja: a polgárság harcát a tanács ellenőrzésének jogáért. A küzdelmet a szerző gondosan összegyűjtött forrásanyag alapján, az ellentétek társadalmi gyökerének állandó hangsúlyozásával kíséri végig, a problémát közigazgatástörténetileg teljes megnyugtatóan oldva meg. Úgy gondoljuk azonban, hogy az itt valóban hosszabb távon élesen és világosan elkülönülő s felismerhető tendenciák társadalmi bázisának akár személyekig lemenő részletesebb és mozgalmasabb elemzése még újabb érdekes feladatokat nyújthat a szerzőnek. Mennyiben vált állandóvá a tanács és a választópolgárság bizonyos családok kezében, ezek milyen érdek- és családi szövetségekkel kapcsolódtak egymáshoz, milyen kísérletek történtek az időközben bevándorolt s gazdaságilag szerephez jutott rétegek részéről a város vezetőségének megújítására: olyan kérdések ezek, melyek a témának a szervezeti formák megszilárdulásán túl is adnak konkrét érdekességet. A szerző eddigi munkássága kívánatosabb teszi, hogy ezt a hazai várostörténet szempontjából módszertanilag is jelentős és érdekes munkát mielőbb kísérelje meg elvégezni.

A hivataltörténeti cikkek közül *Tóth Andrásné Polónyi Nóra* (a mérnöki szervezet kialakulásának előzményei Budán és Pesten) cikke fordul más irányba. A szerző a műszaki szervezet kialakulásában és előtörténetében nem annyira társadalmi, mint a dolog természete folytán inkább műszaki vonatkozásait ragadja meg a szervezet kialakulása előtt már megoldásra került műszaki feladatok ismertetésével. Sajnos cikke mindezen műszaki létesítmények történetét csak igen vázlatosan adja: — ha a forrásanyag lehetővé teszi, mind műszaki, mind általános várostörténeti szempontból igen kívánatos lenne e műszaki intézmények fontosabbjainak (vízvezeték, hajóhíd stb.) műszakilag is részletes, külön tanulmány keretében történő ismertetése.

Idetartozónak tekinthetjük még *Szalatnai Rezső* Kempelen Farkasnak a nagy-szombati egyetem Budára költöztetésével kapcsolatban vitt szerepét ismertető cikkét. Jegyzeteiben igen érdekes a költözés technikai megszervezésével kapcsolatos 1777. január 16-i, a királynő elnöklete alatt lefolyt tárgyalás jegyzőkönyvének közlése; — magában a különben szépen megírt és igen nagy anyagismeretről tanúskodó tanulmányban Kempelen mintegy Mária Terézia szürke eminenciásának beállítani igyekvő portréját azonban némileg túlzottnak érezzük. A tanulmány abból a szempontból igen tanulságos, hogy betekintést nyújt az ilyen nagyszabású munka lebonyolításával járó korabeli szervezési-technikai részletkérdésekbe.

A kultúrtörténeti tanulmányok vonatkozásában (összevetve a felszabadulás előtti kötetek hasonló tanulmányaival) ismét megfigyelhető a szemlélet gazdagodása s a kísérlet a témák minél szélesebb társadalmi keretben, a társadalom kulturális igényeire állandó figyelemmel történő tárgyalására. *Soós Gyula* inkább adatközlés jellegű apró művészettörténeti cikkét (A budapesti Petőfi-szobor felállításának körülményei), és *Lenkei Andorné* A Budapesti Történeti Múzeum kialakulása című, elég száraz cikkét leszámítva ezt az igényt látjuk *Tóth András* a pesti Egyetemi Könyvtár történetéről és *Mályuszné Császár Edit* a budai színjátszás múltjáról írott tanulmányaiban. *Tóth András* két tanulmánya (Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet 1849—1876; A pesti Egyetemi Könyvtár a modern fejlődés útján) figyelemre-méltó kísérletet tesz arra, hogy a könyvtár életét és munkáját a keretül szolgáló város társadalmi-tudományos életével, értelmiségének központosulásával helyezze párhuzamba. Teszi ezt gondos forrásfelhasználással, s a számbajöhető könyvtári problémák alapos — néha ugyan kissé már mai igények visszavetítésének is tűnő — ismeretében, a tárgyat legnagyobbreszt kimerítve. Bár véleményünk szerint nem ártott volna a könyvtár társadalmi kapcsolatait a legkézenfekvőbb irányban: a város társadalmában kétségtelenül igen jelentős színteret képező s a későbbiekben Budapest hatását az egész országban szétvivő egyetemi ifjúság felé is, erőteljesebben hangsúlyozni, megvizsgálni másrészt azt is: miféle szintű tudományossággal szolgálhatott a könyvtár e korszakban az olvasónak.

Folytatása következik.

A hajdani jezsuita konviktus (Szélmalom u.)

Az Ógabona tér 1895 táján. A balszélső ház volt Gyóni Géza lakóhelye, mellette az egykori lovaskaszárnya

Tekintse meg

HAZÁNK EGYETLEN BÁNYÁSZATI MÚZEUMÁT
A

Központi Bányászati Múzeumot!

Templom utca 2. szám
KIÁLLÍTÓTERMEIBEN
KÉPEKBEN,
TÁRGYI EMLÉKEKBEN,
MOZGÓ MODELLEKBEN
TANULMÁNYOZHATJA
A MAGYAR BÁNYÁSZAT
FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉT
AZ ŐSIDŐKTŐL
NAPJAINKIG

NYITVA:

HÉTFŐ ÉS SZOMBAT KIVÉTELEVEL
NAPONTA DÉLELŐTT 10-TŐL DÉLUTÁN 1 ÓRAIG

Magyar Selyemipari Vállalat

SOPRONI SELYEMSZÖVŐGYÁRA

SOPRON, KŐSZEGI ÚT

1959. II. FÉLÉVI ÉS 1960. I. FÉLÉVI
EREDMÉNYEI ALAPJÁN

ELNYERTE

AZ ÉLÜZEM CÍMET

**SOPRONI
GÉPIPARI ÉS FINOMMECHANIKAI
VÁLLALAT**

Sopron, Mátyás király utca 5 szám

Telefon: 10-37

Mindennemű

lakatosmunka vállalása

Faipari és egyéb

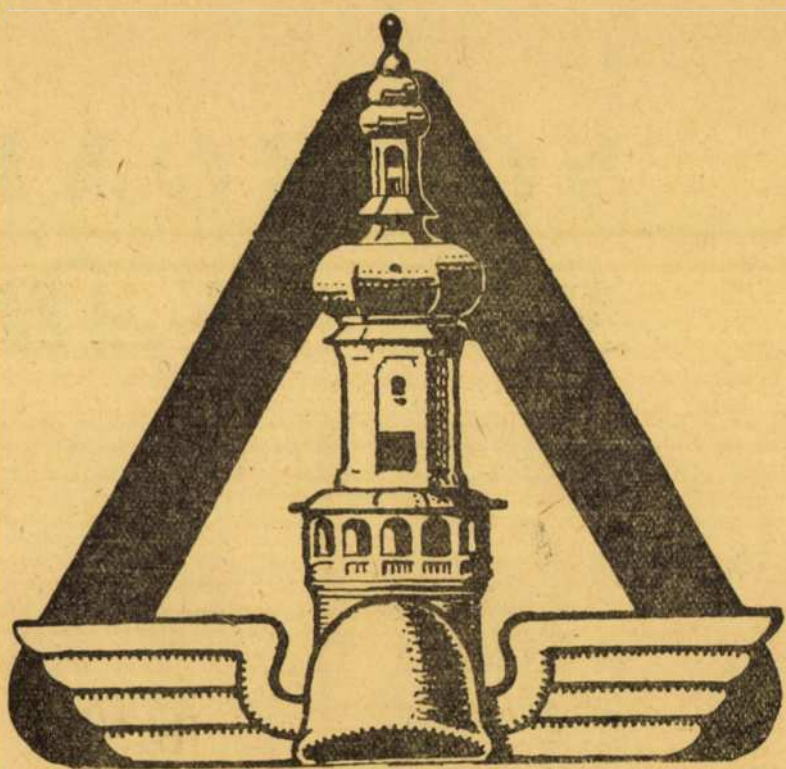
**anyagmegmunkáló gépek
gyártása**

AUTÓ-, MOTOR-, MÉRLEG- ÉS IRODAGÉP javítása

RÁDIÓ-, TELEVÍZIÓ- ÉS HŰTŐGÉPEK garanciális javítása

OLLÓK, KÉSEK köszörülése, **ÓRÁK** javítása, jótállással

Városunk lakosságának ruházati igényét kielégítik

A GYŐR-SOPRONMEGYEI

RUHÁZATI

KISKERESKEDELMI VÁLLALAT

SOPRONI

SZAKBOLTJAI

Közkedvelt

A

**SOPRONI
SÖRGYÁR**

készítménye

A KIVÁLÓ

VILÁGOS

SÖR

BARNA

SÖR

KINIZSI

SÖR

A S O P R O N I

Élelmiszerkiskereskedelmi

V Á L L A L A T

- F Ū S Z E R
- C S E M E G E
- É D E S S É G
- D O H Á N Y
- T E J É S H Ū S
- B O L T J A I

*a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség
szolgálatára állnak*

SOPRON ÉS VIDÉKE

k ö r z e t i

Földművesszövetkezet

mezőgazdasági szakboltja:

Ö T V Ő S U T C A 3. S Z.

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos szerárak, kisgépek, védőszerek, műtrágya stb. A szőlőgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőzúzók, permotözögépek, burgonyazúzók stb.

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

Központi telep és iroda:

Kossuth Lajos utca 5 — Telefon: 10-58
és 10-59

Üveges részleg:

Lenin körút 22 — Telefon: 17-29

Vállal

KÖMÜVES
ÁCS
TETŐFEDŐ
ÉPÜLETASZTALOS
SZOBAFESTŐ
MÁZOLÓ
CÍMFESTŐ
DUKKOZÓ
ÜVEGEZŐ
ÜVEGCISISZOLÓ
KÁLYHÁS
PARKETTÁS

munkákat

SOPRONI ASZTALOS- ÉS FAIPARI KSZ

Sopron, Vitnyédi u. 13 — Telefon: 12-73

ASZTALOS, FESTŐ, MÁZOLÓ, JÁTÉK, KÁRPITOS,
JAVÍTÓ, IPARMŰVÉSZ részlegeivel

a lakosság szükségleteinek kielégítésére a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

KÉSZÍT:

hálószobát, kombináltszekrényt, rekamiét,
szelont, konyhabátort

és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat, egyéni megrendelésre, elsőrendű
minőségben és ízléses kivitelben

VÁLLAL:

címtáblafestést, bútormázolást
és mindennemű javítást

Játék és iparművészeti készítményei minden alkalomra nagy választékban
kaphatók a Soproni Kiskereskedelmi V. üzleteiben

Soproni

HÚSIPARI
VÁLLALAT

SOPRON

Telefonszámok: 20-88. 20-89 és az üzlet: 26-75

A SOPRONI HÚSIPARI VÁLLALAT DOLGOZÓI

jóminőségű hentesáru

készítésével

járulnak hozzá

AZ ÉLELMISZERIPAR FEJLŐDÉSÉHEZ

Hátuló utca 2-4. szám alatt

a HÚSIPAR HŰSŰZLETÉBEN naponta friss hentesáru

kapható bőséges választékban

SOPRONI PAMUTIPAR

SOPRON,

SELMECI

U T C A

15-17 SZÁM

TELEFON:

20-90 SZÁM

PAMUTSZÖVŐGYÁR

E • L • Z • E • T • T

VASÁRUGYÁR

ZÁRGYÁR

Sopron

Csengeri utca 30—32

GYÁRTMÁNYAI:

ZÁRAK,

AJTÓ- ÉS ABLAKPÁNTOK,

ÉPÜLETVASALÁSOK

SOPRONI

FÉSÜSFONALGYÁR

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVI ÚT 4. SZÁM. TÁVBESZÉLŐ: 10-50

Budapesti iroda:

BUDAPEST V., SZENT ISTVÁN TÉR 16. SZ. — TÁVBESZÉLŐ: 328-722

Autóalkatrészgyár V.

„RÁBA“ GYÁREGYSÉGE
SOPRON, BATSÁNYI U. 15.

Gyártmányai:

Személy- és tehergépkocsi alkatrészek

„Rába“ motor, futómű,

kapcsolóművek

Csepel 130—300 futómű és csörlóművek

FÉMLEMEZIPARI MŰVEK

SOPRONI TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE

SOPRON, CSEPEL UTCA 3

SOPRONI TŰGYÁR

TERMÉKEI:

KÜLÖNFÉLE TŰÁRUK

KÁRPÍTOS DÍSSZEG

CIPÓKARIKÁK

FŰZŐSZEMEK

BŐRSZEGECSEK

LŐVŐI KÉSGYÁR

TERMÉKEI:

HÁZTARTÁSIKÉSEK

ZSEBKÉSEK

IPARI KÉSEK

MEZŐGAZDASÁGI GÉPKÉSEK

KÜLÖNFÉLE KÉZISZERSZÁMOK

SOPRONI

RUHAGYÁR

SÓPRON, RÁKÓCZI UTCA 6

1950–1960

10 éves működése
alatt

gyártmányaival:
női-, lányka- és
baby-ruháival
bel- és külföldi
igényeket
egyaránt kielégíti

Saját laboratórium

Saját tervezés

TARTSA PÉNZÉT TAKARÉKPÉNZTÁRBAN!

A takaréketét kamatozik,
bármikor, minden előzetes felmondás nélkül felvehető!

BŐVEBB felvilágosítást ad az

ORSZÁGOS TAKARÉKPÉNZTÁR fiókja,

SOPRON, Lenin körút 98., valamint bármelyik postahivatal

KEVÉS PÉNZÉRT SOKAT NYERHET!

LOTTÓZZON – TOTÓZZON

a soproni TOTÓ-LOTTÓ irodában
SOPRON, HÁTSÓKAPU 8

LEGSZEBB AJÁNDÉK

A KÖNYV

AJÁNDÉKOZZON MINDEN ALKALOMRA KÖNYVET

A SOPRONI

ANTIKVÁRIUMBÓL!

KÖNYVEKET, KÖNYVTÁRAKAT VESZÜNK!

Antikvárium

LENIN KÖRÚT 13 ~ TELEFON: 13-50

SOPRONI

Járműgyártó

S Z Ö V E T K E Z E T

Központi iroda: RÁKÓCZI U. 27 — Telefon: 17-26

●

Szijasgyártó üzem

LENIN KÖRÚT 90 — Telefon: 21-18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése,
javítása

●

Motorjavító üzem

BOTOND UTCA 10 — Telefon: 23-25

Megbízható, gyors, biztos szerviz

●

Bognár-, kovácsüzem

RÁKÓCZI UTCA 27

Kézikocsi szekér, fejsze, ekekészítés, javítás, lópatkolás,
autókarosszéria készítés

TISZTASÁG: FÉL EGÉSZSÉG

SAJÁT EGÉSZSÉGE ÉRDEKÉBEN
LÁTOGASSA A TÖBB KÁDDAL
BŐVÍTETT, HŐLÉGFÜRDŐVEL,
KÖZPONTI FÜTÉSSEL
KORSZERŰSÍTETT

VÁROSI FÜRDŐT

Fürdővállalat

SOPRONI

FODRÁSZ SZÖVETKEZET

■ KORSZERŰSÍTETT,
■ HIGÉNIKUS
■ TERMEIBEN
■ GONDOS
■ ÉS

FIGYELMES KISZOLGÁLÁS

*A Soproni
Állami Gazdaság*

KÉKFRANKOS
LEÁNYKA
MUSKOTÁLY

PALACKOZOTT MÁRKÁS BORAI

A KORSZERŰ SOPRONI SZŐLŐTERMELÉS

EREDMÉNYEI

Soproni Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttáru üzlete

Torna u. 1. — Telefon: 14-53

*Női- és férfi pulóverek — Kuligánok kötése
gyapjú és pamut fonalakkól*

Szolgáltató részlege

Lenin krt. 94. — Telefon: 21-79

*Szemfelszedés — Himzés — Előnyomás
Nylonharisnya átkötés*

M I N Ő S É G I M U N K Á V A L !

TAKARÉKOSKODJUNK

A GÁZZAL

**AKKOR KISEBB LESZ A GÁZSZÁMLA ÉS JOBB LESZ
A GÁZNYOMÁS!**

FELVILÁGOSÍTÁSÉRT ÉS PANASSZAL FORDULJUNK

A GÁZMŰHÖZ

TÁNCSICS MIHÁLY U. 12. TELEFON: 25-10

A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással szeretettel várja kedves vendégeit

Üzemei:

PANNONIA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

80 szobával, központi fűtéssel a város reprezentatív vendéglátó üzeme

TURISTA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

a Lővérek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülnő- és kirándulóhely

KERTVÁROSI VENDÉGLŐ:

a kertváros kedvelt kirándulóhelye, árnyas kert-helyiséggel

ALPESI VENDÉGLŐ:

a Lővérek nyári vendéglátó üzeme

DEÁK ÉTTEREM:

a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével

GAMBRINUS ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhával

VARKAPU ESZPRESSZÓ:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

FÓRUM- GYÖNGYVIRÁG- CIKLÁMEN- PETTYES

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagyalt-különlegességeivel és minőségi eszpresszókávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és strandokon

LÁTOGASSA MEG ÜZEMEINKET!

Győr-Sopron megye

IDEGENFORGALMI HIVATALA

Sopron, Ógabatér 8. Telefon: 20-40

Kirendeltségek:

GYŐR, Városi Tanácsház. Telefon: 25-90

MOSONMAGYARÓVÁR, Lenin út 60. Telefon: 66-30

Kirándulások

előkészítése, program összeállítása, szervezése

Szállításbiztosítás:

szállodában — túristaszálláson — magánhelyen

Ellátás és csoportos étkeztetés biztosítása

Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása

Városismertetési séták rendezése szakképzett vezetőkkel

Városkörnyéki és megyei autóbuszkirándulások szervezése

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)

Soproni Diákszálló

Ferenczi János utca 2

Szállásigények idejében bejelentendők
az

IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

Soproni
Posztó- és Szőnyeggyár

Sopron, Baross út 24

GYAPJÚSZÖVETEK
TAKARÓK
MŰSZAKI SZÖVETEK
BÚTORSZÖVETEK
SZŐNYEGEK

E. M.

SOPRONI ÉPÜLETASZTALOSIPARI VÁLLALAT

*Hazánk legkorszerűbb
épületasztalosipari
nagyüzeme*

G Y Á R T:

*Mindenfajta ajtót, ablakot
és egyéb felszereléseket*

Gyártelep:

SOPRON, Terv u. 2

Telefon: 17-55, 10-70

**SOPRONI
VAS- ÉS SZERELŐ
KISIPARI SZÖVETKEZET**

Vállal:

RÁDIÓ JAVÍTÁST,
GYERMEKKOCSI JAVÍTÁST,
BÁDOGOS, VÍZSZERELÉSI,
LAKATOS, ESZTERGÁLYOS, GÉPLAKATOS,
VILLANYSZERELŐ, MOTORTEKERECSELŐ

munkákat

SOPRON, ÓGABONA TÉR 16

VÁSÁROLJA

FINOMÁRU KÉSZÍTMÉNYEINKET!

*fonott kalács, briós, sajtrúd,
túróstáska, diós- és mákoskifli stb.*

SOPRONI

SÜTŐIPARI VÁLLALAT

*Férfi öltönyök, felöltők,
női felsőkabátok, kosztümök készítése
saját és hozott anyagból a*

SOPRONI SZABÓSZÖVETKEZET

RÉSZLEGEIBEN

Mátyás király utca 20. Telefon: 15-58

Színház utca 29. Telefon: 14-41

Lenin körút 83. Telefon: 26-49

Köztársaság utca 8. Telefon: 17-42

Major köz 1. Telefon: 26-53

Forduljon bizalommal a fentiekhez, amelyek fordítást és
javítást is vállalnak

Segítsd

Sopron városképének külső szépségét,
az utcák tisztaságát!

Támogasd

α KÖZTISZTASÁGI VÁLLALAT
FONTOS MUNKÁJÁT

Ne szemetelj az utcán!

LISZT FERENC MŰVELŐDÉSI HÁZ

Sopron, Liszt Ferenc utca 1. sz. — Telefon: 27-55.

a soproni kultúrélet centruma!

*Ismeretterjesztő előadások,
hangversenyek, szakkörök,
tanfolyamok, klubok!*

Orosz-, angol-
és német nyelvtanfolyam

*Szabás-varrás
tanfolyam*

Balettiskola — Színjátszó csoport — Bábesoport
Kézimunka- és rajzszakkörök
Bélyeg- és „Ki mit gyűjt” klubok
Liszt Ferenc klub — Ifjúsági társalgó

Könyveit

*előnyösen és kényelmesen
vásárolja
munkahelyén
az üzemi és hivatali
könyvbizományosoknál!*

**Gazdag választék
és figyelmes kiszolgálás!**

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau.

Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatka.

Lokalhistorische Quartalschrift.

Aus dem Inhalt

Mollay, Karl: Namenkunde und Stadtgeschichte Von Dag bis Agendorf (1195—1416)

Somfai, Ladislaus: Die Improvisation in den Kompositionen von Franz Liszt

Csatka, André: Franz Liszt und Sopron

Nováki, Julius: Spätkeltische Wohnhäuser in Iván

Réthly, Anton: Ludwig Fabrici, ein Ödenburger Geologe

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!

2. A d ű l t szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkítot t szedést szaggatott aláhúzással jelezzék. (A ritkítást csak szavaknál eszközöljék.)

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyam és a lap számát, napilapoknál a megjelenés keltét. A kötetet vagy az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiákban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz=Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.

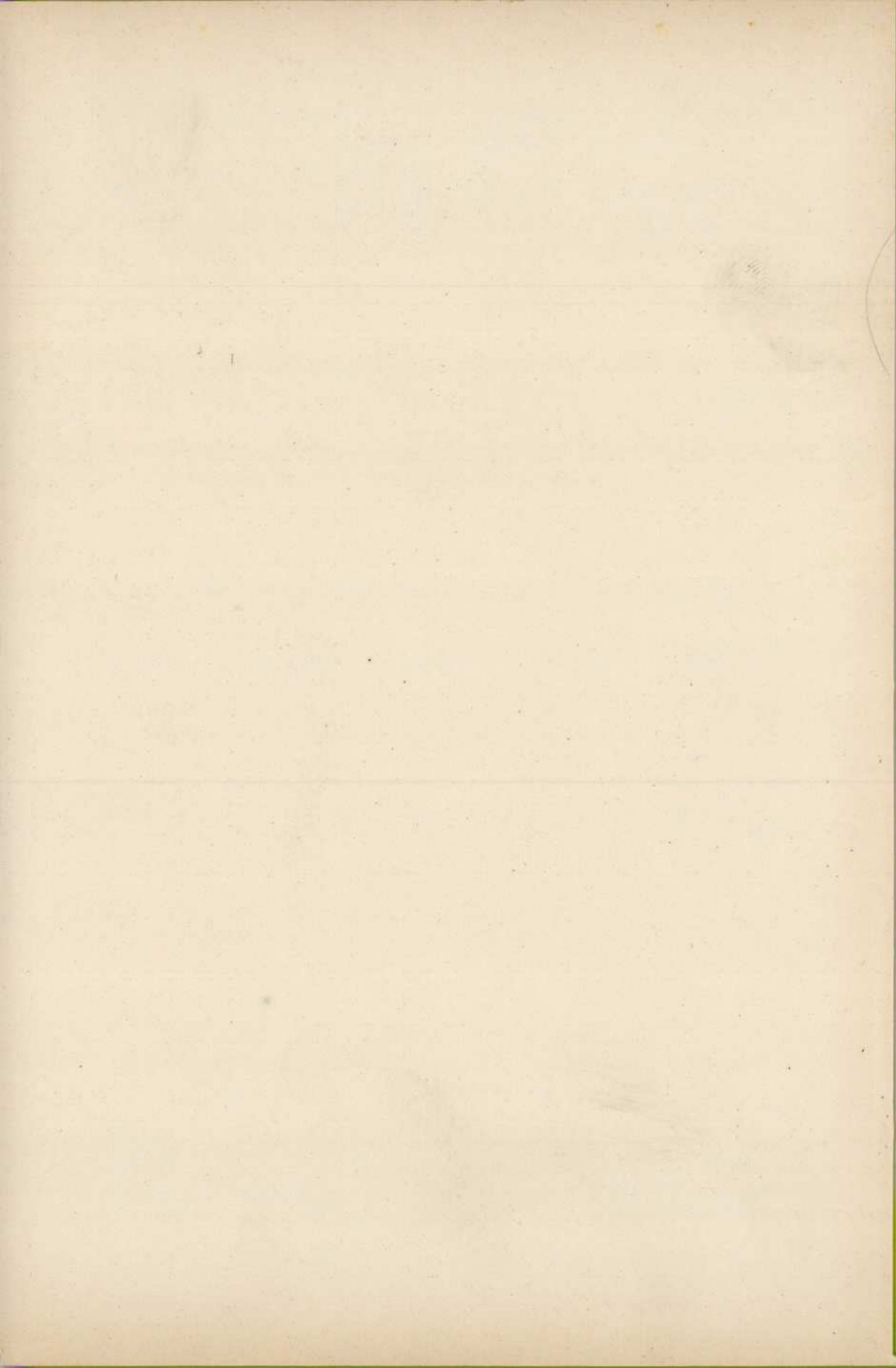
4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratot fogad el, és a korrek-túrában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tisztelet-díjából levonja.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyó-irata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

A folyóíratra a Soproni Szemle kiadóhivatalánál (Sopron, Tanácsháza) vagy az MNB 793.116—706. számú csekkszámánál lehet előfizetni. Előfizetési díj évi 48 forint, amely negyedévi részletekben fizethető. Egyes szám ára 16 forint. Kettős szám ára 32 forint. Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

XV. ÉVFOLYAM

1961.

4. SZÁM

**KIADJA:
SOPRON VÁROS TANÁCSA**

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FÁBIÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÜLDI LORINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GYULAY ZOLTÁN, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SOMKUTI ELEMÉR, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKAR, ZÁMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
<i>Kelényi Ferenc</i> : Berzsényi és Sopron	289
<i>Házi Jenő</i> : A soproni ferences templom jöteveje	308
<i>Hárs József</i> : A Soproni Építőbank működése és bukása 1873—1901.	317

Helytörténeti adattár

<i>Kölkedi István</i> : Bokányi és Sopron	332
<i>Csatkai Endre</i> : Arany János soproni kapcsolatai	342
<i>Péczely Piroska</i> : Egy szentmargitai köfaragó család Keszthelyen	345
<i>Scholz János</i> : Egy ismeretlen soproni vonatkozású Liszt-levél a New York-i egyetemi könyvtárban	350
<i>Alföldy Géza</i> : Kiadatlan római feliratok a soproni Liszt Ferenc Múzeumban	352
<i>Fogarassy László</i> : Hogyan került a soproni vörös ezred Visegrádra?	357
<i>Merényi László</i> : Háború-ellenes mozgalom Győr-Sopron megyében 1912 őszén	359
<i>P. J.</i> : Pótlás a jénai diákok névjegyzékéhez	365
<i>Hetyési István</i> : Egy Sopron megyei gazda küzdelme 1623-ban	366

Soproni levelesláda

<i>Gergely Pál—Csatkai Endre</i> : Frankenburg három soproni keltezésű levele	370
---	-----

Megemlékezések

<i>Gáspárdy Sándor</i> : Megemlékezés Horváth Józsefről	372
<i>Thirring-tanítvány</i> : Thirring Gusztáv születésének századik évfordulójára	376
Az olvasó kérdez — az olvasó közöl	379
Soproni könyvespolc	381

Terjedelem 8.8 (A 5) iv 20 szöveggéközlí ábrával. Példányszám: 1000

Felelős kiadó: Csatkai Endre — 61.28166 Győr-Sopronmegyei Nyomda Vállalat

Kedves Előfizetők!

Miként már előző értesítésünkben közöltük, folyóiratunkat 1962. január 1-től kezdődően a Magyar Posta hozza forgalomba.

Az előfizetési díjakat ennek értelmében — a többi folyóirathoz hasonlóan — a Posta Központi Hírlap Iroda a levélkézbesítők útján félévenként szedi be.

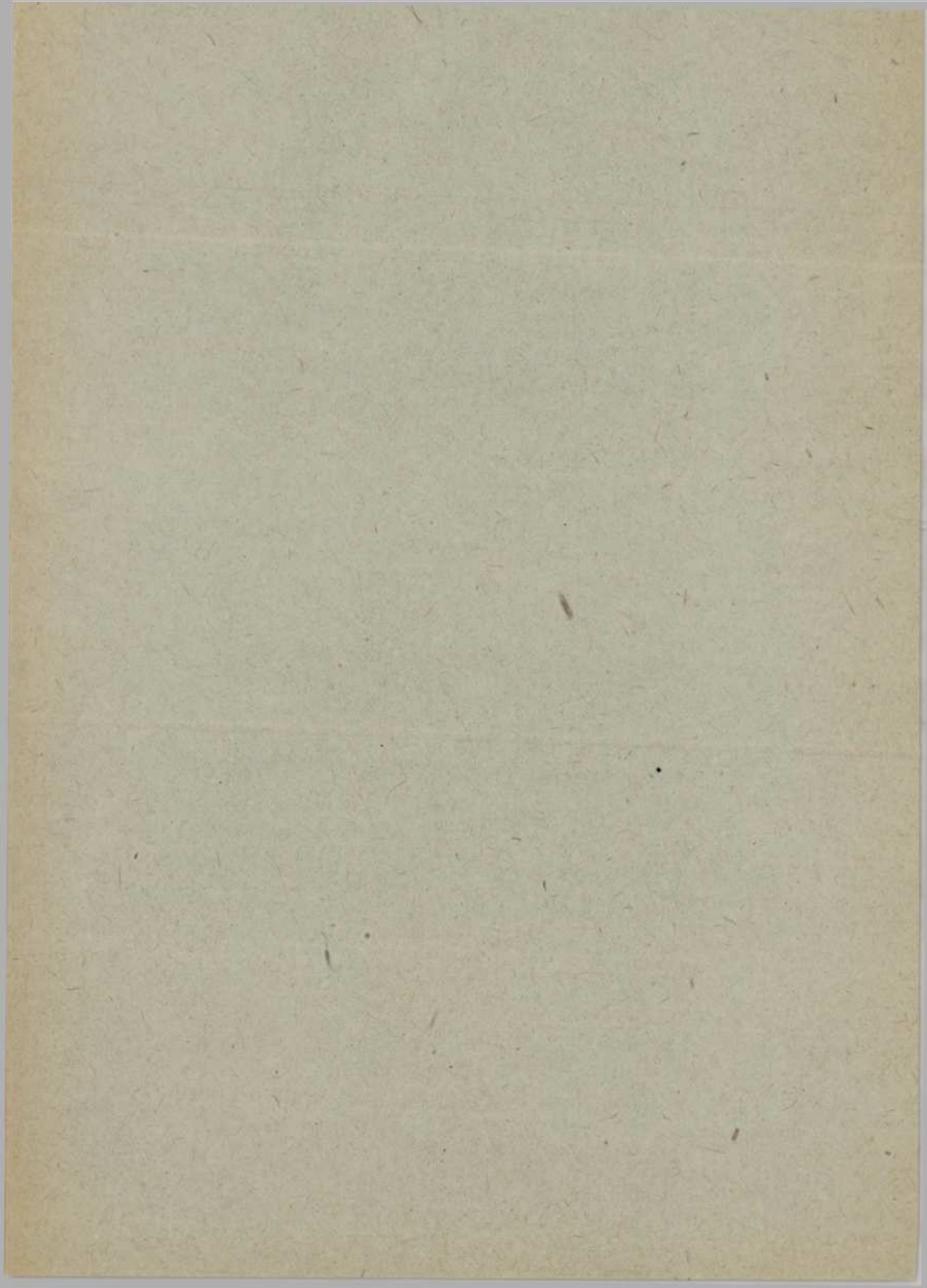
Újabb megrendeléseket ugyancsak a Posta Központi Hírlap Iroda fogad el a helyi postahivatalokon keresztül.

Egyúttal felkérjük, hogy 1961. december 31-ig fennálló esetleges tartozását a Soproni Szemle, Sopron c. 793,116—706 számú csekkszámláján rendezni szíveskedjék.

Tisztelettel kérjük, hogy városunk helytörténeti folyóiratának munkáját új előfizetők szerzésével is támogatni szíveskedjék.

Sopron, 1961. november 10.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM

1961.

4. SZÁM

Berzsenyi és Sopron

Írta: **Kelényi Ferenc**

„A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek, s jövődő
Századok áldják.”

(Berzsenyi: Felsőbüki Nagy Pálhoz)

A négy évszázados ősi soproni líceum megifjodott külsővel fogadta ez év május 21-én azt a kis ünnepséget, melyet a Magyar Irodalomtörténeti Társaság a „Berzsenyi vándorgyűlés” nyitányaként rendezett legnagyobb ódaköltőnk emléktáblájánál. Büszke rendjelekként pompáztak az épület falán az irodalmi és

társadalmi szervezetek babérmagányos, és büszkeségükön talán csak a meghatározottságuk volt nagyobb azoknak a piros sapkás diákoknak, a kései utódoknak, akik iskolájuk névadójának, a 185 éve született és 125 éve elhunyt *Berzsenyi Dániel*nek e bensőséges ünneplésén részt vehettek.

Jó néhány esztendeje még igen, de ma már nem vitatott kérdés e nagymúltú műemlékes város lokálpatriotizmusának haladó tendenciája, mely nemzeti kul-

túránk igazi értékei szeretetének, megbecsülésének talaján sarjadt. És miként az igazi lokálpatriotizmusnak, a soproniakénak is fő jellemzője a helyes értékrend látása: a holt köveknél, a gótika vagy a barokk városunkban található csodálatos műemlék-remekeinél többre tartja e város falai közt járt nagyjaink emlékét.

Berzsenyit, Hetye szülöttjét és Nikla halottját is magáénak vallja. Vas megyei erdő adta bölcsőjének fáját, Somogy földje fogadta be korán megrokant testét, de Sopron atmoszférája szelidítette szilajságát, ültette el lelkében a kultúrálódás igényének csíráit. Az itt szerzett élmények — tán még a negatív hatások is — mentőövként szolgáltak, hogy meg ne rekedjen, el ne süllyedjen a parlagi nemesség életformájának mocsárvilágában.

A soproniak közül csak kevesen hallhatták a koszorúzási ünnepséget követően, a Liszt Ferenc Kulturházban megnyílt vándorgyűlésen *Keresztury Dezső* költői szárnyalású emlékbeszédét s neves előadóművészek tolmácsolásában Berzsenyi költészetének örökszép gyöngyszemeit. Ez a felejthetetlen irodalmi élmény adott ösztönzést, hogy az egyre gazdagodó Berzsenyi-irodalom alapján nyomon kövessem a „magyar Horác” soproni kapcsolatait.

*

Hazánk középiskolái közül kevés dicsekedhet olyan gazdag, értékes és rendezett könyvtárral, mint amilyen a volt soproni líceumé, a jelenlegi Berzsenyi Dániel Gimnáziumé. Évszázadok során jeles literátorok, könyvbarátok féltett kincsként őrizték, gyarapították könyv- és iratanyagát. A Berzsenyi-kutatóknak — régieknek és újaknak — mégis csalódással kellett megállapítaniuk, hogy az iskola híressé vált egykori növendékének nyomait megőrző eredeti okmány alig lelhető föl benne.

Sajnos, Berzsenyi eddig ismert levelezése, iratai sem őriztek meg dátumokat a diákévekkel kapcsolatosan. Igazat kell adnunk Németh Lászlónak: „... apró irodalmi ajtónyitók több életrajzi nyomot hagytak, mint e költőkirály.”¹ Természetesen föltételezhető, hogy kallódnak még itt-ott Berzsenyi-emlékek, melyek földerítése és publikálása a fiatakori és későbbi soproni kapcsolatok hézagainak kitöltésében is segítségünkre lehetnek.

Sokáig még a születési dátuma is bizonytalan, vitatott volt Berzsenyinek. Ez az adat pedig a soproni kapcsolatok kiderítésében rendkívül fontos, mert — megbízható források híján — ma még csak ebből tudunk hozzávetőlegesen következtetni soproni iskoláztatásának kezdetére.

Toldy Ferenc Berzsenyi születési évét 1780-ra tette, s úgy vélte, hogy a korábbi kiadványában, „Kézikönyv”-ében szerepeltetett és a Döbrenteinél is jelentkező 1776-os születési adat volt hamis.²

A XIX. század második felének irodalomtörténészei nemegyszer joggal kételkedhettek a gyenge jellemű Döbrentei Gábor adatainak pontosságában. Ez magyarázza, hogy a „rokonság és jóbarátság” jogán elsőnek jelentkező életrajzíró Döbrenteinek a költő születésére vonatkozó *helyes közlését* sem fogadták el.

Döbrentei 1842-ben, Berzsenyi „*Összes művei*” kiadásának szóvirágos „Előbeszéd”-e után, a „*Néhány adat a költér életrajzához*” című fejezet első sorai-ban írja:

1 Németh László: *Berzsenyi* (1938, Franklin-kiadás, 11. l.)

2 Négyesy László: *Berzsenyi iskolázásáról* c. tanulmányában (Philologiai Köz-löny XVII. évf. 2. sz. 114 l.) elemzi Toldy téves számításának okait.

„Egyházas Nagyberzsényi Berzsényi Dániel nagytüzű magyar ódaköltő, több megyebeli birtokos mezei gazda, Somogy vármegye táblabírája, magyar akadémiai rendes tag, született Vas vármegyében kemenesali Hetyén május 7 d. 1776.”³

Toldy tévedése arra vezethető vissza, hogy szószerint vette Berzsényinek egyik Kazinczyhoz írt levelében olvasható életrajzi utalását. Kazinczy 1808. október 31-én írja első levelét „ritka ragyogású barát”-jának, Berzsényinek, akiről már itt megállapítja: „... a' Te énekeid nem szokott hangicsálás a' Magyar Helikonon.”⁴

Berzsényi megilletődött hangú válasza 1808. december 13-án indul Széchalomra. Csak az első levélváltás után válik meghittebbé levelezésük hangneme. 1808. december 27-én írja Kazinczy nagyra értékelt fiatal barátjának:

„... Szabad volna-e tudnom, édes barátom, melly nap születél? Te még igen ifjú lehetsz, ámbár tudom, hogy már házas vagy. Kérlek, méltóztassál azt velem tudatni.”⁵

A niklai ifjú nemes 1809. január 18-án válaszol:

„En majus 6dik napján leszek 29 esztendőös. — Az elme néha eleibe hág az életkornak, az érzés pedig gyakran elmarad tőle, — szeretném tudni, mellyikből ítélt Uraságod?”⁶

A költő tehát ebben a levélben négy esztendővel „megfiatalodott”. Ennek is Németh László adja szellemes magyarázatát:

„... Költők és szépasszonyok ellenkező okból ifjítják magukat. A nők sokallják a multjukat, a költők keveslik. Kazinczy első levelében egyre ifjúzza Berzsényit s a nagy fényű ifjú nem mer koravén embernek mutatkozni, ami valóban volt, hozzáifjodik inkább a benyomáshoz, melyet Kazinczy a verseiből nyert.”⁷

A legfrissebb Berzsényi-monográfia írója, Vargha Balázs is érdekesnek tartja Németh Lászlónak a „mondateremtő költő”-ről szóló fejtegetéseit, mégis ezt írja:

„1776-ban született, de — ez is jellemző a környezetére, amelyből elindult — sokáig ő maga sem volt tisztában az évszámmal.”⁸

„Öreg kukoricaacsószők tévedhetnek éveik számításában, de hogy egy soproni diák a tulajdon életkorában négy esztendőt hibázzon, alig hihető”⁹ — írja 1937-ben Németh László, s én is ezen a véleményen vagyok.

Berzsényi születési időpontjának tisztázása Döbrentei adatát erősítette meg Toldyévval szemben. Érdekes, hogy Toldy Ferenc — a helyes születési dátum elvetése mellett — éppen Döbrenteinek egy másik adatán elindulva jut helytelen következtetésre Berzsényi soproni iskoláztatásával kapcsolatosan. Döbrentei a hivatkozott Berzsényi-életrajzban a költő apjáról, a családi környezetről ezt a jellemzést adja:

„Atyja hites ügyvéd volt ugyan, de inkább philosophiai csendben élt, gazdaságát vivé, s olvasgatott. Lelkesedett lévén mind a honszeretetet, mind a görög és római philosophia által, ezekről ejtegete vonalakat a fiú előtt, nem mint némelly más falusi nemes ur, ki körül az örökös, csak agár csoportot, sallangós

3 Döbrentei: *Berzsényi Dániel összes művei*, Buda, 1842, I. kötet, XV—XVI. l.

4 *Kazinczy Ferenc levelezése*, VI. kötet 108. l.

5 Kazinczy i. m. 167. l.

6 Kazinczy i. m. 186. l.

7 Németh László i. m. 13. l.

8 Vargha Balázs: *Berzsényi Dániel* (Bp., 1959, Gondolat Kiadó) 9. l.

9 Németh L. i. m. 13. l.

hámu vagy nyerges lovakat, és dőzsölést lát, kitől inkább csak régi czimzetek léha emlegetését hallja.”¹⁰

A gyermek neveléséről így ír:

„Erőtlen és beteges lévén a fiu, azt a legtermészetesebb szabad élet és szakadatlan gymnastika által erősíté meg, s hogy a lelki erők’ fejlődésének is önkényü menetelt nyisson, csak igen későn s akkor is inkább játszva tanítatá, minél fogva annak egész élete, közel tíz esztendő koráig nem egyéb volt szabadjára választott testgyakorló játéknál, mellynek mindenféle nemeit néhány falusi játszó pajtással télen nyáron, hóban vízben egyiránt gyakorolta. Ezek’ következetének nézhetni, hogy a gyenge gyermekből hirtelen igen is nagy elevenség és nagy erő fejlett elé: olly erők, mellyek’ pezségésében a soproni evang. lyceumba mint egy gymnastikált görög fiu vitetvén, az iskolai tanulmányokban rég izzadókat csak hamar és játszva elérte, majd későbben pedig lovaglásban, uszásban, birakozásban s éneklésben minden egykoruit felülmulta.”¹¹

Ez a majdnem minden Berzsényi-életrajzban föllelhető idézet vezet el bennünket a költő iskoláztatásának — közelebről első soproni kapcsolatának — a kérdéséhez, melynek a kezdőpontja mindmáig meglehetősen homályosnak, tisztázatlannak tekinthető.

Toldy Ferenc az 1780-as születésű dátum mellett kardoskodva átveszi, illetőleg egyértelműen a *soproni iskoláztatás kezdetének* tartja a Döbrenteinél talált „tíz esztendő kor”-ra vonatkozó adatot, holott Döbrentei fönti idézete egyáltalán *nem állítja határozottan, hogy Berzsényit már tíz éves korában Sopronba vitték tanulni.*

Négyesy László „*Berzsényi iskoláztatásáról*” című tanulmányában alapos kritikai elemzéssel vizsgálja az addigi Berzsényi-irodalomban megjelent s a *soproni tanulmányok kezdetére* vonatkozó adatokat. Eredeti forrás-kutatásokat is végzett a soproni ev. líceum könyv- és irattárában, de annak ellenére, hogy munkáját a helyszínen Müllner Mátyás ny. igazgató, „az intézetnek ez élő krónikája” is messzemenően támogatta, idevonatkozó pontos adatokat nem sikerült találnia. Miként írja:

„Kutattam Berzsényi osztályzatát, az alsóbb osztályokra vonatkozó felvilágosításokat, különös figyelemmel átnéztem az idegen intézetekből első ízben fölvetett tanulók ez időtájbeli anyakönyveit is, de eredménytelenül. Következésképp Berzsényi iskolázása kezdetéről nem tudok közvetlen adatot. De épen a más intézetekből jöttek könyvében való hiányzásából az sejtethető, hogy a gymnasiumot kezdettől fogva Sopronban járta. Különben, hogy Sopron előtt más intézetet látogatott volna, arról semmi hagyomány nem is szól, s természetesen Berzsényi Lajos a saját hitfelekezetének legközelebbi jeles főiskolájába küldte fiát azonnal, mihelyt a nyilvános iskolázás idejét elérkezettnek vélte.

A soproni lyceum akkori szervezete szerint a rhetorikai osztály alatt volt a syntaxis két évi és ez alatt a grammatika szintén két évi tanfolyammal. E szerint Berzsényi, ki a rhetorikai osztályba 1794-ben lépett, négy évvel az előtt, azaz 1790-ben léphetett a gymnasium első osztályába. Még ez alatt volt a két évi előkészítő osztály, az u. n. donatus, melyet 1789-ben megszüntettek ugyan (Müllner M. *Gesch. des evang. Gymn. zu Oedenburg*, 1857), de Berzsényi

10 Döbrentei i. m. XVI. 1.

11 Döbrentei i. m. XVI—XVII. 1.

12 Megjelent az Egyetemes Philologiai Közlöny XVII. évfolyamában (Bp., 1893. Franklin Társulat kiadása) 113—128. 1.

Letteri Domestici Salusam!

Daniel Berzsenyi Nobilis ac Senensis Dni Liederii Berzsenyi
Horty filius, postquam anni cursum sub mea
impleri infirmatione, maiorum studiorum excolend
causa curis Clarissos Illusterrimorumq; alior
Scholar. Moderatorem humillime committitur.
Quantum mihi de ipso confas, animi eius docer
non contemnenda cesserunt sum, tandem profectus
nec mores eius improbe, quae etiam omnibus boni
cum commendari. Faxi Deus, ut maiordas
mitionibus excolant studis ad Illusterrimam
Gymnasi delectis, Docentium vero & Patrum
Summorum & operum accessus gaudium
Horty filius Nobilis ac Senensis cum digno
appreciatione persipis

Senk. Hagyas R. S. Senk
1788 et 13 Octobris.

Stephanus Pelovindola Aug. Sab.
dicitur

Berzsenyi Dániel elemi iskolai bizonyítványa
(Kézrel készített másolat a Berzsenyi Gimnázium iskolamúzeumában)

kezdhetette volna a nyilvános iskolázást ebben, mert ő még 1788-ban került volna bele. De ő ez osztályba aligha járt.”¹³

Négyesy ezt a legutóbbi következtetését Döbrentei – „az iskolai tanulmányokban rég izzadókat csak hamar és játszva elérte” – megjegyzésére építi, s úgy gondolja, hogy miként kb. nyolc évvel korábban Kis Jánosnak,¹⁴ a vadosfai jobbágyfiúnak, Berzsényinek, az intelligens nemes-szülők gyermekének is elengedhették a donatust és „Egy kis fölvételi vizsgálat után közvetlenül a grammatikai osztályba vehették föl.”¹⁵ Az akkor rendelkezésre állt adatok alapján logikusnak látszik Négyesy okfejtése: „Minden valószínűség szerint tehát 1790-ben mint tizenégy éves fiú került Berzsényi Sopronba s ott a grammatikai osztály első évére vették fel.”¹⁶

Merényi Oszkár 1938-ban megjelent, sok új adalékot tartalmazó művében¹⁷ igyekszik eloszlatni az ifjú iskoláztatásával kapcsolatos „legendákat”, melyek szerint pl. a gyermeket „...apja állítólag csak 14 éves korában adta először iskolába, addig otthon neveltette a gyenge, törekeny testalkatú ifjút...”¹⁸ Cáfoltként Merényi Berzsényinek a niklai hagyatékból előkerült, 1786-os keltezésű, saját kezével másolt *Hármas Kis Tükör* című tankönyvére, ill. arra utal, „hogya a költő ezt a népszerű iskolai könyvet 1786-ban már használta.” Különös, hogy az újabb Berzsényi-kutatók közül úgyszólván csak egyedül Merényi értékeli kellően Berzsényi nyilvános iskolázásának első dokumentumát, *elemi iskolai bizonyítványát*, melyet Németh Sámuel liceumi igazgató talált meg az iskola irattárában.¹⁹

Sajnos, a Polgár István kissomlyói rektor által kiállított latin nyelvű elemi iskolai bizonyítvány *eredeti példánya elkallódott* a második világháború idején, azonban korábban átlátszó papíron pontos másolat készült róla,²⁰ melyet jelenleg a soproni Berzsényi Dániel Gimnázium iskolamúzeuma őriz.

Németh Sámuel az értékes okmányt ismertető cikkében, a latin nyelvű bizonyítvány teljes szövegének közlése után leszögezi: „E bizonyítvány alapján Berzsényi Dániel ifjúságára vonatkozólag tehát mint új adatot állapíthatjuk meg, hogy nemcsak otthon tanult édesatyjától, mint eddig minden életrajzírója állította, hanem egy évig az 1787–88. tanévben Kissomlyón Polgár István vezetése alatt rendszeres elemi iskoláztatásban is részesült.”²¹

Hetyén akkor még nem működött iskola, a hetyei filiából Kissomlyóra, az anyagülekezet iskolájába kellett tehát Berzsényinek járnia. Az iskolai bizonyít-

13 Négyesy idézett munkájából, 123–124. l.

14 Kis János *Emlékezéseiben* olvashatjuk: „Oskoláztatásom el lévén határozva, mihelyt Vadosfán a deák nyelv elemeit néhány hetek alatt valamennyire megtanultam, 1782-ben novemberben Sopronba kelle mennem...”

Rektor Farkas Ádám, egy fedhetetlen életű s nagy tudós gyanánt tisztelt, komoly képű, de szelíd lelkű aggastyán, nem soká tartó vizsgálás után az utolsótól számlálva, harmadik oskolába vagy a grammatikai osztályba veve be, épen abba, melyben egy másik jó fejű s jó tanulású két esztendővel idősebb pajtásom is helyezteték, ki Vadosfán a deák nyelvből talán ötször is többet tudott mint én, de a falusi oskolában igen soká késett a nélkül, hogy Rhenius grammatikáján kívül minden egyéb szükséges tanulmányokban is oktatást nyerhetett volna.” (42–43. l.)

15 Négyesy i. m. 124. l.

16 Négyesy i. m. 125. l.

17 Merényi Oszkár: *Berzsényi Dániel*, Kaposvár, 1938.

18 Merényi i. m. 6. l.

19 Németh Sámuel: *Új adat Berzsényi Dániel iskoláztatásáról* (Protestáns Tanügyi Szemle, 10. évf., 1936, 137–139. l.).

20 A másolatot Németh Zoltán, az okmányt megtaláló Németh Sámuel nagy tehetségű, fiatalon elhunyt fia készítette.

21 Németh Sámuel i. m. 138. l.

vány szövegének elemzése kapcsán Németh Sámuel világos, logikus, nem túlzott következtetéseket von le. Berzsényi bizonyítványát összehasonlítja egy másik, ugyancsak Polgár István aláírásával a liceum irattárában található, 1789-ben kelt bizonyítvánnyal, s a szövegeltérés alapján valószínűen helyes megállapításra jut: „... Berzsényi csak a legelemibb ismereteket gyakorolta Kissomlyón, s így Sopronban nem léphetett magasabb osztályba, nem úgy, mint Kis János, aki Vadosfán már latinul is tanult.”²² Ez a föltevés ellentmond Négyesy főntebb vázolt – az elemi iskolai bizonyítvány ismeretének hiányában levont – következtetésének, de én is valószínűbbnek tartom Négyesy megállapításainál.

Kellő szerénységgel jegyzi meg Németh Sámuel cikke, hogy a soproni iskoláztatás pontos kezdetére vonatkozólag ez az elemi iskolai bizonyítvány sem ad határozott eligazítást, bár néhány kézenfekvő következtetést rögzít belőle:

1. Berzsényi apja a gyermeket *Sopronba küldése előtt* – mintegy az otthoni oktatás kiegészítéseként – legalább egy éven át *szakszerű oktatásban kívánja részesíttetni* Kissomlyón.

2. Az elemi iskolai bizonyítvány 1788. október 13-án kelt, *s ilyen bizonyítványt* – miképpen a latin szövegből is kiderül – *csakis a gyermek magasabb iskolába távozásakor szoktak a tanítók kiállítani.*

Ezek alapján nem csodálkoznám azon, ha valamely újonnan előkerülő adat megerősítené Németh Sámuelnek azt a végső, valószínűsítő következtetését, hogy „... Berzsényi Dániel nem 1790-ben, hanem már 1788-ban került Sopronba. Az előkészítőben, donatusban lett volna két évig, a grammatikában (quinta) és syntaxisban (quarta) szintén két-két évig, – s egy évig 1794–95-ben a rhetoricában (tertia) – a rhetoricából maradt ki 1795 júliusában.”²³

Berzsényi soproni diákéveinek a történetét is a legendák köde takarja, melynek kavarássában Döbrentei mellett maga a „monda-teremtő” költő is erősen közreműködött. Szinte már közhellyé váltak életrajzaiban azok a sorok, amelyeket 35 éves korában, 1811. március 13-án írt Kazinczynak:

„Én egy korúim között legelső magyar tánczos voltam, lovat, embert, asztalt által ugrani nékem játék volt. Sopronyban magam tizenkét németeket megvertem, és azokat a város' tavába hánytam, és az én első szeretőm az én karjaim között elalélt. De nincs jó rossz nélkül, mert már érzem, hogy erőmnek hathatósága életemnek rövidségét okozza. Én már most formális öreg vagyok, olly öreg, hogy alig becsülhetek egyebet mint a nyűgodalmat és alig szerethetek egyebet mint Téged.”²⁴

Döbrentei a Sopronba érkező, testileg igen megerősödött ifjút meglehetősen élénknek, sőt vásottnak festi, aki az iskolában is kitűnt zabolátlanságával, tüzes indulataival, de egyben fogékonyságával, önállóságával és nyiladozó öntudatával is:

„Szilaj ereje szelleme szerint a vitézséget nézvéen legfőbb szépnek, már syntaxista korában katonává akara lenni, hanem az egyetlen egy gyerek és örökös, atyai figyelem alá haza vitetett. Fele tanfolyamát e szerint a syntaxis' osztályának, melly Sopronban két esztendő, elmulasztá, de otthon magára előszedte atyja' könyvei közül az egyikét verses magyart, mert annak lelke inkább a római remekírókon függ. S mi vala még akkor magyar! Esztendő mulva az akkori professor és rector, Vietoris Jonathan, ki az ifjút, mellyben nemesb ösztönt veve észre, különösen jól tudta ön utjára serkenteni, kedvezésből maga

22 Németh Sámuel i. m. 139. l.

23 Németh Sámuel idézett cikkének befejező sorai.

24 Kazinczy Ferenc levelezése, VIII. kötet, 393. lap.

keze alá vette ékesszólási osztályába. Azonban a kiszabott tanulást unta; általában, betéve, a mint kellett volna, szólamtani szabályokon kívül egyebet soha nem tanult; csak ahhoz fogott tűzzel, a mihez természete önkényt vonszotta. Így annyi deák nyelv, hogy a régi remekírókat értse, csak hallomásból maradt gyorsfogásu eszében. A német nyelvet a soproni német lánykáktól fogta fel, kikkel ugyan csak *lyrice* szeretközni előbb elkezdett, mintsem kellett volna, miként ezt előttem maga beszélé.”²⁵

Horváth János „*Berzsenyi és íróbarátai*”²⁶ című nagyszerű könyvében csak utal rá, Váczy János²⁷ azonban részletesen is kifejti, hogy az 1790-es években végrehajtott tanrendszer-változtatás körüli sok huza-vona, a tanárok túlterhelése és nem utolsósorban a Wietoris rektor leváltását célzó személyi viták miként járultak hozzá a nagyhírű iskola akkori átmeneti hanyatlásához. Az iskolai fegyelem nagymérvű lazulása, mellyel 1789-ben és 1793-ban a szuperintendens jelenlétében még az egyházkerületi gyűlés is foglalkozott, elsősorban Wietoris erélytelenségével magyarázható.²⁸ Nem csoda tehát, hogy az amúgy is heves vérű, nehezen fegyelmehető nemesifjú viselkedése sok gondot okozott környezetének.

Itt szeretném viszont megjegyezni: nem osztom a véleményét Vargha Balázsnak, aki elmarasztaló következtetést von le Berzsenyi jellemére abból a jelmondatból, melyet – az akkori szokások szerint – maga az ifjú választott. A „*Viduo meliora proboque deteriora sequor*”²⁹ (Látom a jót, helyeslem is, mégis a rosszabbat követem) jelmondatot inkább az önmagával viaskodó ifjú *őszinte, önismeretre valló megnyilatkozásának tartom.*

Általános volt akkoriban a panasz az iskolára a tanulók elégtelen előmenetele miatt is, nem egyedül Berzsenyin múlt hát, hogy viszonylag sovány szellemi útravalóval, hiányos képzettséggel távozott városunkból. És vajon valóban olyan értéktelen, könnyű volt-e a Sopront elhagyó Berzsenyi útipoggyásza?

Figyelemre méltó, de megint csak nem szabad szövszerint vennünk azokat a sorait, amelyeket 1808. december 13-án Kazinczynak írt levelében olvashatunk. Kazinczy ugyanis előzőleg szóvá tette a költő „ortographiájának és interpunctiojának vétkei”-t, mire Berzsenyi így mentegetőzik:

„Nékem oskolai tudományom nints; mikor nékem azt még tanulni kellett volna, már én akkor Horáttzal és Gesznerrel társalkodtam, korán nagy tárgyak ragadták el figyelmemet és azt többé kisebbekre függeszteni nem tudtam.”³⁰

Természetesen ez az idézet sem zárja ki azt a föltételezésünket, hogy a soproni liceum lerakta, biztosítani tudta az ifjú klasszikus műveltségének alapjait, s csak megerősíthet bennünket abban a véleményünkben, hogy az iskola irodalmi légköre, elsősorban a *Magyar Társaság* hatása sok ösztönzést adhatott neki.

Kovács Sándor³¹ és Négyesy László kutatásai nyomán már a múlt század 90-es éveiben véglegesen tisztázódott, hogy *Berzsenyi nem volt tagja a*

25 Döbrentei i. m. XVII—XVIII. lap.

26 I. m. 10. l.

27 Berzsenyi Dániel életrajza, Bp., 1895, 15—17. l.

28 Lásd Müllner Mátyás: „*A soproni evang. főtanoda története*”, Sopron, 1857, 87—88 l. — „... a tanároknak különösen lelkükre köttetett, hogy az ifjuság erkölcsi viselete felett nagyobb gondossággal őrködjének.”

29 A tanulók névjegyzékébe 169-es sorszámmal jegyezte be Wietoris Jonathán Berzsenyi nevét, illetőségét, végzett tanulmányait s a hivatkozott jelmondatot.

30 *Kazinczy Ferenc levelezése*, VI. kötet, 148. l.

31 *A soproni ev. lyceumi magyar Társaság története 1790—1890*, Sopron, 1890, 50. l.

Magyar Társaságnak – miként azt Toldy Ferenc, Körösi László és Angyal Dávid tévesen állítja –, mivel csak a legfelső osztály tanulói, az ún. *primanusok* vehettek részt annak munkájában. Az érett, akkor 18–19 éves ifjúra azonban bizonyára nem maradt hatás nélkül az első magyar önképzőkör kisugárzó ereje, melyben nem egy előadás hangzott el pl. a felvilágosodásról, a francia forradalom eszméiről, a magyar nyelv és tudomány akkori pangásának okairól stb. Ezek a kérdések nyilvánvalóan ott éghettek, forrhattak a líceum egész felnőttébb ifjúsága körében s nem kis szerepet játszhattak Berzsenyi gondolatvilágának formálásában. Az önképzőkör nyilvános ünnepein ő is részt vehetett, s bizonyára együtt lelkesedett diáktársaival, tapsolt az ott elhangzott szavaltoknak.

Adattal nem bizonyítható, de föltételezhető, hogy – miként korábban Kis János – Berzsenyi is hozzájuthatott soproni diákévei alatt Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Helvetius, Bellegarde, Machiavelli stb. műveéhez, hiszen a tiltott és „veszedelmes”-nek tartott könyvek utáni érdeklődés jól összegyeztethető az iskolai korlátokat nehezen tűrő, azok áthágásában kedvét lelő ifjú jellemével.

Wietoris Jonathánnak, a deista elveket valló, szabadgondolkodó igazgatónak igen szép könyvtára volt, „... melyben a bölcselkedési, szép literaturai s kivált magyar dolgok esmeretéhez tartozó osztályokból válogatott munkák találhatók”,³² melyeket szívesen kölcsönadott érdeklődő tanítványainak is. Amennyire nehéz hitelt adni az állítólagos líceumi legendának, melyet Csatkai Endre említ – mely szerint Berzsenyi soproni diákévei alatt Wietoris Jonathánnál lakott s első szerelme is egyik Wietoris-lány volt³³ –, annyira bizonyosra vehető, hogy a „nagy tárgyak” után érdeklődő ifjú is kapott könyveket iskolája rektorának könyvtárából.

És ha valakiről, akkor Berzsenyiről igazán elmondhatjuk, hogy nem az iskolának, hanem az életnek tanult. Ha nem is vitte sokra az iskolai tudományokban, egy gazdag életre szóló indítást: az irodalom iránti mély érdeklődést kapta útravalóul a soproni iskolától.

Ez az iskola azonban csak kis magyar sziget volt akkor a *német városban*. Bizonyára idegenül érezhette itt magát kezdetben a színmagyar vidékről érkezett ifjú. Idegenkedésének nemegy esetben kifejezést adhatott diákcsinyeiben „magyar virtusaival”. De bizonyos, hogy a kultúraltabb városi környezet – ha az német volt is – hatása alól tartósan nem vonhatta ki magát. Hozzászelidül hát a város német kultúrájához. Bejáratos lesz egyik-másik polgárcsaláddhoz, ráfanyalodik a német szóra is. Németül száll a dal a klavíron játszó szép „Bürgerin” ajkáról s ő is megtanulja:

„Mein Mädchen ist nicht adelich,
Doch ist sie jung und schön...”

Majd elkövetkezett Berzsenyi életében a válságos 1794-es esztendő. Szeptember 9-én meghalt az édesanyja. Az új tanévre idejében megérkezett az ifjú Sopronba; a beiratkozottak között övé a 4. sorszám. Aztán derült égből villámcsapásként hat Hetyén az egyik tanárnak, Mesterházy Nagy Jánosnak a levele, akinek már az előző években is különös gondjaira bízta az atya a fiát. Ebből a levélből érdemes kissé hosszabban idéznünk, mert kitűnő kiegészítésül szolgál Berzsenyi eddigi vázolt diák-portréjához. Mesterházy Nagy János mentegetőzik

32 Kis János *Emlékezései*, 56. l.

33 Soproni Újság, 1947. dec. 25.

levele bevezetésében, hogy miért nem tudósította már eddig is többször Berzsenyi Lajost fiának a viselt dolgairól:

„... A Daniel deák az Urnak betses levelét többnyire akkor adta kezemhez, midőn már az alkalmatosság vissza elment, és nagy kéresemmel sem tudtam azt tőle meg-nyerni, hogy idején tudtomra adta volna, mikor írhatnék az Urnak; én azt vélem, hogy attól tartott, a' mint olykor azzal ijesztettem-is, hogy az Urnak a' maga viselete felől hirt fogok adni.”

Aztán részletesen leírja, hogy mi készíteti most sürgősen a levélírássra:

„A' Daniel deák a' vacatio után fel-jövéen, egynehány napig rendesen és jól viselni láttatott magát, — örültem rajta igaz szívemből; de valamint az ő rendes maga viselete, úgy az én örööm-is pünkösdi királyság volt, — viszzont elkezdette az oskolába a' privat órákra, a' templomba-való járást minden okok és minden meg-jelentés nélkül el-mulatni, — mellyért meg-intettem, kértem, feddettem, ő haragudtt ő durtzáskodott, korbátsal-is fenyegettem az bizonyos, de még rajta kezem által egy ütés sem esett. Eő Kegyelme a' most közlelbb el-mult héten két nap ki-maradtt az oskolából, kérdzem a' többi tanulótársától, nem tudják-é hol vagyon, 's miért nem jön az oskolába, senki sem tud semmit-is felőle mondani, a' szállására küldök kérdeztetni, a' mint a' múlt oskolai eszten-dőben-is gyakorta tselekedtem, a' deák a' kit küldöttem viszza-jött, 's azt az izenetet hozza: *hogy ő többé oskolába nem jön, hanem Katonává fog lenni.* — Uram! én a' magam fíját sem kénszerithetném vagy hajánál fogva nem húzhatnám, kivált ha már nagyobb idejű, hogy kedve légyen tanulni. Azon fellül semmi hatalmam nintsen ötet a' Katona élettől el-tartoztatni, és ha talán volna-is, nem volna bátorságos és tanátsos azzal élnem. Én ugyan valósággal nem tudom, hogy így el-tökélett szándékja é a' Katonává létel, vagy tsak ijéztés és tettetés; mindazon által ő már ezen ki-jelentése által nem tsak az én, hanem az egész Oskolának Juris dictioja alól magát egészen fel-szabadította, 's velem vagy mással, valamint eddig igen kevesset, ugy most még-kevessebbet gondol...”³⁴

A befejező sorokban a tanár Berzsenyi apjának az intézkedését kéri.

Négyesy László hivatkozott tanulmányában — az anyakönyvi bejegyzés alapján — megcáfolja Döbrenteinek azt az állítását, hogy a vitézi élet csábításának engedő Berzsenyi egy teljes évre megszakította volna liceumi tanulmányait. Az ifjú elhatározását motiváló okok kutatása közben elveti Váczy Jánosnak és a költő fiának, Berzsenyi Lászlónak azt a nézetét, hogy édesanyja halála miatti bánatában, elkeseredésében szánta rá magát Berzsenyi erre a lépésre. Okfejtése — hogy a kalandvágy, a hősi babérokra való törekvés, az iskolai kötelezettségek nyügének a lerázása és az atyai szigor elől való menekülés vágya együttesen készítették az ifjút erre — világosnak, kézenfekvőnek látszik, noha Négyesy még nem ismerte Mesterházy Nagy Jánosnak a niklai hagyatékból előkerült, főntebb részletesen ismertetett levelét. Hasonló okokból ugyanis akkoriban a liceum több diákja is beállt a franciák ellen harcoló osztrák császári seregbe, hogy többre vigye a harcmezőn, mint az iskolában.

Sajnos, nem ismerjük egészen pontosan Mesterházy levelének a dátumát, de vitathatatlanul *Berzsenyi édesanyjának halála előtt* íródhatott, mert Berzsenyi Lajosnét is üdvözli benne a levélíró.

Adatokkal alá nem támasztható hagyományok szerint a 19. életében levő fiatalember Keszthelyen állt be katonának, ahonnét azonban apja hamar-

³⁴ Merényi Oszkár: *Berzsenyi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei*, Bp., 1938, 91—92. l.

san hazavitte. Arra vonatkozóan pedig, hogy az 1794–95-ös tanévet Sopronban töltötte, tehát hogy a katonának állás kalandja után rövidesen visszatér iskolájába, bizonyítékaink vannak.

Itt szeretném felhívni a figyelmet Vargha Balázs ismert Berzsényi-könyvének ezzel kapcsolatos, az adatok összekuszálásából származó téves fejtegetéseire. Ő ugyanis Keszthelyről Niklára, a nagybácsihoz, Thulmon Jánoshoz menekíti az

Berzsényi Dániel emléktáblája
egykori iskolája falán. Adorján Attila felvétele

ifjút a katonádsdi miatt háborgó atya elől, – s itt hivatkozik könyvében Thulmon Jánosnak 1795. december 31-én Berzsényi Lajoshoz írt békítő levelére, mely után megállapítja: „A békeltetés azzal végződött, hogy az iskolaévet még befejezi Sopronban, aztán beáll a gazdaságba.”³⁵

Berzsényinek a *katonáskodási kalandja 1794 őszén és nem 1795-ben* történt. Thulmon János tehát nem a keszthelyi kiruccanással kapcsolatosan békít, hanem a következő évben, majdnem fél esztendővel azután, hogy 1795 júliusában végleg lezáródnak unokaöccsének viharos soproni diákévei.

35 Vargha Balázs i. m. 12. l.

Költőnk soproni iskoláztatásának a kérdését illetően szeretnék még röviden utalni rá: miként távozott a sok-sok diákcsiny és kaland hőse az iskolából. Tanulmányait nem fejezte be, hát kicsapták, vagy önként lépett ki? A távozási bejegyzés az anyakönyvben ezt mondja:

„1795. m. Jul. *valədixit vel patvarista vel oconomus, futurus* — *Mores non probavit.*” — 1795 júliusában távozott; joggyakornok vagy gazda lesz — erkölcse nem volt megnyerő.

Négyesy László hivatkozott kitűnő tanulmányában részletesen elemzi Berzsényi távozásának a körülményeit. Alapos forráskutatásai mellett itt is gyakran hivatkozik Müllner Mátyásra, aki szerint a távozási bejegyzés Wietoris kezétől származik. Mindketten határozottan cáfolják Angyal Dávidnak azt az állítását, hogy Berzsényit eltávolították az iskolából. Az anyakönyvek számos más tanulóra vonatkozó adatának egybevetésével bizonyítja Négyesy, hogy a *valədixit* kifejezés a soproni iskolában „nem jelenthette kizárt tanuló elköszönését illetőleg távozását, hanem az intézetből rendes bejelentés útján való tisztességes búcsúvétel.”³⁶ Odébb ezt olvashatjuk:

„A kik nem jelentették be az intézetből való távozást vagyis nem vettek búcsút annak rendje szerint, azokról ezek a szokott kifejezések: *emansit, desperiit, abiit, excessit*... Tehát a *valədixio* a kilépésnek legkorrektebb formája volt, a szó nélkül való kimaradásnak is sokkal fölötte állt. Annál kevésbé alkalmazták e szót az eltávolítás jelzésére. Az iskolából való kicsapást, kizárást, illetőleg eltanácsolást a következő külön kifejezések jelzik: *e schola dimissus*, vagy egyszerűen *dimissus* és a szigorúbb *eliminatus*.”³⁷

A *mores non probavit* kifejezéssel kapcsolatosan Müllner Mátyásnak a véleményét közli Négyesy. Érdekes, hogy Müllner a nem mindennapi tehetségű, haladó gondolkodású Wietoris rektort marasztalja el a nem hízogó bejegyzés miatt, holott Kis János rendkívül rokonszenvesnek rajzolja a felettes egyházi hatóságokkal nézetei miatt állandóan hadilábon álló igazgatót. Nehéz elhinni Müllnernek azt a — Négyesy által idézett, érdekesnek tartott, de nem kommentált — közlését, hogy „Wietoris azért tett kifogást Berzsényi erkölcsi magaviselete ellen, mert akkoriban lévén a magyar világ (az 1790-es években), Berzsényi is nyíltan tüntetett magyar virtusaival, mit Wietoris nem látott szívesen mert nem volt magyar érzelmű.”³⁸

1795 júliusában tehát becsukódott Berzsényi mögött a soproni líceum kapuja, s mint megállapítható: semmiesetre sem szegényletes úton vált meg az intézettől. Tény, hogy 19 éves fejjel erősen kinőtt már osztálytársai közül, az iskola padjaiból. Föltételezhető, hogy abban az időpontban a tanárok és az ifjú egyformán örültek az elválásnak, de hogy nem maradt túske Berzsényi szívében, azt bizonyítja, hogy otthonából hamarosan ismét kapcsolatot keresett a líceumi Magyar Társasággal, majd két évtized múlva fiait Somogyból is a soproni iskolába hozta, s betegen, fáradtan jólesett megpihennie diákkori emlékeinek színhelyén, az ódon falak között, melyek hajdan tanúi voltak csínytevéseinek, vívódásainak és álmainak.

Mindössze egyetlen egy diákkori levelét ismerjük Berzsényinek, melyet 1795 júliusában írt apjának, tehát közvetlenül végleges távozása előtt. A levél a megszólítás után szabályos elszámolással kezdődik. A hazuról érkezett gabonáért kapott összeg feljegyzése alatt „tétélesen” leírja a kiadásait: a csizmadia-

36 Négyesy i. m. 120. l.

37 Négyesy i. m. 121. l.

38 Négyesy i. m. 122. l.

nak, a szabónak, sőt még a kávéra kiadott összegeket is. A mérleg azonban sajnós, adósságot mutat. Kifizetetlen még a gombkötő számlája, azonkívül „asztalpenz”-re 17 és „üngökért” 18 forint. A rendszerető apa elszámolást vár a fiától, aki ugyancsak teljes rendet akar teremteni a portáján, mielőtt véglegesen elbúcsúzna innét. Ezt írja:

„Bár ne küldött volna Kedves Atyám Uram gabnát, midőn tudta, hogy mennél alább anál drágább s abba pedig nem volt bizonyos Atyám Ur, hogy el kél e vagy nem’, s Azért sem gondolom hogy meg nehezteljen kedves Atyám Ur! hogy most haza nem megyek; mert még soha sem maradtam adós mast sem akarok. A Contokat a mester emberek nem készítették (meg) s ha haza megyek mind meglészen. Ezeket s magamat tapasztalt Atyai (gondjába) ajánlván maradok

Kedves Atyám Ur.

Sopron Juli
1795

engedelmes fia
Bersenyi Dániel³⁹

Tudjuk, hogy adósságai kifizetése után nem megy mindjárt mégsem haza Hetyére, hanem négy hónapot Niklán tölt nagybátyjánál, Thulmon Jánosnál, aki Szilveszterkor írt levelében — *tehát 1795-ben, a diákokévek befejezése után* — próbálja feloldani a fiára haragvó Berzsényi Lajos neheztelését. És itt már lezáródik Berzsényi Dániel soproni kapcsolatainak nagyobbik fejezete.

Legfeljebb még azt az érdekes, izgalmas, de alig eldönthető kérdést érint-hetjük, hogy írt-e vajon Berzsényi már soproni diákoskodása idején is verseket, illetőleg fennmaradt költeményei közül állíthatjuk-e bizonyosan valamelyikről, hogy Sopronban született.

Az akkori gimnáziumokban általánosan elterjedt szokás volt, hogy a diákok a magasabb osztályokban, a tanárok által megjelölt témákra versgyakorlatokat írtak. Bizonyosra vehető, hogy Berzsényi is írt ilyen „kötelező” verseket a liceumban. Persze, ha ezek erősen az átlagos fölé emelkedtek volna, tudnánk róluk. Zsengéi között jócskán lehettek szerelmes versek is. Döbrentei a hivatkozott Berzsényi-életrajzban írja:

„Az oskolaival ekkép nem törődő, önképzeléseiben csakugyan foglalatoskodott versre fakadt. A gyultkeblű ifjunak már szeme szíve megnyílván a szép érzésére, szerelem hév fakadozásin indult lyrai ömlengése. Első dala 18-dik évében: »Jer, Lili, nézd langyos szellők.« De erről senki sem tudta, mert az iskola számára *nem tanuló*t mint első évbeli rhetort végkép haza vitték.”⁴⁰

Bármennyire fenntartással szoktuk fogadni Döbrentei adatait, azt az állítását, hogy Berzsényi már a liceumban is verselt, nincs okunk elvetni. Vargha Balázs is ezen a nézeten van:

„A diákok kipoétáskodták magukat az iskolában, aztán többnyire abba-hagyták a versírást. Ő lett volna az egyetlen, aki fordítva csinálta, diákkori némaság után lett nagy költő? Nem valószínű.”⁴¹

Láttuk föntebb, hogy Döbrentei a „Jer, Lili, nézd langyos szellők” kezdetű, „Lilihez” című költeményt tartja Berzsényi „első versé”-nek s *Összes művei* „Költelmek kelése, évsorban, miként az kinyomva is áll” című fejezetében a fel-sorolást is ezzel kezdi: „Lilihez 1794. A’ költér 18d. évében 99 l.”⁴²

39 Merényi Oszkár: *Berzsényi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei*, Bp., 1938, 14. l.

40 Döbrentei i. m. XVIII—XIX. l.

41 Vargha Balázs i. m. 23. l.

42 Döbrentei i. m. 191. l.

Kiderült azonban, hogy Döbrenteinek a versek keletkezési időpontjára vonatkozó adatai teljesen megbízhatatlanok. Erről a versről pl. Gálos Rezső⁴³ alapos tanulmányából tudjuk, hogy a *Kesergő Szerelménél*, tehát 1801-nél korábban nem keletkezhetett. Bármennyire sajnálatos tehát, Berzsenyinek egyetlen ismert verséről sem állíthatjuk, hogy már soproni diákévei alatt keletkezett.

Az a tény, hogy Berzsenyi 1798-ban könyveket vesz kölcsön a liceumi Magyar Társaságtól, az Alma Mater iránti hűsége mellett azt is bizonyítja, hogy nem sülyedt el abban a szellemi mocsárban, amely az akkori vidéki kishemesség életformájára jellemző volt. A könyvkölcsönzéssel kapcsolatosan így ad hírt a Magyar Társaság jegyzőkönyve:

„A X-dik hónap 26-dikán tartott Gyűlésünkben, jelentést téve Göndöcs Bibliothekariusunk, hogy némely külvalók is szándékoznak a' Társaság könyvtárából olvasni, s ezek közt Tek. Káldy Pál és Berzsenyi Dániel urak, az érette járandó pénzt egész esztendőre le-is fizették, az első a' szokott 2 fl. az utóbbi pedig 2 f. 16 xrt.”⁴⁴

De az iskola, illetőleg azon keresztül a Magyar Társaság is korán keblére ölelte, megbecsüléséről, elismeréséről biztosította az irodalmat kedvelő fiatal földbirtokost.

Tudjuk, hogy Kazinczy is rendkívül nagyrabecsülte a soproni liceumi Magyar Társaság működését. Már Kis Jánosnak írt első levelében, 1793 nyarán írja:

„Igazán, kedves Barátom, ti vagytok azok, és tágosabban, a' Sopronyi Társaság az, a' miből mindent várok.”⁴⁵

Egy évvel későbbi levelében ezt olvashatjuk:

„Édes Kisem, bár a' mi Sopronyi Társaságunk állhatna talpra. Nem kell pénz, nem kell fény, csak egygyetértés és barátság kell; akár adunk ki munkát periodusokonként, akár nem.”⁴⁶

És 1803-ban, midőn Kis János — aki Kazinczy irodalmi ízlését tartja a legfőbb tekintélynek — elküldi hozzá a Sömjénben gazdálkodó Berzsenyi verseit: a „Romlásnak indult...” kezdetű híres ódát és még másik kettőt, így áradozik az egykori soproni diákról, aki pedig hajdan kívülrekedt a Magyar Társaságon:

„Betegen vettem leveledet, de feléledtem, s' bajomat nem érzem többé. Ime midőn azon kesergek, hogy az a' szent tűz, melly már csak kevesek' szívében tápláltatik, közelít elalvása felé, egy dicső lángot látok fellobbanni véletlenül. Háládatosan borulok a' szent anyának, a' *Természetnek* lábaihoz, 's tisztelettel imádom bölcsességét, hogy a' történetek' fonalán olly szorosan füzte a' segédet a' veszély mellé. Tégedet pedig, becsülhetetlen barát örvendő köszönettel szorítalak mellyemre. Örvendj, édesem! és nem csak Literatúránknak örvendj, hanem örvendj Magadnak is. Mert ha a' Te Berzsenyid csak titokban irogatta is, és Néked vezérlésed nélkül, verseit: de ötet a' *Természet*en kívül bizonyosan leginkább és legközelebb a' Te példád szöllította a' Múzsák' tiszteletére...

Adja Apolló, hogy ez a' szeretetre méltó Ifjú az légyen Néked', a' mi Matt-hisonnak lett Salis 's Bürgernek Schlegel. Én csendes gyönyörűséggel nézem

43 *Jegyzetek Berzsenyi Dániel költeményeiről*, Különnyomat a Győri Női Felső Kereskedelmi Iskola értesítőjéből, Győr, 1936, 12. l.

44 *A Sopronyi Magyar Tanuló Társaság Jegyzőkönyve Sopronyba 1798*, 114. l. Kéziratot kötet a soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium irattárában.

45 *Kazinczy levelezése* II., 424. l.

46 *Kazinczy levelezése* II., 445. l.

messzinnen azt a' gyönyörű hajnallatot, melyet egünkön az a' szép Phosphorus terjeszt, 's kérem az élet fonalát nyújtó lányokat, hogy az enyémet el ne messék, míg megláthatom déli ragyogását."⁴⁷

Bizony igen hosszú volt az út, míg a Kis János dömölki lelkész által versíráson kapott sömjéni nemesúr költeményei a nyilvánosság, az olvasók elé kerülhettek. Nem tartom kizártnak azonban, hogy éppen Kis Jánostól tudhat-

Berzsenyi lakóháza (Pócsi u. 12. sz.) Domonkos Ottó felvétele

tak a soproniak Berzsenyi költői ambícióiról s ez magyarázza, hogy a *Magyar Társaság* már 1803-ban levelező tagjává választotta.

Kazinczy sok megghiúsult utazási terve után 1808. október 12-én végre eljut Sopronba, ahol Kis János egy egész kötetre való Berzsenyi-verssel lepi meg. Így ír erről Kazinczy egyik keltezés nélküli levelében Dessewffy Józsefnek:

„Kishez belépvén 12d. Oct., egy kötet versekkel ugrott előmbe. Egy Szala Vármegyei fiatal 's már házas Földes Ur (Berzsenyi Dániel, – a Luther tanítványa) reá bízta verseinek kiadását. Elhoztam magammal, mert az orthographia 's interpunctio benne képzelhetetlenül vétkes. De a' versek olly jók, sőt oly bájosok, hogy nem lehet szíves elragadtatás nélkül olvasni."⁴⁸

47 Kazinczy levelezése III. köt. 43. l.

48 Kazinczy levelezése VIII. köt. 161. l.

Világos, hogy nem Zala, hanem Somogy megyét kell Kazinczy leveléből értenünk. 1804-től ugyanis már Niklán lakott Berzsényi, ahol talán még nagyobb elvonultságban, magányban élt, mint Sömjénben.

Íme, Kazinczy – Kis János közvetítésével – *másodszor* is felfedezi Berzsényit! Igen, *másodszor*, hiszen már 1803-ban, Kis János Berzsényi-versekkel bélelt levelének vétele után is milyen határtalan lelkesedéssel nyilatkozott róla. Miért nem indult meg vajon a levelezés a nagy irodalomszervező és a fiatal költő között már 1803-ban s miért csak 1808 őszén? Németh László „talány”-nak nevezi ezt, és valóban csak találgatni tudjuk az okát. Azt is nehéz egyértelműen eldönteni, hogy ez a kölcsönös hallgatás ártott-e vagy éppen használt Berzsényi költői fejlődésének.

A niklai magány első tíz éve a „teremtő magány” időszaka, ahonnan a magát „somogyi Diogenes”-nek, „miklai remeté”-nek nevező költő alig mozdul ki. Ebben az időszakban Sopronnal sincsenek kapcsolatai, Nikla nagyon távol esett városunktól, nem úgy mint Hetye és Sömjén, ahonnan még gyakran fölkereste ifjúságának városát. Hosszú vajudás után 1813-ban végre megszületik Berzsényi verseinek első kiadása. Sopronba is eljut az egykori líceumi diák első verseskötete, melynek fogadtatásáról Kis János így ír Kazinczynak:

„Berzsényi itt is mindenütt nagy kedvességet talál. Helmetzy egynehány exemplárokat küldött; már nem sokára mind egyig el fognak kelni. Melly öröm, mikor ilyen költő az Ifjaknak is tetszik!”⁴⁹

Azt hihetné az ember, hogy a horatiusi életszemléletet valló, de önmagával oly sokat viaskodó, a maga tehetségében is folyton kételkedő költő, verseskötetének sikere után szárnyakat kap, kilép vidéki elszigeteltségéből s a hírnév megsokszorozza önbizalmát. Nem így történt!

1814-ben ugyan még így ír a Mondolat miatt háborgó Kazinczynak:

„Nem tudtam azt, hogy az emberek gonoszsága nem egyéb mint gyarláság, bolondság. Miolta ezt látom 's az embereket ezen szempontból nézem, békés vagyok magammal 's az emberekkel s nyugodalmam tökéletes.”⁵⁰

De alig 3 év múlva, 1817. január 13-án már így panaszodik Kazinczynak:

„Én a nyáron és ősszel öt holnapig nyomtam az ágyat, s tolvaj hidegem folyvást tart, nagy testem bágyadtsága, de nagyobb lelkemé, úgy hogy nem írni, de olvasni sem tudok.”⁵¹

Következő levelében is reumájáról, bágyadtságáról beszél, s midőn 1817 szeptemberében kézbe kapja Kölcsey „goromba recenzió”-ját, tőle szokatlan felháborodással számol be erről Kazinczynak. Azt várja, hogy a „széphalmi Mester” teljes tekintélyével melléje áll, és mikor kétségei támadnak ebben: lelkileg is megrokkann, teljesen elveszíti az emberekbe vetett hitét, kiábrándulttá, életúnttá válik. Alig tart valami kapcsolatot a világgal. Széphalomra sem ír hosszú három évig. Kis János is panaszodik rá elvonultsága miatt Kazinczyhoz 1820. december 10-én írt levelében:

„Berzsényi a' költő most télen Sopronyban lakik; már a' mult telet is itt töltötte, minthogy három fija itt jár Oskolába'. Tsak ritkán látjuk egymást. Ő, a' mint maga beszéli, ez előtt két esztendővel megbetegedvén rosszul gyógyított; úgy hogy a' hypochondriának egyik legnagyobb gráditisa lett a' vele rosszúlbánásnak következése, mellyen a' Budai feredő sem segített, hanem tsak a' Füredi feredő vagy inkább savanyu viz. Most türhetöképen van, úgy mond,

49 Kazinczy levelezése XI. köt. 50. l.

50 Kazinczy levelezése XI. köt. 438. l.

51 Kazinczy levelezése XV. köt. 23–24. l.

de olvasni nem mer: a' játékszinben 's a' kávéházban múlatja magát; néha egymást tsak ugyan meglátogatjuk."⁵²

Betegen, fáradtan az „éltető anyához”, ifjúkora városába, Sopronba tér vissza a költő. Merényi Oszkár: *Berzsenyi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei* című értékes kiadványában hat olyan levelet találunk, melyeket 1819–20. évi soproni tartózkodása idején írt Berzsenyi a feleségének. Sajnos, a levelek közül pontos dátuma csak az elsőnek van: 1819. november 16.

Akkoriban érkezhetett a költő fiaihoz Sopronba, mert levelét így kezdi:

„Én szerentsésen helyre vergődtem, de a' pénzem is szerentsésen keletet úgy hogy alig van három száz forintom pedig magamnak semmit sem vettem. . .”

Az otthoni gazdálkodásra vonatkozó tanácsokkal teletűzdelt levél arra utal, hogy egyéb bajok mellett *anyagi gondok* is sújtották Berzsenyit. Pedig ahogyan írja:

„Egészségem minden nap változó 's következőképpen a' magánosságtul és gondtul most is őrizkednem kell.”

A levél befejező sora Merényi Oszkár közlésében így hangzik:

„A levelet így utasítsd Kanisa, Kőszeg, Soprony, a' kis Posta utcában Nro 572.”⁵³

Csatkai Endrének az utóiratban megjelölt adat alapján sikerült kiderítenie, hogy hol lakott Berzsenyi 1819-ben. A régebbi Kis utcának, a mai Pócsi utcának ugyanis akkoriban *Kis Pócsi utca* volt a neve, s — miként Csatkai megállapítja: „A Sopronban idegen közzétévő *postának* olvasta a másnak idegen *Pócsi* szót.”⁵⁴

A telekkönyv alapján a házat is pontosan megtalálta Csatkai — akkor a Neubauer családé volt, az államosítás előtt pedig a Löffler-családé —, de hogyanem közleményéből a házszám megjelölése (*Pócsi u. 12.*) kimaradt.

Sajnos, a többi öt levél még az elsőnél is kevesebb utalást tartalmaz a költő soproni életére vonatkozólag. Egyikből azonban következtethetünk, hogy soproni tartózkodása idején nem lakott végig a Pócsi u. 12. számú házban. Ezt írja ugyanis feleségének:

„Szerettem volna mastanában haza fordulni de már két holnaptul fogva többnyire beteges vagyok, már mast pedig azért sem mehetek mivel Sz. György-napkor más szállásra hordozóskodom, hol előbb mindent jól el kell rendelnem 's az árendákat ki kell fizetnem.”⁵⁵

A kiábrándult, meghasonlott költő állapota Sopronban mintha kissé jobbra fordulna. Itt szánja rá magát, hogy három év után békejobbot nyújtson Kazinczynak. 1820. december 13-án városunkban kelt megrendítő hangú leveléből érdemes hosszabban idéznünk:

„Nem látogatád meg haldokló barátodat; íme annak árnyéka meglátogat téged! Árnyéka, mondom, mert az a' lélek, mellyel Te valaha annyit vesződtél, többé nints. — Igen is, Tisztelt Férjfiú, én még élni kezdek ugyan újra, de lelke régen megholt 's annak helyét egy új isméretlen lélek szállotta meg, melly sötét és hideg mint az éj 's nyugott mint a' sír. Azon irtóztató zavarnak, melly egész természetemet fenékkal felforgatta, nem lehetett egyéb követke-

52 *Kazinczy levelezése* XVII. köt. 299. l.

53 Merényi Oszkár: *Berzsenyi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei*, Bp., 1938, 63. l.

54 Csatkai Endre: *A Pócsi-utcában lakott Sopronban Berzsenyi Dániel*. Soproni Újság, 1947. dec. 25-i szám.

55 Merényi i. m. 65. l.

zése mint ez a félhalál. S mivel ez a félhalál könnyen egészgé válhat, 's mivel fóm' zugása most is gyakran zengeti a' halál' harangját fülembé, nem akartam úgy elveszni mint képzelt ellenséged, hanem tudtadra kívántam azt adni, hogy valamit tettem ellened, azt mind a' legmélyebb hypochondriában tettem. Ugyan azért szánj vagy neved, a' mint tetszik, de ne gyűlölj, hanem tulajdoníts mindent kegyetlen nyavalmának, melly engem gyakran félbolondá 's féldühössé tett. — Nyavalmának okai egy chinával elfojtott epehideg, 's egy veszedelmes feldülés, mellyben vállforgóm és sódérom (!) letörött 's fejem is nagy contusiót szenvedett mellyek miatt fél esztendeig nyomtam az ágyat. Ide járul tán még a' goromba recensio is, melly engem olly állapotomban ingerlett a' gondolkodásra, midőn arra legalkalmatlanabb valék...

A levél további részében rokonszenves őszinteséggel beszél arról, miként készítette Kőlcsey bírálata arra, hogy első felháborodásának legyűrése után, hézagosszététikai és poetikai ismereteinek pótlásával, méltó választ adhasson a Kőlcsey–Szemere–Vitkovics triászra, akik iránt már semmi gyűlöletet sem érez. Befejező sorai így szólnak:

„És így, Tisztelt Férjfiú, én ismét élek és irok, 's im legelső betűm Tied! Fogadd el még egyszer hideg kezemet azzal a' nyugott lélekkel, mellyel azt Néked nyújtom! Jól tudom, hogy velem romlott hypochondriával barátkozni semmi okod, semmi kedved nem lehet; de nem is azért jövök, mert hidd el, az én resignatióm is tökéletes mind Tereád, mind az egész világra nézve, 's nem kíván, nem ismér szívem egyéb jót mint ezen resignatió nyugalmát; csak jobbra fordult állapotomat akarám tudtadra adni, hogy erántam jobb gondolatokkal légy s ellenségednek ne tarts, ne gyűlölj. Élj szerencsésen, légy boldogabb mint én, 's ne ismérd azt a' nyomoruságot, mellyet én kiállottam.”⁵⁶

Kazinczy gyors válaszából a megrendülés és a költőért való aggodás hangja csendül ki:

„Elrémültem leveledre 's szánom állapotodat a' szeretet' legforróbb érzéseivel. Miért nem értek e' sok és nagy csapások mást, kinek szenvedései a' hazának nem voltak volna kárára? 's miért épen téged, kinek hézagját senki nem pótolja-ki közöttünk? Leveled hamisnak kiáltja az állatást, mert lelkesebbet ép napjaidban sem írtál; ebben élet és erő szikrázik. Vigasztalhatatlan volnék ha e' remény nem élesztene...”⁵⁷

Pedig Kazinczy komolyan aggodik Berzsényiért, sőt alig bízik gyógyulásában. Néhány nap múlva ezt írja róla Gyulay Lajosnak:

„Oda lesz ez a páratlan ember is, ki disze volt korunknak.”⁵⁸

Kis Jánost is kéri, hogy álljon közös barátjuk mellett a nehéz órákban. És hogy a költő kimozduljon soproni magányából s találkozzék Kissel, Berzsényihez küldi levelét, hogy olvassa fel Kisnek. Kazinczynak azonban ez a csele nem sikerült, mert 1821 tavaszán Berzsényi anélkül távozott Sopronból, hogy régi barátjától, Kis Jánostól elbúcsúzott volna. Panaszodik is miatta Kazinczynak:

„Berzsényi a' tavasz olta Somogyban lakik... A' mult héten, a' mint halom, egypár napig itt volt két fiai látogatására, kik itt járnak Oskolában. Ő különös ember: igen jóféle, és betsületes karakterü 's nem tsak tiszteletre, hanem szeretetre is nagymértékben méltó; azt is tudom hogy engem betsül és szeret, valamint ő is tudja, hogy én őtet betsülöm és szeretem; mégsem nyerhettem

56 *Kazinczy levelezése* XVII. köt. 300–302. l.

57 *Kazinczy levelezése* XVII. köt. 363. l.

58 *Kazinczy levelezése* XVII. köt. 385. l.

meg tőle, hogy itt tartózkodása alatt kétszernél többször meglátogatott volna. Hogy néked tisztelőd, azt akkori beszélgetéseiből is értettem, ha különben nem tudtam volna is. Azon leveledet, mellyről azt irtad neki, hogy olvassa el előttem, fiától küldötte hozzám Farkastól, a' ki keresztfiám, 's jól tanul 's mindenkép jólviseli magát."⁵⁹

Noszlopy Tivadar a Vasárnapi Újság 1912-es évfolyamában — Berzsényi Lászlónak, a költő legifjabb fiának a visszaemlékezése alapján — ezt írja:
„... Az a két esztendő 1819. év november havától, a melyet Sopronban töltött Berzsényi, nagyon jó hatással volt lelkére, úgy hogy a hosszú ideig tartó búskomorsága annyira enyhült, hogy Berzsényi László szerint, csak mint szelíd melankólia mutatkozott. Majd később, mikor visszajött Niklára, már vígabb élet volt a költő házában... .

A soproni élet után jobbra fordulván a költő állapota, a szomorú egyhangúságot a régi vidámság váltotta föl. Névnepok és búcsú alkalmával késő éjjelig tartó mulatságok voltak Berzsényi Dániel házában és ő maga is eljárogatott rokonaihoz és jóbarátaihoz."⁶⁰

Feleségéhez Sopronból írt utolsó levele is igazolja itteni tartózkodásának jótékony hatását.

És itt lassan nyoma vész Berzsényi soproni kapcsolatainak. Kis János *Emlékezéseiből* tudjuk, hogy 1821 júniusában még visszatért gyermekei meglátogatására, s aztán már csak két levelét ismerjük — egyik 1822. január 8-i, másik 1824. március 9-i keltezésű —, melyeket fiainak írt Sopronba. Utána meg már semmi adatunk sincsen az ódon város és az öregedő költő találkozásáról.

Életének másfél évtizedes alkonya az önigazolás, a számvetés, a költői termés számbavételének és egyszersmind a megbékélésnek az időszaka. Nemcsak az élettől, hanem a költészettől is búcsúzik, mely a sok-sok keserűség mellett igazi tartalmat adott az életének:

„A szent poézis néma hattyu
S hallgat örökre hideg vizekben.”

*

1836. február 26-án örökre elhallgatott lantján a dal, s költői kifejezésmódjának, stílusának nem volt, nem lehetett folytatása a magyar irodalomban. Életének önigazolásra törekvő utolsó szakaszában minden bizonnyal elfogadta — hiszen egész életművével példázta — Kazinczy egyik hozzá írt utolsó levelének a költői hivatásra vonatkozó gondolatait:

„A' Természet minden időszaknak ad nagy embereket, 's mi a' fő ponttól bizonyosan távol vagyunk még. De az Író, a' ki igazán méltó ragyogni, nem is a' ragyogást keresi; annak abban a' szép örömben áll jutalma, mellyet a' Mesterség ad az azt gyakorlóknak, és abban az érzésben, hogy korát előbbre vitte, hogy segítse az ügyet... ”⁶¹

Mélységes kegyelettel valljuk mi is Kazinczyval az egykori soproni diákról, az ódairás legnagyobb magyar mesteréről:

„Verseid neked elhalhatatlan fényt szerettek; nevedet a' maradék soha sem fogja tisztelet nélkül nevezni.”

59 *Kazinczy levelezése* XVII. köt. 496. l.

60 Noszlopy Tivadar: *Nikláról, Berzsényi Dániel falujából*, Vasárnapi Újság 1912. évf., 34. sz., 688. l.

61 *Kazinczy levelezése*, XVII. köt. 364. l.

A soproni ferences templom jötevője

Írta: Házi Jenő

Varju Elemér a Turul 1897. évf.-ban foglalkozván a soproni egykori ferences templom sisakcímerével, tanulmányát ezzel a mondattal fejezte be: „Remélhető azonban, hogy a címer gazdájának nevét valamely most még lappangó pecsétről sikerülni fog meghatározni.”

Ez a remény most valóra vált, mert bármennyire is elmosódott és kopott az a címerpecsét, amelyet e soraimhoz mellékelten fényképben közlök, kissé tüzetesebb vizsgálat után kétségtelen bizonyossággal megállapíthatjuk róla, hogy az egy hármashalmon átugró bakkecskét ábrázol, hasonmását annak, amit az unicumszámba vehető tornacímeren láthatunk.

A közölt pecsét egy 1370. január 17-én kelt német nyelvű oklevélről függ le hártyszalagon, amelyet a bécsi Staatsarchiv őriz. Ebben az oklevélben Agendorfer Miklós és neje, Klára elismerik, hogy Ágfalván azt a 7 jobbágytelket, amelyet atyjuk, Siegfrid fia Péter után örököltek, nagybátyjuknak, Agendorfer Lőrinc fia Péternek és nejének, Dorottyának 90 font bécsi dénárért elzálogosították a szavatosság vállalása mellett olyan feltétellel, hogy e zálogbirtokot ugyanezért az összegért bárki másnak tovább adhatják. Ezt az oklevelet hárman pecsételték meg: 1. Agendorfer Miklós, 2. Agendorfer János soproni polgármester és 3. „vnd Niclas der Gaisssel purger daselbs.”

A fényképen közölt pecsét tehát Gaisssel Miklós soproni polgár pecsétje, miből következik, hogy a soproni ferences templomnak eddig hiába keresett jötevője e Gaisssel családnak egyik tagja.

A legkülönbözőbb levéltárakból e családra összegyűjtött okleveles anyagom azután ennek a „jötevőnek” elhatározásáról rendkívül tanulságos magyarázatot nyújt, melyet röviden az alábbiakban foglalok össze.

Még 1318-ban *Guchul*, más helyen *Geuchul comes*, soproni polgár azzal a kéréssel járul Győr mellett Károly Róbert király elé, hogy hűséges szolgálatára tekintettel adományozza neki az Ikva folyó körül fekvő Peturi nevű lakatlan soproni várföldet. A király a győri káptalant utasítja, hogy Köcski László királyi emberrel közösen állapítsa meg, hogy valóban királyi adományozás alá esik-e ez a várföld. Amikor a káptalan erre a királyi felszólításra kedvező választ ad, a király teljesíti hűséges alattvalójának kívánságát és Peturi várföldet *Guchul comesnek* és utódainak ajándékozza, 1323-ban pedig ezt a királyi adományát új pecsétje alatt átírja és azt újból megerősíti.¹

A *Guchul* = *Geuchul* személynév utóbb *Gayzel* = *Gayzul* = *Gayssius* = *Gaizzlin* = *Kezlin* = *Gayzyl* = *Gayzzler* = *Gayzzlein* alakban előforduló családnévvé alakult át, amelynek tagjai a XIV. században Sopron város közéletében pelentékeny szerepet játszottak.

¹ Országos Levéltár, Dl. 1928. és 2078.

Guchul comes fia Miklós 1331-ben Sopron legbefolyásosabb polgárainak sorába tartozik² és 1335-ben békebíróként működik a harkai nemesek között kitört viszályban.³ Mint városi tanácsos 1338-ban Visegrádon jár a királyi udvarban, ahol három társával egyetemben a soproni bornak Cseh- és Lengyelországba történő szabad szállítását viszi keresztül az ez irányban gáncsoskodó Pozsony városa, a pozsonyi és a nyitrai ispán, valamint a holicsi és a bolondóci várnagyokkal szemben.⁴ 1339-ben tanácsosnak említik.⁵ 1340-ben, majd 1342-ben, ismét 1344-ben és 1345-ben a város képviselőjében a visegrádi királyi udvarban fordul meg, ahonnét minden alkalommal Sopron szempontjából nagy jelentőségű királyi oklevelekkel tér vissza városába.⁶ 1342. február 27-én a győri káptalannal irat át okleveleket és ugyanakkor 100 márka finom ezüstért Sopron számára megveszi Chanig mestertől annak balfi birtokrészét.⁷ 1349-ben városbírónak választják meg és mint ilyen Pozsonyba utazik, ahol akkor Nagy Lajos király is tartózkodik és Kont Miklós jóindulatának segítségével egy olyan parancslevelet eszközöl ki, amelyben a király megtiltja a szarvkői várnagynak, hogy a csekei (= vimpáci) vámot felemelje és a vár alatt elmenő bel- és külföldi kereskedőket zaklassa.⁸ Még ugyanebben az évben a Sopron és Sopronnyék között folyó határperben földesküt tesz le városa javára.⁹

Gaissel Miklós jó anyagi helyzetét mutatja, hogy 1352-ben 40 font bécsi dénárt tud kölcsönözni a Vezekény-nembeli Konrád fia Tamás mesternek és unokaöccsének, Konrád fia István fia Istvánnak, akik ezért Peresznyén (a mai Cinfalván) 8 jobbágytelket adnak neki zálogba. E jobbágytelkek mindegyike után három részletben, nevezetesen Karácsonykor, Szent György és Szent Mihály napján összesen egy font dénár földbér fizetendő, azonkívül bor és „unum munus curiale” adandó mindaddig, amíg az adósság teljes kiegyenlítést nem nyer.¹⁰ Az ő nevéhez fűződik egy balfi szőlő megvétele is, amelyről 1354-ben történik említés.¹¹

1360-ban Gaissel Miklós már nem él, mert mikor Harkai Miklós és Péter testvérek egyik harkai rétvüket 20 bécsi dénárfontért elzálogosítják János bécsi

Gayzul Miklós pecsétje 1370-ből

2 Hazai okmánytár III. 111—2. l.

3 Házi I. l. 65. és 67. l.

4 Házi I. l. 71. l.

5 Hazai okmánytár III. 141—2. l.

6 Házi I. l. 76—7, 83—3. l. és Hazai okmánytár II. 76. l.

7 Házi I. l. 79—81. l.

8 Bécsi városi levéltár, Urkunden nr. 334.

9 Házi I. l. 94—5. l.

10 Országos Levéltár, Dl. 4261.

11 Házi I. l. 105. l.

városbírónak, aki Gaissel Miklósnak névleg nem említett lányát bírta feleségül, már e rét szomszédságában nem ő, hanem fiai birtokában levő rétről történik említés.¹²

Gaissel Miklósnak az említett lányán kívül még három fiáról tudunk: Miklósról, Györgyről és Henrikről. Ez utóbbi a legfiatalabb volt. E fiúk közül Györgyről egyebet nem mondhatok, minthogy majorja 1379-ben a külváros 9. kerületében állott és az $\frac{3}{4}$ ház nagyságú volt.¹³

A három fiú közül kétségkívül Miklós futott be legfényesebb pályát, mit már a házasságával is biztosított magának, amennyiben Annát, Miklós esztergomi érsek nővérét vette el feleségül, ki után 1367-ben a Vas megyei Vasverőszék, Lédesfalva, Vörösvárfölde és Sziget nevű Vas megyei birtokokat örökölte. E birtokok egykor Sántha Péter fia Jánosé voltak, ki azonban még Károly Róbert király idejében magtalanul meghalt és így azok a szent koronára szálltak. Hosszú ideig e birtokok jövedelmét Bitó fia Ravasz mester, királyi vitéz élvezte, míg végül 1364-ben Nagy Lajos király azokat Miklós esztergomi érseknek adományozta érdemei fejében és ezt az adományát 1365-ben ünnepélyes formában is megerősítette. Mivel pedig Nagy Lajos király még 1360-ban szabad végrendekezési jogot biztosított Miklós érseknek minden saját tulajdonában levő ingóság és ingatlan felett, ezzel a kiváltsággal élve Miklós érsek a már említett négy Vas megyei birtokot Anna nővéreinek és férjének, Gaissel Miklósnak hagyományozta.¹⁴

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy Gaissel Miklós már 1360-ban tanúként szerepel abban a reverzálisban, amelyet Trayssendorfer Frigyes fia Péter adott a bécsújhelyi tanács számára, akik őt egy ideig fogságban tartották,¹⁵ Sopron városa pedig az 1360/61. évben városbírónak, az 1381/84. években viszont polgármesternek választotta meg. Utolsó említésével 1399-ben találkozunk, amikor mint belső tanácsos Agendorfer Márton városbíróval és Turnhofer Tamás tanácsossal Holicson járult Zsigmond király elé, akitől a városa részére fél-, illetve saját területükön termelt gabona és szüretelt bor után egész harmincadmentességet szerzett.¹⁶

Háza 1379-ben a belváros 5. kerületében állott,¹⁷ de volt másfél háza a külváros 10. kerületében is¹⁸ és mézárszékét 1393-ban említik.¹⁹

Legtöbb adattal mégis Gaissel Miklós legfiatalabb fiáról, Henrikről rendelkezünk egy sajnálatos gyilkossággal kapcsolatban, melyben kivüle még Kálmán, Lukács és János fia Fülöp nevű soproni polgárok is részesek voltak. Ez a négy soproni polgár osztrák segítséget véve igénybe — nem tudni mi okból — meghrohanta Büki István fia János házát, akit — semmi rosszat sem sejtőt — ártatlanul a saját házában megöltek, a gyalázatos tett elkövetése után pedig, hogy elkerüljék a földi igazságszolgáltatást, osztrák területre szöktek át. Mivel a megszökött gyilkosokat nem lehetett a bírói szék elé állítani, ez okból minden ingó és ingatlan vagyonukat a király elkobozta és azt Himfi Pál fia Benedek mesternek, a volt bolgár bánnak és későbbi soproni ispánnak ajándékozta. Az elkobzott vagyontömegeből Gaissel Henrik tulajdonának megszerzése látszott a legnehe-

12 Házi I. 1. 121—2. 1.

13 Házi I. 1. 188. 1.

14 Országos Levéltár, Dl. 5004.

15 Bécsújhely városi levéltár, Scrin. O. nr. 82/1.

16 Házi I. 1. 262—3. 1.

17 Házi I. 1. 184. 1.

18 Házi I. 1. 189. 1.

19 Házi II. 1. 144. 1.

zebbnek, miért is László opuliai herceg és nádorispán Sárvárról keltezve 1367. december 4-én külön levélben szólította fel a soproni tanácsot, hogy engedelmessékedjenek a királyi parancsnak és ne támasszanak nehézségeket Gaissel Henrik házainak és egyéb vagyonának kiadása tekintetében.²⁰

Ezzel egy időben a nádor felszólította a vasvári káptalant, hogy az elkobzott javakba való beiktatást végezze el. A káptalan egyik kanonoktársát, János mestert küldte ki erre a célra, akihez Káli Fridel fia Péter mester királyi ember és Büki Tiván Sopron megyei alispánhelyettes, mint nádori ember csatlakoztak. A beiktatásnak azonban János városbíró, István polgármester, valamint Smuckenpfennig János, Chertel Péter, Faschang, Henrik fia Jakab, Miseregul Miklós és Gaissel Miklós tanácsosok ellentmondottak. Ezzel meg nem elégedve, Gaissel Miklós Himfi Benedek mesternek jelenlevő embereit halálosan meg is fenyegette és tiltakozott bizonyos házak, malom és fürdőház birtoklása ellen, amelybe a nádori ember Benedek mestert már beiktatta.²¹

Gaissel Miklósnak felháborodott viselkedéséről a nádor személyesen tájékoztatta a királyt, aki 1368. február 5-én Visegrádról keltezve hívéhez, Gaissel Miklós soproni polgárhoz külön parancslevelet intézett, melyben meghagyta neki, hogy öccsének általa lefoglalt birtokait minden további ellenkezés nélkül engedje át Benedek bánnak és másképpen cselekedni ne merészeljen, mert a vasvári káptalan utasítást kapott, hogy e parancs teljesítéséről jelentést tegyen.²²

A vasvári káptalan Jáki János fia Péter királyi emberrel rövidesen ismét megjelent Sopronban, hogy a beiktatásnak eleget tegyen, de ismét eredménytelen maradt a működése, mivel István polgármester és a tanácsosok azt felelték, hogy a városbíró és hat tanácsos a királyi udvarban tartózkodnak és ezek jelenléte nélkül ők a beiktatáshoz nem járulhatnak hozzá. Ettől függetlenül a vasvári káptalan nemcsak Sopronban, hanem Csepregen is közhírré tette, hogy akinek bármilyen természetű követelése van a szóbanforgó négy soproni polgárral szemben, azok igazoló okiratokkal egyetemben jelenjenek meg a király felséges színe előtt.²³

Miközben ezek a hivatalos eljárások folytak, Nagy Lajos király felszólította a Vas megyei bírói székét, hogy tartson vizsgálatot, vajon igaz-e, hogy Büki István fia János meggyilkolása úgy történt a négy soproni polgár részéről, amiként neki erről jelentést tettek.

Hahóti Miklós fia Miklós Vas megyei alispán e vizsgálat megtartására Kisfaludi Tiván fia Fülöp szolgabírókat küldte ki, aki szorgos kutatás után megállapította, hogy a gyilkosság valóban olyan körülmények között történt, miként arról a királyt értesítették.²⁴

Közben a megtagadott beiktatás miatt a vasvári káptalan Patyi Péter királyi emberrel a soproni városbírókat és polgármestert, valamint a hat tanácsost

20 Magyar Nemzeti Múzeum, Törzsanyag, 1367 dec. 4.

21 Körmendi Batthyány levéltár, Heimiana nr. 209.

22 Uo. Heimiana nr. 213.

23 Uo. Heimiana nr. 209.

24 Magyar Nemzeti Múzeum, Kisfaludy család idősebb ágának levéltára, 1368. ápr. 3. Ebben a rongált Vas megyei kiadványban van átírva az a királyi oklevél, amely a gyilkosságot röviden a következőképpen beszéli el: ... Dicitur nobis in persona magnifici viri Bened[icti filii] Pauli filii Hem Bulgarie bani, quod Hernuz filius Kezlini, Columanus, Philippus et Luka cives de Supru[nio...] ipsi ac introducta extranea potencia dyabolica suggestione ad domum condam Johannis filii Stephani de Byk ve[nissent et ipsum] Johannem immunem et insontem miserabili nece occidissent...

a nádor bírói széke elé idézte a hamvazószerda oktávjára, ahol azonban azok nem jelentek meg, sem a távolmaradásukat nem igazolták, mire a szokásos bírságban marasztaltattak el és a vasvári káptalan újabb parancsot kapott, hogy az alpereseket idézze meg a húsvét nyolcadára. Ez is megtörtént ismét Patyi András fia Péter királyi emberrel. A soproniak ez alkalommal sem jelentek meg, mire a nádor intézkedett, hogy a vasvári káptalan harmadszor is idézze meg az alpereseket az 1368. év pünkösdjének oktávjára.²⁵

Ennek a pernek folytatását sem ebből, sem a következő 1369. évből nem ismerjük.

Mivel a gyilkosságért később nemcsak a külföldre szökött négy soproni polgárt, hanem Agendorfer János városbíró, azután Smuckenpfennig János tanácsost és annak János nevű fiát is kezdték vádolni, ez okból Nagy Lajos király 1368 nyarán elrendelte, hogy ezek nem az ország törvénye szerint, hanem Sopron város joga szerint vonassanak felelősségre, de egyébiránt nekik az országban szabad járás-kelést biztosít.²⁶

Agendorfer János városbíróval szemben a meggyilkolt Büki János testvére, Vencel és a rokonság nem szűnt meg ezután sem fenyegetéssel élni, mire a türelmét vesztett király 1370-ben figyelmezteti őket, hogy fejükkal felelnek, ha akár szóval, akár tettel őt bántalmazni merik, de ha valamiben őt bűnösnek tartanák, úgy a jog szerint járjanak el ellene.²⁷

De nemcsak a soproni városbíró, hanem a polgármester és a hat tanácsos is valamiképpen tisztázták magukat a per alól, a gyilkossággal vádolt négy polgár pedig azt állította, hogy sikerült a királytól kegyelmet kieszközölniök és így a vagyonuk sem esik elkobzás alá. Erről a kegyelemről a királynak nem volt tudomása és ezért a vasvári káptalan 1370. február 24-én parancsot kapott, hogy a négy volt soproni polgárt börtönbe nyolcadára idézzék meg a király színe elé, ahol ezt a kegyelemlevelet kötelesek lesznek bemutatni. Az idézést Büki Tiván királyi ember hajtotta végre.²⁸

Ennek az idézésnek a négy vádlott nem tett eleget,²⁹ mire a vasvári káptalan egy másik királyi parancsra Damonyai István királyi emberrel a legközelebbi Szent György oktávjára idézte meg őket,³⁰ de sikertelenül, miként

25 Körmendi Batthyány levéltár, Miscellanea Németujváriensia fasc. 104. nr. 120.

26 Házi I. l. 150—1. l.

27 Házi I. l. 156. l.

28 Körmendi Batthyány levéltár, Heimiana nr. 227.

29 Magyar Nemzeti Múzeum, Törzsanyag 1370 márc. 27.

30 Körmendi Batthyány levéltár, Heimiana nr. 288. Vasvári káptalan oklevele, mely átiratban tartalmazza Lajos királynak alábbi parancslevelét Budáról 1370. márc. 30-án kelteve a vasvári káptalanhoz: Ad auditum nostrum pervenit, quod Colomanus, Philippus filius Jons, Luca, necnon Herruh iunior filius Gayzlini condam civis Supruniensis asserent, quod nos ipsis super morte condam Johannis filii Stephani de Byk gratiam et misericordiam fecissemus specialem et ob hoc hereditatem ipsorum, quas nos previa ratione domino Benedicto condam Bulgarie bano, fideli nostro, contulimus, occupassent. Unde cum nos de huiusmodi gracia ipsis condam civibus, ut dicitur, per nos facta non reminiscamur, — ez okból a felsorolt királyi emberek egyikeivel a nevezetteket idézték meg királyi színünk elé a legközelebbi Szent György nap nyolcadára abból a célból —, ut litteras, quibus mediantibus super dicto (facto) gratiam per nos ipsis asserunt elargitam, coram nostra exhibeant termino in eodem maiestate dilacione sine omni...

Gaiszel Henriknek a gyilkosság elkövetésében a közölt oklevélrészletek szerint Kálmán, Lukács és János fia Fülöp nevű soproni polgárok segítettek. Ezek mindhárom a legelőkelőbb soproni polgárok közé tartoztak. Kálmán és Lukács testvérek voltak és unokái annak a Kelénpataki Lukácsnak, aki Dági Erzsébetet vette el felesé-

Szécsi Miklós országbíró okleveléből erről értesültünk,³¹ ki nem késett újabb parancsot adni a vasvári káptalannak pünkösdi nyolcadára történő perbehívásra. Ennél az idézésnél Zsirai Szarka Miklós volt a királyi ember.³²

A vádlottakra Himfi Benedek ügyvéde, Devecseri János fia László e harmadszori perbehívás után is hiába várakozott, mire Szécsi Miklós országbíró fel szólította a vasvári káptalant, hogy az alpereseket az ország törvénye szerint három egymást követő vásáron nyilvánosan idézze meg Keresztelő Szent János születésének nyolcadára azzal a kijelentéssel, hogy akár megjelennek a bíróság előtt, akár nem és az időközben 60 márkára fel szaporodott bírságot akár megfizetik, akár nem, az illetékes törvényszék meg fogja hozni a végleges ítéletét az igazságnak megfelelően.³³

Ennek az utolsó idézésnek elvégzésére a vasvári káptalan karkáplánját, Jakabot küldte ki, aki Damonyai István királyi emberrel 1370. június 20-án, mely csütörtöki napra esett. Csepregen, ezt követő szombaton Kismartonban, végül június 25-én, azaz keddi napon Kedhelyen a vásári megidézést végre is hajtotta.³⁴

Több adatunk – sajnos – erre a rendkívül tanulságos perre vonatkozólag nincsen.

Az 1379. évi soproni telekkönyvből tudjuk, hogy Gaissel Henrik házai után ítélve Sopron leggazdagabb polgára volt, amennyiben a belváros 4. körzetében egy egész, a 9. körzetében két egész és végül a 10. körzetében egy fél ház volt a birtokában,³⁵ összesen tehát 3,5 ház felett rendelkezett. E házakhoz nemcsak a birtokközösség után ráeső parcellák tartoztak, hanem kétségtelenül még számos szabad tulajdonában levő szőlő, szántó és rét is. A közölt periratokban a házak mellett még malomról és fürdőházról is említés történik.

gül és akiről 1276-ban azt olvassuk, hogy unokaöccse Pero-nak, az első névleg ismert soproni városbírónak, míg János fia Fülöp 1364/5-ben soproni városbíró volt.

Sem Lukácsról, sem János fia Fülöpről a későbbi évekből nem szólnak forrásaink, ellenben Lukács fia Kálmán nemcsak 1379/80-as években, hanem 1388/9. években is polgármester, 1399-ben pedig mint belső tanácsos pecsétjét teszi egy misealapítási oklevélre (Házi, I. l. 257. l.).

Mindez csak úgy lehetséges, hogy Kálmán társaival egyetemben valóban királyi kegyelemben részesült, mely királyi kegyelem őt és társait is teljes mértékben rehabilitálta a hatóságok és a soproni polgárok előtt.

Az elmondottak szerint Gaissel Henriket joggal nevezhetjük a soproni ferences templom jótevőjének, mert a megölt Büki István fia János családjával való kiegyezés

Kecskes címer a soproni volt bencés templom tornyán (Diebold K. felvétele)

Az okleveles anyag írásos adatait szerencsésen kiegészíti az a tornacímer, amely a soproni volt ferences templomnak legnagyobb ritkasága. Ez a torna-címer az eddig elmondottak szerint kétségtelen bizonyossággal Gaissel Henriké volt, amiként őt ábrázolja az a térdeplő szobrocska is, amelyet a templom karzatának közepén láthatunk. E szobrocska alá volt eredetileg akasztva a torna-címer is. Ezt a szobrot Varju Elemér így írja le: „Fürtös hajú, körszakállas s bajuszos, meztelen nyakú férfit ábrázol, kinek törzsét hosszú szükujju, az alsó karokon kerek gombokkal ellátott, derékon kevéssel alul érő kabát fedí, melyet széles, elől négyszögletű csattal ellátott öv szorít be. Nadrágja szűk trikó, lábain hosszucsőrű, szárny nélküli cipők. Kabátjára kurta, bőredőjű mantilla van vetve, melynek olasz divatú csuklyája egykor a köpenynél is hosszabb lehetett, ma azonban le van törve. A mantillát elől öt nagy gomb tartja össze. Az alak egy sziklához támaszkodik s kezeivel feje fölé félkörben gördülő mondatszalogot tart, melyen felírásnak semmi nyoma.”

Ahogy a tornacímer Gaissel Henriké és ahogyan a térdeplő alak Gaissel Henriket ábrázolja talán élethű vonásaival, hasonlóképpen az ő nemesi beszélő címere került a toronybejárat fölé is, melynek megkopott eredeti példányát ma a múzeumi kőtár őrzi, de ugyancsak az ő címerét tartja kezében a templom belsejében az egyik gyámkő angyala.

Az írott és a kőbe vésett emlékek alapján tehát az alábbi végső következtetéseket vonhatjuk le.

Büki István fia János gyalázatos meggyilkolása valóban megtörtént. Ennek kitervezője és végrehajtója Gaissel Henrik, míg a többi soproni polgár csupán ebben segédkezett. Ezért a király Gaissel Henriket halálra és vagyonvesztésre ítéli. A halálbüntetést nem lehetett végrehajtani, mert Ausztriába menekült, viszont az elkobzott vagyonát a király kedvelt hívének, Himfi Pál fia Benedeknek, a volt bolgár bánnak adományozza. Sopron városa minden erejével tiltakozik azellen, hogy leggazdagabb polgárának vagyona egy főúr kezére jusson és ezt végül is megakadályozta. Gaissel Henriknek idővel sikerül kegyelmet kieszközölni a királynál, valószínűleg olyan önként vállalt feltétellel, hogy vagyonát a gyilkosság miatt egyházi célra fordítja elégtétel és bűnhődés fejében. Ebbe a megoldásba mindegyik érdekelt fél belenyugszik. Így jutnak a soproni ferencesek fejedelmi ajándékhoz, mely lehetővé teszi számukra az épülő templomuk befejezését és a nagyszerű torony felépítését.

Az okleveles anyag alapján a ferences templom építési idejét az eddigi véleményektől eltérően legalább 50 évvel későbbi időre kell tennünk. Úgy gondolom, hogy a templom felépítése akkor kezdődhetett, amikor a mostani káptalanháznak nevezett egykori kápolna építése már befejeződött. Annyi bizonyos, hogy a templomtorony felépítésére csupán az 1370-es évek után került sor.

Gaissel Henrik 1379-ben még nagy vagyona birtokában van az ebből az évből származó telekkönyv szerint. Nevével a későbbi évekből az egykorú írásokban egyszer sem találkozunk, és így nem tudjuk azt sem, hogy meddig élt. Nem lehet azonban kétséges, hogy Gaissel Henrik még életében jelentékeny

és a köteles vérdíj lefizetése után elnyert királyi kegyelem folytán tekintélyes vagyona önkéntes adomány alapján szállt a ferencesekre, kik hálájukat iránta torna-címere elhelyezésével és egyéb kőbe vésett emlékek által fejezték ki.

31 Uo. Heimiana nr. 228.

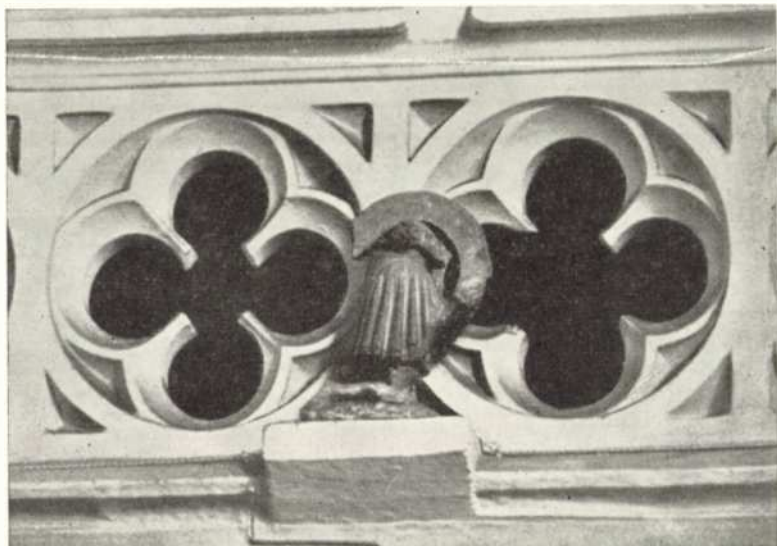
32 Uo. Heimiana nr. 230.

33 Uo. Heimiana nr. 227.

34 Uo. Heimiana nr. 230. litt. A.

35 Házi I. l. 184—5. l.

összegeket áldozhatott a soproni ferences templomra, de a nagy vagyona csupán halála után szállt a soproni ferencesekre. Ezt a nagy vagyont a soproni tanács értékesítette, de egyúttal a soproni tanács ellenőrizte a vagyon hovatartozását. Mindehhez hosszú időre volt szükség, de az is bizonyos, hogy 1409-ben mindez már befejeződött. Ebben az évben a ferencesek Segesden tartották a nagykaptalanjukat, amelyen a soproni rendház kiküldöttei a legnagyobb dicséret hangján tettek jelentést a soproni tanács nagyszerű teljesítményéről, mit a nagykaptalan örömmel vett tudomásul és viszonzásul szentmisék és imák elmondásával kívánt meghálálni.³⁶

Térdeplő jótevő szobrocskája a soproni volt bencés templom orgonakarzatának mellvédjén (Diebold K. felvétele)

Az elmondottak alapján Gaissel Henrik jótékonyága a soproni ferences templom irányában olyan megegyezés eredménye, amelynek létrehozásában a soproni tanácsnak volt a legnagyobb érdeme: megtalálni azt a megoldást, hogy Himfi Benedek volt bolgár bán ne ülhesse bele a leggazdagabb soproni polgár vagyonába, viszont az elkövetett gyilkosság miatt a tettes elvegye a megérdemelt büntetését. Elmondhatjuk, hogy az adott viszonyok között a soproni tanács salamoni bölcsességgel oldotta meg feladatát, de másrészt az is bizonyos, hogy Gaissel Henrik a meggyilkolt családjának kielégítésén és a köteles vérdíj mértékén felül saját jószántából, önként elvállalt megegyezés alapján igen bőkezűnek mutatkozott a soproni ferences templommal szemben. Csakis ezen az alapon kerülhetett a tornacímere a templomba és vésték kőbe térdepelve imádkozó alakját. Ezért került címere a torony bejárója fölé, de a templom belsejében is ezért tartja egyik gyámkő angyala kezében ismét a címerét.

A soproni ferences rendház másik nagy jótevőjét a XVIII. században egy 1492-ből származó felírás alapján Jacobus Sinclanger vagy Sinelanger-nek olvasták ki.³⁷

36 Házi I. 2. 14—51. l.

37 Sopron és környéke műemlékei, 2. kiadás 256. l.

Ez a felírás a XVIII. századra már bizonyosan elmosódhatott, de meg is rongálódhatott és innen a rossz kiolvasás. A soproni rendház történetének az ismerete alapján ez a felírás nem lehetett eredetileg más, mint *Jacobus Si(benburger)*, kiről tudjuk, hogy ő volt a soproni ferences templom első ismert templomatyja és egyúttal ő alapította a Háromkirályok oltárát e rendház kápolnájában, melyet fényes javadalommal látott el. Ennek a javadalomnak tőkáját később szavatosság mellett átvette a városi tanács és ő helyezte ki 10 0/0-os kamatra a polgárainak. Így kapott 30 font dénár kölcsönt 1512-ben ebből a pénzből Farkas Tamás, amely összeget előzőleg Vilmos kereskedő forgatott. 1525-ben ez oltár tőkájéből Kálmán timár és neje, Katalin 20 font dénárt még kölcsönvettek.³⁸

Siebenburger vagy magyarul Erdélyi Jakab soproni polgár nevével az 1483—1489. évekből közölt harmincadjegyzékben³⁹ többször találkozunk. E feljegyzések szerint az említett hét év alatt 5 mázsa vasat, 42 000 kést és 3600 süveget szállított be külföldről, míg ugyanekkor kivitt 204 köből gabonát, 28 tehenet, 78 ökröt és 106 hordó mézet. Mindezek után összesen 56.8 Ft harmincadot fizetett, ami gyöngén számítva 1704 Ft értéknek felel meg, egy évre tehát átlagban 243 Ft értékű bruttó forgalmat kapunk. Ennek kétségkívül többszöröse lehetett az az összeg, amit csupán belföldi viszonylatban elért. Ez adatok után nem fogunk azon csodálkozni, hogy az 1489. évi adójegyzék bizonyosága szerint a 686 soproni adófizető közül 14 forintos adójával Siebenburger Jakab a 13. helyen áll,⁴⁰ más szóval Sopron város egyik leggazdagabb polgára, ki vagyona feleslegéből a soproni ferenceseket bőkezűen tudhatta segíteni, miként valóban segítette is.

38 Soproni városi levéltár, Priesterbuch 757—9. l.

39 Házi II. 4. 317—339. l.

40 Házi II. 4. 407. l.

A Soproni Építőbank működése és bukása 1873—1901.

(Vázlatos tanulmány)

Írta: **Hárs József**

1901. október 18-án — meglehetősen látványos körülmények között — csődbe került egy soproni pénzintézet. A Soproni Építő- és Földhitelbank (köznapi nevén Építőbank vagy Baubank) bukása, a kortársak és utódok többségének felfogása szerint, olyan súlyos csapás volt a város gazdasági életére, hogy azt Sopron a kapitalizmusban már ki sem heverhette. Akkori vetélytársaihoz: Szombathelyhez, Pozsonyhoz és Győrhez mért hanyatlásának oka tehát a kárvallottak körülbelül tízmillió koronányi vesztesége.

Nincs szükség arra, hogy ilyen szellemben írt visszaemlékezéssel növeljük a bankbukásról szóló ismertetőik számát,¹ és nem is ez a célunk, hanem inkább valami újjáértékelés-féle. Erre egyrészt az eltelt hatvan év adja meg az objektív lehetőséget, másrészt több olyan, ma már értékelhető körülmény, amelynek figyelembe vétele meglehetősen módosítja a kialakult hagyományt.

Nem ragaszkodhatunk tovább ahhoz, hogy szinte egyetlen személyben, Schladerer Alfréd igazgatóban, lássuk a vég és a károk egyedüli okozóját. Nem volt sokkal rosszabb, mint az a bűnösen könnyelmű vezető réteg, amely pozíciójába emelte. Viszont ahhoz sem ragaszkodhatunk, hogy olyan rettenetes csapásnak fogjuk fel a történeteket, amely egy várost alapjaiban rázott volna meg. A kerek hétszáz károsult közül csak mintegy 400 soproni, ezek elismert 5 millió K veszteségéből csak 4 millió K magánosoké.

Már ezek a hevenyészett adatok is jelzik, hogy a kizárólagos forrásul mindenkor elfogadott könyv: A soproni bank-bukás, (dr. Taizs Károly, akkori iparkamarai másodtitkár műve, 1902-ből), megérett arra, hogy felülvizsgáljuk anyagát, nézeteit és foglalkozzunk megjelenésének körülményeivel.

Mindez azonban még nem tenné szükségessé a téma feldolgozását, hogyha nem volnának ebben más lehetőségek is. A kapitalista Sopron hiteléletének virágkorát tárgyalva, pénzintézeteinek két szélsőséges típusát mutathatjuk be.

1 A megközelítően teljes lista:

Húsz éve a soproni Baubank bukásának (Sopronvármegye 1921. IX. 18.).

A Baubank bukása (Svárm. 1922. X. 17.).

Huszonöt éve már... Amikor a régi Sopron szegényében a föld alá süllyedt (Svárm. 1925. III. 12.).

Sopron fekete péntekjének huszonöt éves évfordulója (Soproni Hírlap 1926. X. 6., 7., 8., 9.).

Egy hírheft soproni bankbukás története (S. H. 1931. X. 17., 18., 20., 21.).

Ma harminc esztendeje volt a soproni „feketepéntek” (Svárm. 1931. X. 18.).

Nagy Béla: A Soproni Építő- és Földhitelbank bukása negyven esztendővel ezelőtt (Új Sopronvármegye 1941. V. 10.).

Negyven évvel ezelőtt történt a Soproni Építő- és Földhitelbank katasztrófális összeomlása (ÚjSvárm. 1941. X. 20.).

Mind a nyolc a Taizs-könyv többé-kevésbé szözszerinti kivonata.

Az egyik a törekvéseiben csak nyereszkesedő Építőbank, a másik a szinte patriarkális Soproni Takarékpénztár. A kétfajta bank működését egymással szembeállítva, ábrázolhatjuk a kisvárosi élet és a fejlődő kapitalizmus, valamint a szélhámósok és környezetük közti viszonyt. S ezzel hozzájárulhatunk a múlt századbeli Sopron gazdasági életének alaposabb megismeréséhez.

A vázolt gondolatok szellemében először Sopron gazdasági életével foglalkozunk a fejlődő kapitalizmusban, majd Bécs és Sopron összefonódásával az 1873-as nagy bankbukás-sorozat kapcsán. Ezután tárgyaljuk az Építőbank első éveit 1881-ig, virágkorát (1881–1895), majd a hanyatlást (1895–1901). A bukás körülményeit és a következményeket ismertetjük ezután, végül pedig a forrásokról szólunk.

*

Sopron az 1848 előtti idők feudális viszonyai közt virágzó kereskedelmi város volt. Néhány dinasztia — mintegy negyven kereskedő — uralkodott a bors-, sertés-, gabona- stb. piacon és apáról fiúra hagyományozott módszerekkel gyarapította vagyonát. Ennek gazdasági alapja, a szőlőn kívül, az áruszállítás volt a Dunántúlról vagy messzebből Bécs, Svájc, Csehország stb. felé. A nagyarányú vasútépítések első szakaszában sem változott lényegesen a város szerepe. Hiszen a délivasút 1865-ben Nagykanizsáig megépített szárnyvonala éppen annak a terménynek és állatnak szállítására szolgált, amit eddig is Sopron piacára vittek, hogy az idegen kereskedőknek adják tovább. A kereskedelmi és iparkamara 1871-re vonatkozó jelentésében olvashatjuk, hogy a délivasút Sopronból Ausztriába ebben az évben 397 659 db sertést vitt ki és 80 ezer vágómarha cserélt gazdát, nyilván ezeket is szállították. A piac kínálata öt-hatezer sertés naponta, kedden és pénteken ennek a kétszerese. A borkereskedők, bár sokat panaszkodnak a rossz termésre és a drága termelésre, súlyos vámokra, de azért még Franciaországba is, Amerikába is szállítanak. Ez a viszonylagos élénkség nem tartott soká. A fejlődés további szakaszai egyre inkább eltávolodtak a hagyományos utaktól. A mind több és több vasútvonal egyre több települést kapcsolt be a monarchia gazdasági életébe, s a gyors szállítás következtében ezek egyre kevésbé szorultak rá a soproni piac közvetítő szerepére. Így írhatják róla a kilencvenes években: „... jelentőségét a köztudat még nem feledte el, ámbar a forgalom és kínálat már csak emlékeit hagyta meg.” A „nyolczvanas évek elejéig Sopronban virágzott sertéskereskedés több aprólékos ok összetalálkozása folytán Bécs-Új-helyre került”. A gabonakereskedelem decentralizálódott. „Most már Sopron csak annyiban középpont, a mennyiben ott laknak a megye leggazdagabb gabona-exporteurjei.” (Idézetek dr. Berényi Pál: Sopron megye c. könyvéből Bp. 1895.) A kétszáznál több kereskedő közül a főleg borral foglalkozók a milliomosok (Lenck, Flandorffer, Leiner, Wolf, Russ). Ennek a kilencvenes években pusztító filoxera vet véget. 1893-ban már 1000 kat. hold szőlő esik áldozatul a vésznek.

Ipara a magyarországi vidéki viszonyokhoz képest elég jelentős. A kor statisztikusa, Fényes Elek szerint hat nagyobb üzem (gépgyár, harangöntő, cukorfinomító stb.), 3 fonoda (évi 400 vég termeléssel), ecetgyár stb. van és 7 téglavető 15 kemencével (3 millió téglá és 1 és negyed millió cserép termeléssel évente). (Lásd SSz. 1958. 307.) Ebből azonban nem szabad valami nagy vállalkozói kedvre és mozgékony vezetőségre következtetni. Elég csak arra gondolnunk, hogy képesek ebben a korban gőzmalom helyett szélmalmot építeni.

Ami a népességet illeti, nem egészen pontos statisztikai adatok alapján állíthatjuk, hogy Sopron a kiegyezéstől az első világháborúig lényegesen lassabban fejlődött, mint Szombathely, Győr, Pécs, Kaposvár, Nagykanizsa, vagy akár Székesfehérvár. Különösen, ha még azt is számításba vesszük, hogy a sza-

porulat egyre nagyobb részét teszik az ide telepedő nyugdíjasok. (1869-et 100-nak véve, Sopron 1910-ben csak 160,7 százalékos szaporulatnál tart, míg Szombathely 320,2, Győr 218,8, Pécs 208,4, Kaposvár 362,0 % stb...)²

További részletezés helyett most már csak annyit jegyezzünk meg, hogy az a tény, hogy Sopron nem tudott lépést tartani a kapitalizmusban izmosodó riválisaival, a tárgyalat gazdasági okokon kívül, elsősorban a soproni embereken múltott. Az a kétszázegynéhány kereskedő, 1300 iparos és 500 értelmiségi, akik

Az Építőbank ideiglenes részvénye (1873)

az 1873-as év küszöbén a vezető réteget alkották, lényegesen nehezebben alkalmazkodott a kapitalizmus formáihoz, mint a hagyományok, megszokott módszerek görcei nélkül feltörő, még csak most polgárosodó rétegek egyebütt. Ezért írhatja Berényi idézett könyvében róluk: „Lehet, sőt alig tagadható, hogy (a konzervativizmus) ez a karakterisztikus elem városunk lakóiban és azok gondolkodási menetét visszatükrözve, administrációjában is erősebben van meg, mint más városokban.” „Régi bennszülött polgársága van, a mely büszkén emlékezik élt őseire és dicsekedve vallja erénynek, a mit őseitől örökölt: a fontolva, lassan járó haladást.”

Erre a legjobb példa a Soproni Takarékpénztár. 1842. augusztus 31-én alakult.³ Alapítói: lovag Flandorffer Ignác, Hofer Péter, a sógora, Leitner Ferenc és Vághy Mihály. Föltehetően még sokáig nem valósul meg, ha Szé-

² Molnár József még kéziratban levő tanulmányából.

³ A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület mintájára, a pozsonyival egy ében, hazai viszonylatban ötödiként.

chenyi István nem támogatja, biztatja, segíti őket. Részvényeseinek^{3a} háromnegyede kezdettől végig kereskedő „de soha sem jutott eszébe különös intézkedésekkel istápolni a kereskedelmi hitelt”,^{3b} hanem csak a jelzálogüzletet^{3c} (Berényi i. m.) Nevetségesen alacsony — először 15 000, később 30 000 forintnyi alaptőkével szemben már eleinte is többszáz ezer forint a betétösszeg (a század végén ötmillió korona felett).^{3d} Üzletmenete^{3e} jellemző a később alakult megyei takarékpénztárak működésére is, ezért érdemes kissé bővebben foglalkozni vele. 1869 után a vármegye hitelügyleteinek központja Sopron, kereskedelme következtében. „Ámbár különös... az a jelenség, hogy a Sopronban központosított hitellel való üzérkedés nem a kereskedelemben és így nem azon forgalmi ágban kereste legtöbb táplálékát, a melyből kinőtt, hanem szolgálatba szegődött annak a hitelszükségletnek, a mely a kereskedelmi hitel formáival teljesen ellenkező formák között él.” A takarékpénztárak jelzálogos hitellel szeretnek foglalkozni. A kereskedői hitel egyes formáit csak akkor alkalmazzák, ha a nyújtott biztosítékok valami ingatlanra támaszkodnak. A rájuk szorulókat a hitelt rendszerint mezőgazdasági célra használják fel. „Apró intézetek, a melyek milliókra rúgó betét kamatoztatásáról kell gondoskodniok, nagy előszeretettel gyakorolják a jelzálogos kölcsönöket, a melyek, párhuzamban a betétekkel, nemcsak ideig-óráig veszik le rólok azt a gondot, hogy mitévők legyenek a pénzzel, hanem évek sorára menti fel őket a pénzelhelyezés gondja alól.” Hatalmas összegű és könnyen mozgósítható tőkék fölött rendelkeznek „nem értékesíthető betéteiken vásárolható értékpapirokban, hogy azokat veszedelem csak olyan általános gazdasági válság kapcsán érhetné”, amilyenre az első világháborúig nem is akadt példa. Korlátlan bizalmat élveznek, sőt a „személyi momentum kelleténél sokkal nagyobb”. A betéttulajdonosok nagyrésze kisember: kisgazda, kisiparos, tisztviselő, nyugdíjas.

A fűszer, gyarmatáru, divatcikk-kereskedők, általában a kiskereskedők szintén a takarékpénztárakkal állnak összeköttetésben. A soproniakról érdemes megjegyezni: „... bizonyos ellenszenvvel, vagy félelemmel vannak eltelve a hitelpapiros (mindenféle bankpapír, pl. váltó) iránt és inkább adnak kézi zálogul értékpapírt, semhogy váltókkal^{3f} manipuláljanak”. (Az idézetek Berényi i. m.-ből.)

A nagykereskedőknek a helyi bankok csak átmeneti pénzelhelyező állomásként jöhetnek szóba, mert vagy az Osztrák–Magyar Bank soproni fiókjánál, vagy egyenest Bécsben, bankár útján, intézik fizetési ügyleteiket.

3a A *részvényesek* a kapitalista vállalkozás társtulajdonosai, akik az alapításkor szükséges pénzmennyiség (alaptőke, részvénytőke) egy részét a részvény ellenében befizetik, ezért időszakonként osztalékot (nyereségrészesedést) kapnak, s részvényeik számától függően több-kevesebb beleszólásuk van a vállalkozás ügyeibe.

3b *Kereskedelmi hitel*. Rövid időre szóló, könnyen kezelhető hitelforma. A kereskedő fizetés helyett elismeri tartozását, s ezt a papírt éppúgy adják- veszik, mint az árut.

3c *Jelzálogüzlet*: a jelzáloghitelek nyújtása. Ennek a földbirtokra adott, hosszú időre szóló kölcsönnek biztosítéka — bejegyzése a telekkönyvbe, vagyis: jel(képes)-zálog.

3d Az alaptőke nagysága a részvények számától és névértékétől függ, a betétek összegének emelkedése a betevők bizalmának növekedésével egyenesen arányos. Kapitalista szempontból érthetetlen adott esetben a húzódozás nagyobb üzletektől.

3e A bank (takarékpénztár, hitelszövetkezet) üzletmenete: a becsalogatott pénz, tőke befektetése nyereséges vállalkozásokba, hogy önmagát fenntarthassa és részvényesei osztalékát növelhesse.

3f A váltó papíron tett pénzfizetési ígéret, szigorú szabályokhoz kötve.

De nemcsak a nagykereskedők vannak kapcsolatban Béccsel. Sopron a Bach-korszakban a 3. sz. kormánykerület székhelye, s mint ilyen, közvetlenül a helytartóságtól függ. Elképzelhető, hogy ez a rang a leigázott országtól bizonyos különállást, elzárkózást eredményezett, Béccsel pedig nemcsak bizonyos közigazgatási szempontból, hanem személyes, családi kapcsolatokkal is szorosabb viszony alakult ki. Idehelyezett tisztviselők, Ausztriából, Csehországból bevándorolt családok erősítik az amúgyis évszázados szálakat a német nyelvterülettel. Buda már csak ezért, de távolsága miatt sem lehetett a soproniak számára az a vonzó, fényes főváros, ami Bécs volt.

És a bécsieknek is jelentett egyben-másban valamit ez a csendes kis város. Kereskedői egy ideig gyakran fordultak meg piacán (később már inkább a soproniak mentek oda), előadók, zenészek, színészek jöttek a városba, tisztviselők, nyugdíjasok telepedtek le, és sajnos akadt egy-két olyan is, aki pusztán szerencsét próbálni jött ide – minden áron. De ezekről a következőkben lesz szó.

*

Az 1872. évről készített iparkamarai jelentésben olvasható: „Der Mangel an Baulust ist tatsächlich.” A nagytőke más, gyorsabban jövedelmező üzletekbe fekteti a pénzét, csak egyesek vállalkoznak arra, hogy a kevesebbet kamatozó, de biztosabb befektetésre, a házépítésre áldozzák a pénzüket. Az ilyen szörványos eseteken kívül csak a szükséges javítások, vagy – főleg ipari céllal – átalakítások történnek meg. Ezért kevés a lakás és nagyon magasak a lakbérek. Ezek a megállapítások a kamara egész területére – majdnem egész Dunántúlra – vonatkoznak, így Sopron városára is. Mik azok a jövedelmezőbb üzletek? Erre nézve ugyanez a jelentés szolgáltat még érdekes adatokat. Az egész annyira jellemző az 1873-as év bankbukásait közvetlenül megelőző időkre, s egyúttal az Építőbank későbbi módszereire is, hogy a jelentésnek ezt a részét közlöm (fordításban, az eredeti német). „A mindenütt... elharapódzó csaló alapítási módszer, amelynek egyetlen célja – a lehető legkisebb fáradsággal és befektetéssel gyorsan meggazdagodni és az engedélyeseknek^{3g} minden kockázat nélküli zsiros kis profitocskát biztosítani, már olyan méreteket öltött, és a kamatlábat^{3h} olyan mesés magasra srófolta, hogy ezáltal a kereskedővilág tőkáját teljesen elvonja a megszokott kereskedelmi ügyletektől. Vagy elképzelhető, hogy egy kereskedő vagy iparos dolgozni tud olyan pénzzel, ami neki 12–14 0/0-ba kerül, anélkül, hogy a biztos bukásba kergetnék? De a földtulajdonos is szenved... mert még ennek sem áll rendelkezésére 7 0/0-on alul tőke... Hova vezetnek ezek a természetellenes és egészségtelen körülmények? Nem nehéz belátni: a nép teljes elszegényedéséhez és a vagyon felhalmozódásához egyesek kezében. A vállalkozások olyan utakra-módokra tértek, amelyeket a család legmagasabb fokának kell tartanunk. Minden kis helységben, amelynek valami kis jelentősége van, alapítanak egy takarékpénztárt vagy valamilyen bankot. Az alapítók azonban semmiképpen sem kerülnek ki a helybeli gazdagabb és intelligensebb lakosság soraiból, hanem egy már valahol létező pénzintézet, amely éppen nem tud jobb üzletet, ír egy x helyen létesítendő takarékpénztár engedélyezéséért, kiad a nyilvános jegyzésre szánt (az újságokban, hirdetésekben közölt), bizonyos számú, rendszerint nevet-

3g Engedélyes az, aki a hatóságoktól lehetőséget kap arra, hogy valamilyen üzleti vállalkozásba, pl. bankalapításba fogjon.

3h Kamatláb. A kölcsönért használati díj: kamat jár. A bank jövedelme – többek közt – a kétféle kamat közti különbség. Ami pénzt ad, azért kap kamatot (ilyen a diszkont), amit pedig hozzá visznek, azért ő fizet kamatot. A tőke százalékában kifejezett és előre meghatározott összeg a kamatláb (diszkontláb).

ségesen kevés részvényt a (tényleges) jegyzésre darabonként 10–20 forintos felülfizetéssel, hatalmas túljegyzést produkál, amit aztán az intézet reklámjaként használnak ki, aztán ha a kedélyek megfelelően elő vannak készítve és eléggé befogadóképesse hangolva, a magának – vagyis az alapítónak – félretett részvényeket művészen felszrófolt magas áron a piacra dobja, barátságosan zsebre vágja a profitot, a léprement részvényesek aztán kutathatják, mit kezdjenek az intézettel, és hogy a kezükben levő drága részvényeknek csak félig megfelelő kamatozását érik el, mi sem természetesebb, mint emelik (kölcsönökre) a kamatlábat. Mindehhez hozzájön még az örült tőzsdejáték...³ⁱ amelyben egyesek a nagy igyekezetben, hogy gyorsan meggazdagodjanak, lehetőségeiken felül vállalnak kötelezettségeket, aminek gyakori vége a teljes összeomlás. Erre vonatkozó jelentések feküsznek előttünk a kamara-kerület minden részéből, amelyekben panaszkodnak, hogy a kedvezőtlen kereskedelmi viszonyok között a kereskedők nagy része a becsületes foglalkozás polgári munkájától elfordult és a szokásokkal ellentétes, bizonytalan tőzsdespekuláció karjaiba vetette magát.” Megjegyzésben közlik, hogy a fentieket 1873 áprilisában írták, „...azóta messze túlszárnyalta aggodalmainkat a májusban bekövetkezett tőzsdeválság”. Utóirat: „Oedenburg und mehrere bedeutende Orte des Kammerbezirktes haben diesbezüglich die traurigsten Erfahrungen gemacht, die grossartigsten Verluste erlitten. Banken, denen das unbedingteste Vertrauen entgegen gebracht wurde, deren Bilanzen über die Geschäftsgebarung des Jahres 1872 schwindelhafte Ziffern aufwiesen, sind seitdem fallit geworden, haben die Ersparnisse von tausenden fleissigen Händen verschlungen und Firmen, die sich des besten Rufes erfreuten, mit in den bodenlosen Abgrund greissen...”^{3j} (Hauptbericht der Oedenburger Handels- und Gewerbekammer für das Jahr 1872. Oedenburg, 1873. Druck von Adolf Reichard. 44 l.) Talán Schindler Ferenc titkár a szerzője.

Az országban ekkor 26 pénzüintézet szűnt meg, ebből Sopronban hat. Egymillió forintnál jóval többre becsülik a veszteséget. A város 35 429,20 forinttal terhelte meg a bankokat, de ebből az egyenesadóból csak 8 490,20 forint folyt be a bukások miatt. Bécs fekete péntekje volt az a május 9. „Es war ein wahrer Höllenbreughel!”^{3k} – kiált föl egy szemtanú.

És ebben az évben, január 1-én, kezdi meg működését az Építőbank. 1872. november 10-én alakult, december 21-én felveszik a cégjegyzékbe.

*

Az 1873-as bukás-sorozat feltűnő jelensége, hogy Sopronban, ebben a kis városban egyszerre hat bank jelent csődöt és két nagyobb megmarad. Már maga ez a tény is arra mutat, hogy nem különálló pénzüintézetekről, hanem sokkal inkább különféle elnevezésekről van szó. Valóban, ha jobban utána nézünk a vezetőségek névsorának, azt tapasztaljuk, hogy a legtekintélyesebb tagok, a főirányítók Flandorffer, Lenck Emil és Petrik József. A tulajdonképpeni azonos-

3i *Tőzsdejáték.* Akié a részvénytöbbség, azé a vállalat. A részvényeket a tőzsdén lehetett adni-venni. A virágzó vállalatét sokan megvették volna, emelkedett hát az árfolyama, az értéke, amelyiknek viszont éppen rosszul ment, annak a részvényeit áron alul is eladták, csak szabaduljanak tőle. Aki nem vállalatot akart szerezni, csak pénzt, megvette az olcsót, és ha szerencséje volt, később drágábban továbbadhatta. Ez a tőzsdejáték.

3j Fordítása: Sopron és a kamara kerületének több jelentős helysége erre vonatkozólag a legszomorúbb tapasztalatokat szerezte, a legnagyobb veszteségeket szenvedte. Bankok, amelyekkel szemben feltétlen bizalommal voltak, melyek mérlege az 1872-es üzleti évről hamis számadatokat tüntetett fel, azóta csődbe kerültek, ezer, meg ezer szorgalmas kéz megtakarított pénzét nyelték el és a legjobb hírnévnek örvendő cégeket rántották a feneketlen mélységbe...

3k Fordítása: Valóságos pokol volt!

ság néha még a látszatra sem ügyelve jelentkezik a nyilvánosság előtt. 1873 februárjában hat bank egyszerre adja be ajánlatát a városhoz a városi pénzek elhelyezésére, s közülük kettőé jóformán szószerint azonos.⁴

Az ajánlattevők közt van a Soproni Általános Bank is. Igazgatója Schladerer Alfréd, az Általános Takarékpénztár választmányában is szerepel. Igen fontos tény ez, amit az ajánlat aláírásán kívül az adófékönyv 1873. 62. sz. tétele is bizonyít. Ez a Schladerer nem más, mint az Építőbank jövődő nagyhatalmú igazgatója.

A bukások után a városnak lényegében két pénzüintézete maradt: a Soproni Takarékpénztár és az Építőbank. Erdemes most már a két vezetőség névsorát szemügyre venni.⁵

1874-ben a Takarékpénztár vezetősége: lovag Flandorffer Ignác, Rupprecht J. (aligazgató), Zettl J., Russ K., Ritter L., Thirring N., Aberth X. F., dr. Schwarz M., Mechle J., dr. Kania J. stb. Ugyanakkor az Építőbank vezetősége a következő: Rupprecht J. (az igazgatótanács elnöke), Russ J. B. (alelnök), Gallus S., dr. Kania J., Mechle J., Markl J., Pottyondy Á. (a Lenck Emil vadász-társaságából), Pálffy, Rátz, Ritter L., Schneider Fr., Thirring N., Zettl J., Meller Imre. Vezérigazgató pedig: Schladerer Alfréd. A majdnem patriarkális intézmény és a házard üzletekbe, tőzsdézésbe kezdő bank vezetőinek névsora túlságosan is megegyezik ahhoz, hogy az üzletmenetekben mutatkozó különbség okát az egész vezetőségben keressük. Azok a rosszul, hamisan és könnyelműen gazdálkodók, akiknek csak az Építőbank ügyeire van befolyásuk. Elképzelhető, hogy nélkülük a bank további sorsa a takarékpénztárhoz hasonlóan alakul. Vagy még 1873-ban megszűnik, esetleg beolvad abba.

Adataink még nem elégségesek ahhoz, hogy határozott véleményt alkossunk ezekről a személyi ügyekről. Mindenesetre valószínűnek látszik, hogy az Építőbankra a Lenck-családnak volt szüksége és talán elsősorban Lenck Emilnek. Erre mutat a bank és a Lenck-cég közti szoros üzleti kapcsolat, különösen a későbbi időkben, mikor a milliomos Lenck Sámuel fiai, Gyula és az előbb említett Emil, irányították már a céget. De nemcsak a bankra, hanem Schladererre is szükségük volt. Nem tudjuk, hogy ez a nagy darab szakállas ember hogyan került Sopronba, személyéről később szólunk még, most csak annyit, hogy az is lehetséges, hogy mint jó szakember férkőzött a Lenck-család közelébe. Ebben az esetben Lenck Emil nem lehetett valami jó emberismerő, mert ugyancsak ő juttatta vezető állásba a kiscelli takarékpénztár vezetőjét, aki később Schladererhez hasonló módszerekkel tette tönkre intézetét. Akárhogy is volt, a család segítsége nélkül már 1873 körül véget ért volna a bankigazgató pályafutása. Az egyik bukott bank, a Soproni Leszámitoló Bank igazgatóját, bizonyos Spitzert ugyanis 1874. VII. 25-én, a Sopron c. lap közlése szerint elfogják. A szintén csalárd bukással vádolható Soproni Általános Bank vezetői pedig még novemberben sem készítették el a mérleget,^{5a} a felosztási határozatot és a

4 A Soproni Kereskedelmi és Iparbank-é és az Építőbanké. A többi négy bank: Soproni Hitelbank, Soproni Általános Bank, Soproni Leszámitolóbank, Nyugatmagyarországi Jelzáloghitelbank. Az ajánlatokat 1873. február 4-én kéri a város és március 6-án már dönt is a kereskedelmi és iparbank ajánlatát fogadván el. Lásd S. Levéltár XXV. 17363. Ugyanezek a pénzüintézetek szerepelnek a májusi csődlistán, kivéve az Építőbankot. A hatodik csődbe-került bank a Soproni Általános Takarékpénztár nevet viselte, de ennek alakuló közgyűlése csak április 28-án volt!

5 Magyar Compass 1875.

5a *Mérleg.* Valamely vállalkozás (üzlet, részvénytársaság stb.) évi kiadásainak és bevételeinek egyensúlyba hozott kimutatása. Előfeltétele a különböző könyvek pontos vezetéséből álló kettős könyvelés.

leszámolási tervet. Vagyis semmit se, nehogy megtudják illetékesek, hogyan működtek. Ugyanekkor Schladerer már benn ül a következő igazgatói székben. Újságban még berzenkedtek ellene, de végül is az egész ügyet eltussolták. Anynyira, hogy 1901-ben, mikor mindennek elnevezték a Herr Obergauner-t,^{5b} ezt a régi bűnét sem az igazságügyi hatóságok, sem a közvélemény nem rója már fel neki.

*

A Sopron c. lapban 1873. február 1-től hirdetés olvasható, amelyben a Soproni Építő és Földhitelbank (Várkerület 9.) „... elvállalja mindennemű építkezések kereszttulvitelét a már közhírré tett és a bank helyiségeiben megtekinthető építési szabályok értelmében, átveszi mindennemű építkezési anyagok szállítását és építkezőknek előleget és kölcsönt engedélyez... kibocsát pénztári utalványokat... elfogad betéteket... 5% és 6%-os kamattal, elfogad pénzeket folyószámlára, leszámítol^{5c} váltókat és más értékpapírokat... ad kölcsönt... ingatlanokra, előlegeket... elvállalja a közvetítést vevő és eladó, bérlő és bérbeadó közt és e célból külön közvetítőirodát nyitott...” (Ez az iroda a Várkerület 121. alatt van.)

A hirdetés a nyilvánosság előtt bizonygatja, hogy az új létesítmény alapszabályainak megfelelő paragrafusai szerint és ebben az időben a városhoz, minisztériumhoz küldött beadványai szellemében (lásd Közgy. jkv. 1873. I. 406.) próbál nagyobb lendületet vinni az építkezésekbe. A vezetőség többségének valóban ez volt a szándéka, legalábbis az első években. Hiszen több építőmester is található közöttük. Mindenesetre több, mint később.

A kiindulás azonban már olyan volt, hogy a szándékból sohasem lehetett valóság. Az 1873. májusi válság majdnem elvitte az egész befizetett részvény-töket.

Még 1872-ben úgy határoztak, hogy a hatszázezerforintnyi alaptőkének csak felét fizettetik be. A kibocsátott 6000 db 100 frt-os részvény 10%-át 1873. január 1-ig, további 40%-át májusig fizették be a Soproni Kereskedelmi és Iparbankba. Ez bukása napján 206 688 frt 18 kr-ral volt adósa az Építőbanknak. Május 9-én neszét vették, hogy megrohanni készülnek a hitelezők a bankot. Sikerült elsőnek odaérni és „... igazgatóságának egyik tagja, meg az akkori főkönyvelő, elhoztak a bankból brevi manu^{5d} szerzett zálogképpen 166 604.66 frt értékű jelzálogkötvényt, ezeket később egyezség útján magára cedáltatta^{5e} (a bank) és így vált jelzáloghitelezővé.” (Taizs i. m. a szakértők jelentéséből.) Nem tudjuk, hogy ki volt az igazgatóság említett tagja, de föltehetően az a Petrik József, aki könnyen neszét vehette az eseményeknek, hiszen a Soproni Kereskedelmi és Iparbank vezetőségében is helyet foglalt.

Így megmentették ugyan a részvénytőke nagyobb részét, de egyúttal le is kötötték. Be kellett volna fizetni a tőke második részét is, hogy mozgatható pénzüik legyen, de ez a kívánság csak nagynéha merül föl, történni semmi sem történik. Azt csinálják, hogy az ideiglenes részvények helyett kevesebb véglegeset adnak ki, minden öt helyett négyet.

5b Fordítása: Főcsirkefogó úr.

5c Váltó leszámítás, v. leszámítolás a váltó értékesítése lejáratá előtt. A bank kifizeti a váltó birtokosának a váltó névértékét, megtérítve magának a lejáratig járó kamatot (bankdíszkont).

5d Brevi manu = itt: formások nélkül.

5e Cedáltat = átenged, átruház.

Ennél sokkal súlyosabb hiba volt az alapszabályoknak az a paragrafusa, amely a hosszúlejáratú hitelek biztosítására rövidlejáratú hiteleket ír elő(!). Nehéz megérteni, hogy ez a képtelenség hogyan maradhatott benn az amúgy is sok változtatást megért alapszabályokban (csak 1876-ban adják ki nyomtatásban), legfeljebb úgy, hogy egyes vezetők nem is gondoltak komolyan arra, hogy a bank – hangzatosan megfogalmazott céljainak megfelelően –, hosszúlejáratú hiteleket fog nyújtani. A többiek pedig – úgy látszik – nem értettek hozzá.

Az Építobank pénztári utalványa (1900)

Az első években mindenesetre azt látjuk, hogy itt is, ott is kisebb építési vagy parcellázási üzletekbe kezdenek. Ezek nagy részét azért vállalják, mert nincs más mód az adósságok behajtására. És a legtöbbször kimutatható még a Lenck-család befolyása is. Lenck Gyula, Lenck Emil, Pottyondy Ágost neve sokszor szerepel a bankkal kapcsolatban. Ezekről pedig tudjuk, hogy együtt lovagoltak, együtt vadásztak és egy kávéház, egy bizonyos Café Biringer, törzsvendégei voltak a hetvenes évek eleje óta. A család befolyása mutatkozik meg abban is, hogy a bank a volt Kereskedelmi és Iparbank helyére, a Várkerület 115-be költözik. Ez pedig a Lenck-család rezidenciája. 1874. február 5-től kezdve működik itt. Ezzel kapcsolatban érdemes egy kis apróságot megjegyezni. A Sopron 1874. március 28-i közlése szerint az Építobank magyar feliratait sutba vetette. Illetékes hely szerint csak azért, mert új helyiségének homlokzata szűkebb és új cégtábla kellett. Mindenesetre azok a nagykereskedők (Lenck, Rupprecht, Russ, Müller), akik támogatták a bankot, mind német anyanyelvűek voltak.

Aztán egyre jobban fogynak az igazgatóság kezdeményezései. Megszerveződik a tisztviselőgárda, növekszik a társadalmi elismerés meg az osztalék, látszat szerint minden a legnagyobb rendben van. S ekkor kezdődik a második korszak, mikor végzetesen szétválnak a látszat a valóságtól.

*

A bank az 1882. évi adófékönyv tanúsága szerint ebben az évben már a Várkerület 121. (ma: Lenin krt. 104.) alatt található. Egy biztosító ügyletekről

szóló hirdetményében az áll, hogy bejárat az udvaron balra. Ez feltehetően csak annyit jelent, hogy *ott is* volt bejárata. A hivatalos idő 8–12 és 3–6-ig tartott. A földszinten a pénztároson kívül még két tisztviselő dolgozott, de ezek — a levelező és a gyakornok — valamilyen hátsó helyiségekben, mert azt több forrás is hangsúlyozza, hogy a felekkel csak a pénztáros érintkezett. Az ő kezében állott az ún. kézi pénzszekrény — 10 000 frt-ig készpénz és kisebb letétek céljára —, egyik kulcsa nála, másik az igazgatónál. Schladerer hivatali helyiségében állott a nagy depot (letét)- szekrény, benne a biztosítékok, nagyobb letétek, alapítványok, így később a Müller Paulin-féle is, amelyből az utolsó időszakban 30 db nagyeceni cukorgyári részvényt kiemelt és soha sem tett vissza. Ennek a tűzbiztos páncélszekrénynek egyik kulcsa az akkor már elnök Russ J. B.-nál, a másik az alelnöknél, a harmadik, az ún. stecher pedig az igazgatónál volt. De gyakorlatilag Schladerer bármikor ellenőrzés nélkül benyúlhatott a letétek közé, mert akár az irodaszolgáival is elküldték neki a kulcsokat, ha kérte. Ami a levelezést illeti, ebben is teljesen szabad keze volt, mert ha alá is írta valamelyik vezetőségi tag, biztos lehetett felőle, hogy el már nem olvassa. (Macher A., Zundl Károly és Reschl F. tanúk vallomása.) Elképzelhető az ellenőrzés lazasága abból is, hogy a nyugtázást és minden egyéb aláírást (pénztárutalványok) a tisztviselők intéznek vagy kitöltetlenül iratják alá.

Mindezekből a látszólagos apróságokból tevődik össze az a kép, ahogyan a bank 1881-től kezdve működött. Az igazgatósági tagok csak tereferére jártak be, s legfeljebb csak a tiszteletdíjukkal meg az osztalékkal törődtek.⁶ Jó példa erre, hogy sohasem kifogásolták, miért olyan magas a kamatláb. 5 %-os kamatot fizettek a betétekért, a legtöbbet a városban. Ez előnynek látszik, de mint 1893-ban megállapítják, a legnagyobb üzletük a váltóüzlet (lásd^{5c}), ehhez pedig nem célszerű a magas kamatláb. Nem emelhetik ugyanis olyan magasra a discount-lábat, hogy a különbségből, a nyereségből kikerüljön a betétkamat, a tőkekamatadó, az üzleti költség és a 8–10 %-os osztalékot biztosító nyereség. Ami pedig a szelvények beváltása körül történt, egyenesen annak fitogtatása, hogy van a banknak elég fölösleges pénze. Különbösen is szerette mutatni, hogy erős. Átlag 1,2 millió K értékű (a korona bevezetése, 1892 utáni adat) szelvényeket váltott be díjtalanul, jobban mondván veszteséggel, mert a költségeken kívül számításba kell venni azt a kamatvesztéséget is, amely a bankot a szelvényekbe fektetett jelentékeny összeg után érte, meg a sok időt, munkát és postaköltséget. A bank „... már kezdettől fogva és főképp fennállása második évtizedében a legnagyobb odaadással azokat az ügyleteket szorgalmazta, amelyek javarészen a váltóházaknak és a különleges cél és hivatottság nélkül működő bankoknak szokott üzletköre lenni. Így adott kölcsönöket folyószámlában, leszámított váltókat, adott előleget értékpapírokra, vásárolt és eladott értékpapírokat és sorsjegyeket, beváltott szelvényeket és külföldi érmekeket és elfogadott megőrzésre betéteket.” (Taizs i. m. a szakértők jelentéséből.)

A tisztviselőgárda a következőképpen alakult.

1873-ban még csak egy tisztviselő van: egy Bauer A. nevű könyvelő. Schladerer valószínűleg már az év végén igazgató. Ekkor felveszik a hirdetés vagy takarékpénztári rokona útján Schmidt Frigyeszt vagy Ferdinándot (mind-

⁶ Az osztalék 1874–1875: a befizetett tőke 6 %-a, 1876–1887: 8 %-a, 1888–1892: 9 %-a, 1893–1900: 10 %-a. — A tiszteletdíjak: dr. Kania Józsefnek a jegyzőkönyv vezetéséért 200 K évi átalány járt, a felügyelőbizottság tiszteletdíja évenként és fejeként 200 K (szakértők jelentése). Egyéb díjazás nincs.

két keresztnévvel szerepel a forrásokban).⁷ Ő a pénztáros, de 1880-ban meghal. A bukásban szereplő tisztviselők közül elsőnek Wrchovszky Gyulát alkalmazták. Már az 1875-ös Magyar Compass könyvelőként említi. A másik vezető tisztviselőt, Prochazka Arthurt, 1876-ban szerződtették. Wrchovszky családja közismert volt a városban, nemességük volt, tehát egyenrangú és ismerős tárgyalófél minden városi polgár számára. Ezért nem csodálható, hogy 1881-től kezdve ő a pénztáros, viszont a bécsi származású Prochazka a könyvelő. Érdekes, hogy a könyvvezetés csalásai ettől kezdve mutathatók ki. Prochazka hat évvel volt fiatalabb Schladerernél. Az igazgató 1845. július 1-én született Staufen községben, a badeni nagyhercegség területén. Bécsből került Sopronba 1871-ben. Nem lehetetlen, hogy igazgató és könyvelő már korábban ismerték egymást.⁸

Braunshier Gyula kismartoni (1864) születésű gyakornok 1881 óta, 1883-ban levelezővé lép elő.

Ez a négy ember vezette orránál fogva az egész igazgatóságot és választmányt kerek húsz esztendőn keresztül.

Rajtuk kívül tudunk még egy gyakornokról (Macher Alfréd) meg egy irodaszolgáról (Resch Ferenc). Ők az üzelmekben nem vettek részt.

Ezek a tisztviselők megfelelő képzettséggel rendelkeztek és a szakértők megállapítása szerint formailag a legkifogástalanabban végezték munkájukat. Kétségtelen, hogy Schladerertől függetlenül is voltak kisebb egyéni akcióik, de lényegében nem ők határozták meg a bank további útját.⁹

*

A tulajdonképpeni irányítók első elképzelése az lehetett, hogy amint zavar-talanul hozzákezdhetnek, újból tőzsdézni fognak, mint 1873-ig. Úgy látták, hogy rendes üzletmenettel nem is lehet és nem is érdemes nyereségre spekulálni, ezért 1881-ben felvették a kapcsolatot egy bécsi bankházzal, hogy értékpapírok vételével és eladásával az árfolyamkülönbsézen nyerjenek. Első próbálkozásuk mindjárt veszteséggel járt, erre az Adolf Weiss jun. bankházhoz pártoltak át. Az Osztrák–Magyar Hitelintézeti papírok (nem a későbbi Ált. Hitelbank) azonban semmi nyereséget sem hoztak a banknak, sőt 1885-re már kerek 900 000 forint a veszteségük. Ezután államvasúti részvényekkel kísérleteztek, most már nyereséggel, s így sikerül az időközben kétféle forint fölé emelkedett veszteséget 1892-től 1895-ig 1 178 000 forint-ra lenyomni. Az utolsó tőzsdeügyletet, a készletben levő 7200 db hitelrészvény eladását, 1895 szeptemberében bonyolították le. S ezzel befejezték a tőzsdejátékot.¹⁰ A Soproni Napló írja 1903. január 18-án: „A személyes érintkezés alkalmával Schladerer mindig jókedvű volt és úgy nyilatkozott, hogy az ügyleteket milliomosokból álló konzorcium részére köti.” Lehet, hogy ez célzás a Lenck-családra. Az is lehet, hogy csak a visszaemlékező átfogalmazása. Az azonban tény, hogy a tőzsdejáték abbahagyása valamiféle összefüggésben van a Lenckekkel. Lenck Emil ugyanis éppen ekkor bukik bele gabonaszpekulációba a bécsi terménytőzsdén. A szakértők szerint ez anyagilag nem érintette a bankot, ezért még érthetlenebb, miért hagyták abba a tőzsdézést éppen akkor, mikor nagy szükségük volt a végre elért nyereségre és tud-

7 A Magyar Compass-ban Ferdinánd, egy újságban közölt gyászjelentésben Frigyes.

8 Erre enged következtetni a szakértők jelentésének az állítása, hogy — bár ez szokás volt és az állás hirdetése is említi —, Prochazka sohasem tett le óvadékot.

9 L. Taizs i. m.: Vádirat.

10 L. Taizs i. m.: Szakértők jelentése.

ták, hogy máshonnan nem tudnak már pénzt szerezni. Ettől kezdve a bukásig egyik napról a másikra él a bank és a legváltózatossabb eszközökkel próbálja megszerezni a pénzt azokra a kiadásokra, amelyeket már sehogysem tud elkerülni. És közben még arra is van gondjuk, hogy őrizték a látszatot, sőt az eredetileg 6 %-os osztalékot 10 %-ra emeljék. De éppen azért, mert túlságosan is magabiztosnak akartak látszani, gyanússá váltak a szakemberek előtt. Az Osztrák–Magyar Bank soproni fiókjának vezetői – csodálkozva azon, hogy más pénzügyintézetek szokásától eltérően, az Építőbank sohasem mutatja be könyveit baráti felülvizsgálás, tanácskérés végett –, figyelmeztették az egyik igazgatósági tagot arra, hogy itt valami bajnak kell lennie. Az illető, Zettl Gusztáv, szólt is, felelőlegesen egyéb dolgokat is, amit mondtak neki. Schladerer azonban kivágta magát, és az eset még csak jegyzőkönyvbe sem került. Így végződött az egyetlen próbálkozás az ellenőrzésre. Pedig akkor már minden mérleg, minden leltár hamis volt évek óta. 1881-től kezdve hamisították a könyveket, de akkor még vissza-visszakönyvelték a mérlegkészítés idejére átcsoportosított összegeket a valódi helyükre. Később már ezt sem tették. Schladerer az utolsó években már arra is vetemedett, hogy a lezárt, átkötött letétek jó részvényei helyett rosszakat csempészett be, sőt hamisakat is nyomtatott azzal az ürüggyel, hogy magasabb névértékűekre kell becserélni a forgalomban levőket. A felsorolást lehetne még folytatni, de ebből is látható, hogy minden eszköz jó volt, ha valamennyivel meghosszabbította a bank életét.¹¹

*

Schladerer az első években Megyeház tér 6. sz. alatt lakott (ma: Beloianisz tér), 1893-tól azonban átköltözött a Templom utca 24-be. Felesége bécsi származású, könyv- és tudománykedvelő, de egy kissé hóbortosnak tűnő asszony. Egy lányuk volt, akit 1899-ben egy bizonyos Slawik József János cs. és kir. főhadnagy vett feleségül.¹²

A bankigazgató keveset tartózkodott a hivatalában. Számos egyesületnek és bizottságnak volt a tagja, a városházán ő volt a fő pénzügyi szaktekinetély, de csúfolták Bankett-Direktornak is, az ő tanácsát kérték ilyen ügyekben is. A hétvégét speisingi villájában töltötte, s évente legalább hat hetet időzött különböző fürdőhelyeken. Csak az utolsó években változtatott ezen, ekkor már többet tartózkodott Sopronban. Ekkor lővert is béreltek, Czeglédy Gyula zenetanárát Bánfalva felé. 1895-től említik mint teлектulajdonost az ún. Hosszú-sori árok mentén (mai Sztálin tér),¹³ ez volna az egyetlen soproni ingatlan. Ha már Sopronhoz csak ennyi kötötte, a magyarsághoz még kevesebb. „Kutschersprache sprech ich nicht” (kocsisnyelven nem beszélek) – mondta, s valóban nem beszélt, nem írt magyarul. Mikor 1886-ban soproni illetőségért folyamodott, kérvényét az iratok tanúsága szerint nemcsak, hogy nem ő írta, de feltehetően a városházán fogalmazták neki. „Ungarische Sauwirtschaft” (magyar disznóság) volt a szavajárása a közállapotokra, s közben annyi pénzt vett fel a bankból személyi céljaira, amennyit akart.¹⁴

11 L. Taizs i. m.: Szakértők jelentése.

12 S. Levéltár XXX. 309.

13 S. Levéltár XXV. 27753.

14 Itt érdemes megjegyezni, hogy az utolsó években az igazgató fizetése 8000 K. Ugyanakkor a többi tisztviselőé: könyvelő 4200 K (1872-ben 1200 o. é. frt-tal hirdetik), pénztáros 4200 K (1872-ben 1000 o. é. frt-tal hird.), levelező 3200 K, gyakornok 1440 K, szolga 1080 K (1872-ben 360 o. é. frt-tal hird.) évente. A tisztviselők rendes

S bár nem mert senkinek a szemébe nézni, a nyugalom látszatát mégis megőrizte, s nem tiltakozott az ellen, hogy utoljára még — 1898-ban, a bank 25 éves jubileumán — Gebhardt József polgármestertől, bankvezetőségi tagtól kezdve,¹⁵ a várost irányító liberálisok vezérszónokain keresztül, egészen az udvarias rivális pénzügyi vezetőkig mindenki őt dicsőítse. Csak Zombor Géza, a radikális párt elnöke és a Neue Zeitung, meg a Radikal c. lapok támadják, ők sem nyíltan.

Ezek a jóhiszemű vagy kevésbé jóhiszemű polgárok rettenetesen meglepődtek, mikor 1901. október 18-án plakát adta hírül mindenkinek, hogy elrendelték az Építőbank ellen a csődöt.¹⁶ Ez a vég az eddigiek alapján is előrelátható volt, hogy miért éppen ekkor történt, arra csak egy-két homályos adatunk van. Október 13-án a már évek óta súlyos asztmában szenvedő Lenck Gyula összevész Schladererrel. Egész éjszaka hallják a hangos szóváltást. Másnap délre Lenck Gyula halott. (A halotti anyakönyvi bejegyzés szerint 12 órakor halt meg, tüdőlégdag-ban.) Schladerer kifizeti kártyaadóságát a kaszinóban és elűnik. Azt hiszik, Amerikába menekült, mint kiscelli szélhámos-társa,¹⁷ Rosenberg Henrik. De nem. 20-án megtalálják az erdőben. Agyonlötte magát. (Jellemző, hogy nem a rendőrség, hanem egy önkéntes nyomozó akad rá.) A cég rövidesen szintén csődbe kerül. Ennyi az összefüggés a két ember és a két cég pusztulása közt. Többet eddig még nem tudunk.

*

Az ügyben érdekelték mindent elkövetnek, hogy mentseék, ami menthető. Mivel elsősorban a város politikai vezetése sínylette meg a bukást, cél az, hogy minden bűnt a halott igazgatóra hárítsanak, ezáltal tisztára mossák a liberális pártot. Bűnön természetesen nemcsak a bank csalásait, hanem a liberális uralom összes hibáját is értenünk kell. Ezért hangoztatják, hogy az Építőbank bukása az oka Sopron hanyatlásának. Ezt a kortársak el is hiszik, mert elég látványos volt a bukás. Így teremtenek maguknak tabula rasa-t az 1902. évi választásokra. Különbösen is általános érdeke a kizsákmányoló osztálynak, hogy ne firtassa a bank vezetőségének felelősségét, hozzáértését. Ebből az általános érdekből következik, hogy a „független” bíróság (most még annyiban is független, hogy Zalaegerszegről küldik, mert Sopron legtöbb bírója érdekelt az ügyben) inkább a tisztviselők bűnösségével foglalkozik. A nehézkesen működő igazságszolgáltatás 1904-re hozza meg csak végső ítéletét, amelyben végül is igazi bűnösnek csak a könyvelőt és a pénztárost találja.

Az időhúzás és az elbogatellizálás elve érvényesül a csődválasztmány munkájában is. A kárvallottak teljes listája több okból nem készül el, s azt sem tud-

fizetésükön kívül a közgyűlés idejében az igazgatóság által megszavazott jutalmakat kapták: Wrchovszky 1885-ig 600 K-t (átszámítva), azután 800 K-t, Prochazka 500 K-t, ill. 600 K-t, Braunshier 300 K-t, ill. 400 K-t. Egyéb díjazás nincs. Összehasonlításképpen: a nagyipari munkások átlagos évi bére 1901-ben 708 K.

¹⁵ A bank vezetősége az utolsó években a következő. Elnök: Russ B. János (1878. ápr. 13. óta), alelnök: Friedrich Ágost (1897. ápr. 3. óta, ig. tag: 1890. ápr. 20. óta), igazgatósági tagok: Mechle József (alapítástól), dr. Kánia József (1876—), Gebhardt József (1886—), Thirring Nándor (1889—), Zettl Gusztáv (1893—), Schneider Márton (1897—), felügyelőbizottsági tagok: Felkl József (1893—), dr. Kretschy Sándor (1897—), Prückler Ignác (1897—).

¹⁶ „A csőd törvény 88. §-ai értelmében a hirdetmény kibocsátatik és az irodának meghagyatik, hogy azt a törvényszéknél még a mai napon függesztesse ki...”
Dátum: Sopron, 1901. október 18. Aláírás: Havass s. k. kir. tvszki elnökhelyettes.
— S. Levéltár XXV. 27479.

¹⁷ 1899-ben.

juk biztosan, hogy mennyi a kárhoz képest a bank értékesíthető vagyona. Mindenesetre 10 %-nál nem volt több az az átlagos összeg, amit a károsultak később kaphattak.

Magát a tényleges kárt nehéz felmérni. További kutatásokra és elemzésekre van szükség.¹⁸ Talán furcsának hat ez a megállapítás, hiszen említettük már, hogy írtak erről a bukásról egy könyvet és számos visszaemlékezést is. Utóbbiakra lásd az 1. lábjegyzet megjegyzését, a könyvre nézve pedig hadd álljon itt néhány gondolat.

A könyvben találunk egy 644 tételből álló kimutatást, a károsultak jegyzékét, a bejelentett és az elfogadott követelések számoszlopaival, de hogyha ezeket összegezve egybevetjük a más helyen közölt összesítéssel, különbségekre bukkanunk. A könyv 11 millió K-t meghaladó bejelentett követelésről beszél, a lista 1–644. tétele összeadva 10 688 637 k 66 f. Ebből a könyv szerint valódi-nak elismertek 7 718 642 K 03 f-t, míg az összeadás eredménye 7 406 330 K 42 f. A könyv más kimutatásaiban is vannak legalábbis felületességek. Hiányzik belőle az egész nyomozati anyag. De hiányoznak az ítéletek is. Ezek persze benne sem lehetnek, mert az elsőfokú ítélet meghozatala előtt három hónappal adják ki. Egy hónappal a törvényhatósági bizottsági választások előtt. A nyomda is, az újság is, amelyik a könyvet hirdeti, s amelynek tudósítója a könyv összeállítója, a liberális párt híve. Névtelenül jelenik meg, de most már tudjuk, hogy dr. Taizs Károly, iparkamarai másodtitkár a szerző. Vannak a könyvnek érdemei is, például a szakértők jelentésének közlése. Ez azért is érték, mert a bank iratairól csak annyit tudhatunk, amennyit ők leírnak. Az iratok ugyanis, mint bűnjelek, a bíróságra kerültek és a háborúban elpusztultak.

Források:

1. (Dr. Taizs Károly):
A soproni bank-bukás. A bukás története és következményei a bírósági és közigazgatási ügyiratok nyomán.
Sopron, 1902. Röttig Gusztáv könyvnyomda kiadása és nyomása. 312+2 lap.
2. (Dr. Karl Arnold):
Alfred Schladerer... und der Oedenburger Bankkrach.
Sopron, 1901. Röttig G. nyomása, a Neue Zeitung kiadása. 16 lap.
3. Dr. Berényi Pál:
A Soproni Takarékpénztár ötven éves története 1842—1892.
Sopron, 1892. Rónai Fr. nyomása, a Takp. kiadása. 159 1+fűgg.
4. Dr. Berényi Pál:
Sopron megye (Megyei Monografiák sorozat)
Budapest, 1895. Magyar Tud. Ak. 108 lap.
5. Sándor Vilmos:
Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900. Szikra, 1954.
6. Lenky Jenő:
A soproni Lenck család (Története s leszármazása)
Kézirat. Előszó dátuma: 1943. szeptember 1.

¹⁸ A bank összes forgalma a szakértők jelentése alapján 1873-tól 1901-ig kb. 60 millió K-ra tehető, de a rendelkezésre álló adatok alapján ez az összeg még jelentősen finomítható. Ebből ötmillió K az, amit Sopron 1901-ben veszített. De ha meggondoljuk, hogy a bankból mi haszna volt a városnak a huszonnyolc év alatt, akkor nem a bank bukását, hanem működését fogjuk károsabbnak ítélni.

¹⁹ Orsz. Levéltár IV. 2520. Az I fokú ítélet 1903. február 5-én Sopronban, a győri tábla ítélete 1903. júniusában, a kúriáé pedig 1904. márciusában.

7. Dr. Szádeczky—Kardoss Tibor:

A magyarországi pénzügyintézetek fejlődése (Közgazd. Könyvtr. IV.).

Budapest. é. n. Gergely R. kiad. 212 l.

Kamarai jegyzőkönyvek, Magyar Compass, Polgármesteri jelentések, Adófékönyvek, Közgyűlési jegyzőkönyvek, az Országos Levéltár és a Soproni Levéltár megfelelő iratanyaga, a Soproni Szemle, a múzeum és a Thier-féle gyűjtemény.

Das Wirken und der Zusammenbruch der Soproner Baubank. 1873—1901.

Diese Abhandlung des Zusammenbruches der Baubank ist nur ein Entwurf eines grösseren Werkes, dessen Stoff die Tätigkeit und Sturz jener Bank bildet. Die Oedenburger Bau- und Bodencreditbank begann ihr geschäftliches Leben im Jahre des grossen Wiener Börsenkraches, im Mai 1873. Wegen sündiger Leichtsinngigkeit und Laienhaftigkeit ihrer Leitung wäre sie schnell zugrunde gegangen, wenn Alfred Schladerer (gebürtig aus Staufeu in Bayern), der von Wien nach Sopron gekommene Direktor, mit zwei von seinen Beamten, (Arthur Prochazka, ebenso aus Wien, und Julius Wrchovszky, Mitglied einer grossen Soproner Familie) zusammenspieland durch eine ganze Serie von Betrügereien ihr Leben bis 1901 nicht verlängert hätte. Die Tätigkeit und Fall der Baubank ist bezeichnend für die damalige wirtschaftliche Lage in kleineren Städten. Der Verfasser bekennt sich gegenüber der Meinung der Zeitgenossen und den bisher erschienenen Arbeiten dazu, dass der Bankfallit in der Stadt keineswegs so grossen Verlust verursachte und dass ihre Tätigkeit als Ursache des langsamen Zurückganges der Stadt im Zeitraume des Kapitalismus keinesfalls so bedeutungsvoll war.

Katonai parádé az Előkapunál 1870 körül (Rupprecht Mihály felvétele)

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Bokányi és Sopron

„Kilencvenéves lenne ma — a Párizsi Kommün évében, 1871-ben született, s fiatal kőfaragóságédként, tizenkilenc esztendőskorában már ismert harcosa volt előbb a szakmai szervezkedésnek, és 1894-től tagja a szociáldemokrata pártvezetőségnek...”

E szavakkal emlékezett meg a Népszava Bokányi Dezső kilencvenedik születésnapján, az 1961. február 11-i számában a nagy magyar forradalmárról, aki hosszú, viszontagságos úton ért el a szociáldemokrata pártban uralkodó lassaleanizmustól a harcos, igazi forradalmiságig, a kommunista meggyőződésig.

Bokányi Dezső jelentős személyisége volt a magyar munkásmozgalomnak, a maga korának kiemelkedő irodalmára, politikai nevelője és propagandistája, agitátora. Az évfordulóról mégis csak kevesen emlékeztek meg, hiszen csupán a Népszabadságban foglalkozott Szakasits Árpád Bokányi életével, a jóismerős és a tanítvány szemével emlékezve tevékenységére, és a Népszava állított neki emléket s méltán, hiszen egy ideig Bokányi a szerkesztője volt.

A Népszabadság cikke méltatja Bokányi propaganda- és agitációs tevékenységét. Ezeket írja a többi között agitációs tevékenységéről:

„... Ezt úgyszólván felbecsülni sem lehet. Gyönyörű tenorhangja végigzengett a legnagyobb térségen is és a

leghatalmasabb teremben is, mint amilyen a régi Tattersall volt, ahová tíz- és tízezen fértek be. Hangszórónak akkor még nyoma sem volt, de az ő csodálatos hangja (világhírű énekes lehetett volna) eljutott a legtávolabbi pontokra is. Lebilincselő szónok volt. Ismerte a munkások lelkének minden rezdülését. Ismerte a dolgozó tömegek életét és gondolkodásmódját, hiszen belőlük vétetett. Egy-egy beszéde felejthetetlen élmény maradt mindazok számára, akik szerencsések lehettek hallani...”

S hogy valóban így igaz, ahogyan Szakasits Árpád a megemlékezésében elmondja, arról meggyőződhetek a régi soproniak is. Mert Bokányi Dezső, „a magyar Bebel”, ahogy a Soproni Napló 1907. március 17-i száma nevezi, több alkalommal is járt és beszédet mondott Sopronban.

A századforduló idején Sopronban még mai értelemben vett munkáspártról nem beszélhetünk. Voltak szociáldemokraták, és erős volt aránylag a munkásmozgalom, de ennek csak laza szervezeti formáit lehetett megtalálni. Ezek a laza formák a munkásegyletekben, szakszervezetekben mutatkoztak meg. A szakszervezetek majdnem teljesen önállóak voltak, csak 1902–1904 körül kezdtek csatlakozni az országos szervezetekhez. A szakszervezeti tagok öntudatosan vallották magukat szo-

ciáldemokratáknak, de mint párt ekkor még csak bimbósodni kezdett a mozgalom. Mert mint a „SOPRON” című lap közli:

„A szocialisták husvétii pártkongresszusára már nagyban folynak az előkészületek. Eddig 75 község jelentette be küldötteit. A jegyzékben Sopron neve is szerepel. Tudtunkkal a szocializmus soproni hívei szervezett egyesületet nem képeznek s így a kongresszuson sem képviselhetik magukat legfeljebb, ha valamelyik munkás testület a maga kebeléből megbizottat nem küld a kongresszusra.” („SOPRON”, 1903. április 1.)

A híradás után azonban csupán egy év múlt el, amikor a laza szervezeti forma már szilárdabb alakot kezd ölteni. A különféle szakszervezetek, vagy ahogy abban az időben hívták őket, szakegyletek közös munkásotthont létesítettek. Ebben kaptak helyet a különböző szakegyletek. S ennél a szilárdabb szervezeti forma megalakulásánál találkoztunk először Sopronban Bokányi Dezső nevével:

„Bokányi Dezső Sopronban. E hó 10-én délután 1/23 órakor a helybeli munkások a „Pannónia” szálló üvegtermében nagy népgyűlést tartanak, melyen a választói jog kiterjesztéséről fognak értekezni. Este 1/28 órakor a Korona-vendéglő termeiben városunk szakegyletei a munkás önképzőkörrel egyetemben közös munkásotthont nyitnak, melyen Bokányi Dezső, a híres szocialista agitátor fogja az ünnepi beszédet tartani.” („SOPRON”, 1904. április 3.)

Ez alkalommal azonban a vendég nem érkezett meg. A népgyűlést elhalasztották:

„Elmaradt a népgyűlés. Mint jeleztük holnapra népgyűlést terveztek a soproni munkások. Ezt a népgyűlést, mint értesülünk, ápril hó 24.-ére halasztották, minek után Bokányi Dezső, a népgyűlés szónoke, holnapra nem jöhetett el.” („SOPRON”, 1904. április 10.)

De ami késik, nem múlik. Ha késve is, a soproniak meghallhatták Bokányit:

„Bokányi Dezső az ismert népszónok Budapestről szombaton este 8 órakor a munkások új otthonának (Korona-vendéglő I. em.) megnyitása alkalmával beszédet tart. Minthogy a tervbe-

vett népgyűlés a különféle ünnepségekre való tekintettel elmarad, a munkásotthon vezetősége az érdeklődőket a szombatesti előadáson szívesen látja.” („SOPRON”, 1904. április 22.)

További híradás nem számol be arról, hogy Bokányi valóban megtartotta-e az előadást vagy sem. Minden bizonnyal igen, mert hamarosan, alig egy hónap elmúltával, ismét egy újabb előadás megtartására kérték fel:

„Bokányi Dezső, a szociáldemokrata párt országosan ismert szónoke, holnap este 7 órakor a soproni munkásotthonban szabadelőadást tart. Az előadást kedélyes multság követi.” („SOPRON”, 1904. május 29.)

A századforduló utáni éveket a munkásmozgalom egyre nagyobb fellendülése jellemezte. Sopronban is egyre másra jelentették be csatlakozásukat a munkásszakegyletek az országos szakmai szervezetekhez, egymás után tartották alakuló gyűléseiket. A szakszervezetek tagjainak száma is egyre nőtt a városban. Minden bizonnyal Bokányi két soproni előadása is hozzájárult a soproni munkásmozgalom fejlődéséhez. Érthető is ez, hiszen ha az egykorú lapok és a Soproni Állami Levéltár rendőrségi iratai nem is szólnak Bokányi beszédének tartalmáról, és a sajtó sem közli a gyűlések lefolyását, nem kételkedhetünk szavainak gyűjtő hatásában.

„A munkásokra gondolok — idézi Szakasits Árpád Bokányi saját szavait, amelyekben jellemzi a munkások előtt tartott beszédeiért érzett felelősséget —, akikhez nemcsak úgy kell beszélnem, hogy meg is értsék, amit mondok, hanem úgy, hogy ne adjam át magam a szónokei lendület csábításainak és egy szép frázisért ne felejtsem el az igazságnak legérthetőbb, legplasztikusabb kifejezését, a tények legvilágosabb jellemzését és ne felejtsem el, hogy a munkástömegeket még véletlenül sem szabad tévedésbe ejteni. A mi hallgatóságunk, a mi harcoltársaink nem gyűlevész tömeg, hanem olyan eszmei közösség, amelyre a legnagyobb megbecsüléssel és felelősség-érzettel kell tekintenünk.” (Népszabadság, 1961. febr. 11.)

Aki így gondolkodik, ilyen elveket vall, az csak a legnagyobb meggyőződéssel

tudhat beszélni. Ez teszi érthetővé számunkra, hogy Bokányi neve miért vált oly hamar országszerte és külföldön anynyira ismertté.

Nem szabad azt gondolnunk, hogy Bokányi ekkor már mai értelemben vett harcos forradalmár volt. Ez időben még nem ismerte fel helyesen az igaz, a célhoz vezető utat. Hatottak rá a Magyarországi Szociáldemokrata Párt opportunistá nézetei. De megsejtette, hogy mi lesz a helyes út.

A Népszava 1961. február 11-i száma idéz Bokányi beszédéből néhány mondatot, amelyet a szociáldemokraták XII. pártgyűlésén mondott el, s amelyek az orosz japán háborúra és az 1905—1907-es orosz forradalomra vonatkoztak:

„Vessünk egy pillantást keletre. Nagy tragédia játszódik ott le. Egyrészt a japánok és az oroszok harca, másrészt a forradalmárok harca a cárizmus ellen. A lánglelkű ifjakat beviszik a kelet-ázsiai csatasorba, hogy kiöljék belőlük a forradalmi eszméket. Ki kell fejeznünk, hogy megvetjük az elnyomókat, utáljuk a háborút és üdvözlésünket küldjük az orosz forradalom harcosainak.”

Ez az orosz forradalom, amelyet Bokányi üdvözölt, hatással volt a magyar munkásmozgalomra is. Nyomában sorozatos mozgolódás, bérharc következett. Sopronba azonban csak 1906-ban ért el ez a hullám. Sztrájk sztrájkot követett, bérharc bérharcot. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt XIV. kongresszusa megállapítja:

„... Sopronban alig van szakma, amely küzdelmet ne vívott volna. Sopronban 2 új szaksoport, környékén pedig 17 alakult. A szervezett munkások száma meghaladja az 1500-at...” (A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott dokumentumai 1900—1907. III. kötet, 598. oldal.)

A szervezett munkások számának növekedése magával hozta, hogy a munkáspárt is teljesen szervezett formát kapjon Sopronban. Az említett kongresszuson bejelentették azt is, hogy Sopronban megalkult a párt állandó titkársága, a pártvezetőség anyagi hozzájárulásával. Függetlenített titkárt kapott Sopron is Wajdits Béla könyvkötő-segéd személyében.

A taglétszám számszerű növekedése következtében az eddigi munkásotthon már kicsinek bizonyulhatott, ezért ragadta meg az alkalmat a titkárság, hogy a közben megszűnt Polgári Kör helyiségeit a szociáldemokrata pártnak szerezzék meg. S ez sikerült is.

Amikor az új munkásotthon felavatására került sor, a soproniak ünnepi szónokoknak ismét Bokányi Dezsőt hívták meg.

Nagy hírverés előzte meg a munkásotthon-avatást.

„Bokányi, a magyar Bebel, Sopronban. A soproni szervezett munkásság március 24-én, az új Munkás Otthon (volt Polgári Kör) megnyitása alkalmával nagy márciusi ünnepélyt rendez, melyre meghívta Bokányi Dezsőt és Groszmann Miksát, a magyarországi szociáldemokrata párt két legnevezetesebb tagját, kik mind a ketten mély tudásukkal és kitűnő szónoki képességükkel magaslanak ki. Bokányi neve Európaszerte ismeretes. A Társadalomtudományi Társaságnak előadó tagja és nemrégiben Nagyváradon meghívásra egyetemi tanárok és szociológusok előtt tartott nagyhatású ismertetést az általános és titkos választói jogról. Bokányi és Groszmann jövő vasárnap, 24-én délután 3 órakor érkeznek Sopronba, mely alkalommal a szervezett munkások az általános és titkos választói jog érdekében tüntető körmenetet fognak rendezni, mely után a kaszinó nagytermében találkoznak, hol Bokányi magyarul, Groszmann pedig németül nagyszabású beszédet mondanak. Ismerve Bokányi és Groszmann mély tudását, biztosra vehető, hogy a 200 számozott ülőhely mely a polgárság részére tartatik fenn, utolsóig elkel. Belépési díj egy korona. Megjegyzendő, hogy a páholyok és a karzat már le vannak foglalva a jegyek előre válthatók a soproni szociáldemokrata párt titkársági irodájában (volt Polgári Kör) délelőtt 10 órától 1-ig, délután 4 órától 8-ig. Este az új Munkás Otthon ünnepélyes megnyitása következik. Kezdeté 8 órakor. Az 1 koronás jegyek oda is érvényesek. A tiszta jövedelem az új Munkás Otthon berendezésére fordítottik.” (Soproni Napló, 1907. március 17.)

Bokányit és Buchinger Manót, Grossmann helyett ugyanis ő érkezett, nagy ünnepélyességgel fogadták a soproni munkások. A fél kettőkor kezdődő felvonuláson az egyesületi zászlót és politikai jellegű táblákat vittek. A menet élén a brennbergi bányászzenekar haladt.

„... a szociáldemokrata munkásság által bejelentett... felvonuláshoz... észrevétel nem volt, beavatkozásra ok nem szolgáltatott, résztvett cirka 1300—1400 munkás, közte 320 brennbergi bányamunkás...” (Soproni Állami Levéltár rendőrségi iratok 3001/rk/907—578/rk[907.] — közli a felvonulásról a kiküldött rendőrbiztos jelentése a városi főkapitánnyal.

Magáról a gyűlésről pedig a következőket olvashatjuk a rendőrbiztos jelentésében:

„... A gyűlés elnökéül Szatmári Sándort, jegyzőkönyv vezetőjéül pedig Fischl Lászlót választották meg.

A tárgysorozat első pontja volt egy magyar ének, amelyet a szociáldemokrata párt dalárdája adott elő.

A második pont volt Bokányinak magyar nyelven tartott beszéde, amelyen 1848—1907 márciusát ismertette és a politikai alap gondolata az volt, hogy a szociáldemokrata pártnak a fő célja a munkának mindenek felett álló és azt egyedül megillető tiszteletet és becsületet szerezni, amit, ha másképp elérhető nem lesz, forradalom útján is ki kell vívnia a szociáldemokrata pártnak. Egyelőre azonban az erős szervezkedés és összetartás azok a fegyverek, amelyekkel a kitűzött cél eléréséért harcolnak.

A harmadik pont egy német dal volt, amelyet szintén a dalárda énekelt.

Utolsó pont volt Buchingernek német nyelven tartott beszéde hasonló tartalommal a Bokányi magyar előadásához...” (S. Á. L. 3033/rk./907—578/rk/907)

Ez a rendőri jelentés elég szűkszavú, holott meglehetősen nagy érdeklődést váltott ki Sopron város közönségénél a gyűlés és nem is csak a munkások között. A sajtó is beszámol a kaszinói nagygyűlésről. A Soproni Napló megemlíti, hogy „A munkásság vendégeit a vasúti állomáson nagy fogadtatásban részesítette.” Magáról a gyűlésről a következőket írja:

„... Délután három órakor volt a kaszinó nagytermében a gyűlés, melyen mintegy 1500 főnyi hallgatóság volt jelen. A munkásdalárda ének-száma után Bokányi Dezső másfélórás

Meghívó.

Vasárnap, f. hó 29-én, este 7 órakor
a munkás otthon termeiben
korona szálloda I. emelet

Bokányi Dezső
a magyar országos szociáldemokrata párt szónoka

szabad előadást
tart.

Ezután kedélyes est tartatik, dal- és
tamburicza előadásokkal és tánczczal.

Száves megjelenését kéri a
rendezéség.

Belépti nincs, szabad bemenet.

PETŐFI-KÖNYVTÁR, SOPRON.

nagyszabásu beszédet mondott. Gazdag széleskörű tudásáról és kiváló szónoki képességéről tett bizonyosságot ez a beszéd, mely mind gazdag tartalmával, mind keresetlen szép formájával a szónok lendületes kitünő előadásában nagy hatást keltett. Beszédének különösen a munka dicsőítéséről szóló része részesült nagy tetszésben. A hallgatóság körében városunk számos előkelősége, köztük Töpler Kálmán dr. polgármester, több városi képviselő, ügyvéd, orvos is jelen volt. Utána Buchinger Manó beszélt németül... Este a volt polgári kör helyiségében elhelyezett munkásotthon felavatása volt ugyancsak nagy közönség részvétele mellett. Itt is Bokányi Dezső mondott magasan szárnyaló felavató beszédet.” (Soproni Napló, 1907. március 28.)

Az eddig közölt szemelvények azonban elég keveset árulnak el a beszédek tartalmáról. A rendőrbiztosi jelentés ugyan megemlíti, hogy Bokányi nem zárkózott

el a forradalom kirobbantásának lehetőségétől sem. Igaz, hogy csak nagyon feltételes módon, hiszen ő maga is kételkedett abban, hogy egyáltalán szükség lehet-e rá. Mégis ez a kijelentés rámutatott arra, hogy Bokányi az akkori szociáldemokrata vezetőség haladó személyei közé tartozott. A többség a forradalmat még csak említeni sem volt hajlandó. A kisebb vezetők pedig e példát követték. Ugyan- ebben az időben Wajdits Béla a szociáldemokrata párttitkár is mondott beszé- det a brennbergi bányamunkások előtt. A beszédről a következőket jelentette a kiküldött rendőrbiztos:

„...Beszédében ismerteti a munkásszervezetek célját, azok előnyeit s kijelenti, hogy ők nem a capitalisták ellen, hanem inkább a szervezetlen munkások ellen küzdenek, akik a munkásság legnagyobb ellenségei... Kijelenti továbbá, hogy nem akarnak forradalmat, hanem céljukat, a munkásság helyzetének javítását törvényes uton és eszközökkel akarják elérni...” (9931/rk 1907— 578/rk/907 — 9494/rk/907.)

Wajdits ezt a beszédet 1907. szeptember elsején mondta el, tehát néhány hónappal később mint Bokányi. S nem véletlen, hogy így beszélt. Ez a szó, hogy forradalom, ritka szociáldemokrata vezető szájából hangzott el, különösen azután, hogy az 1905/7-es orosz forradalmat leverte a cári önkény. A lassaleánus nézetek még inkább erőre kaptak, s a szociáldemokraták egyedül a parlamenti harc lehetőségeit akarták megvalósítani a szocializmus megteremtése érdekében. S hogy Bokányi beszédének a lényege is erre irányult, hadd idézzük a függetlenségi párt soproni sajtóorgánumának beszámolóját Bokányi beszédéből. Ez a lap az ellenfél fülével hallgatta a beszédet, s bár részleteket nem közöl a beszédéből, de a gondolatokhoz fűzött kommentárja mégis sok mindent elárul.

„Multra kell építenünk!

Bokányi Sopronban

Sopron, március 26.

Vasárnap Bokányi és Buchinger jártak városunkban, a munkásság szociáldemokrata része ünnepélyesen fogadta a maga apostolait, kinek elseje Bokányi Dezső, a kaszinó nagytermében nagyszámu érdeklődő, 250 brennbergi

bányamunkás és a soproni szociáldemokrata munkások előtt (mely hallgatóság a nagyterem kétharmadát töltötte meg) nagyszabásu beszédet mondott az új márciusról. Arról a márciusról, melyben a munka a maga diadalmas hadjáratát befejezve, győzelmi ünnepet ül. A beszéd bővelkedett képekben, szóvirágokban, s az agitátor tüzes ajkáról folyékonyan ömlött a szó. Gunyolta a multat, a mult minden intézményét, hirdette a multaktól független boldog jövőt, a munka megbecsülésének korát, s a szocializmus eszméinek megvalósításához a polgári osztály segédkezését kérte, a polgárságnak meg kell értenie, hogy a reakció elnyomja a polgárt és a proletárt egyaránt, amint hogy a függetlenségi pártot is béklyóba verik a mögötte fel- emelt tőrrel álló reakciók. Apponyitól az ország jövőjét félti, Apponyi Spanyolország sorsára juttatja — ugymond — a nemzetet. Az erőszak hívének vallja magát, de erőszakos rázkódtatást akkor idéz elő, ha elég erős rá. Majd a munkát dicsóiti, a munka — ugymond — az emberi szolidaritásnak himnusza, a munka értékét most kezdik becsülni, a munka — minden, a többi — semmi, mindenki annyit ér, amennyit dolgozik. A munkának ez az apoteozisa a beszéd legszebb, mert igaz része. Egyebekben a beszéd nem volt őszinte...” (Nemzetőr, 1907. március 27.)

E közlésből, ha mindent nem is, de a beszéd legfőbb körvonalait megismerhetjük. Világossá válik előttünk egyrészt, hogy Bokányi mint ideológus az akkori szociáldemokrata párt elveihez viszonyítva meglehetősen merész. Nyíltan felveti, hogy forradalomra szükség van, de csak akkor, ha erre a munkásosztály elég erős lesz. Másrészt még nem ismeri eléggé Lenin elveit. Innét az a hiú ábránd, hogy a polgárságot akarja megnyerni a munkásosztály szövetségének. Fel sem vetődik benne a parasztság szövetségének a lehetősége, holott éppen az orosz forradalom tanulságai bizonyították, hogy erre milyen nagy szükség van.

A Nemzetőr cikkírójának tetszését természetesen nem nyerve el Bokányi beszéde, hiszen mint a cikk további részéből kitűnik, beszélt a nemzetköziség-

ről, hangoztatva, hogy ez nem ellenkezik a nemzeti felfogással. S még sok egyéb-ről szó eshetett, ami a Nemzetőr cikk-írójának dühét felébresztette, mert a beszámolóval egybekötött vitacikk vége felé a következő szavakban fakadt ki:

„... Mert lehetetlen, hogy ne lássa, akármilyen magas paripán is ül Bokányi (mert azon ül, mikor pl. nem átallja a maga rezesbandás bevonulását az Apponyiéhoz hasonlítani), hogy fanatizálni lehet a tömegeket lehetetlen dolgok ígéréseivel, de abból megvalósítani csak azt lehet, amit a polgári társadalom elfogad, mert annak igazságát érzi és a megvalósítására józan ösztöne, érzése és lelkiismerete parancsolólag kényszeríti...” (Lásd ugyanott.)

Bokányi második soproni beszéde, mint az elmondottakból tudjuk, meglehetősen nagy hatást váltott ki, s erről már nem feledkeztek meg a soproniak, mint az első soproni gyűlésről.

Nem sokkal később, a következő év vége felé ismét Sopronba látogatott Bokányi. Ez alkalommal:

„A soproni szociáldemokrata párt vasárnap délután a kaszinó nagy termében az általános titkos választói jog érdekében népgyűlést rendez, amelynek Bokányi Dezső és Diener Dénes József budapesti vezérek lesznek a szónokai. Az előbbi magyar, utóbbi pedig német nyelven fog beszélni.” (Soproni Napló, 1908. október 10.)

Mint ez már úgy látszik, hagyományossá kezdett válni a szociáldemokrata pártnál, ezúttal is tüntetés, illetve felvonulás szervezésére használták fel vezetőik érkezését a munkások.

„... A népgyűlésre eljönnek Budapestről Diener Dénes József dr. és Bokányi Dezső, akiket a munkásság szombat este fogad a győr-sopron-ébenfurti vasut pályaházában és lam-pionos menettel kísér a munkásotthonba.” (Nemzetőr, 1908. október 6.)

Hogy ki Diener Dénes József, arról is hírt kapunk a Nemzetőr 1908. október 11-i számából: „egyetemi magántanár és a „MUNKA Szemlé”-jének főszerkesztője.” Ez a cikk még megállapítja a szociáldemokrata párt gyűlésével kapcsolatban:

„... A rendőrfőkapitány különösebb intézkedéseket nem tett...”

Mindez annál is inkább érdekes, hiszen alig egy évvel ezelőtt még sztrájkok bolygatták meg a város nyugalmát és két éven keresztül forradalom tüze lobogott az orosz cár birodalmában. Azért valami intézkedést mégis tett a rendőrfőkapitány. A gyűlés ellenőrzésére rendőrbiztost vezényelt ki — két gyorsíróval. Ez azért érdekes, mert a gyorsíró-jegyzetek segítségével megmaradt a Soproni Állami Levéltárban Bokányi Dezső beszéde, teljes terjedelmében.

Mielőtt azonban a beszédet idéznénk, hallgassuk meg, ez alkalommal miként vélekedik a Nemzetőr Bokányi soproni beszédéről. A beszámoló érdekessége, hogy mindazt, ami a gyorsíró jegyzeteiből kimaradt, megkapjuk az újságíró tollából, holott magáról a beszédéről édeskeveset árul el.

„A szocialisták nagygyűlése a választói jog érdekében. Tegnap délután 3 órakor a kaszinó nagytermében népgyűlést rendezett a soproni szociáldemokrata párt az általános, egyenlő, titkos választói jog érdekében. Két budapesti kiküldött, Bokányi Dezső, az országos párt vezére és Diener Dénes József, Kristóffy József darabont-helytartó hű csatlósa, árkonbokra át követő fegyverhordozója, beszéltek az általános választói jogról vádolva, ferditve és kártevés nélkül pellengérezve a koalíciót, a függetlenségi pártot, akik „elárulták a népjogokat” és az egyetlen számbajöhető pártnak tüntetve fel a szociáldemokrata pártot, mely lélekszakadásig következetes — terrorisztikus erőszakban, revolver-excesszusokban és a társadalmi felfordulás előkészítésében, a nélkül természetesen, hogy a jogtalanoknak a jog ígérésén túl komoly program valósitással segítségére lenne. A Kaszinó nagyterme zsufolásig megtelt, az igaz voltak sokan, akik értetlenül lelkesedtek, mert imponált nekik a fejlett Bokányi-bariton és a sűrű és erős gesztus és a kikalkulált jelenet-zárók, melyek után olyan spontánul jövő kéjjel lehet tenyerek zajával felelni. Bent a sorok között sápadt bányászarcok, ezek a brennbergiek, aztán a munkásság, kereskedelmi

alkalmazottak, néhány világos, virágos kalap: asszonyok, leányok a negyedik rendből a második és elsőrend külszín-utánzásával, egy ketten a második és harmadik rendből kacérkodva a sejtelmes negyedikkel. És már jönnek a vendégek Bokányi, Diener. Ferenczy gyűlést nyit és üdvözli a szónokokat. Bokányi a dobogó szélére áll, gyűrött papírlappal a kezében és zsebkendővel. Divatos szakkóban, de a proletárvonás érdekében be van gyűrve a kabátgallérja. Egy kis scenikai ügyeskedés. Mókázva kezdi, aztán haragos lesz az ember hinné neki, hogy komolyan az, de aztán kitűnik, hogy — pompás színész, mert újra tréfálkozva csapong, hogy megint nekihara-gudjék. A koalíciót agyabugyálja, mely plurális választói jogot főzött ki, mely a magyarságot, a komoly elemek döntését akarja védeni, a „nincs veszténivalónk”-ok szeszélyére való ingatagságával szemben. Elbűszkélkedik az aktalopással, mondván, Andrássy kibujt a szava alól, hogy ősszel benyújtja a választói jogot. És mert kibujt: benyújtottuk mi! — szölt. A kormány osztályozni akarja az embereket az új választói joggal, akár a vasúti kocsikat. Teszi ezt a 20.-ik században, Magyarországon, ahol minden iskolában azt hirdetik, hogy sehol a világon nincs nemzet, hozzánk hasonló nemzet — melynek főurai maguk jószántából mondtak le az előjogukról és osztottak közös búra-öröme a néppel. A pluralitást a népjogok kijátszásának mondja és azzal fenyeget, hogy ha az agitáció eszközt a rendőrhatalom a szociáldemokrata párt kezéből kiüti, van annyi bátorsága, hogy egy percig sem kelve olyan eszköz után nyuljon, melyet a körülmények a kezébe adnak és azzal küzdi ki a jogát. Mert nincs veszténi valónk! És éljeneztek, tapsoltak. Tapsolt Szilvász Márton dr. meg az ottlévő liberálisok, így Winkler Adolf dr. is, pedig hát Tisza Kálmán, Tisza Pista se kerültek ki szárazon Bokányi buzogánya alól. De ők, a Szilvásyak tapsoltak részhalából, mert a koalíciót is velük ütötte. Másfél órai beszéd után Diener Dénes József vette át a pódium sarkot. Szin-

telen orgánumával és német szavával nem tudott nagy érdeklődést kelteni. Alig beszélt 10 percig: a terem félig kiürült. Megismételte kissé Bokányit, tett hozzá, vett el belőle, Kristóffy-petárdákat süttött el halk-álmódozással és aztán elült ő is, az emberek pedig hazamentek. Elmult egy délután 3-tól 6 óráig...” (Nemzetőr, 1908. október 13.)

E beszámoló után, amelyet a függetlenségi párt lapjának újságírója írt, most már megérthetjük, hogy milyen egyszerű szónok is volt Bokányi Dezső. Hiszen még ez az újságíró sem tudta magát kivonni beszédének hatása alól, amikor leírta, miként reagáltak rá a jelenlévők. Mert nemcsak a bányászok és munkások vettek részt a népgyűlésen, hanem

„...nagy számban volt képviselve az értelmiségi osztály is, több ügyvéd, orvossal és hivatalnokkal...” — amint a Soproni Napló 1908. október 13-i számában írja a gyűlésről. Ez a lap már alapos részletezéssel foglalkozik Bokányi beszédével. Minden biztonnyal a gyorsírói jegyzetek alapján írta a tudósító beszámolóját, ebben viszont sem az elmondott beszéd ellen, sem mellette nincs állásfoglalás.

De nézzük meg, hogy mit is mondott Bokányi 1908. október 11-én délután 3 órakor tartott soproni nagygyűlésén. Az alábbi idézeteket a gyorsírói jegyzet alapján közöljük:

„Mielőtt a plurális választójogot magyaráznám — kezdte a beszédet Bokányi — szükségesnek tartom a kormány politikája magyarázása szempontjából némi kis visszapillantást vetni néhány hónap politikájának történetére annyival is inkább, mert annak idején Sopron is egyike volt azon városoknak, ahol a munkásosztály nem valami barátságos fogadtatásban részesítette gr. Apponyi Albertet. Ez a barátságtalan fogadtatás indokolatlannak találtatott, félremagyaráztatott és 2—3 esztendő után ideje lehet igazolni, hogy a szocialistademokrata munkásosztály e barátságtalan fogadtatása indokolt volt, nemcsak a munkásosztály szempontjából, hanem a polgárság szempontjából is. Arra, hogy rámutassak, hogy minő

radikális beszédek hangzottak el a nemzeti küzdelem alatt, szükség nincsen, azt mindenki tudja, hogy akkor röpködtek a levegőben: a nemzet önállósága, a nemzet függetlensége, a nemzet jövője, az új Magyarország. A régi Tisza-féle korrupt rendszerrel szemben megalakul a hazafias nagy nemzeti politika, mely hivatva lesz Magyarország függetlenségének, önállóságának alapját lerakni. Mik voltak az eszközök? nem adunk kvótát, ki fogjuk küzdeni az osztrákoktól, hogy nemzeti büszkeségünk megerősödést nyerjen, adjanak a magyarnak hátgerincet azzal, hogy megadják az önálló magyar hadsereget. Nemcsak hogy kvótát nem adunk, hanem követelni fogjuk a magyar állam kidomborítását, szembeszegezzük az osztrák vakmerő követelésével szemben az önálló vámterületet s mindaddig egy fillért sem adunk, míg ezeket a követeléseket nem teljesítették, míg a magyar nemzet önállósága, függetlensége, jelvényben, címerben alaposan kidomborítva nem lesz. Ezek voltak a jelszavak, amivel utaztak. Az ideák szépek.

Mi szociáldemokraták, kik minden embernek a legnagyobb szabadságot kívánunk biztosítani oly mértékben s addig, míg ez más embernek szabadságával összeütközésbe nem jön, teljesen lehetetlen az, hogy a szociáldemokrata párt ne helyeselné a magyar nemzet függetlenségét, önállóságát, mert ha ezt tennék, úgy ellentmondának a demokráciának.

Mi szociáldemokraták nem ezért fogadtuk gr. Apponyit barátságtalanul, hanem azért, mert sem Apponyiban, sem az akkor szereplő politikusokban nem láttunk kellő biztosítékot arra nézve, hogy ezt meg is fogják valósítani. Mert tudtuk, hogy a szereplő politikusok ténykedése ezen forradalmi idő alatt nem volt egyéb, mint a régi Tisza-szabadelvű párttal szemben lejátszódott játék, vagyis míg Tisza uralmon volt, beleültek a reakcionáris elemek, nem azért, hogy elősegítsék a liberalizmust, hanem hogy a liberalizmusra nehezedjenek. Ezt tudtuk. Láttuk, hogy akik a békét felrakták, midőn látták, hogy a töme-

gekben a népszerű az eszme, és a választókban a koalíciós mozgalom, felcsaptak a nemzet vezéreinek, be mentek az új Nőé bárkába, hogy az új kialakulásban a bilincseket lerakják. Ez Magyarország régi története. Amikor felkerültek Bécsbe, ahol az ő kiváltságait akarták megnyirbálni, abbahagyva a küzdelmet éppúgy nem törődtek az ország sorsával, mint a mostani koalíció, mely sem lényegében sem formájában semmit sem tett ezen ország függetlenségének biztosítására.

Az első dolog az volt, mikor megjötték Bécsből, az egész ország Hallelujával fogadta, azt mondták, hogy teljesen lehetetlen, hogy Kossuth, Andrássy, Wekerle, ezek a híres politikusok, úgy akarnának a kormányzóban ülni, hogy az uralkodóval szemben ki ne kötötték volna a jövőre nézve egy oly politikának a programját, amelynek alapján ezt az országot egy szabad birodalom felé lehet vezetni.

Egyedül a szociáldemokrata párt, mint valami Lucifer tagadta ezt és állította, hogy ez nem igaz, mert mikor megkapták ezek a kormányzókat, ugyanezen időben fekete és piros tentával ellátott javításokkal írásbeli szerződést kötöttek a király előtt arra nézve, hogy az összes eddigi követeléseket Ausztriával szemben feladják.

Azt mondták, hogy az teljesen lehetetlen a nagy Andrássy fiától, a nagy Kossuth fiától és Wekerlétől, a polgári házasság megalkotójától, a liberalizmus nagynevű képviselőjétől, ez csak ráfogás azok részéről, akik hétről-hétre izgatnak, akik izgató sajtókat tartanak fenn s a közvéleményt a nemzeti kormány ellen használják, ez nem lehetséges, ez csak rágalom, melynek eszközlője: Kristóffy.

Pedig a következmények megmutatták, hogy nekünk igazunk volt. Adtak kvótát, adtak, s nem is kvótát, hanem felemelt kvótát.

Utána azt mondták az országban: Kérem kvótát adunk, mi lesz az önálló vámterülettel. Ja, mondták ők, önálló vámszerződés, vámterületszerződés, vám, önálló, s lett belőle vámszerződés, s eltűnt az önállóság. Hoz-

zátették, majd 1917. Talán meg lehetne csinálni, ha... Akkor újra össze kell mérnünk erőnket Ausztriával, fegyvereinket nekiszegedhetjük, újra kezdetük a veszekedést. Ez volt az első. A második pont utána következett néhány nap múlva. Egy némely városban azt mondták, hogy ha nincsen vámterület mi lesz a magyar vezényszóval, hátha megcsinálja Apponyi, Kossuth. Erre azt mondták: hát minek akarjátok megbántani a királyt legkényesebb helyén, miért akarjátok megbántani szívét, mikor semmire sem olyan kényes, mint a maga hadseregére. Ugyanazon politikusok, akik pár nappal ezelőtt azt hirdették, hogy ha a nemzet akarata a király akaratával ellentétbe jön, akkor a nemzet akaratanak kell győznie, mert a ha király nem enged... s itt tettek egy kis célzást, hogy volt ám francia forradalom, volt XVI. Lajos, szóval egy kis célzást tettek a nyaktilóra... Most pedig ugyanezen politikusok azt hirdetik, hogy a király szavának a nemzet elnémuljon... s most a nemzet behódolt.

Azt mondták hogy mindez benne van a paktumban és nemcsak ez, hanem a létszám emelés is. S erre megjelent Wekerle az ő ismert csalafintaságával: ez idő szerint nincsen szükség a létszám felemelésére, de a paktumban van létszámemelés, csak hogy nem most, hanem majd ha annak szükségessége fog mutatkozni, akkor majd megcsináljuk és most már tudjuk, hogy itt a szükségesség, ha nem lehet más szükségesség, ott van Bosznia és Hercegovina, ez elég lesz arra, hogy vele indokoljanak.

A kormány ezt csinálja s ez nálunk meg is történhetik, mert sajnos, nálunk nincsen a választópolgárságnak pártja, elve és akarata. Egy ország, ahol 8—900 ember leszavaz s rábizza akarata egy bizonyos program alapján választottakra és ezek ellenkezőjét csinálják annak, amit a választók követelnek és természetesnek veszik, hogy 8—9 miniszter, néhány udvari intrikus, 800—900 ember akaratával szemben megcsinálja annak ellenkezőjét, amit ígért! Nálunk szocialistáknál azonban másként van, én mindig azért szoktam verést kapni, ha nem

hoztam meg mindazt, amit követeltek, de ha valahova elmentem és nem hoztam volna annyit, amennyit ki lehetett volna hozni, ugyanakkor egy szocialista vezér sem maradhatott volna a helyén. Egy politikai pártban az elvek ezért csináltatnak, s a választók azért szavaznak, hogy a politikai hatalom meghódításával a kormány végrehajtsa az állam rendelkezésére álló hatalmi eszközöket. Ez nálunk nincsen meg..."

Bokányi Dezső beszéde további részében azt fejtette, hogy a kormány a polgársággal szemben nem következetes, nem fejezi ki a polgárság akarátát. Majd így folytatta:

„...vajon következetes-e a munkássággal szemben?... Hatalommá a nemzet akkor lesz, ha a nemzet magába fogadja a népet, a nép adja a hatalmat. Ezt mondták ők! De nem hittünk nekik. Hát először is Andrássy mondta: megcsináljuk az általános, egyenlő, titkos választó jogot. Majd mikor mi követeltük, hogy terjessze be a törvénytervezetet, ezt mondta: igenis be fogjuk majd terjeszteni az egyenlő választói jogot. (A titkos már eltűnt.) Majd másodszor: majd beterjesztjük az általános választójogot. (Az egyenlő eltűnt.) És mikor csökönyösen követeltük, akkor már arról volt szó, hogy az egész tervezetből lesz egy parlamenti reform. (Az általános eltűnt.) Erre összeszedtük erőnket és felállítottunk 100.000 embert a parlament elé és azt mondtuk: ide nézzetek, itt áll 100.000 munkás, amire Andrássy kijelentette, hogy az általános választói jogot be fogja terjeszteni, de határidőt nem mondott.

Pártgyűlést tartottunk arra vonatkozólag, hogy ha a kormány határozott nyilatkozatot nem tesz az általános választói jogra nézve, akkor ki fogunk állítani 100 meg 100.000 munkást, de nem egy napra, hanem napokra és meg fogjuk látni, hogy az ország végre is egy pár kormányférfiu dominiuma-e, vagy pedig a népnek is van akarata.

Erre Andrássy bejelentette, hogy októberben fogja beterjeszteni az általános választói jogot s mi türelmet veszítve beterjesztettük azt szeptemberben (általános derűltség)..."

A beszéd további részében arról szölt Bokányi, hogy míg a polgárság nem látta, mit csinál a kormány, a szociáldemokraták előre látták az Andrássy-féle politika következményeit. Részletesen elemezte és bírálta a törvénytervezetet, amely több osztályba sorolta a népet. A többi között kijelentette, hogy valójában nem jelent a tervezet mást, mint a korábbi korrupt rendszer fenntartását. Majd így folytatta:

„...Jól tudja Andrássy, minden tervekkel szemben ütőkártya vagyunk és pedig erős ütőkártya. Mert minket nem lehet ám egy pár mandátummal kielégíteni. Azt hiszik — mert sokszor kínálják ám — adunk nekik 20—30 mandátumot és mi odaadjuk elveinket és elhallgatunk... mi nem azért harcolunk, hogy mandátumhoz jusjunk, hanem hogy Magyarország kulturája szociáldemokrata alapokra legyen fektetve.

Az a párt, mely át akarja venni a jövő generáció vezetését és amely az emberiség új eszmeformáit akarja létrehozni — egy új kulturát, az nem máról-holnapra, hanem örökre dolgozik, mert mienk a jövő...”

Még egy részletet közöljünk a beszédből:

„...Hazánkban egy politikus sem tudja, hogy mi baja ez országnak. Az agrárius azt mondja: ez, a liberálisok szerint: amaz. Azt se tudják, hogy mi a nép millióinak akarata. Azt mondja Andrássy 1,200.000 ember van, kiket nem szabad a parlamentbe beereszteni, nem szabad még csak a reményét sem adni annak, hogy ez az 1,200.000 ember parlament utján javítsa a helyzetét és így nem marad más hátra e néposztálynak, mint a kezébe lévő fegyverhez nyulni, az erőszakhoz, s így áll be az a körülmény, hogy erőszakhoz nyul azért, hogy akarata megnyilvánuljon.

Tisztelt elvtársak! 1,200.000 embernek tehát továbbra is a lázadás joga marad meg... a szociáldemokrata pártot belekényszerítik a bothoz, revolverhez! S ha ez az elkeseredett tömeg bothoz, revolverhez nyul, akkor marad filozófnak. Adjatok tisztességes fegyvereket kezünkbe, akkor mi népgyűléseinken agítálva megnyerjük a

csatát végigvezetve egy küzdelmet, melyben ember ember ellen, párt párt ellen fog harcolni, de az utat ne vágjátok el tőlünk. De ezt a fegyvert kezünkben kiütni nem engedjük s igenis fogunk olyan eszközöket választani, amelyek célhoz fognak vezetni. (Szünni nem akaró éljenzés és taps.) Ezen mondataimnál felhangzó tapsok, amelyeket az ország minden gyűlésén kapunk, bizonyítják, hogy milyen lelkes a munkásság gondolkodása. Mutatja ez a taps azt, hogy pártunk élni akar és élni fog s győzni fog...

Ezen párt, ez a tömeg élni akar a kulturának és élni is tud, ezért jogos nemzeti szükséglet, hogy a parlament kapuit előtte megnyissák... Az erőszakot a priori perhorreszkáljuk, mielőtt azt használnánk, akár ezer és ezer gyűlést is tartunk, becukatjuk magunkat, de mindig csak szóbelileg agítálunk, mert hisszük, hogy lesz a közvéleménynek ereje és észretérve kényszeríteni fogja a kormányt az általános titkos választójog megcsinálására...” (Soproni Állami Levéltár rendőrfőkapitánysági iratok 3082/1908.)

Eddig a beszéd. Mint már a korábbiakból tudjuk, nagy tetszéssel és lelkesedéssel fogadták Sopron dolgozói. Ez a beszéd — most már tisztán láthatjuk — magán viseli a szociáldemokrata párt elveinek minden hiányosságát. Beszél ugyan forradalomról, bár Bokányi maga bebizonyítja, hogy Andrássyék és a többiek minden erejükkel fenn akarják tartani uralmukat, mégsem látja, legalábbis kimondani nem meri, hogy a forradalom az egyetlen lehetőség, amellyel a szocializmus útjára lehet az országot vezetni. Érthető, hogy eddig, ebben az időben még nem jutott el Bokányi, mert a reformista gondolkodás, amely a szociáldemokrata pártvezetést irányította, reá is hatott.

Annál nagyobb jelentősége van annak, hogy 10 évvel később le tudta vetkezni az opportunistá nézetet és maradéktalanul Lenin követőjévé tudott válni.

S ezért örülünk, hogy születésének 90. évfordulója alkalmával, soproni beszédeinek felidézésével módunkban állt emlékének áldozni.

Kölkedi István

Arany János soproni kapcsolatai

A SSz évek során át buzgólkodik már azon, hogy a magyar írók kapcsolatait Sopronnal felderítse. Valóban kevés azoknak a nevesebb magyar tollforgatóknak a száma, akiknek nem volt semmiféle összeköttetésük a várossal; persze itt nemcsak a hosszabb-rövidebb tartózkodásra gondolunk. Arany János azonban eddig nem szerepelt azoknak sorában, akiknek életében valamely soproni vonatkozást ki lehetett volna elemezni. Éppen azért érdeklődést keltett egy nyom, amely a Nagyvilág című folyóirat idei első számában bukkant fel.

Zolnai Béla, neves irodalomtörténészünk ugyanis cikket közölt a műfordításról ezzel a címmel: A műfordítás tündöklése és nyomorúsága. Ebben a jó fordító kellei között megemlíti a tökéletes magyar nyelvi tudást, pedig azt nem mindegyik műfordító mondhatja magáénak. És itt említi a következőt: „Arany János egy soproni látogatása alkalmával úgy nyilatkozott, hogy a német város magyarul tudói között a legjobban egy Lehr Albert nevezetű beszél — kitűnően — magyarul.” Természetesen nagyon megfogott a közlés, amely szerint Arany többször is megfordult volna Sopronban és a várost németnek érezte. Persze rögtön elő kellett venni a legrészletesebb Arany-életrajzot, amelyet Vojnovits Géza jelentetett meg utoljára, de abban szó sem esett soproni tartózkodásokról, így nem tudtak róla az újabb Aranykutatók sem. Zolnai professzor kérdésünkre a forrást illetően azt válaszolta, hogy pillanatnyilag nem tudja, mi e mondat forrása; ez egyébként érthető is, hiszen a cikk maga nem Arany Jánosról szól, hanem a műfordításról és annak kellei között a tökéletes nyelvtudásra vonatkozóan került szóba a kérdéses mondat. Zolnai professzor úgy emlékezett, hogy a Magyar Nyelv című folyóiratban olvasta Arany nyilatkozatát. Beke Ödön egyetemi professzor volt oly szíves,

hogy cédulakatalógusa segítségével közölte, hogy az 1917-es évfolyamban van ilyesmiről szó.¹ Az idézett hely azonban nem említi soproni tartózkodást, de igenis Lehr Albertnek, a kitűnő Arany-magyarázónak cikkében bukkanik fel a sokat ígérő, azonban sajnos, eredményt nem hozó adat. „Arannyal való első közlekedésem 1863-ban történt, még tanuló koromban. A sopronyi Magyar Társaságnak (melyet Kis János superintendens alapított) én voltam akkor főjegyzője, Dománovszky Endre tanár, Petőfi barátja pedig elnöke.² Egyik ülésen valaki Arany Ráchel siralma című költeményét adta elő, s a következő versszaknak «Sírt a vad poroszló stb.» harmadik sorában: «Feledém, hogy szolgál», ezt «szolga» megvetéssel mondotta. A szavalat végzetével felkeltem s több észrevételt tevén rá, kivált ezt róttam hibául, hogy a szaváló megvető hangot használt ott, a hol nyoma sincs a megvetésnek. Nosza, ellenem zudult mindenki, az elnökkel egyetemben. Erős vita támadt. Végre is azt ajánlottam, hogy nem tehetünk okosabbat, szólítsuk fel Aranyt magát, ő döntson mint legilletékesebb bíró. Ugy lett. Levelet irtam neki, melyben igyekeztem bővebben motiválni a magam felfogását. Emlékszem még, felhoztam, hogy azon a helyen «szolga» a ki szolgál, azaz nem ura a saját akaratjának, s bármennyire meg van indulva, szíve ellenére is végre kell hajtania Heródes parancsát, engedelmeskednie kell, különben a maga fejével játszik; felhoztam továbbá, hogy a «megvetés» erőltetésével a királyhoz hajlanék sympathiánk, a szolga rovására, a mi fonákság stb. Felkértem végül Aranyt, a ki akkoriban a Koszorut szerkesztette, hogy a Nyílt Levelezésben néhány szóval jelentse ki, kinek van igaza. A Koszoru legközelebbi számában (II. félév, 48. lap) ezt olvashattuk: «L. Albert urnak, Soprony:»³ Önnek van igaza. Hogy ne? A szol-

1 1917. 141 lap sk. Lehr Albert: Emlékezések Arany Jánosra.

2 Kiváló filozófus. Egyébként azért Petőfi barátsága ellenére is megtörtént, hogy mikor 1862. január 18-án Lágler Sándor Petőfi Ivás közben c. költeményét szavalta, a jegyzőkönyv szavai szerint „Tekintetes Elnök Ur ily darab megválasztását illetően teljes rosszaságát nyilvánítja”.

3 A Koszoruban azonban Arany Sopron-t ír.

ga iránti megvetés porba rántaná azt a helyet.”⁴

Lehr valamivel alább folytatja: „(1875) Ez idő tájt hallottam Gyulaytól, hogy rólam lévén szó, így nyilatkozott volna Arany: «Ez tud köztük magyarul.» (t. i. a Nyr⁵ gárdájához tartozók közt). Fides penes auctorem.⁶ Azon a jövendők vitakozzanak, vajjon így értette-e Arany: «ez tud», vagy így: «ez tud.» Én a magam részéről az alany nyomosítása ellen tiltakozom, mert más is tudott és tud magyarul”.

Íme a Nagyvilág cikkének a kulcsa. A szerző emlékezetében egybevegyült a soproni diákélet érdekes epizódja és a későbbi Lehr-anekdota, amely elmondva élesebben kiemeli, amiről szó van, és valóban ez Lehr *felolvasásának* szövege, amelyet később kinyomtatnak. A cikkíró másirányú és tárgyú, egyébként igen tanulságos tanulmányán kis szeplő volt az elírás, még ha minket soproniakat közelről érintett is. Így azonban legalább sikerült elhárítani Aranyról azt a hitet, mintha városunkat ismerve, arról nem megfelelően ítélt volna, mert hiszen Lehr diákkorában is sokan beszéltek igen jól magyarul, maga Lehr említi po. Petőfi barátját. Viszont bepillantást nyertünk az 1860-as évek diákéletébe, amelynek fontos tényezője volt a Magyar Társaság (akkor ezzel a névvel: A sopronyi magyar nyelv-művelő egyesület) és amelyben mint láttuk alapos részletekbe menő viták folytak. És ha Arany János személyében nem is járt Sopronban, ezek a derék, lelkes fiatalok szálláscsinálói voltak. Az 1861/2-ös iskolai évtől kezdve 1863 végéig átlapoztuk a társaság jegyzőkönyvét,⁷ amely számot ad a szavazatokról is, ezek igen ritkán hiányoztak a szinte hetente tartott ülésekről. Egy-két mondatban benne foglaltatik a bírálat is. Petőfi mellett Arany a leggyakrabban előforduló név, még hozzá gyakran a nehezen szavalható versekkel kapcsolatosan. Így az 1861—63-as időszakban szerepeltek a következő versek: Czákó sírján,

Letészem a lantot, Árva fiú, Egressy Gáborhoz, Keveháza, A pusztai fűz, Fiamhoz, A lantos, Visszatekintés, Egri lány, Toldi (első ének), Domokos napra, Török Bálint, V. László, Rozgonyiné, Daliás idők (2. ének), Évek, ti még jövendő évek, Visszatekintés. A költő hazája. Nemegy közülük többször is. Legkedveltebb volt a Zách Klára; hat alkalommal szavalták. Maga Lehr Albert is megpróbálkozott vele, a bírálat ez volt: „Kázmér szavait, melyekben a buja vágy nyilatkozik, nem egészen találta el. Különbösen sikerült volt előadása”.⁸

Ami a Ráchel sirlalmát illeti, már 1875. dec. 19-én szavaltta Lehr Vilmos, Albert bátyja, mégpedig nem műsoron, hanem „önkéntesen”. Amely alkalomról Lehr Albert ír, az a félelmi próbatétel volt, 1863. január végén, akkor Ajkay Gyula szavaltta. Lehr Albert pedig ez év május 9-én.

Az ifjúsági önképzőkör egyes alkalomkor persze vendégül látott kívülállótakat is, de — mostani tudásunk szerint — nagyközönség elé 1863-ban vittek Sopronban Arany-verset. Ha ugyanis magyar vendégművész szerepelt itt, akkor műsor kitöltésére műkedvelő szavalók kértek szót. 1861-ben Reményi Ede világhírű hegedűs szerepelt, ugyanő 1863-ban is; hogy mit szavaltak akkor, arról nincs tudomásunk, de mikor az utóbbi évben Hollósy Kornélia adott hangversenyt, Torkos Sándor Arany Családi kör c. ismert költeményét szavaltta (V. 24. és 25.).

Egyébként, midőn Arany János 1882-ben meghalt, a hivatalos város részvétlevelét intézett a családhoz. Mind ebben, mind a válaszbán hasztalan keressük azonban, hogy valami említés volna a költőnek és Sopronnak személyes kapcsolatáról. A részvétlevelél így hangzik:

„Sz. kir. Sopron város közönségétől. Azon pótolhatatlan veszteség, mely hazánkat koszorús költőnk Arany János gyászos kimultával érte, a nemzet minden hű fia szívében sajnó fájdalmat idézett elő. Lesújtó volt az érzet azon ajkat örökre

4 Az önképzőkör előfizetője volt a lapnak.

5 Nyr a Magyar Nyelvőr rövidítése.

6 A megbízhatóság a közlőn múlik.

7 Pröhle Jenő könyvtárigazgató szíveségéből. A könyv a Berzsenyi Gimnázium könyvtárában van.

8 Lehr Albert öregkorában is szívesen szavalt, a Nyelvtudományi Társulatban tartott előadását is Arany verseinek elmondásával fejezte be.

elnémulni tudni, mely az élő nemzedék közül leghivatottabban dalolt hazánk zengetes nyelvén, kihullva tudni a tollat azon kézből, mely a magyar műköltészetet a világirodalom gyöngyei sorába helyezendő remek megteremtésével azon fokra emelte, melyre akárhány a mienknél számra a tetemesebb, hatalomra nézve tekintélyesebb nemzet méltán irigykedve tekinthet fel. Ha azonban mi, kik a nagy nemzeti költő elvesztését gyászoljuk, ennyire fájdalmasan érezzük a hézagot, mely jobb létre szenderülése folytán támadt, mennyire fokozottabbnak kell a fájdalomnak Nagyságod és csadládja szívében lennie, kik a költőn kívül a szerető és szeretett férjet, illetve atyát veszítették az elhunytban. Az emberi szív sajátos alkotása folytán egyidejűleg több érzélem benyomását lévén képes befogadni, saját fájdalmunk mellett s vele egyidejűleg a nagyobb fájdalommal való tiszteletteljes részvét érzete fakadt keblünkben, s midőn mély gyászunk maradandó jele képen elhunyt jelesünk emlékét jegyzőkönyvünkben megörökítettük, egyidejűleg a hátrahagyott család nagyobb zsidbasztóbb fájdalmát kívántuk az őszinte részvét kifejezésével enyhíteni. Ne vegye tehát Nagyságod tiszteletteljes közeledésünket az elvonultságot kereső fájdalom megzavarásának, hanem keressen és találjon azon öntudatban vigaszt, hogy nem egyedül kénytelen a szenvedett csapás súlyát viselni, mert egy millióból álló nemzet összevéve és részenként siet abban osztozkodva a fájdalom terhéből egy részt átvenni.

Sz. kir. Sopron városa közönségének 1882 évi November hava 12-én tartott közgyűléséből.

Nagyságos özv. Arany Jánosné urhölgynek Budapesten."

A válasz hamarosan megérkezett, a gyászszegélyes papíron oly egyenletes, kalligrafikus az írás, hogy szinte metszettnek tűnik fel:

„Tekintetes Finck János urnak szab. kir. Sopron városa h. polgármesterének Sopron. Megilletődéssel vettem a Tekintetes úrnak Sopron város tisztelt közönsége nevében hozzám intézett 6500/82

számu becses iratát, melylyel családunk mély gyászának napjaiban engem fölkeresni s a boldogult férjem elvesztése által bennünket sujtó csapás fölött a város közönségének részvételét kifejezni méltóztatott. Fogadja a Tekintetes Polgármester Ur és sziveskedjék az igen tisztelt közönség előtt tolmácsolni az elhunyt emléke iránt tanusított kegyeletéért, valamint a nemes indulatú figyelemért, melylyel rólam megemlékezni kegyes volt, hálás köszönetem őszinte nyilvánítását. Megkülönböztetett tisztelettel

Budapesten 1882 évi november 28-án alázatos szolgálója

özvegy Arany Jánosné."

Az aláírás sajátkezű, gyakorlatlan írásra valló betűk. A levelet december 13-án olvasták fel a közgyűlésen: „éljenzéssel tudomásul vétetett”, mondja a levélre rávezetett jegyzet, ámbár nagyon sok ok éljenzésre nem volt. Hamarosan megérkezett az Arany-szoborbizottság írása is, amely szerint a költőnek emléket kívánnak Budapesten emelni. A város 1883. január 4-i kelettel hirdetést tett közzé a két német újságban (Ödenburger Zeitung, Ödenburger Bote), továbbá a magyar újságban (Sopron), még kétszer megismélték a lapok, hogy a szoborra aláírási ívek fekszenek a város jegyzői hivatalában, azonban szép szón túl nem terjedt sem a hivatalos város kegyelete, sem a lakosságé, mert majd egy év leforgása után Ihász Rezső főjegyző az 1883. évi november 7-i tanácsülésen a következő módon számolhatott be az eredményről: „Arany János emlékszobra javára Drucker József polgármester ur a tanács iktató részére szóló 00897 számu gyűjtővet azon tisztelet teljes jelentéssel terjesztem vissza, hogy ámbátor 6518/385 számu 882 évi határozattal a lapokban kellőképp közhírré téve lett, azonban aláíró nem jelentkezett.”

Így tehát a Nemzeti Múzeum előtt álló Arany-szoborhoz Sopronnak semmi köze. Csak a két világháború közt újult meg a részvétlevél lelkes hangja annyira, hogy a költőről végre utcát neveztek el.

Csatkai Endre

Egy szentmargitai kőfaragó család Keszthelyen

A kőfaragó mesterségnek Keszthelyen régi hagyományai vannak. A temető egyik legszebb, fájdalmas Krisztus alakjával koronázott barokk sírköve alatt a XVIII. század négy, 1757 és 1775 között elhunyt keszthelyi kőfaragója nyugszik közös sírban. Név szerint Holeck Ferenc, Hartmader József, Schluger Antal és Naderer Tamás. Az ő kezük alól kerültek ki a város XVIII. századi emlékművei, bizonyára a síremlékekkel annyira rokon fel fogásban, 1749-ben készült Nepomuki Szent János és 1772-ben készült Szent Flórián szobor is.

A század utolsó és a XIX. század első évtizedében nevezetes utódok volt Zitterbart József, aki nemcsak a temető szép klasszicista síremlékeit alkotta, hanem Gundrich, a kismartoni Esterházy-kastély szobrászmesterének megbízásából több figurális művet is faragott, feltehetően a kismartoni kastély díszítéséhez.

A fenti sorhoz csatlakozik a Szentmargitáról ideszármazott Kugler Mihály, Kugler Ferenc és Katzesperger Terézia 1796. április 30-án, Szentmargitán született fia. (Csatkaí Endre szíves közlése.)

Keszthelyre költözésének évét nem tudjuk, de a keszthelyi plébániahivatal születési anyakönyve szerint 1825-ben már itt született gyermeke Kugler Mihálynak és első feleségének, Genzer Teklának. Tehát akkor már itt élt.

Az anyakönyvi adatok összefüggései érdekes képet festenek a család keszthelyi elterjedésének mintegy száz évről. Ezt egészítik ki Kugler Mihály hagyatéki iratai és egy innen elszármazott, késői utódnak a családi hagyományokkal foglalkozó két levele. Ezek a hagyományok itt-ott nem mentesek a meseszerűnek látszó romantikától s nincs módunk ellenőrizni minden tételét, de a későbbi időre, tehát a XVIII. század végére vonatkozó adatai nagyrészt hiteles igazolást nyertek.

A régmúlt kódébe vész az az állítás, hogy a család „Tirolból származott. Mikor ugyanis a X. században ott zavargások voltak, a nagyurakat fej- és vagyonvesztésre ítélték. Három Kugler testvér amit tudtak pénzzé tettek s Magyarországra menekültek. Sopronban telepedtek le, de mint nem magyar nemesek földet nem

vehettek, így házat, szőlőt, vendéglőt, bányát vettek. Margitán templomot építettek és ott is vannak eltemetve. Kugler von Hohenberg volt a nevük.” Mindezekből egy bizonyos, hogy a XVIII. század

Novák Rozália síremléke a keszthelyi temetőben

végén valóban éltek Szentmargitán Kuglerék. Közülük kettő: Mihály és József a XIX. század első évtizedeiben Keszthelyen telepedett le. Józsefről csak annyit tudunk, hogy felesége Ringl Julianna volt, Keszthelyen két gyermekük született, 1844 és 1848 között, mindkettő kis korában meg is halt. Harmadik gyermekük is itt halt meg hét éves korában, 1848-ban. Maga Kugler József is ez évben fejezte be életét s mindössze negyvennyolc éves volt. A család tehát ezen a vonalon nem szaporodott tovább. Annál népesebb volt Kugler Mihály ága. Ő és leszármazottai 1825-től 1889-ig harminchat új taggal szaporították a családot. Igaz, hogy ezeknek majdnem fele gyermekkorban halt meg s a szülők is aránylag fiatalon, többen tüdővészben pusztultak el.

Kugler Mihály első felesége Genzer Tekla, 1837. január 28-án, harmincöt éves korában távozott az élők sorából. Keszthelyen hét gyermek született ebből a házasságból. Kugler Mihály 1840-ben újból megnősült, feleségül vette a húszéves Kégl Máriát. 1849-ig hat gyermekük szü-

letett s közülük három maradt életben. Szerepel még az események során egy „Kádi” nevű lány, kiről anyakönyvi adataink nincsenek, s akit a távoli szemlélő számára bizonyos titokzatosság vesz körül: erről a későbbiekben még szó lesz. Kugler Mihálynak ez a lánya csak a hagyatéki tárgyaláson kerül a színre.

A kőfaragó mesterség Keszthelyen mindig nagyon jövedelmező foglalkozásnak bizonyult. A jó minőségű keszthelyi kő a közeli köveftőkben könnyen hozzáférhető volt. Akkor még a kézműiparnak ezt az ágát nem sülyesztették a műkö és cementöntvények vásári szintjére, hanem a legkisebb részletekig kézi faragással kellett megmunkálni a terméskövet s ez lényegesen több időt, erőt és tudást igényelt, de az ügyes, rátermett mester így is megtalálta számítását.

Kugler Mihály már első házassága idején jómódú embernek számított. Már ekkor is volt Tomajon és Barátgödriben „306 utakból álló” szőlője, rajta hajlék préházszal, a szőlő alján szántóföld, kaszáló, rét. Később Cserszegen is szerzett hasonló birtokot, öt hold szántót és „négy kapás szőlőt.” Keszthelyen jól felszerelt műhelye és polgári kényelemmel berendezett lakása volt. Megrendelői köre a környező falvakra és városokra egészen Szombathelyig kiterjedt. Síremlékeket, kereszteteket, kriptákat, kőszőrű- és malomköveket, kutakat, épületrészeket készített. A hagyatéki iratok arról is beszámolnak, hogy műhelyében három kőfaragó legény, Mühl József, Lang János és Trimmel Sebestyén dolgozott. Kívülük állandóan foglalkoztatta Arnold Heinrich szobrászt is. A fennmaradt munkanaplók, elszámolások szerint mind a négyen faragtak figurális darabokat is, leginkább corpusokat feszület számára, Máriát, Arnold Heinrich ezenkívül Hit-Remény-Szeretet ábrázolást és „istenszemet.” Az alakokat olajfestékkel természetes színűre festették, a ruházat egyes részeit, pl. Krisztus ágyékkendőjét valódi lemezarannyal aranyozták. Ezt a munkát kizárólag Arnold végezte.

Egy két ölnyi magas kőkereszt elkészítésére kötött szerződésből idézzük az alábbi sorokat: „... a' kő kereszt következőleg lesz festve a' kereszt és az oszlop kő színűre, ugy szinte a hozzá tartozandó kerítés is, a' feszület test színűre, a'

korona a' szemérem kendő és titulus a' feszületen megaranyozva, a' Mária ruhája pedig a 'szokott mód szerint.”

Kugler nemcsak élete utolsó éveiben, de már korábban is segédekkel dolgozott. Ezt bizonyítják azok a számlák, melyekre a segédek természetbeni ruha- és cipő-járandóságát kifizette. Az előzőkben vázolt vagyoni helyzetéből következtetve, mindig sok megrendelése lehetett. Ezekre kötött szerződesei sajnos, csak 1849—1850-ből maradtak fenn, s a vállalt munka részletesebb leírása, valamint a munkanaplókban található néhány hevenyészett vázlat ekkor már a romantika jellemzőit sejteti.

A keszthelyi temetőben sok érdekes, finoman megmunkált síremlék van, mely 1825 és 1850 között készült. A korábbiak közül olyanok is akadnak, melyeken a korai neobarokk még klasszicista elemekkel vegyül. Ezek közé tartozik Novák Johanna 1828-ban készült, volutás indával szegélyezett pajzs alakú sírköve, az ívelt pajzson klasszikus, fűzérés babérokoszorú felett gyászfátyollal övezett kereszt, a pajzs hátlapján pedig domborművű szomorúfűz. A későbbiekben már neogótikus elemek jelentkeznek, leveles szőlő- és borostyánindák, csúcsíves mezők és hármasan karéjolt csúcsos keresztvégek. Ez utóbbi típust rögzítik a már említett munkanapló primitív vázlatai. Sajnos a síremlékek készítőjének kézjegyét egyiken sem lehet már megtalálni, a puha homokkő megkopott, bemohosodott. Az egykori szerződések nagyrészt megsemmisültek, ezen az alapon sem lehet már azonosítani. Csupán következtetések és feltevések támogatják azt a véleményt, hogy ezek közül melyik kerülhetett ki Kugler Mihály keze alól vagy műhelyéből. Az előző korszak kedvelt kőfaragó mestere Zitterbart József 1804-ben meghalt. A következő években sok artisztikus emlékkő készült, ezek azonban még nem lehettek Kugler munkái. Az 1807-ben, 10-ben, 17-ben készült köveket nem készíthette, mert akkor még túl fiatal volt és semmi sem bizonyítja, hogy már Keszthelyen élt. Itteni működésének termékeit csak az 1825-től eltelt negyedszázad idején kereshetjük. Időben Novák Johanna sírköve már lehetne az ő munkája, de ez a vélemény is csak a feltételezés értékéig jut el. A későbbi, 1840—

1850 között készült munkák már sokkal nagyobb valószínűséggel agnoszkálhatók, mivel a fennmaradt néhány tervrészletecskéből kialakul egy bizonyos fajta tí-

volt, — míg az ezreket érő két birtokot meg tudta venni.

A Kugler-házban tehát szorgos munka és élénk családi élet folyt, bár a beteg-

Vlasits György városbíró síremléke
a keszthelyi temetőben (1841) Czóbor László felvétele

pus, melyből a keszthelyi temetőben is szép számmal vannak megvalósult példányok. Ha ehhez még hozzátesszük azt is, hogy Kugler Mihály itteni működésével vagyont szerzett, ami azt bizonyítja, hogy keresett mester volt és sok követ kellett megfaragnia, — tekintve, hogy a síremlékek ára akkor 40—60 forint, a nagy kökeresztke pedig 250—300 forint

ségek egymás után vitték el a gyermekeket s Kugler Mihály első felesége fiatalon halt meg. Joggal gyanakodhatunk arra, hogy a tüdővést ez a szegény aszszony telepítette meg a családban, férjére és gyermekeire átplántálta s a férjtől második felesége is megkapta, de lehet, hogy ennek a fordítottja az igaz és a családfőben volt a betegség fészke. Tény

az, hogy az anya halálakor a Keszthelyen született hét gyermek közül csak kettő élt: Sándor és Ferdinánd. Ez utóbbi, továbbá a második házasságból származott egyik fiú és a második feleség is tudóvszben pusztult el.

Kugler Mihály három évi özvegyiség után újból megnősült. Azonban mindössze tíz évig élvezhette még a családi élet örömeit, mert 1850. december 19-én, ötvennégy éves korában meghalt. Ekkor az első házasságból életben maradt két fia, Sándor huszonnégy, Ferdinánd pedig huszonegy éves volt. Ez utóbbi vállára nehezedett a meglehetősen zavaros hagyatéki ügy lebonyolítása. Egész sor félbenmaradt megrendelés teljesítését, befejezését vállalta magára, mivel ő is kőfaragó volt. Az örökség körüli bonyodalmak elrendezésében őt jelölték ki felelős személynek.

A két fiú és a mostoha között nem lehetett jó viszony. 1851. február 8-án az özvegy a bírósághoz intézett beadványában így ír: „Elhunyt férjem Kugler Mihálynak javait annak első nejétől származott gyermekei Sándor és Ferdinánd, az én és három árváim tökéletes ki zárásával kezelik s azt részben el is adogatják”, a továbbiakban kéri, hogy a javakat bírónilag írják össze, gyermekeire és a reá eső részt, valamint „móringját”, mely áll 500 váltó forintokból és egy tehénből, adják ki neki.

Február 20-án a városi tanács a bíróság felhívására közli, hogy a fenti állítások valótlanok, mivel az ingóságokat azért kellett leltárba venni és eladni, mert azokból fizették ki az elhunyt után maradt adósságokat, sőt az ezekért kapott összeg nem is volt elég, így az ingatlanokból is áruba kell valamit bocsátani. Erre a járásbíróóság úgy intézkedett, hogy minden ingó és ingatlan vagyont el kell árvereztetni s a fennmaradó összeget az árvák között szétosztani. Ez meg is történt. Az eléggé zavaros elszámolások szerint a két szülőért és felszerelésiért, valamint a műhely és keszthelyi lakás berendezéséért összesen 9222 forintot kaptak. Az adósságok becslési, árverési és egyéb költségek kifizetése után maradt ebből 4753 forint. Ezt az összeget úgy osztották el, hogy az özvegy és három gyermeke kapott 1999 forintot, Sándor, Ferdinánd és Kugler Kati pedig egyen-

ként 956 forintot. Nem tudni, hogy a százezernéhány forint többlet, amit az örökreszek összege kitesz, honnan adódott?

Kugler Kati, (néhol Kádi, Káti-nak írt) neve csak atyja halála után bukkan fel. Keszthelyen nem született és nem halt meg. Egy elszámolásból tudjuk, hogy 1847 és 1851 között Koltón élt egy Bánné nevű asszonynál, akinek fizettek tartásáért. Bánné 1851. október 16-án nyújtotta be a számlát arról az összegről, amit Kati ruházatára költött. Ebben a számlában már felnőtt lánynak való holmik szerepelnek. Kesztyűk, napernyő, több pár téli és nyári topán, cipő; négy és fél év alatt hat öltözet új ruhát kapott. Hogy felnőtt leány volt, bizonyítja a sok kötötű és netztű is, amit kézimunkához vettek neki. Erre az elszámolásra vezették rá azt is, hogy atyja halálakor Sándor fivére ment el érte és 18 forint 54 krajcárért gyászruhát csináltatott neki. Miért kellett Katinak elhagyni az apai házat? Talán a mostoha anya kívánságára, talán más okból? Hiába találgatnánk.

A vagyonösszeírasi és árverési jegyzőkönyvek könyörtelenül feltárják az egykori otthon minden zugát. Azt is, mely a benső családi élet területe volt. A sorok között kibontakozik az életforma is, melyet a tárgyak kereteztek.

Kuglerék keszthelyi lakásának berendezése és felszerelési tárgyai 141 tételt tesznek ki, darabszámra azonban többlet, mert a tételek között több darabból álló is van. A leltározást a legjobban berendezett lakószobában kezdték, ennek tölgyfa-bútorzata volt: egy kihúzható asztal hat székkal, szekrény, kredenc, két ágy, egy politúros fiókos szekrény, egy álló ún. „Stok óra”, melynek javítási költségét, tíz forintot, Kugler halála után fizették ki Krisztl József keszthelyi órásmesternek, — ezt nagy becsben tarthatták, az egész leltárban ez a legértékesebb, harminc forintra becsült tétel, (a kredencet pl. tíz forintra becsülték) — a falon csiszolt tükör és nyolc kép, a két ablakon függőnytartóról csüngő függönyök, az ágyakon zöld terítő, az asztalon pirossal hímzett terítő volt. Innen a kamrába és a konyhába mentek a leltározók, mely elég nagy lehetett, minden kellékkal, többek között vörösréz edényekkel felszerelve. A konyhán túl kisebb egyágas

szoba, aztán a legény szobája. Eszerint a ház a hátranyúló keskeny telkek diktálta szokásos vidéki, polgári építkezés példája: elől a „szépszoba” az utcai front-ra, a többi pedig, a konyha, kamra, egy vagy több szoba az udvar felé húzódik. Volt még külön tehén- és lóistálló, ezek-

nek egy zöld kabátot 7 forint 30 krajcárban számít. Érdekes még Dékmár János „seborvos” számlája. Nemcsak tartalma, hanem mulatságos ortográfiája miatt is idézzük: „Tisztelt Kugler Urak! Kérem ha szíveskednének az elhunyt atyuk borot fáltatásá ért egy évre 15 váltó forintot

Kocsis János síremléke a keszthelyi temetőben
1835 körül. Czobor László felvétele

ben úgy a kocsis és tehenes számára, a pajtában pedig egy hintó, ami már bizonyos urias életforma kelléke volt.

A mester halála után kifizetett számlák elárulnak egyet-mást az elhunyt életéről és tulajdonságairól. Többek között azt, hogy nem volt nagyon pontos fizető. A számlák között van olyan is, amit 1846-ban állítottak ki, s csak az örökségből rendezték véglegesen. Ez a számla azért érdekes, mert a többi között Károly kőfaragó legény ruházatára 32 forint 15 krajcárt tüntet fel, ugyanekkor Kugler-

küldeni, a gyógyítási fáradságom ért teccések szerint jutalmazanak ezek után további barátságukba ajálva maradok

önökhöz tiszteletel
Dékmár János
Seb orvos”.

Tehát még ekkor is fennállott az a kétes értékű gyakorlat, hogy a borbély valamiféle tanfolyam elvégzése után felcserré lépett elő. Egyébként az örökösök elég bőkezűen, a kért összeget megduplázva, harminc forintot fizettek Dékmárnak. Viszont a „Kőfaragó munkákra

bevenni való készpénz" jegyzéken is szerepel egy összegében szerény, de érdekes tétel: „Deák Feretz Urnál 3 F. 45 X”, eszerint ő is do'goztatott Kuglerrel.

A hagyatéki árverésen a kőfaragóműhely felszerelését Kugler Ferdinánd vette meg, ki atyja mesterségének folytatója volt. Míg Sándor neve a keszthelyi közéletben nem szerepel, addig Ferdinánd idővel a város tekintélyes polgárává emelkedett. Városi tanácsos, majd 1859—1860-ban „Ispita ügyelő”, a kórház gondnoka, ugyenakkor judex oppidi, városbíró. Tehát elérte azt a legmagasabb tisztséget, amit a város nyújthatott. Kovács Karolinnal kötött házasságából kilenc gyermek született. Ötven éves korában, 1878. november 26-án halt meg tüdővészben. A város megadta neki azt a végtisztességet, hogy az apátplébános, Svastics Károly végezte temetésének szertartását. Halálával megelőzte mostohaanyját, Kégl Máriát, aki kilenc évi özvegyiség után egy Mária nevű lányt, tizenhárom év után pedig egy János nevű fiút hozott világra, mígnem 1882-ben, tüdővérsztől gyötörtén távozott az élők sorából.

A Keszthelyen született Kuglerék jórészt szétszóródtak az országban. Mihály egyik fia, József, Budán lett bábos, de Keszthelyről nősült. Nagy Júliával 1871-ben kötött házasságának egyik tanúja

Beliczay Jónás bábosmester, a közismert budai bábosdinasztia egyik őse volt.

Nyílt kérdés, hogy a soproni születésű Kugler János festő (1800 k.—1867) és Kugler Ferenc szobrász (1836—1875.) ennek a családnak volt-e tagja? Az egyik leszámított állítása szerint Kugler János egy ideig Keszthelyen élt, itt alkotta „Jurisich Miklós védi Köszeget a török ellen” c. képét, melyet Bécsben E. Kaiser kőre rajzolt. Ez a keszthelyi tartózkodás esetleg az itt levő Kuglerekkal való rokoni kapcsolat mellett szólna.

Az utolsó Keszthelyen meghalt Kugler, Hencz Gyula adóhivatali irnok neje, Krisztina, Kugler Ferdinánd leánya, 1920. december 31-én bekövetkezett halálának oka a halotti anyakönyv szerint hörgőhurut volt.

Ezzel befejeződött a Kugler család egy évszázadon át tartó keszthelyi szereplése. Kugler kőfaragó élt kettő is Budán a 18. század első felében, egyikük szentmargitai volt szintén (Schoen: A budai Szent Anna templom, 1930. 167. lap). Kugler Pál, szintén Szentmargitáról, mint kőfaragó fia 1881-ben soproni polgár lesz. A keszthelyi példa is érdekesen illusztrálja egy évszázados művészdinasztia állandó kisugárzását az ország távolabbi részeibe.¹

Péczy Piroska

Egy ismeretlen soproni vonatkozású Liszt-levél a New York-i egyetemi könyvtárban

Király József Pál, a soproni ev. líceum tanára jó viszonyban volt Liszt Ferencsel, és két levél is maradt fenn, amelyet a mester hozzá intézett. Ezeket a New York-i Yale University Library őrzi és onnan kaptam róluk fényképmásolatot a soproni Liszt Ferenc Múzeum számára. Közülük csak egyik ismeretlen, a korábbi, amely 1874-ben kelt Sopronhorpácson,

ahol Liszt az év első hónapjaiban Széchényi Imrénél vendégeskedett. Odatartásában a soproni Déli Vasút állomáson Frankenburg, Király József Pál és mások üdvözölték; felmerült Sopronban az a gondolat, hogy meg kellene hívni hangversenyzésre, mégpedig a soproni óvodák javára. Király írásban is felkérte erre a mestert, aki azután meghívta megbe-

¹ E cikk forrásai: Kugler Mihály hagyatéki iratai a Balatoni Múzeum adattárában, ugyanott Fülöp Viktor jegyzetei a keszthelyi Városi Levéltárból, az Orsz. Levéltár Festetics Családi levéltára és özv. Kugler Sándorné (Nagykanizsa) két levele 1943-ból.

szülésre Királyt Horpácsra.¹ A levél azért érdekes, mert az első soproni hangverseny sokat vitatott körülményei közül is leszögez egyet-mást. Hihető, hogy itt Sopron közelében erősebben felújultak a régi emlékek, mint amikor tanítványainak odavetett megjegyzéseket, amelyek az ő visszaemlékezéseiben nem éppen hűséggel jelentek meg. A levél hangja egyébként a szokott szerény a maga irányában, míg a címzett személyét a legnagyobb udvariassággal illeti:

„Horpács (bei Graf Imre Széchenyi) (Station Schützen) Hochgeehrter Herr,

Da mein Geburtsort, Raiding, dem oedenburger Comitat angehört, und ich, als 10 jähriger Pianist zum erstenmal in Oedenburg öffentlich spielte — bei Gelegenheit des Concerts eines sehr jugendlichen Violin Virtuosen, Baron Braun genant¹ — scheint es allerdings angemessen und fast sinnreich, wenn, nach mehr als 50 Jahren, meine alten Finger sich wieder in derselben Stadt, zum Besten der *Kindergärten* produzieren. Ohne über diese ganz kleine Angelegenheit weder ja, noch nein zu sagen, bevor mir die localen *Aufführungsmittel* näher bekant sind, erlaube ich mir ihr wohlwollendes Schreiben somit zu beantworten:

Ich erwarte nächstens ihren Besuch in Horpacs und versichere Sie der freundlichen Aufnahme des Hausherrn, Graf Imre Széchenyi, sowie der ausgezeichneten Hochachtung, mit welcher Ihnen verbleibt

ergebenst
F. Liszt

28-ten Januar 74.”

A másik levél ismert ugyan, de anélkül, hogy valaki tudta volna a közlők közül, megvan-e és hol? Éppen ezért az első közlés hibáit a későbbiek kénytelenek voltak átvenni. Még Liszt élt, amikor ezt az 1885-ben írt levelet, nyilván maga Király, aki közben Kismartonba költözött, az Ódenburger Zeitungban közváltotta (1885. június 10); egyes szavak megváltoztatásán kívül érdekes egy olyan

részlet betoldása, amely teljesen hiányzik az eredeti levélből és a címzett akkoriban megjelent könyvéről szól, így nagyon fonákul hat, hogy mintegy önreklám pompázik Liszt sorai közt. Egyébként a levél fontos dokumentum Liszt kismartoni élményeire nézve; ezért is, de a fent említett helytelen közlések miatt is nem mellőzhettem új közlését:

„Sehr geehrter Freund,
Vor 90 Jahren bereitete sich mein Vater zu seinem Dienste als Rechnungsführer, bei dem Fürsten Nicolaus Esterházy, in Eisenstadt vor. Damals wirkte Er (közbeszúrva = auch) als Dilettant am Violoncell pult mit, in den frequenten Hof Concerten der Fürsten, unter Leitung des glücklich grossen (közbeszúrva = Meisters) Joseph Haydn.

Mein Vater erzählte mir öfters von seinem Verkehr mit Haydn, und die täglichen Partien, — ich vergesse welche Strich (?) — die er mit Ihm machte.

Im Eisenstädter Franziskaner Kloster besuchte (beszúrva = ich), 48, den lieben, herzlichen, hochehrwürdigen Pater Albach und widmete Ihm meine männerstimmige Messe, die in den nächsten Tagen hier glänzend aufgeführt wird.

Möge der kindlich-fromme Genius Haydn, über die von Ihrer Tochter Bertha geleiteten (közbeszúrva = Eisenstädter) Kindergärten, stets walten.

Ergebenst
F. Liszt

Antwerpen, 5-ten Juni, 85.

Anfangs Juli wird Ihnen mein kleiner Beitrag zu den Eisenstädter Kindergärten, — 50 Gulden von Budapest durch Herrn von Csiky zukommen. Vielleicht kann ich späterhin mehr leisten. Leider aber bin ich nicht weniger als vermögend, und muss mich ärmlich aus- und abfinden.”

Scholz János

¹ Payr: Liszt Ferenc és Király József Pál. 1933. 2. lap sk. A minden eseményt versbe foglaló Király leírta német költeményben horpácsi élményeit ezzel a címmel: Der 2-te Februar 1874.

² Lásd SSz. 1961., 212. lap, 15. jegyzet.

Kiadatlan római feliratok a soproni Liszt Ferenc Múzeumban

A soproni Liszt Ferenc Múzeum a közelmúltban értékes új római köemléket szerzett: két sírkőtöredéket és egy oltártöredéket Gyalókéáról, illetőleg egy oltárkövet Pinnyéről.¹ Publikációjuk kapcsán a Liszt Ferenc Múzeum lapidáriumának egy másik, Sopronban talált feliratos emlékét is ismertetjük.

1. *Sírkőtöredék*, lelőhelye Gyalóka.² (1. kép.) A köemléket az alábbiakban bemutatott másik két gyalócai felirattal együtt több évvel ezelőtt találták, és egy istállóban tartották. 1960 elején Nováki Gyula műzeológus tudomást szerzett a kövekről, és beszállította azokat a Liszt Ferenc Múzeumba. Az 1. sírkő felső és alsó része, valamint jobb fele letörtött. A kezdetleges formájú betűkkel vésett feliratot egyszerű hornyolás keretezte. A megmaradt felirattöredék a következőképpen olvasható.

.....
VES. A.....
A N N O.....
STIP. XX...

Az utolsó sorban álló betűk értelme: *stip(endiorum) XX...*, azaz: szolgált 20 vagy húsznál több) évet. Az *anno [rum...]* az elhunyt életkorát jelölte. A szolgálati idő feltüntetéséből kitűnik, hogy a halott, akinek neve nem maradt ránk, katona volt. Gyalóka környékén az i. u. 1. század első évtizedeiben valóban állomásozott római helyőrség, mégpedig az ala I. Pannoniorum, amelynek két feliratos emléke is előkerült még a 19. században.³ Ezt a csapat egységet már az i. u. 1. század közepe táján előretolták a dunai határvonalra.⁴ Az itt kiadott felirattöredéket is az ala I. Pannoniorum egyik kato-

nájával hozhatjuk kapcsolatba, és korát az i. u. 1. század első felére kell tennünk. Emellett szól az a körülmény is, hogy a sírfelirat betűformái teljesen megegyeznek a 2. sz. alatt kiadott, bizonyosan 1. századi gyalócai kő feliratával (ld. a 2. képet). Ezen az alapon töredékünk elejét a következőképpen egészíthetjük ki: [...halott neve..., *eq[ue]s a[la] Pann[oniorum]*], vagyis: az ala Pannoniorum lovaskatonája.⁵ A sírkőtöredék látszólagos jelentéktelensége ellenére is fontos adat az i. u. 1. század első évtizedeinek nyugat-pannoniai hadtörténetét illetően: újabb bizonyíték arra, hogy az Aquileiától Carnuntumig (és onnét a Barbaricum-ban a Keleti tengerig) vezető borostyánkőutat a római hódítás első idejében Savaria és Carnuntum között auxiliáris helyőrségekkel biztosították.⁶ Ilyen táborhelyek az előkerült katonafeliratok alapján Gyalókan és a burgenlandi Walbersdorfban (Borbolya) kereshetők.⁷

2. *Sírkő alsó töredéke*, Gyalókéáról⁸ (2. kép.). Teljesen egyszerű, díszítetlen kőhasáb; a rajta olvasható felirattöredék:

.....
LI ANN
XLIII
. H. S. E

Feloldva: [...]*li ann(orum) XLIII. h(ic) s(itus) e(st)*. Azaz:élt 44 évet, itt nyugszik. A [...]*li* szótöredék a halott cognomenjének töredéke dativusban (vö. pl. *Simili stb.*). A H. S. E. záróformula feliratunkat az i. u. 1. századra kell keltezni. A halott aligha volt katona; ebben az esetben feltűntették volna szolgálati éveinek számát is.

1 A feliratok publikálásának szíves engedélyezéséért, valamint a lelőhelyekre és a leletkörülményekre vonatkozó tájékoztatásért Nováki Gyulának tartozom köszönettel.

2 M. 45 cm, sz. 28 cm, átlagos v. 20 cm, betűmagasság 5 cm.

3 CIL III. 4227–4228. Vö. Sz. Burger A.: Arch. Ért. 83 (1956) 192 sk., 196.

4 W. Wagner: Dislokation der Auxiliarformationen, Berlin, 1938, 57.

5 Szóba jöhet esetleg [...*ci] ves A [....]* kiegészítési lehetőség is.

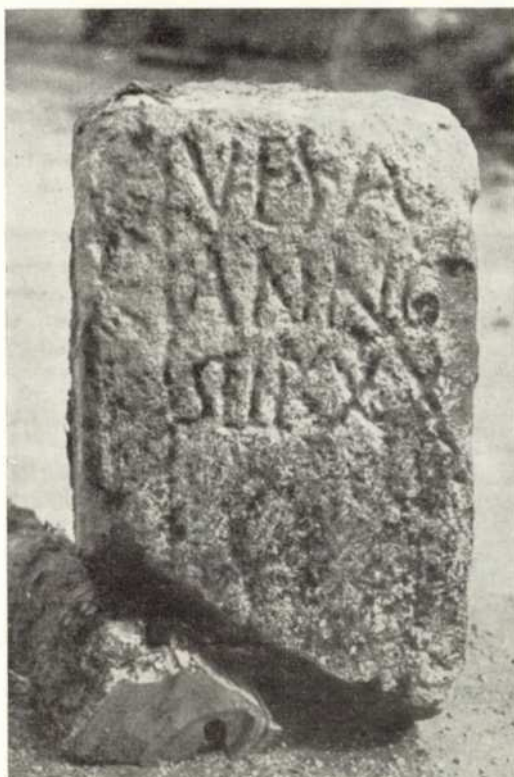
6 W. Wagner: l. m. 57.

7 Szilágyi J.: Arch. Ért. 77 (1950) 19 sk.

8 M. 45 cm, sz. 40 cm, c. 20 cm.

3. Fogadalmi oltár töredéke, Gyalókáról.⁹ (3. kép.) Kezdetlegesen faragott, hátul kidolgozatlan, felül és alul töredékes kőtömb. Szabálytalan betűkből álló felirata felül nem hiányos, a második sor

a római feliratos emlékműanyagban. Az *Itt*-től és a *-sio* képzőből azonnal látszik, hogy kelta személynévről van szó, amely közelebbről a már több feliratról ismert *Ittu* személynév továbbképzett változatá-

1. kép. Gyalókai kő

betűinek alsó része azonban már letörött. A megmaradt két sor olvasása:

V.S.L.L.M
ITTVSIO

.....

Vagyis: *V(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito), Ittusio [...]* Magyarul: fogadalmát szívesen és örömmel teljesítette (az istenségnek, aki azt) kiérdemelte, Ittusio. Az utolsó szó első alkalommal fordul elő

nek tekinthető.¹⁰ Viselője nem rendelkező római polgárjoggal; peregrinus jogú személy volt. Ezért viselt csak egy nevet, amely a polgárjoghoz jutott benszülötteknél a cognomen szerepét töltötte be. Az *Ittu* személynév, amely az *Ittusio* név legközelebbi rokonának, illetőleg alapjának tekinthető, csak Noricumban terjedt el, a kelta őslakosság körében.¹¹ A gyalókai *Ittusio* ennél fogva valószínűleg a szomszédos Noricumból került Északnyu-

9 M. 47 cm, sz. 28 cm, v. 23 cm. Betűmagasság az elsősorban 7 cm, a másodikban 4 cm.

10 Vö. CIL III. 4784, 5242, 5505, 5640, és A. Holder: *Alt-celtischer Sprachschatz*, II. Leipzig, 1901, 83.

11 Ld. az előző jegyzetet.

gat-Pannóniába, bár az a lehetőség sincs kizárva, hogy a helyi kelta őslakosság, a bój törzs köréhez tartozott. A bójok névadása egyébként is szoros kapcsolatot mutat a noriciumi kelták névadásával.¹² Igen sajnálatos, hogy az istenség nevét, akinek az oltárt *Ittusio* állította,

2. kép. Gyalóközi kő

nem ismerjük. Az istennév vagy a felirat alsó részén állott,¹³ vagy pedig fel sem volt tüntetve, mint az a bennszülöttek oltárain máskor is előfordul.¹⁴ Az oltárfelirat, amely a kelta személynévanyagot új, eddig ismeretlen személynévvel gazdagítja, a római polgárjog hiánya és a jellegzetesen kelta névadás alapján a markomann háborúkat megelőző időkre, közelebbről igen nagy valószínűséggel az i. u. 1. századra keltezhető.

4. *Fogadalmi oltár*, Pinnyéről.¹⁵ (4. kép.) 1960 áprilisában a pinnyi kavicsbányában feliratos oltárkő került elő, amelyet

Nováki Gyula beszállítottatott a Liszt Ferenc Múzeumba. A lelőhelyen két kőtalapzattöredéket is találtak, amelyek azonban nem az oltárhoz tartoztak, valamint valószínűleg a közeli római teleppel összefüggő gödörnyomokat.¹⁶ Az oltár igen jó kidolgozású; jobb alsó sarkát leszámítva, teljesen ép. Hasáb formájú törzse hornyolásokkal díszített lábazon nyugszik, felső záródása két párhuzamos, sodrott kötéllel átkötött levélcsozóban végződik, ezek végződéseit pedig rozetta formában faragták ki. Az oltár hátlapja is teljesen kidolgozott, amiből arra lehet következtetni, hogy nem szentélyben állt (szokás szerint hátlapjával a cellafalnak támasztva), hanem szabadon. Szabályos, erőteljesen vésett felirata:

C E R E R I
M. VALERIVS.
V. S. L. M

Vagyis: *Cereri M(arcus) Valerius v(otum) s(olvit) l(ibens) m(eritae)*. Magyarul: Ceresnek Marcus Valerius fogadalmát szívesen teljesítette, (mert az istennő) kiérdemelte.

Az oltár a legkorábbi pannóniai fogadalmi oltárok közé tartozik, a magyarországi római oltárkövek közül pedig egyenesen a legrégebb darab. A dedikáló személy cognomenjének hiánya ugyanis azt mutatja, hogy az oltár az i. u. 1. század közepét megelőző időkből való. Visezője Itáliából származott. Noha a Valerius gentilicium a birodalomban általánosan elterjedt, a Marcus praenomennel leginkább Itáliában fordul elő.¹⁷ Scarbantianban és környékén már Tiberius császár alatt (i. u. 14–37) elég sok italikus települt meg. Ezek részint a carnuntumi légión, a legio XV. Apollinaris kiszolgált katonái voltak, akiknek a császár itt földet adott, részint civil telepesek és kereskedők, akik a borostyánkőút mentén

12 A. Mócsy: *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen* Budapest, 1959., 31.

13 Maga az *Ittusio* név nem fogható fel datívusban álló istennévnek, mert a *-sius* végződésű nominatívus a kelta neveknek a *-sio* végződésűek gyakoriságával szemben szokatlan lenne.

14 Vö. A. Mócsy: i. m. 125.

15 M. 94. sz. 50. v. 32 cm, betűmagasság 9,5–6 cm.

16 A telepre ld. Nováki Gy.—Radnóti A.: *Arch. Ért.* 81 (1954) 76.

17 Ld. *CIL indices*.

kedvező életlehetőségeket találtak.¹⁸ M. Valerius vagy egy veterán közvetlen leszármazottja volt, vagy inkább személyesen jött Itáliából mint civil telepes vagy kereskedő. A pinnyei római telep környékén minden bizonnyal földbirtoka volt, ezért települhetett le itt és nem

A majdnem teljesen hasábformájú, alig kiugró talapzatban és lezáródásban végződő oltártípus Pannóniában majdnem teljesen ismeretlen. Teljesen hasonló analógiája található azonban magában Scarbantiában: a Soproni szemle 1959. évi kötetében publikált Liber pater-

3. kép. Gyalócai kő

magában Scarbantiában. Erre lehet következtetni abból is, hogy oltárát Ceresnek, a gabona és általában a földművelés istennőjének állította. A Ceres-kultusz maga Pannóniában egyébként nem terjedt el különösebben; leginkább még a korai időkben követhető nyomon, első sorban itálikusok, többek között frumentarius beosztású katonák körében.¹⁹

Az oltárkövel kapcsolatban még egy kérdésre szeretnénk felhívni a figyelmet.

oltár.²⁰ Ez utóbbinak formája megegyezik a Ceres-oltárával; különbség csak a kidolgozás minőségében van, amennyiben a Liber-oltár törzse kissé szabálytalanra sikerült, felső záródásának díszítése pedig egészen egyszerű. Kétségtelen, hogy mindkét köemlék ugyanabban a scarbantiai kőfaragóműhelyben készült, ugyanazon minta után, a Liber-oltár azonban már hanyatlóbb formát képvisel és későbbi is a Ceres-kőnél.²¹ A két kő egybe-

18 A. Mócsy: 43 skk.

19 Ld. CIL III. 3835, 3942, vö. még CIL III. 10511.

20 Alföldy G.: SSz 1959, 158 skk., képpel.

21 Vö. uo. 160.

vetéséből kitűnik, hogy a scarbantiai kőfaragóműhelyek már az 1. században a vidék számára is dolgoztak.

5. *Fogadalmi oltár*, Sopronból. 1950-ben került elő, az Új utca és Szentgyörgy utca sarkán, a Soproni Szemle 1959. évfolyamában publikált Liber pater

Feloldása, ill. a negyedik sor valószínű kiegészítése: *Mercurio sac(rum) L(ucius) Atellius L[uca]nu[s]? v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Azaz: Mercurius tiszteletére szentelte Lucius Atellius Lucretius (?); fogadalmát szívesen teljesítette, mert (az isten) megérdemelte. Az oltár

4. kép. Pinneyi kő

oltárral együtt.²² Az oltár majdnem teljesen ép, felirata azonban erősen elmosódott, olyannyira, hogy a negyedik sort nem is tudtuk teljesen kibetűzni. A kiolvasható sorok a következők:

MERCVRIO
SAC
L. ATELLIVS
L///NV/
V. S. L. M

felirat állítója, vagy elődei Itáliából kerültek Scarbantiába. Az *Atellius* családnév elsősorban Rómában terjedt el; Itálián kívül csak néhány olyan provinciában találjuk meg, amelyek korán római-zálódtak, és ahol az italikusok nagy szerepet játszottak.²³ Scarbantiai viselője, számos más polgártársához hasonlóan nyilvánvalóan Itáliából származott. Az oltár kora valószínűleg az i. u. 2. század

²² Vö. uo. 158. M. 63, sz. 34, v. 30 cm.

²³ Ld. CIL VI (Róma), CIL IX–XI és XIV (Itália), CIL II (Hispania), CIL VIII (Afrika), CIL XII (Dél-Gallia), *indices*.

első fele. A Liber oltár, amellyel együtt előkerült, erre az időre lehetett keltezni. Igen valószínű, hogy a két oltárkövet eredetileg is egymás mellett állították fel, és így hozzávetőleg egy korban készülhettek.

Az oltárral kapcsolatban néhány szót kell szólnunk Mercurius isten kultuszáról. Mercurius az itáliai vallásosságban a kereskedelem a kereskedők, az utazók, a szerencse, a bőség és jólét istene, ugyanakkor azonban a lelkek túlvilági kísérője is lehet. A scarbantiai kultusz, amelynek az ismertetett oltár az első feliratos emléke, ennek az itáliai istenalaknak az

elképzeléséhez kapcsolódott. Igaz ugyan, hogy Északnyugat-Pannónia területén a kelta bójoknál, akik a római hódítás idején Scarbantia környékét is benépesítették, Mercurius kétségtelenül sokarcú kelta istenséggel vált azonossá.²⁴ Magában Scarbantiaiban azonban, ahol a bennszülöttek a lakosság összetételében szinte egyáltalán nem játszottak szerepet,²⁵ a helyi kelta vallási hagyományok továbbélésével csak kevésbé számolhatunk. Mercurius itt az italikus telepések szemében elsősorban a gazdagság és a jólét, illetőleg ennek forrásai, a kereskedelem és a mezőgazdaság védistene volt.

Alföldy Géza

Hogyan került a soproni vörös ezred Visegrádra?

E sorok írója a Soproni Szemle idei 1. számában közzétett cikkében (Sopron és az 1919-es hadszíntér, 77. o.) megemlítette, hogy a 18. vörös gyalogezred szombathelyi leszerelését követő napon Visegrádnál géppuskaharc volt a soproni vörös ezred és a székely dandár között. Hogy milyen soproni alakulatrészleg volt Visegrádon és hogyan került oda, a rendelkezésre álló adatokból nem volt megállapítható. A levéltári anyag (Hadtörténelmi Intézet Levéltára, Tanácsköztársasági iratok 85. sz. doboz, esztergomi védőszakasz) csak a XVI. határvédzászlóaljról tett említést, július 19-én pedig volt itt egy lövegszakasz is. A legvalószínűbb tehát az volt, hogy az esztergomi védőszakaszra a soproni póttesttől érkezhetett erősítés. Hogy ez a következtetés helyes volt, erről a prágai Katonai Történelmi Levéltárban végzett kutatásom alkalmával is meggyőződtem. Az 1919-es Mittelhauser csoport iratanyagában talált térkép szerint, amely a Dunavonal 1919. augusztus 1-i helyzetét tüntette fel (7. sz. doboz) Esztergomnál a XVI. határvéd zászlóaljon kívül az I/19. és a Lakos-féle zászlóalj jelenlétét állapították meg. A valóság az volt, hogy a XVI. határvéd zászló-

aljat a győr-esztergomi 19-es póttest állította ki és feltöltötték a soproni 18-as vörös póttest által szervezett Lakos-különítmény maradványával. A Lakos-különítmény pedig — mint már a Soproni Szemle 1960. évi 3. számában közölt cikkemben megírtam — a pozsonyligetfalusi gyárak munkásaiból alakult és feltehetőleg soproni és lajtaújfalusi munkásokból is kapott pótlást. Az 1919. július 20-i hadrendben ugyan szerepel, de pótlólag kitörülték, maradványát pedig a XVI. határvédzászlóaljba olvasztották. A csehszlovák hírszerző szolgálat tehát pontatlan tájékoztatást kapott bizalmi emberétől. Lehetséges, hogy az ügynök — talán a gödöllői vezérkar tudtával — tudatosan szolgáltatott téves rögzítésű és éppen ezért megtévesztő hírt a Duna balpartjára. Három zászlóalj feltételezett otlilte mindenesetre több volt, mint amennyit a párkányi csehszlovák védőszakasz elviselhetett, ezért július 22-én az esztergomi hidat levegőbe röpítették. Utólag kiderült, hogy erre a barátságtalan gesztusra azért volt szükség, mert augusztus 3-án az általános ántánt-intervenció keretén belül Szob—Ipolyság vonalán Budapestre akartak támadni és hátuk biztosítása

24 A kérdéssel másutt részletesebben foglalkozunk.

25 A. Mócsy: i. m. 44.

végett az esztergomi híd elpusztítására szükségük volt. Augusztus 2-án azonban ezt a támadást a tanácskormány leköszönése következtében lefűjták. E napon az 5813/op. 1919. sz. okmány tanúsága szerint már azt is tudták, hogy a komáromi vörös katonaság erősei jelvényeit magyar nemzeti színűre cserélték ki.¹

Augusztus 7-én az esztergomi védővonallal szemben álló 21. csehszlovák dandár jelentette Pozsonyba, hogy a Lakos-különítmény felbomlott, parancsnokuk pedig le van tartóztatva.² Az említett okmányból nyilvánvaló, hogy a Lakos-különítmény katonái a tanácskormány bukása és Budapest román megszállásának hírére elhagyták állomáshelyüket és az esztergom—visegrádi erdőkbe vonultak, nyilván azért, hogy guerilla — (mai kifejezéssel partizán) — harcra térjenek át. Augusztus 7-én a Vácnál és Nagymarosnál átkelt székely dandár Visegrádnál összpontosult. A Lakos-különítmény katonái nyilván románoknak hitték a volt 2. vörös dandár katonáit és géppuskatűzet nyitottak rájuk, amit azok természetesen viszonzottak. Az idézett jelentésben említett román előőrsről Koréh könyve nem tud semmit, csak azt említi meg, hogy a felderítés végett Visegrád irányában kitolt román zászlóalj a dandár pihenőjét nem zavarta meg. Tény az, hogy a dandár augusztus 8-án háborítatlanul vonult be Esztergomba és folytatta útját Győr-Sopron irányában. A románok valójában csak augusztus 15-én szállták meg Esztergomot.

A rend kedvéért meg kell említeni, hogy a 80. (nemzetközi) dandár maradványainak gyors visszavonulásuk folytán még a románok előtt sikerült Budapest—Vác körletébe jutni. Az 1. dandár parancsnoksága Haubrich hadügyminiszter rendelkezésére e csapatokat augusztus 3-án Dunakeszin gyülekeztetve lefegyverezte. A nemzetközi dandárhoz tartozó 18-as

üteg tüzérési anyagát nyilván az augusztus 6-án Vácra érkezett székely dandár vette át. A Bécsbe visszatért osztrák vörös katonák részére a bécsi magyar követség külön segílyt utalt ki, emiatt Kerecseny János „A magyar Dreyfus-pör” c. könyvében Takách-Tolvay alezredes katonai attasét külön megtámadta, hivatkozva rá, hogy ezért neki a bécsi „Arbeiterzeitung” külön köszönetet mondott. Egyébként Vácott augusztus 6-án szó volt arról, hogy a 2. és 1. dandár csapatai megkísérlik Budapestnek a románoktól való visszafoglalását, ezt a tervet azonban az 1. dandár csapatainak demoralizáltsága miatt el kellett ejteni annál inkább, mivel a románok a budai hídfőből a tahitótfalusi és visegrádi átkelőt könnyen megszállhatták. Ezért valóban értelmesebb volt visszavonulni a Dunántúlra.

Ugyancsak az említett csehszlovák levéltári anyag tanúskodik róla, hogy Mittelhauser tábornok megközelítően ismerte a Vörös Hadsereg 1919. július 20-i hadrendjét, a csapatok elhelyezkedését és a magasabb parancsnokok neveit. Ez a hadrend valószínűleg azonos azzal, amelyet Cunningham ezredes Böhm bécsi követ látogatása idején készakarva az asztalán felejtett. Nem tudták azonban, hogy hol lehet a dunántúli 8. hadosztály, de feltételezték, hogy útban van a tiszántúli frontra. Mivel pedig a már említett augusztus 1-i Dunavonal-térkép tanúsága szerint a ligetfalusi és magyaróvári védőszakasz erejéről nem voltak informálva, lehetségesnek tartották, hogy a 8. hadosztály részei valahol a közelben tartózkodhatnak. (Tényleg Hajmáskéren volt összpontosítva.) Egészen 1919. augusztus 15-ig feltételezték, hogy Nyugat-Magyarországon vörös csapatok vannak — hiszen Ligetfalun is vörös határvédszázalóalj fegyvereztek le. Mivel a Magyaróvárról jött hadikövetek Mittelhauser tábornokkal közölték, hogy ott már fehérek van-

1 Katonai Történelmi Levéltár, Praha, 1919-es iratok Mittelhauser csoport, 7. sz. doboz.

2 K. T. L., Prága, már említett Mittelhauser csoport iratai, 7 doboz, 5999. op. sz.: Le commandant Dzimal (helyesen Dřimal) de la 21-e Brigade est passé en barque à Ostrihom (Esztergom szláv neve), il communique renseignement suivant donné par des habitants d'Ostrihom:

Aujourd'hui, avant midi est arrivé à Ostrihom un détachement de Roumains, une Division serait annoncée pour demain. Les bandes de Lakos sont dissoutes. Lakos serait emprisonné. Notre poste de Hebed (helyesen: Ebed) a pris 38 hommes, qui avaient passé le Danube.

nak, nem volt többé szükség a Sopron—Csorna felé tervezett előnyomulásra.³

Mint az idézett levéltári anyagból nyilvánvaló, azok a vörös katonák, akikkel a székelyek Visegrádnál géppuskaharcot vívtak, szervezetileg már nem tartoztak a 18. soproni vörös ezredhez, de eredetileg Sopronban, illetve Ligetfalun szervezték őket és 18-asoknak tartották magukat azután is, hogy a XVI. határvadászszázalóhoz osztották be őket. Erről a dandárparancsnokság bizonyára a foglyok és sebesültek kihallgatása révén értesült. Feltehető az is, hogy a Lakoskülönítmény nem azért támadta meg a székelyeket, mert románoknak vélte őket — bár a csehszlovák részről is abban voltak —, hanem azért, mivel már nemzeti színű jelvényeket hordtak, tehát ellenforradalmi alakulatnak tekintették őket.

Bebizonyított tény tehát, hogy egy volt 18-as alakulat egy része még 1919. augusz-

tus 7-én Visegrádnál együtt volt és még képes volt végrehajtani egy guerillaakciót. Egy nagyobb tűzerejű egység megtámadása azonban csak nyugtalanítás céljából történhetett: a Lakoskülönítmény ezután végképpen felbomlott, tagjai pedig különböző utakon visszatértek munkahelyeikre.

Fogarassy László

Hibaigazítás. Fogarassy László: Sopron és az 1919-es hadszíntér c. cikkében a Soproni Szemle idei 1. számának 78. oldalán sajtóhiba következtében a 7. sz. páncélvonat adatai kétszer szerepelnek. Helyesen így olvasandó: „...a 7. sz. páncélvonat augusztus 15—28 közt Sopronban, a 9. sz. páncélvonat augusztus 15-e táján Magyaróvárott, a 2. (és nem 7.) sz. páncélvonat pedig augusztus 21—28 közt szintén Sopronban tartózkodott.

Háború-ellenes mozgalom Győr-Sopron megyében 1912 őszén

1912 októberében kitört az első balkáni háború. Szerbek, bolgárok és más kis nemzetek igazságos, felszabadító harcot folytattak a török szultáni zsarnokság ellen. A hősiessen küzdő balkáni országokat azonban az a veszély fenyegette, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia hátbatámadja őket. Bécs fináncnökés-nagybirtokos körei a Balkán félsziget leigázására törekedtek, s ennek érdekében háborútól sem riadtak volna vissza. E terveikben készségesen segítette őket a Magyarországon hatalmat gyakorló Tisza—Lukács-féle kormányzat.

Háború veszélye fenyegette hazánkat. Magyarország lakossága 1912 őszén nagyarányú tiltakozó mozgalmat indított a

bécsi agressziós tervek ellen. A munkásosztály vezetésével (kispolgári, értelmiségi és egyes nagybirtokos csoportok bevonásával) széleskörű nemzeti összefogás jött létre a béke érdekében. Gyűlések, tüntetések, sztrájkok zajlottak le a háborús kalandtervek ellen 1912 októberében és novemberében. Bár ezek a hazafias béke-akciók önmagukban természetesen nem tudták volna megakadályozni a balkáni népek elleni agressziót, jelentőségük mégis nagy, mert megmutatták népünk ellenkezését az imperialista vérontás tervei ellen.¹ Ebből a nagy nemzeti mozgalmából a mai Győr-Sopron megye lakossága is kivette a részét.

3 Mittelhauser-csoport 6320/op. 1919. augusztus 18-i jelentése közli: D'après les renseignements d'un agent à Magyaróvár, il n'y a qu'une soixante de militaires la plupart officiers. Quelques officiers et quelques garde frontières sont à Kittsee (Köpcsény német neve).

1 Az 1912-es őszi magyarországi háború-ellenes megmozdulásokkal bővebben a szerző foglalkozik kandidátusi disszertációjában, mely az Akadémia Történettudományi Osztályán kéziratként van bent.

Természetesen, ha az 1912-es őszi események megyei visszhangját vizsgáljuk, mindenekelőtt Győr és Sopron akkori helyzetéből kell kiindulnunk. Az 1912-ben különálló Győr és Sopron vármegyék közül kétségtelenül az előbbiben volt elevenebb a néptömegek mozgalma. Ennek kettős oka volt. Az egyik abban rejlett, hogy Győr városában (amely az akkori viszonyok között fejlett ipari központnak számított) erős munkásmozgalmi szervezkedés jelentkezett, s megmozdulásain a tömegek gyakran forradalmi hangot ütöttek meg. Ezzel szemben Sopron az első világháború előtti időszakban nem volt ipari centrum, s ezért munkásosztálya sem volt olyan fejlett, mint a győri. Igaz, hogy a munkásszervezkedés gyökerei Sopronban a múlt század hetvenes éveibe nyúlnak vissza, s a helyi proletariátus 1905–1909 között élénk aktivitásról tett tanúbizonyságot. Az 1909-es brennbergi nagy sztrájk embertelen elnyomása után azonban visszaesett a munkásság mozgalma a városban és környékén.² A másik ok pedig abban a negatív politikai hatásban rejlett, amelyet Bécs közvetlen közelsége jelentett. „Amikor Sopronra a «legnyugatibb» jelzőt használjuk, akkor ezt nem csupán mint földrajzi meghatározást, hanem mint fejlődésének, történelmének jellemzőjét is alkalmazzhatjuk. Sopron nemcsak távolságban — kilométerekben — van közel Bécshez, hanem évszázadokon keresztül a bécsi udvar, a bécsi szokások nyomták rá bélyegüket fejlődésére.”³ A város polgársága (melyben jelentős volt hosszú időn át a német elem) erősen konzervatív és Habsburg-párti volt, s ebben Bécs közelsége — az eszmei hatáson kívül a vele fennálló üzleti kapcsolatok révén is — döntő szerepet játszott. Győr városában viszont (részben a magyar elem nagyobb aránya, részben a Bécstől való nagyobb távolság folytán) a burzsoázia

körében nagyobb talaja volt a nemzeti függetlenségre irányuló követeléseknek.

A fentebbi összehasonlításból azonban helytelen lenne azt a következtetést levonni, hogy Sopronban nem voltak számottevő haladó erők. Hiszen működtek a munkásszervezetek a városban, s a függetlenségi gondolat is élt a mind nagyobb számú magyarajkú értelmiség és diákság körében. Az úri társadalom és a polgárság minden lojalitása mellett létezett Tiszáékkal szembenálló tábor is 1912-ben Sopronban.⁴ Az előbbi összehasonlítás csupán azt kívánta megmutatni, hogy 1912 őszének válságos heteiben Soprontól eleve nem lehetett olyan nagyfokú politikai aktivitást és tömegmozgalmakat várni, mint Győrben vagy más — viszonylag fejlett — iparvárosokban.⁵

Mikor 1912 október elején megérkeztek az első háborús hírek a Balkánról, a magyar munkásosztály azonnal országos mozgalmat indított a béke fennmaradása érdekében. Október 6-án Budapesten és 18 vidéki városban tartottak gyűléseket ennek tárgyában. A fővárosi munkásság aznapi összefogásánál a háború-ellenes összefogásra szólították fel „az ország minden jóérezésű, a kultúra kincseit féltő, a haladás követelményeit magáévá tevő néprétegét.”⁶ Győrben erősen forradalmi hangú gyűlést tartottak a munkások. Horovitz Gábor szónok az 1905-ös orosz forradalom példájával fenyegette meg a hatalmon levőket.⁷ Az ország népe elnyomott; ha nem adnak neki jogot, s a behívott dolgozóknak „e nélkül osztják ki a manlichereket, akkor gondoskodni fognak, hogy hova lőjenek.” Határozatilag mondták ki: „tiltakoznak a háború ellen, s a diplomáciát teszik érte felelőssé, mert az ellenkezik a magyar nép akaratával, s ez nemcsak az emberiség nagy javai elleni merénylet, hanem ezzel akarják meghiusítani a jogfosztottak törekvésének sikerét is.”⁸

2 Tanácsköztársaság Sopron 1919. Összeáll. Kertész István. Sopron, 1959. 11. 1.

3 U. o. 3. 1.

4 U. o. 10. 1.

5 A tanulmány Győr-Sopron megye viszonylatában nem lép fel a teljesség igényével. A szerző e cikkében — a folyóirat jellegének megfelelően — elsősorban a soproni vonatkozásokat emeli ki.

6 Országos Levéltár Belügyminisztérium Rezervált Anyag (a továbbiakban O. L. B. M. Rez.) 1912/825. sz.

7 O. L. B. M. Rez. 1912/692. sz.

8 U. o.

Hasonló megmozdulásra készültek Sopron szocialistái is október 6-án. Erre azonban nem kerülhetett sor, mert a hatóságok a tervezett nagygyűlést betiltották.⁹ Ennek az elnyomó intézkedésnek

Közben a Balkánon megkezdődtek az ellenségeskedések. A Monarchia felelős politikusai pedig egyre-másra tettek kardcsörtető lépéseket. A háborús veszélytől való félelem Sopron lakosságán

Gyóni Géza emléktáblája az Orsolya téri Weiss-házon. Lukácsy Lajos műve, 1944/45-ben súlyosan megsérült

az oka nyilvánvalóan az volt, hogy a helyi hivatalos szervek eleve nem nézték jó szemmel a háború elleni tiltakozásokat, annál is inkább, mert az október 6-i nap (az aradi vértanúk évfordulója) amúgy is alkalmat adhatott Habsburg-ellenes megnyilvánulásokra. Másutt (az ipari központokban) a gyűlések betiltása csak olajat öntött volna a tűzre; Sopronban azonban a hatóság ezt kényelmesebb megoldásnak találta. Azt el is tudta érni, hogy az október 6-i megemlékezéseken Sopronban sehol sem volt szó aktuális kérdésekről, köztük a Habsburgok (az aradi vértanúk gyilkosai) balkáni háborús terveiről.

is erőt vett októberben és tiltakozást váltott ki.¹⁰ Igaz, e hónap folyamán a városban a hatóságoknak sikerült megakadályozniuk minden komolyabb megnyilvánulást. Sem itt, sem a megye területén nem került sor háború-ellenes gyűlésekre és tüntetésekre — eltérően az ország más vidékeitől, hol egyes helyeken tízezres tömeg jelent meg a gyűléseken.¹¹

Győr vármegyében is élénk volt a politikai aktivitás az ellenzéki erők részéről. A megye közgyűlése (melynek többsége Apponyi-féle jobboldali és Justh-féle baloldali függetlenségiekből állott) október 7-én — az állandó választmányt leszávozva — a munkapárti kormány ellen

9 Világ 1912. október 8.; Népszava 1912. október 8.

10 Csatka Endre személyes visszaemlékezése.

11 Például Pápán október 20-án és Debrecenben október 27-én.

foglalt állást.¹² A győri függetlenségi párt október végén több összejevetelt is rendezett.¹³ E hónap 30-án pedig a városban szociáldemokrata megmozdulásra került sor; ezen élesen tiltakoztak minden olyan szándék ellen, mely hazánkat a balkáni háborúba belekeverné igyekeznék.¹⁴ Ehhez képest bizony Sopron a „csendesebb vidékek” közé számított a hatóságok szerint. S ezért nem véletlen, hogy mikor október 30-án megnyílt az országgyűlés, és a Lukács-kormány tüntetésektől tartott — a belügyminisztérium többek között Sopronból is kért karhatalmi erősítéseket s kapott is innen gyalogos és lovas csendőröket az „esetleges budapesti zavargások ellen.”¹⁵

Ha nyílt tömegmegmozdulásokra nem is került sor októberben Sopronban, a lakosság más módon kifejezést tudott adni békeakarátának. Ezen a téren jelentős szerepet játszott az ellenzéki sajtó. A Justh-féle demokratikus 48-as függetlenségi lapja: a Sopron éppen ekkor indult meg Gyóni Géza szerkesztésében.¹⁶ Ez az újság bátor hangon támadta a bécsi agresszív előkészületeket. „Miért akarnak egyesek háborút?”¹⁷ tette fel joggal a kérdést az egyik cikk. „Bécs véres háborús tervei ellentételesek a magyarság érdekeivel.”¹⁸ „Miért kellene a mi fiainknak elhullaniuk a balkáni csatatereken?”¹⁹ „A háborúra mindnyájan csak egyet mondhatunk: Nem!”²⁰ Ilyen és ehhez hasonló megállapítások bőven idézhetők a lapból. Ezek a kommentárok méltóképpen fejezik ki a lakosság békevágását. S ez hatott a mérsékelt ellenzéki

irányzatú Soproni Napló szerkesztőségére is, mely október végén és novemberben szintén háború-ellenes álláspontot foglalt el.²¹

Bécs agresszív szándékait különösen élesen ítélték el az ifjúság körében. A diákság októberben több ízben tartott összejeveteleket, melyek legfőbb témáját a háború elleni spontán tiltakozás jelentette. A tanulóifjúságban joggal vetődött fel a kérdés: „miután az érettségi után már katonaköteles korban vagyunk, ez nem vezet-e ahhoz, hogy alig fejeztük be a tanulást, máris mehetünk a csataterekre meghalni?”²² A békeszerető haladó ifjúság soraiból Pap Károly²³ magaslott ki. A fiatalság mozgalmának szellemi vezére azonban az akkor itt élő Gyóni Géza volt. A költőt zsenije és szabadságszerető gondolkodása igen népszerűvé tette a városban. „A fiatalság... valóban rajongott érte”²⁴ — állapította meg joggal egyik neves kortársa.

A soproni diákság komoly békebarát megmozdulásává lett a Frankenburg Kör 1912. október 28-i irodalmi estje. Számos középiskolás jelent meg ezen, hogy kifejezést adjon határozott tiltakozásának a háborús örület ellen.²⁵ Az est fénypontja Gyóni Géza volt, ki ez alkalommal olvasta fel először „Cézár, én nem megyek” című bátor hangú versét.

„Vérben uszik vad hegyek orma,
Paskolja vér, paskolja ár.
S engem a halál-dáridóra
Cézár parancsa vár.”

12 Világ 1912. október 8.

13 Pesti Napló 1912. október 29.

14 O. L. B. M. Rez. 1912/107. sz.

15 O. L. B. M. Rez. 1912/692. sz.

16 Ez kezdetben napilap volt, később „előfizetők és anyagiak hiányában... összezsugorodott hetilappá.” — Gyóni Géza: Összes versei. Bp. 1941. Mefhosz kiad. 17. l. 1914-ben egyesült a kormánylappal, a Soproni Naplóval(?).

17 Sopron 1912. október 11.

18 Sopron 1912. október 16.

19 Sopron 1912. október 20.

20 Sopron 1912. október 29.

21 A Soproni Naplóból bőségesen idézhetők ilyen cikkek 1912. október második feléből és novemberéből.

22 Csatkai Endre dr. személyes visszaemlékezése.

23 Pap Károly ekkor a soproni Állami Főreáliskola tanulója volt, s több tanára haladó szeltemben nevelte. — SSz 1959. 96. l.

24 Nagy Lajos: Egy magyar bárd sorsa. Gyóni Géza élete és költészete. Bp. 1917. Bíró kiad. 17. l.

25 Csatkai Endre dr. személyes visszaemlékezése.

Az ókori zsarnokokhoz hasonlítja a költő a bécsi császárt, ki a harcterre akarja küldeni őt is, akárcsak a többi katonasorban levő magyar fiatait. Gyóni — kinek szíve „élet-vágytól dagad” — versében szenvedélyesen lázadt fel az örület ellen. Nem hajlandó a zsarnok parancsának engedelmessé válni: „A koronádat, Cézár, véd meg magad.

Vagy küldj hamar pretoriánust,
Üsse szét e dacos fejet,
De bitangul a mézsárszékre,
Cézár, én nem megyek.”

Lefrhatatlan lelkesedés fogadta e költői hitvallást. S az Irodalmi Kör falai közül szétterjedt a vers az egész városban.²⁶ Néhány nap múlva a sajtó is közölte.²⁷ Nem véletlen a vers sikere. A kortárs véleménye szerint a költő „a XX. század emberének minden kultúr-törekvésével utasítja el magától a háborús gondolat, s küld allegorikus keretben bár, de büszke, dacos üzenetet, mely üzenetre fejté teszi föl: „Cézár, én nem megyek.”²⁸

Igaz, hogy Gyóni Gézáét e vers miatt kihallgatta az ügyészség, s később sajtópert is indítottak ellene.²⁹ Hamarosan ki is kapcsolódott a soproni életből, mert novemberben behívták ezredéhez Boszniába.³⁰ Ezzel azonban a háború-ellenes diákmozgalmat elfojtani nem lehetett. A tanulóifjúság összefüvetelein továbbra is a béke ügye maradt a központi kérdés. Ezt a célt szolgálta az a szűkebb baráti körben novemberben előadott dráma, amelyet Csatskai Endre szerzett „Szent-Valérián éji álom” címmel.³¹ A mű azt fejezte ki, hogy a diákok — ha már meg kell halniuk — inkább az öngyilkosságot választják, mintsem háborúba menjenek, mivel ez utóbbi csak a vérengzést és az igazságtalanságot szolgálja.

November elején a tömegek háború-ellenes mozgalma országszerte még ma-

gasabb fokra hágott. Tiltakozásul a császári udvar balkáni intervenciók tervei ellen, a békekövetelések mellett megjelent már az „Éljen a köztársaság!” jelszó is, mely elég gyorsan terjedt Budapesten és egyes alföldi megyékben. A dualizmus egész félévszázados időszaka alatt nem volt még soha olyan erős a republikánus gondolat hazánkban, mint 1912 novemberében. A Dunántúl nyugati megyéiben azonban kevés visszhangja volt a köztársasági eszméknek. Sopronban pedig különösen döntő súlyuk volt a királyhű elemeknek, nemcsak a közigazgatási szerveken, hanem magán a közvéleményen belül is. Igaz, voltak ezen a vidéken is úttörői a republikánizmusnak. A Sopron megyéhez tartozó Felső-Pulyán — a főszolgabíró jelentése szerint, — „a köztársasági eszme lábra kapott”, különösen „az intelligencia körében.”³² Más jelei azonban nem voltak annak, hogy Nagy György pártjának agitációja eljutott volna ekkoriban a soproni vidékre. 1912 őszén sem a városban, sem annak környékén nem került sor kifejezetten dinasztia-ellenes, köztársasági megnyilvánulásokra.

A november elején országszerte megéltéknél békeakciók némi mozgást hoztak a soproni politikai életbe is. Most már — a diákok béke-megnyilvánulásai mellett — a helyi függetlenségi párt is életelt adott magáról. Mikor november elején köztudomásúvá vált, hogy e hónap 10-én Szombathelyen nagy ellenzéki demonstráció lesz — a Justh-párt soproni szervezete is elhatározta, hogy ezen küldöttséggel fogja magát képviseltetni.³³ November 10-én le is zajlott a szombathelyi nagygyűlés, amely valóban imponáló méretű béke-megnyilvánulása volt Nyugat-Magyarország lakosságának. Mintegy húszezres tömeg vonult fel ezen a napon, s a fővárosból jött szónokok szinte visszatérő követelése volt: „Magyar

26 Csatskai Endre dr. személyes visszaemlékezése.

27 Sopron 1912. november 3.

28 Nagy Lajos i. m. 53–54. l.

29 Gyóni Géza: Csak egy éjszakára. Válogatott versek. Bp. 1959. Szépirodalmi Kiadó. 223. l.

30 U. o. 15. l.

31 Csatskai Endre dr. személyes visszaemlékezése. Különleges címe a Szentivánéji álomét utánozta, a diák-szerző szent Valérián napjának esti óráiban írta.

32 O. L. B. M. Rez. 1913. 217. sz.

33 Sopron 1912. november 3.

vér ne folyjon idegen érdekekért!”³⁴ A gyűlésre — Vas és Zala megyéken kívül — Sopron város és a megye függetlenségi szervezetei is népes delegációt küldtek ki.³⁵ Így Sopron is méltóképpen hozzájárult e háború-ellenes demonstráció sikeréhez. (A szombathelyi megmozdulás jelentőségét növeli, hogy ugyanezen a napon Csehországban, sőt magában Ausztriában is tüntető felvonulásokra került sor a császári udvar és a tábornoki kar balkáni agressziós előkészületeivel szemben.)

November 17-én — melyet egész Európa munkássága „békenap”-nak tekintett — Magyarország legtöbb városában akcióba lépett a proletariátus. A 17-i gyűléseket a szociáldemokrata szervezetek gondos előkészítő munkája előzte meg. Sopron munkásságát is ez jellemezte ezekben a napokban; már november 13-án megtették a szükséges lépéseket a nagy nap megrendezésére.³⁶ November 17-én — Budapest és 21 más vidéki város mellett — Győrben és Sopronban is megmozdult a munkásság.

A győri gyűlésen Rudas Sándor támadta a bécsi agressziós terveket. „Most az Osztrák-Magyar Monarchia akarja Szerbiát megakadályozni a tengerpart szerzésében, s ezért kész háborúba vinni a munkásság ezreit, ismét csak kapitalista érdekből” — mondotta. A gyűlés után a tüntető menetet a rendőrség feloszlatta.³⁷ Sopronban a november 17-i összejövetel lefolyása nyugodt volt. A helybeli szocialisták e megmozdulásán — bár a fővárostól eltérően, itt nem került sor a köztársaság éltetésére — a résztvevők bátran kiálltak hazánk békéje és szabadsága mellett.³⁸ A gyűlésen itt is — mint a vidéki városokban általában — lényegében a budapesti határozati javaslatot fogadták el november 17-én: „Az Osztrák-Magyar Monarchia valamelyes nagyhatalmi hóbortjáért nem szabad a békét veszélyeztetni... Lelkesedéssel fogadjuk

a szociáldemokrácia nemzetközi akcióját a béke érdekében...”³⁹ Sopron munkássága (mely az október 6-i és 30-i országos megmozdulásokból önhibáján kívül, hatósági nyomásra maradt ki) most, a november 17-i „békenapon” végre hangot tudott adni a háborúval való szembenállásának.

Am november végén rossz napok köszöntöttek a hazai háború-ellenes mozgalomra. A rendkívül feszült diplomáciai helyzetben ekkor majdnem bekövetkezett a Monarchia hadüzenete. Ezekben a napokban a munkapárti kormányzat hozzáfogott a békemegmozdulások nyílt elnyomásához. Sopron és Győr megyébe is elküldték azt a belügyminiszteri rendelkezést, amely a harhatalmi szervek „erélyes fellépését” tartotta szükségesnek „mindennemű katona-ellenes propaganda avagy szervezkedés... megakadályozására.”⁴⁰ A hatósági rendszabályok következtében a hazafias erők aktivitása országos viszonylatban visszaesett. Ez megmutatkozott a győr-soproni vidékeken is. Így november végén sem Sopron vármegye, sem pedig a város területén nem került sor egyetlen említésre méltó megnyilvánulásra sem.

De a háború veszélye — melytől heteken át annyit rettegetett Sopron lakossága — váratlanul elmúlt. A Balkánon december 2-án létrejött a fegyverszünet, s ezzel átmenetileg megszűnt a Monarchia fegyveres beavatkozásának veszélye. Nagy volt a megkönnyebbülés ország-szerte, s ez a jelenség természetesen Sopronban is megmutatkozott. „Végre valahára béke van!”⁴¹ — a helyi sajtó ilyen és ehhez hasonló megnyilvánulásai jól tükrözik a lakosság érzelmeit. Az ezután következő hetekben megélnékül a politikai élet. A gyűlések napirendjéről azonban ekkor már teljesen lekerült a béke problémája, ezt ugyanis az új helyzetben nem tartották már időszerűnek. Belpolitikai ügyek körül zajlottak a közéleti rendezvények, akárcsak 1912 október

34 Pesti Napló 1912. november 12.

35 Világ 1912. november 12. (A küldöttség vezetőinek nevét sajnos nem ismerjük.)

36 Népszava 1912. november 14; Pesti Napló 1912. november 14.

37 O. L. B. M. Rez. 1912/1140. sz.

38 Népszava 1912. november 19. (A soproni gyűlésről — akárcsak 17 más vidéki gyűlésről — nem jött jelentés a belügyminisztériumnak.)

39 O. L. B. M. Rez. 1912/1115. sz.

40 O. L. B. M. Rez. 1912/210. sz.

41 Soproni Napló 1912. december 3.

előtt. Győr-soproni viszonylatban utoljára az 1913. január 19-i győrszentmártoni függetlenségi gyűlésen foglalkoztak a háború kérdésével. Itt Markos Gyula Justh-párti képviselő leplezte le a kormányzatot, „amely a hadi költségvetés által a népre elviselhetetlen terhet ró...⁴²

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy az 1912 őszi háború-ellenes mozgalmak a mai Győr-Sopron megye területén is visszhangra találtak. Itt azonban nem volt olyan élénk az aktivitás, mint a fővárosban vagy az alföldi vidékeken. Ha pedig kifejezetten Sopron szerepét vizsgáljuk az 1912 október-novemberi időszakban, még inkább szembetűnő az elmaradás. Ennek természetesen — mint már megállapítottuk — megvoltak a

maga okai (a munkásmozgalom gyengesége, polgárság konzervatizmusa, Bécs közelsége). Ennek ellenére azonban nem szabad lebecsülni azt a tevékenységet, amelyet Sopronban a békeszerető politikai tényezők 1912 őszén a háborús veszély ellen kifejtettek. A munkások novemberi megmozdulása, a függetlenségi sajtó cikkei, a diákság állásfoglalásai s nem utolsósorban Gyóni Géza magatartása, mind olyan történelmi tények, melyekre a város népe büszke lehet. *Sopron haladó hagyományainak szerves részét képezik az 1912-es helybeli háború-ellenes megnyilvánulások.* Ha eddig keveset is tudtunk róluk, éppen ezért szükséges, hogy ezentúl még jobban ápoljuk, tiszteljük és becsüljük meg emléküket.

Merényi László

Pótlás a jénai diákok névjegyzékéhez

A SSz 1959. évi harmadik számában Mollay Károly Jügelt K. H. tanulmánya nyomán (Ungarländische Studenten an der Universität Jena in den Jahren 1882—1918.) közli a mondott időben Jénát járt soproni diákok névjegyzékét. A közlést Jügelt tanulmányából kiegészítendőnek tartjuk még az alábbi nevekkal, amelyeknek viselői Sopronnal kapcsolatban álltak.

1889. November 4. Paul v. Vojtkó Neusatz (Ujvidék). Selbständig. Theol. et phil. Budapest. (Később a líceum kitűnő tanára, költő.)

1900. Ápril 28. Andreas Horváth, Lovászpata. Oekonome Lovászpata. Phil. Budapest (Sopronban végezte a líceumot és a teológia hallgatója volt).

1900. October 27. Johann Podhraczký Tordas. Johann Podhraczký Tordas Theologe. A soproni teológia hallgatója volt.

1903. Ápril 25. Josef Szabó Kecskemét. Josef Szabó Kaufmann Kecskemét. Phil. Budapest. A líceumnak hosszú ideig volt érdemes tanára.

1903. October 24. Andreas Horváth Lovászpata. Lásd mint fent!

1903. October 24. Géza Czipott Martonhely (Vas megye). Johann Czipott Kaufmann Mártonhely. Theolog. A soproni teológia hallgatója volt.

1907. December 2. Josef Imre Nemesmagasi. Özv. Imre Józsefné Celldömök. Phil. A soproni gyakorló iskolában volt később tanár.

1911. Ápril 28. Elemér Moór Hárspatak. Theresia Moór p. Lehrersgattin Ókörtyé. Stud. Phil. Budapest. A későbbi neves német nyelvész, a szegedi egyetem professzora.

P. J.

Egy Sopron megyei gazda küzdelme 1623-ban

Ritka becsületes ember volt Csepregi Pál, akit jó szerencséje egyszerre négy majornak vezetőjévé tett, nevezetesen Hegykön, Horpácson, Ivánban és Tormápusztán (Újkér határában.) Ezt a vidéket még nem is olyan régen a töröktatár dúlta, 1605-ben pedig Bocskai, 1621-ben Bethlen felkelő csapatai, s éppen csak egy éve, hogy 1622. jan. 1-én este Esterházy a bécsi Burgba belovagolt a béke örömhírével. Ezt a vidéket Sárvár tartomány „felsővidéke” néven ismeri a történelem. Vadászatot kedvelő ura: gróf Nádasdy Pál vajmi keveset törődött a gazdálkodással, annál inkább azonban annak neje: Révai Judit. Velük csak meglett volna valahogy Csepregi, de nem úgy a számtartóval, aki a bürokrácia tekervényes útvesztője segítségével keserítette meg a becsületes jó gazda kenyerét, mert nem volt tekintettel az akkori viszonyok, időjárás stb. adta korlátozó körülményekre.

A számtartó támadásaira az önérzetes Csepregi — aki számtartóját különben sem ismerte el gazdasági vonalon szak tekintélynek — erélyesen és részletesen válaszolt. Szerencsére válaszát írásba foglalta (jelenleg is olvasható az Országos Levéltárban)¹ s abból a régi falura és a gazdálkodásra az alábbi érdekes adatok derülnek ki:

Kifogásolta, hogy a keresztúri halastón levő 2 kerekű malomból vámbúza 44, rozs pedig 41 köböl; hasonlóképpen a cenki alsó és felső nagykerékű malomból búzát 35, rozst csak 69 köblöt bevételzett, ami édeskeves, mert csak 2 kerék malomból is többet kellett volna kapnia.

„Ne csudálja ezt számvevő uram, mert az Ikva vize nem Tapolca vize, hogy mind télen, mind nyáron egyaránt forogna mindenkor. Akármilyen kicsiny aszályban nyáron örömet felteszi az szalma süveget és nem forog; télen is meg mihelen fagyini kezd, avagy fürgeteg támad, egy szálát sem forog, egyszerűen ezek a malomok csak tavasszal és ősszel foroghatnak, nyáron és télen többire vesztég száradnak.”

Hegykön a kertek alatt 20 holdba elvetett 45 köböl gabonát, a lócsi erdő alatt, a homoki szőlők felett 85 holdba elvetett 201 köblöt és jelentéséből az tűnik ki, hogy alig termett az elvetett mennyiség-nél valamivel több.

„Ámde ezek között vagynak olyan földek, amelyek beérik holdanként 2—2 köböl vetőmaggal, de vannak olyan földek itt a majorságban 2 $\frac{1}{2}$ —3 köböllel sem vethetik be; kibe kevesebb, kibe több mag menven.”

Azon kifogásra, hogy túl soknak gondolja a számvevő a Tormás-majorban felsültetett 12 köböl lisztet egy évben, azt válaszolja, hogy az éppenséggel nem sok, „...mert uram Önagságha vadásztatván az «Diczk» nevű erdőt felesed magával jött Eő Ngha, annak felette a szomszéd nemes falukról is jöttek Eő Nghához az vadászatra felesen, kiknek is gazdálkodnunk² kellett. Ezen felül Heteyiek, Börényiek, Zoporiak, Saitos-Káldiak nyárbán Tormásban 1—1 napig segítettek, ezeknek is ételből-italból gazdálkodnunk kellett, *sőt magunk is erdőőrzőkkel, ispánnal pallérkodván* nyárbán takarásban, szántásban s egyéb féle munkán jelenlétünkben étel és ital nélkül nem maradhattunk; hagyom a censor uraim ítéletükre, ha el nem kelhetett az 12 köböl liszt egy majorban efféle megnevezett és különb-különb féle szükségre esztendő által.”

Azt is kifogásolják, hogy Horpácson 13 köböl lisztet süttetett meg, holott ha pontosabban elolvasták volna a regestrumban megírtakat, akkor nem kifogásolhatnák. Nevezetesen „négyezer Horpácson volt az Uram és Asszonyom Eő Ngha hol egy ételen, hol kettőn, hol többön is. Uram fő szolgáinak is kellett gazdálkodnom ételből gyűlésekben és székben jelen lévén Ujkéren takaráson, szántáson, vetésen és egyéb ilyenekben is pályerkodván és takartatván eő Ngha javait, ehol meg nem hálhatunk.” (Vagyis éhesen nem hálhattak.)

Kifogásolta a számvevő azt is, hogy a szőlőpásztoroknak 24 köböl búzát adott,

¹ Forrásanyag: Országos Levéltár Kamarai Oszt. Nádasdy számadások.
² Ertsd: megvendégelni.

holott akkor a búzának nagy ára volt, azért 19 köből rozsnak az árában akarja elmarasztalni.

„Számvevő uram nem ismeri eő Ngha szölejek állapotját, azért neheztel ilyen igen, pedig ami a szőlő a Fertő mellett van és seregél madár kezdi enni, ha nem őriztetném, akkor minden szőlőtermés hejába lenne, mert mind megennék, másrészt környül pusztá vagyom, minden madár odaszállana és semmi hasznát nem vehetnénk. A lócsi Hegy pedig nem Uram és Asszonyom jurisdikciója alá tartozik, idegen szőlőpásztorok és hegymesterek viselvé gondot a hegyre, tizannyi kára következne eő Nghának, ha meg nem fizetném nekik az eő Ngha szöleiről. Ez okból meg kellett fizetnem és őriztetni régi szokás szerint azoknak, akik eő Ngha szöleit híven megoltalmazták. Így volt ez régen azelőtt is és ennek utána is így kellene lenni, ha hasznukat akarják venni szőlőjüknek.”

„Azmi Uram és Asszonyom eő Nghok Hegykőre való 9 izbeni eljövetelekre elkölt 63 köből buza és rosliszt dolgát illeti, álmétkodásra méltó, hogy számvevő uram azt kifogásolja, holott tudja az egész föld, hogy azhova ü Ngha megyen, nem kevesed magukkal jár. El is fogyhatott ennyi liszt kilenszer való eő Ngha jövetelére, holott csak egy izben 5 egész nap lesett, nyolc izben pedig hol 2 nap, hol 3 napon. — Csodálatos dolog, hogy Magister uram egy rókáról 2 bört akar levonni. Arbitr uram ítéletire hagyom.”

A horpácsi majorban 2 asztagban 126 kepe zab volt és abból csak 272 köből zab lett, továbbá tormási majorban 177 kepe zab volt és abból csak 272 köből zab lett. Ez hihetetlen, mert a zab minden keresztjének meg kell adni 1 köblöt.

„Oka ennek semmi egyéb, hanem a keő esső, aki igen elverte ebben az 1623 esztendőben derék gabona aratásban is, jutott benne egész a Répcze vizitől egész (zenkig, Kereszturig, fel még a szőlő-hegyeket is, Csepregi hegyet, Ujkéri és Lövei hegyet, a Kereszturi-,Cenki és Peresztoghi hegynek is jutott benne ugy annyira, hogy az ujkériek ebben az 1623 esztendőben a szőlőhegyekről az hegyvámbor jövedelemben csak egy csöppet is meg nem adhattanak, hanem 1624 esztendőben kellett megvennem rajtok. Így

a megírt faluk és városok földein levőket is elverte úgy, hogy számtalan zab maradt és veszett kinn aratatlak. Amit meg arattak is, igen kevés szem maradt benne, kit kivert a keő eső, az mely megbetegszik.” (Érdekes, hogy a jelentésben megjelölt Répce-mellélen az aratási idő második felében manapság is rendszerint végigseper egy-egy jégverés.)

Nemcsak a jégveréstől okozott károk búsították Csepregit, hanem a Cseri-majorban (Iván mellett) 27 sertését nem tudta a télen a három hónapig tartó nagy havazás miatt kihajtani sem a mezőre, sem az erdőre s kénytelen volt feletetni velük 20 köből „rostallya” árpát és 11 köből hajdinát, melyről pedig a számvevő — aki a nagy havazás okozta 3 hónapi beszorulásról nem tudott — azt állította, hogy ennyi nem kelhetett el rájuk, holott az árpa nyomorult és „rostallya” volt.

„Ha számvevő uram úgy itéli meg, hogy többet rájuk nem költhettem, mint amennyit érnek, akkor bizonyára — ha ezek közül gondviseletlenségem miatt meghattam volna őket halni, akkor számvevő uram annyi sok marhának elveszéséért nem kevés, nagy summáig marasztalt volna el, bizonyos vagyok abban!”

Mindezekeken felül nemcsak a termények miatt, hanem a készpénz-beszolgáltatásban is kellemetlenségek támadtak, mert 1623-ban az erdőbérpénzt, irtáspénzt, vámpénzt és a bor árulásából befolyt pénzt is nagyobb részét „rossz pénz”-ben fizette be és csak az 1623. évi karácsony utáni bevételeket fizette be jó pénzben. Bár a magyar közmondás szerint a nyomtató lónak nem szokás, nem lehet bekötni a száját, mégis igazat kell adnunk Csepregi imígyen következő érveléseinek:

„Amely borok 1623. év Szent-Mihály napjáig elkelték, hasonlóképen az moly miatt veszendő bőrök ára, irtáspénz, vámpénz és erdőpénz bevételében én kezemhez jó pénz nem jutott, nem is adtak egyébféle pénzt a rossz pénznel, mert itt a német határon nem válogathatának a pénzben úgy, mint a végekben és törökös földön válogattanak, hanem mindaddig meg nem tiltatott, valamit pénzen el kellett adni, el kellett az árrában venni a rossz pénzt, kiváltképen az uraknak az ő jövedelmekben az közsigh (= közönség) nem igyekszik egyéb pénzt

adni a minemü folyvást jár, nem is adott én kezemhez. Hanem Karácsonyban hogy megtiltották a rossz pénzt, maradtott volt restanciában bor árra pénz kinn a korcsmárosoknál 38 Ft. 69 dénár, melyet 1624 január 1-én szedtem be is rajtuk jó pénzül. Minderről kocsmárosok, vámosok és bírák is vallást tehetnek."

A falusi kocsmákban elkelt pénzes borokat úgy írta bevételezéseibe, amint azt eladták, bár írhatott volna egységes eladási árakat is, de köztudomású, „né-mely faluban — ahol jobb keleti vagyon az bornak, *kiváltképen ha jó bor*, ha egy pénzzel drágábban árulják is, a jó bor hamarabb elkel, hogynem mint az alább való olcsóbban árultassék is. Ezért egyik helyen előbb, másik helyen utóbb kelt el a bor."

A fent említett rossz pénzen nagyon előnyös vásárlást is végzett, mert a fertő-szentmiklósi vásáron megjelent pápai vargákat kényszerítette, hogy 20 sarut adjanak át alkalmazottjainak a „maximált régi áron”, azonban a számvető ezt a vételt is feleslegesnek vélte. Csepregi ellenben kijelenti: „Ez sarukat meg kellett vennem, mert az szolga mezetláb — amikor nagy hó volt immár decemberben — nem szolgálhatta eő Ngkat. A szentmiklósi vásárban vettem a sarukat, de még a rossz pénzen s mivel ezért adni nem akarták, ugyan erőszakkal az pápai vargáktól és többektől kellett elvonatnom. Ezt tudják akkorebeli szentmiklósi vásárbírók és azok, akiknek vettem."

Nemcsak előnyös vételekkel igyekezett a jövedelmet növelni, hanem a cséplést is maga ellenőrizte: egyik majorból a másikba járva erősen meghagyta, hogy úgy csépeljenek, hogy kára ne legyen őnagyságának. Hegykőn és Horpácson a 6 asztag gabonának minden képéből legalább 2—2 köből szemnek kellett volna lennie, de „annak én oka nem vagyok, Isten dolga, hogy az életnek hol bővebb, hol kevesebb termését adja.” Ugyanez áll a tormási majorban volt 32 kepe búzára és 22 kepe rozsrá is, hozzátevén még azt, hogy „az aratásban kü eső jövén, a mezőben az arataltan gabonát kinn érte. 1623 esztendőben nagy hó lévén az Horpácsi aprómarhákat 3 hónapig ki nem hajthatván a mezőre s annak a 66 aprómarháknak (=sertések) hánták az egyik

ros asztagnak a felső felét, és ezért volt kevesebb a szemnek köbli. Hogy ennyi állatnak mindennap csak fél-fél kepe életet hányattam volna is, hogy akkor ebből mennyi fogy el, *azt hagiom afféle házigazda embereknek itéletire!*"

Munkaerőhiánnyal is meg kellett küzdenie. A szomszéd falvakból jöttek aratni, kaszálni emberek, akiknek 50 Ft 16 dénár értékű bort is adott, jöllehet a nap-számjuk sem lehetett volna 50 Ft. Így vélte azt a számvető, de Csepregi élesen visszavág neki: „Góriak, Csáffordiak, Jánosfalviak, Alsó Szoporiak, Hetyeiek, Káldiak, Szemerieiek, Pinnyeiek segítkeztek 1 nap az aratásban és 1 nap a kaszálásban, ennyiekre ez nem sok költség (noha a rossz pénzzel az ára sok pénzre ment akkor) *Lövő, Kövesdnek jó része elégett a háboruságban, az szegénység mind eltakarodott*, nem volt kívül betakarítatnom az eő Ngha életét és szénáját, kénytelen kelletlen (vélle et nolle) az szomszédbelieket kellett keresméssel (így!) kérnünk, hogy segítségül legyenek. Azoknak gazdálkodni kellett mind ételből, mind pedig borból, minthogy különben reá nem vehettük volna őket. Ezeknek való gazdálkodásban Asszonyom eő Ngha egyszer jelen volt, szemével látta a gazdálkodást és parancsolta, hogy gazdálkodjunk nekik."

Ilyenféle „gazdálkodáson” felül még egyéb „gazdálkodás”-ról is kellett gondoskodnia. Az 1623. évben máj. 28-án, jún. 26-án és okt. 8-án volt megyei közgyűlés és székszolgáltatása (úriszék) Újkéren, amelyre Nádasdy megbízóleveleivel jöttek „annak feő ember szolgái”, akik meghívták asztalukhoz a megye alispánját, szolgabíróit, ügyvédeket „eő Ngha böcsületire” hol ebédre, hol vacsorára, hol egy, hogy több ízben. Ehhez való élést: tehénhúst, bányt, „korczmárul” való bort Csepregi állíttatta elő, „mert a gazdálkodásnak meg kell lenni, ha szintén jelen nem voltam is”.

Nagyon érdekesek még a „háý” felhasználásáról tett megjegyzései. Akkoriban a háj nagyon drága volt, egy háj ára 10 Ft. 1623-ban 4 háj került felhasználásra, melyet a majorban levő 8 szekér, továbbá Nádasdy hintója és kíséretének szekerei kenésére használták fel, de „niha-niha ökrök nyakuk megkenésére”, sőt Nádasdy és neje „lovainak lábái kenésére” hasz-

nálódott el. Tehát már akkor a lovak patáinak ápolására is nagy gondot fordítottak és az ökrök igatörését is ezzel gyógyították.

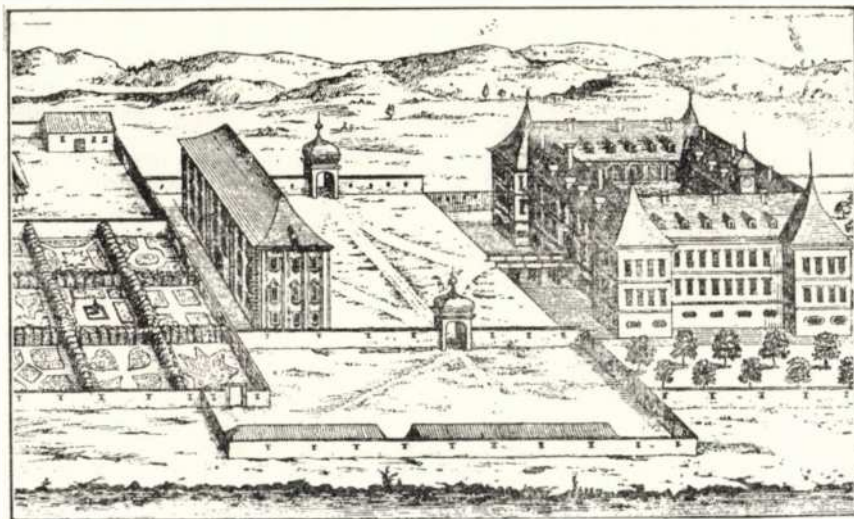
A hegykői majorban voltak Nádasdnyé apró-marhái, 5 öreg disznó és ezek malacai, melyek nevelésére 14 $\frac{1}{2}$ köből korpa fogyott el, mert 3 hónapig a télen ezeket sem lehetett kihajtani a mezőre s a korpán kívül mást semmit nem kaptak. 4 köből korpát pedig a majorné „az Tikfiak és Ludfiak nevelésére költött el.”

Csepregi így rendben elszámolt mindenről, a jó gazda gondosságával, a számvevő mégis külön felszólította, hogy indokolja meg, miért nem szerepel számadásában a „birságból-, bitangásból stb.” befolyt jövedelem, mert hiszen ilyen nagy gazdaságban egy éven át csak adódhatott több ilyen eset. „Birság-, sem bitangh én kezemhez semmiféle: sem törvény szerint, sem azonkívül nem jutott, mert — ha törvény szerint akartam volna is büntetni valami kicsiny engedetlen-ségért az Eő Ngha jobbágyait — arrul

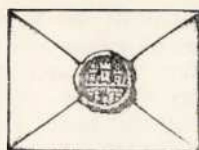
megtalálván Asszonyomat Eő Nghát az község supplicációjuk (= kérés) által megengedett Asszonyom Eő Ngha nekik; azonkívül ha nagy cégéres véteekben találtatott a jobbágság közül valamelyik, amiért vasat érdemlett, afféleket Sárvárra, Kapuvárra és Kereszturra külttem vasra, onnét szabadulhattak meg, aki megszabadulhatott benek; aki pedig büntetést érdemlett, ott másképen megbüntették én nálam nélkül. Hanem az utolsó és második esztendejében tisztternnek szökött volt el Ivánból valami vétkét ismervén egy iffiu legény, kinek 2 ötödfü tulkát hajtattam a Cséri majorba, azokat beirtam a lábas marháról beadott lajstromba. De ezenkívül én kezemhez semmiféle birság, sem bitang nem jutott.”

Az elmondottakból általában megállapítható, hogy a gazdaság vezetését már akkor is jó szakemberek kezébe igyekeztek adni, viszont az ellenőrzésre megbízottak figyelme is kiterjedt a legfontosabbaktól a legaprólékosabb részletkérdésekre is.

Hetyési István

Nemetkeresztúr. Nádasdy kastély. XVII. század

SOPRONI LEVELESLÁDA

Frankenburg három soproni keltezésű levele

Frankenburg Adolf kerek 150 évvel ezelőtt, 1811-ben született Sopron közelében, Németkeresztúron. Iskolái egy részét városunkban végezte, majd 1835 körül ismét itt élt, miközben első színdarabját, *Der erste April* címmel előadta az idevaló színtársulat. Nagyon megszerette Sopront. Bécsi hivatalnokoskodása idején a Bach-korszakban másodsorú nősült, akkor feleségének bemutatta szeretett városát. A kiegyezés után ide is költözött, majd megalapította az Irodalmi és Művészeti Kört 1877-ben. A második világháború után is még egy darabig működő társulat később felvette alapítójának nevét. Az író Sopronban nagyon tevékeny volt, a fővárosi folyóiratok gyakran kértek tőle cikket, nem egyszer soproni vonatkozású novellát is írt. 1881-ben végleg Budapestre költözött; 1887-ben halt meg, hamvai a Kerepesi temetőben nyugszanak.

Életéről és működéséről számos tanulmány jelent meg Sopronban is, folyóiratunk is mind a régebbi, mind az újabb évfolyamokban gyakran megemlékezett róla,¹ ezért nem akartuk a 150-es évforduló alkalmából újra ismételnünk az adatokat, csak a jegyzetben utalunk rá és ezúttal csak két közöletlen soproni keltű levelet mutatjuk be, amelyek munkás életének jelző-táblái egyszerűségükben is.

1 A Frankenburg Irodalmi Kör kiadásában megjelent Soproni Helikon c. könyv tartalmazza Mészáros Sándor versét: A kerepesi temetőben címmel Frankenburg Adolfról, rövid életrajzát Csataki Endrétől. Ez a kör adta ki 1938-ban az író életrajzát (91 lap, Sopron) Machatsek Lucia tollából. A Soproni Szemlében az íróra vonatkozó cikkek a következők: Berecz Dezső: Frankenburg harmadik felesége. 1941. Frankenburg arcvonásai. 1955. Csataki Endre: Frankenburg kereszt-szülei. 1939. Petz Aladár: Frankenburg Adolf győri elődei. 1955. Gergely Pál: Frankenburg Adolf tudóstársasági folyamodványja. 1961.

2 A SSz ez évi második számának 177. lapján közöltük Gergely Pálnak, a M. Tudományos Akadémia tudományos dolgozójának cikkét Frankenburg folyamodványáról. Sajnálatos tévedés folytán a szerző neve hibásan került nyomtatásba, Lengyel Pál *Gergely Pál* helyett. Eszerint annak a cikknek, mint a most közölt adaléknak szerzője helyesen *Gergely Pál*.

I.

Ifj. Szinnyei Józsefhez. (Az eredeti a MTA kéziratárában).

„Igen Tisztelt tekintetes ur!

Becsés felszólítására, melyet éppen akkor kaptam, midőn Greguss August barátságomat látogatásával megörvendeztetett, s ez alkalommal igen hízegőleg nyilatkozott az „Ország-világról”, van szerencsém válaszolni: miszerint igen szívesen állok be a nevezett jeles vállalat dolgozótársának, s még a hét folytán küldök be egy apró szatirikus dolgozatot, melynek tiszteletdíjának megszabását a tekintetes úr tetszésére bízom.

Megkülönböztetett tisztelettel a Tekintetes urnak őszinte hiva

Sopron, 1880.d évi július 18d.

Frakenburg Adolf.”

Az Ország Világ c. kéthetenként megjelenő irodalmi és kritikai folyóiratot 1879 decemberében indították meg Pesten, és Szinnyei József, a neves bibliográfus fia, (született 1857-ben), a későbbi finn-ugor nyelvészprofesszor, volt a segédszerkesztője. Greguss Ágost kora neves esztétikusa, egyébként nem nagy barátja Petőfinék és Lisztnek; a levél tanúsága szerint tehát járt Sopronban Frankenburgnál.

Gergely Pál²

II. III.

A Liszt Ferenc Múzeum birtokában van Frankenburgnak két rövid levele ismeretlenekhez. Az első a becegyermekére, az éppen alapítás alatt levő Irodalmi Körről szól és minthogy idegen írással ez van rajta még: „elteendő a szerk urnak”, nyilván valamely budapesti írónak szól. Ekképpen hangzik:

„Kedves barátom!

F. évi márczius 10-dikén este 7 órakor lesz ünnepélyes megnyitása a „soproni irodalmi és művészeti kör”-nek. Igen megörvendeztetnél bennünket, ha ez alkalommal egy rövid *telegrammal* köszönténél be hozzánk, melyet a jelenlevő

közönségnek azonnal fölolvassánk. Tedd meg ez örömöt

öreg barátod

28/2 1877

Frankenburg Adolfnak”

A levél az általa alapított egyesület iránt való szeretetére vet fényt. A másik kis írás is valószínűleg a körre vonatkozik, címzettje ismeretlen; valószínűleg valamelyik soproni íróember:

„Igen tisztelt barátom!

Nagyon sajnálom, hogy a tegnapi próbán, 5 órakor délután, jelen nem voltál. Nem akarom hinni, hogy bajod van, mit még inkább sajnálnék; nyugtasd meg ez iránt pár szóval

őszinte barátodat

23/6 1877

Frankenburg Adolfot.”

Cs. E.

A Szent János kápolna régi helyén 1894 körül

MEGEMLEKEZÉSEK

Megemlékezés Horváth Józsefről*

A hideg, hűvös áprilisi reggel, amelyen szárnyára vette halálának híré a szél, döbbenetével, a veszteség súlyával megrázta az egész várost, amelynek lelkével egybeforr, amelynek falai között 40 évig élt, és amelyhez halálig hű maradt.

Mindenki ismerte. A nap eseményéhez hozzátartozott, hogy Józsi bácsival találkoztunk az utcán, bármilyen rossz időben, szeretett kis kutyájával, később már egyedül, amint műterme irányában baktatott, vagy onnan hazafelé ment. Magas, botra támaszkodó, kissé hajlott alakja kiemelkedett a járókelők közül, akik sokan köszöntötték, meg is szólították. Vagy ő szólított meg másokat. Ismerte a soproni családokat, felmenően, lemenően. Széleskörű levelezése, ismeretköre, művészete révén neve volt

*A soproni Képzőművészeti Munkacsoport 1961. június 22-én tartott közgyűlésén hangzott el.

szerte az országban, sőt azon túl is. Ha Sopronról valahol szó esett, szó esett róla is. Hányszor kérdezték meg tőlem: „Hát Józsi bácsi mit csinál, fest-e még az öreg?” Többen azért jöttek városunkba, hogy őt megismerjék, képeit a műteremben vagy másutt láthassák. Tekintélye volt, tisztelték becsületes művészi meggyőződéséért, átélt mondanivalóiért, emberségéért, egyszerűségéért, meleg szívéért.

Barátai társaságában jól érezte magát. Magános, befeléforduló, általában szomorúságra hajló, szűkszávú és zárkózott egyénisége feloldódott ilyenkor, mosolygóssá, derűsebbé vált. Kialakított véleményéből, akár művészi hitvallásról, akár emberekről volt szó, nem engedett. Szilárdan kitartott álláspontja mellett, amelyen senki sem változtathatott.

Eletének legkisebb részletére, a vele történtek minden apró mozzanatára, bámulatos emlékezőtehetsége révén, élesen visszaemlékezett és nem engedte, hogy azt más beállításban vagy színezetben tárgyalják. Mint ahogy életében használt kedves dolgait haláláig megőrizte s azoktól önként megválni nem tudott, úgy raktározta el elméjében az eseményeket, azok szereplőit, magatartásukat, kijelentéseiket. Felháborodott az emberi kétszínűség, álnokság és gyors feledékenység láttán. Élményeit, tapasztalatait megfontoltan, ízes magyarsággal, jellemző tagoltsággal adta elő, pontosan, minden szavának külön hangsúlyt adva. Munkásságáról, terveiről nem sokat, szinte semmit sem beszélt. Kivételes tehetségével párosult szorgalmának természetét a kiállításokon láttuk először. Ezt követően már beszédesebben nyilatkozott egyes alkotásairól és művészi elképzeléseinek megoldásáról.

Így ismertük és még sok más jellemző tulajdonságával a munkacsoportban, ahová közénk eljárt. Ő volt az első, aki megérkezett. Ha nem jöhetett, kimentette magát. Pontos volt, lelkiismeretes, szerény és érzékeny.

30 évig rajztanároskodott ebben a városban. Szépre, nemesre, a művészet megbecsülésére, az esztétikai örömök megismerésére tanította növendékeit az iskolában, míg délutánonként, a maga szabad idejét feláldozva, ingyen foglalkozott azokkal, akikben a rajzolás és festés iránt szeretetet, tehetséget látott. Tanítványai ma már meglelt emberek, ragaszkodással emlegetik; azok közül, akikkel külön foglalkozott, nem egy a főiskolán is kiválóan megfelelt művészként gondol hálásan vissza reá.

Nemcsak a tanítványai emlegetik tisztelettel, szeretettel és hűséggel, hanem ő is emlékezett minden egyes tanítványára, segítette, támogatta őket és fájdalommal töltötte el, ha tehetségesnek tartott növendékei nem tudták továbbképezni magukat.

Nemcsak a melegszívű barátról, a lelkiismeretes tanárról, az egyenes jellemű emberről, de annak művészetéről is szólanunk kell, sőt arról elsősorban, hiszen társunk volt, életében sok szót váltottunk Őróla, annál inkább meg kell tennünk életműve befejezésekor. Korántsem a teljesség igényével, ezt úgyis elvégzik mások. Beszélni szeretnénk arról, hogyan láttuk mi a munkásságát, akik azt éveken át legközvetlenebbül szemlélhettük. Úgy vélem, hogy a későbbiek folyamán is azok fogják legjobban megérteni, művészetét értékelni tudni, akik őszinte szívvel szerették őt, mint embert jól ismerték, művészetről vallott meggyőződéses hitéről sűrűn hallhattak, művészi törekvéseinek mindvégig kitartó következetességéről gyakran beszélni szoktak.

Képeinek témái az emberek gondoljai, szenvedései, munkájuk és örömük. Vonzódott a szomorú, megtört emberekhez. Ismerte a szegény emberek bajait. Szívbe-markoló, emberi melegség ömlik el képein, ha őket örökíti meg. Nem egyszer fordult elő, hogy pesszimistának nevezték, mert csak a szomorúságot és szenvedést ábrázolja. Hiányzik képein — úgy mond — az élet küzdelmével szemben felvett harc, az életöröm és a bizakodás. Tényleg, képein mindebből keveset vagy semmit sem látunk. Gyakran még akkor sem, ha nem embereket, hanem tájképet fest. Nem lett volna azonban őszinte önmagához, nem lett volna becsületes művész, ha mást nyújt, mint ami lényege volt. Nem tudott megváltozni. Születésétől kezdve szomorúságra hajló kedélyvilága jellemezte képeinek alaphangját. Olykor-olykor derűsebbé válik s ez alkotásain is megcsillan, ha élete folyamán jobb, gondtalanabb anyagi körülmények közé kerül vagy gyermekei születése családi boldogsággal tölti el, de végül újra visszazökken a szomorúságba.

Tekintsünk önarcképére! Maga elé meredő szomorú arca, szemei, talán a múltat, a megtett utat, a jelent és a reá várakozó öregséget kutatják. Parragi Györgynek egy 30 évvel ezelőtt írt kritikája úgy emlékezik róla, mint aki az élet mélységeibe tekint és a nyomor árkában vergődő emberi szív kenyér után való sikolyait kottázza le vásznaira.

Művészi pályáját nem jellemezték kísérletezések: különféle irányzatok szekerébe való kapaszkodás, időnként divatos mesterek köntösében való megjelenés. Megbeszéléseinken nem egyszer hallottuk tőle, amint az új festőtörekvésekről szó volt: tőlem ne kívánjanak semmi újat, én már nem tudok megváltozni, ez a fiataloknak való! Élete folyamán alakult egy ízben művészi kifejezésmódja: a 20-as évek végén, a 30-as évek elején, ami aztán haláláig töretlen maradt. Nemzeti Szalonbeli kiállításán szembetűnő volt, hogy formái oldottabbak, folszerűbbek, levegősebbek és világosabbak voltak az említett évek előtt. Rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított a becsületes rajznak, amelynek mestere volt. Határozottan, biztos kézzel, tökéletes tudással rajzolt. Minden kompozíciójához gondos rajztervrajzot készített ceruzával, krétával vagy szénrel, a leendő képpel eredeti nagyságban. Mint mondotta, ezt meg kell tenni. Temérdek problémát vet fel mielőtt a képet megfestjük. Ennek alapján készült a nagyméretű festmény, amely saját maga által a vízfestmény tökélyig kifejlesztett technikájával párosult.

Művészi eredményeinek megítélésekor nem mellőzhető annak a megállapításnak igazsága, hogy egy korábbi kor festői felfogásának késői időig tartó ápolója, kifejezője, művelője volt és maradt.

Nem befolyásolta ebben a két világháború között és után kialakuló festői kifejezések sokasága, a zaklatottabb életforma kialakulása, különféle törekvések bontakozása. Mindezek művészetére nyomot sem hagytak. Milyen érdekes és elgondolkoztató, hogy Nagybányán Thorma Jánosnál tanult, az akkori művészképzés haladó iskolájában s az ottani tanulmányok, megfigyelések, társainak felfogása alig hagyott nyomot későbbi művészi munkásságában. S mert ő nem másult meg, művészi kifejezésmódja egyedül maradt. Egy más világba született fiatal generáció nőtt fel körülötte a művészi tevékenység teljesen megmásult értelmezésével és gyakorlatával. Ők nem értették meg, mások rajongtak érte. Minden bemutatkozásának óriási sikere volt. Az említett két év előtti budapesti kiállításának utolsó napján kétezen nézték meg képeit, katalógusai a 14 napig nyitva levő kiállítás harmadik napján már elfogytak.

Dr. Veress Gáborné műtörténész, aki doktori szigorlatának disszertációjául Horváth József életművének feldolgozását választotta, s akinek írását ő átnézte, sajátkezűleg javította és kiegészítette, hasonló megállapítást tesz. „A modern művészet forrongása nyomtalanul viharzott el fölötte — írja. — Eredendő konzervatizmusa, a múltbanéző és magányba vágó természete nem tette lehetővé számára, hogy részt vegyen az új magyar művészet kialakításában. Pedig Horváth tudja és vallja, hogy a művész legyen korának gyermeke és kifejezője s azzal is tisztában van, hogy a 20. szd. lázas, vajdó légköréhez modernebb festői nyelv illik, mint az övé.” Majd Horváth József szavait idézve fejezi be: „A művész hite saját művészetében legyen olyan rendíthetetlen, mint a Bretagne-i parasztasszony hite.”

Vannak, akik stílusáért hajlamosak ábrázolásoknak minősíteni alkotásait. A tárgy és a jelenség objektív megörökítésének. Holott művei sokkal többek, mint a látvány pontos jelzése és technikai bravur. Nem ábrázolások azok, hanem kifejezések. A látvány olyan művészi tolmácsolása, amely azt nemcsak megörökíti, de jellemző vonásait kiemeli, illetve a művész egyéni mondanivalóit tolmácsolja. A képet műalkotássá nem a jelenségek megörökítése, hanem művészi átírása, átköltése teszi, amely a művész érzelmét is kifejezésre juttatja. A művésznek a jelenséget olyan gondosan mérlegelt helyzetben és szerkezetben kell megörökíteni, hogy a néző azonnal megérezze a mű mondanivalójának lényegét. Márpedig a Horváth-képeknek cím nélkül is van mondanivalójuk. Örökéletű alkotások, alkotójuk pedig vérbeli nagy művész volt.

Festői módon a valóság legnagyobb finomságainak hű visszaadására törekedett. De közben a mélyre lát, a lényegre fogja fel, nem a külsőt festi.

Ha tájképről van szó, a látvány melegségét, líráját vetíti elénk, kitűnő ember-ábrázolást, jellemrajzot nyújt, ha kompozíciót vagy portréit nézzük, az emberi test csodálatos szépségét tolmácsolja, ha legkedvesebb témáját, az aktot festi. Mindezt régies módon teszi, de amit mond, annak hite van, az becsületos, őszinte és igaz.

Bizony, többek alkotásai, mint a természeti látvány alázatos megfigyelései, pusztá ábrázolásai. Egyéni vallomások ezek az élet jelenségeiről és dolgairól. Az emberek bánatáról és örömről. Művészetének egyéni jegyei ezek, amelyek lenyűgözővé teszik alkotásainak legnagyobb részét. S ha már ismételtlen örömről és bánatról beszélünk, ne feledkezzünk meg akt-képeiről, amelyek művészi munkásságának legjelentősebb állomásai voltak, amelyeken csupa fény, derű, öröm és szépség sugárzik. Ez volt igazi énje, festészetének legtöbb örömet nyújtó szakasza. A fényproblémák izgatták, a különféle reflexek, a csillogás, a ragyogás, a nedves vagy fényben álló bőrön. „Azért kedvelem az emberi testet festeni — mondotta —, mert itt az ember a téma, és az élő embernél szebbet semmi sem nyújthat.”

Milyen szomorú volt akkor, amikor anyagi helyzete nem engedte meg a modell tartást, és ezért lemondott az akt-festésről. Említette egykor nekem, hogy abban az időben felkeresték a Képzőművészeti Alaptól, akik azt mondták: „Magának csak aktot szabadna festenie.”

Mennyire örült, amikor elmeséltem neki, hogy legutóbbi kiállításunkon, 1960 őszén szereplő fekvő aktjára az egyik országos hírű műtörténész zsűritag azt mondta előttem: „Ezt még Ferenczy is megirigyelhetné.”

Tudjuk, mennyi gondot okozott a modell kiválogatása! Kutatott, keresett elképzelésének megfelelőt és öt hosszú időn át megtartotta. Nem cserélgette. Pontos számadást vezetett a modelldíjakról és a kép körüli egyéb kiadásairól.

A modell kiválogatásához hasonló gonddal szerezte be a festéket és a papírt. Rendkívül sok utánjárással, finomsággal és ízléssel válogatta képeinek kereteit. S mert alapos gonddal, lassan festett, a díjak tetemes összegre szaporodtak. Ezzel is indokolta, hogy képeit nem adhatja olcsóbban.

„Nem olyan egyszerűen születik a kép, ahogyan készen látják és gondolják”, mondotta és elmesélte — őt jellemzően —, hogy a Kukoricafosztás című képeinek alkotásakor több zsák csöveskukoricát vásárolt. A kukoricát a padláson tárolta. Megjelentek az egerek és rágni kezdték a kukoricát. Erre ő drótra fűzte a csöveket, mire ezzel elkészült, beteg lett az asszony, s mire felgyógyult kevés lett a kukorica. Újra kellett vásárolni. Minden képnek bonyodalma és története volt.

Elete utolsó éveiben ismét volt állandó modellje. Róla több képet festett, három félkész állapotban maradt. A modell hiába várta mesterét halála reggelén, az ecset kihullott a művész kezéből, a mondanivalóját elképzelésünkre hagyva.

A puha, egybefonódó lágy formák kifejezése, hallatlan finom motíválásuk az ő sajátos festésmódján talált költőien hamvas színárnyalataik csodálattal ragadják el a szemlélőt.

Művészeté méltatásának összefoglalásaképpen Becht Rezső emlékezetos, megható szép szavait idézem, amelyeket egyik katalógusa előszavában írt: „A vidék csöndjében alkotó festő, egy élet küzdelmes éveinek során, önmarcangoló felelősséggel kiépítette a valóság felfokozott szépségű világát.

Az ő sajátos, minden mással összevetésvetetlen látomásbirodalmát, amelyből a szépség, igazság, az emberi fájdalom és szánalom, de az egészség és életöröm is szakadatlan sugárzásban árad a képei előtt álló felé.”

Bizonyára nagyon sok írás, tanulmány, talán könyv is jelenik meg az ő életéről. 21 kítüntetést, elismerést, díjat kapott. A Balló-díjjal, amelyet kétszer nyert el, beutazta Európa nagy részét. A Munkácsy-díj I. fokozatával a felszabadulás után tüntették ki munkásságát.

Szép és nemes dolog volna, ha Sopron városa, amelyhez hűségesen ragaszkodott, s amelynek művészetével a város határain túl is messze külföldön hírt szerzett, később teret vagy utcát nevezze el róla.

Szerénysége hevesen tiltakoznék e javaslat hallatán vagy azért is, hogy most róla emlékeztünk. Ha sírjánál hallgattunk, az ő kívánságára, ezúttal nem tehetjük, mert

az iránta érzett szeretetünk, emlékéhez való ragaszkodásunk, hiánya felett érzett fájdalomunk társaim nevében szólásra kényszerítettek. Hallgattunk szavára 70 éves születésnapján is, amikor a nevezetes napon, szűk körben köszönteni kívántuk. Mintha újra hallanám szavait: „Kérlek benneteket, ne tegyétek. Hidd el, Sándor, többet ér, ha négy-öt barát eljön és kezét fogunk egymással.” El is mentünk, két órán át hallgattuk műterme délutáni csendjében, amint kifogyhatatlanul mesélt nagy mesterek életéből való történeteket. Alig volt festő, akiről nem tudott volna valami érdekeset mondani.

Sűrűn találkoztunk egymással a Magyar utcában. Ő a műterembe igyekezett, én az iskolába. Jön velem szemben s már messziről látom, az aránylag hűvös reggelen szélben lobogó ősz haját, lassan közeledő jellegzetes alakját. „Józi bácsi! Nem félsz, hogy megfázol, fődetlen fővel jársz” — mondtam. „Így szoktam” — válaszolt szokatlanul röviden. „Lapot küldtem számodra, megbeszélést tartunk a nyári művésztelep ügyében” — fűztem tovább a beszélgetést. „Megcsináljátok nélkülem is, Sándor” — mondotta kedvetlenül és elköszöntünk egymástól. Visszanéztem még tünődve utána, amíg el nem tűnt előlem. Később megtudtam, hogy akkor már beteg volt. Ez volt utolsó élményem, akkor még nem gondoltam arra, hogy 3 hét múlva örökre búcsút vesz tőlünk.

Halála egy hosszú, művészi sikerekben, eredményekben, sok töprengésben, de családi boldogságban és reményekben is gazdag életnek jelent zárókövet. Tartalmas, nagy élet zárult le, amelyet a művészet iránti áhitat és odaadó szeretet jellemezett.

Eltávozott körünkből váratlanul, hirtelen és mélységes csendben. Olyan csendben, amelyhez csak szerénysége lenne hasonlítható, vagy amilyen csendben dolgozott, amilyen halk visszavonultságban élt.

Amilyen csendben a fecskék szállnak tőlünk messze el, vagy amilyen zajtalan a virág szirma lehell.

Emléked barátaid és tanítványaid szívében, munkásságod alkotásaidban örökké élők maradnak, míg mi festőtársaid, kik nélküled maradtunk, és Sopron, amelynek büszkesége voltál, szívünkbe zártan örökké gyászolunk.

Gáspárdy Sándor

Thirring Gusztáv születésének századik évfordulójára

Az egyes tudományágak régibb és újabb reprezentánsainak munkásságáról helyes ítéletet leginkább akkor alkothatunk, ha azt vizsgáljuk meg, hogy működésük miképpen illeszkedett bele a legsajátabb munkaterületükön életük folyamán, főleg hazájukban kialakult tevékenységükbe s tudományszakuk fejlődéséhez milyen mértékben és módon járultak hozzá.

A *statisztika* — és vele többé-kevésbé karöltve, bár kissé elmaradottabban testvértudománya, a *demográfia* is — a múlt század nyolcvanas és századunk harminc-negyvenes éve között, vagyis abban az időszakban, melyre dr. Thirring Gusztávnak, e két tudományszak soproni születésű, nemzetközileg is elismert kiváló képviselőjének munkássága esett, mindenfelé, Magyarországon is jelentős, bár nem teljesen törésmentes fejlődési fázisokon futott végig. Mindenekelőtt a hivatalos statisztika épült ki ebben a mintegy hat évtizedes periódusban igen figyelemre méltó méretekben; de megnövekedett a statisztikai és demográfiai kutatás érdeklődése az emberi lét, a népességi viszonyok, a társadalmi-gazdasági mechanizmus, az állami élet időszerű és legnagyobb horderejű problémái iránt; ugyanakkor megsokasodtak, egyben elmélyültek az elméleti és módszertani vizsgálódások; főleg az időszak vége felé pedig egyrészt a statisztikai fejlődésnek legmodernebb (erősen matematikai) irányzatai, másrészt a demográfiát népességtudománnyá szélesítő törekvések is mind jobban kibontakoztak.

Dr. Thirring Gusztáv, aki születésének 1961-ben (1861. december 25.) századik és halálának (1941. március 31.) huszadik évfordulójához érkeztünk el, a matematikai

statisztikai irányzatok munkásságától eltekintve úgyszólván minden téren sikeresen kapcsolódott be korának statisztikai-demográfiai tevékenységébe és e két tudomány-szak fejlődésének mindvégig oadaó és eredményes előmozdítója volt.

Mint Budapest főváros statisztikai hivatalának 38 éven át tisztviselője — ebből 32 esztendőn keresztül aligazgatója, illetőleg igazgatója — elsősorban a magyar hivatalos statisztika kiépítésében vett tevékeny részt. Mégpedig igen sokféle módon: új adatgyűjtések és feldolgozások kezdeményezésével (így az 1906. évi budapesti népszámlálás részben újszerű tartalommal való megtöltésével); a régiék megreformálásával és továbbfejlesztésével (pl. a népesedési mozgalomra vonatkozó munkálatok teljesebbé és rendszeresebbé formálásával); kifelé nem egy esetben alig mutatózó, a tudomány szemszögéből viszont annál jelentősebb szempontok felvetésével (p. o. a családstatistikai kutatások szükségességének hangsúlyozásával); az adatforrások értékének emelésével (a múltba visszapillantó homogén adatsorok szerkesztésével); mindenekelőtt pedig tudományos és gyakorlati tekintetben bel- és külföldön egyformán nagyra értékelt adatpublikációkkal (Budapest 1894-gyel kezdődő statisztikai évkönyvsorozatának és népszerű statisztikai zsebkönyveinek megindításával, népszámlálási, népmozgalmi, valamint tanügyi statisztikai közlemények szerkesztésével, azok adatainak tudományos elemzésével, grafikus ábrázolásával stb.). Idesorozható még a magyar városok első statisztikai évkönyvének megalkotása (1912), valamint a nagyvárosok statisztikai évkönyvének a Nemzetközi Statisztikai Intézet kebelében történt megindítása (1913, ill. 1927—1939).

E munkával párhuzamosan dr. Thirring Gusztáv az időszerű népesedési folyamatok, társadalmi jelenségek, aggasztó szociális életkörülmények feltárására is tág keretek között fordított figyelmet. A legélénkebben az első világháború előtti társadalmi-gazdasági feszültség egyik legkórosabb tünete, a kivándorlás foglalkoztatta. Idevágó nagyszámú tanulmányai közül „A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság” c. könyve (1904) megjelenése idején alapvető jelentőségű volt és máig nélkülözhetetlen forrásmunka. Foglalkozott többek közt még az első világháború után fokozódó születéscsökkenés, a századforduló előtt a fővárosban is különösen kedvezőtlen gyermekhalandóság, nemkülönben pl. a drágaság, a lakásügy, a szegény néposztályok lakásviszonyainak kérdéseivel és Budapest népesedésének az új század küszöbén kialakult újabb jelenségeivel. Míg elméleti, módszertani és statisztika-történeti tekintetben kivált „Demográfia, demológia” c. dolgozata (1898), továbbá a születési, termékenységi, valamint halálozási és még pl. a nemzetiségi s idegenforgalmi statisztika és a lakásszociográfia módszer-problémáit megvitató tanulmányait lehet kiemelni; nem utolsósorban pedig akadémiánknak a statisztika fejlődése terén játszott szerepét nyomon követő értekezését is.

Mindezek a munkák igen nagyszámú többi tanulmányával egyetemben előkelő helyet biztosítanak számára a magyar statisztika és demográfia történetében, ha életműve jelentőségében nem is éri el a hazai statisztika és demográfia előtte működött legnagyobb képviselőit: Schwartner Mártonét, Fényes Elekét, Keleti Károlyét és Körösy Józsefét. Népeség- és gazdaságtörténelmi, úgyszintén helytörténeti szempontokból egyaránt nagy jelentőségű *történeti statisztikai* tanulmányaival viszont e kutatókör legkiválóbb művelői közt is az élen foglal helyet. Mégpedig nemcsak idevágó nagyobb művei, mint Népesedésünk kútforrásai a múlt század első felében (1904), Magyarország népessége II. József korában (1938), Sopron városa a 18. században (1939), Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig (1941) és az azokat kiegészítő kifejezetten történeti statisztikai tanulmányok révén, hanem egy-egy városra vonatkozó (részben az újabb időszakokra korlátozott) monográfiái tanuskodása szerint is (Budapest félszázados fejlődése 1873—1923, 1925; Budapest főváros demográfiai és társadalmi fejlődése az utolsó 50 évben, két kötet, 1936 és 1937; Sopron népességének fejlődése és összetétele, 1931; Kőszeg népessége a 18. században, 1936; Sopron lakásviszonyai a 18. század közepén, 1934 stb.).

Bár dr. Thirring Gusztáv munkásságának zömét statisztikai és demográfiai tanulmányai alkotják, érdeklődési köre más tudományok területére is kiterjedt. Fiatal korában geográfusnak készült. Végleges pályaválasztása után ugyan tevékenységében a közvetlenül földrajzi nézőpontok a háttérbe szorultak, a geográfiai szemlélet azon-

ban statisztikai műveinek is egyik jellemző vonása; ezek ilyen módon pl. a történeti földrajz számára is becsesek. Ezen túlmenően több könyve és tanulmánya (Sopron és környékének hőmérsékleti viszonyai, 1885; Magyar László élete és tudományos működése, 1937 stb.) kifejezetten a *földrajz* és a *rokonszakmák* munkaterületére tartozik. Hunfalvy János Egyetemes földrajza III. kötetének befejezésével és sajtó alá rendezésével (1890) pedig a hazai geográfiai irodalom egyik évtizedeken át legtöbbet forgatott alapvető kézikönyvének teljesebbé tételét segítette elő. Mindezen munkái mellett, melyek bőven elegendők lettek volna egy még hosszabbra szabott emberélet teljes kitöltésére, a (szorosán földrajzhoz is tapadó) *turistairodalom* művelésére szintén maradt ideje. A bel- és külföldi tapasztalatokat szerencsésen egyesítő, sőt azokat tudományos (statisztikai) színekkel is jobban kiegészítő, mintaszerű útkalauzai, melyek közül a Budapest környéke (1900), valamint a Sopron és a magyar Alpok (1911) c. a modern magyar turistakalauz-irodalom első teljes értékű termékei, napjainkig iránymutatóak. Hasonlóképpen több szempontból úttörő jellegű két *családtörténeti* műve, kivált a soproni Thirring nemzetség háromszázéves múltja c. kis könyv (1934), melyre és néhány további kisebb terjedelmű eszme-futtatására (Az 1881. évi — soproni — polgármesteri jelentés, 1882; A budai és a pilisi hegyvidék történelmi emlékei, 1899; Die wirtschaftliche Bedeutung der ungarischen Donau, 1916; Honnan ered a Zugliget német neve, 1927; Turistáskodás és tilos terület, 1931; Liszt emlékek 1936; A Tschurl-átjáró múltja 1938) csupán dr. Thirring Gusztáv életműve sokoldalúságának jelzése és átfogóbb értékelés céljából utalunk.*

Thirring-tanítvány

*Dr. Thirring Gusztáv főbb életrajzi adatai: Sopronban született 1861. december 25-én. Elemi- és középiskolai tanulmányait szülővárosában, az egyetemi tanulmányokat Budapesten folytatta, ahol földrajz-termesztrajz szakos tanári és bölcsészettudori oklevelet szerzett (1885). 1884–1888: a budapesti egyetem antropológiai intézetének tanársegédje, 1888–1926: a fővárosi statisztikai hivatalnak tisztviselője (1894-től aligazgatója, 1906-tól igazgatója) volt. 1897-ben a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán, a demografia magántanára lett. 1906-ban az egyetemi rendkívül tanári címet kapta. A Magyar Tudományos Akadémia 1902-ben levelező, 1926-ban rendes, a Nemzetközi Statisztikai Intézet 1903-ban rendes, 1937-ben tiszteletbeli taggá választotta meg. A Magyar Túrlista Egyesületnek (1909–1919), a Magyar Túrlista Szövetségnek (1913–1923), a Magyar Statisztikai Társaságnak (1925–1931) elnöke, a Magyar Földrajzi Társaságnak haláláig alelnöke volt. Munkásságának hivatalos és tudományos elismeréséhez (Akadémia Marcibányi mellékjutalma); az amerikai, csehszlovák, német statisztikai társaság s a frankfurti földrajzi és statisztikai társaság tiszteletbeli tagsága stb.) Sopron városa 1932-ben díszpolgárrá választással járult. Budapesten hunyt el 1941. március 31-én; a soproni ev. temetőbeli családi sírban van eltemetve.

Életrajzi adatait a Lexikonokon és hasonló műveken kívül az elhunyt utáni — főleg alábbi — megemlékezések idézik (a legrészletesebben a Soproni Szemle), különböző irányokban folytatott munkásságának rövidebb-hosszabb méltatásával (többször munkát — könyvet, tanulmányt, cikket — magában foglaló irodalmi munkásságának adatait viszonylag a legteljesebben az akadémiai almanachok, ill. értesítők foglalják össze):

Dr. Heimler Károly: Thirring Gusztáv és munkássága. S. Sz. V. évf. 73–88. l.

Dr. Dolányi (Kovács) Alajos: Thirring Gusztáv emlékezete. Magyar Statisztikai Szemle 1941. 714–724. l.

Dr. Dolányi (Kovács) Alajos: Gustav Thirring zum Gedächtnis (1861–1941). Journal de la Société Hongroise de Statistique 1941. 1–21. l.

Dr. Dolányi (Kovács) Alajos: Gustave Thirring (1861–1941). International Statistical Institute. Proceedings of the International Statistical Conferences. Volume III. Part B. 1018–1020. l.

Dr. Schneller Károly: Thirring Gusztáv 1861–1941. Miskolci Jogászélet 1941. 81–86. l.

Dr. Réthly Antal: Thirring Gusztáv (1861–1941). Földrajzi Közlemények 1941. 72–78. l.

Dr. Réthly Antal: Thirring Gusztáv. Az időjárás 1941. 82–83. l.

Dr. Gunda Béla: Thirring Gusztáv 1861–1941. Ethnographia—Népélet 1941. 157–159. l.

Dr. Illyefalvy Lajos gyászbeszéde . . . Akadémiai Értesítő 1941. jan.–márc. 186–188. l.

Dr. Gyöngyös Endre: Thirring Gusztáv dr. emlékének. Dunántúli Szemle 1941. 421–422. l.

p. gy.: Thirring Gusztáv dr. 1861–1941. Turisták Lapja 1941. 75–76. l.

Dr. Pápa Miklós: Thirring Gusztáv, a turista. — Thirring Gusztáv, a tudós. Magyar Túrlista Élet IX. évf. 8. sz. 3–4. l. és 13. sz. 3–4. l.

Thirring Gusztáv: A Magyar Túrlista Szövetség Hivatalos Értesítője 1941. 34. l.

AZ OLVASÓ KÉRDEZ — AZ OLVASÓ KÖZÖL

37—38. A középkori mértékekről

Sopron történetével kapcsolatban mit lehet tudni a nyílföldről, kötélföldről s a földosztásnak ezzel kapcsolatos tudnivalóiról? A Borsodi Szemlében már megjelent ilyesfajta tanulmány. Ideiktatom még e cikknek a címét, amely részben pedzi ezeket a dolgokat: Thaly Tibor: A közös gazdálkodás formái.

(Borsodi Szemle. 1958. 1. szám.)

Lágyi István

A mértékekkel és a súlyokkal a metrológia foglalkozik. Ennek ismerete nélkülözhetetlen minden történelmi kor szak gazdasági és társadalmi viszonyainak megismeréséhez. Világviszonylatban jó áttekintést nyújt Hans Joachim v. Alberti „Maß und Gewicht. Geschichtliche und tabellarische Darstellungen von den Anfängen bis zur Gegenwart” (Berlin, 1957) című könyve (bőséges irodalommal!). A magyarországi mértékek és súlyok összefoglaló feldolgozása még nem készült el, a soproniaké sem, csak részlettanulmányok és elszórt megjegyzések találhatók. Sopronban például a háztelkeket „kötéllel” mérték ki (*Seilmaß*). A „kötél” nemcsak a méréshez használt eszköznek, hanem egy hosszúság- és területmértéknek a neve is volt. Tíz egész háztelkeknak *sailmass* a neve már az 1379. évi soproni házösszeírásban, de még 1533-ban is olvassuk a mai Orsolyatérnek (akkor: *Vischmarkt*) egyik házáról: „des ain halb haus ist *nach der sailmas*” (Grundbuch 184). Még a földközösség idejéből maradt fenn Sopronban az a szokás, hogy minden háztelkehez, legalábbis 1379-ben, a soproni határ bizonyos

részből három hold szántó és — a zsidók házeit kivéve — egy káposztáskert tartozott. A házak nagysága szerint osztották ki évről évre a hozzájuk tartozó szántókat és káposztáskerteket, hiszen a háztulajdon is évről évre változott: házakat megosztottak vagy részházakat összevontak a tulajdonosok. (Előfordult, hogy pátriciusok a középpolgárság tiltakozása ellenére egész házakat is összevontak). Ezért vált szükségessé a házaknak a háztelkek nagysága alapján végrehajtott összeírása, amilyent például 1379-ből ismerünk: „Vermerckt die *Sailmas* Innen und vor der Statt zw Ödenburg auff die Aeker anno domini M^oCCC^oLXXVIII Jare austailt” (SoprOkl. I/1, 183). Ilyen összeírásnak, amely a mai telekkönyv őse, elvileg évente kellett készülnie. Valóban így történt-e, nem tudjuk, 1427 decemberében a városi kamarás Mihály kötelestől 200 ölnyi kötelet vesz erre a célra: „für II C clofter *saylmas* sneur zü den akhern” (I. h. II/2, 386). A még kiadatlan bírói ítéletkönyv 1438. március 17-én említ ilyen összeírást: „Cristan pader hat anchlagt den Herb Vlreich vmb agkerzins, da zeucht sich, das Herb Vlrich an das *sailmasspuech* darumb stet etc.” (Gerichtsbuch 20). Az 1507. évi közgyűlési jegyzőkönyv egyik helye arra enged következtetni, hogy akkor már hosszabb ideje nem osztották ki újra a háztelkek után járó szántókat és *réteket*, s emiatt sok háborúság volt a polgárság körében: „Item das man die *sailmass* austailt auff wisenn vnd ägkeren, nemlich auff der Vnnden vnd allen enndten, wenn es geschiecht deshalben grösser

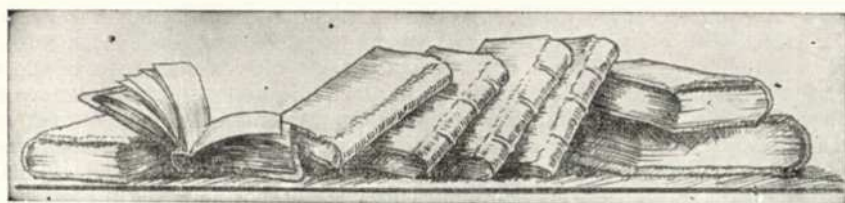
khrieg vnd das man im nemlich nach-
khüm, auff das jare will die gmain also
haben" (SoprOkl. II/2, 186). Az idézetből
az is kiderül, hogy a XVI. században az
Untenäcker és Untenwiese nevű dűlőben
osztottak szántót és rétet. Az előbbinek
területe 157 hold 1126 négyszögöl, az
utóbbié 434 hold 18 négyszögöl (1945 előtti
adatok!) volt. 1524. július 4-én és 10-én
a városi kamarás a külső tanács egyik

tagjának és egy polgárnak 60—60 dénárt
fizet *von wegen des austaylenn der
Vngtn auff der wisn* (I. h. II/5, 423—4).
Az 1536. évi összeírásnak egy töredékét
Házi Jenő közölte (SSz. 1959, 353—4).
A „kötél” mérték magyarországi elterje-
désére még vö. Takáts Sándor: Magyar
Nyelv III, 33; Papp László: Magyar
Nyelvőr LXXX, 240. Nyíllal Sopronban
nem mérték.

Mollay Károly

Az 1944-ben elpusztult soproni cukorgyár

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Tanulmányok Budapest múltjából XI—XIII. kötet

(3. folytatás)

Mályuszné Czászár Edit színháztörténeti tanulmánya (Kelemen László színháza, A budai Népszínház és közönsége) hasonló módon a szélesebb igények jegyében íródott. Kelemen László társasága és Molnár György szintársulata egyaránt alkalmas az ilyen módszerű vizsgálatra. Mindkettő — s ez éppen Mályuszné kutatásai nyomán derül ki — erőteljesen a helyi magyar kispolgárság nemzeti-polgári igényeit szándékozott kielégíteni, alkalmat adva a szerzőnek ezzel, szépen kidolgozott, életteljes színészportréi mellett (elsősorban a Martinovics-ügyben oly hírhedtté vált Sehyre gondolunk) a közönség kultúrigényeinek alaposabb vizsgálatára is. Kutatásai eredményeként főleg Kelemen társulatával kapcsolatban, a korábbi színháztörténeti irodalom számos, már régóta lezártnak hitt témáját veszi sikeres revízió alá — Molnár szintársulatával kapcsolatban pedig figyelemre méltó kísérletet tesz az abszolutor tömegévlésének elemzésére. Mindennek alapjául impozáns, újonnan feltárt forrásokra támaszkodik, melynek segítségével — mintegy e munka mellékhatásaként — még olyan kérdések felvetését is eredményesen kísérelheti meg, mint például a Helytartótanács köz- és középnemesi hivatalnokrétegének viszonya a nemzeti-polgári törekvésekhez. Úgy véljük azonban, hogy előadásának sokszor ironikus hangja helyenként méltánytalan, másutt pedig a nem szakember-olvasó tájékozódását és értékelésének kialakítását nehezíti.

Itt kell megemlítenünk a három kötet egyetlen speciálisan *nemzetiségtörténeti* tanulmányát, *Nagy Lajos*: A rácok letelepülése Budán és Pesten című munkáját. A szerző a XVIII—XIX. század folyamán a város gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténetében oly nagy szerepet játszó szerbség pest-budai történetének kezdetét vizsgálja. Kimutatja, hogy a XVIII. századi szerb lakosságnak a török alatti lakossággal nincsen kontinuitása, cáfolja azonban a Csernovics pátriárka alatt beköltözött szerbséggel való azonosításukat is. (Az ezek 40 000-es számáról általában elterjedt adatot különben Hodinka korábbi cikke — és ezt saját igen jól bizonyító adatai alapján is — nem eredmény nélkül igyekszik cáfolni.) E lakosság a szerző szerint a török uralom alatt az országba beszivárgott s korábbi helyeiről a török uralom megszüntével Budán tömörült szerbekből áll, kik ott maguknak csakhamar külön jogállást biztosítottak. A tanulmány érdekesen ismerteti a szerbek kezdeti küzdelmeit az őket városi alattvalókká tenni akaró budai tanáccsal, — úgy látszik azonban, hogy csakis közigazgatási jellegű forrásai okozták, hogy a szerbek, már az egykorú polgárok által is veszélyes konkurenciaként emlegetett gazdasági súlyáról nem tud eléggé plasztikus és meggyőző képet rajzolni.

Mint időrendben általában a legújabbkori, jelentőségében azonban előjáró témakörrel kell végül megemlékeznünk: a *budapesti munkásmozgalom történetével* foglalkozó három tanulmányról. *Vadász Sándor* cikke (A fővárosi vasasok századvégi moz-

galmának történetéhez. 1890—1899) lényegében az 1899. évi szakszervezeti kongresszust megelőző évtizedben vizsgálja a budapesti vasmunkásság szervezkedésének történetét. E korszak jellemzője az egységes vasas szakszervezet megalakítására irányuló határozott igény, mely sztrájkokon, a munkaadók által létesített kötelező betegpénztárak elleni harcokon, ismételt lapalapítási kísérleteken át nyilvánul meg, állandó ellenében a Szociáldemokrata Párt opportunistá vezetőivel. A szerző témáját a vasasok szervezkedésének kezdeteire visszanyúló bevezetés után egyszerű kronologikus sorrendben tárgyalja. A cikk egyik, számunkra legjelentősebb tanulsága a rendelkezésre álló fennmaradt forrásanyag igen csekély volta, másrészt annak felismerése, hogy a munkásmozgalom e korai szakaszában, amikor éppen a szervezkedő munkásság még csekély politikai tapasztalatának következtében a személyes hatásnak, s ennek következtében a személyi kérdéseknek a későbbieknél sokkal nagyobb szerepe volt, mennyire szükség lenne minél több munkásmozgalmi vezetőszemélyiség jó és életteljes életrajzára, vagy legalábbis portréjára.

Gadanez Béla cikke (Az 1904-es országos vasutas sztrájk Budapesten) a vasutas sztrájk budapesti történetét mondja el. Tanulmányában sok figyelmet érdemlő törekvés az események egyszerű regisztrálásán túl a sztrájkoló vasutasság társadalmi strukturájának felderítésére és helyének és jelentőségének megállapítására a budapesti munkásság társadalmában. A korabeli szociáldemokrata pártvezetőség merőben doktrínér állásfoglalásának — mely a vasutasságot nem volt hajlandó egészében proletárnak, munkásságnak tekinteni — eredményes cáfolata azonban e kérdésnek még alaposabb, a budapesti vasutasság életviszonyainak, életszínvonalának, a budapesti nagyipari munkásságéval s ugyanakkor a vidéki vasutasság s az ottani nagyipari munkásság hasonló viszonyainak erőteljesebben összevetett elemzését kívánta volna meg.

Hetés Tibor tanulmánya (Budapesti munkások felfegyverzése a magyar Tanácsköztársaság védelmében) a Tanácsköztársaság évfordulójára megjelent kötetben a budapesti proletariátus történetének egyik legdicőségesebb részletét, a Tanácsköztársaság védelmére fegyvert fogó budapesti munkásezredek történetét írja meg.

Nagyterjedelmű tanulmányának nagy előnye a széleskörű forrásfelhasználás és ennek alapján a munkásezreddel szerveztörténetének alapos kibontása. Munkája nyomán most már világosan látjuk a budapesti proletariátus hősi kiállítását a Tanácsköztársaság történetének legválságosabb óráiban, képet nyerünk a kiállított alakulatok erejéről, kiképzésük menetéről s harcaikról, melyek még a leverés előtt utoljára emeltek magasra a Tanácsköztársaság lobogóit. Két ponton azonban kissé sommásnak és bővebb elemzést igénylőnek érezzük Hetés állásfoglalását. Először az első munkásezredek karhatalmi alakulatokként való visszatartásának kérdésében: erős belső munkáskarhatalom megszervezésének helyes voltát az ellenforradalmi kísérletek veszélye meglehetősen indokolja. Hetés e kérdésben elfoglalt ilyen határozott álláspontja feltétlenül igényelte volna Haubrich törekvéseinek alaposabb elemzését és bemutatását és e hónapok budapesti társadalmi-politikai-katonai erőviszonyainak mélyebb vizsgálatát. A volt tisztok szerepét illetően szintén elmélyültebb elemzést, a világháború-végi tisztikar társadalmi összetételét, törekvéseit illetően differenciáltabb tárgyalást érzünk szükségesnek, hiszen a világháború utolsó éveinek tartalékos tisztokkal óriási mértékben feltöltött tisztikara korántsem azonosítható teljesen a k. und k. hadsereg békebeli hivatásos tisztikarával. A tisztikarban ekkor már jelentős szerepe volt a csupán nyolc középiskolával rendelkező s a háború alatt éppen összekötéseinek hiánya, munkájának a háború fenntartása szempontjából kevésbé jelentős volta miatt bevonultatott, a frontokat alaposan megjárt, a háború imperialista céljait illetően meglehetősen dezilluzionált s a közkatonák felé is emberi kapcsolatokat kiépíteni képes szegény értelmiségnek. A becsületügyi eljárásokat csak az ellenforradalmi hadseregben is bentmaradni kívánó tényleges tisztok esetében folytatták le, ennek a többé-kevésbé valóban reakciós, a Vörös Hadsereghez csupán saját bőrnek megmentése végett vagy nyers karrierizmusból csatlakozó rétegnek az iratokban fennmaradt mosakodása nem szabad, hogy ilyen általános következtetésekre ragadja a szerzőt. Akkor, amikor példái is elsősorban a magasabb parancsnoksághoz kerül,

vagy irányító hátszági hivatalokban maradt magasabb rangú s mindig hivatásos tisztek szabotázskísérleteiről számolnak be.

Külön ki kell emelnünk végül az utolsó két kötet örvendetesen bővülő kritikai rovatát s a bennük megnyilatkozó határozott törekvést az utóbbi másfél évtized külföldi várostörténeti irodalmának rendszeres feldolgozására. *Fügedi Erik* a lengyel és német irodalomról szóló összefoglalásai ezt a célt igen jól szolgálják.

Építéstörténet, gazdaságtörténet, kultúrtörténet, munkásmozgalom-történet: ha a felsorolt témakörökön és tanulmányokon végigtekintünk, elégedetten állapíthatjuk meg, hogy Sopron története kutatásának — legalábbis tematikai kiterjedését illetően — nincs mit restelkednie a főváros történetének kutatása mellett. Ha általában e feldolgozottság méreteit tekintve természetesen kisebb, módszertanilag egyszerűbb is Budapesténél: a fenti tárgykörök számos problémája, különösen az utolsó években, nagyban fellendülve a soproni művészeti topográfia megjelenése és folyóiratunk megindulása által, Sopron történetének kutatásában is felvetődött. Sőt az utolsó évszázad története kutatásának megszervezésével Sopron olyan széleskörű, rendszeres feldolgozást ígérő kezdeményezésre nyújtott példát, mely országos viszonylatban is szinte páratlanul állott. S ennek kibontakozni kezdő eredményei és már elkészült tanulmányai egyaránt olyan, országos szempontból is tanulságos anyagot nyújtottak e kor várostörténetének kutatásához, hogy e munkákat szünetelését s a már kész tanulmányok kéziratban maradását csak a legnagyobb sajnálattal vehetjük tudomásul.

A Budapest történetének kutatásával foglalkozó tanulmánykötetek magas színvonalára és jelentős tudományos eredményei azonban, úgy véljük, további ösztönzést is kell hogy jelentsenek: egyrészt szervezési mintaképet a várostörténeti kutatások adminisztratív támogatására hivatott illetékeseknek, másrészt s elsősorban: gazdasági tematikai és módszertani szempontokban a kutatások elvégzésére hivatottak számára. A Tanulmányok Budapest múltjából új köteteket így minden, Sopron múltja és a múlt arra érdemes elemei iránt érdeklődő, azoknak feltárását, napjaink számára való megőrzését szíven viselő olvasónk számára is melegen ajánljuk.

Vörös Károly

Kónya Lajos: Hazai táj

Sopron főleg a festők ihletője. Megszámlálhatatlan rajz és festmény hirdeti a város és környéke szépségét. De versben Kis János óta alig énekelték meg.

Kónya Lajos, az egykori soproni diák, aki 1936-ban, tehát huszonöt év előtt, innen Sopronból indult el költői pályáján az *Uti sóhaj* című verskötetével, s azóta Kossuthdíjas poétává lett, júniusban megjelent legújabb kötetében, a *Hazai táj*-ban (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961) huszonnégy költeményt felölelő ciklusban énekl meg ifjúsága városát, Sopront.

A négy versciklusra tagolt kötet önéletrajzszerűen végigvezet a Dunántúl tájain, s ezzel párhuzamosan a kilencgyermekes család sárvári küszködésétől a soproni képzőművészek emberré és költővé válásának korán át az óhídi új parasztlelet kialakuló harmóniájáig. A társadalmi átalakulás és fejlődés nagy háttere előtt, a közönség élményévé táguló egyéni élmények költői vetülete ez a karcsú kötet, melynek két pólusa a régmúltban gyökerező *Ének a szegénységről*, és az emberiség létét a romlás örültjeitől féltő *Kiáltás az életért*.

„Sopronnak — a város falainak és fenyveseinek, szülőtteinek és szerelmeseinek, megmaradottaknak és messzeszármazottaknak, mindazoknak, akik szívükben soproniak maradtak, Sopron Szellemének, álmok és emlékek tündöklő szelencéjének —

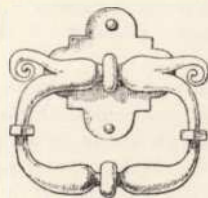
ifjúságomnak!" — ajánlja a költő a kötet magját és művészileg is legértékesebb részét képező *Soproni harangok* című ciklust. A *Kapukopogatóval* kér bebocsátást kedves városába, amely „*lehajolt érte és keblére vonta, mint fogadott fiát, s a repkény hűségével befonta*". A Lackner házban volt Népkonyha mérte neki az ebédet, a ház falában levő emléktábla bronzából előrehajló Lackner Kristóf humanista pedig „*felduzzasztotta benne a kedvet a nagyratörő álmodozásra*". „*Permetegként hulló áhitatot*" érez az itt élt nagyok emlékei előtt, szívét felgyújtja az Újteleki utcán „*fürjként futó lányok szeme*", fatelepi kis kamrájában meg, ott a Kurucdomb tömör tornya körül komorló szegénység szomszédságában érzi, hogy „*itt a kertek alatt ű, készült az én korom, s kitárt kapukkal jönnek elébe az ódon paloták*". A pirospántlikás házi bormérés forgatagában megmámorosodik *Elli* első csókjától, mely „*áfonyá-édes és ciklámen-illatú, mint a soproni erdő*". Bánfalván a „*zokogó sramli-zene volt a kamaszvággyak kísérete*" s a *Hopszassa* recsegő romantikájában „*megbomlott körhintaként*" forog a réz-tíncsű Rézivel. Este a *Színház* karzatának forró légkörében szívja magába a „*sűrített valóságot*", s a nyomdában részegen lesi, hogyan röppennek fel a szedőmester ujjai közül az első gyermekes versek *Arany madarai*.

Alászáll Sopron történetébe, le a *Tizenharmadik század*-ig, megénekli Berzsenyi Dániel virtusát az *Ősz udvarlásában*, amikor a Bécsi-negyed gazdapolgár-házaiban „*zörög a babbüvely és forr a tele kád*". A soproni diákból soproni katona lesz, aki a Bécsi-dombon „*szakadó innal kaparta a port*" és *Kis falvak* izzó útjain roskadt a nehéz borjú alatt, míg aztán „*az alkonyat rőt fodrai között*" *A Várkerületen végig*, felpántlikázva búcsúzott Soprontól, ahová a Don-kanyar rettenetéből mint távoli, felragyogó szigetre gondol vissza és látja azt a *Kertet a viharban*, melyet az „*ostromló vizek vad, vérszágú viharok idején*" körülzúgnak, Voronyezs után betegen újra Sopronban van kis családjával, s *Ruháskosárba téve kis Katit*, a szirénák vijjogásában „*nagy füst-köpenyében látják a halált*".

Az utolsó három vers már a rombadölt Sopront idézi, ki *Mint szép asszony* „*új nászra készül, felfedi rejtett kincseit, s pompás gyermekeket gondol, kik nem ismerik az ordas esztendők jeges szeleit s egy emberibb kor falait emelik*". A *Találkozó* után végighajtja az emlékezés kábulata a *Festőközön*, a *Patak* utcán, fel a *Szent Mihály* templom elé, ahonnan szomjasan issza a mindent egyszerre látás révületében ifjúsága táját s benne a rommá lett vén iskolát. Az állami gazdaság pincéjének mélyén pihen meg, ahol *Lopó emelkedik*, s itt, „*a pincemester uja begyéről sugárzóan zengő*" kékfrankos cseppjeiben „*az ifjúság rubint csillámú harmatát*" látja ragyogni és elmerül a bor kábultjainak oldott világába.

Mindezek a tisztán fakadó érzések és mesterkéletlen gondolatok szinte önmaguktól sorakoznak a legmegfelelőbb versformába. Érzékletes képek teszik a hajlékony nyelvet plasztikussá, a gondolatok magaslatairól pedig világító jelzők sugározzák fényüket az élet tájaiba.

Kónya Lajos, a hűséges soproni diák gazdag ajándékkal róttá le háláját szellemi szülővárosa, Sopron iránt.

Tekintse meg

HAZÁNK EGYETLEN Bányászati Múzeumát
A

Központi Bányászati Múzeumot!

Templom utca 2. szám
KIÁLLÍTÓTERMEIBEN
KÉPEKBEN,
TÁRGYI EMLÉKEKBEN,
MOZGÓ MODELLEKBEN
TANULMÁNYOZHATJA
A MAGYAR Bányászat
FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉT
AZ ŐSIDŐKTŐL
NAPJAINKIG

NYITVA:

HÉTFŐ ÉS SZOMBAT KIVÉTELEVEL
NAPONTA DÉLELŐTT 10-TŐL DÉLUTÁN 1 ÓRÁIG

Magyar Selyemipari Vállalat

SOPRONI SELYEMSZÖVŐGYÁRA

SOPRON, KŐSZEGI ÚT

1959. II. FÉLÉVI ÉS 1960. I. FÉLÉVI
EREDMÉNYEI ALAPJÁN

ELNYERTE AZ ÉLÜZEM CÍMET

SOPRONI GÉPIPARI ÉS FINOMMECHANIKAI VÁLLALAT

Sopron, Mátyás király utca 5 szám

Telefón: 10-37

Mindennemű

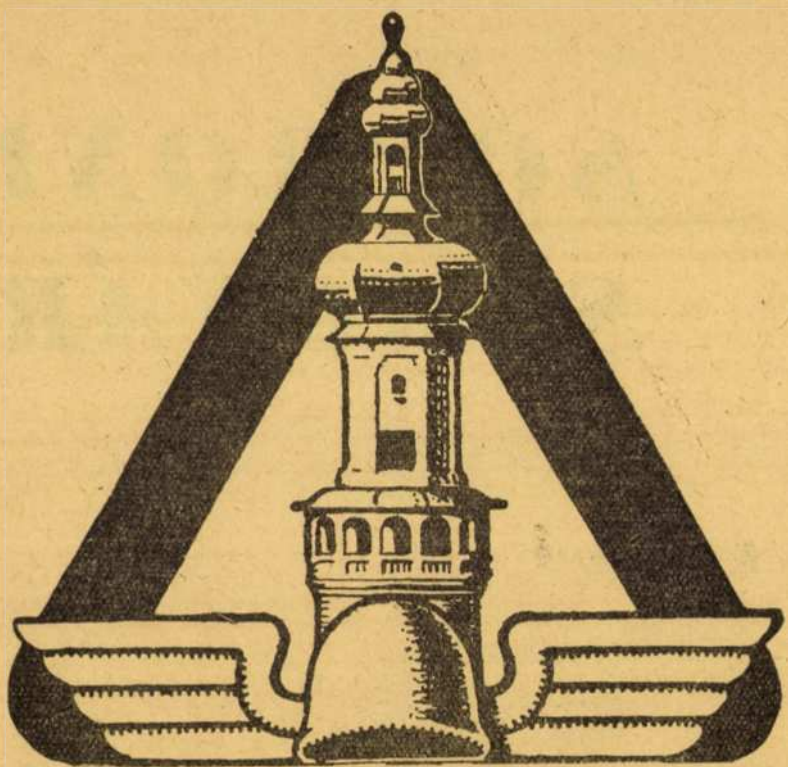
lakatosmunka vállalása

Faipari és egyéb

**anyagmegmunkáló gépek
gyártása**

AUTÓ-, MOTOR-, MÉRLEG- ÉS IRODAGÉP javítása
RÁDIÓ-, TELEVÍZIÓ- ÉS HŰTŐGÉPEK garanciális javítása
OLLÓK, KÉSEK köszörülése, ÓRÁK javítása, jótállással

Városunk lakosságának ruházati igényét kielégítik

A GYŐR-SOPRONMEGYEI

RUHÁZATI

KISKERESKEDELMI VÁLLALAT

SOPRONI

SZAKBOLTJAI

Közkedvelt

A

**SOPRONI
SÖRGYÁR**

készítménye

A KIVÁLÓ

VILÁGOS

SÖR

BARNÁ

SÖR

KINIZSI

SÖR

A SOPRONI

Élelmiszerkiskereskedelmi

VÁLLALAT

- FÜSZER
- CSEMEGE
- ÉDESSÉG
- DOHÁNY
- TEJ ÉS HÚS
- BOLTJAI

*a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség
szolgálatára állnak*

SOPRON ÉS VIDÉKE

körzeti

Földművesszövetkezet

mezőgazdasági szakboltja:

ÖTVÖS UTCA 3. SZ.

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos szerárak, kiegészítők, védőszerke-
műtrágya stb. A szőlőgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőszűzők, permetező-
gépek, burgonyázók stb.

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

Központi telep és iroda:

Kossuth Lajos utca 5 — Telefon: 10-58
és 10-59

Üveges részleg:

Lenin körút 22 — Telefon: 17-29

Vállal

KÖMÜVES
ÁCS
TETŐFEDŐ
ÉPÜLETASZTALOS
SZOBAFESTŐ
MÁZOLÓ
CÍMFESTŐ
DUKKOZÓ
ÜVEGEZŐ
ÜVEGCISISZOLÓ
KÁLYHÁS
PARKETTÁS

munkákat

SOPRONI ASZTALOS- ÉS FAIPARI KSZ

Sopron, Vitnyédi u. 13 — Telefon: 12-73

ASZTALOS, FESTŐ, MÁZOLÓ, JÁTÉK, KÁRPITOS,
JAVÍTÓ, IPARMŰVÉSZ részlegeivel

a lakosság szükségleteinek kielégítésére a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

KÉSZÍT:

hálószobát, kombináltszekrényt, rekamiét,
szelont, konyhabátort

és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat, egyéni megrendelésre, elsőrendű
minőségben és ízléses kivitelben

VÁLLAL:

címtáblafestést, bútormázolást
és mindennemű javítást

Játék és iparművészeti készítményei minden alkalomra nagy választékban
kaphatók a Soproni Kiskereskedelmi V. üzleteiben

Soproni

HÚSIPARI
VÁLLALAT
SOPRON

Telefonszámok: 20-88. 20-89 és az üzlet: 26-75

A SOPRONI HÚSIPARI VÁLLALAT DOLGOZÓI

*jáminőségű hentesáru
készítésével
járulnak hozzá*

AZ ÉDELMISZERIPAR FEJLŐDÉSÉHEZ

Hátulsó utca 2—4. szám alatt

a HÚSIPAR HÚSÜZLETÉBEN naponta friss hentesáru

kapható bőséges választékban

SOPRONI PAMUTIPAR

SOPRON,
~~~~~

SELMECI
~~~~~

U T C A
~~~~~

15-17 SZÁM
~~~~~

TELEFON:
~~~~~

20-90 SZÁM
~~~~~

PAMUTSZÖVŐGYÁR

E • L • Z • E • T • T

VASÁRUGYÁR

ZÁRGYÁR

Sopron

Csengeri utca 30—32

GYÁRTMÁNYAI:

ZÁRAK,
AJTÓ- ÉS ABLAKPÁNTOK,
ÉPÜLETVASALÁSOK

SOPRONI

FÉSÜSFONALGYÁR

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVI ÚT 4. SZÁM. TÁVBESZÉLŐ: 10-50

Budapesti iroda:

BUDAPEST V., SZENT ISTVÁN TÉR 16. SZ. — TÁVBESZÉLŐ: 328-722

Autóalkatrészgyár V.

„RÁBA“ GYÁREGYSÉGE
SOPRON, BATSÁNYI U. 15.

Gyártmányai:

Személy- és tehergépkocsi alkatrészek

„Rába“ motor, futómű,
kapcsolóművek

Csepel 130—300 futómű és csörlóművek

FÉMLEMEZIPARI MŰVEK

SOPRONI TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE
SOPRON, CSEPEL UTCA 3

SOPRONI TŰGYÁR

TERMÉKEI:

KÜLÖNFÉLE TŰÁRUK
KÁRPITOS DISSZEG
CIPŐKARIKÁK
FŰZŐSZEMEK
BÓRSZEGECSEK

LÖVŐI KÉSGYÁR

TERMÉKEI:

HÁZTARTÁSI KÉSEK
ZSEBKÉSEK
IPARI KÉSEK
MEZŐGAZDASÁGI GÉPKÉSEK
KÜLÖNFÉLE KÉZISZERSZÁMOK

SOPRONI

RUHAGYÁR

SOPRON, RÁKÓCZI UTCA 6

1950–1960

10 éves működése
alatt

gyártmányaival:
női-, lányka- és
baby-ruháival
bel- és külföldi
igényeket
egyenként kielégíti

Saját laboratórium

Saját tervezés

TARTSA PÉNZÉT TAKARÉKPÉNZTÁRBAN!

A takaréketét kamatozik,
bármikor, minden előzetes felmondás nélkül felvehető!

BŐVEBB felvilágosítást ad az

ORSZÁGOS TAKARÉKPÉNZTÁR fiókja,

SOPRON, Lenin körút 98., valamint bármelyik postahivatal

KEVÉS PÉNZÉRT SOKAT NYERHET!

LOTTÓZZON – TOTÓZZON

a soproni TOTÓ-LOTTÓ irodában

SOPRON, HÁTSÓKAPU 8

LEGSZEBB AJÁNDÉK

A KÖNYV

AJÁNDÉKOZZON MINDEN ALKALOMRA KÖNYVET

A SOPRONI

ANTIKVÁRIUMBÓLI

KÖNYVEKET, KÖNYVTÁRAKAT VESZÜNK!

Antikvárium

LENIN KÖRÚT 13 – TELEFON: 13-50

SOPRONI

Járműgyártó

S Z Ö V E T K E Z E T

Központi iroda: RÁKÓCZI U. 27 — Telefon: 17-26

Szifgyártó üzem

LENIN KÖRÚT 90 — Telefon: 21-18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése,
javítása

Motorjavító üzem

BOTOND UTCA 10 — Telefon: 23-25

Megbízható, gyors, biztos szerviz

Bognár-, kovácsüzem

RÁKÓCZI UTCA 27

Kézikocsi szekér, fejsze, ekekészítés, javítás, lópatkolás,
autókarosszéria készítés

TISZTASÁG: FÉL EGÉSZSÉG

SAJÁT EGÉSZSÉGE ÉRDEKÉBEN
LÁTOGASSA A TÖBB KÁDDAL
BŐVÍTETT, HŐLÉGFÜRDŐVEL,
KÖZPONTI FÜTÉssel
KORSZERŰSÍTETT

VÁROSI FÜRDŐT

Fürdővállalat

SOPRONI

FODRÁSZ SZÖVETKEZET

■ KORSZERŰSÍTETT,
■ HIGÉNIKUS
■ TERMEIBEN
■ GONDOS
■ ÉS

FIGYELMES KISZOLGÁLÁS

*A Soproni
Állami Gazdaság*

KÉKFRANKOS
LEÁNYKA
MUSKOTÁLY

PALACKOZOTT MÁRKÁS BORAI

A KORSZERŰ SOPRONI SZŐLŐTERMELÉS

EREDMÉNYEI

Soproni Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttáru üzlete

Torna u. 1. — Telefon: 14-53

Női- és férfi pulóverek — Kuligánok kötée
gyapjú ée pamut fonalakkól

Szolgáltató részlege

Lenin krt. 94. — Telefon: 21-79

Szemfelszedés — Himzés — Előnyomás
Nylonharisnya átkötés

M I N Ő S É G I M U N K Á V A L !

TAKARÉKOSKODJUNK

A GÁZZAL

AKKOR KISEBB LESZ A GÁZSZÁMLA ÉS JOBB LESZ
A GÁZNYOMÁS!

FELVILÁGOSÍTÁSÉRT ÉS PANASSZAL FORDULJUNK

A GÁZMŰHÖZ

TÁNCSECS MIHÁLY U. 12. TELEFON: 25-10

A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással szeretettel várja kedves vendégeit

Üzemei:

PANNONIA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

80 szobával, központi fűtéssel a város reprezentatív vendéglátó üzeme

TURISTA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

a Lővérek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulólhely

KERTVÁROSI VENDEGLŐ:

a kertváros kedvelt kirándulólhelye, árnyas kert-helyiséggel

ALPESI VENDEGLŐ:

a Lővérek nyári vendéglátó üzeme

DEÁK ÉTTEREM:

a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével

GAMBRINUS ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhával

VÁRKAPU ESZPRESSZÓ:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

FÓRUM- GYÖNGYVIRAG- CIKLÁMEN- PETTYES

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagyalt-különlegességeivel és minőségi eszpresszókávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és strandokon

LÁTOGASSA MEG ÜZEMEINKET!

Győr-Sopron megye

IDEGENFORGALMI HIVATALA

Sopron, Ógabonátér 8. Telefon: 20-40

●
Kirendeltségek:

GYŐR, Városi Tanácsház. Telefon: 25-90

MOSONMAGYARÓVÁR, Lenin út 60. Telefon: 66-30

Kirándulások

előkészítése, program összeállítása, szervezése

●
Szállításbiztosítás:

szállodában — túristaszálláson — magánhelyen

Ellátás és csoportos étkeztetés biztosítása

Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása

Városismertetési séták rendezése szakképzett vezetőkkel

Városkörnyéki és megyei autóbuszkirándulások szervezése

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)

Soproni Diákszálló

Ferencai János utca 2

●
Szállásigények idejében bejelentendők
az

IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

Soproni
Posztó- és Szőnyeggyár

Sopron, Baross út 24

GYAPJÚSZÖVETEK
TAKARÓK
MŰSZAKI SZÖVETEK
BÜTORSZÖVETEK
SZÖNYEGEK

E. M.

SOPRONI ÉPÜLETASZTALOSIPARI VÁLLALAT

*Hazánk legkorszerűbb
épületasztalosipari
nagyüzeme*

G Y Á R T:

*Mindenfajta ajtót, ablakot
és egyéb felszereléseket*

Gyártelep:

SOPRON, Terv u. 2

Telefon: 17-55, 10-70

**SOPRONI
VAS- ÉS SZERELŐ
KISIPARI SZÖVETKEZET**

Vállal:

RÁDIÓ JAVÍTÁST,
GYERMEKKOCSI JAVÍTÁST,
BÁDOGOS, VÍZSZERELÉSI,
LAKATOS, ESZTERGÁLYOS, GÉPLAKATOS,
VILLANYSZERELŐ, MOTORTEKERCELO

munkákat

SOPRON, ÓGABONA TÉR 16

VÁSÁROLJA

FINOMÁRU KÉSZÍTMÉNYEINKET!

*fonott kalács, briós, sajtrúd,
túróstáska, diós- és mákoskifli stb.*

SOPRONI

SÜTŐIPARI VÁLLALAT

*Férfi öltönyök, felöltők,
női felsőkabátok, kosztümök készítése
saját és hozott anyagból a*

SOPRONI SZABÓSZÖVETKEZET

RÉSZLEGEIBEN

Mátyás király utca 20. Telefon: 15-58

Színház utca 29. Telefon: 14-41

Lenin körút 83. Telefon: 26-49

Köztársaság utca 8. Telefon: 17-42

Major köz 1. Telefon: 26-53

Forduljon bizalommal a fentiekhez, amelyek fordítást és
javítást is vállalnak

Segítsd

Sopron városképének külső szépségét,
az utcák tisztaságát!

Támogasd

α KÖZTISZTASÁGI VÁLLALAT
FONTOS MUNKÁJÁT

Ne szemetelj az utcán!

LISZT FERENC MŰVELŐDÉSI HÁZ

Sopron, Liszt Ferenc utca 1. sz. — Telefon: 27-55.

a soproni kultúrélet centruma!

*Ismeretterjesztő előadások,
hangversenyek, szakkörök,
tanfolyamok, klubok!*

Orosz-, angol-
és német nyelvtanfolyam

*Szabás-varrás
tanfolyam*

Balettiskola — Színjátszó csoport — Bábcsoport
Kézimunka- és rajzszakkörök
Bélyeg- és „Ki mit gyűjt“ klubok
Liszt Ferenc klub — Ifjúsági társalgó

Könyveit

előnyösen és kényelmesen

vásárolja

munkahelyén

az üzemi és hivatali

könyvbizományosoknál!

Gazdag választék

és figyelmes kiszolgálás!

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau.

Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatkai.

Lokalhistorische Quartalschrift.

Aus dem Inhalt

Házi, Eugen: Der Wohltäter der ehemaligen Franciskanerkirche in Oedenburg (Sopron)
Hárs, Josef: Das Wirken und Zusammenbruch der Ódenburger (Soproner) Baubank
Péczely, Piroska: Ein St. Margarethner Steinmetz in Keszthely
Alföldy, Géza: Unveröffentlichte römische Inschrifttafeln im Museum Franz Liszt zu Ódenburg (Sopron)

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!

2. A d ű l t szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkít o t t szedést szaggatott aláhúzással jelezzék. (A ritkítást csak szavaknál eszközöljék.)

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyam és a lap számát, napilapoknál a megjelenés keltét. A kötetet vagy az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.

4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el, és a korrek-turában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tisztelet-dijából levonja. (A korhű helyesírást is pontosan jelöljük a kéziratokban.)

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyó-irata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

A folyóiratra a Soproni Szemle kiadóhivatalánál (Sopron, Tanácsháza) vagy az MNB 793.115–706. számú csekk számláján lehet előfizetni. Előfizetési díj évi 48 forint, amely negyedévi részletekben fizethető. Egyes szám ára 16 forint. Kettős szám ára 32 forint. Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

